

#3-75.

E 222

TÜRK DEVRİM TARİHİ ENSTİTÜSÜ YAYIMLARI: 2

# İNÖNÜ'NÜN SÖYLEV ve DEMEÇLERİ

## I

T. B. M. Meclisinde ve C. H. P. Kurultaylarında  
(1919 - 1946)



İSTANBUL 1946 — MİLLÎ EĞİTİM BASIMEVİ

Institut kurde de Paris

TÜRK DEVRİM TARİHİ ENSTİTÜSÜ YAYIMLARI: 2

# İNÖNÜ'NÜN SÖYLEV ve DEMEÇLERİ

I

T. B. M. Meclisinde ve C. H. P. Kurultaylarında  
(1919 - 1946)



İSTANBUL 1946 — MİLLÎ EĞİTİM BASIMEVİ

DEVRİM TARTIŞMALARININ YAYINLARI

# İNÖNÜ'N SÖYLEŞİLERİ

Dr. İsmail Hakkı Özalp tarafından hazırlanmıştır  
(1943)



Millî Eğitim Bakanlığı Yayın Müdürlüğünün 23/VI/1943 günlü  
İte 83/6055 sayılı emriyle birinci defa olarak 5000 sayı basılmıştır.



**Bu kitaptaki söylev ve demeçler Sayın Cumhurbaşkanımız İsmet İnönü tarafından görüldükten sonra son şeklini alarak yayımlanmıştır. H.-Â. Y.**

Institut kurde Paris

Un certain nombre de ces auteurs ont été cités par le rapport  
M. A. H. dans son rapport sur les travaux effectués en 1957.

Institut kurde de Paris

Hayatının Millî Mücadele ile başlayan büyük döneminde Edirne Mebusu, Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi, Garp Cephesi Kumandanı, Hariciye Vekili, Başvekil olarak gördüğümüz İsmet İnönü, Türk Milleti için bugün en yüksek mevkide ve ödevde kutsal ve yüce bir varlıktır. Öğrenciliğinden bugün en yüksek öğreticilik mevkiine kadar hayatının her safhasında inzibatlı, uzgören düşünceli, metin kültürlü temiz bir insan nümunesi olan İnönü, bizim gibi O'nu tanımak mutluluğunu kazanmış olanlar kadar ileriki çağdaşların da, sözlerinden ve hareketlerinden ders alacakları yetkin ve yüce bir insandır. Hayatı O'nunki gibi öğretici ve doğru yolları göstericiyi, her millet, büyük adamları arasında çok az bulur.

İnönü, yalnız düşünme ile kalmadı. Türk vatani üstünde son çeyrek asır içinde varolmuş maddi ve mânevî eserlerde O'nun düşüncesinin gerçekleşmiş hizmet ve hissesini tarih, bütün gelecekler boyunca görüp gösterecektir. Düşünen ve düşüncelerini yapan insan İnönü, varlığıyla millî hayata her hangi yönden hizmet etmek isteyenlere şerefli bir ders ve terbiye kitabıdır. İnönü'nün sözleri yalnız düşünenin değil, düşündüğünü yapan ve yaptırmanın sözleridir. Onları okurken büyük bir kuruculuğa iştirak ediyormuşuz hissini almamız ve kendimizi beraberinde çalışıyormuşuz gibi duymamız bu sebeptendir.

Aziz Milletimize, her cümle ve kelimesini bazan birçok kere sahibine saygı ve sevgimi arttırarak okuduğum bu tarihî sözleri derin bir hürmetle uzatırken Millî Eğitim ödevimin en kutsallarından birini yapmakla bahtiyar oluyorum. 5 . Haziran . 1945

Millî Eğitim Bakanı  
*Hasan-Âli YÜCEL*

Institut kurde de Paris

**SUBAYLARDAN KITALAR KURULMASI VE MİLLETVEKİLLERİNDEN  
GÖNÜLLÜ KITALAR TEŞKİLİ HAKKINDA VERİLEN TAKRİR ÜZERİNE**

*12 temmuz 1336 (1920)*

Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi İsmet B. (Edirne) — Devam etmekte olan müzakere bir takrirle başlamıştır. Bunu; müdafaai milliyeye teşkilâtının noksanlarının ikmalî zmnında zâbitan alayları, bölükleri ve saire teşkil edilsin, mebuslar gönüllü teşkilâtı yapım, meclis tâli umur ile uğraşmama ve zâbitanın nezdinde hizmetçi bulunmama, tarzında hulâsa edebileceğim. Bunlara Reis Paşa Hazretleri tafsilâtlı cevap verdiler. Bundan maada takrir sahipleri şifahen meseleyi daha vâsi zemînlere naklettiler. Erkânı Harbiyei Umumiyeye taallûk eden esaslı bir nokta, muhterem arkadaşımız tarafından, Erkânı Harbiyei Umumiyenin vazifesini ifa etmediği tarzında, gösterilen bir zemindir. Bu zemine cevap vermek ve Erkânı Harbiyei Umumiyenin vazifesini lâyıkıyla tanzih etmek istiyorum. Erkânı Harbiyei Umumiye, mevcu kuvvetleri iyi kullanmaktan mesuldür. Mevcut kuvvetleri hal ve vakte göre, en muvafık surette istimal etmeğe mecburdur. Binaenaleyh, Erkânı Harbiyei Umumiye vazifesini «yapmıştır» veya «yapmamıştır» demek için, daha vazih misaller göstermelidir. Meselâ, düşmanın taarruz noktasına bütün kuvvetlerimizi toplayıp müdafa tertibatı almadık, buyurdular. Düşmanın taarruz noktasına sevk etmek için daha nerelerde kuvvet vardı? Orada sevk olunmamış kuvvet neredeydi; veyahut tâli bir noktaya; yanlış bir noktaya sevk olunmuşlar da, düşmanın taarruz noktasına, lâzım olan yere sevk olunmamışlar, bunu söylemek lâzımdır. Bu söylenirse o zaman Erkânı Harbiyei Umumiyenin vazifesini ifa edip etmediği takdir olunabilir. Yoksa elde mevcut kuvvet düşmana karşı en iyi bir surette istihdam olunduktan sonra dahi ricat vâkı olur ve düşman istilâ edebilir. Bir fıkrasında arkadaşımız buyurmuşlardır ki «Eğer Müdafaai Milliyeye ve Erkânı Harbiyei Umumiye vazifesini ifa etseydi ricat olmazdı ve düşman istilâ edemezdi». Vazife ifa etmek, büsbütün başka bir şeydir. Bilirsiniz ki 50 kişi bir tepenin üzerinde 50 bin kişi tarafından muhasara

olunursa muhakkak mahvolur. Biz ona emir veririz «Müdafaa edeceksin ve mahvolacaksın» deriz. Eğer onlar müdafaa eder, lâkin yine tepe düşman eline geçerse, biz, o vazife ifa olunmamıştır, çünkü tepe düşmanın eline geçmiştir, diyemeyiz. Vazife ifa olunur, fennin icabatı yapılır, bununla beraber içtinabedilmez birtakım felâketler vukua gelebilir. Siz bana; Erkânı, Harbiyei Umumiye vazifesini ifa etmemiştir, «edeysi memleket istilâ olunmazdı» diyebilirdi. Ama ne vakit? Sulhta bulunursunuz, her türlü vesaitiniz ne ise meydana olur. Size falan veyahut falan devlet ilânı harbetmeye kıyam eder, çağırırız beni «efendi falan devlet bize ilânı harb ediyor, bunu kabul etmek veya reddetmek bizim elimizdedir, Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi bize söylesin, vesait ve sairemiz nasıldır? Bu muharebenin safahatı nasıl olacaktır?» dersiniz, o zaman, yanlış bir taahhüt yapar ve istilâlara sebep olursam, itaba çekersiniz. Efendiler, müşkülâtta ve mahrumiyetten bahsedilmek için altında bulunduğumuz binayı derhatır etmelisiniz. Ankaradasınız. Ne için Ankaradasınız? Çünkü istiklâlimizi tahrip etmek için, bizim istiklâlimizi temsil eden mebuslarımız, İstanbuldan, payitahtımızdan çizme ile koğulmuşlardır. Biz buraya eğlenmek için, keyif etmek için gelmedik; buraya, ne birçok müşkülâta, ne de birçok mezahime katlanmak için gelmemişsinizdir. Bizi çıkarmışlardır. Payitahtımızı işgal etmişlerdir. Siz bu felâketten haberdar değil misiniz? Ondan sonra efendiler, siz pekâlâ bilirsiniz ki, biz iki sene evvel mütareke yapmışızdır. Silâhlarımızı bırakmışızdır. Muahede yapmışızdır. Düşmanlarımızın bize vadettikleri, dünyaya vadettikleri adalet düsturlarına, velhasıl neler söylemişlerse hepsine inanmışızdır. Pekâlâ bilirsiniz ki: iki sene beri memleketin dahilî ve haricî bütün yılanları vatanın bütün vesaitini, adamlarını kemirmişlerdir. Haberdar değil miyiz? Bundan sonra elimizde kalan son vâsita ile kendi hayat ve namusumuzu muhafaza etmekten başka çare olmadığını kabul etmişiz, buraya gelmişiz ve bu heyeti kurmuşuzdur. Sizin ve bizim millete karşı olan vazifemiz, kendisini hayattan, istiklâlden, her türlü mukaddesattan mahrum eden, kendisine idam hükmü vermiş ve onu masasımın üzerine koymuş olan bir heyeti zalimeye karşı, cebindeki çakısı, elindeki taş ve parmaklarında tırnağı ile boğaz boğaza, ölünceye kadar, müdafaa etmek vazifesidir (sürekli alkışlar). Binaenaleyh bizi mahvetmek isteyen düşmanların elinden her kurtardığımız taş bir muzafferiyettir ve bu vazife ifa olunmaktadır. Böyle kabule mecburuz. Eğer üç aydan beri, bütün dünyaya karşı, milletimizin hakkı hayatını ispat etmekte gösterdikleri mucizeleri ve dahilî ve haricî bütün müşkülâta ve bü-

tün felâketlere karşı, muhterem heyetinizin bir milleti temsil etmekte olduğunuzu düşünürseniz, geçen bu kadar felâketlerden sonra muvaffakiyetli bir vaziyette olduğumuzu kabule mecbur olursunuz. Mantıkan ve fennen, âciz ve idaresine gayri malik bir millet, bu üç ay zarfında madum olmak lâzımdır. Dâhilen ve haricen bize bütün vesaitle hücum edilmiştir. Buna rağmen dâhilde ve hariçte müstakil bir milleti temsil ediyoruz ve şayanı hürmet, kendileriyle temas edilebilir bir heyet halindeyiz. Buna binaen bunlar; elimizde bulunan milletimizin iman salâbetine, elimizde bulunan kuvvetlerin, alâkadarlar tarafından iyi istimal olunduğuna kâfi delildir. Binaenaleyh noktai esasiyeye avdet ederseniz: Erkânı Harbiyei Umumiyenin vazifesini ifa etmediğini bilnek, iddia edebilmek için ilmen, fennen, falan muharebe cephesine falan kuvvetin sevk olunması lâzım gelirdi, sevk etmediler ve tehlikeyi görmediler, onun için bu felâket oldu, demelisiniz. Kezalik Yunan taarruzu muhakkak iken, düşmanın taarruz edeceği yerler belli iken, Erkânı Harbiyei Umumiye elinde bulunan kuvvetleri falan yere sevk etti ve falan yeri muattal bıraktı demelisiniz. Bunu da demiyorsunuz ve bu denilmedikçe, Erkânı Harbiyei Umumiye Riyaseti, eline tevdi olunan kuvvetleri iyi istimal etmiş mecburuz. Vazife ile alâkadar olmanız gibi, Heyeti Celilenizin müsaadesiyle söyleyeceğim, Heyeti Celileniz huzurunda sümmededarik, kayıtsız söylemiş söz mevzu bahis olmasın. Biz işlerle alâkadar olmuştuk ve takibetmişizdir ve âsarı meydandadır. Elyevm mevcudiyetimize ait ne varsa, elimizdeki kuvvetlerin hüsnü istimalindedir.

Refik Bey (Konya) — Yaşamın millet...

İsmet Bey (devamla) — Defaatla huzuru âlinizde arz ettik. Denilebilir ki, harici düşman karşısında niçin dahili düşmanlara kuvvet sevk ettik? Mevcudiyetimize en kısa yoldan tehlikeli bir surette kasdetmiş olan münafıklara karşı sevk ettiğimiz kuvvetleri hatalı addecek bir zihniyet bizim içimizde bulunsun, bunu tahmin etmiyorum. İhtiyaçtan fazla kuvvet sevk edilmiş diye dahi iddia edemeyiz. Cephelelerden alıyoruz, sevk ediyoruz. Henüz isyan ateşi yeni söndürülmeğe başlamıştır. Bir istikamete, yanlış bir hedefe ihtiyaçtan fazla bir kuvvet sevk edilmemiştir. Bundan emin olabilirsiniz.

Diğer muhterem arkadaşımız hitaba başlarken, mesuliyet esasında tahsisen ısrar etmek istediler. Evet efendiler, biz de, mesuliyet esasında, muhterem arkadaşlarımızın tahmin ettiklerinden daha ziyade müteyakkızız, en büyükten en küçüğüne kadar, muharebe meydanlarına sevk ettiğimiz kumandanlardan ve zâbitlerden ve efrattan,

gayet kıskanç bir surette vazifelerinin ifasını talep ediyoruz ve etmek hakkımızdır. Bunun için daima muhterem heyete hesap veririz. Muhterem heyetin bunu tahkik etmesi için elinde pek çok vesait vardır, istizah ederler ve ilâahirihi... Mücrimlerin tecziyesi tabiidir. Yalnız böyle aleni bir celsede mevzuubahis edilmesi caiz olmayacak derecede birtakım muhterem zevat hakkında söz söylemişlerdir. Bunun için muhterem rüfekanın müsaadeleriyle arz edeceğim; müdafaai vatan ve Müdafaai Milliye teşkilâtını ikmal etmek için yürekleri çırpırken, Müdafaai Milliyeyi, bilmiyerek ve istemiyerek ızrar etmişlerdir. Evet cephede düşman karşısında uğraşan zevat için söz söylerken çok ihtiyatkâr olmak lâzımdır. Eğer sokakta lâalettayin işittiğimiz bir sözü, millî duygular olarak kabul edersek, falan ve falan kumandan ve zâbit böyle yapmıştır diyerek dedikodu yolunu tutarsak, bu; tehlikeli ve çöktürücü bir yol olur (burada herkesin söz söylemeğe hakkı vardır sadaları).

Refik Şevket Bey (Saruhan) — Ders istemeyiz efendim.

İsmet Bey (devamla) — Müsaade buyurunuz efendim. meselâ Salihli Cephesinden kaçan kumandanın bahs olunuyor. Ben tahkikat yapacağım dedim. Hepimizin hürmetle itimadettiğimiz Cephe Kumandanına bizzat gittim ve sordum. Salihli Cephesinden kaçtı denilen kumandan, bugün memleketimizin mühim bir kısmını eline teslim ettiğimiz kumandan; talebedeğiniz şeylerin on mislini yapmıştır ve yapmaktadır. Vazifesini ifa etmiştir ve etmektedir. kahramandır, emniyet ediyorum, yerinden kırıldı tam ve hakkında bir söz işitmedim, dediler. İtibetmek istedikleri kumandanın, şayanı itimat ve ihtiram olan âmirinden yakından aldığı malûmat ile müsterih oldum. Eğer kendileri her halde işittiklerini istizah etmek istiyorlarsa benden sora idiler. Mecliste, vazifesini ifa etmiş ve etmekte olan bir zat için bu kadar mütejaviz söylenmiyecekti.

Refik Bey (Konya) — Tecavüz yoktur ve vazifemizi yapıyoruz.

İsmet Bey (devamla) — Lûtfedin efendim. sözlerimde muhterem arkadaşların için samimî bir hizmetten başka bir hisle mütehasis değilim. Yalnız hakikatleri, nasıl kendileri düşündükleri ve bildikleri gibi söylemek mecburiyetinde iseler, biz de vazifemizi hakkiyle ifa etmek mecburiyetindeyiz. Arkadaşlar, cephede vazife ifa eden adamlar için söz söyleneceği zaman çok düşünmek lâzımdır. Buyuruluyor ki evet falan ve filan adam... Çok haklı olabilir. Kendi aleyhinde böyle bir cereyan hâsıl olmuştur, onun için feda edilmek lâzımdır. Her şey olabilir. Bu her idare memuru için olabilir. Yalnız bil-



hasa bu şerait altında cephede muharebe eden adamlar için bu olmaz. Cephede büyük müşkülât altında muharebe eden adamlar için bir tek miyar vardır; kemali şiddet ve adalet ile iyice tahkik edip, cidden mesul ise hemen tecziye, bilâinsaf tecziye etmektir. Fakat kendimizi dedikodulara kaptırıp da, herkesten itap ile bahsetmeğe başlarsak, felâketin en büyüğünün mukadder olduğunu maatteessüf heyeti aliyenize söylemeğe mecburum. Düşününüz efendiler. bin türlü müşkülât içinde, ateş karşısında vazife ifa etmekte olan bir adam diyecek ki: aman sokaktan geçen herhangi bir aklam bir söz söylerse ve bu da tahassüsâtı milliyedir diye Mecliste bir yer bulursa, ben nasıl vazife yapabilirim? Hakikaten, adalete ve nef-silemre muvafakate rağmen beni bitirirler. Bu şerait altında bir adam cephede vazife yapmak için nasıl kuvvet bulabilir? Bugünkü kumanda heyetinin mâruz olduğu müşkülât, muhterem heyetinizin nazarmda tamamiyle ayan olmalıdır.

Efendiler biliyorsunuz ki, düşman. Yunanlılar, bugün tebliği resmilerinde; milliyetperverlere karşı muharebe ediyoruz, hayır, milletle alâkamız yoktur diyorlar. Biz, şu bu cephelerde muharebe eden zevat ile, cephelerden gelenler ile yakından temas ediyoruz. Onlar diyorlar ki; düşmanın hasmı olarak gösterdiği; kumanda heyeti. zâbitan heyetidir. Bunların mevkilerini küçültmek için çalışıyorlar. Eğer biz de düşüncesiz olursak, mukavemetin ve memleket müdafaasının esas ruhu olan kumanda ve zâbitan heyetlerini tutacak kuvvet az kalır. Bu hususta müsaade ediniz, daha fazla şeyler söylemiyeyim. Daha fazla şeyler gizli celsede mevzuubahis olmuştu. O tahririn bütün tafsilâtı bir aleni celsede mevzuubahis olabilirdi. Bu aleni celsede söylenebilirdi. Fakat tevsî edilerek, bu hale getirdikten sonra, müsaade ediniz, daha fazla sözler söylemiyeyim. Bilerek ve bilmiyerek, memleket dâhiline esasen haricîten gelen propagandaya mukavemet etmeliyiz. Hepiniz rasgeldiğiniz yerde, kumanda heyeti hakkında söylenen sözleri derakap reddediniz... Söyletmeyiniz, yanlışır diyiniz, elinizde her türlü vesaite müracaata ve her şeye muktedirsiniz. O tarikle her müşkülü halledebilirsiniz. Velhasıl heyeti aliyenizin bu izahattan sonra da, mevzuubahis olması hatıra gelecek olan eşhas ve zevat hakkmda da mesuliyet esasını kısıkaç bir surette takibederek, icabını yapmakta olduğumuza emin olabilirsiniz. Hem yapmaktayız ve hem de icabeden şeyler yapmışır.

**KARAHİSARİSAHİP MİLLETVEKİLİ MEHMET ŞÜKRÜ'NÜN. BEKİR SAMİ, HACİM MUHİTTİN VE AŞİR BEYLERİN İNFİSALLERİNE VE ŞİMDİYE KADAR BİR DİVANI HARBE TEVDİ EDİLMEMELERİ SEBEBİ HAKKINDAKİ CENSORUSU MUNASEBETİYLE**

14 ağustos 1336 (1920)

Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi İsmet Bey (Edirne) — İki taktırir yekdiğeriyle alâkadar olduğu için bendeniz her ikisine birden cevap vermek istiyorum. Bunlarda üç nokta mevzuubahis ediliyor. Birisi: mevzuubahis olan zevatın Bursa ve Alaşehirin sukutuna sebep gösterilmesi... İkincisi: bu zevatın infisalleriyle bu hususun resmen teyit olunduğunun gösterilmesi... Üçüncüsü: ne için infisal ettirildi de divanı âliye teslim edilmedi meselesidir. Birinci noktaya cevap veriyorum.

Bursa ve Alaşehirin düşman eline geçmesi, Bursa civarında muharebe eden kumandanlar ile Alaşehir civarında muharebe eden kumandanların taksiratı neticesi değildir. Vâkı olan felâketler. Mütarekeden sonra ve tahsisen İzmirin işgalinden beri devam eden devrede ordunun ve memleketin dahilî ve haricî düşmanlar tarafından duçar olduğu tahribat neticesidir. Bu tahribatın safahatı şimdiye kadar derece kâfiyede müzakere ve tavzih edildi. Bizim tahkikatımıza cevaben Garp Cephesi Kumandanının elimizde bu hususa temas eden vazih raporları vardır. Fakat bu zemine, şimdiye kadar esbap ve avamili kâfi derecede izah edilen esbabı esasiye zeminine bugün daha ziyade temas etmekte faide görmüyorum. Üçüncü noktaya cevap veriyorum. Mevzuubahis zevatın infisalleri, taksiratlarının resmen teyit edilmesine delil telâkki buyurulmamalıdır. Bu mesele hakkında cephe kumandanı vâkı olan infisallerin zaten kendi arzu ve emri dâhilinde olmadığını beyan etmekle beraber bir divanı harbe tevdilerini mücip bir sebep görmediğini de zikretmektedir. Raporun bu hususa ait olan bazı mevaddını okuyalım.

Erkânı Harbiyei Umumiye Riyasetine

Eskişehir  
3 ağustos 1336

1 ağustos 1336 tarih ve bilâ numaralı zata mahsus tegratnamei âlileri cevabıdır.

**Büyük Millet Meclisince izhar edilen arzuyu şedit üzerine Miralay Bekir Sami Bey İcra Vekillerinin kararıyle Yirminci Kolordu Kumandanlığından alınmış ve Kaymakam Âşir Bey ise Büyük Millet Meclisi Riyasetinin, Uşak Cephesini esnavi teftişte gösterdiği lüzum üzerine Muğla ve Antalya Havalisi Kumandanı Erkânî Harbiye Kaymakamı İzzettin Bey ile becayış ettirilmiştir. Binaenaleyh bu bapta cephe kumandanlığının en arzusu ve ne de emri sâdır olmamıştır. Miri mumaileyhimanın divanı harbe tevdi edilip edilmemelerini tâyin hakkı ise malûmu âlileri olduğu üzere Büyük Millet Meclisinden evvel Garp Cephesinin bütün sevk ve idare mesuliyetini Meclisi müşarünileyhin kararıyle deruhde etmiş bulunan âcizlerine aittir. Ben tetkikatın neticesinde mumaileyhimanın divanı harbe tevdiini mucip bir sebep de görmedim. Bu tetkikatın, indelhaec Büyük Millet Meclisine aynen tevdi edilmek üzere berveçhiati hulâsa edilebilir.**

**İsmet Bey (Edirne) —** Aldığım bu fıkralar gösteriyor ki, tetkikat neticesinde mevzuubahis olan zevatın infisallerinde divanı harbe tevdiini mucip esbap görülmemiştir. Zaten bu esami meyanında esasen Âşir Bey infisal ettirilmemiş, yalnız büyük âmirlerin teftişi esnasında vazifesi tebdil edilmiştir. Vali Hacı Beyin ise askerî hareketlere dair olan mesaili mevzuada hiç münasebeti yoktur.

**Haşim Bey (Çorum) —** Ne için vali oldu gitti?

**İsmet Bey (devanla) —** Bununla beraber niçin aldık? Heyeti İcraiye, böyle bir sebep olmadığı halde, taksiratları olmadığı halde bunları niçin tebdil etmiştir? burasını izah edeyim: Harekâtın en mühim devrelerinde bu zevat için fazla söz söylenmiştir. Bu kadar mühim zamanda, bahusus harice karşı emir ve kumandanın münakaşa götürür ellerde bulunduğu vehmini vermemeğe mecburiyetinde idik. Onun için, hakikatin tezahürüne kadar, Bursa Cephesinde bulunanları, Heyeti İcraiye, alâkadâr olan kumandanların mütalâasını beklemeksizin, vazifeden aldı. Hakikatler tezahür ettikten sonra aynı zevat, yeni vazifeleri daha ziyade kuvvetle deruhde ve idare ededekleri için, tevessül ettiğimiz idarî tedbirin tamirini kaabil addediyorduk. Bununla fazla söz söylenmesinin hiçbir mahzuru mucip olmadığını beyan edemem. Ağır vazifeler başında bulunan zevat, şahısları hakkında tahkikat neticesine intizar edilmeksizin tariza uğraması, düşmana karşı esbabi esasiyei muvaffakryetten olan, şahsi haysiyetin emniyet altında olmadığı vehmini vermiştir. Bu ciheti bilhassa nazarı dikkati âlinize arz etmeği vazife addederim. Bu hususta yine Garp Cephesi Kumandanının bu zatlar hakkındaki, kumandanlar hakkındaki, mütalâasını okuyacağım:

«Bir kumandan ya sevk ya idare hatasından veya muharebedeki cebanet ve hıyanetinden divanı harbe tevdi olunur.

Miralay Bekir Sami Beyin, bir sureti makamı âlilerine takdim kılınan yevmî raporlarından müsteban olacağı vehile, sevk ve idarede bir hatası yoktur.

Miri mumaileyhin şahsına gelince: Miralay Bekir Sami Bey Harbî Umumiye, harekâtın bidayetinde kuvveti seferiye ve bilâhare fırka kumandanı olarak girmiş ve Kafkas dağlarında, Irak sahralarında Osmanlı hamasetini yaşatmış ve düşmanlarımıza bihakkın tanıttırmış mümtaz kumandanlarımızdandır.

Harekâtı Milliyedeki hidematı fevkalâdei vatanperveranelerine gelince; miri mumaileyh, cümlelerin malûmı olduğu üzere. Mütarekeyi mütaakıp derhal Anadoluya geçerek düşman zulmüne karşı isyan bayrağını açmış, İzmir Cephesini bidayette tesis edenler meyanında bulunmuş ve İstanbulun bir mahallesi mesabesinde bulunan ve muhalif valilerin zehri telkinatına kapılan Bursa gibi bir muhitte milletin âmal ve harekâtı meşruasını iki seneye karıp bir zamandan beri bîperva yaşatmış, gûnagûn vaitlere, idam tehditlerine karşı salâbeti ah-lâkiye ve sâfiyeti vicdaniyesini bilfiil ispat etmiş, en mühim bir simayi necabet ve hamiyettir.

Kaymakam Âşir Beye gelince: Miri mumaileyhte dahi sevk ve idare hatası görmedim. O gün verdiğim vazifede kendisi bir nefer gibi ileri karakolda soğukkanlılık ve sükûnet gösterdi ve bilâhare de cephe enkazının (Anayı) de toplanıp durdurulmasına mühim bir âmil oldu. Miri mumaileyhin Irakın en felâketli ve en şerefli muharebatında dahi hidematı mühimme ifa etmiş ve fırka kumandanlığına irtika eylemiş olduğunu, kendisini tanıyanlardan işittim. Binaenaleyh kendisinin mucibi mesuliyet bir hal ve hareketini görmedim. Antalya ve Muğla Havalisi Kumandanlığına tâyin edişime sebep de budur. Harekâtı Milliyedeki hidematına gelince; beş altı aydan beri bilfiil bu cephenin sevk ve idaresinde âmil bulunuşu zikri cemile kâfidir. Sözüme hitam vermeden bir noktaî esasıyeyi kemali ehemmiyetle tavzih etmek isterim:

Bilhassa bu Yunan taarruzunda tebellür eden bir fikir: Zâbitan ve kumandanların, halk dedikodularında bile hedefi taarruz olmalarıdır. Gûya efradın hattı harbden firarına zâbitan sebebiyet veriyorlarmış. Bu teraneyi, Uşak Cephesinde firar ederken çevirdiğim efrattan ve bazı ahaliden işittim. Fakat bunların aynı kelimat ve cümlelerin sâf nefer veya halk ağzından çıkması, bu ifadatın musanni ve bir propaganda tertibi olduğuna en heliğ ve canlı bir şahittir. Beş senelik bir

**Harbi Umumiye muhayyirülukul fedakârlık ve kahramanlıklarla düşur hamasetlerinde yaşatmış olan Osmanlı heyeti zâbitanının, bunca mahrumiyetlere ve felâketlere rağmen aynı ruhu asalet ve besaleti bugürn dahi taşıdıklarını temin eder ve vatanın istihlâsını, milletin istiklâlini düşu mesuliyetine almış bulunan heyeti mezkûrenin selâmeti maslahat namma her türlü gayri sahîh isnadattan masun bulundurulmasını, hukuku meşrualarının bütün mânasiyle hıfz ve vikaye olunmasını evliyayı umurdan kemali ehemmiyetle rica ederim efendim».**

İsmet Bey (Edirne) — Burada bir fıkra geçmiştir ki okumuyorum, bizce şayanı ehemmiyet değildir. Mâruzatına hitam vermezden evvel bir ciheti arz edeyim: biz bittabı bir taraftan vazifenin hüsnü ifasında mecburiyet ve mesuliyet bulunduğunu kemali kanaat ve ısrar ile takib ediyoruz. Bununla beraber diğer taraftan da Meclisi Âlî-nizin kanaat ve hissiyatına tercüman olarak, erkân ve ricalinden efradına kadar düşman karşısında müdafaai vatan için çalışan bütün ordunun ve bütün mücahitlerin, her tahminin fevkinde tutulduğunu, her münasebetle anlatmaktan bir an fariğ olmuyoruz. Mâruzatın bundan ibarettir<sup>1</sup>.

Erkânı Harbiye Umumiye Reisi Miralay İsmet Bey (Edirne) — Şimdi muhterem arkadaşlarıma verdiğimi izahatta musır bulunuyorum. Ben temas edilmiyecek birçok noktalara temas edilmesinin doğru olmadığını söyledim. O noktalarda ısrar edildikçe ben cevap vermeyecek bir vaziyette ve karşında bulunan arkadaşların her istediklerini söyleyecek bir vaziyette bulunuyorlar. Bu gayri tabii, gayri müsavi bir haldir. Meselâ Bursanın düşman eline geçmesi hâdisesinden bahsederken, ortada mesul yokken madem ki bir hâdisе olmuştur, ortada mesul olmak lâzım gelir buyuruluyor. Yani mevzuubahis edilen zevata, bu mevakiin düşman eline geçmesinden dolayı, behemehal mesuliyet atfı lâzımdır diyorlar. Halbuki bunun birtakım sebepleri vardır. Kezalik Hamdullah Suphi Beyefendi, Loyd Georges'un on gün zarfında bu harekâtın bitmiş olmasını beyan etmesini, bizim cephe vazifenin ifa olunmadığına atfediyorlar. Bunu misal göstermek istiyorlar, bu da katiyen yanlıştır. Biz süslü sözler altından hakikati seçebilecek bir vaziyetteyiz. Binaenaleyh cephelerimizin ne için ve ne sebep ve ne şerait altında yıkıldığını görmek...

Hamdullah Suphi Bey — Deminki sitayişname..

İsmet Bey (devamla) — Müsaade buyurun efendim. Cephelerimizin ne için yıkıldığını görmek istersek bunun esbabı vardır. Bu es-

<sup>1</sup> Birçok mil'etvekilerinin bu konu ile ilgili fikirlerini söylemeleri üzerine Erkânı Harbiye Umumiye Reisi Miralay İsmet Bey tekrar söz almıştır.

hap tabii şimdiye kadar kâfi derecede söylendiği için, heyeti aliyenizce malûm olduğunu tahmin ettiğim için andan bahsedecek değilim. Fakat ısrar ederseniz bunları da teşrih ederiz.

Tunalı Hilmi Bey (Bolu) — Bir celsei hafiye aktedilse daha iyi olacaktır, bazı nazik noktalara dokunacağız.

Erkânı Harbiye Umumiye Reisi İsmet Bey (devamla) — Bazı arkadaşların takirde mevzuubahis olmıyan zevat hakkında büsbütün mevzuubahis olmıyan, eski devirlere ait pek çok şeylerden, birçok vekayiden bahsettiler. O vekayii, hâdise ile, harekâtı askeriye ile taallûku olmadığı için mevzuubahis olan istizah ile alâkasını göremedim. Arkadaşlar; mevzuubahis olan mevatta şahıslar üzerinde ısrar etmemenizi bilhassa rica ederim. Çünkü vazifesinden çekildikten sonra dahi kendilerini müdafaa edemeyecek vaziyette bulunan zevata karşı gayri mâkul, kâfi deliller bulunmaksızın tarizlerde bulunmak fayda husule getirmiyor. Eğer heyeti celileniz ifa olunan vezaifin iyi ifa olunmasından behemehal bizim muannit ve muakkıp olduğumuzu anlamak istiyorsanız her türlü murakabeye hakkınız vardır. Size her türlü teminatı veririz.. Biz vazifelerin iyi ifa olunması için herkesten ziyade alâkadarız.

Mehmet Şükrü Bey (Karahisarısarıp) — İstedığımız budur. Başka bir şey değildir tabii...

İsmet Bey (devamla) — Bu müzakeratın esbabını şahıslara temas ettirmeksizin kâfi görmenizi rica ediyorum.

#### İSTİKLÂL MAHKEMELERİNİN ADET VE MINTAKALARI HAKKINDA

18 Eylül 1336 (1920)

Erkânı Harbiye Umumiye Reisi İsmet Bey (Edirne) — Efendim Meclisi Âli. İstiklâl Mahkemeleri teşkilini kabul etmiştir. Bu kabulü gösteren kanunda, bu mahkemelerin adedini ve mintakalarını, Heyeti Vekilenin teklifi üzerine Büyük Millet Meclisinin tâyin edeceği tasrih edilmiştir. Bunun üzerine, teklif olmak üzere 14 mmtaka teklif ediyoruz ki, bundan yedisi diğerlerine nazaran daha müstaceldir. Âzayı kiramın adedi kâfi ve Meclisi Âlinin reyi olduğu halde ister on dördünü birden, ister yedisini şimdi, yedisini sonra birden tâyin etmek takdirinize mevdudur. Bu mintakaları arz edeyim. Birinci mmtaka Kastamonu mintakası: Kastamonu, Bolu 2 — Eskişehir mmtakası: Eskişehir, Bilecik Kütahya livaları. 3 — Konya mmtakası: Konya vilâyeti ve Afyon Karahisar sancağı. 4 —

**Isparta mıntakası: Isparta, Antalya, Denizli, Muğla livalariyle Aydın vilâyetinin elimizdeki aksamı...**

Soysallı İsmail Suphi Bey (Burdur) — İsmet Beyefendi, Burduru unutmuşsunuz efendim. Isparta ve Burdur Livaları olacak.

İsmet Bey (devamla) — Evet, Isparta, Burdur, Antalya, Denizli, Muğla olacak. 5 — Ankara mıntakası: Ankara vilâyeti, Yozgat, Çorum livaları. 6 — Kayseri mıntakası: Kayseri, Kırşehir, Niğde, Silifke livaları. 7 — Sivas mıntakası: Sivas vilâyeti, Canik, Amasya, Tokat livaları... Ondan sonra Maraş mıntakası: Maraş, Kozan sancakları. Mamuretülâziz mıntakası: Mamuretülâziz vilâyeti. Diyarbekir mıntakası: Diyarbeyir vilâyeti. Siirt mıntakası: Bitlis vilâyeti. Refahiye mıntakası: Giresun kazası. Gümüşane, Karahisarı Şarki, Erzincan livaları. Erzurum mıntakası: Giresun kazasından maada Trabzon vilâyeti, Erzurum vilâyeti Beyazıt sancağı. Van mıntakası: Van vilâyeti (Hakâri sancağı dâhil).

Lütfi Bey (Malatya) — Malatya Elâzizden ayrılmıştır. Bunlar için izahat yok. Oralar müstakildir. Şimdi Elâzizden ayrılmıştır.

İsmet Bey (devamla) — Malatya Mamuretülâziz mıntakasına dâhildir, ilâve edebiliriz.

Bu mıntakalar esasen on dört mıntakadır. Bu mıntakalardan ve bu mahkemelerde her birisi vaziyeti coğrafiye itibariyle muayyen bir noktada çalışmak noktai nazarından muhtıra olarak arz edilmiştir. Meclisi Âlinin de arzusu, biz teklif edelim diyedir. İhtiyaca göre mahkemeler vazifelerini belki diğer bir mıntakaya nakledebilirler veya hut mıntakalarını tahdit ederler. İntihap keyfiyetine derakap başlanarak bu meselenin Meclisi Âlinin kabul ettiği şekilde tathikatına girişilmesini teklif ederiz.

#### ERKÂNI HARBİYE UMUMİYE REİSİ SIFATIYLA HARB HAREKETLERİ HAKKINDA

25 Eylül 1336 (1920)

Arkadaşlar:

Bir müddetten beri Garp Cephesinde mühim harekâtı harbiye vukubulmamıştır. Bursa Cephesinde düşmanın son zamanlardaki faaliyeti İznik Gölü şimal ve cenubuna ufak müfrezeler sevkinden ibarettir. Bu müfrezeler birçok yerlerde yerli Rum ve Ermeni çeteleriyle birleşerek ve onları tahrik ederek köyleri basmışlardır. Bizim tarafımızdan yapılan mukabil harekât, bu çetelere karşı, bu taşkınlıklara

karşı islâm ahalinin mümkün olduğu kadar muhafazasına çalışmak-  
tır. Bu faaliyet İzmit cenubundaki köyle de, söylediğim gibi İzmit  
gölünün şimal ve cenubunda idi. Diğer cephelerde Gediz ve Uşak'm  
işgalinden sonra keşif kolu faaliyetlerinden başka mühim faaliyet  
olmadı. Heyeti umumiyesiyle bugün şimalde Adapazarı ve Sapanca  
mevkileri münafık kuvvetler elindedir. Buraları biz kuvvetle işgal  
etmiyoruz. Onun cenubunda Yunan kuvvetleri Bahçeçik, Kiremit,  
Yıldırım, Komana, Domaköy, Koyunhisar, Babasultan mevkilerinde-  
dir. Mahsus teferruatlı söylüyorum. O mevkileri bilenler vaziyeti tama-  
miyle ihata ederler. Heyeti umumiyesiyle İnegöl ve Yenişehir bizim  
elimizdedir ve düşman hattı bunun garbindadır. Gediz şarkında düş-  
man Kızık, Işıklar, Gümüslü, Karlık, Tabaklar hattındadır. Daha  
cenupta Güney, Dursunlar, Hacıbeyli hatları vardır. Bu cephe hak-  
kında vaka olarak daha fazla söylenecek bir şey yoktur. Merakla inti-  
zar ettiğiniz bir noktaya kısaca temas ederek söylemek istiyorum. O  
da, harekâtı askeriyenin âtisini nasıl görüyoruz? Harekâtı askeriyenin  
âtisine biz emniyet ve itimatla bakıyoruz (İnşallah sadaları). Bittabi  
müdafaai memleket noktai nazarından umumi sevk ve idareyi deruhte  
etmiş olan vekilleriniz sırf müdafaai memleket noktai nazarından acı  
ve tatlı her türlü tesirattan kendilerini kurtararak vaziyeti şu tarzda  
mütalâa ve muhakeme etmek mecburiyetindedirler. Bu itibarla yük-  
sek bir müdafaai noktai nazarından söylüyorum ki harekâtı askeriyeye  
biz emniyet ve itimatla bakıyoruz. Hattâ diyebilirim ki harekâtın en  
buhranlı zamanları geçmiştir. Garp Cephesi harekâtını öteden beri  
şu tarzda mütalâa ettik:

Düşmanlarımız bu cephede, Garp cephesinde bize karşı iki silâh  
kullandılar: Nifak ve Yunan. Daima böyle görmekteyiz; daima düş-  
manlarımız harekâtın bidayetinden itibaren bizi yere sermek için mü-  
nafık ve Yunan kuvvetlerini vasıta addetmişlerdir. Biliyorsunuz ki  
münafık kuvvetler nerede faaliyete geçmişlerse en büyük şiddeti gös-  
termekle beraber neticede tamamen münhezim olmuşlardır. Fakat mü-  
nafık kuvvetler, kendilerine verilmiş olan vazifeyi ifa ediyorlardı. İtilâf,  
memlekette nifak çıkarmak istediği zaman dediler ki nifak, Yunan  
istilâsını teşdideder. Hakikaten vukuat bunu göstermiştir. Münafık  
kuvvetlerin semerei faaliyeti olarak yalnız Yunan istilâsının teshil  
edilmesi vâkı olmuştur. Karşımızdaki münafık ve Yunan kuvvetlerini  
kendi kuvvetlerimizle muvazene noktai nazarından söylüyorum, bu-  
gün bize Düzcede, Yozgatta, Akhisarda, Somada hücum ettiklerinden  
daha kuvvetliyiz. Daha kuvvetli olduğumuzdan vaziyete daha hâkim,  
istiklâl kararınıza ve istiklâl harekâtımıza daha sahip bulunuyoruz.



Bizim gördüğümüze göre Garp Cephesinde aleyhimize hareket yapmak için tekrar kuvvet ihzarına ve münafık kuvvet ihzarına çalışılmaktadır. Yalnız milletteki intibahın kuvveti nifakın acı bir surette her tarafta tezahür etmesine imkân vermiyor. İstanbulda kuvvet ihzarına çalışılıyor, fakat yapılamıyor. Bunu milletimizin intibahı noktai nazarından mühim bir muvaffakiyet, mühim bir falihayır addetmeliyiz. O halde Yunanlılar kendilerine muvaffakiyet ihzar edecek vasıta bekliyorlar ve bu vasıta henüz bulunamamıştır. Şurada burada tekrar hâdiseler vukua getirilmiştir. Bu hâdiseleri vukua getirebilmek için iğfal ve ızlâl edilen Ermeni ve Rumlar müstereken faaliyettedirler. Fakat bu hâdiseleri adi şakavet mahiyetinden ileri geçmemektedir. Hakikati bilmeniz için söylüyorum ki son zamanlarda ahlâk sukutuna ait acı ve elemli misaller maalesef vâkı olmuştur. Bursada ulema kışve-i birtakım bedbahtlar Yunan gelişinin halâs ve necat getirdiğini söylemişlerdir.

Refik Bey (Konya) — Lânet olsun.

İsmet Bey (devamla) — Edirne'de Sultan Selim Camiinde birçok adamlar Yunan muvaffakiyatı için dua etmişlerdir (Kahrolsunlar! sadaları).

Arkadaşlar; bu elemli misaller ne kadar fena olursa olsun bizim için medarı kuvvettir. Çünkü bütün millet içinde, bilirsiniz ki bunlar, zilletle yaşamak isteyen beş on adamdan ibarettir (Sefil adamlar! sadaları). Bütün millet yekpare olarak bunları tel'in etmektedir. Hulâsa, Yunan ordusunun muvaffakiyatını teshil etmek için nifak teşebbüsâtı maskeli şeklini kaybetmiştir. Elemle arz ettiğim misaller gibi cinayetler, aleni cinayetler, müstekreh cinayetler manzarasına inhisar etmiştir. Garp Cephesinde düşmanlarımız nifak ile ve adedi tefevvukla bizi behemehal yere sereceklerini zannediyorlardı. Altı aylık harekât bu tahminin yanlış olduğunu ispat etmiştir. İttihaz ettiğimiz tedbir hakkında bittabi benden tafsilât beklemezsiniz. Yalnız Garp Cephesinde müdafaa-i memleket için en münasip tedabiri ittihaz ettiğimizi söyleyebilirim. İttihaz ettiğimiz tedbirler yalnız hale en muvafık olanlar değil, en müessir olanlardır. Tedbirlerimizin ve teşkilâtımızın, Yunan taarruzu başladığı zamana, nispet kabul etmiyen intizamın fiili semerelerini göreceğimize ve göstereceğimize itimat ediyoruz (inşallah! sadaları). Bir esaslı nokta vardır ki o da, ahali-miz büyük bir galeyana vatanperverane ve diyanetkârane içinde bulunuyor. Konyada, Karahisarda günlerden beri memleketin büyükleri, rehberleri bütün şayanı itimat zevatı önlerinde olduğu halde, cepheye koşuyorlar (teşekkür olunur, varolsunlar! sadaları). Aha-

limizin bu alâkası cephelerde maddeten ve mânen mucibi kuvvet olmuştur. Mucibi şevk olmuştur. Bunu kemali şükranla söylüyorum (alkışlar).

Şark cephesinde Taşnakların tecavüzatına mukabil tedabir ittihaz etmekle meşgulüz. Taşnaklar, dillerinde mazlumiyet feryadı, ellerinde bıçaklar olduğu halde mütemadiyen köylerimize taarruz ediyorlar. Kıtaatımızı zapt ediyoruz. Yanımızda bulunan dostlarımız ve herkes bizim tecavüze uğramış mazlum mevküinde bulunduğumuzu görüyorlar. Yunan kıtaatı burada ilerlerken Avrupa gazetelerinde okuduğumuza göre Ermeni kıtaatı da Erzurumu istilâ edeceklerini neşre ediyorlardı. Bugün İstanbulda ve her yerde Türk Ermenistanı denilen vilâyetlerimizi işgal için hazırlıkta bulunuyorlar. İstikraz yapmakla meşgul bulunuyorlar. Maahaza şark hududumuzda Ermeniler, Taşnaklar nerede tecavüz etmişlerse bittabi mukabil darbemizi davet etmişler ve iyi ders almışlardır. Tebliği resnide de arz ettiğim veçhile Oltı civarında bir müfrezemizi mütemadiyen izrar ve izaç ediyorlardı. 13 eylûlde müfrezemiz mukabil tedabir ittihaz etti. Bu darbeye uğrayan bir alay bütün toplarını bırakarak çekilmeğe ve dağılmağa mecbur oldu. Bu tarzda harekât devam ederse bittabi darbeler ve mukabil harekât kendiliğinden tevali edecektir. Son zamanlarda Elcezire cephesinde Millilerin kıyamı vâkı olmuştur. Milli aşireti, öteden beri Viranşehirde bulunduğunu bilmiş olduğumuz Millilerdir. Bunlar kıyam etmişlerdir. Hattâ bazı emareye göre bu kıyam o esnada Fransızların faaliyetiyle aynı zamana tesadüf ediyordu. Bu isyan mühim tertibatı istilzam etti. Kuvvetler toplıyarak takriben on, on beş gün devam eden safahat ve harekât esnasında belki şimdiye kadar kanun kuvvetinden yemedikleri en şiddetli darbeye duçar edilmişlerdir. Mesele bugün bitmiştir, hâdise yoktur. Adana Cephesi dediğimiz darülharekâtta Mersin, Tarsus, Adana, Ceyhan mevakı, gerek birbirleriyle ittisalden ve gerek başka bir yerle muvasaladan mahrum, âdeta mahsur bir halde bulunmaktadır. Adanadan Tarsusa veyahut Tarsustan Mersine gitmek mühim kıtaatı askeriye ile yapılan bir iştir. Gidenler oraya bir kafile götürecekler; müsademeler olur, muharebeler olur, ya istedikleri yere girerler, yahut giremezler. Girerlerse mühim muvaffakiyet addolunur. Adananın sahil ile Mersin ve Tarsus ile muvasalası pek müşkül bir hale geldiği için sahil ile muvasalasını geriden temin etmeye çalışıyorlar. Burada faaliyet ve taarruz ateşi bizim kıtaatımızdadır. Muntazam kuvvetlere karşı bu cephedeki ahalinin, Tarsus, Mersin ve bu muntakadaki ahalinin gösterdiği mukavemeti, ondan fazla olarak düşman kıtaatına hücum için dur-

mayan faaliyeti eğer biz lâyıkrı ile ifade etmiyorsak, fevkalâde heyecan içinde, fevkalâde alâka içinde söylenecek söz bulamadığımızdandır. Fakat torunlarımız ve tarihimiz, bütün mefahiri içinde Adana Cephesinde cereyan eden vukuatı en ziyade iftihar ile telâkki edilecek büyüklükler meyanında görecektir (alkışlar).

Ceyhan şarkından İskenderun civarına kadar hâkim bulunuyoruz. Kıtaatımız Adana mıntakasında hareket eden düşman kıtaatiyle Fırat garbında Antep mıntakasında bulunan düşman arasında bir yer bırakmamışlardır.

Adanadan tâ İskenderuna kadar bizim adımız ve bizim silâhımızın kuvveti caridir. Mâruzatıma, Antep mıntakasındaki harekâtı arz ederek hitam vereceğim. Antep mıntakasında son bir buçuk ay zarfında pek mühim fedakârlıklar cereyan etmiştir. Fransızlar Antep'i bilhassa hedef ittihaz ederek mühim kuvvetlerle ilerlediler. Bir aralık Antep'i kendileri muhasara ederek vaziyete tamamen hâkim kaldılar. İlerlediler, bizim kıtaatımızı şimale attılar ve kendileri hâkim kaldılar. Birçok müessif misallerini gördüğümüz ve dünyanın her yerinde açık bir şehir için vâkı olacak neticeyi tahmin ettiler. Yani Antep yukarı çıkıldıktan sonra, muhasara edildikten sonra kendilerine teslim olacaktı. Antep yalnız her taraftan mahsur kaldıktan sonra açık bir şehir olarak kendi kendisini müdafaa etti. Tabii, kuvvetler sevk ettik. Fransız muhasarasını açtık (alkışlar) ve Antep şehri içindekilerle doğrudan doğruya temas hâsıl ettik. Antep civarında Amerikan mektepleri, kolejleri vardır. Bu Amerikan kolejleri Fransızların bugün üssülharekesidir. Bizim caunımızı yakmak için ve ahalinizi öldürmek için Amerikan mekteplerini üssülhareke ittihaz ediyorlar. Taarruz ederler ve oraya top yerleştirirler, ambar olarak kullanırlar. Hasılı mektep değil, memleketimiz içinde bir kale olarak inşa olunmuş zannolunur. Bu üssülharekeye istinadederek Fransız kuvvetleri Nizip'e kadar huruç yapmışlardır ve etrafında bulunan köylere daima sarkıntılık etmektedirler. Gireler, köyün etrafını alırlar, bıçaklarını çekerler. Fransız mandasını istediklerine dair senet isterler ve onları alırlar. Muharebe ede ede, dövüşe dövüşe Antep'e gelirler ve telsizlerle ahalinin kendilerini istediğini ilân etmeye çalışırlar. Bu safahattan sonra Antep'teki şiddet ve faaliyet daha ziyade artmıştır. Bugün bildiğimiz muharebelerin en fedakâr, en şiddetli olanları Antep'te cereyan etmektedir. Şehir ikiye ayrılmıştır. Şehir içinde barikatlar yapılmıştır. Ahali kendisini Fransızlara ve onların vasıtalarını bilerek bilmiyerek yapan Ermenilere karşı müdafaa ediyor. Her gün şehre top atarlar. Tabii kadınlardan ve

çocuklardan şehit verilir. Çok müteessir oluyoruz. Fakat böyle büyük bir halâs dâvasında bir yaşından itibaren vatandaşlarımızın, bütün kadın ve çocukların hisse aldığını görerek, yaşamak için ve müstakillen, gerekle yaşamak için azim sahibi olduğumuzu daha kuvvetli ispat ettiğimizi zannediyoruz. Antep için memleketimizde büyük bir alâka gösteriliyor. Bundan daha büyüğünü göstermek ve oradaki halkımızı maddeten ve manen teşci ve ona yardım etmek hepimizin borcumuzdur. Sureti umumiyede cephelerdeki hadisat maruzatından ibarettir. Heyeti umumiyesiyle mukavemetimizin sebepleri dâvaya başladığımız zaman olduğu kadar kuvvetli ve ateşlidir. Bu noktai nazardan vesaiti askeriye, uhdesine düşen vazifeyi ifa edece bir haldedir. Ve maddeten, mânen ifa edebilecek kuvvettedir. Arkadaşlarımızdan birisi Şark Cephesi Taşnaklarının tecavüzatına karşı niçin ordumuzu sakladığımızı soruyorlar ki bu hususta kısmen Hariciye Vekilimiz izahat vermiştir. Tertibatı askeriye ve saire gibi tafsilât tabîi beklemesiniz. Mâruzatın bundan ibarettir, arkadaşlar.

#### ŞARK CEPHESİ HAKKINDA DEMEÇLERİ

9 ekim 1336 (1920)

Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi İsmet Bey (Edirne) — 28-29 eylülde Şark Cephesinde kısa bir ileri hareketi yaptık. Safahatı hakkında kısa mâruzatta bulunmak istiyorum. Biz uzun müddetten beri Şark Cephesinde intizar vaziyetinde idik. Bu vaziyet içersinde Ermenilerin mütemadi taarruzlarına mâruz kaldık. Takriben ağustos ortasından itibaren muhtelif vakayii arz edeyim: 12 ağustosta yüz kişilik bir Ermeni kuvveti Oltu mıntakasında Taşkent şarkındaki müslüman köylerini işgal ettiler. Palazkirt şarkındaki köyleri işgal ettiler. Çulagen köyünü yaktılar. Yirmi ağustosta yüz kadar Ermeni piyadesi Hüseyinağa Dağındaki mevkiimize baskın yaptılar. tardolundular. Ağustos gecesini bir Ermeni taburu Oltu mıntakasında bizim bir müfrezemizin üzerine hücum etti, taarruz etti, tardolundu. Eylülde iki Ermeni tayyaresi mevzilerimiz üzerine bomba attı. Makinalıtüfek ateşi yaptı. 7 eylülde Kağızman ve Karip mıntakasında muntazam Ermeni kıtası, silâhlı olmıyan müslüman ahali üzerine tazyik ve tecavüzata başladılar. Kağızmanda ahalinin vesaiti nakliyesini kâmilen topladılar ve 9 eylülde Kağızman etrafındaki köyleri işgal ettiler. Oradan hicret edebilen ahali kâmilen bizim arazimize dehalet ettiler. 9 eylülde Çr-

ğır mıntakasında —ki Beyazıt karşısına düşer— Ağdiz mıntakasında bizim mevzilerimize ve ahalimize taarruz ettiler. Fakat mukabil harekât üzerine tardolundular. Bugünlerde Kulp'u işgal ettiler. Seraya-parçanis dedikleri 13 eylülde beş yüz kişilik bir kuvvetle de Beyazıt şimalindeki kıtaatımıza taarruz ettiler ve tardolundular. Kulp'dan cenup istikametine ilerliyen Ermeniler kamasız bir top aldılar ve orada bulunan milis yerli ahali kuvvetlerini ricata icbar ettiler. Oltu müfrezemiz bu esnada kendisini daha ziyade tazyik eden 12-13 eylülde bir Ermeni taburuna mukabil hareket yaptı. 8 top, 2 makinalıtüfek aldı. Burada topladığımız vesaikı arz ederim. Ermeniler Kulp cenubu garbisinde bulunup hicret etmekte olan müslüman ahaliyi imha etmek için ihata ettiler. Fakat müsellâh olanların mukavemeti sayesinde ahalinin bir kısmı arazimize ricat edebildi. 16 eylülde ekin biçen ahaliyi top ateşi altına aldılar. 22 eylülde Merdenek istikametinde birkaç köyü yakdılar. 22 eylülde külliyetli bir kuvvetle Bardiz Cephesinde kıtaatımıza muntazam taarruz yaptılar. Bu taarruzu tardedtik. Bir iki makinalıtüfek aldık. Burada elde ettiğimiz vesaik, Ermenilerin ta Erzuruma kadar ileri hareket yapmak niyetiyle bize taarruz ettiklerini gösteriyor. Bu vaziyet karşısında hiçbir hareket yapmaksızın mütemadiyen Ermeni taarruzuna intizar etmek, zayıf noktalarımızı keşfettirmek için onlara fırsat vermek, sonra ahalemizi bilâ müdafaa onlara teslim etmek mahiyetinde olurdu. Onun için bunların hareketini tevkif etmek ve en ziyade tehlikeye mâruz hududumuzda bulunan islâm halkı seri bir hareketle kurtarmak mecburiyetinde kaldık. Bu mecburiyete binaen 28 eylülde Şark Cephesi Kumandanı, Kars istikameti unumiyesinde kıtaatına ileri hareket emrini verdi. 28, 29 günleri devam eden kısa ve seri hareketlerle ordumuz kırk kilometre kadar bulunduğu mevziden ileri gitmiş, burada mukavemet etmek istiyen Ermeni kıtaatı toplarını bırakarak ricata mecbur olmuşlardır. Diğer taraftan Kulp, Kağızman mıntakasında faaliyetinde bulunan, gayri müsellâh ahaliyi mütemadi hicrete mecbur eden Ermeni müfrezeleri çekilmeğe mecbur oldu. Bu suretle gerek Kars istikametinde ve gerekse Kağızman ve Kulp istikametlerinde en ziyade tazyika mâruz bulunan halkı kurtarmış bulunuyoruz. Şarktan sağ cenahtan Aras'a kadar kıtaatımız ilerlemiştir. Kars istikametinde Sarıkamış tarafımızdan işgal olundu ve kıtaatımız Sarıkamış'ın şarkına geçti. Sol cenahtan Merdenek havalisinde bulunuyor. Burada Ermeniler mukabil hareket yapıyor. Ermeniler birkaç günden beri Merdenek civarında bulunan ahalemize ve kıtaatımıza taarruz ediyor. Fakat tardediliyorlar. Yaptığımız hareket; islâm ahali aleyhine vuku-

bulan tecavüzleri ve kitaatımıza aylardan beri —bizim intizamımızdan istifade ederek — serbestçe vukubulan taarruzu durduracak kısa bir hareket mahiyetindedir ve bu hareket intizam ve muvaffakiyetle cereyan etmiştir. Bu hareket esnasında şayanı hayret derecede, maaşşük-ran, az zayıat vererek düşmandan ceman, bir iki günlük hareket esnasında on altı top aldık. Birkaç düşman alayı, bilhassa mânevi üstünlüğümüz askerimizin ve ahalimizin de mânen gösterdikleri tefev-vuk ve azmü iman karşısında dağmık bir surette çekilmeğe mecbur oldular. Harekâtın bugünkü safhasında emin ve hâkim biraskeri vaziyete malik bulunuyoruz (sürekli alkışlar).

#### CEPHELER DURUMU HAKKINDAKİ DEMEÇLERİ

27 ekim 1336 (1920)

Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi İsmet Bey (Edirne) — 8 teşrinievvelde Meclisi Âlinize muhtelif cephelerimizdeki vaziyeti arz etmiştim. O zamandan beri muhtelif cephelerdeki tebeddülâtı hulâsatan tekrar edeyim:

Garp Cephemizde son günlere kadar şayanı kayıtlı mühim hâdisat olmamıştır. 24 teşrinievvel sabahı Gediz istikametinde. Gediz üzerine bir taarruz hareketi tevcih ettik. sisli ve pek yağmurlu bir havada sabahleyin erken başlayan bu muharebe çok kanlı ve muannidane bir surette geç vakte kadar devam etti ve düşman uzun müddetten beri Gediz etrafında hazırlanmış olduğu mevzileri büyük zayıatla terketmeğe mecbur oldu (bravo sesleri, alkışlar).

25 teşrinievvel sabahından itibaren muharebenin diğer safahatı cereyan ediyor ve tarafımızdan takibediliyor. Dün akşam geç vakit aldığımız malûmatta; Hamidiye Hanı - ki Uşak şimalindedir - oradaki dümdar kıtaatın, tarafımızdan tazyik edildiği bildiriliyordu. Gediz'deki düşmanın esaslı bir surette hazırlandığı ve lâakal on bin kişi olduğu anlaşılıyor. Muhtelif raporlar hulâsa edilirse, her cepheden ziyade, orada düşman zayıat vermiştir ve çok sarsılmıştır. Uzun müddetten beri idhar ettiği erzak ve cephanesini terketmeğe mecbur kalmıştır (bravo sesleri, alkışlar).

Yirmi beş teşrinievvelde düşman bilmukabele İnegöl ve Yenişehir Cephesinden bizim aleyhimize taarruza geçmiştir. Yine o cephede her tarafta muannidane ve kanlı muharebeler, yirmi dört saat devam etmiştir ve düşman akşama doğru her cephede ve sarkıntılık ettiği her yerde aslı mevzilerine tardedilmiştir.

Dün, yirmi altı teşrinievvel, Bursa cephesinde sureti umumiye de sükûnetle geçti. Bu cephede harekâtımızın, vaziyeti umumiye noktai nazarından, mühim bir mahiyeti, mânası vardır. O da; son vaziyetlerden sonra dâhilde vücuda getirilen büyük bir yangının itfasını müteakip. ordumuzun düşman aleyhine mühim bir faaliyet gösterip, esaslı bir muvaffakiyet ihraz etmiş olmasıdır.

Son hafta zarfında Adana Cephesinde mühim bir imtihana mâruz kaldık. Takriben on teşrinievvelden itibaren yeni kıtalarla takviye edilmiş düşman, Toprakkale'den ta Mersin'e kadar bütün cephede, her yerde aleyhimize şiddetli taarruzlarda bulundu, şiddetli taarruzlar yaptı. 11 teşrinievvelde Toprakkale'den ilerliyen düşman kıtaları 13. 14. 15. 16 teşrinievvelde Ceyhan'a kadar muhtelif istikametlerden ilerlediler ve dört beş gün. gece gündüz. devam eden muharebelerden sonra tekrar eski yerlerine tardedildiler. Adana ve Tarsus istikametinde 15 teşrinievvelde başlayan muharebe 16 teşrinievvele kadar devam etti. 25 teşrinievvel sabahı Külek Boğazı istikametinde ilerlemiş olan düşman kıtaatının. her taraftan yapılan şiddetli mukabele ve taarruz üzerine tekrar Adana ovasına tardedilmesi neticesi hasıl oldu (alkışlar). Bugün bir aylık harekâttan sonra düşman daha ziyade sarsılmış bir vaziyettedir.

Ayıntap muntakasında: müdafiasız olan şehrimizin bombardıman edilmesine devam ediliyor. Fakat gün geçtikçe mühtahkem bir kale gibi düşman taarruzlarını defetmekte ve düşmanı zayıfa uğratmakta, muvaffakiyetlerimiz daha ziyade his olunmaktadır. 14 teşrinievvelde esaslı topçu ihzaratını müteakip kasabanın bazı mahallerine iki defa hücum ettiler. İkisinde de kanlı bir surette püskürtüldüler. 15 ve 16 teşrinievvelden beri bu cephe gerisinde bizi uzun müddetten beri işgal eden Hacm'im iskat bulunduğu malûmunuzdur. Yirmi teşrinievvelde Ayıntap'ın cenubunda bir düşman kafilesiyle mühim muharebe cereyan etti ve düşman. getirmekte olduğu erzak ve mevaşiden bir çoğunu terke mecbur kaldı.

Şark Cephesinde: dokuz teşrinievvelde Taşnak'lar (Merdenk) muntakasında bize taarruz ettiler. Malzeme terkederek firara mecbur oldular. On dört teşrinievvelde mühim düşman kuvveti cephemize taarruz etmişti. Büyük zayıfla tardedildi. Yirmi teşrinievvelde Kağızman Cephesindeki kıtaatımız düşman müfrezesini Arpa Çayı'na kadar defettiler ve bir top aldılar. Yirmi dört teşrinievvelde Iğdır muntakasında cereyan eden muharebede düşman iki top terketmeğe mecbur oldu. Iğdır muntakasında lehimize muharebeler. hafif bir surette devam ediyor. Ermeni taarruzlarıyla başlayan mukabil harekâtımız es-

nasımda, bir buçuk ay zarfında, iğtinam ettiğimiz toplarm miktarı Şark Cephesinde on dokuza balığ olmuştur (alkışlar).

Cephelelerdeki mühim vukuat ve son hafta zarfındaki mühim vakalar arz ettiğinden ibarettir. Heyeti umumiyesiyle her cephede imtihana çekilmiş ve her cephede bu imtihanı muvaffakiyetle geçirmiş addolunuruz (Allah muvaffak etsin sadaları, alkışlar).

Arkadaşlar Gediz'deki ganaimin tesbit edilip edilmediğini soruyorlar, bu hususta erzak olarak bazı miktarlar tesbit ettiler. Fakat vazih ve bütün teferruatıyla miktarını söylememişlerdir, bunu mazur görmek lâzımdır. Erzak ve cephe ve malzeme olarak, elbise ve saire olarak ki - bizim için pek ehemmiyetlidir - bazı mevad olacaktır. Tekrar bu cephe hakkında söz söylendiği için, Garp Cephesi Kumandanı ile Büyük Millet Meclisi Riyaseti arasında dün cereyan etmiş olan bir muhabereyi arz edeyim:

Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine,

Tek hat, cepheye mahsus raporlara ancak kâfi geldiğinden takdim edilen raporlar tevhür etmektedir. Gediz ve şimalindeki mevazıda yirmi dört saatlik muharebede mağlup edilen düşman, yirmi beş teşrinievvel sabahına karşı, Uşak istikametine çekilebilmiş olup, Hamidiye Hanı civarında terkettiği dümdarlar tarafımızdan şiddetle tazyik edilmektedir. Dünden beri tahtı işgalimizde olan Gediz'de, elde edilen ganaim ve üseranın miktarı hakikisi henüz anlaşılmadığı ve fırkanın bu sabahki raporuna nazaran, yirmi teşrinievvelde, Yenişehir ve İnegöl taraflarına taarruz eden ve bir fırka tahmin edilen düşmanın, kıtaatımızın muannidane mukavemeti üzerine bu gece tekrar eski mevzilerine çekildiği ve bugün bir saat evveline kadar bir faaliyet göstermediği mâruzdur. Dün akşama kadar bir faaliyet yoktu. Garp Cephesi kıtaatının beş günden beri yaptıkları harekâtı fedakârane ve kazandıkları muharebat ve muvaffakiyatın, milletin itimat ve takdiratına mazhar olacak bir derecede olduğunu zati samii riyasetpenahilerine arz etmekle mübahiyim.

Garp Cephesi Kumandanı  
Ali Fuat

(Var olsun Ali Fuat Paşa sesleri, kahrolsun düşman sesleri, alkışlar, yaşasın Türk askerleri).

İsmet Bey (Edirne) — Sonra Reis Paşa tarafından Garp Cephesine verilen cevap:



26 teşrinievvelde dört maddeli raporunuz alındı. Garp Ordusunun muvaffakiyeti kahramananesi kemali sürur ile anlaşıldı. Tebşiratrı samileri yarınki içtimada Büyük Millet Meclisine izahan arz olunacaktır. Şimdiden tebrikât ve takdirat ve itimat ve hürmeti umumiyei iblâğ ile kesbi şeref eylerim.

B. M. Meclisi Reisi  
Mustafa Kemal

(Biz de iştirak ederiz sadaları).

Mehmet Şükrü Bey (Karahisarı Sahip) — Meclis namına beyanı teşekkür edilmedir ve ordumuza Meclisin itimadı olduğunu, ordu böyle çalışırken Meclisin de kendilerini hiçbir an unutmuyacağını tebliğ edilmesini rica ederim.

İsmet Bey (Edirne) — Kemali iftiharla bütün ordulara tebliğ ederiz, vaziyet hakkında arkadaşların daha fazla malûmat istiyorlar. Bunlar hakkında âtideki muvaffakiyetleri temenni etmekten başka söyleyecek sözüm yoktur.

#### ŞARK CEPHESİNDE CEREYAN EDEN HAREKETLER HAKKINDA

9 Kasım 1336 (1920)

Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi İsmet Bey — Son mâruzatımdan sonra Garp Cephesinde vaziyeti askeriyede esaslı tebeddülât hâsıl olmamıştır. Adana Cephesinde Fransızlar Adana'da ve Adana mıntakasında yaptıkları taarruzun akamete uğradığını gördükten sonra Osmaniye istikametinde yeni kuvvetlerle faaliyete geçtiler. Birkaç günden beri devam eden bu hareket de birçok zayıyla akamete uğratılmıştır. Bugün bu cephede de Fransızların mesaisine rağmen vaziyette bir tebeddül hâsıl olmamış denilebilir. Şark Cephesinde lehimize, dâvamızın lehine, askerî vaziyette büyük tebeddülât hâsıl oldu. Ermeni ordusu bizi mukabil harekete mustar ve mecbur kıldıktan sonra bütün kuvvetini Kars'a toplamıştı. Zaten eski bir kale olan Kars'ta bütün kuvvetini topladıktan sonra ordumuza şiddetli ve nevmidane taarruzlar yaptı. Pek ziyade zayıyla püskürtülen bu taarruzlardan sonra, ordumuz Kars Kalesine karşı katî hareket kararını verdi. Gerek arazi ve gerek mevki itibariyle müşkül şerait içinde, gece, gündüz altı gün devam eden harekâttan sonra, gerek kuvvei mâneviye üstünlüğü itibariyle ve gerek inzibat ve intizam ve gerekse

binnefis sanatrı askeriye itibariyle büyük bir üstünlük göstererek, ordumuz 30 teşrinievvelde, generaller emir ve kumandasiyle, her şeyle, katî muzafferiyete hazırlanan Ermeni ordusunu üç saat içinde artık şarkta âmîl olmayacak bir hale getirmiştir (şiddetli alkışlar ve bravo sesleri). Kars'ın işgalinden sonra ordumuz bilâ fasıla ilerledi; Kars ile Gümrü arasında Ermeni ordusu tekrar kıtaatımızı muhtelif yerlerde tevkif etmek istedi. Bu maksatla, bu sebeple vukubulan birçok müsademelerde hep muvaffakryet bizim tarafımızda kalmış ve şayanı şükran olarak her muharebede nispetsiz derecede az zayıyla muvaffakryet kazanılmıştır (hamdolsun sadaları). Gümrü karşısında, Gümrü'nün garbında ve yine evvelden beri, yani Ruslar devrinden beri, hazırlanmış olan müstahkem hat içinde Ermeni ordusu yine yeniden muharebei katiye kabul edecek vaziyet aldı. Ordumuz 6 teşrinisanide Gümrü karşısındaki Ermeni ordusuna yanaştı ve tekrar harekâtı katiye ve katî bir darbe için bütün istihzaratını ikmal etti. O akşam Ermeni ordusu kumandanı (Vereş) Şark Ordumuz Kumandanına harekâtın durdurulması için müracaat etmiş ve cevap istemişti. Şark Cephesi Kumandanı, siyasi teşebbüslere girişmek Hükûmete ait bir mesele olduğu için derakap bunu merkeze tebliğ etmiş ve Ermeni ordusuna, müracaatlarını merkezi hükûmete tebliğ eylediğini bildirmiş ve fakat tâyin olunan vaziyeti askeriyede tebeddül husule getirmemek için mübrem olan şeraiti askeriyeyi derakap demeyan eylemiştir. Hazırlanmış bir hareket, herhangi siyasi teşebbüs ile şeklini, bizim lehimize mevcut olan şeklini tebdil edemezdi. Derakap cephe kumandanı, ihzar edilmiş olan mevkiin terk olunmasını ve Ermeni ordusunun Gümrünün on beş kilometre şarkına çekilmesini teklif etti. Harekâtın durdurulması ve sulh için vukubulan müracaatı merkezi hükûmete bildirdiğini beyan etti. Bunun için 6 teşrinisanide verdiği mühlet 7 teşrinisani 1336 öğleden sonra saat ona kadar intidat edecekti, bir gece mühlet vermişti. Filhakika ertesi günü sabahleyin Ermeni ordusu hattı terketti. Gümrü kale ve kasabasını bıraktı, şarka çekildi. 7 teşrinisanide bu hareket cereyan etmiştir. O andan itibaren usulü dairesinde hükümetler arasında nota teatisine başlandı. Fakat ordu, tabîi münhasıran kendi askerî vazifesini ifa etmek kaydında bulunacağı için harekâtını, istihzaratını, bilâfasıla tamamlamaktadır ve şarkta siyasi vaziyetin inkişafına göre, her hareketi yapabilecek ve vazifesini ifa etmek için emre muntazır bir halde bulunmaktadır. Bu son harekât esnasında elimize geçen bütün malzemenin miktarı, teferrüatı henüz tesbit olunamamış. Yalnız Kars'ta şimdiye kadar tesbit olunabilen mal-

zeme. külliyetli cephanesiyle beraber altı yüz muhtelif cins top, on iki makinalıtüfek. binden fazla tüfek, beş sandık piyade cephanesi, daha birçok bomba ve infilâk maddeleri. fişekler, dumanlı ve duman-sız harut. hâsılı şayanı ehemmiyet addolunacak birçok harb malzemesi ordumuzun eline geçmiştir. Binaenaleyh bütün bu harekât hakkında mâruzatımız bundan ibarettir.

Şevki Bey (İçel) — Topun miktarı altmış mıdır, altı yüz müdür?

Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi İsmet Bey (devamla) — Altı yüz toptur. Heyeti celileyi son muvaffakiyeti askeriyemizle ordumuzun âtiyen inkişaf edecek vaziyetlere cevap verecek bir halde ve şarktaki vaziyeti kemali emniyetle takibetmekte olduğumu, temin ederim.

Cemil Bey (Kütahya) — Ermenilerin çekilmesi üzerine Gümrü işgal edildi mi?

Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi İsmet Bey (devamla) — Son aldığımız malûmata göre vaziyet. Gümrü şarkında bulunan Ermeni kıtaatının da kısmen muhtelif istikamette çekilmiş olduğu mahiyetindedir. Fakat bunun teferruatı ve tafsilâtı hakkında henüz fazla malûmat alınmamıştır. Siyasi teşebbüsler esnasında mevzu bahis olan mütareke için, sırf askerlik noktai nazarından, bazı şerait dermeyeran eyledik. Gerek Ermeni ordusunun mütareke esnasında çekilmesi lâzım gelen hat hakkında ve gerek mütareke müddetini Ermeni ordusunun bizim aleyhimize istimal etmesine mümkün olduğu kadar mâni olacak ihtiyat tedbirlerini ittihaz ettik. Bu mütareke teklifine henüz cevap alamadık. Mâruzatım bundan ibarettir.

Hamdi Bey (Canik) — Şark Ordusuna teşekküratımızı takdim ederim.

Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi İsmet Bey (Edirne) — Arkadaşlardan birisi bu Şark Harekâtı esnasında komşu başka kıtaat, yani Sovyetlerden kıtaat bulunup bulunmadığını sormuştu. Şark Harekâtı münhasıran kendi kıtaatımızladır (alkışlar).

Tunalı Hilmi Bey (Bolu) — Allah bu muzafferiyetleri şimalde, cenupta ve garpta da nasibetsin (amin sadaları).

## HARİCİYE VEKİLİ VE MURAHHAS HEYETİ BAŞKANI OLARAK

3 ekim 1338 (1922)

Arkadaşlar, heyeti celilenizin itimadına mazhar olarak, murahhas heyetimiz sulh konferansına gidiyor. Heyeti murahhasamızın Avrupada takip edeceği müddeiyatın esas hatları şimdiye kadar

cihanca malûmdur. Bu, milletimizin öteden beri metalibi millîye yolunda takip ve tesbit eylediği hututtur ki Misakı Millî ile tavzih edilmiştir. Binaenaleyh; Misakı Millî ve heyeti celilenizin siyasetimize esas olarak kabul ettiği muahedeler, bizim hattı hareketimizin esasını teşkil eder. Misakı Millî ile münakit muahedeler dairesinde hukukumuzu müdafaa edeceğiz. Ümit ediyoruz ki hak ve hakikat dünyada o kadar terakki etmiştir ki taleplerimizi kolaylıkla izaha muvaffak olacağız (İnşallah sadaları). İnşallah, sulh konferansı insaniyetin, hakkı kabul hususunda çok munsif ve çok müterakki olduğuna bürhan olur. Heyetimiz için Meclisi Âlinin daimî müzaheretî. tevfikatı ilâhiyenin tecellisine vesile olacaktır.

#### HARİCİYE VEKİLİ SIFATIYLA MUDANYA KONFERANSI HAKKINDA

30 ekim 1338 (1922)

##### Arkadaşlar;

Cephede tevdi edilen vazife dolayısıyla uzun müddet Meclisten ayrıldıktan sonra bugün tekrar huzurunuzda bulunmakla iftihar hissediyorum. Büyük Millet Meclisi ordularının Meclisi âliye olan fartı irtibatını, fartı itimadını, fartı ihtiramını kendininki ile beraber takdim ediyorum (alkışlar) ve vatanımızın halâsı için en aziz şeylerini ve dünyanın bütün vesaitine karşı iki seneden beri hayatlarımı severek feda etmiş olan aziz şehitlerin hâtralarını daima ruhumuzda. vicdanımızda muhafaza ediyoruz. O şehitlerin ruhlarına fatihalar ithaf edelim (Meclis heyeti umumiyesi ayağa kalkmıştır).

Arkadaşların; Mudanya Konferansında yaptığımız muhasemat tatili ile Garp Cephesinde iki seneden beri yaptığımız sefere fâsıla verilmiştir. Fâsıla verdiğimiz harekât baştan nihayete kadar her safhası ayrı ayrı idare olunmuş büyük bir seferdi. Vatanımız için muayyen ve imhakâr maksatlarla tertip ve tesbit edilmiş olan bu istilâ plânının tathikma karar verilmişti. Mücadelemizin iptidasında düşmanlarımızın adedi ne kadardı ve kaç huduttan hücum ediyorlardı; bunu bugün saymaya çalışırsak müşkülâta uğrarız. Garp Cephesinde aleyhimize takibolunan sefer, istilâ suretiyle başladı. Her defasında memleketin

muayyen bir kısmını istilâ ettikleri vakit bütün mukavemet vasıtalamız orada bitmiştir zannediliyordu.

Onun için Uşak ve Bursa'ya kadar geldiler, ve onun için, İkinci İnönünde, bir memleketi bir müstenlekeyi istilâ eder gibi muhtelif kollara ayrıldılar. Nihayet tafsilâtı Meclisi âlice malûm olan bu seferler, Sakaryada istilâ plânının âzami hududunu gösterdi. Bir icra vasıtası olan Yunanistan bütün nüfusunun ve medeniyetinin vücuda getirebileceği en büyük bir ordu ile. Yunan aklının. tahsilinin ve sevku idaresinin mümkün olan en mürettep ve muntazam eşkâli ile, vatanın başına saldırdı. Bu emelleri Sakaryada akamete uğradığı vakit, Anadolunun garp tarafından istilâ edilmesi. maddeten gayrimümkün olduğu âleme ilân ve ispat edilmiş oluyordu. Bunu ahfadımız ve tarihimiz, vasıtasız ve müşkül vaziyette bulunduğu zannolunan Türk milletini tamamen devirmek için Yunanistanın son takatini. son kudretini sarfetmesi suretinde tefsir edecektir. Sakarya'dan sonra ise, doğrudan doğruya askerî olmaktan daha vâsi olarak bir medeniyet mücadelesi başladı. Kendisine hücum edilen Türkiye: bütün kuvvetini toplayarak Anadolusunu müdafaa edebilirdi. Fakat taarruzi bir harb gibi çok vesait istiyen, çok vahdet ve tesanüt istiyen ve bilhassa çok anlayış, tahsil ve aklî feraset istiyen medeniyet muharebesini yapmağa muktedir değildir. batıl kanaatini bütün dünya pişirdi ve zihninde muhafaza etti.

Arkadaşlar: gerçi büyük bir taarruz muharebesi yapmak müşküldü. Fakat bir seferin başından nihayetine kadar, milletin esbap ve vesaitini memleket müdafaaı için almasını. tevhit ve tevcih etmesini bilen Büyük Millet Meclisi. bir taarruz yapmak için. ordumuzun muhtac olduğu vesaiti temin etmişti. Ondan sonra millet büyük bir tesanüt gösterdi. Bir milletin varını. yoğunu toplayıp diğer bir milletin varına. yoğunu karşı durarak. üç günde hâsıl olacak bir neticeye milletin bütün mukadderatını raptetmek için büyük milletlerin esasen. fiilen, vicdanen. kalben muhtac olduğu birtakım evsaf lâzımdır. Bu evsafı da milletimiz vazih olarak göstermiş oluyordu (alkışlar).

Ondan sonra fen ve sanat vadisinde bütün dünya erkânı harbiyesinin mürakabesi altında ve bütün hatalarını tashih ettirmek vaziyetinde bulunan bir orduya karşı akılcı ve fence tefevvuk etmek lâzım geliyordu. Bu imtihanı vermeğe mecburduk. Yunan ordusunun taarruzumuz karşısında mağlûbiyeti, Yunanlıların her hangi bir gafleti, her hangi bir tesadüf eseri mahiyetinde değil; vasıtaca, akılcı, ferasetçe ve milletin bütün umumi vasıflarınca faik olan bir mütearrızım hücum-

larına mukavemet gayrikabil olduğu için, tabii olarak tahakkuk etti (şiddetli alkışlar). Binaenaleyh; Yunan ordusu yerinde o ordu olmayıp da her hangi bir ordu olsa idi, Büyük Millet Meclisi orduları yine aynı neticeyi, aynı katiyetle istihsal edeceklerdi (alkışlar). Ordularımız bilhassa kıymetçe ve talim ve terbiyece tefevvukunu ispat etmek mecburiyetinde idi. Bunun için sarf olunan emekler — yakından takibettiğiniz için bilirsiniz — memnuniyeti mucip olacak derecede idi. En yaşlı kumandanlar: geçirdiğimiz senelerde yeniden mekteplere girmişler, sade ve mütevazî şakirtler gibi tahsil ve tetebbu etmişlerdir.

Bütün bu mesaiye insanları, orduları sevkeden fikir, memleketin bütün mukadderatının Büyük Millet Meclisi ve Hükümeti tarafından muayyen ve musip hedeflere doğru sevkolunduğuna, orduların kalben ve hakikaten kani olmalarıdır.

Bu sebeptendir ki; çetin muharebe günlerinde verdiğimiz şehitler, kendilerinden sonra dâvalarının kemali emniyetle takibolunacağına daima kani bulunuyorlardı.

Ordudaki haleti ruhiye; her şeyi hazır bir düşman ordusu karşısında, hiç vasıtasız bulunduğumuz günlerde dahi mutlaka galip ve muzaffer olmak lâzım geldiğine kanaat etmek yolundadır. Ondan sonra takibettiğimiz hattı hareket de, milletin ordulara vermiş olduğu insan ve malzeme ve vesaitin en naçizinden, en ufağından istifade etmek için son derece sebat ve takayyüt ile çare aramak yolunda idi. Ondan sonra orduların dahili kıvanmı ve salâbetinin esas olan itaat, Büyük Millet Meclisi ordularında harikulâde bir derecededir. Başkumandana kadar aşağıdan yukarı bütün silsilei meratipte âmirlerle hakikî ve mutlak bir itimat ve emniyet, hakikî ve mutlak bir muhabbet ve merbutiyet vardır (şiddetli alkışlar).

Bizim ordularımızı, Büyük Millet Meclisi ordularını diğer ordulardan temyiz eden esas vasıflar başlıca, ordularımızın bizzat milletin kendisi olması suretinde ifade olunabilir (bravo, şiddetli alkışlar). Yani, Büyük Millet Meclisinin takibettiği gayeler baştan nihayete kadar en yaşlı kumandanın en genç neferine kadar bütün efrat tarafından bilinmiş ve anlaşılmıştır ve o gayenin behemehal takip ve istihsal edilmesine kanaat edilmiştir. Bu derece şuurlu bir orduyu bizim tarihimiz şimdiye kadar görmemiştir (alkışlar). Bizim ordularımız ahlâkan ve fazilet itibariyle de bütün seleflerinden yüksektir. Osmanlı orduları devrinde, daha ondan evvelki devirlerde de Türk orduları daima ahlâk itibariyle şayanı ihtiram ve itibar kalmışlardır. Fakat

**Büyük Millet Meclisi orduları bütün eslâfına takaddüm etmiştir. Ta-**arruzla Akdenize vardıktan sonra ordularımız manen ihraz ettiği mera-  
tip kadar maddeten de zenginleşmişti. Muharebe ettiğimiz Yunan or-  
dusu zamanın büyük fabrikalarının bütün vesaitiyle ve malzemesiyle  
mücehhezdi. Silâhları Harbi Umumi tecrübelerine göre adetçe meb-  
zul miktarda idi. Taburları bizim Harbi Umumide bir tabura bıraktı-  
ğımız malzemenin iki misli. üç misli. dört misli malzeme ile, binaen-  
aleyh Harbi Umumi tecrübelerinden tamamen istifade ederek karşımıza  
çıkışlardı. Bütün bu vesait memleketimizde ve bizim elimizde kaldı  
(hamdolsun, sesleri). Talim ve terbiye ve büyük harekâtın sevk ve  
idaresi hususunda Harbi Umuminin bütün tecrübelerini harekâtma  
rehber ittihaz eden bu ordu tecrübelerini de. bütün malzemesi gi-  
bi kâmilen Büyük Millet Meclisi ordularına devretmiştir (gülmeler).  
Gerek malzeme itibariyle ve gerek talim ve terbiye ve tecrübe itiba-  
riyle bugün Akdeniz sahilinde bulunan Büyük Millet Meclisi or-  
duları zamanın en büyük ordularından addolunur (şiddetli alkışlar).

Ordularımızın diğer bir hassasını arz etmek isterim; o da onla-  
rın emniyet ve sulh vasıtası olmasıdır. Yunan ordusunun şarkta nasıl  
anarşi ve şekavet husule getirdiğini hepimiz ve bütün dünya, sene-  
lerce seyretti. Halbuki bizim ordularımız meydana çıktıktan ve mu-  
zaffer olduktan sonra şarkın her yerinde sükûn ve intizam teessüs et-  
miştir. Binaenaleyh: bizim ordularımız insanlara yalnız sulh, em-  
niyet ve asayiş temin etmek için vücade getirilmiştir. Bundan başka  
Büyük Millet Meclisi ve Hükümeti, ordularını her ne zaman kullan-  
mak istedi ise evvelâ sulh için mümkün olan bütün vesaitini istimal  
etmiştir. Londrada bizim heyeti murahhasamız en mütevazı ve en  
muhik teklifat ile kanaat etti. Fakat bunu un f ile reddettiler. İkinci  
İnönü Harbini yaptık. Mütâakiben devletler bir müsalemet çaresi bul-  
mak için aralarında konuşuyorlardı. Yunanlılar Sakarya'ya kadar  
ilerlediler. Boylarımız ölçüsünü aldılar. Ondan sonra tekrar garp  
devletlerinin payitahtlarında meseleyi sulhan halletmek için son gay-  
retlerimizi yaptık, son çarelere müracaat ettik. Un f ile reddolunduk.  
Ve işte Akdenize kadar dayandık. Ondan sonra en büyük müsalemet  
delili olmak üzere, karşısında hiçbir mâni kalmadığı halde muzaffer  
ve büyük ordular İstanbul Boğazlarına ve Çanakkale Boğazına te-  
mas ettikleri vakit Büyük Millet Meclisi, itiraz kabul etmez  
efkârı müsalemetperveranesini mahza bütün cihana ispat et-  
mek için, ordularını tevkif etti. Şimdiye kadar her defasında  
ve her seferinde Büyük Millet Meclisi ordularının vasıtai

sulh olduğunu ispat ettiğimiz gibi eğer bir gün sulhu âlemi muhafaza etmek için ordulara yol vermekten başka çare olmadığımıza kani olursanız Büyük Millet Meclisi Orduları 26 ağustostan 10 teşrinievvele kadar bir buçuk ayda yaptıklarını daha az bir zamanda yapacak bir kudrettedir. Buna emin olabilirsiniz (alkışlar).

Meclisi âlinin ekseriyeti âra ile tevcih ettiği yeni vazifeme dair arzı malûmat edeceğim. Huzurunuzda ordularımız hakkında mucibi ferah havadisler verecek vaziyeti sizin itimat ve müzaheretinizle siyaset âleminde de temine muvaffak olacağız (İnşaallah sadaları). Siyaseti hariciyemiz son defa hükümetimizin 4 teşrinievvel notasıyla ifade olunmuştu. Bunda devletlerin tekliflerine cevaben sulh konferansına murahhaslar göndermeye âmade olduğumuzu bildirmiştik. Ve sulh konferansına iştirakimiz için hükümetimizin noktai nazarı teşkil eden mevaddı arz etmiştik.

Bu notaya cevap gelmiştir. Devletler, İstanbuldaki mümessilimize bir şifahi takrir ile Lozanda 13 teşrinisanide murahhaslarımızı beklediklerini tebliğ etmişlerdir. Bu notaya 4 teşrinievvel tarihli notamızın bir tetimmesi olan nota ile cevap verdik; dedik ki, 4 teşrinievvel tarihli notamıza tevfikân murahhaslarımızı göndermeğe âmadeyiz. İstanbul'da mümessilimize notayı tevdi ettikten sonra şifahen notanın bir aynı İzzet Paşaya da verildi, demişler. Bizim mümessilimiz herhangi bir resmî mahiyeti olmayan bu beyanı, malûmat kabilinden kabul ettiğini bildirdi.

Bununla beraber bizim murahhaslarımız cevap olarak şifahi takriri düveli müttefika mümessillerine tevdi ettikten sonra onlar da diyeceklerdir ki; notanın İzzet Paşaya da tevdi olunmasını Türkiye ile alâkadar bir mesele addetmiyoruz. Sulh konferansına, Türkiye mümessili olarak işgal mmtakası dâhilinden heyetler dâvet olunmasını bizim konferansa iştirakimize mâni addeder ve Mudanya konferansı ahkâmını muhil telâkki eyleriz. Bunu da tebliğ ediyoruz. Onların şifahen vukubulan beyanatına karşı biz de bir izah yapmış oluyoruz. Bu hususta izahat vermek için arz edeyim ki, öteden beri dâhilen Türk dâvasını yekpare olmaktan çıkarmak için aleyhimizde bu usulleri tatbik ederlerdi. Bir defa da Yunanlılar, işgal ettikleri mmtakada idarei muhtare ilân ettiler. Buradan harice birtakım heyeti murahhasalar gönderdiler. Gûya bunlar Türkiyenin mümessilleri idiler. Ondan sonra Mudanya konferansında; biz, ordularımız giderken tesadüfen vâsıl oldukları bir hatta harekâtı tevkif etmiş bir vaziyetteyiz. Şimdi tarafeyn ordularımızın harekâtı tevkif ettiği mmtaka içinde kalan yerde



ancak işgal altında kalan yerlerin mahalli idaresi mevzu bahis olabilir. Enebi bir kuvvet işgalinde ve hükmü altında bulunan bir yerden Türkiye mümessili olarak bir heyet çıkarmağa teşebbüs etmek, Mudanya konferansı ile husule gelen askeri vaziyeti ihlâl eder.

Mudanya Konferansında bizimle Türkiye mümessili olarak müzakere cereyan etmiştir. Akdettiğimiz mütarekenamenin bütün mahiyeti Türkiye ve hududuna şamildir. Vaziyeti hukukiye, vaziyeti resmîyiz bu tarzda kabul olunmuştur. Bunun haricinde bir mâna ifade eden havadis, doğru olamayacaktır (alkışlar).

#### SEÇİMİN YENİLENMESİ MÜNASEBETİYLE

1 nisan 1339 (1923)

Muhterem Efendiler;

Meclisi âli, hükümete muayyen esasları arziye üzerinde adli, malî ve iktisadi istiklâlimizi ve hayati haklarımızı temin etmek üzere sulh teşebbüslerine devam mezuniyetini vermişti. Bu mezuniyet dâhilinde Düveli Müttefikaya 8 mart tarihinde bir nota tevdi edilmişti. Bize tevdi edilmiş olan muahede projesinde kendi esasatımıza göre tadilini zaruri gördüğümüz noktaları mukabil teklifler halinde serdededik. Müttefik devletler bizim notamıza dün akşam cevap vermişlerdir. Bu cevapta bazı itirazi kayıtlar dâhilinde serdettiğimiz mukabil tekliflerin derakap münakaşasına başlanacağını ifade ediyorlar. Serdettikleri itirazi kayıtlar araziye mütedair bazı noktalarda iktisadi maddeler ve adli müsaadeler gibi üç noktaya müteveccihdir. Araziye mütedair tadilâtta Lozanda kabul edilmiş olan esasatta esaslı bir tebeddülü müzakereye mütemayil olmadıklarını ifade ediyorlar. Biz, gerek Lozanda ve gerek Heyeti celilenizin verdiği müsaade dâhilinde burada yaptığımız mukabil tekliflerde araziye dair öteden beri takibettiğimiz esasları ifade etmiştik. İktisadi maddelerin mukabil teklifimizde muahededen ihracını ve ayrıca müzakeresini istilzam ediyor. Mukabil teklifte iktisadi mevât hakkında şimdiden müzakereye devam etmek teklifi vardır. Adli beyannameye gelince; bizim mukabil teklifimizde ısrar ettiğimiz adli beyanname, Müttefikler namma bizimle

en son görüşülmüş olan ecnebi Murahhasları ile fikir tevafuku dâhilinde tanzim olunmuştu. Notanın heyeti umumiyesi umumi birtakım esasat üzerine yazılmış ve teferruata girişilmekten ihtiraz edilmiştir.

Nitekim notaya başlarken müteferri mevad üzerinde ayrı ayrı münakaşaya girmek arzusunda değiliz diye ifade ediyorlar. Heyeti umumiyesi bir sulha varmak için arzuyu ifade eden bir şekildir. Fakat umumi esasat dâhilinde olduğu için girişilecek müzakerelerin vereceği neticeler şimdiden tâyin olunamaz. Evvel ve âhır bizim arzumuz hayatî haklarımızı ve istiklâlimizi temin edecek esasat dâhilinde kendi memleketimize ve bütün cihan sulhuna hizmet edecek itilâfî bir his ile hareket etmektir. Ümid ederim ki, bu itilâfî his yeni sulh teşebbüsât ve müzakeratında Müttelik devletlerin ifade ettikleri itilâfî hissiyat ile telif ve tevfik olunarak müsmir bir netice hâsıl olur. Fakat bu gibi sulh meseleleri için tâyin olunan umumi hatlar içinde münferit ve müteferri olarak mesailin müzakeresine girişildiği vakit asıl itilâfî his ve müsmir bir neticeye varmak için sarf olunacak gayret o zaman belli olacaktır. Binaenaleyh ihtiyat ve tecrübeğe uygun olan bu sulh teşebbüslerinin neticesinde şu veya bu esbaptan dolayı bir neticeye varmamak dahi muhtemeldir. Bu hiç bir zaman bizim tarafımızdan olmayacaktır. Biz evvel ve âhır söylediğimiz gibi hayatî haklarımızı ve istiklâlimizi temin edecek esaslar dâhilinde hakikî itilâfî his ile hareket edeceğiz.

Sulh teşebbüslerine devam etmek için sizden aldığımız esaslar ve mezuniyet üzerinde yürüyeceğiz. Husule gelecek netice bizim hayatımızı temin eden bir sulh projesi, veyahut hayatî menfaatlerimizle telifi imkânsız bir tertiptir. Her ikisi Büyük Millet Meclisine arz olunacaktır. Müsbet veya menfi bir netice üzerinde Büyük Millet Meclisinin vereceği karar, milletin en son muhassalâi efkârı addolunabilecek ve millet, Büyük Millet Meclisimiz vasıtasıyla ifade ettiği kararlarla en son muhassalâi efkârını söyleyeceği cihetle o kararı sulh kararı veya harb kararı olarak tatbik edecek bir vaziyet temin etmek lâzımdır. Onun için bir taraftan sizden aldığımız mezuniyet ve esaslar üzerine sulh için çalışmağa devam etmek ve husule gelecek netice üzerinde Büyük Millet Meclisinin verdiği kararın milletin en son muhassalâi efkârı olduğunu dâhil ve harice izhar etmek için ve Büyük Millet Meclisimizin verdiği karar üzerinde memleketin bütün menabi ve vesaitiyle yürümek için intihabı teccid suretiyle milletin ârayı umumiyesini yeniden tecelli ettirmeği teklif ediyorum.

## DIŐIŐLERİ BAKANİ OLARAK LOZAN KONFERANSI HAKKINDA

23 ağustos 1339 (1923)

Muhterem Arkadaşlar;

1914 senesinde infilâk eden Harbi Umumiye Türkiye için tasfiye eden muahedename ve senedatı dveliyeyi huzuru âlinize takdim ettim. Derhâtır buyurursunuz: 1914 de Harbi Umumi infilâk ettiği zaman bütün milletler meğbul karşısında hayat ve istikbal endişesi ile düŐünüyorlardı. Hiç Şüphesiz Osmanlı İmparatorluğunun ciddi mehalik karşısında bulunduğunu idrak ve insaf sahibi olan hiç birkimse reddedemezdi. Bu kadar mahmul ve meşbu bir endişe içinde Osmanlı İmparatorluğunun intihabedeceği vaziyet ve en muvafık olan fikir ve tedbir ne idi? Bu daima tetebbu ve münakaşaya Şayan bir zemindir. Ben bugün bu zemine girmeyi arzu etmiyorum. Ameli bir faidesi yoktur. Hepimiz derhâtır ederiz ki, 1330 daki Osmanlı İmparatorluğu zimandaranı bu büyük vaziyetin tedbirini harbde bir tarafa iştirâk ve iltihakta bulmuŐlardır. Esası münakaşa etmemek hakkındaki kararını muhafaza ediyorum. Bununla beraber Harbi Umuminin birçok safahatı tetkik olunmalıdır. Âtiye intihabı mucip olamak için lâzımdır. Evvelâ Harbi Umumiye duhul tarzı, hiçbir zaman tenkidedilmekten kurtulamaz. Her millet Harbi Umumiye hayat ve memat mücadelesi olduğunu samimi ve ciddi surette bilerek karar vermiştir. Hayat ve memat mücadelesine karar vermek bir kimsenin, bir heyetin hakkı değildir. Bu, milletin bizzat verebileceği bir karardır. Bu kadar büyük hâdisat, milletin karşısında emri vâki olarak bulundurulamazdı.

Arkadaşlar; Harbi Umuminin cereyanı da baştan başa medarı ibrettir. Kemali esef ve elemle derhâtır etmeliyiz ki, her türlü siistimaller, baŐtanbaŐa memlekette bir sistem, bir meslek haline gelmişti. Hepimiz biliriz ki, kendi hudutlarımızı ve kendi vatanımızı müdafaa etmeye zaten kifayet etmiyen vatan evlâtları, vatan haricinde heder edilmiştir.

Arkadaşlar; bu toprağın evlâtlarının kanı ecnebilerin tasarrufunda idi. Ecnebiler bu memleketin en büyüğünden en küçüğüne kadar bütün siyasetine en kuvvetli bir salâhiyetle nüfuz ve hulûl etmişlerdi. İz'an ve insaf sahibi hiçbir kimse Osmanlı İmparatorluğunun artık hâkim ve müstakil bir mevcudiyet halinde bulunmadığına zerre kadar Şüphe etmiyordu. Memleket idaresinde milletin kendi iradesi ve ihtiyarı tamamen yok olmuştu. Halbuki arkadaşlar, bu vaziyette fert için olduğu gibi millet için, memleket için de kendi irade ve ihtiyarı en büyük kuvveti ve en kuvvetli medarı istinadıdır. Eğer ira-

de ve ihtiyarına sahip olsa idiler, o zamanki zimamdarın, Harbi Umuminin safahatı esnasında tezahür eden fırsatlardan belki istifade ederlerdi ve memleketimiz için birçok felâketlere mâni olmak şöyle dursun, belki müttefikleri için de daha müsait sulh şartları elde edilmesine medar olurlardı. Daima elemle ve teessürle düşüneneğimiz bu safahat hiç bir zaman gözümüzün önünden ayrılmamalıdır. Büyük bir tarihi hâdiseyi tasfiye ediyoruz.

Muhterem Efendiler; Mütarekeden sonra geçen safahat için elemelerinizi, ıstıraplarınızı tahrik etmek istemem. Çok mevani ve müşkülâta mâruz kalmışsınız. Bundan bahsedişim bilhassa siyasi bir noktayı kendi millî telâkkilerimiz noktai nazarından gözleriniz önünde tebarüz ettirmektir. Eski sistemi bu hareketlere sevk eden asli bir sebep, bir asli siyaset vardır. Bu asli siyaseti -müsaade ediniz- iki cümle ile ifade edeyim: İster Mutlakiyet Devrinde, ister Harbi Umumi devrinde ve isterse ondan sonra olsun, ekseriyetle, Osmanlı İmparatorluğunun dahilî idaresi için şiarı; milletin murakabesinden kendini kurtarmaya çalışan, milletin murakabesine karşı ıstırap hisseden bir mutlakiyet fikri idi. Şekil ne olursa olsun Osmanlı İmparatorluğunun ruhunda daima bu kalmıştı. Dâhilde her türlü murakabeden âzade kalan bir mutlakiyet fikri, dâhili idare siyasetini teşkil ediyordu.

Haricî siyaset ise; ister dostluk, ister ittifak, ister herhangi bir nam altında olursa olsun intihabettikleri bir devlete karşı nihayetsiz bir teslimiyet ile ifade olunabilir. Mütarekeden evvel ekseriyetle vaziyet bu idi. Mütarekeden sonra vaziyet ekseriyetle bu oldu ve Osmanlı İmparatorluğunun bütün ananatında yerleşen sistem ve haleti ruhiye budur. Türkiye Büyük Millet Meclisi ve onun hükümetiyle tecelli ve devam eden millî siyaset, bu arz ettiğim eski siyasete taban tabana zıttır, tam ve mutlak bir zıt halindedir. Biz dâhilde hükümet idaresini milletin kayıtsız şartsız murakabesi altında bir idare, daha vâzih bir tâbir ile milletin kendi işini bilfiil idare etmesi şeklinde anladık ve o sistemi takibettik. Haricî siyasette şiarımız, evvelâ temas edeceğimiz herhangi bir devlete karşı kendi mevcudiyetimizi müdrik, tam ve müstakil ve menfaatimize tamamen sahip bir vaziyet almak suretinde telâkki ettik. En müşkül zamanlarda diğer devletlerle tesis ettiğimiz münasebat ancak bu suretle ifade olunabilir (alkışlar). Bundan sonra takibedeceğimiz münasebet ve tesis edeceğimiz dostluklar ve her gûna rabitalarda dahi evveleminde Türkiyenin ve Türk milletinin müstakil hüviyeti ve mevcudiyeti tamamen muhterem ve muteber midir? Bunu bir azimet ve temas noktası addedeceğiz. Bundan sonra bağlayan münasebat hakikî ve maddi bir surette ve müteakabil bir şekilde olmak üzere devam

edecektir. Haricî siyasetimiz, idare şeklimizin doğduğu günden beri bu oldu ve bundan sonra da bu olacaktır. Onun için Heyeti âlinize takdim ettiğimiz muahedatta, mukaddime olarak bu münasebatın, devletlerin istiklâl ve hakimiyetine hürmet esasına riayet vücubunu mülâhaza ederek yapılmış olduğu zikrediliyor. Bu bir tesadüf ve bir lâfız değildir; mukaddes bir ideale behemehal vâsıl olmak için yürüten bir milletin istihsal eylediği bir vaziyet ve neticedir. Tevarüs ettiğimiz Osmanlı İmparatorluğunun şimdiye kadar akdettiği mukavelelerle bu mukaveleler arasındaki esaslı fark ve bütün tefevvuk işte bu mahiyettedir.

Efendiler; elimizdeki vesaik bir siyasi mücadele devrinin netayicidir. İstiklâl Mücadelesinin, harb mücadeleleri bittikten sonra siyasi mücadeleleri başlamıştır. Bu siyasi mücadeleler hakikati halde Mudanya Mütarekesinden başlar.

Mudanya Mütarekesi günlerinde milletimizle bize muhasım olan milletler arasındaki siyasi vaziyet ve haleti ruhiye şu tarzda ifade olunabilir. Bir suretle teşfiyesi ve tatmini kabul olmıyan bir emniyetsizlik vardı. Uzun senelerin hâdisatı her hangi siyasi temas için büyük bir emniyetsizlik vücuda getirmişti. Emniyetsizlik, yekdiğerin her hangi bir sözüne ve imzasına emniyetsizlik medarı hayat mı idi? Ve bu mücadele nihayet bulmıyacak mı idi? Avrupada ve bizim memleketimizde müfritler vardı ki bu siyaset yolunu hiç açmaksızın, başlanan silâh hareketini nihayetine kadar yürütmek istiyorlardı. Bunun nihayeti yoktu. Silâh hareketi nihayet bir noktada durmak lâzımdı. B. M. M. Hükümeti bu noktada katî bir nüfuzu nazar ve katî bir kararla tedbir aldı. Evet, bu askerî vaziyet içinde milletlerle siyasi temasa girmek ve siyasi ahitler imza etmek mümkündü ve muvafıktı. İşte böyle selim bir his ile malûmunuz olan mütarekename imzalandı. O günden itibaren muahedenameyi imzalayuncaya kadar, mülâhaza ve kararlarında vuzuh olmıyan müfritler Mudanya Mütarekesinin hata olduğunu iddia etmişlerdi. Hata eden kendileri idi. Bu hatayı bugün kuvvetle tebarüz ettiren netice göz önündedir. Mudanya Mütarekenamesini yapmıyarak harekâtı askeriye ile istihsal edebileceğimiz araziyi bir damla kan akıtmaksızın ve bir taşı yeniden devirmeksizin tamamen istihsal etmiş oluyoruz. Ancak Mudanya Mütarekesiyle ihdas ettiğimiz siyasi mevkidir ki ondan sonra sekiz, dokuz ay süren büyük bir konferansın müspet bir hedefe yürümesini mucip oldu.

Arkadaşlar; Lozan Konferansı, milletimizin Avrupa ortasında davet olunduğu büyük bir imtihandır. Mübalâğa ad buyurmaymız: acaba uzaklardan sesini işittiğimiz Türkiye medeni âlem ortasında ve

türlü müşkülât içinde vazih ve sarih olarak dâvasını teşrih ve müdafaa edecek medeni ve siyasi bir seviyede midir? Acaba gördüğümüz manzara Anadolu dağlarında şu veya bu tesadüfün muhasımlar tarafından irtikâp olunan şu veya bu hatanın tesadüfi neticesi midir? Yoksa müspet ve muayyen bir hedefe doğru bir milletin bütün kuvvet ve menabii ile nefsinin vakfederek behemehal gayeyi istihsal için giriştiği bir mücadele midir? Bunun imtihanı idi. Türkiye Lozanda bugün cihanı idare eden heyetlerin, mücerrep, ilmi irfan ile mütemayiz, vazifelerini ifa için ciddi bir suretle yetişmiş ve çalışmış mümessilleri ile karşı karşıya geldi. Bütün murahhas heyetleri kendi memleketlerine karşı vazifelerini ifa etmek için büyük gayret göstermişlerdir. Bunu takdir ile yâdetmeyi bir kadirşinaslık vazifesi addederim. Murahhas Heyetimiz - ki ben onun mingayriliyakatın riyaseti ile mübahi idim - Hükümetimiz ve Meclisimiz tarafından itina ile intihap olunmuştu. Sizin huzurunuzda ve milletin ve âlemin muvacehesinde, muharebe meydanında bir asker gibi gece gündüz samimî bir vazife hissi ile çalışmış olan, her türlü müşkülâta galabe için maddi ve manevi bütün kabiliyetlerini sarfetmiş ve şahsi her türlü endişeden âzade olarak sırf vatanın tevdi ettiği vazifeyi ifa etmek için varlığını bezletmiş olan heyeti murahhasa arkadaşlarımızı hürmetle yadederim (alkışlar). Dünyanın her yerinde birçok muahedat yapa yapa yalnız ilimde değil tecrübeleri sayesinde de mühim bir mevki kazanan mütehasıslarla bizim mütehasıslarımız ve müşavirlerimiz karşı karşıya geldiler. Fennî ve ilmi noktai nazardan dahi düşünülecek olursa bu ağır bir vazife idi. Murahhas olarak vazife almış olan Hasan Beyi —ki kendisinden pek çok istifade ettim ve samimî bir müzaheret gördüm— ve bilhassa murahhas olarak beraber çalıştığım Doktor Rıza Nur Beyi kemali tevkirle yâdetmek isterim (alkışlar).

Arkadaşlar; her türlü tesirler altında yalnız ilim ve vukuf ve tecrübe kâfi değildir. Fevkalâde âsap metaneti lâzımdır. Hakikaten bir ideale hizmet lâzımdır. Fevkalâde bir feragati nefis hissiyle yekdiğerine eklenmek ve yekdiğerine samimî bir müzaheret göstermek lâzımdır. Arkadaşlarımdan ve bilhassa Rıza Nur Beyden bunu gördüm. Doktor Rıza Nur Bey, Türk Heyeti Murahhasası içinde başlıca medarı muvaffakiyet olmuştur. Millete bunu söylemek vazifemdir. Nasıl bir kıtai askeriye muntazaman ve bir disiplin ile ifayı vazife ederse arkadaşlar da tam bir feragati nefisle reislerine merbut olduklarını bütün cihan nazarında göstermişlerdir. Bu hal her büyük mücadelede muvaffakiyetin başlıca esasıdır.

Arkadaşlar; esaslı bir vazifeyi ifa etmek için şunu da söylemek isterim: Gerek harb mücadeleleri esnasında ve gerek sulh müzakereleri esnasında kaderin sevki ile ağır mesuliyetler altında bulundum. Ağır mesuliyetler altında memleketin hayatı menafiine taallük edebilecek ağır kararlar vermek vaziyetinde bulundum ve bunların hepsinde merkezi idareden ayrı olarak, ya düşman karşısında veya sulh müzakeratında olduğu gibi, Avrupa ortasında idim; - siyasi tâbir ile - siyasi muhâsımlar arasında bulundum. Bu kadar ağır mesuliyetleri çekinmeden almak için ve bunların içinde en büyük müşkülât karşısında dahi hedefe karşı yürümek için malik olduğum kuvvet membar bilhassa Büyük Millet Meclisi Reisi Gazi Mustafa Kemal Paşadır (alkışlar).

Arkadaşlar: Yalnız şahsi bir minnet ve bir şükran ifade etmek için söylemiyorum; vazife ve iş noktai nazarından bir hakikati ifade etmek için söylüyorum; insan çok bunaldığı zamanda en muvafık tedbiri bulsa dahi behemehal o muvafık tedbirin daha büyük ve samimî birisi tarafından teyit edilmesine muhtaçtır. Büyük ve karışık vaziyetler içerisinde en büyük tedbir o kadar basittir ki ekseriya onu bulmak çok müşküldür. Fevkalâde karışık, dolaşık, bulutlarla mestur bir muhit içerisinde yol gösterecek bir görüş isabeti lâzımdır. Bunu gerek muharebe hayatında ve gerek sulh hayatında bize gösteren Mustafa Kemal Paşa olmuştur (şiddetli alkışlar). Aldığım vazifelerde muvaffakiyet hâsıl oldu ise, gerek harbe ve gerek sulhte, başlıca âmil olarak Mustafa Kemal Paşayı millet muvâcchesinde ifade ediyorum.

Sulh muahedenamesi ve merbutu olan senedat hakkında, günlerden beri arkadaşlar birçok tenkidler yaptılar. Heyeti umumiyesi hakkında mücmel bir fikir vermek isterken arkadaşlarımızın hitabelerinde temas ettikleri birçok noktalara da cevap vermiş olduğumu zannediyorum. Muahedename, hudutlarımızı tâyin ediyor. Cenup hududu, Ankara İtilâfnamesiyle tâyin edilen hudut malûmu âlinizdir. Hatiplerin gösterdiği vechiyle birçok milletdaşlarımızın bu hudut haricinde kalmış olması münakaşa götürmez bir hakikattir. Bu hudut için müteselli olduğumuz cihet sulh meselesidir. Muahedename ile milletler arasında hakikî bir sulh yapmış olduğumuz kanaatidir ve bundan fazla olarak, Ankara İtilâfnamesinde vaz'edilmiş olan ahkâm bu konferansta da ayrıca teyit olunmuştur.

İmza ettiğimiz ve meriyetini tanıdığımız ahkâm için daha karar zamanında her hangi bir tereddüt ve endişe izhar etmeğe hakkımız yoktur. Benim kanaatim odur ki imza ettiğimiz sulh ile hakikî bir sulh yapacağız. Ve bu sulh ile milletler arasında yakın bir anlaşma hâsıl olacaktır. Eğer bu intizamımız tahakkuk ederse gerek muahedename

ve gerek Ankara İtilâfnamesi gibi elimizde bulunan senedat ile cenup hudularında arkadaşlarımızın izah ettikleri endişe sebepleri ortadan kalkacaktır.

Arkadaşların garp hududundan da memnuniyet göstermediler. Garp hududu haricinde birçok millettaşlarımızın kaldığını ve onların bu gün de elem ve ıztırap içinde bulunduğunu söylediler. Bilirsiniz ki garp hududunda, bugün temin ettiğimiz huduttan başkası bizim Misakı Millîmiz dâhilinde değildi. Bizim Misakı Millîmiz dâhilinde ifade ettiğimiz talep Garbi Trakyanın âra ile tâyin olunacak bir şekli idi. Hiç biriniz bu muahedenamenin bir taraflı ihzar olunmuş bir vesika olduğunu zannetmezsiniz. Elbette birçok esbap ve birçok iradeler çarpışmış ve ortaya bir hasıla çıkmıştır.

Efendiler, bu hudut içinde ve bu hudut haricinde bulunan millettaşlarımızın mukadderatı için istinat ettiğimiz nokta sulhun hakikaten teessüs etmesidir. Eğer sulh hakikaten teessüs ederse, bizi bugün ıstıraba düşüren bütün esbap orada mündefi olacaktır. Garp hududu haricinde bıraktığımız millettaşlarımızın istirahatleri için muahedede teminat vardır. Bundan başka Türk milletinin hassasiyeti de ayrıca bir kuvvet ve teminattır. Bundan fazla olarak benim kanaatım odur ki, garp hududunda, oradaki millettaşlarımızın huzur ve sükûn içinde yaşatılması ve o hudutlardaki komşularımızla aramızda daimî bir niza ve ıstırap vesilesi hâdis olmaması, her iki tarafın menfaati iktizasındandır. Menfaatlar bunu emretmektedir. Türkiye gene bu esbap ile adaların aleyhimize tahrik üssü ittihaz edilmemesi için de mütesellidir. Türkiye göreceği hulûs eserlerini, kemaliyle takdir edecektir. Bu itimat ile muahedeleri imza eyledik. Her iki hudut için yapılan mülâhazatı, yalnız şüphe ve endişeye istinat ettirmemelidir. Gerçi şüphe ve endişe ekseri ahvalde tedbire medar olur. Fakat daima hayat için esas değildir. Emniyet ve itimat ile tecrübe ve intizar, asıl hayat unsuru odur.

Hudutlar hakkındaki mülâhazatı bitirmek için Irak ile olan huduttan bahsetmek isterim. Bilirsiniz ki muahede, Irak hududu tahliyenin hitamından itibaren dokuz ay zarfında, hallolunacaktır, diyor. Bu hudut hakkında çok münakaşa cereyan etti. Konferansın bu safhasında şayanı kabul bir şekil bulunamadı. Nihayet muahedenamede, bu hududun muayyen bir müddet zarfında dostane bir surette halli ihtimali ifade edildi. Muahedenameye samimane hulûl eden bu dostça fikrin tahakkuk etmesine ciddi bir mâni olmasa gerektir. Bu hududun müzakeratına başlamazdan evvel milletlerle aramızda bulunan za-



ruri hasmane âmillerin mündefi olması ve dostluk münasebatının tees-süs etmiş bulunması gelecek müzakeratı teshil edeceğini ümidediyoruz.

Arkadaşlar! Hudutlar üzerinde daha ziyade tevakkuf etmek istemem. Eski Osmanlı İmparatorluğu aksamından olduğu halde hudutlarımız haricinde birçok dindaşlarımızı bırakıyoruz. Daima her türlü fahrile ve saffet ile ilân edebiliriz ki, bugün milli hudutlarımız haricinde kalan dindaşlarımıza karşı Türk Milleti, gördüğünden daha fazla vefa ve samimiyet göstermiştir (bravo sesleri, alkışlar). En dar zamanlarda, hattâ kendilerinden müşkülât gördüğümüz zamanlarda dahi onların selâmetlerini yürekten temenni etmekten başka bir gaye takibetmedik. Bugün de temennimiz kendi muhitleri ve nulliyetleri dâhilinde selâmet ve saadet içerisinde yaşamalarıdır. Büyük bir İmparatorluğun inkısamı karşısında bütün cihana karşı yalnız kendi kuvvetiyle uğraşmaya mecbur kalan Milli Türkiye daha başka bir vaziyet alamazdı. İttihaz ettiğimiz zaruri hareket bu idi. Herkese ve herkese karşı vazifesini bihakkın ifa etmişlerin vicdan istirahatı ile çıkabiliyoruz (bravo sesleri).

Muahedenamede ekalliyetlere ait birtakım mevat görüyoruz.

Arkadaşlar; dahilî anasıra dair muahedenamede hususi maddeler bulunması, Harbi Umumiden sonra galipler zümresinde bulunan birçok devletlerin de kabul ettiği bir sistem haline gelmiştir. Biliyorsunuz ki Misaki Millî de bunu kabul etmiştir. İki noktayı nazarı dikkatinize vaz' etmek isterim. Eyvelâ galiplerin kabul ettiği maddelerden bir kelime fazla kabul etmemişizdir. Saniyen husule gelen dahilî şekil, Osmanlı İmparatorluğu zamanındaki türlü türlü imtiyazlarla asla kıyas edilemez. Muahedelerde ekalliyetler hakkında maddeler bulunmadığı zaman, yani Osmanlı İmparatorluğu zamanındaki ekalliyetlerin vaziyeti âdetâ devlet içinde devlet gibi bir vaziyet idi. Fark çok bârizdir. Bundan tamamıyla müsterih olabilirsiniz.

Arkadaşlar: siyasi ahkâm arasında bütün hatiplerin, tenkit edenlerin, tasvip edenlerin memnuniyetle kaydettikleri bir noktayı, kapitülasyonların ilgası noktasını bir iki sözle hikâye etmek isterim.

Bu mesele başlı başına tarihî bir hâdise addolunabilir.

Arkadaşlar; bazı devletlerle müttefik olarak kan döktüğümüz zamanlarda, kapitülasyonlar konferanslarda mevzuubalıs olunca müttefiklerimiz hasnlarımızla beraber bulunuyorlardı (çok doğru sesleri). Kapitülasyonların Türkiyeden kalkması lâzım geldiğini Sivas-topol seferinden sonra Paris Muahedesi müzakeratında vadetmişlerdi. Arkadaşlar; bütün memleketin mevcudiyetini girdaba düşüren Harbi Umumiye girdiğimiz zaman da zimamıdaran bizi kapitülasyonları il-

ga ediyoruz ve edeceğimiz diye tatmin etmişlerdi. Mesele o kadar büyük ve o kadar mühim idi. Size derhâtır ettiririz ki, Harbi Umumiye henüz Türkiye girmemiş iken ve müttefikler Türklerin Harbi Umumiye girmesini esaslı bir âmil ve müessir addetmekte bulunmuş iken bizim kapitülasyonları ilga ettiğimizi Almanlar, Avusturyalılar, Ruslar, Fransızlar ve İngilizler beraber protesto etmişlerdi. Mevzu o kadar büyük ve mühim bir hâdisedir (çok doğru sesleri).

Arkadaşlar! Harbi Umumideki müttefiklerimiz kapitülasyonların ilgası için Harbi Umuminin neticesi tamamen meşkûk olduğu zamanlarda, yani 1916 da bizimle konuşmak yoluna girdiler. Ama biz evvelâ kan dökmeğe başladık ve âtimizle mukadderatımız tamamiyle meçhul bir safhaya girdi. Harbin ilânı sebebi hâlâ hallolunmadı.

Arkadaşlar; daha fazlası vardır. 1916 da Almanlarla kabul edilen kapitülasyonların ilgası nazari ve hayalî idi. Hakikatte ilga ettirilmemiştir. Kabul ettirilmemiştir, bunu bilirsiniz (doğru sesleri). Muahede de imza edildi. Ondan sonra ellerine mektup verildi: Eğer diğer her hangi bir millete kapitülasyonlar kabul edilirse kendiliğinden o, müttefiklere de şamil olacaktır. Bu ne demektir? İlgayı dünyadaki devletlerin herbirine ayrı ayrı kabul ve imza ettireceksiniz. Her hangi bir millet için bütün dünyaya ayrı ayrı dikte edecek maddi kuvvet tasavvur edilebilir mi?

Demek ki Harbi Umuminin gayesi olarak yapılan ilk ilân müttefiklere de kabul ettirilemedi. Harbin neticesi meşkûk olduğu zamanlarda ancak nazari ve hayalî, kuru bir teselli elde ettiler. Sonra bugünkü vaziyeti düşününüz. Türkiye bütün cihan muvacehesinde dâvasını takibediyor. Sarih ve şüpheden âzade olarak katî bir ifade ile kapitülasyonları ilga ettiriyor. Bu Türkiyenin kendi evi içinde diğer her hangi bir millet gibi tamamen müstakil ve efendi olduğunu kabul ve tasdik etmek demektir (şiddetli alkışlar). Muahedenamenin mühim bir faslına geliyorum: Mali hükümler.

Muhterem Efendiler; bilhassa Harbi Umumiden sonra olan muahedelerde (tamirat) namı altında umumi bir mali meseleye tesadüf olunur. Harbi Umumiden evvelki zamanlarda, tazminat şekli altında, ya defaten tesviye olunur veya taksitle verilir bir teamül mevcuttur. Bu ifade tamirat şekli altında mükellefiyeti maliye şeklinde gösterilmiştir.

Biz iki türlü tamirat meselesi karşısında idik. Birisi müttefiklerle Türkiye arasında, diğeri Türkiye ile Yunanlılar arasında. Bilirsiniz ki, müttefikler Türkiyeye karşı Harbi Umuminin mütareke ile fasıla bulunduğu zamandan beri daima tamirat fikrini ifade etmişlerdir. Hattâ

Sakaryadan sonra 26 martta aldığımız notada dahi müphem ve umumi ifadelerle makul bir tazminat sözü zikredilmişti. Hakikati halde bu, harb mesuliyeti münakaşasından tevellüt ettirilen ve tazminat istenilmiyormuş gibi mevzu bahis edilen bir mali mükellefiyettir. Türkiye bu noktayı nazardan konferansta mutalebat karşısında bulundu. İşgal masrafı ve tebaanın zarar ve ziyarı arasında tamirat parasını istediler. Meselenin hukuki bir istinat noktası yoktur. İşgal olunan memleketler bizim memleketlerimizdir. Eza ve cefa gören ve tamirata ihtiyacı olan memleket bizim memleketimizdir. Hiç kimsenin memleketine gitmedik ve hiç kimseye tecavüz etmedik. Meselenin hukuki ve ahlâkî ciheti böyle olmakla beraber mevcut olan mali mesele birçok devletlerin bizden tamirat namı altında para istemesi şeklinde tecelli etmiştir. Bu tamirat parasını maktu bir para şeklinde vaz'ettiler ve bu maktu para uzun bir devrede, her sene taksitle, 700 bin altın olarak tediye olunacaktır. Bundan başka Harbi Umumi esnasında Almanlardan yaptığımız istikrazlara karşılık gösterilmiş olan beş milyon altın da bize verilmiyordu. Kezalik donanma ranesiyle İngiltereye sipariş edilmiş olan gemilerin bedeli de bize verilmiyordu. Vaziyet budur. Bize gerek gemiler bedeli için ve gerek Almanlardan istikraz ettiğimiz paraların karşılığı olan beş milyon altın için birçok hukukî sebepler ileri sürüyorlardı. Tabii bu sebepler bizim hakkımızı iptal edecek kudrette ve müdellel değildi. Elhasıl sulha varmak için nihayet bu meseleyi bitirmek lâzımdı. Meseleyi bitirmek için âtiye muallâk hiçbir mali taahhüt altına girmeksizin maziye tasfiye etmek yolunu bulduk. Arkadaşlar; tamirat meselesi Harbi Umumiden çıkan milletler üzerinde asıl medarı ıstırap olan noktadır. Ve bu kadar esaslı noktadan âtiye bir para havale etmeksizin çıkıyoruz. Sizi temin ederim ki, bir muvaffakiyettir.

Şimdi meselenin ikinci safhasını arz edeceğim: Yunanlılarla aramızda olan tamirat meselesini.

Arkadaşlar! Yunanlıların memleketimizde yapmış olduğu tahribatı hiç kimse benim kadar yakından görmüş ve benim kadar müteallim olmuş değildir. Çok kuvvetli söylüyorum, hiç olmazsa hepiniz kadar benim de, heyeti muralıhasanım da müteallim olduğunu kabul etmelisiniz. Hakikaten birçok mâmurelerimiz taş üstünde taş kalmıyacak derecede yerlere serilmiştir. Biz bu tamiratı bütün teferruatıyla nihayetine kadar hesabettik. Konferans ilk safhada inkıta ettiği vakit şekil şu idi: Müttefikler tamirat namı altında bizim Yunanlılardan talebettığımız parayı muhaceret sebebiyle Yunanlıların istediği para ile takas etmeyi teklif etmişlerdir. Biz bu kadar esaslı bir meselede, zulümle uğradığımız sarıh

bir tecavüz içerisinde iki taraflı bir talep ihtimalini ne halde ve ne de âti için mevzuubahis edemedik. Biz teklif ettik ki Yunanlılarla aramızda olan tamirat meselesini şimdi bir sureti halle raptetmek kaabil değilse sulhtan sonra iki devlet arasında dostane bir surette tetkik ve halledilsin. Aramızda ihtilâf olursa halli hakeme havale olunsun. Bizim bu teklifimiz leh ve aleyhte bir karara iktiran etmeksizin konferans ilk safhada inkıta etti. Uzun bir fasıladan sonra ikinci safhada mesele yeniden mevkiî münakaşaya girdi. İkinci safhada Yunanlılarla olan tamirat meselesi hiç olmazsa Yunanlılarla aramızda müzakerata devam veya inkıta kararını verecek hususi bir ehemmiyet aldı. Bizim istemek mecburiyetinde bulunduğumuz para mühim idi. Yunanlılar da bu mali mükellefiyeti kendileri için bir hayati mesele addettiler. Türkiye için ve mücadele uğrunda son mameleklerini düşman ayağı altında kaybetmiş olan elem görmüşler için istihsalı kaabil bir habbevi feda etmek hiç kimsenin haddi ve hakkı değildir. Hiçbir kimse böyle bir şey düşünemez. İstihsal edilebilen ve kârı zararından fazla olan bir tedbir varken ona tevessül etmeksizin her hangi bir lütüfkârlıkla kimse bir şey vermemiştir ve vermek hakkına malik değildir. Öyle bir vaziyet olsa bu büyük millet kendi hakkını şunun veya bunun elinde heder ettiremez.

Elhasıl Yunan tamiratı konferansta halledilmez bir şekilde tecelli etti. Ve amelî tarzı halli, amelî olarak derpiş etmek zamanı geldi. Hiç kimse, eminim, naçiz şahsımıza karşı da olsa hiç kimse, birçok zaferler içinde yürümüş ve pek büyük müşkülâtı muvaffakryetle iktiham etmiş bir milletin heyeti murahhasasına, eğer Yunan tamiratı bir müsademeye müncer olursa mahza müsademede muvaffakryet görmediği için bundan içtinabetmiştir diyemez. Türkiye müsademede muvaffakryet ihtimali meşkûk olduğu için bundan ihtiraz etmiş değildir. Biz konferansta tamirattan dolayı Yunanlılarla müsademe olursa müsademeyi kazanmak muvaffakryetinden hiç bir zaman şüphe ve endişe etmedik (bravo sesleri). Arkadaşlar! Eğer her hangi bir meselede muharebeden içtinabederek bir karar verdik ise, bir defa hakikaten milletin menafiine muvafık bir sulha vâsıl olmak asli vazifemiz olduğundandır. Bir de müsademenin maddi hedefini behemehal tâyin etmek lüzumundandır.

Arkadaşlar; muharebe mukaddes bir şeydir. Ve o, ideal için yapılır. Ve o ideal yalnız mânevi muvaffakryetlerle tatmin olunamaz. Behemehal maddi, müsbet neticelere varmak lâzımdır. Yoksa her hangi bir his için, her hangi bir feveran için vatan evlâdının kanı akıtılamaz (alkışlar). Hepiniz evlât yetiştirmişsinizdir. Yirmi beş yaşında bir

gencin bir lâhzada heba olmasına karar vermek için çok düşünmek lâzımdır. Bu ağır bir mesuliyettir. Gerçi sırası geldiği zaman bir tane yirmi beş yaşındaki genç için değil yüz binlerce adam için karar verilmiş, ağır mesuliyetler üzerimize alınmış, istihsalî lâzım bir hedefe varmak için kurban esirgenmemiştir. Ancak daha bidayette akıtılacak kan ve istihsal edilecek netice behemehal mukayese olunmak lâzımdır. Eğer harekâtı milliyenin zâhiren vasıtasız, neticesi meçhul safahatı içinde cüretkârane bir hareket görenler olursa bundan büyük bir galatı rüyet olamaz. Milli hareketin hiçbir safhasında hesapsız bir karar ve hesapsız bir cüret yoktur (yaşa sadaları, alkışlar). Eğer en vasıtasız, en müşkül zamanlarımızda zâhiren ümitsiz zannolunan bir müdafaa veya bir taarruza karar vermiş isek. bunu mahza gözümüz pek olduğu için, herçibadabat diyerek vermemiştir; böyle bir kararı ancak içinde bulunduğumuz vaziyete göre milletimizin talebettiği maddi menfaatleri yegâne temin eden tedbir olduğu için vermişizdir. Kararlar hep birer muhakeme muhassalasıdır (bravo sadaları, alkışlar).

Yunan tamirâtı bir müsademeye müncer olursa bu müsademeyi kazanacağımıza hiçbir zaman şüphemiz olmadığını söyledik. Şimdi bu müsademeyi kazandığımızdan sonraki safahatı takibedeyim. Şarki Trakya'da kazandığımız bir meydan muharebesi muharebe meydanında arzu ettiğimiz milyarları bize temin edemezdi. Hiç kimse böyle bir şey düşünemezdi. O vaziyeti ta düşman payitahtına kadar idame etmek lâzım gelirdi. Vaziyeti coğrafyeyi gözünüzün önüne getirmelisiniz. Bu yalnız Yunan meselesini değil birçok milletler meselesini de karşımıza çıkarırdı. Bu safhayı da geçiyorum. Arzu edilen neticeye kadar vardık. Ondan sonra da para yerine alacağımız bir muahede üzerindeki bir imzadan ibaret olabilirdi. Tamirat parası hiçbir kasada gelen galibe verilmek için hazırlanmış değildir (çok doğru sesleri, gülmeler).

Arkadaşlar: imzayı aldıktan sonra son santimine kadar istihsal etmek için harb halini idame etmek lâzımdır. Bunu hayal olarak söylemiyorum. Gözünüzün önünde tecrübe vardır. Dünyanın dört köşesinde galipler mağlûplarına namütenahi tamirat imza ettirmişlerdir. Bunu istihsal için hasımlarını son çakıya kadar silâhtan tecridetmişlerdir. Galip milletler mi sullun nimetinden müstefidoluyor, mağlûp milletler mi istifade ediyor? (bravo sadaları). Bu sistem, sulh imza edildikten sonra dahi nihayete kadar hali harbi idame demektir. Arkadaşlar, böyle bir hattı hareketi takibeden bir hükümete, bir heyeti muvafakata millet o vakit ne diyecekti? «Tamirat namı altında daha şu kadar adam ve şu kadar masraf ettiniz, getirdiğiniz bir satır yazıdan

ibarettir. Bunu da alamıyorsunuz, yalnız alamıyorsunuz değil, almak cehdü gayreti altında yeniden birçok teklifat ve yeniden birçok kan talebediyorsunuz.» Bunu diyeceklerdi. «Bu kadar vazıh bir nokta karşısında niçin yanlış karar verdiniz?» Milletın bihakkın bize itabedeceği nokta bu idi. Nazarlarımızda kemali samimiyetle tavzih ettiğim nokta şudur ki, Yunan tamirâtı için kaabili istihsal bir şey yoktu. Yalnız suhuletle kaabili istihsal değil, düşünöldükten sonra kârı zararından fazla olan ve binnetice milletimizin memnuniyetini daha ziyade tevli-dedebilecek olan her hangi bir sureti hal olsaydı vazifemiz bunu yapmak idi. Milletimizin duçar olduğu ıstırabatı artırmamak ve zararı olduğu yerde tesbit etmek için mantığım gösterdiği doğru yolu takibetmek lâzımdır. Biz de o tedbiri ittihaz ettik. Huzurunuzda muvacehei millette hesap veriyoruz. Eminim ki insaf ve idrâk şabibi olarak, hissiyattan tecerrüdederek düşünölsürse milletın menafine en muvafık olan tarz bundan başka olamazdır. Biz de onu yaptık. Meseleyi size basit ve vazıh şekilde ifade ettim. Bittabi heyeti celile bu vaziyetin melhuz ve gayrimelhuz birçok ihtilâtatını da derpiş etmek lütfunda buluncaktır.

Mali meselelerin ikinci safhasına geçiyorum: Osmanlı düyunu meselesi. Osmanlı düyunu için söyleyeceğim sözleri, heyeti celileye rica ederim, bir gayrı mütehasıs ağızdan işittiklerini daima derhatır buyursunlar. Arkadaşlarımdan bir de şu noktayı rica ederim ki, gayrı mütehasıs adam rakamları verirken son santime kadar bütün kuyudata tâbi olmasını aramaz. Bir fikri umumi vermek için ka-ba rakamlar söyleyeceğim.

Arkadaşlar, Osmanlı Düyunu meselesinin sergüzeşti bundan yetmiş sene evvel başlamıştır. Yani 1854 te başlamış takriben 70 senelik bir devredir. Evvelâ (854) ten (874) e kadar yirmi sene müddetle birçok istikrazat yapmışlar. Ondan sonra birçok muamelâtı maliye olmuş. Tenzili düyun yapılmış, bir daha tenzili düyun yapılmış. Sonra (1890) dan (1914) e kadar istikrazat yapılmıştır. Bu ikinci bir safhadır. Takriben devlet kasalarına bütün bu yetmiş sene zarfında 220 milyon lira kadar bir para girmiş, bu müddet zarfında kasalarımızdan çıkan para 170 milyon lira tahmin olunabilir. Harbi Umumi bidayetinde (140) milyon lira borcumuz varmış. Benim edindiğim fikir borç alan, bir defa istikraz ettikten sonra, mütemadiyen verir ve elli sene sonra hesabettiği vakit takriben istikraz ettiği vakitki kadar borcu olduğunu görür. Osmanlı İmparatorluğunun, gerek mutlakiyet ve gerek meşrutiyet ricalinin, mali siyaseti hudur. Şayanı teessüftür, mucibi elemdir. Bize ağır yük yüklemişlerdir. Arkadaşlar, (70) sene-

den beri alınan bu paralarla yapılan yalnız şark simendiferidir. Elimizde ne kadarı var bilirsiniz. Konya ve Bandırma - Soma hattıdır. Ve bir de Konya ovasına sarfettikleri para, takriben (800) bin liradır. 210 milyon lira para içinden takriben otuz milyon lirası umuru nafıa için sarf olunmuş demektir. Mabadi ne olmuştur? Yevmi ihtiyacı için bütçe açıkları kapatılmıştır. saraylar yapılmıştır, seferler açılmıştır. Devletin varidatı kifayet etmediğinden borcun faizi verilmediği seneler olmuş. faiz verilmek için diğer birinden yeniden borç alınmıştır. İşte kasalara giren takriben (220) milyon liraya yakın bir paranın sergüzeşti budur. Borçların miktarı bittabi kasalara giren para değildir. Bilhassa 1854 ten 1874 e kadar olan istikrazlar içinde 32 kuruş alıp 100 kuruşa senet verdiğimiz istikrazat vardır. Kırk, elli, altmış üzerine fii ihraç vardır. Binaenaleyh kabul olunabilir ki 220 milyon istikraz için hakikatte lâakal üç yüz elli milyon lira borçlu olmuşuz. Bu ağır şeraiti bize hazmettirmek için bize gösterecekleri her hangi bir mazeret ve medarı tesliyet yoktur. Beş seneden beri yalnız ve yalnız kendi kudretimizle bütün cihana karşı mücadele ediyoruz. Yalnız kendi vesaitimizle mücadele ediyoruz. Düşününüz arkadaşlar, Çatalca'dan Edirneye kadar bir fişek atmadan yürümek için para bulamamışlar da rejiden malûmunuz olan ağır istikrazı akdetmişlerdir. Türk ricalinin arasında, bu millî safhayı yaşadıkdan sonra bunu kabul edecek bir izan bulunur mu? Bunu mazeret diye kabul eder miyiz?

Mütehassıslarımızdan bilhassa ricam şu idi: Bu toprakların başına musallat olan malî siyaset, mebdinden nihayetine kadar hepimizin anlayacağımız kaba rakamlarla, geniş hudut ile izah edilsin. Âti için medarı kuvvet budur. Birçok yanlış yollardan, ancak geçenerin suiistimalâtından mütenebbih olarak kurtulunabilir. Mazide olan seyyiat ne kadar ağır olursa olsun vârislerin kendi mesuliyetlerini deruhde etmeleri zaruridir. Onun için Osmanlı düyunu unumiyesini Osmanlı İmparatorluğunun bütün vârisleri arasında taksim etmek ictinap edilmez hukuki bir esastır. Biz bu inkısamdan Türkiyenin uhdesine düşecek yükü hakikî ve fiilî bir surette tâyin etmeye çalıştık. Arkadaşlar, bu da büyük bir meseledir. Osmanlı Hükümeti öteden beri inkısam ederken daima ayrılan yerlerin borç hisselerinden kurtulmak vâdini almış, fakat bu hiç bir zaman tahakkuk etmemiştir. Taksimi düyun mevzuubahis olduğu zaman Türkiyeye ait olan borçların vâden değil hakikî ve fiilî olarak taksim edilmiş olmasını bir esas nokta addettik. Elimizde bulunan muahedenamede bu nokta tesbit edilmiştir. Tasdi etmemek için borca ait bütün teferruattan bahsetmek istemem.

Fakat bize orada çok ıstırap vermiş olan bir noktayı arz edeyim: Borç taksim olunurken, yalnız senevi mürettebat üzerinden taksim olunabilir, sermaye taksim olunamaz esası dermeyeran olunmuştu. Bu esasta çok mücadele ettik. Eğer bu gün bu muahedede borçları sermaye üzerinden taksim edilmiş görüyorsanız, tesadüfen konuvermiş bir cümle, kolayca elde edilivermiş bir kayıt addetmeyiniz. Konferansın bütün büyük mesaili gibi inkıtaa kadar son gerginliği vücuda getirdikten sonra istihsal edilebilmiş bir neticedir. Borcu sermaye üzerinden taksim edelim ve öyle bir usul bulalım, Türkiyenin ne kadar borcu vardır - ki bizim tahminimize göre takriben doksan milyon lira kadardır - bu doksan milyon borç olduğu kendisine söylensin. Bunun maddeten gayri kaabil olduğunu ileri sürdüler. Bunu söyliyenerler karşımızda bulunan, hıttabi vazifeleri kendi memleketlerinin menfaatlerini temin etmekten ibaret olan zatlar değil, benim muavenet için, zebanzet olan şöhretlerinden ve ihtisaslardan istifade için yanma çağırıldığı bu memleketin evlâtlarıdır.

Düşününüz; esaslı mesaili halletmek için heyeti murahhasamız ne kadar ıstırap ve müşkülât içerisinde kalmıştır. Buna rağmen hissi selim ve idrâk galebe etti. Ve karşımızda olan mütehasıslar da hakikaten sermaye üzerinden taksimin kabili icra olacağını kabul ve tatbik ettiler. Muahedename ile borçlarımız mazbut bir usul ve muayyen bir tarzda tamamen taksim edilecektir. Osmanlı İmparatorluğunun millî hududumuz haricinde kalan kısmının hissesi bizden tamamen izale olunuyor. Bazı hatipler borç taksimi esnasında niçin varidat nispetinde taksim edildiğini ve niçin 914 ten beri olan harb borçlarımızın da taksime dâhil edilmediğini sordular. Borç taksim edilebilmek için ya varidat nispeti veya arazi nispeti esas ittihaz edilecektir. Her ikisi için leh ve aleyhte mülâhazat vardır. Umumiyetle mer'î olan varidat nispeti kabul edilmiştir. Bu, konferansta bir siyasi mesele olarak değil, malî ve hukuki bir nokta olarak kabul edilmiştir.

Arkadaşlar, Yemen arazisinin hududunu ve Osmanlı İmparatorluğunun arazisi dâhilinde bulunan Ceziretülarabın meskûn olmıyan arazisini düşününüz. Arazi mesahai sathiyesine istinadederek bunlara hisse vereceğiz. Binaenaleyh bütün borçlar meskûn olmıyan yerlere yüklenecek diyebilir miyiz? Harb düyununu taksime dâhil etmemişiz. Bunda başlıca şunlar dâhil olabilir. Dahilî istikraz yaptık. Sonra elimizde tedavül eden Almanlardan aldığımız yüz elli milyon evrakı nakdiye vardır. Sonra birtakım düyunu mütemevvice vardır. Yalnız bunlar Osmanlı İmparatorluğunun Suriye ve Irak gibi aksamına taksim olunmamıştır. Fakat Türkiye de Harbi Umumi esnasında Almanlara



yaptığı birçok harb borçlarından ibra edilmiştir. Eğer harb borçlarını Almanlara olan borçlarımızla beraber taksim etseydik hâsıl olan netice takriben bu gün hâsıl olan netice olurdu.

Bizim Harbi Umumi esnasında Almanya'ya yaptığımız borçları Düveli Müttefika kendileri aldılar ve Almanlarla imza altına almıştır ki, bunlar Düveli Müttefikaya devredilmiştir ve bu muahede ile Düveli Müttefika bize taahhüdediyor ki, o borçlardan Türkiye ibra edilmiştir.

Efendiler! Düyunu umumiye meselesinin taksim safhasını arz ettim. Osmanlı düyununun diğer bir safhası vardır ki, belki konferansın en ehemmiyetli meselelerinden biri addolunabilir. Tediye edeceğimiz senevi borç hangi para ile tediye edilecektir? Harbi Umumiden evvel böyle bir mesele yok idi. Eğer istikraz mukavelâtı üzerinde bu borç İstanbulda bir Türk lirası, Pariste yirmi iki veya yirmi üç frank, İngilterede şu kadar şilin tediye olunur denilmiş ise bu, para alacak adamlara mahalli tediye intihabedebilmek için bir suhulet fikriyle konmuştur. Bunda hiç kimse şüphe edemez. Elbette bir hâmil için İstanbulda aldığı bir Türk lirası ile İngilterede alacağı şu kadar şilin arasında fark olsaydı böyle bir ihtiyare mâna kalmazdı. Harbi Umumiden sonra bütün cihanda (Cour de Change) denilen beliyeye zuhur etti. Paralar müsavi değildir. Harbi Umumiden evvelki nispetler tamamen alt üst olmuştur. Binaenaleyh mukavelât üzerinde yazılan İstanbulda bir Türk lirası alacağına, Fransada yirmi iki, yirmi üç frank alırım dediği zaman, bir hâmil, hakikatte İstanbulda alacağı bir liraya mukabil Pariste üç lira istiyor ve İngilterede sekiz lira istiyor demektir. Asıl mesele ise «bu paralar vaktiyle altın olarak verilmiştir, binaenaleyh bugün de altın olarak verilmek lâzım geleceği» iddiasıdır. Efendiler biz, Harbi Umumiden evvel borç yaptığımız zaman altın veya evrakı nakdiye gibi bir mesele karşısında değildik ve âtidede böyle bir mesele çıkacağını da hiç kimse düşünmemişti. Şu halde tediyeyi tâyin etmek için yeni bir mesele hâdis oldu. Eğer altın vereceksek doksan bir milyon lira borcumuz hakikatte altı yüz milyon lira borç demektir. Biz meseleyi hakikî ve amelî noktai nazardan kemali vuzuh ve hulûs ile arz ettik. Biz bütün cihana müstevli olan bir beliyeyi, asla mesul olmadığımız halde Türkiyenin hayatı mukabilinde yüklenemeyiz. Maddeten ve fiilen buna imkân yoktu. Meselenin nazari ciheti ne olursa olsun amelî ciheti şudur ki, bizim yaşamamız için böyle bir mali beliyeyi biz yüklenemeyiz (alkışlar, bravo sesleri). Bu münakaşanın borcu tanımamak ve borcu reddetmek ittihamiyle hiçbir münasebeti yoktur. Asla kendimizi böyle bir ahlâkî mesele karşı-

sında kabul etmiyoruz. Borçlarımızı borç olarak tanıyoruz. Borcu bizim için mümkün, her insaf sahibini akıl ve mantık dairesinde kabule sevkedecek olan bir esas dairesinde tediye edebiliriz. Malâyutak bir teklifi bizim tatbik etmemize maddi imkân yoktur. Bu mesele konulurken tatbik tarzı itibariyle yeni bir safha hâdis oldu. «Siz muahedatta esasen bu mukavele üzerinde nasıl yazılmış ise ve zmnen, mademki vaktiyle altın olarak alınmıştır, altın esası üzerinden tediye etmek mecburiyetini tanıyınız, fakat herkes bilir ki bu tanımak nazari, lâfzi bir şeydir. Tediye zamanı geldiği vakit hâmillerin menfaati de borçlunun iflâs etmemesiyle kaimdir. Borçlunun borcunu muntazaman tediye edebilecek bir hayati vaziyette bulunmasını düşünürler. Binaenaleyh tediye tarzı meselesinde anlaşılabilir» denildi. Bu fikir ile sevk edildiğimiz nokta şu idi ki, bütçemizi, hesabatımızı, varidat ve hasılatımızı kâmilten hâmillerin önüne götürelim, izah edelim ve «memleketin iktisadiyatı, memleketimizin menafii ancak şu tarzda tediye ile temin olunabilecektir» diyelim. «Mukavelâtın mahiyetini tadil edecek bir taahhüdü, siyasi olarak murahhaslar deruhte edemezler» esası müdafaa olundu. Muhasımlarımız tarafından dermeyan ve telkin edilen esaslar bunlardır. Hatırlıyorsunuz ki bu fikirler Türkçe huruf ile memlekette neşrolunmuştur. Onlar da demişlerdir ki böyle hesap ve münakaşa olur mu? Evvelâ hâmillerin kaşısına bütçemizle ve hesabatımızla gitmeliyiz. Elbette onlar da insaf ile tetkik edecek ve anlayacaklardır.

Heyeti murahhasa yalnız muhasımları ile değil muhasımların telkinatını memleketimizin dâhilinde neşir ve işaa edenlerle de mücadele etmiştir.

Muahedenamede altın tediye etmek fikri birkaç vesika ile izhar olunuyordu. Birisi borç cetvellerinde para gösterilen her yere altın kelimesi yazılmıştı. Ondan sonra mukavelât üzerinde hâmile verilen ihtiyar hakkı, yani ister Türk lirası, ister frank, ister isterlin alabilmek hakkı ayrıca bir izahname ile teyidedilmiş, ondan sonra Muharrem Kararnamesi ile bütün istikraz mukavelelerinin muahedename içinde teyidedilmesi talebolunmuştu. Başlıca üç çeşit vesika vardı. Cetvelde paranın altın olarak yazılmış olması veyahut bir izahnamede hâmilin istediği parayı alabilmesinin tasrihi yekten görülüp anlaşılacak bir meseledir. Fakat Muharrem Mukavelenamesinin veyahut diğer mukavelelerin teyidi hakkında karşısında bulunduğumuz talep, tediye akçesinin cinsini sarahaten ifade etmiyordu. Evvelâ muahdede madde şeklinde vukubulan, sonra bir beyanname şekline irca olunan bu talep hakikatı halde tediye olunacak akçe meselesine de zmnen taallük

ediyordu. Bunu görür görmez tahmin etmek, benim gibi bir gayri mütehasıs için talebolunur bir kudret addolunamaz. Bu, mali meseleler gibi büyük bir hayati meselede ihtisas erbabının bütün kabiliyetinden istifade etmek için murahhas heyetiniz haricindeki mütehasısları da, düyunu umuniye ile münasebetleri ve tecrübeleri sebebiyle, kemali saffetle etrafımda topladım. Böyle bir beyanname vermek, tediye olunacak akçenin cinsi hakkında Türkiyeyi taahhüt altına alır diyebilecek vaziyette bulunanlar bunu bana dememişlerdir. İhtisasları mı yoktu? İhtisasları varsa vaziyetleri kaabili izah değildi (çok doğru sesleri).

Hülâsa arkadaşlar, borcun cinsi hakkında vehim ile takibettiğimiz esas nokta o kadar hayati idi ki, şu veya bu tedbiri hiçbir zaman kâfi görmediğimiz için talep olunan beyanname veyahut teyidat, tediye edeceğimiz akçenin cinsi hakkında bizi bir taahhüde vaz'eder mi? Bunu kemali vuzuhla konferansta alenen vaz'ettim. Bir şey istiyorsunuz ve diyorsunuz ki: «Bunun içinde tediye edeceğimiz akçenin cinsi kasedilmemiştir». Bu, böyle midir? Böyle ise beyanname, bu maksadı, bu ifadeyi sarahaten zikredelim, diyelim ki «Mukavelât... ilââhiri amma onun içerisinde altın tediye etmek veya isterlin tediye etmek kasedilmemiştir». Türkiyenin bütün âtisine ve hayat şartlarına taallük eden bir esas mesele üzerinde bulunuyoruz. Nihayet tediye tarzı meselesi bütün âlemde mevzuubahis olan kuponlar meselesi şekline girdi. Bizim vaziyetimiz, bidayette arz ettiğim gibi dürüst ve vazıhtır. Biz yükleneceğimiz borçların altın veya isterlin olarak tediyesi hususunda hiçbir taahhüt alamayız. Maddeten böyle bir tediyeye girişmek imkânma malik değiliz, muktedir değiliz. Bir (Cour de Change) beliyesi hâsıl olmuş ise bunun maddi mesuliyetini Türkiye deruhte edemez. Bizim daima ısrarla takibettiğimiz esaslı nokta budur. Nihayet konferansın âtisi hakkında cidden endişe verecek birçok buhranlar hâsıl olduktan sonra vaziyet şudur ki; muahedede yapılan cetvellerden altın kelimesi çıkarılmış, hâmile Türk lirası, frank veya İngiliz lirası almak ihtiyarının ahden teyidini gösteren izahname çıkarılmıştır. Mukavelâtın ve Muharrem Kararnamesinin teyidi hakkındaki talep ki, biz onun zımında paranın ne cins ile tediye olunacağı tehlikesini de görmüş idik, bu talep de geri alınmıştır. Murahhaslardan ayırdığımız zaman tarafeynden noktai nazarlar vazıhan ifade olundu. Biz de beyan ve ilân ettik ki, hâmillikle müzakeratımızda bu müzakeratın azimet noktası altın ve yahut isterlin tediye etmemek esasıdır. Bu azimet noktasından sonrasını müzakere edeceğiz.

Muahedenamenin, bundan sonra, iktisadi ahkâmı gelir. İktisadi ahkâmdan başlıca istihdaf olunan nokta, Harbi Umumi ile inkıta eden iktisadi münasebetleri tasfiyeden ibarettir. Münasebat inkıta etikten sonra tarafeyn tebaaları memleketten ayrılmışlar veyahut memlekette kalmışlar, birtakım tedabire mâruz olmuşlardır. Elbette bunların malları iade olunacaktır. Kendilerine bunlara ait zarar ve ziyan tazmin edilecek değildir. Çünkü bu nevi talepler tamirat meselesiyle halledilip bitirilmiştir. Mukavelât, müruru zaman ve saire gibi munhasıran hukuki ve iktisadi olan birtakım mesail vardı ki, yeniden münasebat tesis edilirken bu mesailin tasfiyesi zaruri idi. Bu zeminde vaz' edilmiş olan Muhtelit Mahkeme, muhterem hatiplerin ifade ettiği gibi memleketin kaza hakkı ile ve sairesiyle ve her hangi bir suretle münasebettar olan bir teşkilât değildir. Bu, muhtelif devletler tebaasının yeniden münasebet tesis ettikten sonra mallarını iade etmek, eski mukavelenamelerin meriyetini ve şeraiti meriyetinde ihtilâfların süratle hali için tâyin edilmiş hakemlerdir. Öteden beri bu kabil hakemler her memlekette kabul olunagelmıştır. Beynelmilel mesailin gittikçe hakemler vasıtasıyla hallolunmasına temayül görüldüğü malûmunuzdur. Hulâsa kaza hakkı noktai nazarımdan Muhtelit Hakem Mahkemelerinden endişe etmeğe hiçbir sebep yoktur.

Eski miraslardan Beynelmilel Sıhhiye İdaresinin lâğvolumması da elimizdeki muahedenamenin bâriz hatlarından ve esaslı muvafakiyetlerden biridir.

Ondan sonra arkadaşlar, üseranın iadesine ve mezarlıklara ait birtakım ahkâm vardır ki, üseranın iadesine ait olan ahkâm her muharebeden sonra yapılan mûtat bir muameledir. Mezarlıklara ait vaz edilen ahkâm ise hâkimiyet ve mevcudiyet noktai nazarımdan endişeyi mucip olmayan bir mahiyettedir. Bunu muhtelif memleketler birbirinin arazisinde yapmışlardır ve bizim tarihimize ve ananatomızda vardır. Bilirsiniz, İstanbulda İngiliz mezarlığı vardır. Her hangi bir suretle bu mezarlıkların bizim mevcudiyetimiz için bir tehlike teşkil edeceğini zannetmek mâkul değildir ve hiçbir sebep yoktur. Muharebe meydanlarında ve Osmanlı İmparatorluğunun aksamı üzerinde bıraktığımız yerlerde bizim de aynı suretle mezarlık tesis ederek evlâtlarımıza hürmetimizi ve şükranımızı daimi surette ifa etmek hakkımız vardır.

Sulh muahedenamesinin umumi hatları hakkındaki mâruzatımı şu tarzda yeniden lulâsa etmene müsaade buyurunuz: Bizim elimizde bulunan muahename Harbi Umumiden sonra gördüğümüz muahedenamelere yakından veya uzaktan bir müşaheret irae etmez.

**Arkadaşlar; Harbi Umumiden sonraki muahedelerde birtakım yeni esaslar vardır ki asıl bu esaslar arazi tebeddülâtı ve arazi felâketlerinden kat kat ağır netayic tevliedemiştir. Bunlardan birisi tamirat esasıdır. Harbi Umumiden sonraki muahedelerde tamirat esası görürsünüz. Bu miktarı gayri malûm ve tediye sureti gayri muayyen daimî bir mali mükellefiyettir. Bundan Harbi Umumiden mağlup olarak çıkan milletler müteessir ve mustariptirler. Galip olan milletler de bir şey almış ve sulhun nimetinden istifade etmiş vaziyette değildirler. Meselelerin diğer milletlere ait ciheti bize taallûk etmez. Kendi muahedemiz noktai nazarından derin ki, böyle bir tehlikeli esas muahedenamemizde yoktur.**

Arkadaşlar, Harbi Umumi muahedelerinin esaslı bir bârı da müdafaa hakkından mahrumiyettir. Her müsademedin sonra «veyl mağlûplara» diye ifade olunan ıstıraplar bugün ağza alınmıyacak kadar ehemmiyetsiz ve mensi kalmıştır. Bugün mağlûbiyeti hisssettiren, elemi hisssettiren bâr, «veyl silâhsızlara» diye ifade olunuyor. Memleketin hayatını ve âtisini temin edecek olan asıl vasıta müdafaa hakkının kaydüşartsız mahfuziyetidir. Bu muahedename bu noktai nazardan bizi bütün büyük ve galip milletler vaziyetinde bırakıyor. Bu, büyük bir noktadır. Hiçbir devletler arası vesika, bir milletin âtisinin teminini deruhte edemez. Millet âtisini ancak kendi hayati kudreti ve azmi ile temin edebilir ve imzalanmış muahedeleri kemali hulûs ve dürüsti ile takibedebilmesi yeni vaziyetlere, yeni tehlikelere karşı tedbir alabilmesi iktidariyle mümkündür. Bu da müdafaa hakkı ile olur. Müdafaa hakkı bizim muahedenamemizde Türkiye için mutlak olarak tanınmıştır.

Diğer muahedelerin ağır bir noktası da murakabe komisyonlarıdır. Mütareke zamanlarında şu veya bu mahalde velev ufak olsun her hangi bir ecnebi heyetin memleketin hayati işlerini nasıl durdurduğunu hepimiz derhatır edersiniz. Bizim muahedenamemizde her hangi bir suretle bir murakabe derpiş edilemezdi ve Türkiye zaten bu esaslar için kıyam etmişti. Binaenaleyh bu esası da muahedename ile tesbit ve tevliedemiş oluyoruz.

Diğer muahedenamelerin ağır olan bir noktası da âti için iktisadi veya ticari tahdidattır.

Arkadaşlar, bilirsiniz ki senelerden beri mücadeleler içinde tamamen serbest olduğumuz halde hariçte birçok milletlerle münasebet tesis edemedik. Ahden bağlıdır. Biz kendi muahedenamemizle Harb Umumide galip olan müsavi milletler gibi taahhütlerden âzadeyiz. Bunu tevlieden bu muahedenamedir. Arz etmek istediğim,

getirdiğimiz muahedenamenin Harbi Umumiden sonra yapılmış olan muahedelere yakından ve uzaktan bir müşaheret irae etmediğini göstermektedir.

Bu muahedename milletlerin görüşerek yapabilecekleri bir sulh muahedenamesi addolunabilir. Bizim istediğimiz zaten bu idi. Her hangi bir cebir ve kuvvetle bize kabul ettirilmiş bir muahedenin içtinabediyorduk. Müzakere ile, mücadele ile bu tarzda bir muahedenameye vâsıl olabileceğimizi takdir ediyorduk. Netice bizim istediğimiz usulde istihsal olunmuştur.

Lozanda imza ettiğimiz vesaitten birisi Boğazlar usulüne dair mukavelenamedir. Boğazların, coğrafi vaziyeti itibariyle, hususî ehemmiyeti hiç bir zaman nazarlardan dūr olmamıştır. Boğazlar için, Harbi Umumiden sonra, boğazların serbestisi tarzında yeni nazariyeler peyda oldu. Bu nazariyenin vaz'ına sebep, iddia olduğu gibi bizim bu boğazları 1914 e kadar açık bulundururken 1914 te ahde muhalif hareket ederek boğazları kapamaklığımız değildir. Hakikatte 1914 te memleketimizi müdafaa etmek için Boğazları kapamak, açmak, müdafaa etmek suretindeki tasarruf hakkımız ahden emin ve müeyyet idi. Ahde muhalif hareket etmedik. Bunu tavzih etmekle beraber Boğazların serbestisi bir emrivâki olarak tahaddüs etmiş bir mesele idi. Meselenin Karadeniz ve Akdeniz devletleri için haiz olduğu ehemmiyet o kadar tebarüz etmiştir ki biz dahi Misakı Millîmizde İstanbul'un ve Marmara'nın emniyeti mahfuz kalmak şartıyla Boğazların ticarete ve umumî münakalâta açılmasını esas olarak kabul ettik. Misakı Millî'de kabul ettiğimiz bu esas hakikatte yeni şartların zaruretlerindendi. Düşünülmiyerek yapılmış bir fedakârlık tarzında ifade olunamaz. Boğazların usulünü tâyin etmek için olan müzakeratta birçok siyasetler tavazzuh ve tesadüm etmiştir. Türkiye bu siyasetler içinde Misakı Millî ile ilân olunan esasata sadakatini ve asıl kendi vazifesi olan Türkiyenin mevcudiyet ve emniyetini vikaye etmek esasını takibettik. Mürur serbestisi; hazere ve sefere, ticaret ve harb sefinelerine ait olmak üzere muhtelif fasıllarda izah olunmuştur. Hakikatte mürur serbestisi ile başlıca harb gemilerinin ve harb tayyarelerinin hazerde ve seferde müruru tanzim edilmiştir. Boğazlar meselesini başlıca bu noktadan tetkik etmelidir. Çünkü ticaret için, Boğazların tahkim edildiği ve kapalı addedildiği zamanda dahi, bir memnuiyet yoktu. Boğazların açıklığı için imza ettiğim mukavelede, harb sefineleri için, havai sefineler için hazerde ve seferde mürur şeraiti tâyin edilmiş bulunuyor. Biz Boğazlar Mukavelenamesinin halli esnasında muhtelif siyasetler arasında gerek dostluklarımızı muhafaza

etmek ve kendi menafiimizi olduğu kadar dostlarımızın da menafiini muhafaza edecek bir hal şekli bulmak için yed'i kudretimizde bulunan mesaiyi sarf ettik. Hiç bir kimse veya heyet bize dürüst bir vaziyet takibetmemek ithamını serdedemez. Biz umumi ihtiyaçları temin etmek ve sulha varmak için bir sabit nokta üzerinde duramadık. Bu meseleyi her halde halletmek icabederdi. Alâkadar olan bütün milletlerin müzakereleriyle takarrür eden ve alâkadar bütün milletlerin bugün imzalamış olduğu bir mukavelename meseleyi heynelemilel noktai nazardan tanzim etmiştir.

Şimdi Türkiyeye taallük eden noktai nazardan mülâhazat dermeyan edeyim. Bizim Boğazlar mukavelenamesinde deruhde ettiğimiz mecburiyet; gayriaskerî bir mıntaka ihdasıdır. Bihakkın denilebilir ki Türkiye, İstanbul ve Boğazları, bu kadar mühim olan yerleri tahkimden feragat etmekle mühim bir şeyden feragat etmiştir. Arkadaşlar: Boğazlar üzerinde dökülen kanlar, münhasıran Türkiyenin uğradığı bir tecavüzü defetmek için dökülmemiştir.

Harbi Umumide eğer Boğazları müdafaaya ve birçok kan dökmeye mecbur oldu isek Türkiyenin dâhil olduğu bir zümrenin müşterek menafiini müdafaa için mecbur olduk. Vakaa; tecavüz doğrudan doğruya evvelâ Türkiyeye müteveccih idi ve Türkiye vazifesini her zaman için şayanı iftihar olacak bir surette ifa eyledi. Âtide Boğazlar üzerinde yeniden bir tecavüz vâki olursa Türkiye müdafaa hakkını mutlak olarak muhafaza edecektir. Bitaraf kaldığımız muharebeler için geçmek ve gitmek bize taallük etmez. Fakat Türkiyenin dâhil olduğu bir muharebede müdafaa hakkımızı kullanmak kaydüşartsız temin edilmiştir. Buna derakap bir itiraz vârit olabilir. «Fakat vakti hazerde müdafaa esbabı temin edilmemiş ise bu taarruza karşı ittihaz edeceğimiz tedabir de elbette noksan olur.» Bunun cevabı, bugün içinde bulunduğumuz veziyettir. Bugün İstanbulu, Boğazları ta Meriçe kadar alıyoruz. Bunu bize aldırın, ve bu yerleri düşman elinden kurtaran İstanbulda, Boğazlarda ve Trakya'daki tahkimat ve kuvvetimizin mevcudiyeti midir? Bugünkü vaziyet gerek İstanbulun ve gerek Trakyanın en iyi müdafaasının nasıl olacağını bize bedihi olarak göstermektedir. Anadolu'ya hâkim ve sahip olandır ki Boğazlar ve İstanbul onun malı olacaktır. Eğer başka türlü bir tertibe imkân olsaydı bugün imza ile o netice tesbit olunamazdı. Bu coğrafi ve siyasi vaziyetin zaruri ilcasıdır.

Osmanlı İmparatorluğu bütün menabi ve vesaitini Boğazlar etrafında teksif ederek ve memleketin diğer yerlerini faaliyetten mah-

rum bırakarak İstanbul ve Boğazları müdafaa etmeye çalıştı, fakat kaybetti.

Yeni Türkiye, bütün kuvvet ve menbalarının mahalli sarfını tâyin ve tanzim ettiği için İstanbul ve Boğazların muhafazasını ilelebet temin etmiş oluyor (sürekli alkışlar).

Efendiler, Boğazların ve İstanbulun ecnebi bir ele geçmesi ne gibi tedbirler ile kaabili icradır? Elde bunu ifade eden tarihî bir vesika da vardır. Onun adını bilirsiniz. Boğazların ve İstanbulun ecnebi bir elde bulunması için orada kudretten mahrum. lâfzi bir hükümet lâzımdır. Bundan maada Anadolu'da ledelicap faaliyete geçebilecek bir ordu bulunmaması lâzımdır. Bundan maada geri kalan Türkiyede çakıya kadar silâh bulunmamak lâzımdır. Boğazları ecnebi eline geçirecek, İstanbulu ağyar eline bırakacak fenni tedbirlerin heyeti mevcuası budur. Bugün Anadolu'da Türkiye aleyhine kullanılacak ordu veya devlet mi vardır? Türkiye müdafaa hakkını mutlak surette muhafaza etmemiş midir? İşte bunların neticesi olarak ki kendiliğinden İstanbul ve Boğazlar aslı sahibi olan Türkiye'ye iltihak etmiştir. Bugün vaziyet böyle iken Türkiye bütün cihan ile münferiden ve serbestçe sulh ve münasebet tesis ettikten sonra tehlike nerede vardır? Tehlike oradadır ki vatan, kendi dâhilinde kudretten mahrum olmasın. Bugün haiz olduğumuz kuvvet muhafaza, tarsin ve ilâ edilirse garp hudutlarımız için, İstanbul ve Boğazlar için tehlike tasavvur etmiyorum (alkışlar). İşte arkadaşlar, Boğazlar Mukavelelenmesinin Türkiyenin emniyeti noktai nazarından mahiyeti budur. En iyi bir hal sureti bulmak üzere son gayretleri sarf ettikten sonra meseleyi bu neticeye îsal ettik.

- Boğazlar Mukavelelenmesinde mesaimizin başlıca muhassaları olan bir noktayı ayrıca ifade etmek isterim. Boğazlar Komisyonu teşkil ediyor. Bu komisyon asıl şekli ile gerek ticaret ve gerek harb gemilerinin müruru için ve gerek gayriaskerî mmtakaya mâruf tedbirlerin takibolunup olunmadığını murakabe için teşkil olunmuştu. Uzun ve çetin münakaşadan sonra, bu Boğazlar Komisyonunun vazifesi sular üzerinde harb gemileri ve askerî tayyarelere hasrolunmuştur. Karada her hangi bir şekil altında murakabe hakkını bir ecnebi murakabe heyetine terk etseydik vaziyet hâkimiyetimizle gayrikabili telif olurdu. Bu noktayı esaslı bir mesele olarak mevzuubahis ve müdafaa ettik. Netice şudur ki, Boğazları mürur noktai nazarından açıyoruz. Gececek harb gemileri birtakım hesaplar ile tâyin olunacaktır. Komisyonun vazifesi Karadeniz ve Akdeniz devletlerinin deniz harb kuvvetlerine müteallik müşterek bir meseleyi takibetmektir. Vazi-



fenin geri kalan kısmı tamamen İstanbul ve Boğazların mutlak surette tahtı hâkimiyetinde bulunduğu devlete aittir. Takibettiğimiz bu nazariye muahedede istihsal ve ifade olunmuştur. Bunda Türkiye için bir mahzur görmedik. Boğazlardan geçecek donanma en kuvvetli Karadeniz devleti donanmasından fazla olmayacak. En kuvvetli Karadeniz devletinin donanması senenin muayyen bir zamanında tâyin olacaktır. Komisyon geçen donanmanın hakikaten bu donanmadan aşağı ve yukarı olduğunu takdir ederek yol verecek. Niçin böyle bütün devletlere ait olan bir meseleyi Türkiye kendi mesuliyeti altında olarak bütün devletlere muhatap olmak vaziyetinde kalsın? Türkiye beyhude münaşalara ve müşküllere neden katlaınsın?

Arkadaşlar, Trakya hududuna dair olan mukavele-namenin ruhu, Trakya'daki hudutlarımızın tarafeyninden otuz kilometrelik miktarın gayriaskerî bulunmasıdır. Tahkimat olmayacak, garnizon bulunmayacak ve ilâahiri. Bu tedbirin kabulü nedir? Zaten hudutlar üzerinde baştan başa asker dizmek ve tahkimat yapmak kimsenin hatırından geçmez. Bu tedbirin esasını açık söylemek lâzımdır. Bu, Edirne üzerinde tahkimat bulunmamasını ve muhtemel olarak hemhudut memleketler tarafından Meriç vâdisinde tahkimat yapılmamasını istihdaf eder. Biz Edirne üzerinde tahkimat yapmayı zaten düşünmüyoruz. Edirnenin müdafaası bugün nasıl temin edilmiştir? Bütün dünya var iken ve biz uzakta kalırsak iken Edirne bizim elimizdedir.

Askerî vaziyet sarahaten gösterir ki bu vaziyette bir kale yapmak ve tahkimatta bulunmak beyhude masraf ve külfettir. Bununla beraber devletler böyle bir tedbirin taahhüt ettirilmesinde musır idiler. Noktai nazar şu idi: Biz Avrupaya ne maksatla geçiyoruz? Malûmdur ki bizim maksadımız hudutlarımız dâhilinde komşularımız için ve bütün dünya için sülh ve huzur âmili olmaktır. Eğer biz Avrupaya eskiden olduğu gibi bir istilâ fikri için geçiyorsak devletler ve Balkanlar için başka bir çare lâzımdır zannolunuyordu. Bu noktayı vâzihan ifade etmekte bizim zararımız mı vardır, faydamız mı vardır? Bizim faydamız olduğuna kaniiz. Siyasetimizin gizli ve kapaklı bir noktası yoktur. Biz menbaları kâfi olan arazimiz içinde mevcudiyetimizi, terakkiyatımızı temin etmekten başka bir şey düşünmüyoruz ve âtide Balkanlarda Türkiye daima bir muvazenet unsuru ve sülh ve sükûnet âmili olarak ihtiram görecektir. Hulâsa Trakya mukavele-namesi ile maddi menfaatlerimizden hiç bir şey kaybetmiş olmuyoruz.

Hudutları gayriaskerî bırakılmakla memleketimizi tecavüze maruz bıraktığımız zannolunursa buna cevabım evvelâ gene bugünkü vaziyettir. Ondan sonra geçmiş seferlerdir. Trakyanın mevcudiyeti hu-

dut üzerinde yapılacak kalelere istinadettirilemez. Nasıl baştan başa tahkimatsız olan memleketimizi istilâya düştükten sonra tamamen istirdat ve muhafaza etmişsek son zerresine kadar da tamamen muhafaza edebiliriz.

Arkadaşlar, bundan sonra ikamet ve salâhiyet hakkında bir mukavelenamemiz vardır. Bu mukavelename, bizimle imza eden devletlerle ilk yaptığımız mukavelenamedir. Yedi sene müddetle yapılmıştır ve tamamen mütekabiliyet esasına müstenittir. Ehliyeti şahsiye hususunda bir taraflı olarak müsaadelerde bulunduğumuzdan bahs olunuyor. Böyle bir mukavelenameyi şeraiti hâzıra dâhilinde vücude getirmek için bizim zaten memleketimizde bulunan ecnebler hakkında aksini düşünmediğimiz bir müsaadeyi yapmaya lüzum vardı. Asıl olan noktalar, memlekette mevcudiyet için gerek tekâlif, gerek ikamet ve gerek adliye noktai nazarından hayati olan noktalar tamamen temin olunmuştur.

Heyeti celileye arz ettiğim vesaikten biri de ticaret mukavelenamesidir. Bu yeni esas üzerine akdettiğimiz ilk yeni ticaret mukavelenamesidir. Arkadaşlar, hatipler bu ticaret mukavelenamesiyle beş sene müddet zarfında ticari faaliyetimizin muattal olacağı endişesini izhar ettiler. Tabii bu ifade ile ticaret için mukavelenamesiz, serbest bir surette yaşyalım diye bir mâna kasdetmemişlerdir. Mademki milletler, aralarında ticaret yapacaklardır; bu bir mukaveleye raptolunmak lâzımdır. Ve mademki bir mukaveledir; elbette tarafeyn birtakım kayıtlar ile kendilerini bağlamışlardır. Kabul ettiğimiz tarifelerimiz kendi tarifelerimizdir. Mücadelâtı harbiye zamanında her kaydüşarttan âzade olarak düşündüğümüz ve tatbik ettiğimiz tarifelerdir. Esas olarak bunlar nazarı itibara alınmıştır. Buna mukabil karşı taraflarla tabii bu tarifeler üzerinde müzakere ve münakaşa edilmiş bazı emsal üzerinde itilâflar hâsıl olmuştur. Gerçi mukabillerimizde bütün mevat üzerine böyle bir tarife tesbit edilmemiştir. En ziyade mazharı müsaade millet muamelesi kabul edilmiştir. Bu esas, yalnız, bin meseleyi aynı zamanda halletmek için çalışan iki taraf arasında mesbuk değildir. Daha geçende her ıstraptan âzade olan Fransa ve İspanya arasında da böyle bir mukavele yapılmıştır. Tarife yapmak muamelesi o kadar basit ve kolay bir şey değildir. Uzun zaman takip ve tetkika muhtaçtır. Temenni ederim ki beş sene zarfında, beş senenin ikinci senesi ile üçüncü senesi arasında âtide tatbik edeceğimiz bütün tarifeleri tamamen ihzar etmiş olalım.

Heyeti celiyeye arz ettiğimiz vesaikten birisi Rum ve Türk ahalinin mübadelesine dair mukavelenamedir. Arkadaşlar, gayrimuharip

ve yerleşmiş ahalinin öteden beri alıştıkları araziden, muhitten ve şeraitten bilmeceburiye uzaklaştırılmalarında elbette teessür duyarız. Fakat böyle bir teessür, bizim sun'umuz olmaksızın husule gelen birçok hâdisatın mücbir şartlarına galebe edemezdi. Bizim sun'umuz olmaksızın hâdis olan vaziyetler birtakım anasır ile beraber yaşamak inkânını da selbetmişti. Vaziyetin ibram ettiği çareyi kabul etmek mecburiyeti hâsıl oldu. Bununla hulûsu niyetimizin asırlardan beri halledemediği bir hastalığı esasından tesviye etmiş oluyoruz. Kazanmış olduğumuz menfaat şudur ki asıl Anadolu vatani, hemen hemen, yeknasak bir vatan olmuştur. Memleketimize alacağımız ve muhaceret sebebiyle birçok ıstıraplar çekecek millettaşlarımız, gelip geçecek olan bu hali. âtiye ait derin mülâhazat ile iktiham etmelidirler. Dâhilde hükümetçe kaabili tatbik olan bütün tedbirleri tatbik edeceğiz. Bütün bu tedbirler ile beraber ıstırap ve rahatsızlık olacağını bilmek lâzımdır; çünkü kaçınılmaz bir iştir ve beşer kudreti dâhilinde değildir. Efendiler, müteselli olduğumuz şudur ki senelerden beri, hududu millî haricinde kalmış vatandaşların vaziyetleri mücerreptir. Bugün için, yarın için ve öbür gün için mukadder olan vaziyetten bütün kabiliyetlerini ana vatana hasretmek suretiyle kurtulmuş oluyorlar. Memleketin başka noktalarında, İstanbul ve diğer yerlerde bu mübadeleyi niçin tatbik etmediniz? diye bir itiraz varidolamaz. Mevzu bahis olan meselenin en iyi bir surette halli için zamanında âzami kuvvet sarf olunur. Fakat bir hal sureti üzerinde karar aldıktan sonra memleketimiz dâhilindeki bütün anasır için vazifemiz maziye unutturacak bir sükûn tesis etmektir. Yeni Türkiyenin hududu dâhilinde kalacak olan bütün vatandaşlar yekdiğeriyle itilâf etmesini bilerek bir vatan içerisinde huzur ve sükûnla yaşayacaklardır. Buna katıyen itimat ediyoruz. Bu itimadı Meclisi âlinin tasdikına arz ettiğimiz muahedeler içinde teşviş edecek hiçbir nokta yoktur.

Sivil mevkıfların ve üseranın iadesine dair takdim ettiğimiz vesika zaten mevkii tatbikte olan ve hemen bitmekte bulunan bir şeydir.

Bunlardan sonra affı umumi beyannameyi geliyor. Bunun ruhu on seneden beri hâdis olan birçok meseleleri bir defada hal ve teskin etmek arzusudur. Kuvvetli olan noktası budur. Elbet zayıf olan noktası vardır. Bu, affı umumi ile vatana karşı olan vazifelerini ihmal etmiş ve binaenaleyh her türlü mukaddes hissiyat muvacehesinde kendilerini itaptan kurtarılmayacak olanların affı umumiden müstefit olmalarıdır. Fakat affın başlı başına bir kuvveti ve bahusus geçmiş hâdisatı tasfiye ederek mazinin silinmesi ve unutulması gibi evsafı yanında mahzuru gö-

ze alınabilir. Affı umumiye merbut olmak üzere bir protokol vardır ki bu da aftan istifade ettirilmeleri, bütün hüsnü niyetimize rağmen, tarafımızdan deruhde edilemeyecek olan yüz elli kişinin bu aftan istinasını ifade ediyor. Çok hüsnü niyetle hareket etmekle beraber, o kadar çok hâdisat olmuştur ki o hâdisatın tekerrüründen içtinap için asgari bir tedbir almak mecburiyetinden kendimizi kurtaramadık.

Yunanistan'da bulunan islâm emlâki hakkında Yunan muhahaslarının verdiği vesikayı huzuru âlinize takdim ettim. Yunanistanda kalan bu emlâkin masuniyet ve mahfuziyeti hakkında yeni bir vesikadır.

Arkadaşlar, hatiplerin mevzu bahis ettikleri mühim beyannameler geliyor; gerek adliye ve gerek sıhhiye idareleri için olan beyannameler. Bu beyannameler bizim tarafımızdan verilmiş beyannameler ve hakikati halde Türkiyenin kendiliğinden ittihaz ettiği tedbirlerdir. O kadar büyük hâdisatı müşkül şerait içinde temizlerken bu beyannameleri vererek her hangi bir surette mucibi tatmin ve temin olmak kaçınılmaz bir mecburiyet halinde idi. Arkadaşlar: bu beyannamelerde bizim mevcudiyet hakkımızı, hayat hakkımızı, istiklâl hakkımızı fiiliyatta nakzeden noktalar yoktur. Bazı hatipler mübalâğa ile hislerini teressüm ettirdiler ve varmak istediğimiz ideali vuzuh ile tecessüm ettirdiler. Beyannamelerde beş sene müddet var ve beş sene nihayetinde kendiliğinden, yeni hiç bir münakaşaya, yeniden hiçbir teşebbüse ihtiyaç olmaksızın kendiliğinden sukut edecek iki beyanname bizi, fiiliyatta, hakikatte müşkülâta dıçar etmez. Adliye için alacağımız hukuk müşavirleri Adliye Vekilini murakabe edeceğinden bahsediliyor ve hangi kavanin komisyonuna iştirak edecekleri sual ediliyor. Adliye Vekiline merbut bir memurun onu murakabe etmesi nasıl vâridi hâtr olabilir? Kezalik bu memurların iştirak edecekleri komisyonlar ancak Adliye Vekilinin idaresi altında bulunan komisyonlar olacaktır. Muahedenin heyeti umumiyesinde, beyannamede, hakkı kazayı ihlâl eden nokta yoktur.

Bundan sonra Osmanlı İmparatorluğu tarafından ita edilmiş olan imtiyazlara ait protokol geliyor. Osmanlı İmparatorluğu tarafından verilmiş imtiyazlarla ecebiler Osmanlı İmparatorluğu ile birçok iktisadi teşebbüslere girişmişlerdir. Sermayeler dökülmüş, işler yapılmış, şirketler teessüs etmiştir. Efendiler, biz memleketimize gelip sermaye dökülecek ve iktisadi teşebbüslere girişecek teşebbüs erbabına müşkilât ve mevani ika etmek zihniyetinde asla değiliz. Bilâkis bizim memleketimiz öyle emin bir muhittir ki buraya gelir, istenilen miktarda sermaye dökülür, her türlü iktisadi teşeb-

büse girişilebilir. Elverir ki buraya gelecekler bu memleketin her hangi bir memleket gibi sahibi malûm olan, hayat ve istiklâl hakları müsellemlenmiş olan bir muhit olduğunu bilsinler. Memleketimiz kanunlarımızın hududu ve icabatı dâhilinde kalmak kaydı tabî-sini ve meşru bir surette kazanmak lüzumunu kendileri kabul etsinler. Memlekette şu veya bu tarzda müşkülât çıkartmak, şu veya bu tarzda hâkimiyet almak düşünmesinler. Fıtratımız, teşkilâtımız, muhitimiz suiistimalâta müsait değildir. Bilâkis meşru kazançlara emniyet ve teshilât vermek için müsaittir. Arzu ediyoruz ki gelsinler, sermaye döksünler, iş yapsınlar, meşru istifade etsinler. Bu yalnız erbabı teşebbüsün istifadesini temin etmez. Aynı zamanda tabî ve esaslı olarak memleket için de istifadeyi mucip olur. Şimdi bu esas dâhilinde bulunan bir devletin Osmanlı İmparatorluğu tarafından verilmiş olan imtiyazlarla memlekette hâsıl olan vaziyeti nazarı dikkate almaması kaabil olamazdı. Bu noktai nazardan birçok ihtilâfları hallettik. Kabul ettiğimiz noktalar memleket menfaatleriyle telifi kaabil olan mâkul hudutlar dâhilindedir. Bu imtiyazlar içinde en çok müşkülât çektiklerimiz. Harbi Umumiden evvel imtiyazı tamamîyet kesbetmemiş olanlardır. Gerek devletler arasında muhabere edilmiş ve gerek teşebbüsât esnasında muamelesi tamam olmamış imtiyazlar da mer'idir tarzında umumi bir teklif vardı. Bu teklif sebebiyle çok müşkülât içinde kaldık. Her hangi iki hükümet adamı arasında geçmiş, belki tamamen malûmumuz bile olmayan bir vesika ile Türkiyeyi meçhul şeraitle: meçhul bir imtiyaza raptedemedik. İmtiyazlar meclisinde Harbi Umumiden husule gelen fâsıla kadar imtiyaz müddetinin temdidinde de bilhassa konferansın birinci safhasında mevzuubahis oldu. Biz bu şirketlere henüz muahede imza edilmemiş iken bile müşkülât çıkarılmıyacak kadar hulus göstermiş iken yeniden taahhüdât altına giremedik. Biz her nevi şirketlerin memleketimizde teessüs edebileceğini hulûsu niyetle ve fiilen göstermiş bulunuyoruz. Tasdikımıza arz ettiğimiz vesikalar içinde Portekiz ve Belçika ile de sulhun tahakkuku için vesikalar vardır. Bundan sonra tahliye protokolu ve merbutu olan beyanname gelir. Tahliye protokolu Türkiye Büyük Millet Meclisinin tasdikından itibaren muayyen bir müddet zarfında katî bir tahliyeyi tazammun eder. Bu protokol hakikî bir sulh yoluna girmekte olduğu muza amelî olan ilk emniyet vesikasıdır. Arz ettiğimiz vesikalar arasında Karaağacın tahliyesine ve bize iade olunan Bozcaada ve İmrozun iadesine dair olan protokol, bir de Yugoslavya devletinin muayyen bir zaman zarfında muahedeyi imza edebileceğine dair vesikalar, bir de bütün bu mukavelâtı bir safhada hulûsa eden nihai senet gö-

rülür. Şimdiye kadar olan mülâhazatla Lozan'da imza ettiğimiz muahedeyi ve bütün senedatı izah etmiş oluyorum.

Muhterem Efendiler, millî mücahedelerin neticei hâsılâsmı, takdim ettiğim muahedeler ve vesikalar tesbit ediyor. Bunlar için size ayrıca bir hulâsa yapayım.

Mütecanis, yeknesak bir vatan; bunun dâhilinde harice karşı gayritabîi kuyuttan ve hükümet içinde hükümet ifade eden dahilî imtiyazlardan müberra bir vaziyet; gayritabîi mali mükellefiyetlerden âzade bir hal, müdafaa hakkı mutlak, menabii mebzul ve serbest bir vatan. Bu vatanın adı Türkiyedir (şiddetli alkışlar). O Türkiyeyi bu muahedenameler ifade ve tavzih etmektedir (alkışlar, bravo sadaları).

Efendiler, Türk milletinin esas hassası zannolunduğu gibi cidal unsuru olmak değildir. Uzun zamandan beri haksız muhacemata göğüs vermek mecburiyetinde kaldığımdandır ki son devirlerde cidal hassası nazarı dikkati celbetmiştir. Türk milletinin esas hassası sulh ve müsalemet vâdisinde terakki ve medeniyet unsuru olmaktır (alkışlar).

Efendiler, temin ettiğimiz vatanın harap ve fakir olduğunu harifte ve dâhilde bilmiyen yoktur. Biz zannetmedik, hiç bir meseleyi hallederken düşünmedik ki karşımızda bulunan muhataplarımız zayıf yerlerimizi veya kuvvetli yerlerimizi fark edememişlerdir. Böyle yanlış bir hesaba düşmedik. Eğer böyle bir hataya düşmüş olsaydık hiç bir mücadelede muvaffak olamazdık. Daima hesabettik ki her hangi bir mücadelede zayıf ve kuvvetli yerlerimiz ne ise elbette karşımızdakiler, muhasımlarımız da bunları bilirler. Onun için söylüyorum ki vatanın içinde bulunduğu ıstırapı ve bilhassa içinde bulunduğu fakri ve harabiyi, dâhilinde bilmiyen kimse olmadığı gibi, haricinde bilmiyen kimse de yoktur.

Efendiler; bizi endişeye sevk eden noktalar bütün dünyaca malûm olmakla beraber Türkiye büyük ve kavi bir devlet, büyük ve kavi bir millet addolunmuştur (alkışlar). Sebebi nedir? Toz toprak içindeki hayatı henüz Avrupanın diğer yerlerindeki hayat ile kıyas kabul etmiyen bu memleketin vaziyeti ve asıl kuvveti nedir ki zâhirine rağmen kavi, âtisi emin addolunuyor.

Efendiler; bu memleketin menabii ne kadar kuvvetli, ne kadar mebzul olduğunu bizden daha iyi bütün dünya bilir. Kaabili tasavvur mudur, erişilmez hedeflere varmak için vesaitsizliğe, maddi müşkülâta galebe eden bir memleket ve bir millet altın hazineleri üzerinde otursun, mahza kapısını açmayı bilmemek yüzünden fa-

kir ve ıstırahı kaabili tedavi olmasın? Asıl olan nokta membar kendisine malik olup olmanaktadır. Eğer memlekette kuvvet membar, servet membar, inkişaf membar yok ise bunu yaratmak kimsenin elinde değildir. Her hangi bir taş parçası demir yapılamaz. Fakat eğer bu kuvvet varsa, eksik olan, bunu inkişaf ettirmek için ilimdir, tecrübedir, melekedir, zamandır ve bunların hepsi beşer kudreti dâhilinde olan âmillerdendir. Ve bunların hepsi tasavvuru gayrikaabil müşkülâtı iktilam etmiş olan, bütün dünyaya karşı siyaset ve harb mücadelelerinde mevcudiyetini ispat etmiş olan bir milletin takati haricinde değildir. Âtiye kemali emniyetle bakıyoruz. Bizim nüfusumuzu, hayatımızı en yüksek medeniyet seviyesine çıkarmak için her türlü menabi ve vesait vardır.

Efendiler; bu vesait ve menabii işletmek için, milletin büyük bir âtiye doğru yürümesi için imkân veriniz.. Sulh devresi gelmiştir. Tarif ettiğim güzel, mukaddes ve her türlü hayat şartlarına malik vatanın inkişafını temin etmeğe derhal başlamak zamanı gelmiştir. Milletin asıl vazifelerini ifa etmek, sulh ve müsaemet unsuru, terakki ve medeniyet âmili olmak için istidat ve kararına yol gösteriniz.

Arkadaşlar! Hedefe varmak için evvelâ hedef vâzıh ve berrak bir surette malûm olmak lâzımdır. Yamar döner bir ışık, bulutlar içerisinde meşkûk hedefler arkasında koşanların ilk müşkilât karşısında ayakları sürçer. Berrak ve mühim bir hedefe varmak için de bunun dümdüz olduğunu, her türlü müşkülâttan azade olduğunu zannetmek büyük gaflettir. Büyük hedefin yolu sabır ve sebatı tüketecek zannolunan büyük müşkülât ile doludur. Varacağımız nokta, milletler mecmuasında en yüksek terakki ve temeddün seviyesidir. Gerçi fakir ve harabiz. Fakat altın hazineleri içinde oturuyoruz. Yarı veya öbür gün behemehal bunları açabiliriz. Ve behemehal açmak mecburiyetindeyiz. Açmak için vasıta, beşer takatı haricinde değildir. Ve semadan da inecek değildir. Bu vasıta muayyen bir hedefe doğru yılmıyarak mütemadiyen çalışmaktır. Ve bu yol her milletin yürüdüğü terakki yoludur. Artık iş zamanı gelmiştir.

Muhterem Vekiller! mücadelâtı milliyemizin neticei hâsılasını tâyin edecek olan reylerinizi izhar ediniz! Millet ve bütün dünya vereceğiniz reye intizar etmektedir (devamlı ve şiddetli alkışlar).

29 ekim 1339 (1923)

Muhterem Arkadaşlar;

Reisicumhur Hazretleri tarafından intihabı uhdei âcizaneme tevdi buyurulan vekilleri Meclisi âlice tasvip buyurmak suretiyle izhar buyurduğunuz teveccühe hükümet namına arzı teşekkür ederim. Hükümet, muvaffakiyetini daima Meclisi âlinin muzaheret ve itimadında istinat bularak ve ondan kuvvet alarak arayacaktır.

Arkadaşlar! Takibedeceğimiz hareket, esas hatları itibariyle bütün dünyaca malûmdur. Mevkii iktidarda ve mevkii mesuliyette bulunan ekseriyet fırkasının millete arz ettiği ve milletin tasvibettiği umdeler ve Meclisi âlinin inkişaf ve terakki için, huzur ve müsalemet için öteden beri musırınan iltizam ettiği esaslar. Cumhuriyet Hükümetinin hattı hareketi olacaktır. Dâhilde huzur ve emniyeti, ve terakki ve inkişafı temin etmek için Cumhuriyet Hükümeti, kemali azim ve metanetle, kemali ısrar ve takip ile hareket edecektir.

Cumhuriyet Hükümetinin harici münasebetlerde üssülesası, Türkiye Cumhuriyetinin mevcudiyetini ve tamamiyetini sağlam tutarak hayati menfaatlerini gözden ayırmamak esası dâhilinde müsalemeti, huzuru, hüsnü münasebatı mümkün olduğu kadar tevsi ve teyid etmekten ibarettir. Hemhudutlarımızla ve kendileriyle muaheleleri imza edip safahatını tatbik etmekte olduğumuz ve diğer taraftan henüz münasebata girmediğimiz devletlerle samimî bir dostluk tesisi için bütün kuvvetimizi sarf edeceğiz. Göreceğimiz hüsnü niyete fazlasiyle mukabele edeceğiz. Bu esaslar dâhilinde Türkiye Cumhuriyeti, menafii hayatîyesini muhafaza etmek için son derecede dikkatli olacaktır.

Muhterem arkadaşlar; Meclisi âlinin daima izhar ettiği temenni ve arzu ettiği netice sözden ziyade iş yapılmasıdır. Cumhuriyet Hükümeti sözden ziyade iş yapmak, fiiliyat ve tatbikat ile size ve milletimize emniyetbahş olmak için bütün kuvvetini sarf edecektir. Şiarımız faaliyet, gayret, iş yapmak arzusudur. Sizin müzaheretinizi istirham ederim ki bu müzaheret tevfikî ilâhiye de tecelli vesilesi olacaktır (uzun alkışlar).



## MÜBADİLLER MESELESİ HAKKINDA

10 Kasım 1339 (1923)

Muhterem Arkadaşlarım;

Sulh muahedesi ahkâmından olarak bizzarure başlamış olan mübadele hakkında bir müddetten beri memlekette, millette ve Mec-lisi âlide büyük hassasiyet olduğunu müşahededen fariğ değilim. Ahali mübadelesi gibi çetin ve ıstıraplı bir meselenin insaniyete en mu-vafık bir tarzda cereyanını temin için mukavelenameyi ihzar ederken çok düşündük ve çok emek sarf ettik. Filhakika imza ettiğimiz senet bir halkı bir yerden diğer bir yere nakletmek için ıstıraplı tehvîn edecek. asgari dereceye indirecek birçok esasatı ihtiva etmektedir.

Muahedenin tasdikından sonra mübadele mukavelenamesi tat-bik edilmeye başlandı. Şimdiye kadar bunun tatbikatından olarak muhtelit bir mübadele komisyonu teşekkül etti. Yunanistanda hali iç-timadadır. O zamandan beri memleketimize muhacir kabileleri gel-meye başladı. Muhacirlerden takriben on dört bin kişi Ayvalığa gel-di. Bunlardan yedi bin nüfusu, az çok toplu bir halde, mütebakisi müteferrik ve perakende bir vaziyette geldi. Yine mübadeleye tâbi halktan takriben üç bin kişi kadar muhacir İzmire geldi. İstanbula, şimdiye kadar —müteferrik surette gelenler hariç olmak üzere— iki bin kişilik bir muhacir kafilesi geldi. Bunlar, toplu olarak vapurla gelen muhacirlerdir. Fakat bundan başka şuradan, buradan canla-rını kurtararak ana vatana atılan pek çok muhacirler de vardır. Bu muhacirler: bizim imza ettiğimiz mübadele mukavelenamesi ahkâ-mına mugayir bir vaziyette gelmişlerdir. Gelişleri birçok noktâi nazardan mübadele ahkâmına mugayirdir. Fakat başlıca bir ikisini heyeti celilenize arz edeyim: bir defa Selânikte bir müddetten beri zorla so-kağa, hali ihtiyaca atılan, evlerinden çıkarılan bir halk vardır. Alelû-sul hukuku temin olunmadan mübadeleden evvel kinse evinden çı-karılıp atılamaz. Sonra mübadele mukavelesinde ahalinin komisyon-ların nezareti altında ve bir tertip dâhilinde nakilleri musarrahtır. Buna riayet etmek mecburidir. Halbuki birçok muhacirler firaren il-ticaya icbar edilmektedir. Mübadele mukavelesinin ruhunda, gele-cik muhacirlerin emvali menkulelerini, kâmilen almıya salâhiyetleri ve kudretleri teyidedilmiştir. Halbuki bu gelen zavallıların emvali menkuleleri ya ellerinden alınıyor veya memlekette bırakılıyor ve-yahut da ucuz fiyatla satılmıya mecbur bırakılıyor. Bu, mübadele ah-kâmına sarahaten ve katiyen mugayirdir. Gelen muhacirler, bıraka-

cakları emvalin —hicret edecekleri memlekette, yani Yunanistanda bırakacakları emvalin— kıymetini ve tasarruflarını ispat eden vesai ki hâmil olacaktıdır. Ne mal bırakmışlardır, ne olmuştur diye Muhtelit Mübadele Komisyonunun memurları vasıtasıyla bunların ellerine vesika verilecekti. Halbuki gelen muhacirlerin ellerine vesika verilmedi. Bilâkis eskiden arazi ve emval üzerindeki tasarruflarını gösteren tapu senetleri şu veya bu suretle cebredilerek alınıyor ve yakılıyor. Sevkiyat Muhtelit Mübadele Komisyonunun vücuda getireceği tâli komisyonlar marifetiyle olacaktır. Bir halkın sevkiyatını tanzim etmek başka suretle tasavvur edilemezdi. Halbuki icbar edilerek so-kağa dökülen halk, gayrimuntazam bir surette ilk gelen vapura bindirilerek sevk edildi. Mübadele mukavelesine mugayir olduklarını başlıca hututu ile arz ettiğim bu ahval, mübadeleye tâbi olan halka taallûk eder. Mübadele mukavelesinde musarrâh diğer bir esas daha vardır ki bu hususta çok şey söylemeye mahal vardır. Heyeti celilenin malûmudur ki mübadele meselesi, konferansta mevzuubahis olduğu zaman, Garbi Trakyadaki Türklerin ve İstanbuldaki Rumların istisnası takarrür etmişti. Garbi Trakya ahali hakkında muhtelif hatipler, vukuatın teferruatını zikrederek ve ismiyle, mekânıyla tasrîh ederek müellim ve müessif hâdiselerden bahsettiler. Bunlar, konferanstan avdetimizden beri muhtelif suretlerle bizim ittilamıza vâsıl oldu. Emin olabilirsiniz ki haber aldığımız hâdisattan hiç birisini ihmal etmedik. Her birisinin üzerinde mütemadiyen ve musırıran teşebbüsatta bulunduk. Yunanistanla henüz siyasi münasebetlerimiz teessüs etmemiştir. Bir iki güne kadar teessüs etmesi memul ve muntazardır. Bununla beraber aramızdaki münasebatı —teamülâtı düveliyeden olduğu üzere— idare eden bitaraf sefaretler vasıtasıyla mütemadiyen Yunanistan Hükümetine şikâyetlerimizi iblâğ ettik. Aramızda tavassut eden bitaraf sefaretlerin, Felemenk sefaretinin, yüksek bir fikri insanıyetle ve cidden bitarafane bir hissi vazife ile çalışmış olduğunu ve elinden gelen her şeyi yapmaya çalıştığını burada lisanı şükran ile yâdetmeyi vazifemden addederim. Bu teşebbüsata, Yunanistan Hükümeti tarafından bazan tatminkâr cevaplar aldık. Yani «Bir daha yapılmıyacaktır.» dendi. Meselâ: Garbi Trakya ahalisinden bazılarınm divanı harblerde gayrikabili tamir cezalara mahkûm edildiğini haber aldığımız zaman teşebbüsatta bulunduk ve cevap aldık ki, bunlar hakkında gayrikabili tamir cezalar yapılmıyacaktır. Muhterem hatipler; birtakım masumlar üzerinde tathik edilen gayrikabili tamir ağır cezalardan bahsettiler. Bunlar hakkında katî malûmatımız yoktur. Takibedeceğimize ve neticesini alacağımıza heyeti

celile itimat buyursun. Biz bu ahval hakkında bizimle beraber muahedeyi imza etmiş olan devletlerin nazarı dikkatini celbetmekte dahi hiç bir zaman teahhur etmedik. Bundan maada muahedeler tasdik olunduktan sonra teşekkül edecek olan Muhtelit Mübadele Komisyonundan amelî netayiç bekledik. Muhtelit Mübadele Komisyonu —muahedeyi derhatır buyurursanız— Türkiyede ve Yunanistanda içtima edecektir. Heyet, mübrem ve müstacel olan mübadele işlerini Yunanistanda gördüğü için bittabi ilk içtimalarını Yunanistanda yapmaya karar verdi. Selânikte olması müreccah ve hattâ zarurî idi. Hatip arkadaşlarımın noktai nazarına iştirak ederim. Fakat Muhtelit Mübadele Komisyonu üzerinde şu veya bu noktada içtimar için ahden bir vaziyet alamazdık. Kanaat ettik ki içtimarın; Yunanistanda her hangi bir yerde, Atınada, şurada burada olması bir meselei esasiye değildir. İhtiyaç mübrem olan her yere derakap muhtelit bir heyetin yetiştirilmesi mümkün ve tabiidir. Binaenaleyh Muhtelit Mübadele Komisyonu Atınada içtima etse de mademki Selânikteki halkın sokağa atılması halkın izdihamı ve mezalimin tevatürü ile Selânik bir ehemmiyeti mahsusa almıştır. Komisyon kendiliğinden derakap Selâniğe nakledebilir. Orada vaziyeti yakından görür ve hâdisata hâkim olabilir. Eğer Muhtelit Mübadele Komisyonu bir manie uğramaksızın ciddi ve amelî bir surette vazife ifasına muvaffak olursa merkezi içtimarın şurada veya burada olmasından dolayı bir endişe kalmaz, diye düşündük.

Muhterem efendiler; Muhtelit Mübadele Komisyonunun şimdiye kadar olan içtima ve faaliyetleri bizim ümitlerimizi kıracak halde değildir. Çünkü, her içtimada serdedilen noktai nazarlar ehemmiyetle dikkate alınmış ve hakikaten mübadelenin insani ve amelî bir şekilde cereyan etmesi için mezkûr komisyonun âzaları kuvvet sarf etmişlerdir. Eksik olan nokta, bütün bu içtima ve müzakerelerin bir amelî faide hâsıl etmemesidir. Güzel görüşülüyor, meseleler tetkik ediliyor, tahkik ediliyor; fakat, bizim ahalinizin ıstırabatı devam ediyor ve nakliyat henüz intizama konulmamış bulunuyor. İşte bizim muztarip ve müşteki olduğumuz cihet burasıdır. Muhtelit Mübadele Komisyonu, yüksek bir insani maksat ile ancak amelî neticeler vücuda getirmek için ihdas edildi. Heyeti celileniz ve bütün cihan tasdik eder ki amelî neticeler hâsıl olmaz ve mezalim devam ederse mezkûr komisyonun içtimarında bizim için bir mâna kalmaz.

Muhterem arkadaşlar; komisyonun hüsnü niyetine ve sarf olunan bütün gayretlere rağmen amelîyat ve tatbikat mütemadiyen ve musirren bir büyük nüfus kütlemizin mahvü harabisini intacede-

cek bir şekilde devam ederse bunun avakıbrı ne olur? İnsani avakıbrı —heyeti celileniz muhtelif hatipler ağzından teessüratı ciddiye ile istima buyurdu— feci olacaktır. Elbette bundan bir veyahut iki milletin değil, bütün insanîyetin hicap duyması lâzımgelir. Bu insani netayiç vâsi olur. Fakat mesele bu kadarla kalmaz, her hangi bir amel, mutlaka aksülâmel davet eder.

Arkadaşlarım; muhtelif mukni esbap göstererek mukabelebilmisil kararında ısrar ettiler.

Arkadaşlar; kemali samimiyetle söylüyorum: Mukabelebilmisile, her hangi bir yerde bir adama yapılmış olan fenalıktan diğer bir yerde haberdar olmıyan bir adama fenalık yapılmasına şahsen ve devletimizin siyaseti ve meclisimizin şıarı itibariyle hiç bir zaman taraf-tar olmadım. Bu mecburiyetlere son derece mukavemet ediyoruz. Böyle bir esasa hiç kimse istiyerek, huzuru kalb ile temas etmek istemez. Ben de takdir ediyorum, arkadaşlarımı böyle bir zemine sevk eden, her türlü mantıkî delâil, hüsnü niyetin akamet ile mukabele görmesi ve büyük bir facia karşısında başka bir ameli çare bulunmamasındandır. Bununla beraber arkadaşlarımızın mukabelebilmisil tekliflerinin zamanı gelmediğini vukubulan hataların tamiri kabil olduğunu mütalâa ediyorum. Muhtelit Mübadele Komisyonu tedabiri lâzime ittihaz edecek ve Yunan milletinin, kendi menafîini idrak etmesi gibi esbap müdahale ederek, ahvali, cereyanı tabîisine koyacak ümidindeyim. Fakat benim bu ümidim, mütemadiyen zulüm görenlerin milletimiz üzerinde ve cihanın erbabı insafı üzerinde yapacakları amelî ve kuvvetli tesirat karşısında ne dereceye kadar kabili tahammüldür? Bunu kimse bilemez. Ahvalin icbarına hâdisat nihayet râm olursa yeniden Yunanistan ve Türkiyede şayanı arzu olmıyan ve cidden içtinabedilmesi lâzımgelen birçok hâdisata zemin açılacaktır.

Arkadaşlar; Türk halkı üzerinde, emrivâkı ile ifna siyaseti iflâs etmiştir (bravo sesleri, alkışlar.) Bu siyaset tecrübe olundu. Nitekim bütün İstiklâl Mücadelesi zarfında hiç bir kaide ve hukuk tanınmıyarak gizli veya aşıkâr bir sebeple Türk halkını ifna etmek lâzımdır ve kabili icradır zannı hükümferma oldu ve bu dört sene devam etti. Neticesi ne oldu?

Türkler, ne kadar ıstırap çektilerse bu ıstırapı ziyadesiyle iade ettiler. Bu bir hâdisedir. Onun için âtiye itimat ile söylüyorum ki, arkadaşlarımızın izhar ettikleri cebir ve şiddet mülâhazatına hiçbir suretle iştirak etmiyorum. Sabır ve tahammülü son dereceye erdirdikten sonra aldıklarımızı iade etmek ıstırası hâsıl olursa hiç tereddüt etmeyiz.

Arkadaşlar; Türkün ananesi imzaya sadakat ve akdettiği mukaveleye karşı ciddi bir samimiyettir. Bu bizim yalnız tarihî bir ananemiz değil, siyasi şıarımızdır. Ne mukavele yapmışsak o mukaveleyi yaparken son harfine kadar cidden ve samimen tatbik edeceğimizi düşündük ve onun için muahedatı akdederken çok düşündük. çok münakaşa ettik. Mukavelâtı daha imza ederken tatbik etmemeyi düşünenler kolay imza ederler. Demek istiyorum ki, eğer biz, memlekette bir kısım halkın mübadeleden istisnasını kabul etmiş isek bu kabulümüz cidden ve hakikaten samimidir. Bugün de yine o kanaatteyiz. Memleketimizde bulunan, memleketimizde yaşayacak olan Türklerle tevhide mukadderat eden birçok vatandaşlarımızın, şu veya bu ahvalden mutazarrır olmasını asla arzu etmiyoruz. Fakat haricin cebir ve şiddeti bizim sabrımızı aşarsa orada bulunan Türkleri imha ve burada bulunan vatandaşları ızzar edecek bir vaziyet almamak olursa mesuliyet kime tevccüh eder? İstiklâl Mücadelesi esnasındaki birçok harabeler kimlerin uhdei mesuliyetinde ise yeni hâdisat da onların mesuliyetinde kalır. Biz memleket dâhilinde bulunan vatandaşları, şu veya bu suretle ızzar edecek her hangi bir vaziyet hâdis olmaması için ciddi azimle çalışıyoruz. Şimdi de teşrih ettiğim vaziyetin salâhı hakkındaki ümitlerimizi söyleyim. Bir defa bu mesele Yunanistanın bizimle hakikaten hüsnü münasebet tesisine karar vermiş olup olmamasına tâbidir. Lozanda Yunanistanla aramızda hakiki bir sulh teessüs edecektir, kanaati muralıhaslar arasında mütemadiyen cari oldu. Ben, Lozanda Yunanistanla Türkiye arasında teessüs edecek münasebatın ciddi ve hakiki bir sulh olarak tecelli edeceği kanaatiyle avdet ettim. Bu arzu ile Yunanistanla aramızda münasebatı süratle tesis etmek için fırsattan istifade eyledim. Ümit ediyorum ki yakında mümessiller karşı karşıya, tarafeyn memleketlerinde bulunacaklardır. Mübadele meselesi bizim için bir hayatî meseledir. Devletimizin en mübrem ve en büyük bir meselesidir. Politikamızın asla ihmal edemeyeceği ve bizi ihtiyaç ve ıstırap içinde bulundurduğu bir cihettir. Hüsnü münasebat fikrinin ciddiyeti mübadele mukavelesinin tatbikatiyle tezahür edecektir. Kanaatimize göre iki memleket arasında hüsnü münasebat tesisi yalnız bir arzu meselesi de değildir. Yunanistanın da menafii icabındandır. Mantığın gelip geçici hissiyat üzerinde nihayet müessir olacağını zannetmekte devam ettiğim için yüksek mülâhazatı siyasiyenin mübadele vaziyetini yakında ıslah edeceği ümidindeyim. Eğer bizimle hüsnü münasebat tesisine karar verilmemiş ise, arzu da olunmuyor ise ve ahval bugünkü şekil-

de devam ederse biz bunu cihan nazarında mukni ve hüsnü niyetimizi her şüpheden âzade bulunduran bir delil olarak göstereceğiz.

Muhtelit Mübadele Komisyonu bir aydan beri içtima ediyor. Malûmu âlileri bu komisyonda Cemiyeti Akvam tarafından intihabedilmiş üç bitaraf âza vardır ki onlar, komisyona riyaset ediyorlar. Sulh muahedemiz, muhtelif mesailden dolayı Cemiyeti Akvama temas etmektedir. Bu muhtelit komisyon da o kabildendir. Yüz binlerce halkın saadet ve felâketine taallûk eden bir meselede bitaraf bir heyet ile araya girmiş ve bu işi tanzim etmek mesuliyetini deruhde etmiş olan Cemiyeti Akvamın cihan nazarında kendisini imtihana koyduğunu zannediyoruz, bu kanaatleyiz. Cemiyeti Akvam murahhasalarının nezaret ve mesuliyeti altında bulunan bir hâdisi insaniye hüsnü suretle cereyan etmez, birçok fecayi ve mezalime müncer olursa Cemiyeti Akvamın bütün cihan nazarında yüksek mevkii ve yüksek itibarı mevzubahis olmaz mı? Cemiyeti Akvam âzaları meselede ciddi alâka göstereceklerdir. Bazı hatiplerin Cemiyeti Akvam hakkında söyledikleri itabâmiz sözlere hükümet hiçbir suretle iştirâk etmez.

Biz, Cemiyeti Akvamın yüksek itibarı üzerine bu meseleyi atmış olduğumuzu ve vazifesini behemehal yapmak mecburiyetinde bulunduğunu kabul ediyoruz. Muhtelit Mübadele Komisyonunda bulunan bitaraf âzanın — ki faaliyetlerinde, insani duygularında haiz oldukları yüksek evsafı endişemiz yoktur — bu büyük insani meselede son kuvvetlerini sarf edeceklerinden ümitvar bulunuyoruz. İtimadımızı muhafaza ediyoruz ki Cemiyeti Akvamı idare edenler bu vazifeyi ifa edeceklerdir. Mübadele komisyonunda bulunan bitaraf aza ki, onlar şahsen kendilerini yüksek bir manevi mesuliyet önünde bulundurmuşlardır. Vaziyetin ehemmiyeti şudur ki bir taraftan bu mütalâat ve münakaşat cereyan ederken diğer taraftan insanlar toplanıyor ve katile katile sevk olunuyor. İçinde bulunduğumuz vaziyetin mübrem ve müstacel mahiyeti bütün ümitlerin, mütalâatın ve hüsnü münasebatın süratle ameli neticeler vermesidir. Onun için Yunanistanda çalışmakta olan heyeti murahhasamıza talimat verdik. Ve dedik ki: «Mübadele mukavelesi samimiyet ve ciddiyetle tatbik olunacak mı, olunmayacak mı?» sonra «Muhtelit Mübadele Komisyonunun faaliyeti süratle ameli neticeler verecek mi, vermeyecek mi? Bu hususta çabuk kanaat hâsıl ediniz ve bizi süratle tenvir ediniz.» Şimdi vaziyet bu haldedir. Mukavelenin tatbik olunmayacağına ve hataların, geçen müessif hâdisatın tamir olunmayacağına dair hükümet, bir kanaat ifade edemez. Az bir zaman zarfında bu netayici ameliyeyi vazihan göreceğiz. Ümidimiz, muhtelif esbap ve vesa-

itten ümitlerimiz henüz münkati olmamıştır. Garbî Trakyada cereyan eden ahvali, mümkün olduğu kadar süratle bir tâli komisyon göndererek yakından görmek ve durdurmak için de teklifat ve teşebbüsatta bulunmasını ve tesri etmesini heyeti murahhasamıza söyledik. İstanbulda bulunanların nasıl yaşadığını yine aynı mübadele komisyonu; bir heyet göndererek öğrenebilir. Bizim memleketimizde bulunan vatandaşların yaşamasıyla Selânikte birikmiş olanların ve mesaip, mezalim içinde bulunanların vaziyetleri, görenleri derhal ilzam edecek kadar vazıhtır.

Arkadaşlar; bütün bu hüsnü niyetlere rağmen, son derece sabrî tahammüle rağmen, eğer mukavelâtın hükümsüz olduğuna kanaat getirirsek, ihdas edilecek emrivâkileri kabul etmeyeceğiz. Kendi vicdanınız nazarında ve cihan efkârı umumiyesinde hakikaten gayrikâabili itiraz, sağlam bir vaziyette bulunduğumuzu izhar ve ispat ediyoruz. Hâdisatın cereyanı ve neticeleri hakkında kanaatler vardır. Yakın bir zamanda tavazzuh edecektir. Eğer hâsil olacak netice; bizim hüsnü niyetimizin mukabele görmemesi şeklinde tecelli ederse, tedabiri lâzimeyi ittihaz etmek mecburiyetinde kalacağız. Ve bir defa mecbur olduktan sonra da asla tereddüdümüz yoktur (bravo sesleri, alkışlar).

#### CUMHURİYET HALK PARTİSİ TOPLANTISINDA İLK DEMEÇLERİ

22 Kasım 1339 (1923)

Halk Fırkası Grubunun Muhterem Âzası; okunan tahrir Heyeti İdarede tezekkür ve Fırkanın siyasi vaziyeti mütalâa edildi. Biliyorsunuz ki memleketi idare etmek mesuliyetini Halk Fırkası namı altındaki siyasi ekseriyet deruhte etmiş ve mutat olduğu veçhile hükümet vücuda getirmiştir. Verilen tahrir ile bugün memleketin idaresi temelini teşkil eden Halk Fırkasının hayatı ve ekseriyeti mevzuubahistir. Böyle bir meseleyi Heyeti İdare ehemmiyetsiz addedemezdi. Meselenin ehemmiyeti daha bir noktai nazardan bârîzdir ki o da milletimizin kabul ettiği devlet şeklinin münakaşa mevzuu olmasıdır. Binaenaleyh heyeti idare meseleyi Fırkanın münakaşasına arz etmeye karar verdi. Ve tahrirde mevzuubahis olan İstanbul Mebusu Rauf Beyefendiye heyeti idare kararıyla ayrıca haberdar etti. Muhterem arkadaşlarımızın nazarı dikkatlerini büyük bir prensip üzerinde bulunduğumuza celb ederim. Tâli, müteferri ve billhassa şahsi zeminlerden içtinabetmeyi öteden beri Fırkamı-

zım şiar ittihaz ettiğini de hatırlatmak elzemdir. Aynı zamanda ifadeye müsaraat ederim ki bu beyanat ile şahsıma mâtuf olabilecek hususi veya resmî bir kusurun mevzuubahis edilmesine mâni olmak istemiyorum. Şahsiyat münakaşalarından içtinap noktasından fırka reisinin müstesna addedilmesini rica ederim. Çünkü işgal ettiği mevkiî mesuliyette ve fırka riyasetinde bulunan zatım ahvali şahsiyesinde de guurlu olması lâzımdır. Fırkamızın vaziyetini halledecek olan bugünkü içtimam ehemmiyeti vâzih oluyor. Bu kadar mühim bir içtimam zabıtları mahrem kalmak hem caiz değildir, hem de mümkün değildir. Binaenaleyh zabıtların aynen neşrolunmasını ve yalnız haricî vaziyeti siyasiye hakkında mesuller malûmat vermeye mecbur olurlarsa bu malûmatın neşrolunup olunmaması takdirinin mesul Vekile havalesini teklif eylerim (muvafık sesleri). Bugünkü içtimada benim de kürsüde söz almam icabedebilir. Binaenaleyh reis vekilleri meşru mazeretle hazır bulunmadıklarından bugünkü içtimamıza mahsus olarak heyeti idareden bir arkadaşım meselâ Galip Beyin riyaset etmesini reyinize arz ediyorum (kabul, muvafık sesleri).

Muhterem Efendiler; Cumhuriyetin kuvveti, resaneti ve istikbali mevzuubahis olan bir zeminde idarei kelâm ediyoruz. Cumhuriyetin memleketimizde ilânı üzerine hâsıl olan vaziyeti bir iki kelime ile size hulâsa etmek isterim. Efendiler, bu kadar esaslı bir devlet şekli mevzuubahis olduğu vakit mütalâat ve hissiyat yalnız kendi aramızda kalmaz. Müşahede eden bütün bir dünyadır.

Cumhuriyetin ilân olduğu andan itibaren Türkiye yeniden bütün dünyanın hissiz fakat her şeyi gören mantıki ve her şeyi gören dürbin objektifi karşısında kalmıştır. Size böyle hissiz, mantıki, hurdeşinas, hurdebin bir objektif ile görünen manzarayı izah edeyim. Efendiler, güzide bir heyet huzurunda söz söylüyorum. Diğer milletlerin tarihinde Cumhuriyet ilân olduğu zaman nasıl manzaralar hâsıl olmuştur. Bunu bir defa tasavvur buyurunuz. Cumhuriyet ilânı bir milletin mukaddes bir ideali, bir ateşi gibi ortalığa saldırır. Cumhuriyetin ilân olduğu zaman o milletin bütün hararetini gösteren her türlü tezahüratı meydana çıkar. Eğer bir memlekette Cumhuriyetin ilân olduğu günlerin üçüncüsünde, beşincisinde, hukuku ilga edilmiş bir şehzade meydana çıkar, vaziyet alır, müdafaa eder, vaziyeti mahsusa gösterirse dünya, âlemin mütefekirleri, bu Cumhuriyetin kuvvetinden şüphe eder (elbette sesleri).

Efendiler; hakikat ne kadar acı olursa olsun kendimizi aldatamayız, milletimizi aldatamayız ve efkârı âlemi, bitaraf efkârı âlemi hiç aldatmayız. Cumhuriyetin ilân olduğu günlerde eğer millî



dâvanın hizmetkârı ve timsali addolunan rüesa arasında ihtilâf görünürse o manzara Cumhuriyet ilânından dolayı rüesanın ikiye ayrılmış olması manzarasıdır.

Hakikatte var olsun veya yok olsun dünyanın gördüğü ve hissettiği budur. Biz yalnız aramızda, yalnız milletimiz içinde mevcut olan hakiki kuvvetlerin derecesini tâyin etmekle mukadderatımızı salim bir yolda yürütemeyiz. Vazifemiz hakikatte malik olduğumuz kuvvetten tamamiyle istifade etmek, mümkünse bu kuvveti çok göstermek, fakat asla bu kuvveti zayıf göstermemeye çalışmaktır. Türk milletinin kuvveti daima mücadele edecek ve bütün dünya ile mücadele edecek kadar namütenahi değildir; namütenahi de olsa israfı tahammülü yoktur. Halbuki, gördüğümüz manzara nedir? Evet, Cumhuriyetin ilân olduğu heyecanlı günlerde her milletten yaşadığı heyecanlı günlerde mülga bir şehzade üzerine çıkmıştır. Rüesa birbirine düşmüştür.

Daima bitaraf nazarla görüyorum, memlekette olan münakaşat ve Cumhuriyetin tevellüt anında şurası sakattır, burası sakattır, tarzında zanniyat ve beyanat elbette bu Cumhuriyetin bizatili nefesine zarar iras eder. O Cumhuriyet kavi ve tam addolunur ki, doğduğu zaman onunla alâkadar olanlar tam bir vücut doğmuştur telâkki etsinler. Vücudu sakat doğmuştur, şurası sakattır, burası sakattır, bu ne ifade eder?

Bunu aramızda istediğimiz gibi tevil ederiz. İsteddiğimiz gibi telâkki edebiliriz. Fakat bitaraf nazar, dünya nazarı bunu böyle telâkki etmez. Hepiniz gördünüz. Bu manzaranın netayicini size hikâye edeyim (İsmet Paşa burada muhtelif harici hadiseler hikâye ettiler). Her hâdisi için hususi bir sebep bulmak mümkündür. Fakat bütün hâdisat bir mâna ifade eder. Heyeti umumiyesinin ifade ettiği bu mâna siyaset lisanında memleketin za'fiyle ifade olunur. Halbuki yeni bir inkılâbın ateşiyle ayağa kalkmış olan bir millet, inkılâp günlerinde en kavi addolunmak mütattır (bravo sesleri). Size dahili manzaralardan da bahsedeyim; gazetelerde görüyorsunuz, işitiyorsunuz. Şuradan ve buradan, şu veya bu tarzda halife için hakaretamiz sözler söylendi diye bazı telgraflar çekiyorlar ve yazı yazıyorlar. Burada bulunan arkadaşlardan bir kısmının esaret hâtıratıyla müteallim oldukları zamanları yaşadık ve kendileri gibi samimî ve kalbî esaret teellümünü duyduk. O zamanlarda hilâfet ordularının bu memlekette meydana getirdiği tahribatı gördük; bu zamanları yaşamış adamlarız. Hilâfet ordusu dediğimiz zaman tüylerimiz ürperiyor, bütün milletin tüyleri ürperiyor.

Efendiler, her hangi bir şeyde zayıf göstererek hilâfet ordusuna ümit ve kuvvet verecek bir hakka malik miyiz? Böyle bir hatayı af edebilir miyiz? Olmuş ise hata olmuştur. Efendiler, geçen inkılâplarda bütün manzaraları yaşadınız. Bir memleket için en büyük âfet, her istibdattan büyük olan fevza âfetidir. Anarşi denilen fevzadır (çok doğru sesleri). Gösterdiğimiz manzara anarşiden ibarettir. Başarı niyeti olmayan bir memleket gibi, ricalin ağzına geleni söylediği bir devri yaşıyoruz.

Kuvvetli bir hükümetin nasıl olacağını arkadaşların matbuatta izah ettiler; yumruk hücumunu muradmediklerini söylediler, hiç kimse muradetmiyor. Size ufak bir hikâye arz edeyim. Arkadaşlar, ordu Sakaryada idi. Bazı zâbitanı geçen muharebelerde şu veya bu suretle hata ettiklerinden dolayı bize haber verdiler, Divanharbe verdik. İki mülâzim idama mahkûm oldu. Bu iki mülâzim İstanbuldan vatan için can vermek üzere sandalla Anadoluya gelmişlerdi. Bu bedbahtlar ilerdeki muharebelerde günlerce gecelerce devam eden yıpratıcı ve yorucu şerait altında bir gün hislerini ve itidallerini kaybetmişler, vazifelerini ve muharebe meydanını terk etmişler; Divanharp bunları idama mahkûm etti. Âmirleri kumandanları bana geldiler. Bu iki biçarenin hayatını kurtarmak için bir tedbir bulmamı teklif ettiler, on gün sonra Sakarya muharebesi olacaktı ve bütün milletin mukadderatı mevzu bahis olacaktı. Düşündüm ve düşündüm; geçen muharebelerdeki hataların ve hattı hareketlerin hakkını vermek gelecek muharebenin sebebi muvaffakiyet ve muzafferiyeti olduğundan Divanharb hükmüne karşı hiç bir salâhiyetim yoktur, karışmam dedim. Hâlâ hatırlarım ve yüreğimden hâlâ kan gider. Bu iki zavallıyı muharebe meydanında idam ettiler ve idam edilirken bu adamlar: «İsmet Paşa muvaffak olacaktır, Divanharb kararını tasdik etti; hayatımızı verdik, fakat vatanımız muzaffer olacaktır!» dediler, hayatlarını verdiler, ve muzafferiyeti kendi kanlarıyla de teyid ettiler.

Arkadaşlar, varmak istediğimiz netice şudur: Kuvvetli hükümet, bunu nasıl yapacağız; ben size evvelâ bu memlekette hükümetlerin hayatını arz edeyim. Bizim memlekette şimdiye kadar görülen manzara ya anarşi, ya istibdattır. Gerek mutlakiyet, gerek meşrutiyet, gerek her hangi bir şekil altında gelmiş olan hükümet ya cehren, hürriyeti efkâra ve her türlü hürriyete tagallüb ederek idare etmek yolunu bulmuştur veyahut zayıf olmuştur. Meydanı her hangi bir cereyana terk etmiştir. Anarşi çıkmıştır.

Arkadaşlar, Meşrutiyet ilânını mütaakıp matbuatın ve dünyanın halini bilirsiniz. Arkadaşlar; Mütarekeyi mütaakıp matbuatın ve

dünyanın ahvalini bilirsiniz. Arkadaşlar, hiç bir elem duymuyor musunuz, aynı manzarayı alıyoruz diye?... Aynı netayice mi varacağız? (hayır sesleri). Biz, hükümet idaresinin, efkâr ve matbuat hürriyetine müstenit olduğu kanaati samimiyesindeyiz. Bütün bu cereyanlara karşı düşündüğümüz şudur ki; bu millet istibdat altında bulunduğu için, matbuat hürriyetinin ne olduğunu diğer bir memlekette olduğu gibi idrak edememiştir. Bu bir imtihan devresidir. Meydanı tamamen boş bırakacağız. söyleyecekler ve yazacaklar, nihayet kendileri anlayacaklardır ve düşüneceklerdir ki matbuat hürriyeti, efkâr hürriyeti, siyasi hürriyet bu değildir. Bunu yapabilmek, galebeyi vücuda getirebilmek iki şeye mütevakıftır. birisi, ufak tefekle yıkılmıyacak kadar kuvvetli olmalıyız, ikincisi de vazife ve mesuliyette Sakaryada yaptığımız gibi hata ve ihmali af etmiyeceğiz. Bu suretle nihayet tabîi hali ihdas edebileceğiz kanaatindeyiz (bravo sesleri).

Vazife ve mesuliyet her umurda. memleketin bütün hayatı siyasiyesinde tecelli edecektir (hayhay sesleri). Arkadaşlar Cumhuriyet idaresi muvaffak olacak mıdır. olmayacak mıdır, âsariyle görelim; eğer muvaffak olursa sağlam bir idare olacağına kaniiz. Böyle bir nazariyeye iştirak edemeyiz. böyle bir nazariyeye iştirak etmiyoruz. Huzurunuzda ve muvacehesi millette maziye atfen zikredebileceğimiz hiç bir hizmetimiz yoktur. fakat istikbalden ümidimiz vardır ve istikbalde behemehal muvaffak olacağımıza kaniim (bravo sesleri, alkışlar). İstihsal edeceğimiz muvaffakiyetler nedir ve vesaiti nedir?

Tahmin buyurmazsınız ki bunların ehemmiyetini idrakte zerre kadar istihfaf hissetmiyorum. İctimai, iktisadi, muazzam müşkülât vardır, bütün bu müşkülâta rağmen, iktiham edeceğiz, muvaffak olacağız kanaatindeyim (inşaallah sesleri). Arkadaşlar, mücadelâtı milliyenin her hangi bir safhasında kudretimiz dâhilinde olmasaydı da düşman istilâsı altında ezileydik takibettiğimiz yol ve dâva yanlış mı olacak idi? (haşa sadaları). Mukaddes bir ideal arkasında koşuyorduk, bizden sonra gelen, o bayrağı alacak ve bizi takiben yürüyecekti, şimdi tuttuğumuz yol da böyledir. Cumhuriyet ilân ettiğimiz zaman hiç bir kimse bu yolun selâmeti ve isabeti; ancak istihsal edeceği muvaffakiyet ile ölçülebilir, diyemez; muvaffakiyattan ümidimiz vardır ve muvaffakiyetimiz hattı hareketimize bağlıdır. Hata-mız ve yanlış hareketlerimiz olursa bu bizim şahsi hatalarımızdır, bizden sonra gelecekler daha kuvvetli olarak aynı yolda yürüyeceklerdir. Cumhuriyetin ilânı günlerinde söylenecek söz budur. Derha-

tır buyurursunuz, meşrutiyeti idare devri tamamen iflâs etti idi. Memleket felâketten felâkete uğradı. O vakit nasıl bir galatı nazar hâsıl olmuş idi, Sultan Hamit idaresi olsaydı bu felâketler, bu belâlar görülmeyecekti denilmişti. Bu mütalâa hata ve bâtil idi, fahiş bir galat idi, ancak kör olanlar böyle düşünebilirlerdi. Meşrutiyet devrinde görülen netayıç esasen Sultan Hamidin fena idaresinin seyyiatının mirası ve neticesi idi. Bunun Cumhuriyet idaresinin şurada burada istihsali muvaffakiyet için, iktihama mecbur olacağı her yokuşun başına geldiğimiz zamanda, muvaffak olamayacağız ve bu şekil çürükmüş gibi mütalâaya meydan verecek bir zihniyeti tasvibedemeyiz. kabul edemeyiz. Mevzuubahis olan zeminde hattı hareketimizin, manzaramızın, zaif ifade edebilecek delâil gösterebileceğini arz ettim. Ve huzurunuzda müdellel esbap olarak bazı şeyler söyledim. Bunlardan birisi de rüesanın birbirine düşmesi veya rüesanın ikiye ayrılması şeklindedir. Esasen böyle midir? Siz de biliyorsunuz ki değildir. Ve bunun için arkadaşlarımız teminat veriyorlar. Fakat pek hıtaraf bir nazarla tetkik edelim. Bu mevzuubahis olan Rauf Beyefendinin beyanatından bir mâna çıkar mı, çıkmaz mı? Cumhuriyetin ilânı Heyeti Vekilenin buhranı sebebiyle mevzuubahis olmuştur. Hata, savap huzurunuzda müzakere edildi, bu başkadır.

Arkadaşlar, Heyeti Vekile buhranı benim intihabımdan veya filân arkadaşımın intihabından çıkmıştır ve ondan da Cumhuriyet ilânı çıkmıştır, tarzında şahsiyattan başlıyan bir teselsül ifade etmek başkadır. Maatteşekkür beyanatlarının en kuvvetli yeri burasıdır. Bunu aldıktan ve hikâye ettikten sonra buna kendileri de inanmadıklarını söylüyorlar. Buradada Heyeti Vekile istifasının kendilerinin riyaleti saniyeye intihabımdan mütevellit olduğuna inanmadıklarını söylediler. Biz de inanmadık. Fakat her hangi bir şüphe içinizde kalmamak için bir noktayı da ben tenvir edeyim: Heyeti Vekilenin istifası, denildiği gibi benim ısrarım yüzünden olmamıştır. Vekiller buradadır. Bilâkis Vekillerin durması kanaatinde idim.

Beyanatlarında mutlakriyet ve hâkimiyeti milliyenin mukayesesini yapıyorlar; ne mutlakriyet ve ne saltanatı ferdiye için söylenecek sözümüz yoktur, kendileri de söylememişlerdir. Fakat Cumhuriyet kelimesi üzerinde oynamayalım. Hâkimiyeti milliye esastır demekle izharı tereddüt, izharı endişe ettiklerini kelimelerin lisanından ve mânasından ihraç edemeyiz.

Arkadaşlar; 23 nisanda hâkimiyeti milliyeyi ilân ettik, saltanatı ilga etmedik. 2 teğrinisanide saltanatı ilga ettik, hâkimiyeti milliye devam etti. Binaenaleyh Cumhuriyetin ilân olduğu günde, esasen

asla mucibi tereddüt görülmiyen hâkimiyeti milliyeye yapışıp da Cumhuriyeti meskût bırakmak, hâkimiyeti milliyeye şu şekli devlette, diğer şekli devlette olmuş ehemmiyeti yoktur, demektir. Maahaza bugün tashih buyurdular. Her türlü saltanatın, ferdi saltanatın ve saltanatı meşrutenin aleyhtarı olduklarını söylediler. Tamamen ve samiminen inandım. Hep Cumhuriyetin ilânı zamanında göstermiş olduğumuz menazırın memlekete iras ettiği zararı ve haricen uğradığı tarzı telâkkiyi tefsir etmek mecburiyetindeyim. Bu noktayı derhatır buyurunuz. «İsim tebeddülünün ehemmiyeti yoktur, bu şekli idarenin isabeti muvaffakiyatı ile ölçülür.» nazariyesini güruk buldum. İzah ettim ki yeni bir yolun yolcusu o yolun nihayetinin behemehal selâmete varacağı kanaatini izhar etmelidir. Rauf Bey, her hangi bir mebusumuz ve her hangi bir recülümüz bu noktâ nazarı gözünün önünde bulundurmaya mecburdur. Dünkü recülü siyasi, bugünkü recülü hükümet, dünkü başvekil ve yarıncı başvekil beyanatının mukadderatı memleketle alâkadar olduğunu düşünmeye mecburdur. Af buyursunlar Rauf Bey, siyaset yapıyoruz, hatalarımızı biribirimize ihtar etmeliyiz. Hattâ basit bir iktisadi teşebbüs sahibi gördünüz mü ki başlarken sermayesini tehlikeye koyduğu kanaatindedir ve muvaffak olmayacağına diye sermayesini tehlikeye atmıştır? Bir işe başlayan adamı daima nihayetinin selâmet olacağını teemmül ederek başlar. Bhusus böyle inkılâp zamanlarında bir hükümet recülü bir siyasi recül, her hangi bir şüphe gösteremez, hatadır. Hata ettiniz Rauf Beyefendi; arkadaşlar, beyanatlarında bazı sözler vardır ki lisanı teesürle ifade etmeye mecburuz: «üst tabakada şekil değiştirerek menafii devleti temin, umumî ihtiyacı tatmin etmeyi düşünmek hatayı fahiştir.» buyuruyorlar. Kimdir bunu düşünen, kimdir bu üst tabaka? Kim düşündü ki bu devletin şekli cumhuriyeti idare demekle harebeler derakap mamure olur? Bunu kim düşündü? Harabe, harabe olarak duruyor. Bu başka bir vaziyet ve ihtiyaçtır. Fahiş hata olan, bu kadar hassas günlerde bir nokta üzerinde temerküz etmesi lâzım olan manevî kuvvetleri, inkılâp kuvvetlerini şu noktada veya bu noktada tereddüde sevk etmektir. Bu bilerek veya bilmiyerek, istiyerek veya istemiyerek fahiş hata olur. Beyanatlarında, ayrılmacaya kadar Cumhuriyet meselesinden haberdar olmadıklarını söylüyorlar. Buna arkadaşlardan birisi cevap verdi. Saltanatın ilgasından iki gün evvel hiç bir kimsenin kafasından böyle bir şey geçmiyordu. Dört ay sonra hâdis olacak dâhilî, haricî bütün vakayii ve bunların ibram edeceği bütün tedbirleri tamamen keşf edecek isabeti nazar taahhüdü kimde olur?

Kimsede olmaz. Fakat ben yakinen biliyorum ki kendileri buradan ayrılırken devlet riyaseti meselesini halletmek lâzımdır, kanaatinde mustır idiler; eğer beyanatlariyle kalmış olsaydı ve kendilerini bugün dinlemese idik devlet riyaseti için ne düşünüyordunuz diye soracaktık. «Siz dört ay evvel riyaset meselesinden haberdar değilim buyurdunuz, fakat riyaseti devlet meselesini halletmek istiyordunuz. Nasıl halledecektiniz. Kaç ihtimal vardı.» diye soracaktık. Bugün izah ettiler ki saltanatın taraftarı değildirlir. Evvelce de öyle biliyorduk, ben de öyle biliyordum ve o kanaatheyim. Bunu kemali samimiyetle söylemeye mecburum. O halde beyanatı âliyelerinde dört ay evvel haberdar değildik diye yeni bir şekli devlet karşısında gösterilen hayretini göstermiş olmakla hata etmişlerdir. İstical prensibini hiç bir zaman kabul edemeyiz. Mevzuubahis olan, teşkilâtı esasiyenin noksanı, gelecek maddelerin şu veya bu suretle tadili değildir. Gelecek maddeleri arzu ettiğiniz tarzda yaparsınız ve arzu ettiğiniz şekli verirsiniz. İstical prensibine karşı bazı arkadaşlar mukni ve vazih misaller söylediler. Arkadaşlar, tabii addolunan bir neticede istical mevzuubahis olmaz. Hata telâkkesi mücaz olan noktalarda istical mevzuubahis olur. Harbi Umumiye istical ile girildi, doğrudur. Harbi Umumiye girmek veya girmemek meselesi münakaşa edildiği zaman efkâr ikiye ayrılır. Girmek mi lâzım, girmemek mi lâzım? Tarafeyn yekdiğerini ikna edemez. Fakat istical edildiği noktası başkadır. Ve bunda ittifak vardır. Fakat Harbi Umumiye girmek esasen felâket olunca, o gün ilân edilmese idi de altı ay sonra ilân edilse idi daha mı iyi olurdu? Evet, başlıca şundan dolayı daha iyi olurdu ki altı ay zarfında millet her hangi bir sebeple belki bu felâketten tamamen halâs olurdu. İstical hatasının ehemmiyeti bu suretle izah olunur.

Cumhuriyet müstacelen ilân edildi demekle o gün ilân edilmeyip de altı ay sonraya kalsa idi belki başka bir şekil hâsıl olurdu mânasına yol açılıyor. Ve ancak bu mânâ ile istical edilmiştir nazariyesi kabul edilebilir. Bir recülü siyasinin beyanatı bütün dünyada haddeden geçirilir. İstical prensipini kabul noktasında kendileriyle zıt bir haldeyiz. İstical edilmemiştir, geç kalmış nazariyesi kabul edilebilir. Vaktinde yapılmış olmasıyla iktifa ediyoruz. Her halde Cumhuriyet istical edilerek ortaya atılmamıştır. Arkadaşlar, insafınıza müracaat ediyorum. Rauf Beyefendinin insafına müracaat ederim. Gayrimesul zevat tarafından emrivaki halinde ihdas olunmuş şeklinde Cumhuriyet karikatür diye ifade olunmamış da ne olmuştur? Gayrimesul zevat kimdir? Emrivaki halinde bir meclise cumhuriyet nasıl icbar edi-

lebilir? Hayati günlerde siyasi recül olan zevat bütün millete karşı bunu söyler mi? Bu noktada Rauf Beyefendi ile zıddı tam halindeyiz. Gayrimesul zevat tarafımdan emrivaki halinde ihdas edilmemiştir. Kabul edilen esaslar aslında, usulünde, eşkâlinde tam olarak doğmuştur, kendileri de bunu söyleyeceklerdi. Halk Fırkasının prensibi budur. Halk Fırkası âzası bunu söylemiye mecburdur. Sehven, zuhulen veya her hangi bir sebep ile zıt söylemiş olan Halk Fırkası âzası sözünü geri alacaktır (doğru, bravo sesleri). Aksi hal anarşi ifade eder. Derhatır buyurursunuz ki Cumhuriyeti ilân ettiğimiz zaman ben mesul bir adam değildim. Gerçi kavaidi hukukiyede ilk gelen hükümetin reisiyim. Ve yapılan işin mesuliyetini kabul eden bir vekilim. Fakat mesul olsak da, gayrimesul olsak da bu memleketin esas bünyasını teşkil eden Cumhuriyetin ilânı anında ve en hararetli günlerinde bir siyasi recülün şu tarzda veyahut bu tarzdaki zıt beyanatını kabul edemeyiz. Bu, devletin esas salâbeti için bir noksanıdır. Halk endişe göstermedi. Halkın endişe gösterdiğini ifade ediyorlar. Halkın endişe göstermesi mucibi memnuniyettir diyorlar. Aynı zamanda buyuruyorlar ki İstanbul ahâlisinin yüzde doksan beşi bizimle beraberdir. Biz de o kanaatteyiz. İstanbul kalben, ruhan, tamamen ve daima bizimle beraberdir. Mefkûrelerimiz de beraberdir ve nihayete kadar da bizimle beraber olacaktır. İstanbul bizim nur membanımız ve ruhumuzdur. Nasıl tasavvur edersiniz, en münevver ve güzide muhitimiz esatire bağlanarak milleti gittiği terakki yolundan alıkoysun; bunu asla tasavvur etmedik. İstanbul bizimle beraberdir. Endişe gösteren kimdir? Endişe gösteren yoktur. «Halk Cumhuriyet şeklinin ilânında hâkimiyeti milliyesini tehlikede gördüğünden endişe etti.» Mâna bu çıkıyor. Endişe izhar ediliyor. Ve hâkimiyeti milliyenin mahfuziyeti lâzımdır, bu esastır buyuruluyor. Cumhuriyetin ilân olunduğu anı tarihîde aklı başında bir adam tasavvur edemezsiniz ki hâkimiyeti milliye tehlikeye düşmüştür, diye düşünün. Nazari ve fennî olan, asıl olan Cumhuriyetin ilânında hâkimiyeti milliyenin derecesi tekâmüle vardığı telâkkisidir. Her hangi bir cumhuriyette arzu edilmeyecek türlü kayıtlar bulunduğunu söylediler. Çok doğru, bunlar vardır. Fakat bunların heyeti umumiyesi zaten halledilmiş değildir ve heyeti umumiyesi için endişe edilecek an, cumhuriyetin ilân olunduğu an değildir. O an; heyecan anıdır, kuvvet anıdır, ateş anıdır. Tasavvur eder misiniz ki, hattâ bizde mazide meşrutiyet ilânının heyecanı zamanında bir adam çıkıp da ilân ettiğiniz meşrutiyet her yerde âleme rahmet getirmemiştir, nice meşrutiyetler vardır ki mutlakiyetlere rahmet okuttu diyebilsin. Tasav-

**vur buyurunuz. O vakitler bu yolda izharı meram edebilen nasıl it-  
ham olunurdu. Arkadaşlar; bununla beraber bir mebus, bhusus  
emanetin hakkını cidden ve endişe ile düşünen bir mebus, Cumhuri-  
yet ilân olundu, dört maddedir; eksiktir, daha yapılacak çok madde  
vardır; aman yanlış yapılmasın endişesine düşebilirdi. Fakat bu en-  
dişeyi gazetelerle, vesairelerle âtiye ait şüpheler tevliedecek beya-  
natla tatmin edemezdi. Derakap buraya gelir ve eksik olanları tamamlamak için kuvvet sarfetmek lâzım gelirdi. Vazife böyle olacaktır.**

Mesul ricali, alelâcele Cumhuriyet ilânına sevk eden mücbir sebebi ilâna davet ediyorlar. Hükümetten izahat istiyorlar. Bu noktadaki nezaketi bazı arkadaşlar izah ettiler. Ben bir mülâhaza daha ilâve etmek isterim. Türkiye gibi hürriyeti efkâr ve hürriyeti matbuat memleketinde bir mebus değil, her hangi bir millet ferdi de bunu gazetede yazar ve hükümetten izahat istediğini söyleyebilirdi. Okurduk. İzaha değer yeri varsa verirdik. Rauf Bey bir millet ferdi olarak dahi hür Türkiyede hukuku tabiiyesini istimal etmiştir, diyelim. Fakat şu noktayı izah etsinler. İstedikleri izahatı biz vermedik. Eğer sual soran üzerinde vekâleti olan bir mebus olmayıp da bir ferdi millet olsaydı başka yapacak büyük işi kalmamış idi, denilebilir. Fakat vazife vekâleti ifa etmek için büyük bir samimiyet iddia eden Rauf Beyefendi talebettiği izahatı almadığından derhal buraya gelip bu kürsüde bizden izahat talebedecekti. Gelmediler ve geldikleri günden beri de izahat istemediler. Bugün mesele başka bir sebeple mevzu bahis olmuştur. O halde iddia etmeye hakkım vardır ki eğer daha bir ay bir vesile gelmese idi, müstacel sualleri açık kalacaktır, o halde beyanatlarındaki istizah vasfını âlem nasıl telâkki eder? Hakikaten izahat almak için ve izahat verdirmek için irad olunmuş bir sual mi addolunur? Yoksa heyecan günlerinde yapılmış bir propaganda mı addeder. Bitaraf âlem bunu samimiyeti siyasiye ile telif etmez. Kendileri de bu noktai nazardan söylediler; diye bir isnat yapmıyorum. Bizim kendileriyle birer birer görüşüp ikna edemeyeceğimizi bitaraf âlemin telâkkiyatı noktai nazarımdan söylüyorum.

Muhterem Efendiler; şeikle ait bu tenkidden sonra prensibe geliyorum. Cumhuriyeti ilân için vaz'ettikleri mücbir sebep esasını kabul edebilir miyiz? Mücbir sebep ne demektir? İkrâh ile, zorla kabul edilmiş demektir. Cumhuriyet ilânı gibi esaslı bir hayatı meselede dünkü mesul ve yarımkı mesul bir siyasi recül böyle bir noktai nazarı ortaya atabilir mi? Atmıştır ve onun için Cumhuriyete muhalif bir parti teşkil etmektedir veya edecektir, addolunacaktır. Bunu addeden ben değilim, bunu addeden siz değilsiniz, seyir eden-



lerdir. Bunu Avrupa diplomatlarının ağızından işitiyoruz. Siyasi beyanatlarının şekli itibariyle ehemmiyeti mahsusası vardır. Her iki gazetede sualler dahi aynı intişar etti. Buyurdular ki alefve söylemişlerdi, hazırlanmamışlardı. Arkadaşlar; gördüğümüz şekil her iki gazeteye, sualli ve cevaplı olarak yazılmış, hazırlanmış ve tebliğ edilmiş usulünü irae eder, bu bir usulü siyasidir. Ricali siyasiyenin böyle yaptığı vardır. Bu şekil odur. Haricen görülen bu manzaradan dolayı alefve beyanatın gayrikabili içtinabolan suitefehümlerinde suhuletle medarı istinat addolunabilen sebepler kendileri için güçlkle medarı istinat olur. Bir recülü siyasi düşünerek, yazarak tebliğ ettiği beyanını siyasiye için bilâhare «burasını düşünemedim, burasında suitefehüm olacağını hatırıma getiremedim» diyemez. Buyuruyorlar ki fevren söylemişlerdi. Söylediklerine inanıyorum. Aynı zamanda izhar etmek istiyorum ki bugüne kadar benim gördüğüm manzara tamamen bunun zıddıdır. Herkes de bizim gördüğümüz gibi görmüştür. Muhterem arkadaşların. Cumhuriyetin ilânı günlerinde yapılan beyanını siyasiyeden, merkezi umumilerden, merkezi umumi hayatlarından bahsediyorlar. Kendilerini bundan bahsetmeye sevk eden sebep ve mecburiyet ne idi? Hangi mantık ve istidlâl sahibi, bu beyanını siyasiye içinde merkezi umumilerden bahsedilmesini ve esasen gayrimesul şahıslar tarafından bir emrivâkı yapıldığını okur da bizim yapmış olduğumuz işin sabık merkezi umumi işleri gibi gösterilmek istenilmediğini zanneder? İnsafımıza, vicdanımıza müracaat ederim, ne tezattır ki bizim usulen, Büyük Millet Meclisinin kararıyle ilân ettiğimiz Cumhuriyeti Rauf Beyefendi beyanını siyasiyelerinde merkezi umumileri telhîh ederek, ifade ediyorlar ve merkezi umumi hayatını bu memlekette yaşatmış ve senelerce müdafaa etmiş olan mümessiller ve gazeteler de kendi noktai nazarlarını müdafaa ediyorlar? Rauf Beyefendinin noktai nazarlarını silâh olarak ellerinde kullanıyorlar. Bu, bedbahtlıktır bizim için ki, Rauf Beyin merkezi umumi hayatını bize hatırlatarak târiz ettikleri günlerde sabık merkezi umumilerin vasıtai intişarları da kendi sebeplerini bize ayrıca söylüyorlar. Merkezi umumi yüzünden uğradığımız belâları başımıza kimler getirdi? Ne tezattır, bu ne insafsızlıktır, bu ne bedbahtlıktır? Geçen sene Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti neye benzer diye Gaziye sormuşlar. Bu hükümet, bize benzer buyurmuşlar, Cumhuriyet mi, Cumhuriyet adını vermek lâzım mı esasına girmemişler. Bu mecera, Cumhuriyet adını vermek sakat olduğu hissini vermiş gibi anlaşılıyor. 23 nisanda Büyük Millet Meclisi toplandığı vakit, hilâfet ve saltanatı istihlâs için toplandığını ilân ettiği vakit samimiyetinde en

ufak bir zarf yoktu. Hakikaten, vicdanen memleketi istilâdan kurtarmak ve eski şekli hükümeti devam ettirmek kanaatinde idi. Hiç kimsenin hatırdan geçmez ki bugün düşündüğümüz samimî değildir. Ve ancak bundan sonra yapılacak bir işe mukaddeme olarak ihzar edilmiştir. Hiç kimse bunu düşünemez. Kendileri de ve hepiniz de başımdan beri bu işin içindesiniz. Zamana göre mevcudolan vaziyeti muhafaza etmek vatan müdafaasını her hangi bir tebeddül yüzünden bir an teahhura uğratmamak için çok dikkat ettik. Aynı zamanda da nîlî inkılâbatımızı vücuda getiren sebepler başlıca eski teşkilâtların iflâs ve hayatında inat etmeleridir. «Ahalî Cumhuriyete taftardır. Fakat acaba bunu tatbik edemeyiz diye endişe ederse haklı değil midir?» buyuruluyor. Bu nazariyeye iştirak etmiyorum. Ve bunu bir müdafaa noktası olarak serdettiklerine hayret ediyorum. Herkes ve ahali eline bir nimet geçtiği zamanda bu nimetin kadrini bilmelidir diye endişe eder, fakat bir siyasi recülün vazîfesi: «Nimeti aldım, muhafaza et, edeceksin. Muhafaza etmeye muktedirsin, bu yol selâmet yoludur.» demektir. Ahalinin endişesini recülü siyasi mevkiinde olanlar nikbinliğe, hayra sevk ederler. O endişeye iştirak etmezler, o endişeyi takviye etmezler. Üzerinde bulunduğumuz zemini münakaşayı ki Cumhuriyetin esası ve sırf tarzı ilânı üzerindedir, bu zemini münakaşayı hâkimiyeti millîye vâdisine sevk etmek de doğru değildir. Mevzuubahis olan münakaşa hâkimiyeti millîye üzerinde değildi, en basit bir şekilde yaptığımız Cumhuriyet ilânı hâkimiyeti millîyeye en ufak bir endişe verecek bir şekilde değil idi.

Hâkimiyeti millîye bilâ kaydüşart milletindir, şekli idare ise Cumhuriyettir, dendiği zaman hâkimiyeti millîye tevîdedilmiştir. Bu na rağmen ilân edilen Cumhuriyetten hâkimiyeti millîyeyi ele almak ve bu cihetten endişe göstermek reva mıdır? Hiç kimse ilân olunan bu Cumhuriyetten dolayı hâkimiyeti millîye ihlâl olunacak mıdır; payidar olacak mıdır, yoksa iflâs mı edecektir, diye endişe etmedi. Bu endişeyi gösterenler, esasen Cumhuriyeti lüzumsuz görenler ve bizim şeklimiz, hâkimiyeti millîye, eski intikal usulünün devamını iltizam edenlerdir. Biliyorsunuz ki arkadaşlar; bu ayrıca bir münakaşa zemini oldu. «Hayır, Cumhuriyet ilânına lüzum yoktur, şekli hükümet hâkimiyeti millîye şekli üzerinde devam etsin» dendi. Yani geçen şekil, riyaseti devlet, idare devlet şekli tasrih olunmaksızın «Büyük Millet Meclisi Hükümeti» şeklinde ifade ettiğimiz usul, aynen devam etsin nazariyesi; hâkimiyeti millîye usulü budur, ve bu kâfidir, nazariyesi vardır. Böyle bir münakaşa devrinde ve bir heyecan anında Cumhuriyeti bırakıp hâkimiyeti millîye üzerinde mü-

nakaşa yürütmek ve bu nazariye sahiplerine temayül etmek, onlara kuvvet vermek demektir. Mantrğm istidlâli budur. Bugün hâkimiyeti milliye gibi kuvvetli bir zemine girmek nekadar nezakete mütevakkıf olduğunu biliyorum. Hâkimiyeti milliyeye en ufak bir haleli içimizde kabul edecek, hattâ düşünecek bir kimse yoktur. Biz hâkimiyeti milliyenin aksayı tekâmülü olarak Cumhuriyeti ilân ediyoruz. Zıt ve hararetli politika cereyanları arasında, bütün olarak ilân olunan esaslardan şeklen veya usulen, müstakillen veya esasen, birini bırakıp diğerini tutmanın mânaları vardır. Bir recülü siyasi bu mânalardan teğafül edemez. Meselenin siyasi ehemmiyeti buradadır.

Bugün geçen muhtelif beyanat arasında temas etmeye mecbur olduğum bir nokta daha vardır. o da hilâfet meselesi, halifeyi ziyaret meselesi, halife meselesidir. Arkadaşlar: böyle bir siyasi zeminde cereyan eden siyasi beyanat mânevi ve âli bir makamın ve onu işgal eden yüksek zatın muhterem şahsiyetini asla istihdaf etmez. Fakat devlet adamı olarak bir prensip bahsinde fikirlerimi açıkça söylemeye mecburum. Devlet adamı olarak hiç bir zaman hatırımızdan çıkaramayız ki: Hilâfet orduları bu memleketi baştan başa harabeye çevirmişlerdir. Hilâfet orduları vücuda getirmek ihtimalini daima nazardan dūr tutmıyacağız. Hilâfet orduları bizim Fransız cephesinden kuvvetlerimizi, Ermeni cephesinden kuvvetlerimizi, Yunan cephesinden kuvvetlerimizi kendi üzerine çekti. Türk milleti en elim ıstıraplarını halife ordusundan çekmiştir. bir daha çekmeyecektir.

Arkadaşlar: bir hilâfet fetvasının Harbi Umumi bâdiyesine bizi attığını hiç bir vakit unutmıyacağız. Bir hilâfet fetvasının millet ayağa kalkmak istediği zaman, ona düşmanlardan eşna bir surette hücum ettiğini unutmıyacağız (bravo sesleri, alkışlar). Türkiye Devletinin makamı akdesi hilâfetle olan münasebatı kanun ile tanzim olunmuştur. Türkiye Büyük Millet Meclisi hilâfetin mesnedidir. Münasebat bundan ibarettir. Başlarken söylediğimi tekrar ve teyid etmek isterim. Burada geçen beyanatı siyasiyemizden makamı akdesi hilâfete ve anı işgal eden zatrâlinin muhterem şahıslarına bir mânayı târiz çıkarmak isteyeceklere lânet olsun.

Tarihin her hangi bir devrinde bir halife, zihninde bu memleketin mukadderatına karışmak arzusunu geçirirse o kafayı behemehal koparacağız (bravo sesleri, alkışlar).

Türkiye Cumhuriyetine, Türkiye Devletine ve Türkiye memleketine karşı vaziyetlerini ve mecburiyetlerini kalben, izanen, vicdanen ve şeklen her suretle, bir iman ile muhafaza eden halifeler makamı akdeslerinde daima şayanı ihtiram olacaklar (bravo sesleri).

Fakat Türkiye Devletine ve memleketine karşı her hangi bir halife, ananeten, fikren ve şeklen, usulen, zmnen ve sarahaten, Türkiye mukadderatında alâkadarmış gibi vaziyet almak isterse Türkiye ricalini taltif edermiş, iltifat edermiş gibi bir zihniyet ile düşünürse, bunları memleketin hayatiyle ve mevcudiyetiyle tam zıt addedeceğiz, hareketlerini hiyaneti vataniye addedeceğiz (bravo sesleri).

Arkadaşlar, Cumhuriyetin anı ilânından beri zaif ifade eden beyanat, harekât ve nümayişlere bir daha geliyorum. Boynumda taşıdığım ağır mesuliyeti rasgelen siyasi recülün veya memurun istediği gibi oynıyacağı oyuncak gibi addetmiyorum. Tekrar ederim ki devletin kuvveti ve memleketin selâmeti için kuvvetli bir hükümetten anladığım, vazife ve mesuliyetini tamamen müdrük olan ve musırren takibedecek olan bir hükümettir. Bu hükümeti temsil eden ricali siyasiyenin ve memurların harekâtıyla dâhilde ve haricte ifade edilen anarşiyi behemehal izale edeceğiz. Bir hükümetin kuvveti ona derler ki, istinadettiği ekseriyet âzası hükümetin temsil ettiği hututu esasiyede beraberdirler veyahut kuvvetli hükümet ve salâbetli memleket ona derler ki, orada ekseriyet ve ekalliyet partileri, hükümet ve mesuliyet partisiyle murakabe ve muhalefet partisi adeden sayılıdır ve belli olan zevattır. Muhterem arkadaşlar, bir arkadaşın kanaati siyasisini ve içtihadını cebretmek hatırımızdan geçmez, fakat mesuliyeti bihakkın takibetmek ve memleketin bu kadar büyük işlerini muvaffakiyetle temin edebilmek için ekseriyet âzasının veyahut varsa muhalefet fırkasının vazihan taayyün etmesi lâzımdır. Vaziyet açıktır (bravo sesleri). Yekdiğerine eklenen bütün rivayetler Rauf Beyefendi etrafında bir muhalefet partisinin teşekkül ettiği zeminindedir. Bunu bilirken Rauf Beyefendi ile aynı kanaat sahibi imiş gibi aynı fırka içinde bulunmak memleketi anarşi içinde yürütmek demektir. Bu meseleyi halletmek lâzımdır. Üzerinde bulunduğumuz Cumhuriyet ve Cumhuriyetin ilânma müteferri usul üzerinde münakaşa ettik. İzah ettim ki kendi beyanlatları bazı kısımlarında bizim kanaatlerimizle zıddı tam halindedir. Rauf Beyefendi etrafında bir muhalif parti teşekkül etmektedir veya etmiştir. Bu hakikat midir? Rauf Beyefendi kemali samimiyetle beraber çalışmak istiyor ve böyle bir şeyin varit olmadığını söylüyor. Arkadaşlar, bunu bizim aramızda söylememiz vaziyeti hak'kiyede hiç bir tebeddül yapmaz. Bununla iktifa edersek buna idarei siyasiyede yâran zihniyeti derler. Eğer benim kafamda, idarei devlette vazife ve mesuliyet icabatını yâran zihniyetine feda edecek bir zerre varsa bu kafa parça parça olsun. Orduya kumanda ederken en

yakın arkadaşlarımdan, vazifenin çetin ve ağır ilcaatı ile ayrılmak mecburiyetinde kaldım. Siyaset de böyledir.

Arkadaşlar, siyasi beyanatta sarahaten izhar edilmiş olan bazı efkâr vardır ki bizimle zıddı tam halindedir. Biz Cumhuriyeti gayrimesul eşhas tarafından ihdas edilmiş bir emrivâkı addetmiyoruz. Rauf Beyefendi'de gayrimesul eşhas tarafından emrivâkı halinde ihdas edilmiş bir şekil diye endişe var. Beyanatı siyasiyeden sehven mülhem ve hakikate gayrimuvafık olarak husule gelen kanaatleri tashih etmenin de siyasette usulü vardır, bu gayet basittir; sadece tek-zibolunur. Fırkanın kanaati siyasiyesine esasen mugayir olan hutut badettâyin tashih olunur, geri alınır, tekzibolunur. Bu münasebetle bir nokta üzerindeki teessürümü ifade etmeden geçmiyeceğim. Buyuruyor ki beyanatlarımın üzerinde suitefehhümler olmuştur. İstanbul'da bu beyanatı siyasiyeden sonra bazı neşriyat bunu alevlendirip dalgalandırmak için hiç bir fırsatı kaçırmadılar. Rauf Beyefendi bunu tekzibedebilirdi. Bir tekzip bu mesaili hallederdi. «Gazetelerdeki beyanatımın suitelâkkiye uğradığını görüyorum. Tefsir olunan mânaların hiç birini düşünmedim.» dense idi. mesele hitam bulmuştu. Bir siyasi recülün, büyük bir devlet adamının bu kadar ufak bir zahmeti, devlet ve millet için ihtiyar etmemeleri af olunmaz bir hatadır. Beyanatlarda bizimle zıddı tam halinde olan ki, Cumhuriyetin hayatına, esasına taallük eden noktalarıdır, bunu bizzat tekzip ve ihtar edeceklerdi. Böyle yapsa idiler söylememiş gibi olacaktı. Hayatı siyasiyede bu vâkıdır. Bundan sonra hâlise tamir olunmuş addolunabilir. Şimdi kendilerine sarahaten soracağım. Biz, Cumhuriyeti gayrimesul eşhas tarafından ihdas olunmuş bir emrivâkı addetmiyoruz. Cumhuriyetin ilân olunan maddelerini, usulünde, eşkâlinde tam olarak doğmuş kabul ediyoruz. Kendileri de bu fikirde midirler? Eğer beyanatlarını her türlü iltibası menedecek surette reddedecek olurlarsa «Bu böyle söylememiştir, bunu tekzibederim» derlerse, katî bir surette, her hangi iltibasa, her hangi bir şüpheye meydan vermiyecek surette tekzibederlerse Rauf Beyefendinin etrafında muhalif bir fırka teşekkül ediyor veya etmiştir kanaati bertaraf edilmiş olur. Ricalî siyasiyenin beyanatı fırkalarıyla ancak böyle hallolunur. Eğer bu tarzda dâhil ve harice karşı türlü türlü mânalar gelmesi mümkün olan beyanatlarını muhafaza ederlerse bu vaziyet bizim hususiyeti muamelemiz, samimiyetimizle tamir olunamaz. O zaman kanaatleri ayrı ricalî siyasiye gibi, asilâne fakat cesurane, prensiplerimizi yekdiğerimize karşı millet muvacehesinde müdafaa ederiz (bravesesleri).

Arkadaşlar, fırkadaki siyasi vaziyet her türlü suitefehlüme mâni olacak surette tavazzuh ettikten sonra burada izhar olunan diğer endişeye geliyorum. Memurlar, zâbitler, kumandanlar ve ilâ... bunların ağzını da kanunun kuvvetli mühüriyle mühürlüyeceğim (bravo sesleri). Türkiyenin memuru, rasgeleni yapar, söyler bir devlet memuru değildir. Burası böyle bir memleket değildir. Bu memleket idaresinin mesuliyeti vardır, prensibi vardır, takibedilir. Bu memlekette medeni ve tabii siyaset hayatı cari olacaktır. Ananati muhafaza etmek isteyen, başka bir içtihadı müdafaa etmek isteyenlerle karşı karşıya bulunacağız ve bu tabii şekilde memleketin mukadderatını idare edeceğiz. Bir prensip yolunda olan insanlar, kavaide merbut olarak ve yekdiğerlerimize kuvvetlerimizi ekliyerek yürüyeceğiz. Anarşi yolunu açmaya müsaade edemem. Mesul olarak boynumda bulunan bu kadar müşkülât içerisinde benden terakki ve selâmet ve muvaffakiyet istiyorsunuz. Anarşi ile bu istediklerimiz telif edilemez. Balkan Muharebesindeki orduyu bilmez misiniz? Birtakım mümtaz binbaşılar, mülâzimler mesul olan kumandanlara emrederlerdi. Netice ne oldu? Düşününtüz bir devleti ki Balkan ordusuna benzemek vaziyetinde bulunsun.

Evvelâ siyasette anarşiyi izale edelim. Ekseriyet fırkası olarak memleketin mukadderatını deruhte etmiş olan Halk Fırkası içerisinde Cumhuriyet meselesini esasen ve usulen, esas ve usulü yekdiğerinden ayrılmaz bir kül addediyoruz. Bu telâkkide ayrılık var mıdır; yok mudur? (yok sesleri). Bütün cihana karşı bunu tebliği resmîlerle ilân etmek mecburiyetindeyiz (hayhay sesleri). Bizim tam zıt olarak telâkki ettiğimiz, kabul etmediğimiz noktaları Rauf Bey geri alacaktır. Evveleminde siyasi vaziyetteki anarşi ancak bu suretle izale olunur.

Bunu bitirdikten sonra kumandanların, mebus olan kumandanların tekaüdü ve ordunun siyasetten ayrılması hususunda encümenlerde çalışılmış bir kanun vardır. O kanunu bir an evvel çıkarıp tatbik ettirmeğe başlayacağım.

Muhtelif esaslar üzerinde mülâhazaları kâfi derecede söyledik, netice ve karar zamanındayız. Kendisiyle beraber çalışmayı biz de arzu ediyoruz. Bunu arzu ettiklerini kendileri de söylediler. Rauf Beyefendi beyanatlarında bizim zıddı tam olarak gördüğümüz noktaları geri alarak bu fırka içinde yürümek kararında mıdır? Yoksa siyasi beyanatlarında bizimle tam zıt olan noktaları muhafaza ederek fırkamızın haricinde ve Mecliste bizimle karşı karşıya çalışmak kararını mı verecekler? Karar kendilerine aittir. Beyanatlarını birçok ha-

tiplerle beraber satır satır tenkidederek bizimle zıddı tam olan noktaları gösterdik. Biz teklifimizden dönmeyiz. Biz, en kıymetli bir arkadaşımız da olsa bir siyasi recülün esaslarımıza zıt olan beyanatını dünyanın her yerinde mütat olduğu veçhile tekzibetmekten, geri almaktan imtina etmesi yüzünden. kararımızdan rücu edemeyiz.

## İSTİKLÂL MAHKEMELERİ KANUNUNUN DEĞİŞTİRİLMESİ MÜNASEBETİYLE

22 aralık 1339 (1923)

Muhterem Efendiler! Müzakerat esnasında âcizlerinin Lâyiha Encümenine gidip müdahale ettiğim mevzuubahis olmuştur. Bu nokta üzerinde beyanı mütalâa mecburiyetindeyim. Vekiller, Meclis âzasından intihabedilir. Meclis âzasının hukuku. Vekiller üzerinde de tamamen mevcuttur. Meclis âzasından her biri şube ve encümenlere müracaat ederek istediği evraka ve vesaika orada kesbi ittila ve istediği encümenler müzakeratını istina ve malûmat kabîlinden olarak mütalâatını dermeyeran edebilir. Bu, ihticacettiğimiz kanun muktazasıdır. Bu kanun Malatya Mebusu olan Başvekili, müntehiplerin kendisine vermiş olduğu hukuku siyasiye ve vazifei esasıyeyi ifa etmekten menetmek kudretinde olmadıkça encümenlere girip dahili nizamnamenin bir mebusa verdiği hukuku istimal etmekten de menedemez. Diğer noktai nazardan hükümetin tedabirine taallûk eden her hangi bir mesele encümenlerde konuşulurken hükümet erkânının vazifesidir ki o encümenine gitsin orada encümen âzasının, muhterem âzaların meclise takdim olunmak üzere ihzar ettiği hâsılai mesaiden haberdar olsun.

Muhterem Efendiler! Meclisi âlinin encümenleri vazifei kanuniyelerini hakikaten şayanı iftihar olacak. Meclisi âlinin büyüklüğüne, hissi vazifesine misal ve timsal olacak bir ciddiyetle ifa etmektedirler. Bundan katiyetle eminim. Ve Meclisi âlinin şüphesi olmadığma da eminim. Lâyiha Encümenine gidip de Başvekilin müdafaa ettiğini düşünen ve bu suretle Lâyiha Encümeni âlisine müdahale edilmesine imkân olduğunu tasavvur eden muhterem arkadaşlarma tavsiye ederim; aynı encümenine bir kere de kendileri teşrif buyursunlar, Lâyiha Encümeni Reisinin kanuni vazifeyi ifa etmek hususunda hiçbir müdahale kabul etmeyeceğine bizzat kani olacaklardır. Usule ait olan bu mütalâadan sonra esasa taallûk eden, mevzuubahis olan bu zemine ait hükümetin noktai nazarını ifade etmek isterim.

**Muhterem Efendiler! İstiklâl Mahkemesi gönderilmesi, Büyük Millet Meclisinin ihzar ve ilân ettiği kanun mucibince hükümetin gösterdiği lüzum üzerine Meclisi âlice tensibedilmişti. Hükümet bir vaziyeti halletmek için tasavvur ettiği tedbiri Büyük Millet Meclisinin kanunları içinde aradı ve o kanun içinde bulduğu tedbiri Meclisi âliye teklif eyledi. Tedbir olarak bulduğumuz kanun Büyük Millet Meclisinin evvelce kabul ettiği, millete ilân ettiği bütün vatandaşlarca malûm olan bir kanundur. Bu kanun heyeti umumiyesiyle bir küldür. Bu küllü gerek esasından ve gerek teferruatından tadil etmek mevzuubahis olduğu takdirde eğer bu tadil cereyan içinde bulunan bir tedbire taallûk ediyorsa hükümetin teklifi esas itibarıyla reddolunmuş demektir. Meclisi âli dün nazarı dikkate aldığı hükümetin teklifini bugün kabul etmek veya reddetmek zeminini yeniden müzakere ediyor vaziyetine sokturulmuştur. Bu hususta fikrimi, vazifem olduğu üzere, itiyat edinmeye çalıştığım üzere, kemali vuzuhla muvacehei millette ifade etmek isterim.**

**Muhterem Efendiler! Devlet idaresinde adaleti bütün vatandaşlar için müsavat üzere arıyoruz. Anadolu'nun her hangi bir çiftçisi hakkında kabili tatbik olan kanunun memleketin en yüksek addolunabilecek, her hangi bir noktai nazardan yüksek addolunabilecek diğer bir efendisi hakkında da aynı müsavat ile, aynı ciddiyet, aynı adalet ve şiddetle tatbik olmasına dikkat ediyoruz.**

**Efendiler; senelerden beri İstiklâl Mahkemesini bir vatani tedbir olmak üzere Büyük Millet Meclisi istimal etti. Her türlü meşak ve mezahim içerisinde gece ve gündüz günlerce yıpranan cephe-deki zâbitler, neferler, kumandanlar ve memlekette evlâdını gönderen, hazineyi mükellefiyetle dolduran ve altmış yaşında toprağını sürüp ailesini geçindiren vatandaşlar, Türkler, ledel'icap, bu kanun ile tahtı muhakemeye aldı. O zaman Büyük Millet Meclisi bunu bir tedbir olarak kabul ederken bir iki efendi veya bey veya arkadaşı, şunun bunun arkadaşı diye böyle bir esası tağyir etmeyi mevzuubahis edemezdi. Meclisi âlinin adalet şiarına ve bir devletin esaslarına sarahaten mugayirdir (bravo sesleri, alkışlar). Sokakta bulunan, sokağa çıktığımız zaman ilk rasgeldiğimiz vatandaş ika edeceği her hangi bir cürümden dolayı hangi usul ve kanunla ve hangi mahkeme ile nasıl muhkeme olunacağını bilmesi lâzımdır. Bunu bilmezse o vatandaş için emniyet yoktur ve devlet idaresinde mesuliyet almıya kimsenin cesareti yoktur. Sokakta rasgeldiğimiz vatandaş biçare ve fakir ise o zaman şedit kanunlara maruzdur; eğer bu, biçare değil de her hangi bir vasıtaya malik bir vatandaş ise, hattâ muhakemenin cereyanı esna-**



sında başka bir usul, başka bir tedbir mevzuubahis olabilir. Böyle bir ihtimale Meclisi âli asla müsaade edemez. Hulâsai maruzat olarak gösterdiğimiz lüzum üzerine Meclisi âlinin kabul ettiği bir tedbir, o tedbirin tatbiki esnasında tadil olunursa bizim gösterdiğimiz lüzum ve bizim ittihaz ettiğimiz karar, tatbiki kabil olmaktan çıkar. İkincisi; eğer vatandaşların muhakemesi esnasında leh ve aleyhinde ve bilhassa mevzu bahis olan İstanbul Mahkemesi gibi hususi mevkiî itibariyle bütün dünyanın bildiği eşkâl ve menazır içinde lehlerine tadil etmek suretiyle bir tadil yapılırsa memlekette ahali için başka, efendi için başka adalet ve kanun cari olduğu gibi bir zihniyet hâsıl olur. Böyle bir zihniyet memleketin asayişini ve bünyasını tahrip için fevkalâde müessir bir silâhtir. Meclisi âlinin bütün memleketi aynı prensipler üzerinde, aynı şefkat ve alâka ile idare ettiğine samimen ve vicdanen mutekidim. Onun için mevzu bahis olan teklifin reddolunacağını ümidediyorum. Mütalâaların şu noktadadır ki, eğer mevzu bahis olan meselede tatbik mevkiinde olan kanunu tadil etmek suretiyle adalet zihniyetinde fark gösterirsek Türkiye de Zeyt için ayrı, Amr için ayrı, bey için ayrı efendi için ayrı adalet prensipleri cari olmak üzere hükümet üzerinde mesuliyeti deruhde edemem. Millet muvacehesinde arz ediyorum (bravo sesleri). Anadolu'nun her hangi bir köyünde, her hangi bir fakir için kanun ne suretle cari olacaksa İstanbulun her hangi bir beyi ve paşası için kanun aynı suretle cari olacaktır. Bu suretle mesuliyeti deruhde edebiliriz. Bu maruzatımı bitirirken bir noktayı ifade etmek isterim; mahkemeye tevdi olunan her hangi bir mücrimin veya maznunun lehinde veya aleyhinde hiç bir vaziyet almamakla mükellefiz ve almayacağız. Mevzu bahis olan İstiklâl Mahkemesinde muhakeme olunacak zevat için temenni ederim ki beraetlerini ispat etsinler. Mahkemeye kanaat gelsin, tebriyei nefsetsinler. Bundan en ziyade memnun olacak benim.

HİLÂFET MAKAMININ KALDIRILMASI VE SALTANAT HANEDANI İLE  
MENSUPLARININ MEMLEKET DIŞINA ÇIKARILMALARI HAKKINDAKİ  
KANUNUN GÖRÜŞÜLMESİ MÜNASEBETİYLE

3 mart 1340 (1924)

Muhterem Efendiler; hilâfet makamı hakkında verilecek karar için açılan münakaşa dinî ve siyasi iki zemine temas etti. Dinî münakaşada bütün hatiplerin, lehde olan ve mahzur gören hatiplerin kâmil müttefik oldukları bir nokta vardır: Hilâfet makamının ilgasıyla

ahkâmı islâmiyenin muhafaza ve tamamen icrasında hiç bir eksik olmayacaktır. Bunu bütün hatipler, Halit Bey de, diğer arkadaşlar da söyledi. Dinî bir zemini münakaşaya girmek istemem. Yalnız hiç bir suitefehhüme mahal kalmamak için hatiplerin müttelik oldukları noktaları ve noktai nazarlar arasındaki farkı izah için söylüyorum. Dediler ki, dinî esas üzerinde bulunurken cuma namazının kılınmasında hilâfet makamının bir tesir ve bir vaziyeti olduğunu zannedenler vardır; fakat bâtıldır, uzun ve müdellel izah ettiler ki bâtıldır. Türkiye Cumhuriyeti dâhilinde hilâfet makamı mevcut olmamakla diyaneti islâmiyenin icrasında bütün ahkâm ve muamelât tamam olacaktır, hiç bir eksik bulunmayacaktır. Hakikat de bundan ibarettir. Zaten dört seneden beri Türkiye dâhilinde islâmiyet, hilâfet makamının hiçbir alâkası, münasebeti, tesiri, nüfuzu olmaksızın ahkâmını icra ediyor. Hakikat bundan ibarettir. İlâ maşallah bu tarzda devam edecektir.

Siyasi zemini münakaşaya giriyorum. Bu hususta söz söylemek vazifemdir. Dahilî siyasetimizde gösterilen endişe şudur: Bunu halk nasıl telâkki eder? Meclisi âliniz bu kararı verdiği zaman halkın temayüllerine tamamen tercüman olmuş mudur, gibi dört beş kişinin bile düşünmediği bir mülâhazayı burada bir kişi serdetti. Halk diyanet hükmünün hakikatine ehemmiyet verir. Hakikat ve diyanet hükmü ne tarzda olduğu izah olunmuştur. Sabit olmuştur ki, ahkâmı islâmiye tamamen cereyan edecektir. Hilâfet makamının hutbede tesiri yoktur. Hakikat budur. Bu cihet hikmetin ve isabetin noktai nazarı olduktan sonra iki veya üç kişi aksini zannederse bizim vazifemiz aksini zannedenleri irşadetmektir. Eğer her hangi bir hakikati yürütmek için, onun aksini zannetmekte bulunan her hangi bir fert de bulunmasın diye düşünürsek hakikatleri yürütmek için gayri kabili tahakkuk, çıkmaz yollara teveccüh etmiş oluruz.

Biz bir karar vermek için nefselemre muvafık olan tedbir ve hikmeti aramaya mecburuz. Bir nokta serdettiler ki bunu kemali teessürle bağırarak söylemeye mecburum. Gûya İstiklâl Muharebesi esnasındaki mücahedeler, hilâfete isnadolunan her hangi bir tahrik, hilâfet makamını kurtaracağız, şunu yapacağız, bunu yapacağız, diye her hangi bir teşvik suretiyle zuhûra gelmiş... Arkadaşlar, Anadolunun bütün ovalarını doldurduğumuz, henüz gözleri açık yatan şehitler için bundan büyük hürmetsizlik olamaz. Tasavvur eder misiniz ki, beş sene, başından nihayetine kadar, kâmilen ayaklanmış ve bütün vergilerinden sonra da ayrıca mamelekini vererek beş sene bütün dünyaya karşı mukavemet etmiş bir millet, bahusus akıl ve hikmete muvafık olmayan bir uydurma ile bu azîm mücadeleye atılmış bulunsun?

Böyle bir mülâhaza, milletin mücadelelerinin mahiyetini idrakte eksik kalmaktır. Bundan daha büyük bir mahiyeti varsa o da, gûya büyük tehlikeler karşısında milletler heyulalar ve uydurma şeylerle kendilerini kurtarırlar. heyulâlar ve uydurmalarla kurtulurlar, zannına mahal vermektir. Bu bizim için tehlikelidir, âti için tehlikelidir. Milletler, mukaddes mefkûreler için, mukaddes hakikatler için toplanırlar, mukaddes gayeler için yürürler. Mühim mâniler, büyük müşkülât karşısında nihayete kadar sarsılmıyacak olan noktalar esasen, asla çürük zemin üzerinde bulunmıyan hakikatlerdir (alkışlar). Saçma ve çürük nazariyeler ile ufak bir yokuş atlarsınız; ikinci bir yokuş gelir, onu da atlarsınız. üçüncü bir yokuş gelir. velhasıl her hangi bir akabenin başında düşünmeye mecbursunuz. İstiklâl Harbinin esası, mefkûresinin mesnedi bu kadar çürük müdür? Çürüklükten asla eser olmıyan çelik, sağlam, derin temellere müstenittir. İstiklâl mefkûresiyle, bu mefkûre için mücadele milletin sebebi hayatı oldu, ve milletin sebebi hayatı olarak da ilelebet kalacaktır. Mücahede esnasında şu tarzda, bu tarzda hilâfet makamına isnaden her hangi bir kuvvet almadık. Bilâkis suitesirlerini gördük. Halife bütün nüfuzıyla, bütün vesaitiyle, son vaziyete kadar milletin hayatı, selâmeti ve mevcudiyeti aleyhine kıyam etti. Mücahededede muvaffakiyetimiz hilâfet makamının Türk milletinin istiklâl ve mukadderatı üzerinde her hangi bir rol oynamaması fikrini fiilen ve maddeten tahakkuk ettiren bir neticedir. Ufak bir hâtrâ olmak üzere bunun tamamen aksini heyeti celileye ifade ederim. En müşkül anlarında toplanmış olan millet efradına, zâbitana, askere biz tehlikeleri sarahaten söyledik: «Arkadaşlar, askerler, zâbitler! Biliniz ki bütün dünya düşmanımızdır, halife düşmanımızdır, münafıklar düşmanımızdır. Burasını istilâ etmiş, şurasını istilâ etmiş ve halife sizi esir etmek isteyenlerle beraber olmuştur.» Bunu açıktan açığa söyledik. Tehlikeleri bilerek, düşünerek, görerek muayyen bir hedefe doğru yürüyen idrak sahibi adamlar gibi toplanmış ve yürümüşlerdir. Hakikat bundan ibarettir. Memleketin dört köşesinde bunu bilen ve bu hâtrâtı taşıyan yüz binlerce mücahitler var.

Efendiler, Meclisin vereceği kararın tatbikında ve tesirinde her hangi bir tereddüde mahal olmadığımı ifade ve temin edebilirim. Meclisi âli, memleketin mukadderatını senelerden beri ve baştan nihayete bütün teferruatına kadar tâyin eden Meclisi âli, her hangi bir mesele için karar verdikten sonra o karar nihayetine kadar kemali azimle tatbik olunacaktır (bravo sesleri, sürekli alkışlar). Türk milletinin irade muhassalasını ifade eden heyeti celile bir meseleyi

ariz ve amik düşündükten ve milletin menfaatlerine en muvafık olan bir şekilde halletmek için bütün kuvvetini sarf ettikten sonra bir tedbir bulur ve bunu ilân ederse, onu Türkiyede behemehal tatbik etmek, behemehal tatbik ettirmek için bütün vesait ve kuvvete maliksiniz (bravo sesleri, alkışlar).

Haricî siyasette hilâfet makamının zan ve ifade olunan tesirleri üzerine söz söylendi. Bir galat nazariye vardır ki, gûya İstanbul hilâfet makamı olduğu için Türklerin elinde bırakılmış. Evvelâ buradan başlayacağım.

Efendiler; Osmanlı İmparatorluğunun inkırazı anlarında bütün o elîm safahatı hazmettirmek için, İstanbul, hilâfet makamı olduğundan Türkiyede bırakılmıştır, nazariyesi işaa olundu. Bunu derhattır edebilirsiniz. Şayianın bir defa esasına bakalım. O zaman ilân olunan «İstanbul Türklerin eline bırakıldı» nazariyesi hakikat mi idi? Ve nefselemir mi idi? İstanbul Türklerin elinde bırakılmış mı idi? Hayır, İstanbul işgal altında idi. Türkiyenin bütün hakları alınmıştı ve bu suretle hakikatte bırakılmamış idi. Bu, islâm âlemine ve bin-nefs Türk milletine «bir milletin en mukaddes malını elinden aldıktan sonra onu hurafat ile yaldızlayıp yutturmak» usulünden başka bir şey değildir. Bu kâfi olmadı. Bu nazariyeyi tatbik etmek için bir takım tedbirler düşünüldü. Bu tedbirler «Sevr» le ifade olundu. Bu mukarrerata karşı millet reyini izhar etti. Şimdi bir idrak sahibi; İstanbul hilâfet makamı olduğu için Türklerin elinde bırakıldı derse, hukuk erbabı nazarında, milletin saadeti için uğraşanlar nazarında mantiki bir mevkiden tamamen feragat etmiş olur. İstanbul Türklerin elinde bırakıldı. Niçin kaldı? Hilâfet makamının fetvasına karşı isyan edip muzafferiyet temin edenlerin, mücadele edenlerin muvaffakiyetinden dolayı kaldı (bravo sesleri, alkışlar). İstanbul Türklerin elinde ilânihaye kalacaktır. Türk milleti, bütün kuvvet ve kudretini muhafaza ederek yalnız İstanbul değil, vatanın her hangi bir köşesi için bütün kudretini feda etmeye daima hazır olduğunu her zaman ispat edecektir. Bu kudreti muhafaza ettikçe, İstanbul da, vatanın her köşesi de bütün mevcudiyetiyle Türk milletindedir (alkışlar). Hakikat budur. Bunu bilmek hal için lâzımdır. Ve gelecek nesiller için de medarı tebirdir. Eğer zannedersek ki memleketler, her hangi heyulâ ve hayal için almıyor ya veriliyor, eldekiler kaybolur, en nihayet esaret mukadder olur. Hakikat odur ki memleketleri muhafaza eden kuvvetin, milletin kendi kuvveti olduğunu azimet noktaları, esas noktaları olarak kabul etmek, yüreklere yerleştirmek ve nesillere nakletmektir. Bu ci-

heti halettikten sonra hilâfet makamının haricî bir faydası, haricî siyaset noktai nazarından bir faydası var mıdır? esasını cesurane mütalâa edelim. Faydasını mütalâa edenler hangi noktaları derpiş etmişlerdir? Bunlar bir siyasi vaziyet ve bir siyasi makam tasavvur etmektedirler. Tasavvurları fevkalhükümet bir siyaset makamı demektir. Bu makam, evveleminde Türk milletinden tâbiyet talebedecektir. Diğer bütün müslüman milletlerinden ayrı ayrı tâbiyet talebedecektir. Tasavvur edebilir misiniz ki, dünyada müstakil bir millet bulunsun, bütün idare ve ihtiyaçlarını, siyasetini kendi uzviyeti dâhilinde tamamlamasın da ondan sonra bunların hepsini toptan diğer bir noktaya, siyasi bir noktaya raptetsin, bunu tasavvur eder misiniz?... Binnefis Türk milleti kendi siyasi mevcudiyetini, kendi cumhuriyeti içinde, kendi devleti içinde, hâsılı Büyük Millet Meclisinin bütün vazife sahası dâhilinde tamam addetmiştir. Bunun haricinde bir siyasi mevkii her hangi bir müstakil millet kabul eder mi? Nefselemre gayrimuvafıktır. Fakat böyle bir siyaset makamı, bhusus hükümet noktai nazarından bir siyasi makam kabul etmek başka bir nokta ifade eder. O da, halifelerin ta ilk günlerden beri islâmiyeti neşreden öz ve temiz ilk idare zamanlarını ayırırsak, ondan sonra halifelerin mütemadiyen takibettikleri bir siyaseti islâmiyeyi takibetmektir. Bu siyaseti islâmiye şudur: Müslümanlıkta bir tek islâm hükümeti vardır ve bütün müslüman milletler oraya tâbi olacaktır. Efendiler, işte bu yüzden bütün müslüman milletleri mütemadiyen birbirlerini yemişlerdir. Her hangi bir islâm milleti kendisini müstakil ve kudretli addettikten sonra, diğer islâm hükümetlerinin müstakil ve ayrı bir hükümet olmasına tahammül etmemiştir. Tarih baştan başa bununla doludur. Şimdi bizim siyasetimizde, bizim telâkkilerimizde böyle kara bir noktadan eser var mıdır?

Hattâ haricî siyasette hilâfet makamının faydası olduğunu zanneden hatipler bile böyle bir esası müdafaa edemez. Böyle bir esasa taraftar olamazlar. Bilâkis, biz istiyoruz ki bütün milletler gibi bütün müslüman milletler de ayrı ayrı tamam ve müstakil olsunlar. Yoksa onlar ayrı ayrı tamam ve müstakil olduktan sonra onların istiklâlini tamamlamak için ayrıca bir noktaya merbut olacaklardır, esasını müdafaa edemeyiz. Hiç düşünmedik. Hiç düşünmeyeceğiz. Siyaseti hariciye noktai nazarından bütün fayda ve ihtimallerini tasavvur etmeye çalışıyoruz. Denecektir ki, eğer Türkiyede böyle bir hilâfet makamı bulunursa bütün müslümanların teveccühlerini celbedecek. Sorarım: niçin celbedecektir? Dinî en yüksek makam ola-

·rak hatipler ve mütehasşsılar böyle bir makamın hikmeti mevcudiyetten mahrum olduğunu izah etmişlerdir. Zanneder misiniz ki bütün dünya müslümanları dinî hakikatler haricinde, dinî hakikatler fevkinde bir telâkkiye kapılmaktadır ve böyle bir telâkkiye kapılarak hislerini tevcih ederler? Dinî hakikatler noktai nazarından meselenin mevkiini hatipler izah etti. O halde öteden beri Türkiyeye, hilâfet makamı içinde bulunan Türkiyeye tevcih olunan teveccühü, hilâfet makamının Türkiyedeki mevcudiyetine değil, bizzat Türk milletinin mevcudiyetine ve islâmiyete olan hizmetlere atfetmek lâzımdır (alkışlar). Türk milleti, hilâfet Türkiyesi dâhiline girmezden evvel dahi bütün islâm milletler arasında o derece muhterem idi, o derece muteber idi ve islâmiyetin müdafaası için kendisine (seyfül-islâm) denilmekte idi. (Seyfülislâm) tâbirini hilâfet Türklere geçtikten sonra almadı. Türklere müslüman olduğu zamandan beri onu aldı. Binaenaleyh nasıl ki dünyada hakiki ve temiz müslümanlar, hakiki ve temiz müslümanlık için mücahedelerde bulunan ve mücahedelerde bulunmaya vaziyetleri müsait olan Türklere şimdiye kadar teveccüh atfetmişlerse bundan sonra da böyle olmasına mâni yoktur. Şimdiye kadar mevcut olan teveccüh ve merbutiyet bundan sonra da devam edecektir. Biz her hangi bir siyasi vaziyette hilâfet makamı bizdedir diye diğer bütün müslümanlara bir siyasi vazife tevcih etmek fikrinde miyiz? (asla sesleri). Akıl ve mantık sahibi bir adam, bu kadar tecrübelerden sonra, bir milletin âtisini ve mukadderatını, bir gün gelecek diğer bütün milletlere siyasi vazife tevcih ederek Türkiyenin menfaatlerini temin edeceğimiz gibi bir zemine girebilir mi? Giremez Efendiler. Giren, kendi mevcudiyetini müdafaa ve muhafaza etmek için lâzım olan ilmî tedbirlerden bidayette tegafül etmiş vaziyete girer, ta bidayette tegafül eder.

Muhterem Arkadaşlarım; bazı hatipler, bir iki arkadaş, siyaseten hilâfet makamının ilgasında mahzur olduğunu zannetmişlerdir. Fakat esbabı mucibeleri yine hilâfetin ilgasını istilzam etmektedir. Kendileri esbabı mucibe olarak serdettikleri mütalâalar ile muhafazası lâzım olduğunu zannetmişlerdir. Halbuki esbabı mucibeleri ilgasını tamamen istilzam etmektedir. Bir de onların esbabı mucibesini iltizam ederek ekseriyeti azîmenin kararının musibolduğunu bir daha dermeyan edeceğim. Hatipler dinen hâsıl olan vaziyette tamamen mutabakat göstermişlerdir. Muarız hatipler dahilî siyasette mahzuru olduğundan bahsettiler. Siz Türkiyenin hükümrânlık hukukunu, bunun zmnında olan bütün siyasi hukuku Türk milletine hasrettiğiniz zaman bunun haricinde bir siyasi vaziyet, her hangi bir siyasi

telâkki sahibi sair makam düşündünüz mü, düşünmeye imkân var mıdır?

Bu mülâhaza, demek ki dahilî siyasette — velev kâğıt üzerine konmamış olsa bile — zımmen iki makam olduğunu gösteriyor. Bu hilâfet makamının vücudundaki mahzuru en bâriz surette ispat eden noktadır. Efendiler; haricî siyasette mevkii olduğunu söylüyorlar. Türkiyenin haricî siyasetini huzurunuzda mesul hariciye vekili taahhüt etmektedir. Bunun haricinde Türkiyenin haricî siyaseti üzerinde müessir ve nafiz her hangi bir makam Türkiyede tasavvur etmiyoruz. Şimdiye kadar tasavvur etmemiştik. İlânihaye etmiyeceğiz. Tasavvur ediyor musunuz? (hayır sesleri). Demek ki tasavvur edilemediği halde dahi mevcut eşkâl ile ve mantıkan hiçbir mevkii olmadığı halde haricî siyaset noktai nazarından bir makammış gibi görünmektedir.

Zaten hilâfet makamının ilgasını teklif eden hatipler de, şimdiye kadar olan mütehammilâne tecrübeler Türkiyeyi dâhilî ve haricî iki başlı olmaktan kurtaramadığı esasına istinadediyorlar. Türkiyenin idaresini, dahilî ve haricî bütün siyasette idaresini müstakar ve mutlak bir istiklâl esası üzerine istinadettiren zihniyet aynı zamanda iki başlılığa mütehammil olamaz. Hulâsa Efendiler; lehde ve aleyhde söyleyen hatipler, siyasette, Türkiyenin dâhilî ve haricî siyasetinde mevcudolan şimdiki şeklin, şimdiki hilâfetin iki başlı manzarasını tebarüz ettirmişlerdir. Şehitlerin haklarına, şehitlerin hatıralarına hürmet, memleketin istiklâl mücahedesinde sarf ettiği bütün gayretlere akli ve mantıki bir neticeyi temin etmek, istiklâl esası üzerine karar vermenizle kaimdir. Türk milletinin istiklâli, Türkiyenin mevcudiyeti için her mefkûreden evvel lâzım olan esastır. Bahususbu mefkûre, kemali vuzuh ve kemali katiyetle ifade ve izah ettikleri gibi dinî hükümlerle tamamen tetabuk etmektedir. Bu esas dâhilinde, Meclisi âlinin izhar edeceği karar. Türk milleti için saadet vesilesi olacaktır. Kemali katiyet ve samimiyetle tatbik olunacaktır (şiddetli alkışlar, müzakere kâfi sesleri).

#### DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI BÜTÇESİNİN GÖRÜŞÜLMESİ MÜNASEBETİYLE DIŞ DURUMUMUZ HAKKINDA

22 mart 1340 (1924)

Muhterem Efendiler; zannediyorum ki, haricî vaziyetimiz hakkında yakın zamanda Meclisi âliye arzı malûmat ettik. Fakat bütçe

münasebetiyle muhtelif hatiplerin izhar ettikleri arzuya tebaan hulâsaten bir iki söz daha arz etmek isterim. Haricî münasebatımız, şarktaki komşularımızla dostane münasebetlerimizi umumî surette ve hüsnüniyet dairesinde fiilen tanzim ve tesis vâdisindedir. Garp devletleriyle de siyasi münasebetlerimizi resmen tesis etmek yolundayız. Bu günlerde Estonya Hükümetini resmen tanıdık. Cemahiri Müttehedei Amerika, Avusturya ve Almanya ile imza ettiğimiz muahedeler, Meclisi âlinin tasdikına arz edilmiştir. Macaristan ve Lehistan ile icra ettiğimiz ve Meclisi âlinin tasdikına iktiran eden muahedeler teati edilmiştir. Diğer devletlerle yeni esaslar üzerinde yeni muahedeler akdini ve münasebetler tesisini tervicediyoruz ve bunu yed-i iktidarımızda olan bütün vesait ile teshil ediyoruz. Lozanda imza ettiğimiz muahedenamenin meriyet mevkiine vazına muntazırız. Gerçi muahedenamenin ruhuna ve Lozanda bize mütemadiyen vukubulan teminat ve vaitlere rağmen tasdik muamelesi ve muahedenin meriyet mevkiine vaz'ı muamelesi tahmin olunmıyacak derecede uzamıştır. Muahedelerin alâkadar meclisler tarafından ne yakıt tasdik olunacağını katî surette tâyin etmek esasen mümkün değildir. Fakat hiç kimse şüphe etmez ki bir muahedenin imzasındaki ruhu asli, onun yalnız bir taraflı olarak tatbikını tervicettiremez. Ve bu muğlak vaziyet, ilânihayeye devam edemez. Meclisi âliye arz ve ifadeye müsarraat ederim ki Lozan muahedenamesinin tasdikı muamelesi, son zamanlarda esaslı bir terakki göstermiştir. İtalya Devletinin Lozan muahedesinin tasdikına mütaallik muameleyi ikmal ettiğine 12 martta resmen muttali olduk. Ve yine aldığımız malûmata nazaran, Lozan muahedesini İngilterede Lortlar kamarasında tasdik olunmuştur. Muamele devam etmektedir. Haricî siyasetimizin sulhperverane mahiyeti malûmu âlinizdir. Resmî münasebatlar teessüs ettikçe Türkiye Cumhuriyetinin nasıl bir muvazene ve istikrar unsuru olduğu gittikçe daha ziyade tebarüz edecektir. Geçen gün kıymetli hatip arkadaşlarımız, mütenevvi meselelere temas ettiler. Bunlara cevap arz etmek isterim. Muhterem Mentеше Mebusu, elindeki vesaikle Garbî Trakyadaki zulümlerden bahsettiler. Evvel ve âhır arz ettiğim ki beynelmîl münasebetlerde mukabelebilmisil tarıkında bir hal çaresi aramak veyahut bu münasebetle Türkiye tebaasının emniyetini, her hangi bir suretle mevzuubahis etmek benim temas edemiyeceğim bir zemindir. Diğer taraftan muhterem Mentеше Mebusunun ifade ettiği, heyân ettiği vukuatı, muttali olduğumuz andan itibaren baştan nihayete kadar kemali ehemmiyetle nazarı dikkate alıyoruz. Nihayete kadar ciddiyetle bu işleri takib ediyoruz. Biz, bu gibi ihtilâflarda esa-



sen hükümetlerin hüsnüniyetine, muahedelerin müstakimane tatbikma istinadeden bir siyasetle müşkülâtın hallolunacağı kanaatindeyiz. Bahis buyurdukları vakayı hakkında Hariciye malûmat alır almaz teşebbüs etmiştir. Aldığımız malûmata nazaran bize denilmiştir ki affı umumi beyannamesi, esasen 22 teşrinisaniye kadar olan vukuata şâmidir. Bu vakayı ondan sonra vuku bulan birtakım harekâta mütatalıktır. Biz affı umumi beyannamesinde ve mukarreratındaki mahiyeti müsalemetperveraneyi esas ittihaz ediyoruz. Yoksa şu veya bu vesile ile bir kısım adamların aften istisnası noktai nazara iştirak etmiyoruz. Af, sükûn, teskin esasları dâhilinde bir hal sureti aramayı istilzam ediyor. Muhtelit Mübadele Komisyonunun faaliyeti, hâl için ve âti için itminanbahıştır. Elde edilecek semere da'ya ziyade artacaktır. Bununla beraber Yunanistan Devletiyle olan bu gibi ihtilâfları mütemadiyen azaltmak ve mütemadiyen sükûna girmek yolunda, yani her ihtilâfı halledecek olan siyaset yolunda müşkülâta uğramıyacağımız kanaatindeyiz. Esasen affı umumiyi Yunan Hükümetinin 17 eylül 1923 tarihinde ilân etmiş olduğuna muttali olduk. Yakında Meclisi âliye Lozan muahedesine tevfikân Yunanlılarla aramızda takarrür eden şekilde, af esasını ihtiva eden bir kanun lâyihası takdim edeceğiz.

Hatipler Musul meselesine temas ettiler. Musul vilâyeti dâhilinde birtakım vukuat cereyan ettiğinden bahsettiler. Biz muttali olduğumuz bütün vukuat üzerine, derakap lâzımgelen teşebbüslere tevessül ettik. Aldığımız malûmat, bu vakayın çok eski olduğu zeminindedir. Meclisi âlinin malûmudur ki Türkiye ile Irak arasındaki hududun hal tarzı ayrı bir komisyonda takarrür ettirilecektir. O komisyon takarrür ettirilinceye kadar statükonun muhafazası, tarafeyn murahhaslarınca derpiş edilmiştir. Biz, imza ettiğimiz kuyuda halisane riayet ediyoruz. Statükonun muhafaza olunmadığını ifade eden her hangi bir vaka olmuş ise, statükoyu ihlâl edecek mahiyette olan hâdisatın gayrivâkı ve keenlemyekân olduğunu sarahaten ifade ediyoruz. Bazı hatipler, bu mesele üzerinde şu veya bu mülâhazanın nazarı dikkate alınıp alınmadığını ve bu husustaki noktai nazarın ne olduğunu istifsar etmek isteliler. Noktai nazarımız Lozanda müzakereyi bıraktığımız zamandan itibaren tebeddül etmemiştir. Orada hangi esasları müdafaa ettiğimizi Lozan muahedelerinin zabt-namelerine müracaat ederlerse sarahaten görürler. Bir arkadaşım öyle bir heyete, heyeti müzakereye kimin murahhas olacağı ve o murahhasın ne gibi evsafı haiz olması lâzım geldiğini uzun uzadrya izah etti. Zeminin lâtifeye müsaadesi olsa idi derdim ki eğer hatip, içinde

muayyen bir şahıs düşünüyorsa kendisi mevkii iktidara gelinceye kadar o şahıs saklasın (gülüşmeler). Elbette her hangi bir murahhas heyetine ve her hangi bir sefaret heyetine tâyin olunacak zevatın daima tam evsafı haiz olması hususunda itina edilecektir. Türkiye ile Irak arasındaki hududun tâyini meselesine, milletimizin attığı ehemmiyet ve kıymeti, hükümetin kemaliyle takdir etmekte olduğuna Meclisi âli emin olabilir.

Ehemmiyeti haiz bir mesele olmamakla beraber bir arkadaşım temas ettiği için arz edeceğim; sakıt halife, İtalyaya davet olunmuş veya İtalyaya gidecekmiş. Bizim işittigimize göre her hangi bir yoleu gibi sakıt halifenin de İtalyaya gidebileceğinden gazeteler bahsettiler. Fakat resmen bir davet olduğu teyyüdetmedi. İster öyle olsun, ister böyle olsun, meseleyi noktâi nazarıncıca şayanı ehemmiyet adedemiyoruz (doğru sesleri). Kezalik İngiliz donanmasının Bahriyedeki donanmalarından hiç bir suretle alâkadar ve endişenak olmaya mahal görmüyoruz. Muvazenei umumiyeye müteallik, siyasi tertibata ait Türkiye, ne vaziyet alacaktır, diye de mülâhazat dermeyer buyuruldu. Uzun müddetten beri umumî münasebetlerin teessüs ettiği bir devirde, bir zümreye istinadetmek veyahut münferit yaşamak gibi nazari mülâhazata etmas etmekle bir faidei ameliye tasavvur etmem. Bütün siyasi terkipler muvacesinde bizim ehemmiyet attığımız iki nokta vardır: Türkiyenin emniyeti ve sulhun muhafazası Biz hâdiseleri bu noktâi nazardan mütalâa ve tetkik ederiz.

Arkadaşlarımdan birisi İtalya başvekilinin gazetelerde intişar eden beyanatına temas ettiler. Gazetelerde görülen bu neşriyat üzerine, muhterem hatip tarafından olduğu gibi, memleketin her tarafında alâka ve istizaha maruz kaldık. Memleketimizde ticari ve iktisadi münasebatın arkasında, her hangi bir siyasi beyanat bulunması milletimizi umumiyetle o ticari ve iktisadi münasebetten tevahhuşa sevk etmektedir. Bu sebeptendir ki bu havadis üzerine derakap her taraftan bana, bu nedir diye sordular. Evvelâ şunu arz etmek isterim ki şu tarzda veya bu tarzda her hangi mütalâata karşı Cumhuriyet Hükümetinin en uzak ihtimalleri dahi nazarı dikkate alarak memleketin selâmet ve emniyetini fiilen vikaye eyliyecek tedbirleri daima derpiş ettiğine Meclisi âliyi temin ederim (bravo, alkışlar). Bununla beraber siyasi vasıtalarla dostça tenevvür etmek esbabına derakap tevessül ettik. Bizzat M. Mussolini kendi sulhperverane siyaseti hakkında bize müekket teminat vermiştir. İtalyanın muahedeyi tasdik etmesi muamelesi de ondan sonradır.

Bir muhterem hatip Selânik hâdisesi hakkında benden malûmat sordu. Evet Selânikte teessüfe şayan bir hâdise vâkı olmuştu. Fakat bu hâdise usulü dairesinde bütün resmî ve siyasi şekliyle tamir olunmuştur. Müsebbipler tecziye olundu. Büyük memurlar tarafımdan bize teessüfat ifade edildi. Hulâsa beynelmilel cari olan usul ve kaideler dairesinde hâdise tamir olundu. Bugün hâdiseyi kapanmış addediyoruz. Yeni ihdas edeceğimiz elçilikler ve şebhenderlikleri vâsi mikyasta tesis etmek arzusunu da muhterem hatipler ifade ettiler. Muahede akdettiğimiz devletler nezdinde tedricen elçilikler ve şebhenderlikler ihdas edeceğiz. Meclisi âlinin malûmudur ki bütçenin heyeti umumiyesinde iltizam ettiğimiz tasarruf fikri içinde ve tasarruf edilecek para ile zaruri, mübrem, nafi işleri takibetmek mesleğindeyiz. Hariciye bütçemizi tâyin ederken vazifeleri ifaya kâfi gelecek âzami tasarruf düşünmüştük. Bu sebeple katî lüzum olmıyan veya tehiri kabil olan mahallerde, sefaretleri, elçilikleri, şebhenderlikleri tevhit ederek bir vazifeyi ifa etmek ve birini diğerinden sonra açmak yolunu ihtiyar ettik. Yalnız tahsisat münasebetiyle bir noktayı tenvir etmek isterim; âtide müzakere olunacak Muvazenei Umumiye Kanununun 27 nci maddesinin (B) fıkrasında kambiyoya ait bir fıkra vardı ki bunu tadil için heyeti celileye müracaat edeceğim. Maruzatımı hitama erdirmezden evvel bir noktayı da tenvir etmek isterim.

Arkadaşların, elçiliklere tâyin edeceğimiz zevatın hüsnü intihabı ve dirayet ve ehliyetleri için bazı mülâhazat dermeyan ettiler. Türkiye Cumhuriyetini memleket haricinde temsil edecek olan zevatın en yüksek evsafı haiz olmasına kemali ehemmiyetle dikkat etmek vazifemizdir. Ve şimdiye kadar olan tecrübelerinizle heyeti celileyi temin edebilirim ki elçiliklerimiz Türkiye Cumhuriyetinin vakar ve itibarına lâyük olacak dirayet ve ehliyeti göstermektedirler. Bizim itimadımıza her suretle her birisi mazhardırlar. Her hangi bir elçimizin dirayetine ve nezdinizde haiz olduğu itimada en ufak bir şüpheli ve tereddüde mahal yoktur. Huzuru âlinizde de bu itimadı teyid etmek isterim. Haricî münasebetlerimizin, sulh ve sükûn vâdisinde, münasebatı tezyit vâdisinde bir müddetten beri gösterdiği terakkinin devam edeceğine samimî bir surette kani bulunuyorum (alkışlar).

#### MUSUL MESELESİ HAKKINDA

18 ekim 1340 (1924)

Başvekil İsmet Paşa (Malatya) — Âzayı Kiram! Müstacelen büyük Millet Meclisinin itilama ve tetkikine arz etmeğe lüzum gördü-

ğümüz meseleye doğrudan doğruya girmek için âzayı kiramm müsaadelerini istirham ederim. Âzayı kiram bilirler ki, Lozan Sulh Muahedesini imza ettiğimiz zaman Irak hududunu, Türkiye ile Irak arasındaki hududu bir katî neticeye raptetmek mümkün olamamıştır. Muahede iki noktayı tesbit etti. Birisi inza olunduktan sonra Türkiye ile Irak arasındaki hududu halletmek için Türkiye ile İngiltere arasında dostane müzakereler cereyan etmesi ve bu müzakere itilâfa müncecer olmazsa ihtilâfın Cemiyeti Akvama havalesi esasını tesbit ettik. Bir de bu tarik ile Türkiye ve Irak arasındaki hudut meselesi kesbi katiyet edinceye kadar hali hâzırın muhafazasını tarafeyn taahhüt etmişlerdi. Bu sene mayısın on dokuzundan 9 hazirana kadar İstanbulda inikadeden Haliç Konferansı, muahede hükmüne iptinaen Türk ve İngiliz murahhaslarını temasa ve müzakereye getirdi. Maatteessüf bu müzakere Türk murahhasının bir itilâfa varmak için sarf ettiği bütün mesainin bir semere vermemesiyle nihayet buldu. Malûmu âlinizdir ki Lozanda Irak hududu üzerinde bir katî neticeye varılamamasının sebebi, delillere dayanarak bizim Musul vilâyetini ana vatanı raptetmek iddiamızdaki sebatımızdır. Diğer taraftan İngiltere murahhası Musulun Iraka merbutiyeti olduğunu iddia etmek istiyordu. İfade etmek istiyorum ki muallâk olan mesele Lozanda hallolunamamış olan ve bilâhare mütalâası ve halli derpiş edilmiş olan Musul vilâyetinin aidiyeti meselesi idi. Halbuki İstanbul Konferansında mesele mevzuubahis olduğu zaman Büyük Britanya murahhası Musul vilâyetinin mukadderatı üzerinde müzakere etmek esasına girmeksizin Musulun haricinde Hakâri vilâyetine ait bazı arazi üzerinde talep dermeyan etti. Bu talep karşısında konferansın bir neticeye varmaması tabii idi. Denilebilir ki: İstanbul Konferansı; içtima sebebi olan ve halledilmesi lâzım gelen meseleye temas etmeksizin inkıta etmişti. Biz, Haliç Konferansı hitam bulmazdan ve Cemiyeti Akvama gitmezden evvel muahedenin derpiş ettiği fikri müsâlemetçüyaneye ve fikri itilâfcüyaneye itbaen iki hükümet arasında meselenin halli sebeplerine tevessül ettik. Bunun için yedi iktidarımızda olan bütün vesaitle hal çarelerini aradık. Bize İngiltere, başka bir teklifimiz varsa dermeyan etmeğimizi, ayrıca bir müzakere açmağa imkân olmadığımızı yani Cemiyeti Akvama gitmekten başka çare kalmadığını cevaben bildirdi. Bunun üzerine takriben 6 ağustosta İngiltere Cemiyeti Akvama müracaat etmişti. Biz bu esnada Lozan Muahedesinin meriyet kazanmasına intizar ediyorduk. Gerçi Lozan Muahedesini 6 haziran tarihinden itibaren meriyete girmişti. Fakat bu vaziyeti

tesbit etmek için icabeden muamelelerin resmen Cumhuriyet Hükümetinin sem'i itlama vusulü 29 tğustosa kadar imtidat etti. Biz Cemiyeti Akvama müracaat için vâki olan teklifi; ahden olduğu gibi neticeten, adalet husule geleceğine itimaden dahi iltizam ediyorduk. Fakat evveleminde Lozan Muahedesinin meriyet kazandığı bize sureti resmîyede tebliğ edilsin. Bunu bekliyorduk. Hâsır bu muamele ağustos nihayetine kadar hitam buldu. Murahhaslarımız da takriben 20 eylûle doğru Cemiyeti Akvam celselerinde ispatı vücut ettiler. Murahhasımız; İngiltere murahhası ile bittabi müsavi hakları haiz olarak iştirak ettiği Cemiyeti Akvam celsesinde « 20 eylül celsesi— İngiltere murahhasını, evveleminde Cemiyeti Akvama havale edilmiş olan meselede ihtilâfın mahiyeti neden ibaret olduğu sualini mevzuubahis etti. Halîç Konferansında olduğu gibi Cemiyeti Akvamda da İngilterenin tezi şu idi: Musul vilâyetinin mukadderatı mevzuubahis değildir. Mevzuubahis olan Türkiye ile Irak arasındaki hudut meselesidir.

Musul vilâyeti hariç olmak üzere bir hudut çiziceğiz diyorlardı. Böyle bir tez ki Musul vilâyeti haricinde; Musul vilâyetinin şimal hududu aynen konuşulacak veyahut bunun haricinde birtakım arazinin mukadderatı mevzuubahis olacaktır, şeklindeki zemine girmekti. Türkiye ise İstanbulda olduğu gibi orada da böyle bir zemine girmeyeceğini izhar etti. Yalnız izhar etmedi. heyeti murahhasamız Lozan Konferansının zabıtnameleriyle bizzat İngiltere murahhasının beyatından ve İngilterenin resmî neşriyatından kuvvet alarak kendi delilleriyle İstanbulda konuşulması lâzım gelen ve Cemiyeti Akvama gitmiş olan yegâne mesele Musul vilâyetinin mukadderatını halletmekten ibaret olduğunu cihan muvacehesinde aleni bir subut mertebesine isal eyledi (bravo sesleri). Bu müzakere ile bir neticeye varılmayan 20 eylül celsesinden sonra 25 eylülde Cemiyeti Akvam Meclisi diğer celsesini akdetti. Bu içtimada Mazbata Muharriri evveleminde mevzuubahis olan mesele üzerinde tarafeyn murahhaslarımızın reyini soruyordu ve diyordu ki tarafeyn meclise müracaatı nasıl anlıyorlar? İngiliz murahhası Meclisin kararıyle kendisini berveçhi peşin mukayyet addettiğini bildiriyor ve Türk Murahhasını da beyanı mülâhazaya davet ediyorum. «Türkiye ile Irak arasındaki hudut» tabirlerinden maksat nedir? Türkiye Musul vilâyetinin cenup hududunu dermeyan ediyor. İngiltere ise İngiliz talebi olmak üzere diğer bir talep teklif ediyordu. Cemiyeti Akvam bu iki talep-

ten birisine kabul kararı mı verecektir, yoksa bunların haricinde diğer bir sureti hal aramak mecburiyetinde olduğunu tanıyorlar mı?

İşte böyle birtakım sualler vaz'ettiler. İngiliz Murahhası muahede mucibince bu suallere cevaben Meclis hakem vaziyetinde bulunduğundan; kararın kabulü mecburi olduğunu, ikinci suale gelince bu bir tefsir meselesidir. Hukuki meselelerin tetkikinde müteamil olan usuller tetkik olunsun. Türk murahhası ihtilâfatı ruzmerre üzerinde Cemiyeti Akvamın; Misakı Akvamın 15 inci maddesinde mevcut olan salâhiyetleri tanıdığını berveçhipeşin söylemişti ve Musul vilâyetinin mukadderatını tâyin etmek için herkesin kabul edebileceği en iyi hal çaresi olmak üzere reyîâm teklifi, talik olunan 30 eylül celsesinde tekrar açıldı. 30 eylül içtimarında tarafeyn müzakeresi şu suretle hulâsa olunuyordu: İngiltere murahhası hükümetinin Meclis kararını kabul etmesini taahhüt etmiş olması hasebiyle Meclisin Türkiye ile Irak arasında çizeceği herhangi bir hududu kabul edeceğini taahhüdetmiş olduğunu söyledi. Türk murahhası İngiltere murahhasının beyanatına nazaran evvelce tahaddüs eden suitefehhümün zail olduğu ve Meclisin kararında evvelbeevvel ahalinin arzusunu nazarı dikkate alacağı beyaniyle Türkiyenin Meclisin kararını kabul edeceğini söyledikten sonra Mazbata Muharriri bir komisyon teşkilini teklif etti. Murahhasımız da bir noktayı bilhassa tebarüz ettirdi. İngiltere heyeti murahhasasının evvelce Musul vilâyetinin tâyini mukadderatı hususunda Meclisin salâhiyetini kabul etmediği halde bilâhare Meclisin çizeceği her hangi bir hududu kabul edeceğini beyan etmesiyle Meclisin Musul vilâyeti mukadderatını müzakere etmek salâhiyetini kabul etmiş demek olduğunu zikretti ve bu sebeple aradaki suitefehhüm izale edilmiş ve mutabakat hâsıl olmuş olduğunu ifade eyledi.

Bundan sonra derpiş olunan komisyon hakkındaki mütalâasını söyleyerek dedi ki: (Bunu Türk murahhası söylüyor) bunun salâhiyeti hangi usulün, hattı hududun tâyinine daha ziyade müsait olacağını ve binaenaleyh mahallinde yapacağı tetkikatın Türk ve İngiliz murahhaslarının teklif ettikleri usullerden hangisi Musul vilâyeti ahalisinin hakiki arzu ve siyasi temayüllerini izhar edebileceğini ve izhar etmesi için en iyi usul şüphe yok ki reyîâm usulüdür ve bu bir memleketin mukadderatını tâyin için en güzel usuldür ve bundan gayri bir usul serd ve itiraz etmek müşküllür. Bunun üzerine Cemiyeti Akvam Meclisi bir komisyon teşkili için karar ittihaz etti. Komisyonu karar vermeğe ve ita edeceği malûmata ve tarafeynin mevcut vesikaları ve izhar ettiği hissiyatı, efkârı nazarı itibara

almak üzere ve her iki tarafın icra edeceği tebligatı nazarı itibara alarak ahzu telâkki etmek ve tarafeynden birer âza alarak mahallinde tetkikat yapabilmek ve masarifi mütesaviyen taksim edilmek üzere tarafeynden birer murahhas alarak üç âzadan mürekkep bir komisyon teşkili takarrür etti. Mezkûr kararı İngiliz murahhası kabul ettiği gibi aynı celsede de dermeyan edilmek üzere, yani bu mülâhazat nazarı itibara alınmak ümidiyle murahhasımız da kabul etti. Bu komisyon için mevzu bahis olan âza tayin olunmak üzeredir.

Şimdiye kadar arz ettiğim safahat muahedenin derpiş ettiği safahattır ve bu safahatı tabiiyedir. Bu suretle Türkiye ile Irak arasındaki hudut yani Musul vilâyetinin mukadderatının tâyini meselesinin ne suretle hallolunacağı bu komisyonun tetkikine hasrolunmuştur. Bu komisyona âza intihap olunur olunmaz teşekkül ederek faaliyette bulunacaktır ve buna kuvvetle eminiz ki bu komisyonun tetebbu ve tetkikte edinecekleri netice ve vesikalarla katî bir neticeye vararak Musul vilâyetinin anavatana iltihak etmesi hususunda emniyet ve memnuniyet bahiştir bir netice temin edecektir. Bu müzakereler cereyan ederken hudut üzerinde katî karar hâsıl oluncaya kadar muhafazası lâzım gelen statüko zemininde ihtilâf hâsıl oldu. Dahiliye Vekili bir münasebetle heyeti celileye daha mufassal malûmatta bulunacaklardır. Yalnız birkaç kelime ile bütün tafsilâtı câmi olmak üzere ben malûmat vereyim. Hakkâri vilâyeti dâhilinde ağustos iptidalarında Hakkâri Valisi yanında jandarma kumandanı ve jandarmalarıyla devir ve teftiş esnasında bazı eşkıya tarafından tecavüze mâruz kaldı, kendisi esir oldu. Yanındaki jandarma kumandanı ve bazı jandarmalar şehit düştüler. Anlaşıldı ki, o havalide yerleşmiş olan ve teslîl edilmiş olan, vukuat çıkarmak için intizarda bulunan bazı Nesturi eşkıyası bu ağır cürmü irtikâp etmişlerdir. Kanuna karşı bundan daha ağır bir cürüm tasavvur olunamazdır. Bunun üzerine Dahiliye Vekâleti kanun hükümlerini yerine getirmek için icabeden muamelelere ve cebri tedbirlere tevessül etti. Jandarma ve ciheti askeriyeden temin ettiği muavenet ile kanunun temin ettiği bütün vesaiti kullamağa başladı. Nazarı dikkatimizi celbetti ki, bu eşkiya ile olan musademe esnasında ecnebi tayyareleri bunların üzerinde dolaşıyorlardı. Bu hadise Musul vilâyeti ile hiç alâkası olmayan Hakkâri vilâyeti dâhilinde cereyan etmektedir. Heyeti celilenin bu noktaya sureti mahsusada nazarı dikkatini celbederim. Hükümet, Irak hududu hakkında Meclisi Akvamda hükümetler arasında müzakereler cereyan ederken hudutla hiç münasebeti olmadığı halde

**Hakkâri vilâyeti dahilindeki tedibat esnasında hiç bir sui tefehhüme mahal vermemek için azami gayret sarfetti. Harhangi bir suretle muhafazası lâzım gelen statüko hududunun tecavüz edilmemesini katî emirlerle askerî mülkî memurlara tebliğ ettik. Bu tedip harekâtında bulunan jandarmalarımız ve kıtalarımız bu esnada İngiliz tayyarelerinin tecavüzüne mâruz kaldılar. Herhangi bir suretle anlaşılması kaabil olmıyan bu hareketi protesto etmekle beraber bir sui tefehhüme atfederek bu sui tefehhümü izale için bütün temas vasıtalarına tevessül ettik. Biz 16 eylülde ilk tecavüzler ki; bu tecavüzlerde ağır zayıat verdik. Bu zayıatı da bildirerek gerek İngiltere Hükümeti nezdinde ve gerek Cemiyeti Akvam nezdinde protesto ettik. Murahhasımız bu tarzda müzakereler cereyan ederken sükûnetin muhafazası icap eden statüko mntakasında böyle bir hâdisе olmasını Cemiyeti Akvamm aleni celsesinde sureti mahsusada mevzuu bahis etti. Protestoyu 16 eylülde vermiştik; 17 eylülde aldığımız bir takirde bilâkis bizim bazı kıtaatımızın statüko hududunu tecavüz ettiğinden bahsolunuyordu. Gerçi, kıtaatımızın eşkıyayı tedibetmek niyetinde veya telâkkilerinde olduklarına şüpheleri yoktu. Buna emin olduklarını ifade ederek bazı kıtaatın tecavüz ettiklerinden bahsolunuyordu. Bundan sonra bu tecavüzler durmadı. Fâsıla ile yine arada tecavüzler oldu. Tayyare tecavüzleri oluyordu. Bomba ile, makinalı tüfek ile yine zayıata duçar olduk. Zayıatı tekrar kendilerine bildirerek nazarı dikkatlerini celbettik ve sui tefehhüme mani olacak tedbirler alınmasını talebettik. Bundan sonra 25 eylül tarihli kendilerinden bir nota aldık ve 29 eylülde bir nota aldık. Bu notaların esası, muhafazası iktiza eden statüko vaziyetini ihlâl etmek bilâkis bize atfolunuyor ve kıtaatımızın girmiş olduğu yerlerden çıkması isteniyordu. 25 ve 29 eylül tarihlerinden bahsederken, âzayı kiram bu esnada Cenevrede müzakerat cereyan ettiğini derhatır buyururlar. 30 eylül celsesi ki bütün bunlardan sonra olmuştur. Orada bu harekât ve malûmatın kâffesi derpiş edilerek komisyon teşkiline karar verildi ve bir karar daha ittihaz olundu. O da tarafeyn murahhaslarımızın statükoyu muhafaza etmek için vukubulan beyanatını senet ittihaz etti. 30 eylülde bu suretle tarafların sükûnu muhafaza etmesini ve statüko denilen mntakayı muhafaza etmesini Cemiyeti Akvam Meclisi bir defa daha mevzuu bahis etmiş ve kabul etmiş oluyordu. Bundan sonra Cemiyeti Akvam Meclisi müzakereyi katettikten sonra 5 teşrinievvel ve 9 teşrinievvelde birer nota aldık. 5 teşrinievvelde aldığımız nota Cenevrede vukubulan taahhüdatı zikrederek kıtaatımızın statüko hududu haricine çıkmasını tazammun ediyordu. Statüko hududu haricine**



çıkmağ ifadeyle İngilizlerin tezi Şu idi: bir defa Musul vilâyetinin haricine çıkmak lâzımdır; ikincisi Hakkâri vilâyeti dâhilinde bizim tedibat yaptığımız Nasturi eşkıyasının bulunduğ mmtaka... buradan da çıkmak lâzımdır. Musul vilâyeti haricine çıkmak lâzımdır. Çünkü - İngiliz tezini tekrar ediyorum - muahede imza olunup bittikten sonra biz iki vesile ile Musul vilâyetini fiilen işgalimiz altında addediyoruz diye bize söylemişlerdir. Musul vilâyeti haricinde bulunan Hakkâri vilâyeti arazisinden Beytüşşebap ve Çölemerik cenburgunda bulunan bu mmtakaya gelince, bu mmtaka Lozan Muahedesini imza olunduğ vakit İngiliz işgali altında değildi. Fakat Türk işgali altında da değildi diyorlar. Orada memur ve askerimiz yoktu diyorlar. Binaenaleyh hali hazır muhafaza etmek zemininde buradan çıkmız ve oradan da çıkmız, orası öyle kalsın. Halbuki, bizim vaziyetimiz şudur. Muahedeyi imza ettikten sonra mevcut olan hali muhafaza etmek için - lafzi - değil ciddi ve samimî olarak muahede ahkâmını tatbik etmiş ve itınayı tam göstermiş samimî adamların vaziyeti idi. Biz hiçbir zaman statükoyu ihlâl azminde bulunmadık. Muhafaza ettik. Bilâkis o zamana kadar tuttuğumuz ve son harekât esnasında da itına ile tuttuğumuz bir nokta billhasa muahedenin tahmil etmiş olduğ taahhüdata hakkıyla riayet etmektir. Binaenaleyh statükoyu muhafaza etmektir. Bilâkis muahede imza edildikten sonra statükonun ihlâlinde Büyük Britanya tarafından ihdas edilmiş birçok hâdiseler vukua gelmiş ve biz bunu muhtelif vesilelerle mevzuubahis etmişizdir. Meselâ, muahede imza olunduğ zaman Süleymaniye'de İngiliz kıratı yoktu, ondan sonra harekât yapıldı, protesto ettik. Ondan sonra Musul Mebuslarını Bağdat Meclisine davet ettiler ve götürdüler. Bunun üzerine vaziyet aldık. Tekrar protesto ettik. Ondan sonra bu son tedip hareketlerinden evvel haziranda da birçok defalar tecavüz etmişler ve protesto etmişiz ve nazarı dikkatlerini celbetmişizdir. Tecavüz etmeyin demişizdir. Bunun üzerine bize 23 ağustosta teminat vermişlerdir. «Bizim İngiliz tayyareleri haziran ayı zarfında filân, filân hattı geçmedi» demişlerdir. Biz statüko hududuna riayet sözü altında ne esasları nazarı dikkate aldık. Bunu da heyeti celileye arz etmek isterim. 918 Mütarekesi imza olduğ zaman orada bir vaziyeti fiiliye vardı. Bir taraf ordusunun vâsil olduğ hat ve diğere taraf ordusunun bulunduğ hat. Tabii aklen ve mantıkan o zamandan beri herhangi bir askerî hareketle tebeddül etmemiş olan bu vaziyet Mütarekenin imzasıyla beraber bulunan vaziyet olmalı idi. Bu vaziyette Musul henüz işgal olunmamıştır. Bunun gibi diğere birçok mühim mevkiiler henüz işgal altında değildi. Takriben

teşrinievvel 1918 nihayetinde bir mütareke imza olundu. Bundan sonra bir İngiliz kumandanı muhafaza olunacak Türk kıtaatlarının; şimaline çekilmesi lâzım gelen hattı bir tebliği resmî ile bildirmişti. Tabii mütareke esnasında. Vaziyet bu suretle tadil edilmiş bulunuyordu. Başka bir hat gösteriliyordu. Daha ziyade şimale çıkıyorduk. Bundan sonra işgal edenlerin aldığı vaziyeti gösteren elde resmî bir vesika yoktu. Lozan Muahedesini imza etmezden biraz evvel statükonun muhafaza olunacağı hususundaki telkinler kemale geldiği ve zapta geçileceği günlerde İngilizler Revandizi işgal etmişlerdi ki Revandizde bizim askerimiz vardı. Orada muharebe oldu. Ve Revandizi işgal ettiler. Demek ki işgal edenler hangi hatta kadar kendi tahtı idaresinde addetti ve ondan sonra hangi hattâ vâsıl olundu? Bu suretle tesbit olunabilir: 2 teşrinisanide bir İngiliz generalinin tebligatı ondan sonra da Revandizin işgali. Çünkü bizim orada idaremiz vardı, cebren çıkardılar. Bundan sonra bu haziran esnasında İngiliz tayyarelerinin harekâtını, tecavüzünü protesto ettiğimize cevaben bir İngiliz notası aldık. Bunda diyorlar ki «Haziran esnasında bizim tayyarelerimiz karakollarımızın bulunduğu ve filân filân köylerden geçen hattı tecavüz etmemişlerdir» gerçi bu hat, vevelce arz ettiğim gibi, gerek fiilî vaziyetin gerek kumandan tebligatının gösterdiği hattan farklıdır, daha yukardadır. Fakat her ne de olsa bir tebliğdir. Âzayı kirama arz etmek isterim ki en son vaziyetinde bizim için şikâyet olunan bütün vaziyetler, bütün haller, İngilizlerin bize tebliğ ettiği bütün hatların şimalindedir. Hiç birisi geçilmemiştir. Şimdi Meclisi Âliye iki hükümet arasında teati edilmiş olan notaları da aynen okumak isterim. Bu kadar tafsilâta girdiğimin sebebi mahza şudur: Biz taahhüt ettiğimiz mevadda riayet için ve uhudün tatbikatında suitefeh-hümnden azade bir sükûnet idame etmek için ciddî ve samimî olarak çalışmışızdır. Herhangi bir suitefeh-hüm olmuş ise bizim tarafımızdan sebebiyet verilmemiştir. Buna evveleminde büyük milletimizi temsil eden âzayı kiramanın kani olmaları lâzım gelir (kaniîz sesleri).

On altı eylülde olan tecavüz üzerine bizim yazdığımız nota:

«Aylardan beri bilcümle siyasi teşebbüslerime rağmen lâ-yenkati hududumuzu tecavüz etmekte olan İngiliz tayyareleri eylülün 9, 10, 12 nci günleri de tecavüz etmişler, bununla da iktifa etmiyerek avakip ve netayici gayri kabili tahmin bir tamim ile hududumuz civarında ve toprağımız dahilinde bulunan kıtaati askeriyemiz üzerine bomba ve makinalı tüfek ateşi icra ederek, şimdiye kadar alınan malûmata göre üç şehit ve on iki mecruha sebep olmuşlardır.

Hâdisenin vehameti ve nasıl muzmir ve mutazam ve plânın sa-

fahatı mütaakıbesi olduğu anlaşılmaq için yakm vukuattan berveçhi-  
ati malûmat verilmek faydalı görülmüştür: Britanya heyeti Haliç Kon-  
feransında muahedenin sarahat ve delâletine rağmen Musul vilâyeti  
haricinde bulunan bir hudut teklif ve bu suretle Hakâri vilâyetimi-  
zin havalii cenubiyesinde mühim bir kısmını talep etmişti. Bu yüz-  
den inkıta eden konferansı mütaakıp Hakâri vilâyeti dâhilindeki Nas-  
turi ahvalinde tebeddül görülmüş ve 7 ağustos 340 günü Çölemerik ce-  
nubunda Hangediği nam mahalde Hakâri valisi yanındaki jandarma-  
larla beraber Nasturi eşkıyasının taarruzuna uğrayarak bir binbaş  
ile üç jandarma neferi şehit, beş jandarma mecruh vermişti, esarete  
düşen vali üç gün sonra müşkülâtı azîme ile eşkıya elinden kurtul-  
muş ve o zamandan beri eşkıya ikar cerâime kermi vermişlerdir. Bu  
hâdis e snasında vali, hududumuz dâhilinde Çal nahiyemiz merkezin-  
de iken valinin nezdine İngiliz mntakasından bilâmüsaade gelen Mis-  
ter Loyd' ismindeki bir İngiliz memuru da statüko hududu şimalinde  
Türkiye Hükümetinin bazı icraatına itiraz etmek tavrı garibini gös-  
termiştir. Vali ve maiyetindeki müfrezeye eşkıya müsellehan tecavüz  
ettikleri zamanda İngiliz tayyareleri mahalli hâdis e üzerinde mütema-  
diyen tayran etmişlerdir. Eşkıya aleyhine tedabiri tedibiye tatbik et-  
mek mecburiyetinde bulunan ve daima statüko hududu şimalinde ka-  
lan Türkiye Hükümeti, asker ve jandarmadan mürekkep kuvayi lâ-  
zimeyi eşkıya aleyhinde Çölemerik, Beytüşşebat, Hazbul mevakiinde  
cemetmekte idi. Her türlü kavaidi beynelmileliyye mugayir olarak  
İngiliz tayyareleri mütemadiyen arazimiz üzerinde tayran etmekte de-  
vam ediyorlardı. Tayyare tecavüzleri aleyhinde vuku bulan protesto-  
larımıza İngiliz Hariciye Nezareti 23 ağustos 1924 tarih ve 65-5711,  
6899 numara ile verdiği cevapta Bersiyus, Balat, Çakallu mevakiinde  
bulunan hudut karakollarının şimaline tayyare geçmediğini iddia edi-  
yordu. Hakikate asla mutabık olmıyan şu ahvalden sonra tecavüzatı  
cedide berveçhiatidir:

9 eylül 1340 da saat 8 evvelde iki tayyare Zaho istikametinden  
gelerek Hazil suyunu takiben şimale ve badehu Guban mntakasına  
tebdili istikametle uzaklaştı. 12 eylül 1340 da saat 8,15 evvelde 3 tayya-  
re Zaho istikametinden gelerek Hazil suyu üzerinde birkaç defa dolaş-  
tıktan sonra şimale geçti. Diğer bir tayyare de yine Zaho istikametin-  
den gelerek Comada üzerinden takriben Guban arazisine doğru gitti.  
14 eylül 1340 da 7,30 evvelde Zaho istikametinden gelen yedi tayya-  
re Harpul ve Habur suları arasındaki mntakada dolaştı. 8 ev-  
velde yine Zaho'dan gelen üç tayyare kıtaatımız ordugâhlarına  
bomba ve makinalıtüfek ateşleri yaptı. Bunlardan başka saat 7 evvel-

de ve 5 sonrada iki tayyare de Şirmak üzerine kadar hududun elli kilometre dâhiline geçmek suretiyle hava taarruzlarında bulundu. Eşkıyayı tedip edecek kıtaata mensup olanlardan bazılarını isticvap için Britanya memurlarının faaliyetinde bulduklarına dair deliller vardır.»

Bir iki kelime ilâve edeyim. O esnada vazife almış olan kıtaata mensup bir iki zâbit vazifesizlik ettiler, vatansızlık gösterdiler. Fakat derakap takip olundular, sonra bunlar hâdiseyi mütaakıp derhal hududu geçerek Britanya memurları nezdinde hüsnü kabul gördüler. Bu esnada Zaho Kaymakamı Fettah imzasıyla Cizre Kaymakamlığına gönderilen bir mektupta şöyle denilmiştir:

«Türkiye Hükümetinin muntazam bir kuvveti İmadiye hududuna takarrüp ettiği istihbar kılınmış ve ufak bir kuvvet de Irak Hükümetinin hududuna dâhil olduğu müşahede edilmiştir. Hal bu vaziyette kalırsa ve önü alınmazsa vehamet hâsıl olacaktır. cephe kumandanlığına müsellâh kuvve askeriyenin Irak hududu dâhilinde müsademeye mâruz kalacağını bildiriniz. Statüko hududu şimalinde ve Türkiye arazisi dâhilinde aylardan beri tecavüzatı havaiyede bulunan Britanya memurlarının bu tebliğinden maksat ancak, 16 eylül bomba ve makinalı tüfek taarruzuna zemin hazırlamak olabilirdi. 14 eylülde hududumuz dâhilinde Türk askerlerine vuku bulan tecavüzü en kâfi suretle ve muvacehei âlemde ve Cemiyeti Akvam nezdinde protesto ederim. Şehit ve mecruh olanların ve her türlü tahribatın tamamen tazminini, talep olunan miktarı tazminatın peyderpey işarı hakkını muhafaza eylerim.

Mühim olan diğer bir nokta İngilterenin statüko hududu tanımaksızın kendi kuvvayı müsellâhası ve Türkiye dâhilinde teşci olunan eşkıya ile müttehiden bir emrivâki ihdasına çalıştığı görülmüştür.

Lozan Muahedesi Irak hududu ihtilâfı hallolununcaya kadar statükonun muhafazasını tasrih etmektedir. İngilizlerin şimdiye kadar birçok inhirafatına rağmen statüko hududunu muhafaza etmiş olan Türkiye, meseleyi Cemiyeti Akvamın mütalâa ettiği esnada kendi topraklarına tecavüz edildiğini görmektedir. Bu ahval tahtında muallâk ihtilâfın muahede ile derpiş edilen hal usulünün İngiltere tarafından hâlâ muteber addedilip edilmediğinin bilinmesine lüzum vardır. Yani İngiltere bir statüko hududu tanımaktadır. Bu esasat anlaşılmaksızın ve 14 eylül taarruzu tamir edilmeksizin cihanın efkârı müsalemeterveranesi hilâfında olarak Irak hududu ihtilâfı İngiltere Hükümeti tarafından vesaiti müsellâhaya tevdi emrivâki yapılmak istenildiğini istidlâl etmek zaruridir. İngiltere Hükümetinin

eline vardktan sonra cihan matbuatma da tevdi edilecek olan bu notamıza sürati mümkün ile cevap almakla müşerref olacağımı beyan ederim.»

Bunu İngiltere Hükümeti nezdinde ve Cemiyeti Akvam nezdinde ittilaa vazettik ki murahhasımız da Cemiyeti Akvam Meclisi içtimamda bahsetmişti.

17 tarihli bir İngiliz notasını ve İstanbulda aldığımız bir takriri şifahi; «Mösyö Henderson zatı devletleriyle dün akşamki mülâkatmdan sonra Yeniköye avdetinde Irak hududunda vukua gelen ağır hadise hakkında Bağdad'dan bir telgrafname almıştır. Bu telgraf hâdiseyi, İsmet Paşa Hazretleri tarafından Mösyö Makdonal'e muharrer notada tavsif edilen şekilden büsbütün başka bir surette nakletmektedir tecavüz Türkler tarafından vukua gelmiş ve Britanya tayyareleri hududun beri tarafındaki aşiretler tarafında iğtişaş tehlikesini bartaraf etmek için Hazil Nehrini geçmekte olan gayri muntazam kuvveler üzerine ateş açmağa mecbur olmuşlardır. Bundan başka Mösyö Henderson bu sabah Hariciye Nezaretinden, Bağdad'dan keşide edilmiş 11 eylül tarihli mukaddem bir telgrafı ihbar eden bir telgraf almıştır. Mezkûr telgrafa göre İmadiye'den takriben on beş mil mesafede Irak hududu idariyesi üzerinde bir süvari fırkası da dâhil olmak üzere muntazam Türk kıtaları tahşit edilmiştir. Britanya Fevkalâde Komiseri bu tahşidden maksat Irak'ın istilâsı olmayıp hududun beri tarafında bulunan Tuhuma aşiretinin tecziyesi istihdaf edildiğini berveçhi peşin kabul etmekle beraber Türk kıtaatmdan küçük bir müfrezenin halihazırda Musul vilâyetinin eski hududunu geçmiş olduğunu nazarı dikkate vazeylerim.

Mösyö Makdonald işbu vahim havadis hakkında İsmet Paşanın nazarı dikkatlerinin celbi zmninde Mösyö Henderson'a talimat vermiştir. İngiliz Hükümeti bunu hayretle telâkki eder ve Cemiyeti Akvam nezdinde Lozan Muahedenamesi ahkâmına tevfikân Irak hududuna müteallik meseleyi müzakere üzere Türk heyeti murahhasasının Cenevre'ye muvasalatına müsadif bir zamanda Türkiyenin statükoyu ihlâl ettiği hususunda ısrar eyler.

Bağdad'dan doğruca keşide olunup dün sabah Mösyö Henderson'a vâsıl olan telgrafa göre Irak memurlarının Irak'a karşı olan tehdidin 11 eylül tarihli telgrafnamenin irsali esnasında zuhur eylediğinden daha vahim olduğunu nazarı itibara aldıkları bedihidir. Mösyö Henderson bu ahval dairesinde Türk kıtalarının o miktarda hududu tecavüzü halinde statükonun ihlâli musammem bir plânın neticesinden başka bir şey ifade etmiyeceğinden vaziyetin muhtel olduğu hak-

kında İsmet Paşanın nazarı dikkatlerinin celbini zatı devletlerinden rica etmekle muvazzaftır.» deniliyordu.

Bu notadan sonra taarruzlar durmadı. Tekrar tecavüzler vuku buldu. Diğer bir nota ile tedbire tevessül ettik:

«Şehri halin on altısında zatı asilânelerine tevdi ettiğim notada statüko hattımın Britanya kuvvetleri tarafından ihlâline karşı sureti katiyede protesto etmekle şerefyap olmuşum. Alınan son istihbarata nazaran işbu tahtiat nihayet bulmak şöyle dursun, sureti müstemirede zuhura gelmektedir. Bu suretle mezkûr notanın isalinden sonra beş tecavüz hâdisesi daha vuku bulduğunu bildirmekle iktisabı mübahat eylerim. Britanya tyayareleri, malı carinin 17 sinde badezzeval saat beşte Şiransi mevkiine bittaarruz iki askerin şehadetine ve diğer ikisinin mecruhiyetine sebep olmuşlardır.

Şehri mezkûrun on sekizinci günü kablezzuhur dört tayyare Çelki mıntakasında bir taarruz icra etmişlerdir ki bunun neticesinde iki kişi vefat eylemiş ve dört kişi mecruh olmuştur. Akşam vakti Hazil Nehri kenarında vukua gelen diğer bir taarruz bir neferin mecruhiyetine sebep olmuştur. Malzeme ve hayvanca vuku bulan zarar henüz taayyün etmemiştir. Bundan başka Keyfa nam maahlle karşı hücumlar vaki olmuştur. 20 eylülde Bisbin - Şiraniz yolu üzerinde Hazil'den on kilometre mesafede kâin Destimasak'a karşı icrayı harekât eden üç tayyare bir zâbitin ve altı neferin telefine sebep olmuştur. Kezalik on beşi vahim surette olmak üzere yirmi beş kişi mecruh olmuştur.

21 eylülde efrada ait bir deve kafilesine diğer bir hücum tevcih edilmiştir. İki deveci mecruh olmuş, kırk deve mürdolmuş ve yirmisi yaralanmıştır.

Türkiye Cümhuriyeti Hükûmetinin bu son hücumlar esnasında giriftar olunan zayıttan dolayı tazminat talebetmek hakkını sarahaten muhafaza etmekte olduğunu ikinci defa olarak beyan eylerim.

Bu vesile ile mevzuu bahis hattım tarihçesi hakkımda bazı malûmat itasımı faideli addederim.

Hükûmetim 30 teşrinievvel 1918 tarihli Mondros Mütarekenamesinin hini imzasında fiilen mevcut olan hattın başka bir hattı nazarı itibara almamakta haklı olur.

Malûmdur ki Britanya kıtaasının en ileri hattı, bu esnada Han-ki'nin yirmi beş kilometre şimalinde kâin Kasrışirin-İbrahim Hancıdan Kerkük'ün 25 kilometre şimalinden Altmköprü'nün 3 kilometre şimalinden, kezalik Dicle üzerinde kâin Elzaviye nam mahalden geç-

mekte ve Elhızır şimali yakınlarna teveccüh ederek ve bilâhare cenubu garbiye mümtet olarak Elbu Kemal'in 50 kilometre şarkında Frat'a müntehi olmakta idi.

Bundan müsteban olur ki Türkiyenin hukukan tanıyabileceği yegâne statüko hattı Türkiye'ye Musul, Erbil, Köysançak ve Süleymaniye'yi bırakmakta idi.

Britanya kıtaatı kumandanı General Marşal 2 teşrinisani 918 tarihinde Türk kıtaatı kumandanlığına isal ettiği bir muhtıradaki hattı berveçhi âti tâyin etmişti. İran hududu boyunca Mahmere'den bu hududun Avratan Dağı civarında Diyale'yi geçtiği noktaya, oradan Süleymaniye ve Köysançakına (bunlar dahil), oradan Harir civarında Zabülkebir'in teşkil ettiği dirseğe, oradan Zap boyunca İmadiyenin şimali şarkisinde kâin bir noktaya ve oradan Zaho'ya kadar.

Şimdi Britanya kumandanının hiç bir mukavele ahkâmına istinat etmeksizin kendi teşebbüsü zatisiyle tadil ettiği statüko hattı (Şehribazar, Ranye ve Revandiz) i Türk arazisinde bırakmakta idi.

Buna rağmen İngiliz kuvvetleri her türlü hak ve adalete karşı Ranye ve Revandizi işgal ederek hattı mezkûru bir kere daha kendi lehlerine tağyir ettiler.

İngiliz Hariciye Nezareti, İngiliz tayyareleri tarafından hududun mütemadiyen tecavüz ve ihlâl olunmasından şikâyet eden Türk Hükümetinin teşebbüsü mütekaddemine cevap veren 23 ağustos 924 tarihli notasında İmadiye ve Zaho arasındaki statüko hattı Zaho, Bersiyus, Banona, Çakallı arasından geçer bir hat olmak üzere işaret ediyordu. Bu tebligat Britanya Hükümetinin böylece yeni bir emrivâki ihdas ederek statüko hattını yeniden kendi lehine tâbir etmek hususundaki vâzih tasavvurunu ispat eder.

İşbu notada zikrolunan bütün havai taarruzların İngiltere Hariciye Nezaretinin 23 ağustos tarihli notasındaki hat da dâhil olmak üzere İngiliz memurlarının yekdiğerini takiben göstermiş oldukları bilcümle hututun şimalinde ika edilmiş olduğunu beyan etmek şayanı kayıt ve işardır.

Mösyö Henderson'un 17 eylül tarihli muhtırasında Haril Nehri ni geçmekte olan müfrezeye ateş edildiğinden bahsetmesi bilhassa şayanı hayrettir. Bu nehir hududa umumen Türkiye arazisi dâhiline girip şimale doğru cereyanını takip eder. Hudut ile hiç bir alâkası yoktur.

Bu şerait dairesinde İngilterenin bir statüko hattının mevcudiyetini bile kabul etmemekte olduğu tebeyyün etmekle müteessifim. İht-

**lâfm Cemiyeti Akvama arz edilmiş olması keyfiyeti muvakkat bir hattın tanınması ve bu hattın tarafeyninde etem bir huzur ve istirahatın mevcudiyetini tazammun eyler itikadındaym.**

**Diğer cihetten İngiliz memuriyetinin muahedatı yalnız Türkiye için vacibürriaye bir vasıtai emniyet ad ile bu noktai nazardan mülahem olarak Türkiye arazisine mütemadiyen tecavüz etmeleri kaabili tecviz değildir.**

**Binaenalâzalik İngiltere Hükümetinin memleketlerimiz arasında mevcut münasebatı tabiiye ile gayrikabili telif olan mâveka hale nihayet vermek üzere lâzım gelenlere evamiri katiye ita buyuracağını ümit etmekte kendimi haklı addederim.»**

**Bu nota ile yeni tecavüzleri zikrediyoruz. Bir mesele- nin siyaseten halline devam edebilmek için evvelemerde silâh temasının kesilmesi lâzım geldiğini ifade ediyoruz. Bunun için huzur ve sükûnun muhafaza olunacağı statüko hattı ne olabilir. Hangi esasa istinat edebilir. Tarihçesinden başlayarak bugüne kadar münhasıran İngiliz makamlarının yaptıkları tecavüzleri sıra ile dercediyoruz. Ve diyoruz ki: Sizin yaptığımız tecavüzler, yeni kendi kendinize tadil ederek vücuda getirdiğiniz hatların hepsinin şimalindedir. Sarih bir tecavüz vardır.**

**Bundan sonra 25 eylül tarihinde İngiliz notasını aldım, İngiliz mümessili şöyle yazıyor.**

**«Hükümetimin emriyle Irak hududu üzerinde mütehaddis ve kayii âhire hakkında zatı devletlerine tebligatı âtiyede bulunmakla kesbi mübahat eylerim.**

**Hükümeti Kıraliye Türk Hükümeti tarafından Lozan Muahedemesinin üçüncü maddesinin fıkrai saniyesi mucibince Türkiye ile Irak beynindeki hudut hakkında ittihazi mukarrerata intizaren mukadderatı katiyesi kararı mezkûrla malûm bulunan arazinin hali hazırına herhangi bir tebeddül iras edebilecek askerî veya sair mahiyette bir harekete tevessül edilmeyeceğine dair vuku bulan taahhüdün doğrudan doğruya ve alenen hilâfında olarak hareket edildiğini kemali hayretle haber almıştır.**

**12 eylülde Irak Fevkalâde Komiseri Çölemerik Kaymakamına ciddî bir ihtarname göndermişti.**

**14 eylülde bir İngiliz tayyare müfrezesi Hazil Nehrini Rayankinin şimalinden geçmekte bulunan küçük bir hasım kuvvetini keşfetmiştir. Bundan başka Zahoya müntehi yollar üzerinde, Bersiyus ve Banota kurbünde diğer müsellâh kıtaat ihbar olunmuştur. İngiliz memuriyeti, marüzzikir kuvvetlerin gayri mesul aşairden mürekkep oldu-**



ğunu farz ederek ve şayet izale edilmeyecek olursa, hareketleri aşair arasında teşevvüşü ciddiye bâis olabileceğinden endişenak olarak bunların üzerlerine tayyarelerden mitralyöz ateşi açmak ve kendilerini böylece zayıata duçar etmek suretiyle dâhile sokulmak isteyenlerden bazılarını hudut haricine atmak için tedabiri lâzime ittihaz eylemişlerdir. Nazarı dikkatinizi celbederin.

25 eylül tarihli bir notada bunların muntazam bir kuvvet olmayacağı ima ediliyor. Biz 16 eylül tarihli notada kıtaatımızın nelerde tahşit edildiğini ve buna dair olan dahili meseleyi sarahaten söylemiş bulunuyoruz. 16 eylül tarihinde diyoruz ki: Filân yerde bunun için asker topladık. Harekâtımızı gizli tutmuyoruz. İngiltereye de, Cemiyeti Akvama da söylüyoruz.

Britanya Maslahatgüzarı. 17 eylül tarihinde. Hariciye Vekâleti Dersaadet Murahhasına verdiği bir notada «Türk askerleri taammüden statükoyu ihlâli andırır miktarda hududu geçecek olurlarsa pek vahim bir vaziyet tahassül edeceğine dair bir tebliğde bulunmuştur. Türk Hükümeti, Bersiyus ile Banot'un yalnız Lozan Muahedenmaesinin miza tarihinde Britanya memuriyeti tarafından idare olunan havali hududunun değil fakat Musul vilâyetinin eski idarî hududunun berisinde uzak bir mesafede kâin olduğunu itiraf edecektir. Hükümeti Kıraliye tarafından 18 eylülde istihsal edilmiş olan malûmata nazaran müstevlilerin bıraktıkları cesetler Türk ordusu askerlerinin kuvvei müstevliye meyânında bulunduğunu irae etmektedir. Kezalik Türk askerlerinin Irakın idarî hududunun beri tarafında şarka doğru ilerlemiş oldukları ve bir polis mevkiine hücum eden hududun beri tarafında kâin bazı köyleri yaktıkları bildirilmiştir. 20 eylülde bir müfreze Türk askerlerinin Habur üzerinde Çakalda bir Irak polis müfrezesini hareketten alıkoymuş olduğunu ve İmadiyenin şimali garbisinde birkaç İngiliz mili mesafede diğer Irak postalarını tehdit ettiklerini nakleylemiştir. Binaenaleyh Türk kuvayi muntazamasının Lozan Muahedenamesinin imzası tarihinde Hükümeti Kıraliye tarafından idare olunan havaliyi sureti muhakkakada istilâ eyledikleri ve statükoya riayeti taammüden ihmal ettikleri bedihidir. 23 eylülde Irak Fevkalâde Komiseri Irak polisiyle yerli milislerden mürekkep müfrezelerin İmadiyede geri sürülmüş olduklarını nakleylemiştir. İşbu milis Britanya zâbitlerinin tahtı kumandasında olmak üzere bir imparatorluk teşkilâtı ise de keyfiyet Britanya zâbitlerinin bu vakalara iştirak eylediklerini tazammun etmez. Ricati vakıa külliyetli miktarda İmadiyeye hücum eden hırsiyan Asurilerle Irak kabaili adamlarından mu-

rekkep bir kütlenin firarı ile terafuk eylemiştir. Hükümeti Kıraliye usulünde olarak tasdik ve mevkii meriyete vaz'edilmiş ve kayıt ve tes-cil zmnında Cemiyeti Akvama tevdi olunmuş beynelmilel bir mua-hedename ile Türk Hükümeti tarafından vâki bir taahhüdü alenin in mükerrer ve âyan ihlâllerine karşı en aleni ve katî surette protesto eyler.

Hükümeti Kıraliye mâruzzikir vekayii münasebatı beynelmileli-yeyi müteessir eder ve sulhun vabeste bulduğu beynelmilel hüsnü âmizişi teşviş ile tehdit eyler bir vakıa olarak telâkki eder. Binaena-leyh Cemiyeti Akvam Meclisindeki Britanya mümessili bu itirazname-yi Meclise ve heyeti umumiyeye tebliğ etmeğe ve bunların nazarı dik-katlerini misakın on birinci maddesinde derpiş olunduğu üzere Irak hududu üzerindeki vukuatın halihazırma celbeylemeğe davet eyler.

Buna intizaren Iraktaki Britanya memuriyeti Türk kuvvetlerinin ciddî şuriş veya sefki dimaiyi mucip olacak surette istilâ veya hulûlle-rinin önünü almak için bilcümle tedabiri lâzimeyi ittihaz eylemek hu-susunda mezuniyet almışlardır.

Mâruzatı anifeyi müstacelen İsmet Paşa Hazretlerine iblâğ buyur-manızı rica ederim. Bu vesileden bilistifade ihtiramatı faikamın ka-bulünü rica ederim.» deniliyordu.

Cemiyeti Akvamda mevzuubahis olan bu malûmat 16 ey-lülde yazılmış ve bu tarihte bizim şikâyetlerimizin mevzuubahis olduğu bir muhitte bulunuyor demektir. Bundan sonra 29 eylülde di-ğer bir nota daha aldık.

«Türkiye Cumhuriyeti Hariciye Nazırı Hazretlerinin Zatı Hazreti Kıralinin Hariciye Nazırına 23 eylül tarihinde irsal etmiş olduğu no-taya atfen Türkiye ile Irak arasındaki hudutta vuku bulan tecavüzar hakkında mezkûr notada münderiç müddeiyat Hükümeti Kıraliye ve Mösyö Ramsey Makdonald'in malik oldukları istihbarat ile mukaye-se edilmiş olup geçen çarşamba günü kurye ile gönderilmiş olan mârüz-zikir notanın metninin ahzına intizaren şehri carinin 24 ünde işbu cevabı muvakkati müsaraaten itaya müşarünileyh tarafından ba-na mezuniyet ita edildiğini size ihbar ile kesbi mübahat eylerim.

2 — Mâruzzikir notanın üçüncü ve dördüncü fıkralarında mün-deriç beş mahal berveçhizir dermeyeran edilen esbaba binaen Lozan Mu-ahedenamesinin tarihi imzasında muayyen olan hududun haricinde addedilemez. Bundan maada Hükümeti Kıraliye Türk Hükümetinin hudut olmak üzere Mondros Mütarekesinin imzasında fiilen mev-cut olan hattı talep etmekte hukukan haklı olacağına dair yedinci fık-rada dermeyeran edilmiş olan müddeayı kabul edemez. Böyle bir talep

Türk Hükümeti tarafından Lozan Muahedenamesi ile kabul edilmiş olan taahhüt ile gayri kaabili telif olur. Üçüncü derecede, hududu fiiliyenin tahvili için mervi teşebbüsat hakkında 9, 10, 11, 12 nci fıkralarda dermeyan edilen Edille Hükümeti Kıraliye'nin fikrince mevzu bahis mesele ile hiçbir veçhile alâkadar görünmez. Zira Lozan Muahedenamesinin 3 üncü maddesinin 2 nci fıkrası, mukadderatı katiyesi işbu karara tâbi bulunan arazinin hali hazırma yani 24 temmuz 1923 tarihinde mevcut vaziyete herhangi bir tahavvül iras edecek askerî veyahut sair mahiyette bir harekete iptidar edilmeyeceğini derpîş etmektedir.

3 — Hükümeti Kıraliye Musul vilâyetinin Hükümeti Kıraliye'nin işgali fiilisi ve idarei fiiliyesi tahtında bulunduğunu addelediğini evvelâ İstanbulda bulunan İngiliz Mümessil Vekili tarafından 20 kânunuevvel 1923 tarihinde Adnan Bey'e tevdi edilen bir notada, sâniyen Hükümeti Kıraliye Hariciye Nazırı tarafından Londradaki Türk mümessiline hitaben 23 temmuz 1923 tarihinden beri iki defa bildirmiştir. «Hükümeti Kıraliye Lozan Muahedenamesinin üçüncü maddesinin 2 nci fıkrasında münderic statükonun idari veya sair mahiyette şeraiti âtiyeyi muhtevi olduğu fikrinde dir. 1923 senesi temmuzunda bütün Musul vilâyeti fiilen Hükümeti Kıraliye tarafından işgal edilmiş ve idarei fiiliyesi tahtında bulunuyordu. Nevahii âtiye Musul vilâyetinin hakiki hududu şimalisinin beri tarafında bulunuyordu. Zaho kazasında Sindi Gölü nahiyeleri İmadiye kazasında İtratşar, Barvari, Balânruva, Raykan nahiyeleri, Revandiz kazasında Muzori, Balâ, Şirvan, Baradost, Balık nahiyeleridir. Bundan müsteban olduğuna göre Musul vilâyetinin hakiki hududu şimaliyesi berveçhiati tahdit edilmişti. Dicle ve Habur nehirlerinin mültekasından Habur Nehri mecrası ve Haril Nehirlerinin mültekasma kadar şarka doğru Hazil mecrasında Bayjotun iki köyünün Hazile munsap olan derelerinin munsap olduğu noktaya kadar şimale doğru ilk... bir hat ile tahdit edilmiştir. Musul vilâyetinin hakikî hududu şimaliyesini bu veçhile tarif eyledikten sonra Hükümeti Kıraliye bu hududun şimalinde kendi fikrince Lozan Muahedesinin tarihi imzasında ne Türkiye ve ne de İngiltere tarafından fiilen işgal edilmemiş olan bir havali mevcut olduğunu beyan eylemek ister».

Efediler! Nazarı dikkatinizi celbetmek isterim «Çölemerik'in cenubunda (Zab) m iki sahilindeki arazii cebeliye bu havaliye dâlüil bulunuyor ki bu havalinin hudutları berveçhi bâlâ tarif edilen huduttan hareketle hududu mezkûrenin Halâmon, Ceramisi üzerindeki tepeler üzerine cenubu şarkiye döndüğü noktaya... ilk, bir hat ile

temdit edilmiştir. «Bu havalî âlâ ve süflâ Binari ve Tuhuma hrist-yan Asuri kabailinin müddeti medideden beri meks ve ârâm ettikleri memleket aksamından madut olup Türk memuriyeti tarafından ahâlisinin tardedildiği 916 senesinde İngiliz memurininin kendilerini yeniden yerleştirdikleri ve 1921 senesine kadar hemen ahâlidenden hâli bulunuyordu. Bütün bu müddet zarfında Asuriler Irak mntakasında Irak mültecileri karargâhında İngiltere Hükümeti Kırâliyesi hesabına işe edilmiş idiler. Hükümeti Kırâliye bu havalinin Musul vilâyetinin hudutlarına ithal edilmesini talep etmezse de Asuri mültecilerinin avdetinden beri hiçbir Türk idareî fiiliyesinin orada icrayı faaliyet eylemediğini derhâttir ettirir. Zaten Asuriler bu halden haberdar olsalar oraya gitmezlerdi. Lozan Muahednamesinin tarihi imzasında mevzu bahis havalî fiilhakika Türk nüfuzunun dairesi haricinde bulunuyordu. Çölemerik'e bir mutasarrıfın. Türk askerlerinin vürudu ve Şal'e bir kaymakam ile askerlerin ikamesi şayiaları Hükümeti Kırâliyenin semütlama vâsil olunca mezkûr hükümet 17 teşrinievvel 1923 tarihinde İstanbulda bulunan İngiliz Mümessil Vekili vasıtasıyla bu tasavvurun tatbik mevküine konulmasına Lozan Muahednamesinin üçüncü maddesinin 2 nci fıkrasında mezkûr statükonun ihlâlî nazariyle bakacağını Türk Hükümetine tebliğ eylemiştir (bir sene evvel).

İşbu notaya hiçbir cevap verilmemiş ve Türk memurini ikamî tehdit ettikleri gibi (Şal) da askerle birlikte idarî bir zâbüt «Oficier administratif» izâm etmemiş olduklarından Hükümeti Kırâliye Türk Hükümetinin bu havalideki vaziyet hakkında kendi noktâi nazârına iltihak eylediğini istidlâl etmiştir. Buna cevap verilmemiş değildir. Bir defa bu noktâi nazârı kabul etmediğimizi söylemiştik. Ondan sonra mütemadiyen çok aşağıda bulunan hudutları tecavüz ediyorlardı. Mütemadiyen protesto etmişizdir. Noktâi nazârımızın çok aşağıda bulunduğunu mütemadiyen ifade ederken yukarda bulunan bir mntakayı işgal altında addetmemize imkân yoktur bir. İkincisi Çölemerik'e vali gelmesin veyahut Çala müdür gelmesin diye teşebbüs etmişler ve gitmemiş. Halbuki hakikat şudur ki: Çölemerik'te vali ve (Çal) da nahiye müdürünün vazife ifa etmesi hiçbir zaman inkıta etmemiştir. Aslı yoktur. «Hükümeti kırâliyenin 23 ağustos tarihli notasında İmadiyenin Zaho arasındaki statüko hattı mezkûr notada muharrer mahallerden geçer gösterdiğine dair Türk notasının 12 nci fıkrasında dermeyan edilen müddeâ gayri vârittir. Hükümeti Kırâliye yalnız bu mahallerden geçen bir hattın şimalinde haziran ayı zarfında hiçbir İngiliz tayyaresi geçmemiş olduğunu bildirmişti. Bu

mahaller ki bâlâda irae edilmiş olan hududun tarifini tetkik ederken kesbi kanaat edebileceği üzere Musul vilâyeti hakiki hududunun beri tarafında bulunuyorlar.

Hükümeti Kıraliye Mösyö Hendersonun zâtı devletlerine 17 eylül tarihinde tevdi etmiş olduğu notanın Türk notasının 14 üncü fıkrasında muharrer olduğu ve hile tenkidedilmesini anlıyamaz. Hazil Nehri hududa amuden Türk arazisine dâhil olarak girer değil statüko hattına ait olmak üzere addeyleyler. Hükümeti Kıraliye Lozan Muahednamesinin imza edildiği tarihteki statükoyu ne suretle telâki eylediğini balâdaki fıkralarda tarif etmiştir. Binaenaleyh mukadderatı katiyesi hakkında elyevm müzakerat ve münakaşat cereyan etmekte bulunan arazinin bu tarihten itibaren hal ve vaziyette bir tebeddül ihdas edecek mahiyette olan her nevi hareketi askeriye ve saireden dolayı hükümeti kıraliye kendisini mesul tanımamaktadır. Tecvizine mecburiyet hâsıl olan hücumla harekâtı askeriye sırf balâda tarif edilen statükonun muhafazası emeli halisinden ibarettir. Diğer taraftan Türk memurları Lozan Muahednamesinin imzası tarihinden Türkiye dairei nüfuzu haricinde bulunan bir mntaka idaresinde fiilî bir idari murakabe tesisine çalışmak ve bunun için ağustos iptidasında bir askerî kıta ile Şal'a gitmek üzere bir idarî zâbit tâyin eylemekle kalmayıp Lozan Muahednamesinin imzası tarihinde hakikaten İngiliz askerî işgali ve fiilen İngiliz idaresi altında bulunan bir kıtaya tecavüz etmiş ve Hazil Nehri havalisine süvari, piyade ve topçudan mürekkep askerî kuvvetlere gönderilmiştir. Türk Hükümetinin bu tarzı hareketi karşısında Hükümeti Kıraliye meselenin bir tarzı müşlihanede hal vetesviyesi için Cemiyeti Akvam huzuruna heyeti umumiyesiyle vaz'edilmiş olduğunu da pişi dikkate alarak elim bir hayrete duçar olmuştur.

Bu şerait dâhilinde Hükümeti Kıraliye Türkiye Hükümetinin Musul vilâyetinden ve balâda tarif edilmiş olup Türk mntakai nüfuzu haricinde bulunmuş olan araziden Türk kuvvetlerini geriye çekmek için mahallindeki Türk kumandanlarına derhal evamiri lâzime ita edileceğinden ümitvardır. İşbu notanın esasını teşkil eden Mösyö Ramsey Makdonald'ın telgrafnamesi ve kezalik Mösyö Ramsey, Makdonald'e gönderdiğim ve derununda İsmet Paşanın 23 eylül tarihli notası münderecatını hulâsa eylediğim telgrafname suretini Hükümeti Kıraliye Cemiyeti Akvam Meclisi huzuruna vaz'etmek üzere emir almış olacaktır.» Bu 29 eylül vaziyetidir. Bundan sonra Cemiyeti Akvam Meclisinde bir karar verdiler. Bu karardan sonra samimem anladık ki sui tefehhüm zail olmuştur ve sükûnet muhafaza olunmuştur.

**Bu esnada tayyare tecavüzleri 1-2 teşrinievvelde kâh yalnız tecavüz halinde ve kâh şuraya, buraya bir zayıatı mucip olmamış olan bomba ve makinalıtüfek ateşi halinde devam etti.**

5 teşrinievvelde diğer bir nota aldım: «Cenevredeki Türk ve İngiliz heyeti murahhasaları Irak hudunun güzergâhı sureti katiyede tekrârür edinceye kadar statükoyu muhafaza etmek için bir itilâfa vâsıl olmuşlardır.

Statüko Lozan Muahedenamesinin hini imzasındaki hat olup bunun tarifi işbu heyetin 29 eylül tarih ve 38 numaralı notasında irae edilmiştir. Cenevrede Fethi Bey tarafından verilmiş olan taahhüdâtı katiyeye nazaran Hükümeti Kırالیye Türk Hükümetinin askerlerinin vekayii ahireden evvel işgal eyledikleri hatta derhal rücu etmeleri için âcilen evamir ita eylemesini ümit eylesen, yoksa vaziyet fevkalâde kesbi vahamet edebilir.»

Cemiyeti Akvamda geçen müzakeratı tabîi takip ediyoruz ve telgraflarla vâkıf bulunuyoruz. Ancak müzakerelerin cereyanını olduğu gibi gösteren zabıt varakaları ve bilhassa 30 eylül tarihli zabıt varakaları bu tarihte elimize gelmemiş bulunuyordu. Bundan sonra aldığımız 9 teşrinievvel 340 tarihli İngiliz notası:

«İngiltere Hükümeti Kırالیyesi Irak hududundaki statükoya ait olarak 5 teşrinievvel tarihinde işbu murahhaslık tarafından kendi emri üzerine Türk Hükümetine vâki olan teşebbüsatta şimdiye kadar hiçbir cevap almamış olmasından mütevellit hayretini ketmedemez. Malûmatı vârideye nazaran Türk memurini işgal eylemiş oldukları mahallerden askerlerini geri çekmek şöyle dursun bilâkis faaliyetlerini tezyit ve asakiri cedide tahşit eylemektedirler. Hükümeti Kırالیye bu vaziyete müsamaha edemez. Cenevrede vuku bulan mübahasatı ve 30 eylülde Türk murahhası tarafından pek katı olarak ita edilmiş olan teminatı nazarı dikkate alarak İngiltere Hükümeti Kırالیyesi Murahhaslığın 25 eylül tarihli numara (36) notasının sonundan iki evvelki fıkrasında beyan edilmiş olan tedabiri bu âna kadar bizi fiile îsal etmemiştir. Maahaza bu vaziyeti ilânihaye idame edemez. Türkiye Hükümeti Murahhaslığının 29 eylül tarih ve 38 numaralı notasında statüko hattma rücuu kabul etmediği halde İngiltere Hükümeti Kırالیyesi 11 teşrinievvel zevalinden itibaren vaziyeti iade etmek için iktiza edebilecek bilcümle tedabiri askeriyeyi itihaz hususunda bütün serbestii hareketi iktisap edeceğinden bugün Türk Hükümetini haberdar eylemek zaruretindedir. Iraktaki İngiliz memurini askeriyesi bu yolda evamir almışlardır ve bunu mahallindeki

**Türk kumandanlarma ihbar eylemeğe mezun kılmışlardır.» deniliyordu.**

5 Teşrinievvel notasında, malûmat almadığımdan bahsederek oradaki kıtaatın çekilmesi şöyle dursun tezyidi faaliyet edildiğini ve mühlet tayin ederek - statüko hattı olarak hangi hattı düşünüyorlarsa - o hattın haricinde bulunan mmtakada hepsinin muayyen bir müddet zarfında harice çıkarılmasını teklif ediyorlar.

Muhterem arkadaşlar! Bir devletin hak ve haysiyetini muhafaza etmek için ufak veya büyüğün mânası yoktur. Cumhuriyet Hükümeti en ufak bir meselede bile hukuk ve haysiyetin muhafazasını şiar itilâz etmiştir (alkışlar, bravo sesleri). Âzayı kirama vakaları bütün tafsilâtıyla - hatta müteamil olduğu şeklinden daha fazla olarak verir iken - cidden ne kadar haklı bir vaziyette bulunduğumuzu ve hepimizin ayrı ayrı vicdanen ve kalben kani olduğumuzu gösteriyorum. Çünkü tecavüze uğradığı zaman samimi adamların ve bilhassa tecavüz etmemek yolunda yürüyecek adamların dikkat edecekleri bir nokta vardır: Hâdisе üzerinde evvelen kendi vicdanını tatmin eder, haklı veya haksız olduğunu kendi nefsinde mukayese ve teslim eder (çok doğru sesleri). Haklı bulunduğumuzu kabul ettikten sonra gelecek hâdiseleri sükûnetle derpiş ve kabul etmek mümkün olur. Vaziyeti bunun üzerine baştan aşağıya tekrar mütalea ettikten sonra huzuru âlinize arzettim. Kendimizi her suretle haklı gördüm. Ancak mevzuubahis olan birçok hâdiseler vardır ki, tarafeynde sui niyet olmadığı halde bilâirade bir müsademeye, bir müsellaht ihtilâfa münceer olabilir. Birtakım hatlardan bahsolunabilir. Biri Musul vilâyetinin filân zamana ait hattı budur diyor. Diğer bir vesikaya nazaran bir adam da hudut şudur diyor. Bu, usul dairesinde tetkik olunup bir neticeye varılmazsa noktai nazarlarımda ısrar eden her iki taraf ihtilâfa varabilirler. Kezalik filân tarihte mevcut olan vaziyet şu idi. Bunu arazi veya harita üzerinde tarif ederken mutabakat için anlaşmaktan başka bir çare yoktur. Şimdi buna muhabereleer güçlüğü-nü ve mesafenin uzaklığını ilâve ediniz. Londra'da müzakereler cereyan ediyor, Irak'ta bir takım hâdisat oluyor. Memleketin hukukunu ve haysiyetini muhafaza etmek yolunda ve bu esasta zerre feda etmeksizin sükûneti muhafaza ve anlaşmağı temin etmek için her çareyi aramak vazifemizdi. Bu, bir insanîyet ve bir siyaset vazifesi idi ki Cumhuriyet Hükümeti bir sulh ve müsalemet âmili olarak, mevcut olan ihtilâflar - ki eğer suinîyetten değil, suitefehhümden münbais isebunların çarei hallini göstermek ve buna bir yol aramak emeli hâlisini takip ediyordu. Bunun üzerine düşündük ki muhtelif statüko

hattını Musul vilâyetinin şu veya bu hattını tâyin etmek için bir taraflı olarak teşebbüs edilen hükümler üzerine şuraya veya buraya çıkmak kaabil değildir, böyle bir mesele mevzuubahis olamaz. Yalnız mevzuubahis olan anlaşmak imkânını temin etmek için beynelmilel teşkilât ve beynelmilel tavassutlardan istifade etmek ve bu suretle meseleyi, hüsnü suretle halletmek çaresi vardır. Bu çareyi derpiş ettik. Bunun üzerine 10 eylül 1340 tarihli notaya şu cevap verildi. Bu verdiğimiz notada yukarda cevap verilmiş veyahut şu ve bu tarzda aleyhimizde olarak tefsir edildiği görülmüş olan noktalara âzayı kıram cevap bulacaklardır. Bunu nazarı dikkate arz ederek notayı okumağa başlayacağım.

«1 — 9 teşrinievvel tarihli takriri şifahiye cevap verirken evvelmirde 29 eylül ve 5 teşrinievvel tarihli notalara şimdiye kadar cevap verilmemiş olmasını izah edelim. Irak hududunda muahede ile muhafazası derpiş edilen statükonun ihlâl olduğuna dair 16 eylül ve 22 eylül tarihli notalarımıza cevap olan 29 eylül tarihli İngiliz notasının muvakkat bir cevap olduğu tasrih edilmiştir. Notada nazarı dikkati âlinizi celbettim. Telgraf malûmatı olmak üzere bir cevabı muvakkat diyorlar. Şu halde tam addedilen bu notanın vüruduna intizar etmek tabii idi.

Saniyen bizim 16 ve 22 eylül notalarımızla büyük Britanyanın 25 ve 29 eylül notalarıyla mevzu bahis olan hudut hâdisat ve şikâyatı kâmilen Cemiyeti Akvam huzuruna götürülmüş ve cemiyet bu şikâyatın cümlesine ittıla hâsıl ederek bu yüzden mütevellit münakaşayı 30 eylül 1924 tarihli kararnamesinde halleylemiş idi. Tarafeynin muvafakatiyle Mecliste hallolunan bu meseleyi kapanmış adetmek tabiidir.

2 — 5 teşrinievvel tarihli muhtırada Cemiyeti Akvam Meclisinin kararnamesi tefsir olunduğu görülmüştür. Telgrafla aldığımız malûmata tevafuk etmeyen bu telâkkiyi Meclis kararnamesinin ancak bugünlerde vâsıl olabilen aynıyle mukayese edilmek zaruriydi. Cemiyeti Akvam Meclisinin 30 eylül tarihli kararnamesinin hududa taallûk eden fıkrası aynen şudur. «Hudut hakkında ittihaz olunacak karara intizaren Türk ve Britanya mukarreratı katiyesi bu karara muallâk olan arazinin hali hâzırında herhangi bir tebeddül ikama bais olacak mahiyette hiçbir hareketi askeriye ve sairede bulunmryacağına dair Türk ve İngiliz heyetlerinin beyanatını Meclis senet itti eder». Görülüyor ki Cemiyeti Akvam kararnamesinin 5 teşrinievvel tarihli İngiliz notasında beyan olunan statüko tâbiri değil, hali hazır tâbiri kullanmışlardır.



3 — Vacibürriaye olan hudut hakkında 29 Eylül tarihli İngiliz notasının delâiline gelince Lozan muahedесinin hini imzasında Musul vilâyeti beşinci maddede gösterilen şimal hududuna kadar kâmilen İngiltere işgali fiilisi altında bulunuyordu. Türk idaresinin fiilen çekilmiş olduğu hat İngiliz kumandanı mareşalin 2 teğrinisan 1918 tarihinde Türk kumandanma tebliğ etmiş olduğu hattı.

Bu hat haricinde olarak 24 Temmuz 19y3 tarihine kadar fiilen İngiliz işgaline yeniden geçmiş olan mıntaka Revandiz'den ibarettir. Bütün vilâyetin işgal altında bulunduğunu addeylediğine dair üçüncü maddede zikrolunan tebligatın tarafımızdan kabul edilmiş olduğunu iddiaya imkân yoktur. Bilâkis 24 Temmuz 1923 tarihinden sonra Süleymaniyenin işgaline ve Musul mebuslarının Iraka izamma ve İngiliz tayyarelerinin tecavüzatına dair her hâdiseyi Türkiye protesto etmiştir. Tayyare tecavüzlerine dair teşebbüsümüze İngiltere 23 Ağustos sene 1924 tarihinde karakollarının bulunduğu hattı zikrederek bu hattı geçmemiş olduğunu beyan etmiştir. Bu beyanat dokuzuncu maddedeki telâkkiye rağmen İngilterenin itibar ettiği bir statüko hududunu sarahaten ifade etmektedir.

4 — Musul vilâyeti haricinde kalan araziye dair notanın altıncı ve yedinci ve sekizinci maddelerinde serdölan delâil gayri vârittir. Notada İngiltere Hükümeti bu havalinin 1923 temmuzunda fiili işgali altında bulunmadığını ve Musul vilâyeti hududu dâhiline ithalini talep etmediğini tasrih etmektedir. Müstevlinin fiili işgali altında bulunmayan arazinin asli sahibi ait olduğu tabîdirdir. İngiliz fiili işgali altında bulunmayan mahallerin Türkiyeye aidiyeti için bu mahallerde Türk memuru veya Türk askeri bulunup bulunmadığını taharri ve tevsik eylemek icabetmez. Bu mıntakaya mu-tasarıf ve memur ve asker izamma dair İngilterenin verdiği protesto üzerine bunların gönderilmediği vâki değildir. Çölemerik'te Hakâri valisi ve Çal'da nahiye müdürü muahedenin imzasından beri dahi bilâfasıla idarei umur etmektedir. Bu hususa dair verilen notalara cevap meselesine gelince, daha cenupta bulunan hututa İngiliz tayyarelerinin taarruzu şikâyet mevzuu olması ve 23 Ağustos İngiliz notasında olduğu gibi daha cenupta bir hat hakkında teminat istihsal kılınmasıyle bu cevaba lüzum kalmamış olduğu mütalâasındayız. Şurası da zikrolunur ki Musul vilâyeti haricinde bir meselenin esasen mevcut olmadığı noktai nazarını Türkiye Haliç Konferansında dahi izah etmiştir.

5 — En son olarak Musul vilâyeti üzerindeki ihtilâf âhiren bâ muahede Meclisi Akvama vaz'olundu. Statüko hududunun tecavüz

olduğuna dair tarafımızdan ve İngiltere tarafından serdolan şikâyetler de Meclisce tetkik olunmuştur. Muhafazası icabeden statüko hududuna dair İngiliz murahhası Meclisin 25 eylül 1924 tarihli içtimamında statüko hududundan maksat Mütarekeden beri teessüs eden hat olduğunu beyan etmiş ve bu tarife murahhasımız iltihak etmiştir. Biz de 22 eylül tarihli notamızda statükonun menşei hukukan mütareke zamanında aranabileceğini iddia etmiştik. Nihayet Meclis bütün şikâyetlere ve İngilterenin 25 eylül ve 29 eylül tarihli notalarına ve bunlar içinde hangi mıntakaların tarafımızdan tahliyesi İngilterece talep olduğuna ittila hâsıl ettikten sonra 30 eylül kararını vermiştir ki alâkadar her iki devlet bu karara iltihak ilân etmişti. İşbu kararda hali hazırın yani 30 eylül tarihindeki vaziyetin muhafazası taahhüt olunmuştur. İngilterenin 5 teşrinievvel notasıyle Cemiyeti Akvam kararındaki hali hazır tâbirinin İngilterenin 29 eylül tarihli notasında münderiç hatta mâtuf olduğunu iddia etmesine hukukî imkân yoktur. Cemiyeti Akvam Meclisi kendi mukarreratının Türkiye aleyhine olarak tefsir ve tadil hakkını diğer tarafa verdiğiine dair bir karar ittihaz etmemiştir.

6 — 29 eylül ve 5 teşrinievvel tarihli notalara berveçhibalâ izaattan sonra ve mezkûr izahata müsteniden 9 teşrinievvel takriri şifahisine berveçhiati cevap ita olunur:

«5 teşrinievvel notasına cevaben teahhuru Cemiyeti Akvam Meclisinin kararnamesinin aynının vusulüne intizar zaruretinden olduğu birinci maddede arz olunmuştur.

Türk askerlerinin faaliyetlerini tezyit ve yeni asker tahşit ettiklerinin asıl ve esası yoktur. Türkiye ağır ceraim irtikâp etmiş olan Nasturi eşkıyasının tedibi için askerî tedbirler ittihaz ve asker ve jandarma kuvvetleri tahşit ettiğini saklamamış bilâkis 16 eylül tarihli notasında hem İngiltereye ve hem Cemiyeti Akvama bertafsil bildirmiştir. İngiltere Mümessil Vekili 17 eylül 1340 tarihli notasında Nahoma mıntakasında harekâtı askeriyemizin Nahoma Nasturilerini tedibe mâtuf olduğunu berveçhipeşin kabul etmekteydi. Binaenaleyh cemolunan kuveyi askeriye munhasıran eşkıya tedibi için hakikî miktar ve tertibattaydı. Hattâ tedibatın âhiren hitam bulması üzerine tedabiri askeriyenin aynen muhafazasına da lüzum kalmamış ve kuvvayi askeriyenin kesafeti bir haftadan beri gerilere nakledilmekte bulunmuştur. Hakikaten harekât bittikten sonra oraya cemildilmiş olan kuvvetler geriye naklediliyor. Bir haftadan beri bu nakliyat devam etmekteydi. Bu ahval tahtındaki hâdisat yeni tahşidat ve yeni faaliyet olduğuna dair olan iddia ile taban tabana zıttır. Bu ah-

val tahtında hudut üzerinde şüpheli bir hareket veya tahaşşüt vukua geldiğini zannetmeğe hiçbir sebep olmadığını beyan ederim. Alenen beyan ve tasrih ederim ki İngiltere karakollarının buldukları, 23 ağustos tarihli İngiltere notasında bildirilen Bersiyus, Banona, Çakallı hattının cenubuna geçilmeyecektir. Cemiyeti Akvamın 30 Eylülde ittihaz ettiği karara itina ile riayet edilmektedir. Bu izahat Cemiyeti Akvamda gerek tarafeyn murahhaslarının dermeyan ettikleri temayülâtı muslihaneye ve gerek Cemiyeti Akvamın ittihaz ettiği mukarrerata Türkiyenin ne kadar riayet etmekte olduğunu ve kendi tarafından Cemiyeti Akvam mukarreratına muhalif bir vaziyete sebep verilmiyeceğini izhar etmek emeli halisiyle verilmiştir. Bunların mucibi kanaat olacağını ve suitefehühümleri izaleye kifayet edeceğini ümidetmek isteriz. Şurasını da beyan ederiz ki Cemiyeti Akvamın 30 Eylül kararnamesini nasıl anladığımızı dair vâki olan beyanatımızı «eğer İngiltere lüzum görürse Cemiyeti Akvamın hüküm ve tetkikine yeniden arz etmeğe âmadeyiz». İşbu notanın meali hulâsaten telgrafla ve aynı posta ile Cemiyeti Akvama da arz olunmuştur. Biz bununla aleyhimize serdedilen delâilin vârit olmadığını vâzihan gösterdikten sonra mevcut olan ihtilâfları teskin etmek için ve bir müsademeye mahal kalabilecek her hangi bir suitefehühümün vârit olmadığını beynelmîlel tavassut ile halledebilmek için bir çarei tesviye de göstermiş oluyoruz. Bundan sonra bilhassa Londrada noktai nazarlarımızı vaziyeti ahvali serdedebilmek ve bir suitefehühüme mâni olarak iki hükümet arasında teması temin etmek için sefirimiz sarfı faaliyet etti. Teessüf ederim ki gazeteler sefirimizin faaliyeti hakkında yanlış haberler söylediler. Bilâkis sefirimiz suitefehühümleri izale ederek meselenin halli için temas ve meseleyi sulhan halletmek esasını temin için vazifesinde cidden yedi iktidarında olan kuvveti samimiyetle sarf eyledi. Hıdematından cidden müstefit olduk (teşekkür ederiz sesleri). Cemiyeti Akvama çektiğim telgraf:

«1 — İngilterenin 5 teşrinievvel tarihiyle Türkiyeye verdiği bir muhtırada Türk ve İngiliz murahhaslarının Cenevrede Irak hududu üzerinde statükoyu muhafaza için itlâf ettiklerini beyan etmiş ve statükonun Lozan Mlahedesinin imza olunduğu zamana ait olduğunu ve İngilterenin yine Türkiyeye verdiği 29 Eylül tarihli notada bu statüko hattının tarif edilmiş olduğunu ve Fethi Bey tarafından Cenevrede vuku bulan taahhütlere teban Türkiye Hükümetinin kıtaatına hâdisatı âhireden evvel işgal ettikleri hatta avdet için emir vereceğini ümit ettiğini aksi halde vaziyetün fevkalâde vehamet kesbedeceğini bildirmişti. 9 teşrinievvel tarihli bir takriri şifahide ise

5 teşrinievvel teşebbüsâtına cevap alamadığına mütehayyir olduğunu ve istihbaratına nazaran Türk memurini askerlerini işgal etmiş oldukları havaliden çekmek şöyle dursun faaliyetlerini tezyit ve yeni asker tahşit ettiklerini ve İngiltere Hükümetinin bu hale müsaade edemeyeceğini ve şayet Türk Hükümeti 2r eylül tarihli notasında gösterilen hatta avdete razı olmazsa İngiltere Hükümeti 11 teşrinievvel zevalinden itibaren vaziyeti iade için muktazi askerî tedbirleri almak hususunda hareket serbestisini iktisap edeceği ve Iraktaki İngiltere askerî makamları bu hususta emirler aldıkları ve bundan Türk kumandanlarını haberdar etmeğe mezun kıldıkları beyan olunmaktadır.

Cemiyeti Akvam Meclisi âhiren Lozan Muahedesi mucibince Irak hududu ihtilâfını tetkik ettiği sırada statükonun İngilizler tarafından ihlâl olduğuna dair 16 eylül ve 22 eylül tarihli iki nota vermiştik ve Büyük Britanyanın da bilmukabele 25 ve 29 eylül tarihli iki nota ile şikâyet ve talepler dermeyan eylediğine muttali olmuş idik. Cemiyeti Akvam Meclisi bütün bu notalara sahip olduktan ve meseleyi tetkik ettikten sonra 30 eylülde karar ittihaz eyledi ve 30 eylülde hali hazırım muhafazasını tarafeyne taahhüt ettirdi. Türkiye haklı şikâyat ve müddeiyatına rağmen Cemiyeti Akvamın 30 eylülde tesbit ettiği halin muhafazasına riayet ettiği halde İngiltere 29 eylül tarihli notasında serdettiği taleplerde ısrar eylemektedir. İngiltere bu suretle Cemiyeti Akvam kararına riayet için aldığı taahhüdü nakzettmektedir.

3 — İngiltereye 10 teşrinievvel 1924 tarihinde verdiğimiz cevapta delâilini 21 eylül tarihli notada kâmilten tahlil ve tenkid eyledikten sonra 9 teşrinievvelde bildirildiği gibi tarafımızdan yeni tahşidat ve faaliyet vukuunun aslı ve esası olmadığı ve 30 eylülde tesbit olunan hali hazırım muhafaza olduğunu ve bu zamanda mevcut olan hattın tecavüz edilmeyeceğini ve eşkıya tedibâtı için cemeylediği Cemiyeti Akvamca da malûm olan kıtaatın kesafetini bir haftadan beri gerilere nakletmekte olduğumuzu tafsil ettik. Cemiyeti Akvamın verdiği bir kararı Türkiye aleyhine olarak tefsir ve tadil etmesine imkânı hukuکی olmadığını ilâve ederek eğer İngiltere lüzum görürse 30 eylül tarihli Cemiyeti Akvam kararnamesinden anladığımızı yine Cemiyeti Akvamın tetkik ve hükmüne tevdi eylemeğe âmade olduğumuzu beyan eyledik.

4 — İngiltere Cemiyeti Akvam kararına riayet için aldığı taahhüdü bertaraf ederek sükûneti ihlâl ve tecavüzata kıryam ederse mesuliyet kendisine aittir. Cemiyeti Akvam Meclisinin alâkadarının ri-

ayet ve taahhüt eylediği bir kararın muhafazai ahkâmı için tedbirler ittihaz etmesini talebetmeğe Türkiye kendini haklı görmektedir. Cemiyeti Akvam Meclisinin âcilen haberdar edilmesini rica ederim.»

Bu, Cemiyeti Akvama verdiğimiz telgraftır. 15 teşrinievvelde cevap aldım. Bundan evvel bu ikisi arasında sefirimizin faaliyeti ve mütemadiyen meselenin hüsnü halline medar olan temaslarıyla vaziyet tavazzuh ediyor. Cemiyeti Akvama 30 eylül tarihli kararını tefsir ettirmek için tekrar Cemiyeti Akvama gitmek kararına İngilterenin temayül ettiği anlaşılıyor. Irak hududu vaziyeti hakkında 15 teşrinievvel tarihli İngiliz notasıyla İngilterenin resmî cevabını alıyoruz. «Irak hududundaki vaziyete mütedair 10 teşrinievvel tarihli notanız münderecatını Hükümetime telgrafla tebliğ etmekte terahi etmedim. Cemiyeti Akvamın 30 eylül tarihinde ittihaz ettiği kararların tefsiri hakkında Britanya Hükümeti mukaddema zattalilerine arz ile mübahi olduğum noktai nazarıma daima muhafaza etmektedir. Mafatih anifüzzikir takririnizde Türk Hükümetinin işbu tefsir meselesini yeniden Cemiyeti Akvama tevdi hazır olduğunu beyan eden son cümlelerini nazarı itibare almıştır. Keza bu meselede Türk Hükümeti Cumhuriyesinin Cemiyeti Akvam Meclisinin vesatatr dostasına müracaatına dair Cemiyeti Akvama verilen Türk notası metnine de matbuat vasıtasıyla kesbi ittıla evlemiştir.

Hükümetimden bugün alınan talimata tevfiği hareketle dünkü gün Mösyö Ramsey Makdonald'ın Zekâi Beyefendiye Türk Hükümetinin Cemiyeti Akvam nezdinde icra ettiği teşebbüse binaen Hükümeti Kiraliyenin teklif edilen usulü kabul ettiğini bildirdiğini zattalilerine arz etmekle kesbi şeref ederim. Maahaza işbu kabul keyfiyeti tefsir meselesi hakkında bir karar ittihaz edinceye değin Türk kıtaatının elhaletü hazihi bulunduğu hattı İngiliz kıtaatrı mürur eylemeyecekleri müddetçe Türk kıtaatının da aynı vechile ve mütekebilen hareket edecekleri şartı katisine merbuttur.

Britanya Hükümeti, Cemiyeti Akvam Meclisinin mümkün mer-tebe süratle içtima ile muhtelifünfih nokta hakkında rey ve mütalâasını beyan etmesi için sarfı makderet edecektir. Bu hususun ifası için derhal lüzumlu tedbirlerin alınması hususunda Kâtibi Umumiye müracaat edilmiştir».

Aynı zamanda şifahen aldığım malûmatta lüzumlu emirler verildiği bizim de lüzumlu emirleri vermemizi heyeti murahhasanın da bir an evvel gitmesi iltizam edildiğini ve Cemiyeti Akvam Meclisinin vereceği karara riayet olunacağını ifade ediyorlardı. Cemiyeti Akvamdan 16 teşrinievvel tarihinde aldığım telgraf:

«İngiltere Hükümetinin talebi üzerine Türkiye ile Irak arasındaki hududa dair 30 Eylül tarihli karar hakkında Meclisin derhal içtimar talebini mutazamm olarak hükümeti mezkûre tarafından vâki müracaatı bugün Cemiyeti Akvam Meclisi reisine tebliğ ettim. Kâ-tibi umumi Drumond'dan diğer bir telgraf:

Türkiye ile Irak arasındaki hududa dair 30 Eylül kararının son fıkrasındaki Meclisin fikri hakikisi hakkında Türk ve İngiltere Hükümetlerinin tavrı de Cemiyeti Akvama bugün vâsıl olmuştur. Teşrinievvelin onunda İngilterenin Dersaadet mümessiline tevdi olunan takriri resmîde Türkler berveçhizir beyanatta bulunmuşlardır: İngiltere lüzum gördüğü takdirde biz 30 Eylül kararı hakkında tarzı telâkkimizin tefsirini dahi Cemiyeti Akvama havaleye âmade bulunduğumuzu katıyen beyan eylemek arzusundayız.

Türk notasının bir suretinin mârüz-zikir kısmının Cenevreye telgrafla tıyyar olunduğunu ve bir suretinin Türk Hükümeti canibinden posta ile matbuata gönderilmiş bulunduğunu ve Cenevreye gönderilmiş olan ve derununda mârüz-zikir Türk teklifi münderiç bulunan telgrafnamenin kâmilen matbuat tarafından neşredildiğini İngiltere Hükümeti istihbar eylemiştir. İngiltere Hükümeti meselenin Cemiyeti Akvama havalesi teklifini kabul eylediğini ve muhtelifünfih nokta hakkında seri bir karar istihsali için Meclisin derhal içtimarı lieclittemin her suretle sarfı mesai eyliyeceğini Türk Hükümetine işar eyler. Binaenaleyh mevzuubahis mesele için Meclisin süratle içtimaa daveti zımnında tedabiri lâzimenin ittihazını istirham eylerim.

*Makdonald*

Usulüne tevfiikan işbu talep riyasete takdim olunmuştur.

İmza: *Drumond*

Aldığım telgraf bu suretle, bu ilk malûmat üzerine İngiliz makamatı askeriyesinin evamiri lâzime aldığını bildiriyor. Bunun üzerine derhal Türk askerî makamlarına lüzumlu emirleri verdik ve heyeti murahhasamızın bir an evvel Cemiyeti Akvama gitmesini biz de iltizam ettiğimizi derhal ihbar eyledik. Ondan sonra Cemiyeti Akvam kâ-tibi Umumisine telgraf çektim. Hulâsaten Cemiyeti Akvama tevdi ettiğimiz mesele budur. Kendi telgraflarını aldım. Biz evvelki notamızda söylediğimiz gibi 30 Eylül tarihli kararın tefsirinin, Cemiyeti Akvam Meclisince tekrar tefsir olunmasını kabul ediyoruz. Bizim için mühim olan bir noktayı heyeti celileye arz etmek isterim. Biz statükonun muhafazası ve katî karara kadar sükûnetin

muhafazası için ciddi bir hüsnü niyeti bidayetten beri sarf ettik. Bugün dahi kanaatimiz şudur ki sükûnet mevcut olsun. Orada her hangi bir suitefehhüm veyahut herhangi bir memurun gayreti yüzünden bir ihtilâf hâdis olmasın. Çünkü karar katî Musul vilâyetinin mu-kadderatı üzerine verilecek, kararı katî beşeriyetin tanıdığı adalet ve mantık mülâhazatı nazarı dikkatte bulundukça mutlaka Türk lehinde olacaktır. Buna çok itikat etmekteyim. Onun için biz sükûnet temin edecek tedbir arıyoruz. Hudutta esasen muhafazası muktazi olan statüko hattı, hudut hattı Lozan Muahedesinde 24 temmuz 1923 de tesbit olunan hat bizim için iyidir. Çünkü zaten bunu tecavüz etmemişizdir. 30 eylül tarihinde Cemiyeti Avam Meclisinde kabul edilmiş olan hat, kabul edilmiş olan vaziyet o günkü vaziyet, onu dahi kabul ediyoruz. Mühim olan, arzu etmediğimiz nokta muğlakiyet ve müphemiyettir. Hudut üzerinde bulunan memurlara, prensipten bahsolunamaz. Onlara sarahaten tutacakları yerleri birer birer tarif eylemek lâzımdır (doğru sesleri) ihtilâf buradadır. Cemiyeti Akvam Meclisinde biz hudut üzerinde sükûneti muhafaza edecek olan noktai nazarımızı tefsir ettirdikten sonra nihayet tarafeyn falan falan isimlerle tâyin olunan hat üzerinde muvakkaten katî karara kadar kalacaklardır, neticesini istihsal etmek istiyoruz. Hüsnü niyete istinadeden amelî ve tatbiki kaabil netice budur. Bu fikrimizi gerek Cemiyeti Akvam Kâtibine verdiğimiz cevapta ve gerek İngiliz Hükümetine isal ettiğimiz en son cevabi notada hulâsaten ifade eyledik. Âza-yi kiram! Bu kadar mühim bir meselenin geçirdiği safahatı bütün teferruatiyle huzuru âlinize arz ederken meselenin bir an evvel ıtılama ve memleket için hayırlı bir vasıta olan hayırlı elinize almanıza değeri olduğunu teslim buyurursunuz (tabii sesleri). Bu izahatımla sükûneti muhafaza etmek ve her hangi suitefehhüme mâni olmak için tasavvuru kaabil olan bütün tedabiri dahi samimiyetle ittilaz etmiş olduğumuzu teslim buyuracağımızı zannederim. Şurasını huzuru âlinizde izhar edebildiyse Hükümet kendisini bahtiyar addeder. O nokta hâdiseler ne kadar muğlak ve müphem olursa olsun memleketin hak ve haysiyeti muhafaza olunarak sükûn ve müsalemet vâdisinde bir netice halle varılmıştır. Temenni ederim ki Cemiyeti Akvam Meclisi kararı katiye kadar sükûnu temin edecek ve kararı katinin husulü de uzun müddet teahhur etmeyecektir, bunu ümidederim (alkışlar).

## BAŞVEKİL SEÇİLMESİ ÜZERİNE MECLİSTEN GÜVEN OYU İSTERKEN

3 mart 1341 (1925)

Hükümetin umumi siyaseti malûmdur. Hariciyede ecnebi devletlerle hüsnü münasebetin muhafazası, ahden muallâk bulunan meselelerin hüsnü intacı, nafia, ve memleket sağlığı tedbirlerinin ehemmiyeti mahsusa ile inkişaf ettirilmesi ve Cumhuriyetin feyizli ve ıslah edici çalışmalarının maliyede, ticarete, maarifte ve adliyede devamıdır.

Memleket müdafaası için berrî, behrî ve havaî kuvvetlerin kemiyet ve keyfiyetlerinin muhafaza ve takviyesine ehemmiyet veriyoruz.

Dahilî siyasette her şeyden evvel son hâdiselerin sürat ve şiddetle itfası ve memleketin maddeten ve mânenen ifsattan vikayesi, umumi huzur ve sükûnun muhafazası ve herhalde devlet nüfuzunun teyit ve tarsini için seri, müessir hususi tedbirler ittihazını iltizam ediyoruz (alkışlar).

Meclisi Âlinin yedi tetkikinde bulunan bütçenin süratle neticelendirilmesi hususi istirhamımızdır.

Hükümet, mesaisinde muvaffakiyet sebebi olacak maddi ve mânevi kuvveti Büyük Meclisin itimat ve müzaheretinde bulur. Bu itimadın derecesini izhar buyurunanızı rica ederim (alkışlar)<sup>1</sup>.

Başvekil İsmet Paşa (Malatya) — Hükümet buhranının sebebi ni muhterem Fuat Paşa Hazretleri anlamak istiyorlar. Zannediyorum ki arz ettiğim programda bunu vazıhan ifade ettim. Mevcut olan hâdiseyi süratle itfa etmek istiyoruz ve bunu hepimiz istiyoruz (tabii sesleri). Memleketin ifsattan vikayesi huzur ve sükûnun muhafazası için seri ve müessir hususi tedbirler alınmasını iltizam ediyoruz. Bu sarahaten mevzuubahis olmuştur. Bu noktai nazarı memleketin ekseriyeti meşruasına iktiran ettiği kanaatindeyiz. Meclisi âli bu kanaati izhar buyurursa, programımızda kabul ettiğimiz veçhile memlekette yalnız hâdisatın itfası için değil, bütün memlekette muhtemel hâdiselere karşı behemehal seri ve müessir hususi tedbirler alacağız (bravo sesleri, alkışlar). Malûm olmıyan ve iki mânaya çıkacak olan iltibaslı kelimelerin zararı daha çoktur ve bu mutadım değildir. Gayet açık bir surette vaziyeti ortaya koyup kemali cesaretle ve kemali kanaatle alacağımız vaziyeti ifade etmek hem vazifemizdir, hem de büyük Meclisin memlekete çizmiş olduğu necat yolunda muvaffakiyetle

<sup>1</sup> Hükümetin çekilmesi sebeplerinin sorulması üzerine İsmet Paşa tekrar söz almıştır.



yürümek için en kısa yoldur (bravo sesleri). Onun için Hükümet tebeddülünde ve hükümetin takibedeceği siyasette malûm olmıyan hiç bir nokta yoktur. Yalnız bu münasebetle hususi bir hasbıhalin ve bir fırka içtimamm burada mevzu bahis olması ve bilmeceburiye benim fırka dâhilinde muhtelif mebahisten bahsetmiş oluşum ihtimal ki arkadaşlarımız arasında hakikaten fikir ayrılığı olduğunu ifham eder. Bu böyle değildir. Siyasi teşkilâtın kendi içinde münakaşalar olur. Sonra kanaatler birleşerek yürüyebilirler. Bu noktai nazardan herhangi bir za'if hâsıl olmamasını izhar için tafsilât vermedim. Ben takip olunan bir hareket hattının, semereli ve faydalı olan bir hareketin behemehal lehdarı ve aleyhdarı olmasını tabii addedenlerdenim (bravo sesleri). Bir hareketin müttefikan lehdarı veya müttefikan aleyhdarı olur şeklini ender addederim. Fakat muayyen bir hedefe yürüyen ve muayyen bir hatta teveccüh eden bir adamın, eğer sinei millette lehdarları katî ekseriyeti haiz iseler, o hareket hattı takip olunacak demektir. Ekalliyette iseler diğer fikir yürüyecek demektir. Bunun için herhangi bir iltibasa mahal kalmıyacak surette vuzuhla idarei kelâm ettiğimi zannediyorum. Meclisi Âlinin tâyini esami ile vereceği itimat kararı üzerine takip olunacak hattı hareket taayyün edecektir (alkışlar).

Ali Fuat Paşa (Ankara) — Reis Paşa! Bir sual sormak istiyorum (kâfi sesleri).

Recep Bey (Kütahya) — Sorsunlar, Başvekil Paşa Hazretleri cevap vereceklerdir.

Ali Fuat Paşa (Ankara) — Efendim! Be'deniz Başvekil Paşa Hazretlerinden şunu sormak istiyorum ki Fetih Beyefendi Kabinesi isyan hareketleri hakkında kâfi tedbirler alamanırlar mıdır? Kendilerinin bu husustaki kanaatleri nedir, bunu izah buyursunlar (lüzumu yok sesleri).

İsmet Paşa — Rica ederim; Fetih Beyefendi ile beni burada münakaşaya sevketmeyiniz! Bunun burada ne amelî faydası vardır ve ne de dürüsttür (bravo sesleri). Hâdisenin sürat ve şiddetle itfasına bütün vatandaşlar taraftardır. Bundan başka fikir hesliyen olamaz. Sürat ve şiddetle itfasını istilzam eden bütün tedbirler alınmaktadır. Bir taraftan hâdisa sahası noktai nazarından olan tedbirleri, diğer taraftan da umumi tedbirleri almak lâzımdır. Alınacak bir tedbir ve herhangi bir esas muhtelif şekillerle münakaşa olunduktan sonra nihayet bir hattı hareketin musip olduğuna ekseriyet karar verirse ondan sonra mesele yoktur. Eğer benim programımda ve takip edeceğim hattı harekette iltibasa mahal verecek noktalarla, kabul olunan ve olunmıyan noktalar varsa sual buyurursunuz. Cevap vermek hem vazifemdir, hem de iktidarım vardır (bravo sesleri). Umumi siyasetteki prog-

ramım iki mâna, üç mâna çıkmıyacak kadar vazih olduğu için bunun üzerinde yürümeği Meclisi Âli iltizam buyurursa kararını ittihaz edecektir<sup>1</sup>.

Başvekil İsmet Paşa (alkışlar arasında kürsüye gelerek) — Efen-  
dim Meclisi Âlinin tecelli eden itimadına arzı şükran ederim. Mec-  
lisi Âli emin olabilir ki memleketin selâmeti için tâyin ettiği hututta  
ve şimdi kabul buyurduğu dahilî siyasette memleketimiz için yal-  
nız selâmet ve necat neticesini idrak edeceğiz ve behemehal muvaffak  
olacağız (bravo sesleri, sürekli alkışlar). Meclisi Âliden, vaziyet icabı,  
hemen bu gece müzakeresini teklif edeceğim bir kanun vardır. Bu ka-  
nunun bu gece müzakere ve intaç edilmesini istirham ederim (hay  
hay, kabul sesleri).

#### TAKRİRİ SÜKÛN KANUNUNUN GÖRÜŞÜLMESİ MÜNASEBETİYLE

4 mart 1341 (1925)

Muhalefet erkânının, zannedirim bütün âzasının hissiyatına tercü-  
man olan, mütalâalarını dinledik. Muhalefetin bütün âzasına fikirlerini  
son kelimeye kadar ifade ettiren millet kürsüleri bütün dünyada nadir-  
dir (güzel sesleri). Siyasi hattı hareketimize ilk temas anında muha-  
lifler hassasiyet ve faaliyet gösteriyorlar. Siyasi hattı hareketimizin  
sıhhatine en bâriz ârazı salime budur (bravo sesleri, alkışlar). Mev-  
zubahis olan kanunun hukuk ve Teşkilâtı Esasiyeye temas eden na-  
zik nikatı nazarı teşrihini arkadaşların kemali muvaffakiyetle ve  
kemali vuzuh ile ifa ettiler. Hiç kimsenin zihninde şüphe bırakmı-  
yacak derecede bir kanaati katiye ile anlaşıldı ki mevcut olan ka-  
nun, Teşkilâtı Esasiyenin hududu dâhilinde, memlekette tedabiri na-  
fia cümlesinden, âsarî nafia vücuda getirecek bir kanun mahiyetin-  
dedir. Bu itibarla heyeti celilenin sabrını suiistimal edip mükâleme-  
yi uzatmak istemem. Yalnız, multerem Kâzım Karabekir Paşa ısla-  
hatı, İstiklâl Mahkemelerine istinaden mi yapacaksın diye soruyorlar  
(gülmeler). Islahatı emniyet ve asayiş temelinde istinat ederek yap-  
abiliriz, benim kanaatim budur. Emniyet ve asayiş temelini muhafaza  
etmek, tarsin etmek, daima tarsin etmek için bütün kanunlar gibi  
İstiklâl Mahkemesi de bir vasıttan ibarettir (bravo sesleri). Emni-  
yet ve asayişin ve huzur ve sükûnetin muhafazası milletin her tür-  
lü kanunlardan beklediği ilk ve başlıca bir faidedir ki: bu hususta

<sup>1</sup> Toplantıya iştirak eden 180 üyenin 154 ünün güven 23 ünün güvensizlik oyu vermesi  
ve 3 ünün müstenkif kalmasıyla Hükümete güvenildiğinin bildirilmesi üzerine İsmet Paşa  
tekrar kürsüye gelmişlerdir.

hiçbir tedbiri ihmal etmemek mecburiyeti karşımızdayız. Yalnız bir şey sorayım; bana ıslahattan bahsederken bu memlekette ıslahat fikirleri, teceddüt, terakki fikirleri ahlâksızlıktır diye bar bar bağırırlarken muhalefet erkânı niçin bir tek kelime söylemediler (tasdik ettiler sesleri, alkışlar).

Maarif Vekili Hamdullah Suphi Bey (İstanbul) — Feridun Fikri Bey, bunu tasdik etti.

İsmet Paşa (devamla) — Şimdi muhalif bir vaziyet alan arkadaşların söz söylemek lâzım geldiği zaman söz söylememeleri bir mânâyı haizdir (bravo sesleri). Muhterem Rauf Beyefendi, Cumhuriyeti tehlikede görmüyorum ve onun için bu kanun lâzım değildir, buyurdular. Cumhuriyetin tehlikede olmadığı esasında, bu müşahadede kendisiyle beraberim. Benim mütalâam ve noktai azimetim şudur ki bir vaziyeti mütalâa eden ve vaziyete göre tedbir bulan bir Cumhuriyet hiç tehlikede olur mu (alkışlar)? Bu kanunun lüzumunu idrak eden, bugünkü vaziyete göre bu kanunun lüzumunu takdir eden ve bunu Meclisi Âliye izah eden ve kabule ikıtranımı talebeden Cumhuriyet evlâtları, Cumhuriyeti tehlikede bırakırlar mı (bravo sesleri, alkışlar)? Cumhuriyet evlâtları yakında yeni tedbirlere ihtiyaç hâsıl olursa ve vaziyet tebeddül ederse cümlesini derpiş edecektir. Bunda tereddüde mahal yoktur. Binaenaleyh itihaz ettiğimiz tedbirler doğrudur. Ve vaziyete göre daima tedbir itihaz edecek seviyede bulunan Meclisi Âli, Cumhuriyeti ve Cumhuriyetin memlekete vadettiği terakkiyat ve ıslahatı behemehal temin edecektir. Zannederim ki bu mesele üzerinde gerek siyasi ve gerekse kanuni noktai nazardan Hükümetçe kâfi derecede izahat arz edilmiştir (bravo sesleri, alkışlar).

#### GENÇ HADİSESİ HAKKINDA

7 nisan 1341 (1925)

Muhterem Sivas Mebusunun suali üzerine Meclisi Âliyi bir ay zarfındaki hâdiseler hakkında hemen tenvir etmeye şitabettim. Derhatır buyurursunuz ki bundan bir ay evvel bir vaziyet aldığımız ve Meclisi Âli, Genç hâdisesi üzerine memlekette tahaddüs eden bir derdi tedavi etmek kararını verdiği zaman vaziyet, Diyarbekir şimaline kadar birkaç merkeze isyanın sirayet etmesi halinde idi. Bundan sonra vaziyet durmadı, âsiler 7 - 8 mart gecesi iktisadı kabil olan bütün kuvvetleriyle bir kurtuluş noktası addettikleri Diyarbekir üzerine taarruzlarını tevcih ettiler. Hakikaten Diyarbekir üzerine taarruz et-

mekte kendi hesaplarına birtakım menfaatları vardı, akıllı işi idi. Bu taarruzda muvaffak olamadılar, zayıf ile tardolundular. Sonra Diyarbekirin şarkına doğru Silvana taarruz ettiler. Orasını da aldılar, sonra Mardin üzerinde teveccüh ettiler, Beşiri ve Behramki mmtakalarına vaziyet ettiler. Ondan sonra, şimalde Palocivarında —Palo zaten mart bidayetinde ellerinde idi— şimalinde fesatlarını tevsi ettiler, daha birtakım mâsum yerleri, Malazgirt, Bulanığa kadar aldılar, Muşun irtibatını kestiler. Bununla da iktifa etmediler. Malatya vilâyetine kadar hulûl ederek Pütürge kazasında fesat yaptılar, Çemişgezeğe de dayandılar, Eğin hududuna geldiler. Görüyorsunuz ki biz (vaziyet ciddidir, mühimdir) dediğimiz zaman, zan ve vehim üzerine söz söylememişiz. Ciddi ve ehemmiyetli bir vaziyet karşısında bulunduğumuzu izhar ve ispat etmişiz. Mukabil tedbir meyânında kısmen seferberlik ilân edilmişti. Meclisi âlinin vatanı müdafaa için vâkı olan daveti üzerine vatandaşlar şevk ve gayretle kemali tehalükle şitabettiler (bravo sesleri).

Seferberlik muntazam, şuurulu ve cidden azîm bir hevesle cereyan etmiştir (bravo sesleri). Sulh faaliyeti içinde saadet yuvasını henüz kurmaya başlamış olan vatandaşları Cumhuriyet düşmanları aleyhine vazifeye davet ettiğimiz zaman hepsi silâhbedest olarak gidiyorlardı. Fakat çok haklı bir hiddet ile mahmul idiler. Âsiler bugüne kadar dahi inkıta etmiyen fesat silâhlarında çok tesir ümitmişlerdir. Askerlerimiz, fesat yuvalarına temas ettikleri vakit âsiler, üzerinde muhtelif mukaddesat yazılmış olan birçok bayraklarla, birçok gürültülerle, gece gündüz efkârı teşviş etmeye çalışıyorlardı. Ciddi müsademeler oldu. Evvelâ Diyarbekir surlarından itibaren kıtaatımız bulduğu yerlerde, ciddi müsademe etmez vaziyette göründüler ve kendilerince muhkem addettikleri mevkilere kadar çekilerek orada çok kuvvet sarf ettiler ve fakat Cumhuriyet evlâtlarının sert ve keskin silâhları karşısında her gün bir derece daha eriyerek hüsrana uğradılar (bravo sesleri, alkışlar). Vaziyeti ilk defa teşrih ettiğimiz zaman, âsilerin esasen mart nihayetinde umumi mahiyette bir kıyâmı tasmin etmiş olduklarını tahmin ediyorduk. Ve buna ait delâilimiz vardı. Hakikaten 20 marttan sonradır ki hâdise en büyük şumulünü göstermiştir. İsyanın tevessü ettiği birçok yerlerde vaziyet ciddidir ve ciddi tedbirler lâzımdır. Tehalük ile, şitap ile gece, gündüz düşünerek tedbir bulmaya, kıtaat yollamaya çalıştığımız içindir ki isyan kapılarında, fesat kapılarında düşmanlarla karşılaşmışızdır. Siverek ancak bu suretle kurtuldu. Siverek hududuna gelen âsiler bizim Sivereke yetişen kıtaatımızla karşılaştı.

ıkları için fesatlarını tevsi edemediler. Çemişgezek hududu keza ancak bu suretle kurtuldu. Yukarıda Malazgirt'den Piran'a kadar tevessü eden isyanlar, şimalden tevcih ettiğimiz kıtaatın, mühim kapılara, âsilerle beraber aynı zamanda gelmesi sayesinde kurtulabilmıştır. Görüyorsunuz ki zan ve vehim üzerine memleket idare edilmiyor. Hâdisatın hakiki icaplarına müsteniden ve ciddi tedbirleri vaktiyle görmek sayesinde vaziyetlerin önüne geçebiliyoruz (bravo sesleri, alkışlar). Bugünkü vaziyet şudur: âsiler hemen her taraftan tardolunmuşlardır. Silvan ve Beşiri, kıtaatımızın tahı hâkimiyetindedir. Hazdo civarında tathirat yapıyor. Hani, Lice, Piran gibi Şeyh Saidin başlıca faaliyet merkezi olan mmtakalar elimizdedir. Elâziz civarımdan tahrik ettiğimiz kuvvetler Paloyu almışlar, Çapakçur üzerine yürümektedirler. Muş'un irtibatı açılmıştır. Şimalden Varto'dan gelen kıtaat o civardaki tek tük fesat membalarını tathir etmektedir. Usatın vaziyetinde görülen şudur: Mamureler civarında — ki mamureler her türlü harekât için birer kuvvet membar addolunabilir — buna istinaden ilk defa mamureler civarında tecrübe ettikleri talihlerini kaybettikten sonra şimdi daha dağlık mmtakalara çekilmişlerdir. Fakat silâhlarını teslim etmediler. Teşkilâtlarından vaz geçmediler. Tabii her taraftan mahsur bir, halde — kendi akıllarınca çok kuvvetli olduğunu farz ettikleri dağların kendi aleyhlerinde birer mezar olduğunu henüz idrak etmemişlerdir — Genç civarında bulunan menaati malûm dağlara iltica etmişlerdir. Bunlara karşı harekâta devam olunmaktadır.

Biz katî harekete mart nihayetine doğru, takriben 27 veya 28 mart tarihinde, başlamıştık. Bunun istihsal olunmak lâzımgelen ilk semereleri, ilk neticeleri tahminimize isabet verecek kadar katî ve müessirdir. Ancak Meclisi âliye arz etmeye mecburum ki harekât bitmiştir, gibi bir söz ifade edecek vaziyette değilim. Henüz harekât bitmemiştir. Bir defa askerî hareketleri intacedeğiz. Fesat erbabı ne kadar uzak ve men'î yerlere iltica etmişlerse oraların kendilerine mezar olduğunu anlıyacaklardır. Bu bir, ikincisi katî hareket bittikten sonra bu havalide alelûnum ve bilhassa böyle irticai, dine müstenit siyasi tesvilât yapmak hususunda müstait olan havalide bu inkânı selbedecek tedbirleri alacağız; idari, adli tedbirler alacağız. Bu tedbirleri Meclisi âlinin mütalâa ve tasvibine arz edeceğiz. Ümîdederim ki, kuvvetle kaniim ki harekât üzerinde idrak ettiğimiz neticeler ve ondan sonraki idari ıslahat memleketin bilhassa o havalisinde ve bilvesile diğer yerlerinde de tesir hâsıl edecektir. Buna her halde muvaffak olacağız. Bu münasebetle seferber olarak

Cumhuriyeti müdafaaya koşmuş olan vatandaşların sarf ettikleri gayreti Meclisi âli huzurunda şükranla yâdetmek isterim (alkışlar). Bir tehlike olduğu zaman bütün vatandaşların ilk düşünceği şey, tehlikeyi süratle izale etmektir. Tehlikenin süratle izalesi vazife başma davet olunanların süratle, bir an teahhur etmeksizin, onu ifa etmesiyle kabildir ve yapılacak şey, şiddetle, asla müsamaha etmeksizin behemehal fesadı bastırmaktan ibarettir. En kısa ve en kestirme yol budur. Kemali iftiharla Meclisi âlinize arz etmeliyim ki düşman karşısına sevk ettiğimiz vatandaşlar, bu süratle ve bu şuurla, binaenaleyh hiddet ve katiyetle hareket etmişlerdir. Süratle neticeyi idrak ettikten sonra onları mahsulü gayretlerinin verdiği vicdan hazrı ile kendi yuvalarının inkişaf ve tekemmülüne vakfetmek imkânını da göreceğiz. Bittabi bugün askerî tedbirler devam etmektedir. Askerî tedbirlerin nihayetine kadar, henüz ciddi ve mühim safhasında bulunan askerî tedbirlerin nihayetine kadar, ondan sonra ittihaz edeceğimiz tedbirler hakkında maruzatta bulunmak imkânı yoktur. Meclisi âli müsaade buyurursa bilâhare derpiş edeceğimiz tedbirleri ayrı bir celsede huzurunuzda arz edeceğim (muvafık sesleri, alkışlar).

Halis Turgut Bey (Sivas) — Başvekil Paşa Hazretlerinin Meclisi Âliyi tenviren vâki olan izahatlarına teşekkür ederiz. Hâdise itfa edilmek üzere olduğunu lisânı resmî ile burada izah ettiler. İnşallah bakiye kalan da itfa edilir ve bu bu hâdise de ilelebet çıkmamak üzere bir daha gömülmüş olur.

Başvekil İsmet Paşa (devamla) — Yanlış bir noktai nazara mahal vermemek için, tekrar müsaade isterim. Hâdisenin itfası için katî tedbirler ittihaz edildiği ve büyük muvaffakiyetler, katî muvaffakiyetler istihsal edildiği emrivâkidir. Kezalik bundan sonra âsilerin her hangi bir ümide kapılmalarına mahal kalmıyacak sarılı bir vaziyet karşısında bulunduğumuz doğrudur. Ancak harekât bitmemiştir, devam ediyor. Katî harekât safhasını bitireceğiz, ondan sonra idarî tedbirleri ve islahatı arz edeceğiz. Meclisi âlice, bitmiş ve artık bir vaziyet kalmamış gibi, benim ifade etmediğim bir mâna anlaşılmamak için maksadımı arza mecbur oldum.

#### DEVLETİN GENEL SİYASETİ HAKKINDA

9 kasım 1341 (1925)

Efendiler!

Devletin umumi siyaseti üzerinde maruzatta bulunmak için müsaadenizi rica ederim. Hiç bir sual karşısında kalmaksızın bu teşebbüsü doğrudan doğruya almayı arkadaşlarımıza ve vazifeme hürmet eseri addettim.

Yeniden icra mesuliyeti mevkiine geldiğimiz zaman umumi ve hususi vaziyet karşısında bulunmuştuk. Karşısında bulunduğu umumi mesele, bir kelime ile, devletin kanun kuvvetinin vehin ve zarfa uğraması suretinde tezahür etmekte idi.

Hususi mesele malûmumuzdur: Şarkta şayanı ehemmiyet bir irtica hâdisesi tezahür etmişti. Büyük Millet Meclisi, her şeyden evvel, birçok amillerin müttehit ve mütemerkiz faaliyeti neticesi olarak, tebarüz eden umumi derde elini vaz'etmek çaresini düşünmüştür. Umumi nizamın gösterdiği hâle birkaç cümle ile şu tarzda hulâsa olunabilir: Şahsi haysiyet, tecavüzü kabil bir hedef zannolunmuştu. Cumhuriyetin polis kuvveti, vazife başında cidden şayanı iftihar kahramanlık göstermesine rağmen, kabili istihfaf zannolunuyordu. Hulâsa Cumhuriyetin müsellâh kuvvetlerinin kuvvet ve kudretini, icabında tenfiz etmek iktidarında bulunmadığı zehabına düşülmüş idi. Efkar teşevvüü o dereceyi bulmuş idi ki elemi mucip olsa da hâtıranızı tahrik etmek isterim: bir safsata, yani Büyük Millet Meclisinin iradei milliyeyi temsil etmek hususundaki salâhiyeti mutlakasını bile şüpheye duçar edecek bir safsata, yol almıştır; her hangi bir meselenin, Büyük Millet Meclisinde bir karara iktiran ettikten sonra milletin umumi arzusuna da muvafık olup olmadığı derpiş edilmelidir, suretinde ayrıca bir safsata şeklinde mugalâtalı, mütaaddi bir cereyanı efkar vücuda getirilmek istenildi (bravo sesleri, alkışlar). Rabıtası ve kurvei mâneviyesi ve nihayet millî iradenin en yüksek tecelli mevki olan Büyük Millet Meclisinin otoritesi bu derece münakaşa ve tezelzüle duçar olunca elbette devletin kuvveti zarfa duçar olmuş addolunmak umuru tabiiyeydendi. Biz bu haller tahtında mevki iktidara geldik. Büyük Millet Meclisinin vazifesi, her şeyden evvel Cumhuriyetin kuvvetini göstermek, Cumhuriyet idaresi, halk idaresi, anarşiyi menemiyen, teshil eden bir idaredir, tarzında husule gelen kanaatleri kökünden halletmektir. Büyük Millet Meclisinin yed-i kudreti memlekette her idareden daha ziyade bir inzibat temin eylemek kuvvetini bilfiil ibraz etmiştir.

Büyük Millet Meclisinin hükümete tevdi ettiği salâhiyet ve bahşeylediği itimat ve muzaheret, az zamanda, Cumhuriyetin kuvvetini ve umumi nizamın resanetini temin ve tesis eylemiştir. Hayatı umumiye; bilhassa nizam ve emniyete müstenit olabileceği için vücuda gelen huzur ve sükûn, vatandaşların bütün hayatında feyyaz tesirlerini derhal gösterdi. İktisadi hayatta emniyet ve inkişaf husule geldi; devletin mevki kuvvet ve resanet kesbeyledi. Memleke-

tin içtimai nizamını ve huzur ve sükûnunu muhafaza etmek için İstiklâl Mahkemelerinin faaliyeti bilhassa hayırlı ve feyizli bir tesir icra eylemiştir. İstiklâl Mahkemelerinin faaliyeti ile meydana çıkan tahrikâta mütaallik teşkilât cidden ibretaverdir. Meseleyi bidayeten mütalâa ettiğimiz zaman, sırf içtihadının samimiyetinden dolayı, bu tedbirlere lüzum olmadığını zanneden nice idrak erbabı gördüm ki mahkemelerin faaliyetiyle meydana çıkan derterleri ve icraat ile memlekette vücut bulan feyizli tesirleri, gerek meclisin ittihaz ettiği tedabirdeki isabetini ve gerek hükümetin icraatındaki vukuf ve mahalline masrufiyetini kemali samimiyet ile takdir eylemişlerdir. Samimiyet erbabı için, bidayette başka türlü düşünmüş olsa bile, mütaakır hâdisatı ve neticeleri müşahade eyledikten sonra eski noktai nazarda ısrar eylemeye tabii mahal olamazdır.

Büyük Millet Meclisinin verdiği salâhiyeti ancak mahalline istimal etmek ve ancak lâzım olduğu kadar istimal etmek için farı itina sarf ettik; birçok mâni tedbirler almak mecburiyetinde bulduk. Bunlardan birincisi; tekkeler ve zaviyeler üzerinde ittihaz ettiğimiz tedbirdir. Seddetmek mecburiyetinde bulunduğumuz tarihe kadar tekke ve zaviyelere mensup bulunmuş olanların samimiyetleri ve ferden itibarları üzerinde rencide edecek vaziyet almaktan kemali itina ile ihtiraz ettik. Bu kararı vermeye mecbur kalışımız, memleketin maddi ve mânevi huzuru noktai nazarından bu müesseselerin devamı faaliyetinin artık gayrimümkün, hattâ faidesiz ve zararlı bir hale gelmiş olmasına vicdanen kanaat ettiğimizdendir. Bu mâni tedbirler meyanında Terakkiperver fırka teşkilâtının seddi mecburiyetinde bulduk. Bizi sedde sevk eden sebepler hakkında hususi telâkkilere veyahut şurada burada vukubulan dedikodulara ehemmiyet atfetmeye mahal yoktur. Bizi sedde sevk eden sebepler, 3 haziran tarihinde Heyeti Vekilede verdiğimiz kararda mufassalan derç olunmuştur. Sed sebepleri bu kararnamede vazihan görülecektir. Menetmek salâhiyetini istimal ettiğimiz hususu arz ettiğimiz esaslar dairesinde söyleyebilirim. Gerek bu mesele, gerek diğer her hangi bir mesele üzerinde herhangi mâni tedbirlerimizden bahsedilmek istenilirse tedbirlerin bihakkın varit ve ariz amik tefekkürattan sonra zaruri olduğu kanaatiyle tatbik olduğunu ispat edebilecek bir mevkiyiz (bravo sesleri).

Mevkii iktidara geldiğimiz zaman karşısında bulunduğumuz hususi icraatın, kahraman ordumuzun faaliyeti ve uzak تنها köylerde kalmış olan vatandaşlarında bizzat Cumhuriyeti kendi malı adederek bütün kuvvetiyle müdafaa etmek hususundaki azim ve celâ-



deti, ne kadar muvaffakiyetli neticeler verdiği malûmunuzdur (bravo sesleri, alkışlar).

İrtica hâdisesinin tenkilinden sonra, isyana saha olmuş olan vilâyetlerimizin halkında, üzerinden bir bulut ve bir yük kalkmış gibi, serin ve berrak bir efkâr küşayişi hâsıl oldu (bravo sesleri). Vatandaşlar, doğrudan doğruya temas ederek ve dertlerini açık kalble doğrudan doğruya hükümet kapılarına müracaatla ifade eyliyerek arzularını tatmin etmek mevkiindedirler. Her gün oralardan aldığımız haberler vatandaşların muztarip olduğu birçok dertlerden, her gün bir tanesinin daha hallolunduğunu ve bir tanesinin daha izale edildiğini, şimdiye kadar gasp edilmiş olan, şunun bunun elinde kalmış olan haklarının her gün bir derece daha zâhire çıkarıldığını ifade etmektedir. Fakat gerek teşevvüşü efkâr sahasında ve gerek binnefis irtica sahasında bu müspet neticeyi elde etmek için sarf olunan emekler, vatandaşlarımızın sarf ettiği gayretler o kadar çoktur ki, âtiyi tarsin etmek için mütemadiyen imali fikir etmek ve mütemadiyen şafi tedbirler üzerinde yürümek mecburiyeti katiyesindeyiz. Bütün bu tedabirin feyyaz tesirleri hepimizin kemali iftiharla her gün gördüğümüz neticelerdir.

Millet, terakkiyatı için ihtiyaçlarını temin etmek için mahmul ve meşbu olduğu emellerini sürat ve sühütle, küşayişi kalble teminde serin bir havayı nesimi, serin bir muhit bulmuştur. Büyük istihale devirlerinde yeni nizam teessüs edinceye kadar geçecek devrenin nezaketi mücerreptir. Büyük Millet Meclisi Cumhuriyet idaresinin yeni kanunları, yeni usulleri tamamen teessüs ve teyyüdedinceye kadar vatandaşların hissi selimi mâni tedbirler itihazına hacet bırakmayacağını mütemadiyen telkin etmişti. Fakat bütün millet içinde âmalı umumiye müspet ve feyyaz olmakla beraber bu nazik devrede; teşevvüş vücuda gelirse o zaman nizamı tesis etmek için Büyük Millet Meclisinin vaziyet alması zaruri idi. Denilebilir ki Büyük Millet Meclisinin Takriri Sükûn Kanunu ile vesair tedbirleri ile aldığı vaziyet, milletin yüksek bir medeni seviyeye varması için ve Cumhuriyet kanunlarının esaslarını teyit ve tesis etmek için bir âli murakabe tesis etmesi suretinde tecelli etmiştir.

Harcî siyaset üzerinde maruzatta bulunmak isterim: Bu geçen devre esnasında, münasebetlerimiz bir kat daha tevessü etti. Henüz kendileriyle münasebetler teessüs etmemiş olan devletlerle hukuku beyneddüvel mucibince yeni usul dairesinde, mütekaabil hukuk dâhilinde ve yeni Türkiyenin esasları ile kabili telif olacak muahedeler akdeyledik. Rusya ile olan münasebetlerimizde, aramızda cereyan etmek-

te olan hudut tahdidi muamelesi, sühuletle ve hüsnü suretle devam eylemekte ve yakın bir zamanda tamamen neticelenmesine intizar edilmektedir. Gerek bu hudut münasebetleri ve hudut tahdidi muameleleri ve gerek bütün münasebetler hüsnüniyetin ve müteakabil emniyetin vücuda getirdiği tabii ve küşayışli bir safhada bulunmaktadır.

İran ile aramızda bir hudut hâdisesi olmuştu. Hâdis, İran arazisi dâhilinde bazı şekavet yuvalarının hududu geçerek karakollarımıza tecavüzü şeklinde tecelli etmişti. Bu hâdisenin takibi esnasında İran Hükümeti samimî bir hüsnü niyetle hareket etti. Ve kendi arazisi dâhilinde vücuda gelen bu yuvaları menetmek için yed-i iktidarında olan vesaiti istimal temayülünü gösterdi. Bu gibi hâdiseler olabilir, elverir ki hâdiselerin menini ve ademi tekerrürünü temin için tarafeyn arasında dostluk icabatı tecelli etsin.

Afganla münasebatımız, ahden tâyin edilmiş olan samimî yolu takibediyor.

Avrupa ile münasebetlerimizden bahsederken evvelâ, Balkanlardan bahsetmek isterim: Heyeti celile bilir ki, biz, aynı zamanda bir Balkan devletiyiz. Balkanlardaki huzur ve sükûnda doğrudan doğruya alâkadar bulunuyoruz. Balkanlarda müteceviz hiç bir emelimiz olmadığımızdan oradaki huzur ve sükûn için cidden şayanı ehemmiyet bir âmil mevkiindeyiz. Balkan devletleriyle münasebetlerimizde Bulgaristan Devletiyle şimdiye kadar muhadenet muahedesi akdolunmamıştı. Bu muahedename inza edildi. Heyeti celilenize takdim olunacaktır.

Lozan Konferansında aramızda muahede imzalanamamış olan Sırp-Hırvat ve Sloven Devletiyle yeni esaslar dairesinde muhadenet muahedesi akdeyledik. Bu hâdiseleri memnuniyetle telâkki eylediğimizi ifade eylerim. Bu suretle Balkanlarda münasebatı düveliyeyi resmîyeyi her devletle tesis etmiş bulunuyoruz.

Yunanistanla olan muallâk meselelerin, ahdi münasebetler dâhilinde intacı için hükümet, faideli teşebbüslerde bulunmuştur. Ümid ederim ki bu muahedeler ve bu teşebbüsler alâkadar devletler nezdinde tasdik olunur. Heyeti celileniz de bunları tetkik ve tasdik etmek vaziyetinde bulunursunuz.

İstanbulda Fransızlarla, Romada İtalyanlarla konsolosluk mukaveleleri akdi için müsait esaslar dâhilinde işe başladık.

Muallâk meseleler üzerinde de malûmat arzedeceğim: Heyeti celilenizin malûmudur ki bunlardan birisi kuponlar meselesidir. Kuponlar, —daha doğru bir tâbirle söyleyeyim— borçlar meselesinde, bugün, muahedenin derpiş eylediği sermayenin taksimi muamelesi,

alâkadarlar ile nihayete ermiş gibidir. Bu esnada murahhaslarımız te-diye akçesinin cinsi üzerinde de alâkadar murahhaslarla temasa gel-diler. Müzakere devam etmektedir. Bizim bu husustaki vaziyetimiz ve noktai nazarımız malûmdur. Biz bir defa vaziyetimiz itibariyle borç-lar hususunda muahedenin derpiş ettiği cereyanı daima itina ile ta-kibettik. Bize hiç bir teahhur ve hiç bir vesile isnadolunamaz. İkinci-si; muahedenin derpiş ettiği ve bize tahmil eylediği borç listesini muntazaman tediye etmek itiyadındayız ve temayülündeyiz. Ancak tediye akçesinin cinsi meselesine gelince bu hususta bizim iktida-rımız ve bizim sun'umuz olmaksızın harabolan bu memleketi imar etmek esas vazifemiz ve hayat hakkımız nazarı dikkate alınmak lâzımdır (bravo sesleri, alkışlar). Borcumuzu muntazaman tediye etmeye nekadar muvafık isek memleketin hayat hakkına hanel iras edebilecek fevkalâde bir vaziyette bulunmaktan da o kadar ihtiraz etmek mecburiyetindeyiz.

Musul meselesi üzerinde de arzı malûmat edeyim. Lozan Mua-desi, Musul meselesinde muahedenin imzasından sonra, bir konfe-ransta mevzu bahis edilmesini derpiş eylemişti. Bu konferansın İst-anbulda toplandığı ve bir neticeye vâsıl olmadığı malûmunuzdur. Fakat bir noktayı tebarüz ettirmek isterim: İstanbul konferansı, aka-mete uğradığı zaman biz demiştik ki; konferans, muahedenin ken-disine havale ettiği meseleyi mütalâaya girişmeksizin, yani muahede-nin derpiş etmediği meseleler karşısında bulunduğundan dolayı âde-ta müzakereye iptidar etmeden inkıta etmiştir. Çünkü biz, muahede-nin ruh ve mefhumundan hariç teklifat karşısında kalmışızdır. Bu-nu takiben geçen hâdisat, İstanbul konferansının inkıtanı mucibo-lan hususu, dermeyan ettiğimiz fikri teyid etmiştir. Yani, muallâk olan mesele, Musul vilâyetinin mukadderatı meselesidir, bunun üze-rinde konuşulacaktır. Esas gerek Cemiyeti Akvamda ve gerek Cemi-yeti Akvam komisyonunun tetkikatı neticesindeki raporda tebarüz et-tirilmiştir. Ondan sonra Cemiyeti Akvamdaki safhaları bilirsiniz. Ce-miyeti Akvamda, Musul meselesinin müzakeresi esnasında biz, Lo-zan Muahedesinin esasları ve hututu dâhilinde bulduk. Lozan Mua-hedesini birçok fedakârlıklarla istihsal olunmuş bir neticedir. Bunun bize temin ettiği haklar dâhilinde meselenin bir neticeye isalini te-menni eyledik. İstanbul Konferansına ait olan mâruzatın, mesele-nin başından nihayetine kadar muahedenin hududu dâhilinde, sa-mimiyetle işi halletmek arzusu ile çalıştığımızı ve daima samimiyetle meşbu olduğumuzu gösterir. Fakat bu arzu muahedenin bize temin ettiği bütün haklardan feragati istilzam etmez.

Umumi siyasetin umumi hututundan bahsederken heyeti celilenizi icraata ait birçok teferruatla tasdi etmek istemem. Yalnız önümüzdeki senede nazar nasbettiğimiz noktalar hakkında mâruzatta bulunmak isterim:

İktisadi tedbirler meyânında önümüzdeki sene şimendifer inşasına sarf ettiğimiz mesai ve faaliyeti tezyid etmek tasavvurundayız (bravo sesleri). Büyük Millet Meclisinin hassaten ehemmiyet verdiği bir esası daha ziyade süratle ve vüsatle tahakkuk ettirmek için vesait talebetmek vaziyetinde bulunacağız. Şimdiye kadar geçen sene zarfında, üç istikametten gayret sarfettik. Ankaradan Sıvasa, Samsundan Sıvasa ve Kütahyadan garbe doğru. 1340 senesinde aldığımız ilk bütçe malûmunuzdur. Büyük inşaatın ve işlerin birkaç aylık teşkilât devreleri zaruridir. Bu sebeple ancak 1340 ağustosunda işe başlanabilmıştır. 1341 teşrinisanisine kadar Ankara Sıvas istikametinde ray ferş edilmiş olan kısım malûmdur. Önümüzdeki sene bu üç istikamette şimendifer inşasına devam etmeyi, Büyük Millet Meclisinin arzusundan mühlhem olarak, az görüyoruz. Beş, altı istikametten şimendifer işleri açmak mevkiinde bulunacağız.

Bilhassa nasbı nazar ettiğimiz büyük meselelerden birisi de adli kanunlardır. Ceza Kanununu, Kanunu Medeniye ve Ticaret Kanununu takdim edeceğiz.

Millî harsa ait teşebbüslerden olmak üzere bu sene bir lisan akademisi, hars noktai nazarımdan Türk lisanı üzerinde esas vazifeleri ifa etmek üzere en yüksek mütehassıslardan mürekkep bir akademi vücuda getireceğiz.

Bilhassa nazar nasbettiğimiz büyük tedbirler ve ihtiyaçlardan olmak üzere Heyeti Celilenize yeni varidata ait kanun lâyhaları getireceğiz. Bugünlerde Büyük Millet Meclisi, Devletin vaziyeti umumiyesinde kendi telkinlerinden ve kendi müşahedelerinden başka birçok beyanata muttali olmuştur. Bunların heyeti umumiyesi Devletin umumi ihtiyaçlarını temin etmek için yeni varidat menbaları tedarik etmek zarureti karşısında bulunduğumuzu müeyyittir. Heyeti celilenizin yeni varidat menbaları üzerindeki tekliflerimizi hüsnü temayül ile telâkki buyuracağımdan eminiz. Bu kısa mâruzatımla icraatın ana hututunu ve tasavvuratın başlıca meselelerini arz etmiş oluyorum (alkışlar)<sup>1</sup>.

**Başvekil İsmet Paşa — Hükümetin beyanatında şayanı tahlil**

<sup>1</sup> Bundan sonra bir milletvekilinin Başvekil İsmet Paşanın demecini, hal ve zaman dolayısıyla uzun uzadıya tahlil ve tenkid etmeyi doğru bulmadığı ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kapatılması dolayısıyla yapılan yayının iyi sonuçlar vermeyeceğini söylemesi üzerine, İsmet Paşa tekrar söz almıştır.

birçok mevat vardır zannedip de vaziyet bunların tahliline müsait değildir ve fedakârlık olarak tenkid etmiyoruz tarzında bir vaziyeti kabul edemem (bravo sesleri, alkışlar). Vaziyeti umumiye, her hangi bir meselenin şayanı tahlil olduğunu zan ve ima edip de ondan sonra sükût etmeyi değil. bilâkis tahlil etmeyi emreder (alkışlar). Bahsolunmıyan esaslar üzerinde velevki, zimnen olsun, cerh mahiyetinde vuku bulacak imaatı, tafsil edilmedikçe, keenlemyekûn ad-detmek mecburiyetindeyim (bravo sesleri).

Devletin vaziyeti hariciye ve dâhiliyesi, her türlü münakaşa ve tahlil yapmağa müsaittir. Arkadaşları bu hususta teşci etmek isterim.

Terakkiperver Fırkasının seddi üzerindeki beyanata geçiyorum. Bize ait olmıyan beyanatı biz, ret ve tekzip etmeğe bir suretle müdahale etmeyiz. Fakat bizim Hükümetin Terakkiperver Fırka teşkilâtının seddi üzerine aldığı vaziyetten bahsolunmayışına ve münhasıran Hükümet kararnameşi haricinde olan beyanattan bahsedilişine göre, Hükümetin bu fırkanın teşkilâtı üzerindeki esbabı mucibesi teyidediliyor demektir (bravo sesleri). Böyle bir mâna çıkarabilir miyim?

#### ERZURUMDA BİR AY SÜREYLE SIKIYÖNETİM İLÂN EDİLMESİ MÜNASEBETİYLE

25 Kasım 1341 (1925)

Efendim. Erzurumda bir kısım halk çarşığı kısmen kapatmağa çalışırlar, valinin ikametgâhı önüne ve makamı vilâyet önüne gelirler, biz gâvur memur istemeyiz diye bağırırlar. nümayiş yaparlar, zâhita müdahale eder. Zâbitanın iltarlarına bidayette itaat etmezler. Bunun üzerine Hükümet kuvvetle mütecasirleri dağıtır. Dün akşama kadar 27 kişi tevkif olunmuştur. Halk umumiyetle hâdiseyi nefretle telâkki etmiştir. Anlaşıldığına göre geçmiş senelerde casuslukla şöhret kazanmış birtakım adamlar, ki içlerinde eski şeyhler vardır, bunlar affı umumi kanunundan istifade ederek çıkmışlar, şimdi serbest gezerken yeniden faaliyete geçip tertibat almışlardır. Bunların hepsi tevkif olunmuştur. Hâdisenin üzerindedeyiz, takibatı tesri etmek ve bir an evvel Meclisi Âliye arzı malûmat edebilmek için Erzurum vilâyetinin idarei örfiye ilân edilmemiş bazı yerleri vardır, onlarda da idarei örfiye ilân edilmiştir (muvafık sesleri). Bu işte birkaç kişi mürettip ve müfsit olmak lâzımdır, seri tahkikat yaparak onları meydana çıkarmak ve seri icraat göstermek istiyoruz (kabul sesleri).

12 aralık 1341 (1925)

Muhterem Efendiler;

Dahilî hâdiseler olarak son günlerde tezahür eden münferit irtica vakaları hakkında arzı malûmat edeyim.

Malûmu âlinizdir ki Sıvasta bir hâdiseden bahsetmiştim. 14 teşrinisanide Sıvasta bir beyanname yapıştırmışlardı. Bu beyanname mebusların bu sefer Meclise çok dolgun bir halde gittiklerinden ve Meclis açılır açılmaz hükûmete muhalif mebusların 170 kişiye ba-liğ olduğundan bahsolunuyor ve şapkadan dahi bahsederek tah-rikâmiz birtakım beyanat yapılıyor. 14 teşrinisanide Sıvasta vuku bu-lau hâdisi bundan ibarettir. Bunun üzerine hükümet takibat yap-tı, bir müddet sonra beyannameyi yapıştıranlar, beraber hazırladık-ları, alâkadar ve hemfikir oldukları adamlarla beraber mahkemeye verildi.

22 teşrinisanide İstiklâl Mahkemesi Kayseride bulunurken Ah-met Hamdi Efendi isminde birisi bulunuyor. Mekkeli olduğunu id-dia eden bu efendi, bir müddet evvel uzun bir seyahat güzergâhı ta-kibederek Kayseriye gelmiş, bunun bir propagandası keşfedilerek mahkemeye verilmiştir. Henüz neticesi anlaşılmadı. Bu adam, pro-pagandası meyânında Şeyh Saidin halifesi olmak üzere bir diğeri tâyin olunmuştur, kendisi Nakşibendidir, bu ve ensali tarzda tah-rikçi bir nüve yapmaya çalışıyordu. Kayseride hiçbir hâdiseye ma-hal verilmedi.

24 teşrinisanide Erzurumda olan hâdiseyi zamanında Heyeti ce-lilenize arz etmiştim. Hâdisi, Gâvur İmam isminde bir hoca ile, Hacı Osman isminde birinin önyak olarak, diğer birtakım hempalarıyla beraber vilâyet makamını tehdit ve gürültüler etmeleri gibi tahrikât ile başlamıştır. Fakat hâdisenin başlaması ile beraber ileri gelenler tevkif edildi, ve mahkemeye verildi. Mahkeme birçok hükümler ı-sdar etmektedir. Erzurumda olan hâdisi 24 teşrinisanide demiştim. 25 teşrinisanide Rizede bir hâdisi oldu. Bir iki hocanın delâletiyle, orada dinsizliğe doğru gidiyoruz, hükümeti dinsizlikten menetme-lidir iddiası altında bir hareket yapılmak istenildi. Bu vaka da derhal bastırıldı, ileri gelenler derdest olundu, mahkemededirler, İstiklâl Mahkemesi bugün Rizede bulunuyor, neticesini göreceğiz.

26 teşrinisanide Maraşta İbrahim Hoca isminde birisi camide bir kısım halkı topladıktan sonra hükümet merkezine karşı bir nümayiş yapmak teşebbüsünde bulundu. O gün hâdisenin ilerigelenleri tevkif olundu ve peyderpey tevkif olunmaktadırlar. Bunlar kısım mahallî mahkemededirler ve bir kısmı da Ankara İstiklâl Mahkemesine sevk olunuyor.

4 kânunevvelde de, Giresunda Şeyh Muharrem isminde bir hocanın delâletiyle bunlar gibi bir hareket yapmak istiyorlardı. Şeyh Muharrem tevkif olundu. İleri gelenler takibedilmektedir. Bu irticai teşebbüsler ve hareketler içinde her yerde müşterek olan birtakun propagandalar vardır ki, bunları da arz edeyim: Meselâ; dul kadınlar toplanıp Rusyaya sevk olunuyor gibi. Hâdisatı, mahsus tarihleriyle ve hulâsaten arz ettim. Hepsini birkaç gün içinde memleketin muhtelif yerlerinde tezahür eden vukuattır.

Izzet Ulvi Bey (Afyon Karahisar) — Tertibat vardır.

Başvekil İsmet Paşa (devamla) — Dul kadınlar sevk olunuyor diyorlar, İsmet Paşa ölmüştür deniliyordu.

Dr. Fikret Bey (Ertuğrul) — Çok yaşyacaksınız, İnşallah.

Tunalı Hilmi Bey (Zonguldak) — Çok yaşyacağımıza delâlet eder.

Başvekil İsmet Paşa (devamla) — Öldürülmüştür filân tarzındadır. Propagandanın böyle cazip olan noktalarının her tarafta böyle aynı suretle ifade olunması vukuatın takriben yekdiğerine yakın günlerde tezahür etmesi, sonra bu hâdisatın hepsinde hâdiseler vuku bulmazdan evvel hariçten gelen adamların önyak bulunması nazarı dikkati celbetmiştir. Filvaki tahakkuk etti ki, 24 teşrinisanide Erzurumda vuku bulan hareketten 10-15 gün evvel Hacı Osman hariçten gelmiştir. Kayseride teşebbüs eden Ahmet Hamdinin uzun bir seyahatten sonra Kayseriye geldiğini arz etmiştim. Giresunda vukuat çıkaran Şeyh Muharrem, sıcağı sıcağına hariçten gelmiştir. Mahkemeler temas ederken bu vesile ile İstanbulda da bazı adamları tahtı nezarete aldılar, yahut tevkif ettiler. Muhtelif mahallerde yapılan takibatta alâkadar olanlar şu umumî manzarayı gösteriyor: Sıvasta bulunanlar öteden beri siyasi hayatla, politika ile iştigal edenler, ve bu iştigalleriyle mâruf olanlardır, yani Sıvasta irticai hâdiseye iştirak edenler daha ziyade politikacılıkla tebarüz etmiş olanlardır. Erzurumda bulunanlar içinde politikacılar bulunduğu gibi, munhasıran cahilâne bir taassuba pişüva olmak için hariçten gelenler de vardır. Maraşta, Giresunda, Rizede munhasıran hoca namı altında bulunan birkaç pişüva görünmektedir. Bu hâ-

diselere iştirak edenler içinde günü gününe iğfal olunarak cahilâne bir gayretle harekete gelenler vardır.

Fakat propagandaların müttehit noktaları, hariçle olan teması, zamanca olan vahdet; heyeti umumiyesinin bir merkezden idare edilmekte oldukları kanaatini mahkemelere telkin etmiştir. Mahkemelerin peyderpey verecekleri hükümler neticesinde bütün safahatını bileceğiz.

Dâhili diğer bir hâdise olarak geçen seneki isyan sahasında olan bir vakadan bahsedeceğim: Hazoda —Garzanın şimalinde— 7 kânunuevvelde bir askerî kıtamıza cephane götüren kafileye eşkıya tarruz etti. Ondan sonra Hazo kasabasında bulunan bölüğümüze tarruz ettiler. Hareket yedi kânunuevvelde başladı ve Garzan ile Hazo erafında bulunan mımtakada hassasiyet ve müsellâh hareket baş göstermek istedi. Mahiyeti ve vusatin derecesi kuvveti ilk anda tahmin edilemiyordu. Fakat bugüne kadar olan vaziyet ve tedabir ile gerek Hazo civarında bulunan âsilerin ve gerek bunların etrafında bulunanların oldukları yerlerde, sureti katiyede hâkimiyet temin edilmiştir. Bu hâdise nedir? Bu hâdise —bizim uzun zamandan beri vuku bulan istilâatımıza göre— bilhassa haricin tahrikât ve telkinatiyle şarkta yeni bir hareket yapmak için tertibedilmiş görülüyor. Bu tedbir üzerine toplanmakta olan âsiler silâh patlatmış bulundular. 7 kânunuevvelden 12 kânunuevvele kadar geçen müddet zarfında bu hareket —şimdi aldığım son rapora göre— akamete mahkûm edilmiştir. Hazoda bulunan bir bölüğümüzü muhasara etmişlerdi. O civara gelmekte olan bir jandarma alayı yolda idi. Âsiler bunu karşılamak istediler, fakat âsiler dağıldı, Hazo merkezine girildi, bölük kurtarıldı.

Bu hareket 7 kânunuevvelde, yani Cenevrede Musul meselesinin müzakeresine başlandığı bir sırada, isyan sahasında yeniden bir isyan parlatmak teşebbüsü mahiyetinde telâkki olunabilir. Bir noktayı daha Meclisi âlinin nazarı dikkatine arz etmek isterim: Geçen seneki isyanı tepelemek için nerelerde seferberlik yapılarak kıtaat sevk olunmuştu? Srvaстан, Adanadan, Erzurumdan, Giresundan ve Rizeden, seferberlik yaparak kıtaat sevk etmiştik. Eğer bütün bu hâdiseleri tarihleriyle ve tezahüratı ile bir araya cemederseniz şu neticeye varmak makuldür ki; şarkta yeni bir hareket tertibederken böyle bir hareketi, geçen seneki gibi derhal tedibetmek üzere kıtaat sevk edeceğimiz mımtakaları da irtica ile zehirlemek istemişlerdi.

Kemal Bey (Adana) — Adana hariç kalmıştır, Paşam..



İsmet Paşa (devamla) — İrticai hareketlere karşı halk, umumiyetle her yerde amik bir nefret ve hiddet gösterdi (alkışlar). Tevkif edilenler hakkında aldığım son malûmata göre bazı rakamlar söyleyeyim: Sıvasta 12 mahkûm 2 nefiy vardır. Erzurumda 32 mahkûm vardır. 10 kişi Ankarada muhakeme edilmek üzere mevkuftur. Rizede 33 mevkuf vardır. İstanbulda bir kişi tevkif edilmiştir. Bazı adamlar daha tahtı nezarete alınmıştır. Maraşta 39 kişi derdest olunmuştur. Rizede, Maraşta derdest suretiyle görülen fazlalar henüz muhakeme intaç olunmadığı için iptidai tedbirler cümlesindedir. Yalnız mahkûmlar nazarı dikkate alınacak olursa takibat; asgari can yakılarak müsebbiplere, muharrikelere ve mücrim olanlara hasredilmek manzarasını göstermektedir. Arkadaşların; bir irticai harekete iştirak edenler içinde iğfal edilmişler bulunsa bile bunların başında bulunanların bilerek veya bilmiyerek ve her halde bilen bir merkezde toplanarak mutlaka vatan aleyhine haricî bir teşebbüs ile haizi irtibatlırlar. Onun için biz daima iddia ediyoruz ki ve bir senedir gördüğümüz vaziyetle de teyidemiş oluyoruz ki, Milletın yürümek istediği her hangi ıslahat, teceddüt vâdisindeki hareketlere karşı şurada burada vâkı olan hareket ve propagandalar ve tezahürler haricî amal ile irtibatlı haiz olan birtakım muharrikelere merbuttur. Binaenaleyh karşısında bulunduğumuz mesele —umumi bir çerçeve içinde arz edersem— mürettep irticai bir mekanizmanın zayıf ve yeni bir tezahüründen başka bir şey değildir (kahrolsunlar, sesleri). Olduğu gibi Meclisi âliye arz ettiğim hâdisattan çıkan netice Türkiyenin dâhili vaziyetindeki kuvvetin ifadesi telâkki olunmak icabeder. Çünkü bu kadar esaslı ıslahat yapılan ve bu kadar süratle hedefine doğru ilerliyen memleketi harekete getirmek için eğer muharrikler İsmet Paşanın öldürülmesinden başka bir hareket vasıtası bulamıyorlarsa ve benim berhayat olduğuma kani oldukları gün bu propaganda kuvvetini kaybedecekse; eğer dul kadınların harice sevk olunmadığına kanaat getirecek kadar insanın kafasında idrak varsa propagandaların esası bâtil olduğu kadar zayıf ve çürüktür. Böyle hâdiselerden hiçbir yerde istifade olunmaz. Memleketin dahili vaziyetindeki kuvvetini muayene etmek için nazarı dikkate alınacak nokta şudur: Hâdisenin kuvvet ve malhiyeti nedir? Her hangi bir hâdiseye karşı cemiyetin ve milletin gösterdiği ruhi aksülâmel ve mesuliyet mevkiinde olan hükümet ile Meclisi âli vesaitinin hâdisatı önlemek için gösterdiği kudret; bunlar hâdisatla beraber mütalâa olunmak lâzımdır.

Her hangi bir teşebbüs o gün bastırılıyor ve her hangi bir teşebbüs mahkemeye veriliyor ve her yerde devlet idaresi bütün münferit vukuata karşı kahir bir vaziyet temin ediliyorsa o menlekette dahilî vaziyet emniyet ve kuvvete müstenit demektir (bravo sesleri, alkışlar).

Haricî son hâdise olarak, Cenevreden bahsetmek lâzım gelir. Kânunuevvelde Cenevrede heyeti murahhasamızla müzakere açıldı. Heyeti murahhasamız esas hattı hareket olarak, Lozan muahedesiyle tâyin edilen hattı hareketi takibetmektedir. Biz sıtkı itina ile Meclisin tasdik ettiği muahedenin hututu üzerinde bulunuyoruz. Müzakerenin tarzı cereyanı hakkında tafsilât vermek mevkiinde değilim. Bir defa böyle konferanslarda vaziyet ve safahat o kadar sık teakup eder ki, anı anma malûmatdar olmaya inkân yoktur. İkincisi; heyeti murahhasalar görüşürken bu müzakerenin seyri veya neticesi hakkında daha evvel bir tahminde bulunmak Heyeti Celilerince de münasip görülmez. Yalnız bir noktaya nazarı dikkatinizi celbetmek isterim: Tabii bizim elimizde olmıyan alâkadar mahafilden müzakerenin tarzı cereyanı hakkında öyle bir neşriyat usulü takip olunuyor ki buna göre muallâk olan meseleyi halletmek için Cemiyeti Akvam teşkilâtı tarafından ciddi bir telifi beyn tavassutu yapılmaktadır kanaati verilmek; ikincisi bütün teşebbüslere karşı Türkiye itilâfgiriz olduğu için bir neticeye varılmıyor mânası telkin edilmek isteniliyor. Eğer telgraflar böyle bir seyirde takibolunuyorsa, hâdisattan haberdar olmıyanların yanlış bir istidlâle kapılmaları ihtimali vardır. Bu iki noktayı tavih etmek isterim. Birincisi; telifi beyni temin edecek, mümkün gösterecek ciddi bir tavassut teşebbüsü karşısında bulunmadık. Murahhas heyetimiz —son aldığımız malûmata kadar— şayanı mütalâa ve şayanı itibar olacak ciddi bir itilâf teşebbüsüne bir taraftan muhatap olmamıştır.

Zannediyorum ki sual soran mebusu muhtereme son dahilî ve haricî hâdiseler hakkında arzı malûmat etmiş bulunuyorum<sup>1</sup> (alkışlar).

Başvekil İsmet Paşa — General Laydenerin raporunun mahiyeti nedir? suali karşısında da bulunuyorum. General Laydener geçen seneki ve bundan evvelki Cemiyeti Akvam içtimamında, Cemiyeti Akvam Meclisi tarafından Musula gönderilen bir heyetin reisidir. Geçen içtimam sonlarında İngiltere murahhası, hristiyanların tehcir edildiği zemininde münakaşa

<sup>1</sup> İsmet Paşa Hazretleri, sorulan bir sual üzerine tekrar sözlerine devam etmiştir.

ve şikâyet açmıştır. Bunu tahkik etmek için Cemiyeti Akvam bir heyet göndermeyi derpiş etti. Bugünlerde Cemiyeti Akvamda bizim iştirakimiz olmaksızın General Laydenerin raporu mütalâa olduğuna dair haberler vardır. Benim ajanslardan aldığım haberlere göre General Laydener belli başlı birkaç nokta üzerinde malûmat vermiş, icra ettiğim ariz ve amik tetkikat neticesinde bilhassa bugünlerde, Hristiyanların tehcir olduğuna dair İngilterenin geçen içtimada mevzu bahis ettiği meselenin bu General Laydener heyeti tarafından da tasdik ve teyidedildiği işaa ediliyor. Heyeti Celilenizden bu raporun derecesi kıymeti hakkında mufassalea beyanı mütalâa etmek için müsaade isterim.

Derhâtır buyurursunuz ki bundan evvelki Cemiyeti Akvam Meclisine iştirak ettiğimiz günlerde hudutta beş yüz kişi kadar mürettep ve harekâtı muntazam bir kuvvetin taarruzuna mâruz kalmıştı ve aynı günlerde İngilterenin Bahrişefit Filosu sahillerimizde nümâyışkârane harekâta bulunuyordu. Murahhasımız, bundan evvelki Cemiyeti Akvam Meclisinin ilk içtimasında Musul meselesinin müzakeresine girmezden evvel Irakta karakollarımıza vuku bulan taarruzu ve sahillerimizde yapılan nümâyışı muhelli emniyet telâki ederek bir meselei mütekaddime olmak üzere evvelâ bunun halledilmesini mevzu bahis etmişti. Geçen Musul meselesi bu suretle başladı. Bu müddeiyatımıza mukabele olmak üzere lafzi teminatın sonra meselenin cereyanına geçildi ve aynı içtimam nihayetinde bilâkis o civarda bizim tahtı işgalimizde bulunan mıntakalarda Musul Vilâyetine doğru Hristiyanların tehcir edilmekte olduğuna dair İngilterenin ithamâtı ortaya atıldı. Bir heyetin Musula gidip tahkikat yapması İngiltere tarafından teklif olduğuna zaman teklifte Brüksel hatının cenubuna ve şimaline gitmesi ve tarafeyn murahhaslarımızın iştirakiyle tahkikat yapması talebolunuyordu.

Biz bu heyetin bu suretle tavzif edilerek gönderilmesine itibak etmedik: sebebi münhasran şudur: çünkü heyetin Brüksel hatının şimaline geçerek yapacağı bir tahkikat yoktu. Büyük Millet Meclisi derhâtır buyurur ki Musul müzakeratı esnasında —hallo-lunacak mesele nedir— bunun tayini başlı başına bir mesele olarak muhtelif devrelerde müzakerelerden geçmiştir.

İngiltere, daha İstanbul Konferansı başlarken, Irakın şimal hududunu tâyin etmekten ibaret addettiği meseleye çarei hal olmak üzere, Hakkâri vilâyetinden arazi talebetmişti. Bizim noktai nazarımız ise; muallâk olan mesele Musul Vilâyetinin mukadderatı meselesi-

dir; binaenaleyh tetkikatı tahkikatı ve asıl mesele üzerindeki hal tarzını bu vilâyet üzerinde aramak lâzımdır, idi.

Uzun müzakerelerden sonra Cemiyeti Akvam Meclisi Musul meselesinde asıl münazaunfih olan Musul vilâyeti meselesi olduğu esasını kabul etmiştir. Hattâ bundan fazlası vardır. Cemiyeti Akvam Meclisinin geçen sene bizim iştirakimizle gönderdiği tetkik heyeti de muallâk olan münazaunfih meselenin Musul meselesi olduğunu ve daha şimalinde diğer bir meselenin ortaya getirilmesine hukukan ve siyaseten imkân olmadığını dermeyan etti. Bu şerait dâhilinde Musul meselesi müzakere olunurken her hangi bir vesile ile yeni bir heyetin münazaunfih olmıyan bir araziye çıkmasını nasıl kabul edebilirdik? Uzun bir mücadeleden sonra kabul edilen bir «tez» aleyhine, yani bugünkü Brüksel hattının şimalinde de ayrıca hallolunacak bir mesele varmış. Musul meselesi müzakeresi ile meşgul olan her hangi bir heyet burasını da derpiş edermiş gibi bir mevzua giremezdik. Bu mecburiyetlerdir ki, esas ve prensip noktai nazarından, şimale de gitmesi arzu edilen böyle bir tahkik heyetine iştirak etmedik. Fakat «hakikaten hıristiyanların tehciri meselesi tahkik olunmak isteniliyorsa bu tahkika iştirak ederiz; bu heyet, Brüksel hattının cenubuna gider, Musul civarına gider, tahkikat yapar ve biz de buna murahasalarımızı iştirak ettiririz; ancak, senelerden beri bizim orada şikâyet ettiğimiz birçok maddeler vardır; birinci tahkik heyetinden, asıl tahkik heyetinden arta kalan meseleleri de bu heyetin beraber olarak tetkik etmesi lâzımdır» dedik ve bu talebi bilmukabele dermeyan ettik.

Bilmukabele tahkikını talebettiğimiz meseleler —birkaçı hatırlımda kaldığı için vehleten söyleyebilirim— şunlardır: Meselâ, Cemiyeti Akvamın tahkik heyeti; Musul vilâyetinde tahkikat yaparken ahali; âtilerine ve istikballerine taallûk eden bu meselede kemali serbesti ile reyî derunilerini ve kararlarını izhar etsinler. Irakı mı istiyorlar, Türkiyeyi mi istiyorlar bunu izah etsinler diye gizli celselerde teminat göstererek ahaliyi rey vermiye davet ettiler. Ahali; birçok yerlerde korktular —tabîi heyetin raporunu mütalâa buyurmuşsunuzdur, bütün dünyaya neşrolunmuştur— ahali bu esnada saraha ten söylediler ki: Eğer bugün kanaati vicdaniyelerini serbest olarak ifade eder ve reylerini izhar ederlerse bir müddet sonra gerek İngiliz işgal memurlarının gerekse Irak memurlarının tazyikı altında her türlü huzur ve emniyetleri muhtel olacaktır. Heyet bunları resmî raporunda muhtelif yerlerde vazıhan ifade etmektedir. Cemiyeti Akvam heyeti tarafından İngiliz memurları nezdinde mûtaaddit defalar

müracaatta, ciddi teşebbüsatta bulunulmuştur. Bütün bunlara karşı halka teminat verilmiştir ki; izhar ettikleri reylerden dolayı hiçbir vakit kendilerine dokunulmayacaktır. Cemiyeti Akvam Meclisinin heyetine ve onun teminatına itimat ederek rey veren mâsumlar, türlü türlü tâzibata mâruz kaldılar. İsimleriyle, tarihleriyle bunları, muhtelif vesilelerle Cemiyeti Akvama iblâğ ettik. İşte; böyle bir tahkik heyeti Musula gitsin denildiği zaman, tahkikını istediğimiz meselelerden birisi de bu idi: ne gibi tazyikler yapılmıştır? Bu tahkik olunsun; yalnız tahkik olunsun değil, mahallinde menolunsun. Ondan sonra, biraz evvel Büyük Meclise arz ettim, Cemiyeti Akvam Meclisinin içtimar başladığı anlarda, muntazam kafileler halinde Brüksel hattının şimaline taarruzlar vuku bulunmuştur, bu taarruzlar vaki oldu mu olmadı mı tahkik etsinler; demiştik.

Ondan sonra Nasturilerin nasıl vatanları ve hükümetleri aleyhine iğtişâya kıyam ederek tedip olunduklarını derbahir buyurursunuz. Bu hareketleri; Irakla aramızda bulunan muvakkat hududun bir üsülhareke gibi kullanıldığını ve bu adamların teslih edildiğini ve bilâhare Irakta melce bulduklarını, oradaki iğtişâs hareketlerini idame etmek için muntazam bir plân takibedilip edilmediğini tahkik etsinler, demiştik.

Muhterem Efendiler! Bundan başka bu taarruzlarda alınmış ve cenuba gönderilmiş zâbit aileleri kadımlar vardır. Bu kadımların hal ve hayatları hakkında tahkikat yapılın, demiştik. Bu muhik tahkikat talebimiz karşısında İngiliz murahhası derakap —daima geçen Meclisi Akvam içtimarını arz ediyorum— dedi ki: —mealen arz ediyorum— bu ahvali tahkik etmek bugün için ameli bir ehemmiyeti haiz değildir. Bugün için ehemmiyeti haiz olan nokta; hudutta sükûnetin ve sulhün muhafazası olduğundan böyle bir heyet Musula giderek hudut hâdiselerini menedecek bir vaziyette bulunsun; bu maksatla gönderilmesini istiyoruz, dediler. Maksat bu ise vaziyet daha basit olur, muhasıran hududa tecavüzü menedecek olan bir heyetin şimalde işi yoktur, cenupta bu maksatla tahkikat yapabilir. Bu heyetin hem hududun cenubuna hem şimaline geçmesine lüzum yoktur. Cenupta kalması kâfidir. Cenupta tahkikat yaparsa iştirak ederiz dedik. Bütün bu münakaşalardan sonra bizim iştirakimiz olmadığı halde bu heyeti Cemiyeti Akvam Meclisi Musula gönderdi. Bir müddet sonra Cemiyeti Akvam kâtibi umumisinden aldığımız diğer bir davetnamede hudut hâdiselerini murakabe etmek için heyet gönderiliyor, cenupta memurine teshilât gösterilecektir. Eğer şimalde de bulunmasını biz kabul edersek iştirak etmemiz teklif olunuyordu.

Bunu arz etmekteki maksadım iki noktayı tenvidir. İki noktadan birisi, hristiyanların tehcirini tahkik etmek talebine mukabil bizim de tahkik olunacak talebimiz mevcut olduğunu ifade etmek, ikincisi; en nihayette gönderilecek heyetin hudut hâdiselerini murakabe etmek maksadiyle gönderildiğinin hem İngiltere murahhası tarafından; hem Cemiyeti Akvam kâtibi umumiliği tarafından gönderildiğinin sarahaten beyan edildiğini nakletmektir. Şimdi raporlarda ne söyleniyor? General Laydener raporunda [Brüksel hattının diğer tarafındaki köylere aşiret reislerinin ilâ...]. Görüyorsunuz ki rapor hudut hâdisatının mevcut olmadığını, huduttan tecavüz olmadığını tesbit ediyor. Encümen bundan başka muhtelif meseleler hakkında malûmat veriyor. Hudut hâdisatının mevcut olmadığını söyledikten sonra diğer mesele temas etmesine sebep ve mahal yoktur. Biraz evvel huzurunuzda izah ettim ki münakaşa devam ede ede nihayet bu heyetin hudut hâdisatını tetkik etmek, murakabe etmek için gönderildiğini tesbit ediyordu. Bunun haricinde olarak raporun mevzuubahis ettiği noktanın birisi, tarafeynin yekdiğerine tecavüz ettiğine dair olan ithamlar olduğu söyleniyor. Arz ettim ki hududumuzda tecavüz olduğuna dair şikâyetlerimiz vardır. Rapor bu şikâyetleri mevzuubahis etmiş olacaktır. Ancak bu taarruzlarda hududun açık veya kapalı olması mevzuubahis değildir. Bizim şikâyetimiz muntazam bir askerî kıtaya, muntazam kıtaat halinde hareket eden kalabalığın taarruz ettiği zeminindedir, hudut istediği kadar muntazam ve kabili setir olsun veya olmasın doğrudan doğruya bir askerî kıtaya taarruz edeceklerin hareketi hududun şekli ile alâkadar değildir. Bir hudut bölüğüne tevcih edilen taarruz aşiret reislerinin ihtilâfı mütadiyle alâkası olmayan, ancak bir tertip ve tasmin neticesi olan bir hareket ve teşebbüstür. Diğer bir fıkra okuyayım: [İngiltere protestonamesine göre Nevzor ve ilâ... hududun cenubunda bulunan köylere tecavüz ettiğimizden bahis olunuyor.] Bu mesele şudur: Hudutta birtakım köylere bizim tecavüz ettiğimizi İngiltere iddia etmiş, general tetkik etmiş, bu köylerin hiçbirisini işgal etmiyormuşuz. Fakat bu köyler Brüksel hattının cenubunda bulunuyor. Ve buraya arasıra keşif kolları gönderiyormuşuz. Bu köyler için haritanın doğru olmadığını ifade ediyor. Bu köylerden meselâ hatırımda kaldığına göre Nevzor köyü hattı hududu gösteren hattın şimalinde yazılmıştır. Yani Brüksel hattının şimalindedir. Bizdedir. General mahallinde tahkikat yapmış, bu köyün hakikati halde cennupta olması lâzım geldiğini ifade ediyor. Harita İngiliz haritasıdır. İngiliz haritasındaki hududu tesbit eden biz deği-

liz, Brükseldeki Cemiyeti Akvam heyetidir. Köy mü yanlış yazılmış, doğru olmayan harita araziye mi muvafık değilmiş, ne suretle o tarafta ve bu tarafta oluşuna dair katî hüküm vermiş, bunu fennen ve aklen, anlamak mümkün değildir. İngiliz tayyarelerinin Brüksel hattı üzerinden tayarana gelince; katî bir fikir dermeyeran edemem. Türklerin ikinci maddede zikredilen köylerini Brüksel hattı şimalinde telâkki etmeleri mümkündür, deniliyor. Biz İngiliz tayyarelerinin tecavüzünden, hududu geçtiklerinden bahsettiğimiz zaman tarih ve mahal gösteririz. Meselâ 19 eylülde şikâyet etmişiz: İngilizlerin Mirgeye tayyarelerle geldiklerini söylemişiz. (Türkler bütün Kürtleri huduttan çıkarıyorsa da müteessir olmayız. Hukuklarını müdafaa etmek bize aittir) diye beyannameler atmışlar. Bizim bahsettiğimiz Mirge köyüdür. Nevzor köyü filân değildir. Halbuki raporda İngiliz protestosunda bulunan köylerin üzerinden geçen tayyareleri kastedtiğimiz tahmin ediliyor. Tahmin esastan âridir.

Asıl meseleye geliyorum: —hristiyanların tehciri meselesine— bunda mümkün olduğu kadar mübalâğa vardır. Zaho muntakasında üç bin hristiyan vardır. Her gün hicret devam etmektedir illh.. diyorlar. Hristiyan tehciri meselesine geçmezden evvel bir nokta daha sorayım. Bizim Cemiyeti Akvam nezdinde şikâyet ettiğimiz meselelere General Laydener niçin temas ediyor? Biz bu heyete iştirak etmedik. Generale bir talep dermeyeran etmedik. Denebilir ki: «Cemiyeti Akvam verdiğimiz mukabil şikâyetlerimizi kendisine tevdi etti, o da o şikâyetnameleri tetkik etti». Güzel ama biz Cemiyeti Akvama yalnız «hududumuz üzerinden tayyareler geçti» demedik; daha birçok meseleler söyledik. Bidayette arz ettim ki serbestçe rey veren vatandaşlarımız eza ve eefa içindedir. Tahkik etmek lâzımdır. Dedik ki hudut bölüğümüze muntazaman tecavüz edilmiştir. Dedik ki oradan birçok kadınlar alınarak aşağıya götürülmüştür. Dedik ki statüko ihlâl edilmiştir. Süleymaniyede, şurada burada birçok harekât ve taaddiyat yapılmaktadır. Bunları tahkik etmek lâzımdır illh. ve illh. General Laydener —gerek kendisi tarafından görülsün, gerekse kendisine tebliğ edilsin— şikâyetlerimizin bir kısmını nazarı mütalâaya alıp diğer kısmını nazarı mütalâaya almamak salâhiyetini kendiliğinden nasıl deruhde ediyor? Yalnız İngiliz taleplerinin tetkikını anlarım. Çünkü yalnız onlar iştirak etmişlerdir. Ve çünkü onların talebi mevzuubahistir. Bizim şikâyetlerimize hiç temas etmemeyi anlarım. Fakat temas edince hepsine temas etmek lâzımdır. Temas edilen meseleler üzerinde hakikate ve mevzu mesele bâriz bir ade-

mi mutabakat mevcuttur. Şimdi hıristiyanların tehciri meselesi... üç bin hıristiyan vardır. Geliyorlar, türlü türlü mezalim görmüşlerdir. illh...

Muhterem Arkadaşlarım! Bizim aleyhimizdeki hıristiyanların tehciri propaganda ananesini derhâtır buyurunuz. Bu Türkiye aleyhinde ne vakit diplomatlar siyasi ve fena bir karar vermek isterlerse daha evvel hıristiyanlar hakkında bir propaganda yaparlar (çok doğru sesleri). Bu, artık moda olmuştur. Hatırlar mısınız; Sevr Muahedesinden evvel Maraş katliamı çıkarılmıştır. O zaman Maraşta Fransızlarla Türkler arasında müsademe olmuştu. Fransızlar meseleyi bir müsademe mahiyetinde gördüler. Fakat Sevri hazırlıyanlar hıristiyan katliamı propagandasında ısrar ettiler. Çünkü Sevre müsait bir muhit hazırlamak lâzımdır. Diğer bir safha: 1328 de İzmirde girdiğimiz zaman hıristiyanlar taktik olunuyor diye İngiliz rüesayı hükümeti propagandaya başlamışlardı. Herkesi bu tesirle davet ettiler. Fakat İzmir istirdadında kimse katliam propagandalarına inanmadır. Hakikati halde İzmirde girdiğimiz zaman kendi şehirlerimizin yangınları içinden, kendi elemzedelerimiz içinden geçen bizdik. İzmirde vardığımız zaman birçok yangınları, birçok harabeleri kâmil men-si tutarak aksine bir efkâr cereyanı husule getirmeye teşebbüs edecek kadar cesur olan siyasi zihniyet, aynı suretle Cenevrede mesele-nin mütalâası esnasında bir siyasi tesir vücuda getirmeye çalışmaktadır. Fakat idrak erbabı bu haksız ve yanlış propagandaları, ümidolunur ki, idrak edecek vaziyettedirler. Şimdi bendeniz hıristiyanlar meselesini, Cemiyeti Akvam ağzından; Heyeti celileye ifade edeyim:

Izzet Ulvi Bey (Afyon Karahisar) — Cemiyeti Akvam var mıdır acaba?

Başvekil İsmet Paşa (devamla) — «Hükümet, (yani İngiltere Hükümeti) Musul vilâyeti hududunun şimalindeki meskenlerine avdet etmiş olan Asuri kabilelerine bin dokuz yüzü mütecaviz tüfek ve bir hayli cepane tevzi etti.» Bu ifadem Cemiyeti Akvam Meclisinin raporundandır.

Halil Bey (Zonguldak) — Silâhları, müslümanları bal ve kaymakla beslemek için tevzi ediyorlar.

Başvekil İsmet Paşa (devamla) — Aynı rapordan okuyorum: «Bedihidir ki bu kavim ecnebilerin teşvikiyle ve Osmanlı hükümet memurları tarafından her hangi bir harekete sebebiyet verilmeksizin meşru hükümetine karşı müsellâhan kıyam etti. Diğer taraftan Asuri kavminin Osmanlı Devleti gerçevesi dâhilindeki hayat şartları sair hıristiyanlarınkine nispeten her halde daha iyi idi. Bu şartlar dâhilinde mahza metbuuna karşı kasten silâh isti-



mal etmiş olan bir kavmin iskân edilebilmesi için gayrikabili itiraz bir surette malik olduğu bir ülkeyi Türkiyeden nezeylemek makrûnu adalet olamaz.»

Kadri Ahmet Bey (Siverek) — Öyle ise İngilizlerden rapor alınışlardır.

Başvekil İsmet Paşa (devamla) — Komisyon, yine rapordan okuyorum, şu neticeye vâsıl olmuştur: «En muvafık tesviye sureti İstanbul Konferansında Türk Murahhası tarafından vuku bulan, eski meskenlerine avdetlerine müsaade olunmaları teklifinin Asurilerce kabulüdür.»

Muhterem Efendiler! Derhatır buyurursunuz ki müsellâh Nasuriler 1340 senesinde Hakâri Valisine taarruz edecek kadar taşkınlık göstermişlerdi. Bunun üzerine harekât yapılmıştı. İngiltere tarafından teslih olunan bu adamlar aileleriyle beraber bütün çoluk çocuklarıyla cenuba doğru hareket etmişlerdir. Bu vakayi meçhul değildir. Bunu Cemiyeti Akvamın ilk komisyonu raporunda tesbit eylemiştir. Bunların avdetinden sonra hattın şimalinde başka hristiyan kaldı mı? Kaldı. Eğer bizde hristiyan aleyhtarlığı olsaydı, 1340 taki bu kadar bâriz vukuat ve tecavüzattan sonra yalnız mücrimlere tahdit etmekle kalmazdık. Hepsini de memleketten çıkarırdık. Bilâkis bir kısmı orada kalmıştır. Fakat kalanlar ne yapmışlardır? Kalanlardan bir kısmı içinde yeniden casus teşkilâtını ve hattâ ahzı asker teşkilâtını mütemadiyen yakalamaktayız.

Halil Bey (Zonguldak) — Köyümüzde yılan besliyoruz.

Başvekil İsmet Paşa (devamla) — Ecnabiye casus teşkilâtı olarak yuva yapan muntakalar takibata uğradıkça kısmen ecnebi tahrikinden kurtulmak mümkün değildir, diye terki vatan ederek şimale çekiliyorlar. Kısmen kanuni takibattan korkarak cenuba kaçıyorlar.

Bize diğer daha bazı muntakalar malûmdur ki buradaki hristiyan ahalinin bir kısmı İngiliz kıtalarında askerlik etmektedirler. İşte elimde resmî rapor, okuyorum: «Hududun öbür tarafında bir müddet hizmet ettikten sonra tekrar köylerine avdet etmekte ve beraberlerinde silâhlarını da getirmektedirler. Türk tâbiyetini haiz olan bu halkın ekseri gençleri sırası geldikçe İngiliz ordusuna hizmet etmektedir.» Okuduğum raporda en ziyade cenuba giden Azulu köyü halkıdır. Bundan başka bir de, Besabrepna, Dirülamma, Aynvarde köyleri vasıtasıyla casus şebekesi içeri gelmektedir. Zirh kariyesinde iera edilen taharriyat neticesinde kariye papazında bir İngiliz kaputu ve silâhı bulundu. Papaz ifadesinde; on iki gün evvel Medihite bulunurken Manustan satın aldığını ve Manusa dahi Musulda asker bulunan oğlu tarafından gönderildiğini söylemiştir.

Merkumun el'an asker bulunduğu ve ekseriya ofadaki halkın Musula gidip geldiklerini ve orada askerlikle iştigal ederek 70-80 İngiliz lirası ve yüz fişek ile avdet ettiklerini ve ezcümle Medih kariyesinden Şabo ile Silbe nam şahıslar oğullarını Musulda iken ahiren avdet ettiklerini söylemişlerdir. Görüyorsunuz ki; isim, zaman ve mahal zikrediyoruz.

Yusuf Bey (Denizli) — Paşam, bunları derhal teb'it etmeli.

İsmet Paşa (devamla) — İşte biz bu tarzda mütemadi tahriklere mâruz bulunmaktayız. Biz bu tahrikleri mütemadiyen önlüyoruz. Fakat Hristiyan vatandaşlarımızdan bir kısmı kendilerini tahrike müsait göstermek yüzünden en nihayet âlâma mâruz kalmaktadırlar. Hristiyanların tehciri meselesini hulâsa edersem şundan ibarettir: İngiltere tarafından teslih edildiği Cemiyeti Akvam raporunda söylenen ve metbularına, vatanlarına karşı gayridürüst harekâta bulunan Nasturiler 1924 takibatı esnasında kısım kısım cenuba gitmişlerdir. Bundan başka olarak bazı mıntakaların casus teşkilâtına ve hattâ cenuba giderek ahziasker teşkilâtına dâhil olduklarına dair elimizde vesaik vardır. Bu vaziyete düşen herkes mutlaka kanuni takibata mâruzdur. Kanuni takibattan kurtulmak isteyenler kaçıyorlar. Rica ederim Efendiler; ne istersiniz? Vatanına hıyanet edip de kaçan ve birgök cürümler irtikâbeden adamlara gidip kendilerine ne istiyorsunuz diye sordukları ve bunların cevabından başka medarı kanaat bulunmadığı zaman kendilerini mücrim mi gösterebilirler? (gülüşmeler). Söyledikleri azdır bile. Daha fazlasını söylemeleri muntazardır. Hakikati hal şundan ibarettir ki diyanet, insanîyet gibi aziz mefkûreler politikacıların ellerinde siyasi maksadı tervecetmek için vasita olarak kullanıldıkça bu işfale kapılan vatandaşları felâketten kurtarmak mümkün olmayacaktır. General Laydener tarafından Hristiyan tehciri suretinde meydana getirilen raporda bilhassa siyasi bir nokta istihdaf edildiğini arz etmiştim. Bu da; son müzakereler esnasında bir tesir ierasına teşebbüs etmekten ibarettir. Mâruza-tım hakikatin ne şekilde bulunduğunu tamamiyle izah ediyor. General Laydenerin raporu hakkında bu izahatı verdikten sonra generalin nasıl olup da bu neticeye vardığını tahmin etmeye geliyorum. Evvelâ bir noktaya daha nazarı dikkatinizi celbetmek isterim. Mademki bizim iştirakimiz olmaksızın ve hududun şimaline geçmeye imkân bulunmaksızın Hristiyanların tehcirini tesbit etmeye imkân varmış; daha iyi değil mi idi ki bizim iştirakimiz de temin edilerek, yani hududun şimaline geçilmekten sarfınazar edilerek ihzar edilen vesika bize de imza ettirileydi. Hristiyanların tehciri hâdisesi ra-

porun silsilei efkârına göre bizim iştirakimizi menetmemeli idi. Hayır! Biz iştirak etmemek üzere hõyle bir vesikanın temin ve ihzarı icabediyordu. General Laydenin tahkikat esnasında ne vaziyete düştüğünü bilmem. Evvelki Cemiyeti Akvam komisyonu, raporun muhtelif yerlerinde İngiliz ve Irak memurlarından gördüğü müdahale ve tesirleri acı bir lisanla ifade ve beyan etmiştir. Resmî raporun bazı yerlerinde İngiliz askerî makamlarına müracaat ettiklerinden ve hattâ İngiliz komiseri kendi memurlarının fartı gayret gösterdiğinden bahsetmiştir. Bu maruzatın Cemiyeti Akvam Komisyonunun raporundandır. Hulâsa: birçok müşkülât içinde hakikati meydana çıkarabilmek için evvelki Cemiyeti Akvam Komisyonu çok uğraştı. O raporun, bizim bütün haklarımızı meydana çıkardığını iddia etmek mümkün değildir. Ancak bizim haklarımıza temas eden birçok notkalarda birçok hakikatleri meydana çıkardığı aşikârdır. Bu hakikatleri eksik bir surette vücuda getirilen yeni bir komisyon ile bizim iştirakimiz olmaksızın, bizim taleplerimiz ve noktai nazarımız derpiş edilmeksizin yapılacak yeni bir tahkikat teşebbüsüyle iptal etmek istihdaf edilmiştir. Generalin raporunda tahkikatına zemin olan şartların nasıl cereyan ettiğini, İngiliz ve Irak memurlarından suhulet mi, müşkülât mı gördüğünü evvelki komisyonun maruz bulunduğu tesirler kendi zamanında nasî tezahür ettiğini, hulâsa; bu raporu kendisine yazdıran âmillerin neden ibaret olduğunu tahmin etmek bizce hem müşkül, hem de nazik bir noktadır (alkışlar).

#### HUKÜMETİN GÜDECEĞİ SİYASET HAKKINDA

6 Kasım 1926

Muhterem Efendiler; hükümetinizin takibedeceği yolları Reiscümhur Hazretlerinin nutukları kudretle ve vuzuhla tâyin etmiştir. Bu hatları, hükümetinizin dikkatle ve gayretle takibedeceğini ifade ederim. Aynı zamanda bu fırsattan istifade ederek umumi siyasetimiz üzerinde kısa bir hulâsa yapmak için müsaadenizi isterim.

Bizim dahilî politikamız, umumi ıslahatın tatbikatı ile ve millî vahdetin tarsinine mâtuf mesai ile ifade olunabilir. Büyük Millet Meclisinin ıslahatı, umumi ve esasi ıslahatı, memleketin her tarafında tatbik olunmuştur. İlk ve çetin devreler geçirilmiştir. Bütün memlekette yepyeni bir nizam, selâmetle, isabetle teessüs etmiştir (bravo sesleri).

**Bu memlekette yüzlerce seneden beri tevessül olunan ıslahat fikirleri niçin yarım kalmış ve niçin akim kalmış?.. Tarih, bunu tetkik ederken sizin muvaffakiyetinizin sırrını hakkiyle kavriyacaktır, ümidindeyim. Tevessül ettiğimiz ıslahat gösteriş yapmak veyahut âhara kendimizi beğendirmek için tevessül olunmuş tedbirler mahiyetinde değildir. Bu, başlıca bir farktır. Muvaffakiyet sırrı milletin hakikî ihtiyacına vefa etmek takayyüdünden mütevellit samimî kanaat ve sağlam iradede mündemiçtir (bravo sesleri, alkışlar).**

Millî vahdetin tarsinine mâtuf mesai son senelerde bizde başlıca şark hâdisesiyle açılmış idi. Büyük Millet Meclisinin bidayette teessürle ve peyderpey halin icabettirdiği cesaret ve selâmetle ittihaz ettiği tedbirler sayesinde mesaimiz muvaffakiyetle devam etmiştir. Bu tedbirler silsilesi peyderpey tekâmül devreleri geçirmektedir. Biz dahili idarede ve millî vahdetin tarsini meselesinde hulâsa olarak noktai nazarımızı teksif ediyoruz. Nimet ile mükellefiyet bu memleketin her tarafında bütûn vatandaşlar için müsavi olacaktır (bravo sesleri ve alkışlar). Bu zeminde vardığımız neticeler, bugün bizi huzurunuzda ilk defa Başvekâlet mesuliyeti ile mübahi olduğum zaman garp vilâyetlerinde gördüğümüz vaziyetlerin şark vilâyetlerinde de hemen teessüs etmiş olduğunu söyleyecek bir mevkie getirmiştir. Son senenin dahili hâdisatı meyanında suikast irticamdan bahsetmek mecburiyetindeyim. Vukuat ve neticeleri malûmunuzdur. Bu zeminde teessüratınızı tekrar tahrîk edecek değilim. Yalnız bu vesile ile bir noktayı tebarüz ettireceğim: Büyük Millet Meclisinin ekseriyetinin tasvibettiği hattı hareketi noktai nazarlarına muvafık görmiyenlerin musip yolu, çıkar yolu, ancak intihabatta milletin vekâletini istihsale çalışmak ve her mülâhazanın en geniş serbesti ile teşrih olunabildiği bu kürsüden noktai nazarlarını Büyük Meclisin ekseriyetine kabul ettirmek olmalıdır. Yegâne yol bundan ibarettir. Ümidederim ki bu hakikat katiyetle anlaşılmıştır.

Efendiler, bizim haricî politikamız, samimî bir sulh ve müsalemet devresi yaşamak üzere emniyetin idamesine mâtuftur. Dâhilde ve haricte, haricî politikamız üzerinde birçok tefsirata tesadüf edersiniz. Bunların içersinde sitemler de vardır. Derhal söyleyelim ki, sitemler tamamen haksızdır. Haricî politikada yeni Türkiyenin hususi bir şartı vardır. O da, şüun ve hâdiselerin seyrine kendisini gelişigüzel terk ederek yarın ne çıkacağını, nereden ne gelebileceğini bilmiyerek hayat sürüklemek değil, bu şüun ve hâdiseler içinde Türkiyenin emniyetini idameye mâtuf başlı başına bir irade sahibi olarak yürümektir. (bravo sesleri, alkışlar).

Bu siyasetimiz bizi hiç kimse aleyhine ne bir söze, ne de bir tavra sevk etmiştir. Biz münasebetimizde gördüğümüz muameleye hakkiyle ve tamamıyla mukabeleye ehemmiyet veriyoruz. Dostane muameleye dostane mukabele ediyoruz. Haksızlık yapmamaya itina ediyoruz. Amma haksızlık görürsek o haksızlığı hazım ve kabul etmek istidadmda değiliz (şiddetli ve sürekli alkışlar).

Hulâsa Efendilerim! Beynelmîlel münasebatımız kendileri ile muahede akdettiğimiz devletlerle muahedeler ahkâmı dâhilinde, kendileriyle henüz muahede aktedilmemiş olanlarla beynelmîlel ahkâm ve âdet dairesinde dostane ve dürüstanedir, diyebilirim.

Millî ve iktisadi siyasetimizden bahsederken evveleminde söylemeliyim ki geçen sene malî noktai nazardan sıkıntı geçirdik. Bu sıkıntı geçmiş senelerin açık bütçelerinin biriktirdiği bir netice idi. Büyük Millet Meclisi bu hali daha evvel ilhas etmişti. Büyük Meclisin vazettiği yeni varidat kanunları hükümeti sağlam, hakikî bir bütçe ile teşhiz ederek ihtimalâta mukavemet edecek bir vaziyete koymuş idi. Bununla beraber birikmiş tediyatın müşkülâtını hissettik. Malî vaziyeti daha iyi bir hale ifrag için vuku bulan, burada vuku bulan muhtelif tavsiyeler ve muvazene kanununda işaret edilen tasarruflardan âzami derecede istifade etmeye çalıştık. Bazı noktalarda temin ettiğimiz tasarruflar yüzde on altı derecesine çıkmış olduğunu söyleyebilirim. Büyük Millet Meclisinin tâyin ettiği bu mesai yalnız halen mevcut olan malî müşkülâtı iktiham etmek değil, hazinenin âtisini sağlam esaslara iptina ettirmek imkânını da vermiştir. Geçen sene kabul buyurduğunuz varidat kanunlarının kısmı mühimmi üzerinde bu sene tekâmül mesaisi açılacaktır. Kanunların tatbikatında görülen ıslaha şayan yerler Meclisi âlinin tetkik ve tasvibine arz olunacaktır.

İlk tedrisat vergisi, kazanç vergisi, istihlâk vergisi ve maktu vergi üzerinde hazırlanan kanunlar Meclisi âliye arz edilecektir.

Efendilerim! Milletimizin tarihinde her nevi ıslahata tevessül olunmuştur. Fakat Türkiyede yapılamıyacak ıslahat başlıca malî ve iktisadi ıslahat zannolunuyordu. Büyük Millet Meclisi bilhassa bu zeminde tedbirlere tevessül etmekle mümtaz mevkiini bir kat daha iylâ etmiştir. Memleketin iktisadiyatını ıslah edecek çarelerin bulunması, milletin hazinesine kudret temin etmek için vergi vermek telâkkisinin kabulü devrinize şeref veren mevzuattandır.

Bütün tasavvurlarımızın tatbikat programı olmak üzere yeni bütçemiz başlıca tasarrufa ve emin bir surette kabili idare olmak mülâhazasına istinaden tanzim olunmuştur. Bu programda umumi

ihtiyacı tanzim etmek hududu dâhilinde kabili tasarruf bütün vesaitin, her inkişafın temeli olan muvasalat üzerinde ve memleketin müdafaası üzerinde temerküz ettirildiğini göreceksiniz.

Önümüzdeki senenin gayretli mesaisi meyanında kaçakçılık aleyhinde hükümetinizin bilhassa meşgul olacağını bu vesile ile zikretmek isterim. Doğrudan doğruya hazinenin mamelekine el uzatmak, memleketin namuslu tüccarına rekabet imkânını bırakmamak ve memleketin ahlâkiyatı üzerinde zararlı bir tesir yapmak istidadında olan bu zehirli belâyı önümüzdeki sene behemehal kökünden kal'etmek emelindeyiz (bravo sesleri, alkışlar).

Ufak bir iki teferruattan sarfınazar olunursa siyasetimizin hutu umumiyesini huzurunuzda çizmiş oluyorum. Eğer tekrar itimadımızla mübahi olursak bu hattıhareketi hulûs ile takibedeceğiz (sürekli ve şiddetli alkışlar).

#### HÜKÜMETİN PROGRAMI HAKKINDA

5 Kasım 1927

Muhterem Efendiler! Hükümetin takibedeceği umumi siyaset üzerinde mufassal beyanat ile sizi tasdi etmek lüzumlu olmadığı zannındayım. Bilhassa bu günlerde noktai nazarlarımızı ve hattı hareketlerimizi kâfi derecede gösteren mütaaddit vesilelerle beyanatımızdan sonra senelerden beri takibettiğimiz umumi siyasetimizde esas itibariyle bir tebeddül bulunmadığı teslim buyrulur.

Ben bugün ancak bazı noktalara temas ederek siyasetimizin basit bir çerçevesini arz etmek niyetindeyim. Biliyorsunuz ki, Muhterem Efendilerim, dahili siyasette biz her şeyden evvel, vatandaşları hür, rahat ve endişesiz, kendi işlerine bütün tasavvurlarını ve gayretlerini hasretmiye müsait bir emniyet ve huzur taraftarıyız (alkışlar). Senelerden beri bu hususta elde ettiğimiz neticelerin vatandaşlarımızın memnuniyet ve menfaatlerini en iyi bir şekilde temin ettiği ümidindeyiz.

Şark vilâyetlerimizin bazı mıntakalarında, büyük irticai hareketlerin katî surette akim kalmasından sonra, bazı meyasane şakavetler devam etti. Bu şakavetleri Cumhuriyetin nimet ve ıslahatında hususi menfaatlerini haleldar görenlerin son gayreti addetmekten ve geniş hudutları iltica için istifade edilebilir zannetmekten mütevellit sayabiliriz. Bir taraftan hudutları beynelmilel kaidelerin icapları dâhi-

İnde bir taraf için muhelli sükûn olmayacak bir âmil haline getirmek için sarf ettiğimiz ciddi ve müstakimane gayretlerin semereler ümid ettirmesi, diğer taraftan halkın Cumhuriyetin nimetlerini idrak ederek bizzat tahrikâta mukavemet eylemesi ve aynı zamanda Cumhuriyetin maddi kuvvetinin tezelsül ettirilemeyeceğinin mü-kerrer tecrübelerle anlaşılması, şekavetten ümit besliyenlerin bütün vatan aksamındaki huzur ve nizama râm olacaklarına şüphe bırakmaktadır. İlâve etmeliyim ki bu eşkıyayı takip için mahallî zabıta kuvvetlerinden ve mahallî garnizonlardan başka kuvvet istimaline mecbur olmadık. Şark vilâyetlerimizin bazı mıntakaları dediğimiz zaman bunun vâsi bir mânada alınmamasını tasrih etmek isterim. Genç, Lice, Palo ve Hınıs gibi dört beş kazaya muhasır olan bir sahadır. Şark vilâyetlerimizin bütün mamureleri ve bütün sahaları huzur ve asayiş içindedirler. Alelhum Memleketimizin huzur ve asayışı için misal olmak üzere derim ki, hükümeti bilhassa tehziz ettiğiniz takriri sükûn salâhiyetini. İstiklâl Mahkemelerini yeniden intihaba lüzum görmediğiniz mart ayından beri, hemen hiç kullanmak ihtiyacını hissetmedik.

Kezalik memlekette idarenin nasıl en uzak köşelere kadar saat gibi işlediğine misal olmak üzere son tahriri nüfus teşebbüsünü de gösterebilirim. Muhterem halkımız kendi kuvvetini kendi iradesinin izhar ve tatbiki addettiğini, muvasalatı bizim arzumuzdan ve ihtiyacımızdan bu kadar eksik olan bu büyük memlekette, bir günde fennin en yeni usulleri ile tahriri nüfusa imkân vermekle ispat etmiştir. Yüksek salâhiyeti, beynelmilel bir mevkii haiz olan İstatistik Müdürü Umumimiz muhasıran kendi intihabettiği usullerini memleketin her tarafında soyahat ve tedbirler ittihaz ederek tatbik edebilmiş ve Türkiye nüfusunun on dört milyona yakın olduğunu gayrikabili itiraz bir sıhhatle ilân etmeye muvaffak olmuştur (sürekli alkışlar). Gelecek mesuliyet devrenizde de Memleketin huzur ve asayişini ve adliyenin hâkim ve her müşkülü halleder vaziyetini muhafaza etmeyi birinci vazifemiz addedeceğiz (alkışlar).

Haricî siyasetimizin istikrar ve istikameti her tarafta anlaşıl-makta olduğunu ümid ediyorum. Teessüs etmiş dostluklara riayet ve vefa göstermekle yeni dostlukların teessüs edebilmesini telif etmenin dürüst bir siyaset için mümkün olduğunu ispat etmiş bulunuyoruz. Beynelmielel âlemden bugün bizi endişeye düşürecek müstacel ve mühim bir mesele karşısında bulunmuyoruz. Geniş hudutların muhelli emniyet olmaması için dürüstane teşriki mesai ve vatandaşlarımızın henüz bazı yerlerde fiilen tahsil olunamıyan emlak ve hukukunun

**beynelmîlel kavait dâhilinde muteber ve mahfuz tutulması harici-** yemizin bugün bilhassa meşgul olduğu meselelerdir. Beynelmîlel ihtilâfların mahiyet ve tatbikatına göre icabında hakem vasıtasıyla tesviye edilmesine teşebbüs etmekten hâli kalmıyoruz.

Muhterem Efendilerim; hükümetin nafıa işlerine bilhassa ehemmiyet vermekte olduğunu bilmem tasrihe hacet var mıdır? Cumhuriyet ilk gününden beri başlıca vazifesi imar ve umran olduğunu idrak etmekte teahhur etmedi. Önümüzdeki sene nafıa bütçesini otuz iki milyon göreceksiniz. Bizim ihtiyaçlarınıza göre henüz nâkıs bulduğumuz bu rakam, bugünkü haliyle de, Türk Milletinin nasıl bir sulh ve umran unsuru olduğunu ifade eder ümidindeyim.

Bütçeden tedarik olunabilecek vasıtaları gelecek seneler için de memleket müdafaası yanında bilhassa memleketin imarına tahsis etmek fikrindeyiz. Ümid ederim ki bu sene yalnız altı istikamette işlenen şimendifer inşaatının gelecek senelerde daha başka istikametlerde işletilmesine ve nafıanın bilhassa su işlerinde ve diğer imar yollarında da faaliyet göstermesine imkân bulacağız (sürekli alkışlar).

İktisadi faaliyetlerimizi evveliminde ve bilhassa memleketin iktisadi açığını kapamak hedefinde temerküz ettirmeye çalışacağız. Derhal teşkil edeceğimiz Âli İktisat Meclisinin gerek bu hususta ve gerek hayat pahalılığında hükümete fennî birçok delâletler yapabileceğini kuvvetle ümid ediyorum.

Efendilerim; idareî umumiyede mümkün olduğu kadar tasarrufa riayet ile elde edilecek vesaitin muhtaç olduğumuz yeni ve müsmir işlere hasrını iltizam ediyoruz. Burada teferruatla işlerine temas ettiğim her vekâletiniz, her sene nihayetinde, yalnız umuru vekâleti tedvir ettiğini değil, o sene zarfında yeni ve ileri bir iş yapmış olduğunu da söyleyebilecek bir vaziyettedir. Âtidedeki idaremizde dahi her senenin her devlet şubesinde ileri ve yeni bir hatve temin etmesi mesaimizin ve tarzı tefekkürümüzün esasını teşkil ettiğini cesaretle ifade edebilirim (alkışlar).

Muhterem Efendilerim; yeni sene bütçesinde bütün bu tasavvurlarımızın ifadesini bulacağımız. Bütçenin hakikî varidata istinatması için birçok gayret ve dikkat sarf ettik. Büyük Meclisin hakikî bir bütçe vücuda getirmek için kendisi bizzat emin oluncaya kadar takayyüt ve müzaheret göstermesine bilhassa arzı ihtiyaç ederiz. Devlet Bankasına ait kanun lâyhalarını bu sene Büyük Meclise takdim edeceğiz. Bir sene kadar bir zaman zarfında Cumhuriyet Bankasının küşadı müyesser olacağını ümid ediyoruz (alkışlar).



**Hazinenin kudreti ve maliyenin sarsılmaz bir halde muhafazası için Büyük Meclisin bütün memlekette hissolunacak alâkai mahsusasından istiane ederiz.** Kaçakçılık ve her nevi suiistimallere karşı mücadeleyi son hadde kadar artırmak kararında olan hükümet, müzaheretinize mazhar olursa, hem bu mücadeleyi başaracağına, hem de elde edeceği semerelerin hazineye yeni kudret ve vüsat vereceğine kanidir. Yeni hükümeti teşkil ederken bazı vekâletlerin tevhidini de ihzari olarak temmül ettik. Cumhuriyetin kuvvetlerinde emir ve kumanda bir erkânıharbiyei umumiyede birleştirilince, idari ve siyasi cihazların da bir vekâlet makamında mütaaddit müsteşarlarla birleşmesini en müsmir teşkilât zannediyoruz. Bahriye Vekâleti bu teşkilât içine kalb ve mezcedilmekle bahri ordunun memleket müdafaası ve millet mecmuasındaki vazife ve vesaitini daha iyi tanzim ve teçhiz edeceğimizi ümid ediyoruz.

Ticaret ve Ziraat Vekâletlerinin İktisat Vekâleti namı altında tevhidini ise, tasarruf fikri ile beraber, halin ihtiyacına uygun olacağını düşünüyoruz.

Muhterem Efendilerim: esasları ve dâima vâsi teferruatı malûm olan bu beyanatın tasvip buyurulur ve yeni hükümeti teşkil eden âza tasvibettiğiniz programı tatbika kifayetli görülürse biz de bu esasları şevk ve gayret ve ciddi muvaffakiyet ümidi ile takip ve tatbik edebiliriz. Bu aziz vatanın makadderatında müessiri asli olan reylerinize tâyini esanı ile arzı ihtiyac ederiz efendilerim<sup>1</sup> (şiddetli ve sürekli alkışlar).

Başvekil İsmet Paşa — Muhterem Efendilerim! Hükümete lâyük gördüğünüz itimada ben ve arkadaşlarım saffet ve muhalesetle arzı şükran ederiz. İstihsaline azmettiğiniz muvaffakiyetlere hizmet için bütün dikkat ve gayretlerimizi sarf edeceğiz ve bütün varlığımızı hasredeceğiz... (Allah muvaffak etsin sesleri, alkışlar).

«HAVUZ - YAVUZ» SUIİSTİMALINDEN DOLAYI ESKİ BAHRIYE VEKİLİ İHSAN'IN DIVANI ALIYE SEVKİ HAKKINDA MALATYA MİLLETVEKİLİ SIFATIYLA VERDİKLERİ ÖNERGEYİ İZAH EDERKEN

29 aralık 1927

Yavuzun tamiri mukavelesinin geçirdiği safahatı ve bu esnada müşahede olunan halâtı hikâyeye edeceğim: Nihai vakalar bizi ka-

<sup>1</sup> Oturumda bulunan 269 üyenin oybirliğiyle Hükümete güvenildiğinin bildirilmesi üzerine İsmet Paşa tekrar kürsiye gelmişlerdir.

nuna mugayir ve yolsuz muamelât karşısında bulundu. Bu sebeple keyfiyeti ariz ve amik Büyük Millet Meclisinin ittlama arz etmeye ve onun tahkik ve muhakemesini davet etmeye mecburiyet gördüm (bravo sesleri).

1 — Yavuzun tamiri mukavelesi Bahriye Vekâletiyle alâkadar şirketler arasında müzakere ve aktedilmiştir. Başvekil olarak benim ve Heyeti Vekile arkadaşlarımızın bu meseleyi vakit vakit mütalâa etmeleri muhtelif kanuni sebepler tesiriyle vuku bulmuştur. Temmuz 1926 da Bahriye Vekili Bey, Yavuz mukavelesinin müzakeresi bir Alman ve bir Fransız şirketi arasında cereyan ettiğinden bizi haberdar etti. Benim ve hükümet arkadaşlarımız için haizi ehemmiyet olan nokta, Yavuzun bir senede tamir edilmesi ve bedelinin iki senede tediye edilmesi keffiyeti idi. Yavuzun tamiri için üç milyon liraya ihtiyaç olacağı tahmin ediliyordu. Bir gün Bahriye Vekili Bey beni müzakerenin nihai ve katî safhaya dâhil olduğundan haberdar etti. Ve Alman şirketi ile Fransız şirketinin fiyatları arasında büyük fark görüldüğünden hayretle bahsetti Fransız şirketinin aynı şerait tahtında bir milyondan daha fazla bir miktarda ehveniyet teklif ettiğini ve rakip şirketlerin bu fiyatla tamirin maddeten mümkün olmadığını ve binaenaleyh işin içinde başka tesirler ve âmiller bulunabileceğini ima ve ihsas ettiklerini hikâye eyledi. Meselenin aldığı şekli şayanı ehemmiyet gördüm. Vekillerle ve Erkânıharbiyei Umumiye ile görüştüm. Medarı itminan olmak üzere vekâlete munzam bir teklif dermeyan eyledik. O teklif şudur: «Yavuz tamir müddetince, deruhde eden şirket tarafından beş milyon sterline sigorta edilmek lâzımdır. Sigorta ücretine hükümet dahi yüz bin liraya kadar iştirak edebilir». Şirket, sigorta ücretinin kendisine mahsus yeni bir külfet olduğundan, sigorta ücretinin geminin yeni iken olan bedeli ile bile mütenasip olmadığından şikâyet ettikten ve biz teklifimizin esasında musır kalmakla beraber sigorta bedelinde uysallık gösterdikten sonra nihayet Bahriye Vekili Bey müzakerenin intae olunduğunu bildirdi. «Bütün tamir esnasında Yavuz ve havuz bir milyon üç yüz bin sterline sigorta ediliyor ve hükümet sigorta ücretine yirmi bin lira miktarında iştirak ediyordu». Mukaveleyi medarı itminan addetmek için başka bir teklife lüzum görülmedi. Mukavele Fransız şirketi ile katî olarak imza edildi: Kânunuevvel 1926.

Bu esnada Bahriye Vekili Bey bir gün bana tamiri deruhde eden Fransız şirketinin vekilleri, Sapançalı Hakkı Beyle Husrev Sami Bey olduğunu söyledi. Ben eski mebus Husrev Sami Beyi şahsan tanırm, Sapançalı Hakkı Beyi hiç tanımam. Cevaben Bahriye

Vekili Beye bu efendilerin vekâletine kanunen mâni olup olmadığını ve ihalenin ahkâmı kanuniyesi tamam olup olmadığını sordum. Kanunen mâni olmadığı ve muamelâtın tamam olduğu cevabını aldıktan sonra şahısların beni işgal ve alâkadar etmesine sebep olmadığını cevaben söyledim.

Bu mukaveleden zihninde şu esasları lıfzettim: «Bir senede tamir, iki senede tediye, bütün tamir esnasında sigorta...»

Vekâlete sigorta ücretine iştirak için 100 bin liraya kadar salahiyet verdiğim halde yirmi bin lira ile bağlanmasını vekâlet lehine sebebi takdir bir hizmet olarak kaydettim ve Vekil Beye teşekkür eyledim.

2 — Yavuz geçen şubatta havuza bindirilirken kazazede oldu. Eğer bu kaza olmasa idi mukaveleye göre şubatta Yavuz şirkete teslim olunacaktır. İki ay sonra yani nisanda tamir başlayacaktır. Haziran nihayetinden itibaren ilk aylık taksit tediye edilmeye başlanacak idi. Kaza üzerine evvelâ havuz tamir edildi. Yavuzun havuza indirilmesi ağustos nisfından sonra vuku buldu ve şirkete, teslim alarak tamire başlaması tebliğ edildi.

Bu esnada Bahriye Vekili Bey bana şirketin Yavuzu tesellümden imtina ettiğini ve ilk bindirmede kaza vukubulması diğer esbaha munzam olarak sigorta ücretlerinin tereffüüne sebep olduğunu ve sigorta şartını şirket kabul ettiği zaman sigorta ücreti yüzde bir iken şimdi yüzde dört ve beşe kadar yükseldiğini, bu kadar masrafa tahammül etmesi mümkün olmadığını, hülâsa mukavelede sigorta maddesinin tadilini talebettiğini haber verdi.

Zaman ağustos nihayeti, biz İstanbuldayız.

Mukavele tadili, bahusus tamir başlamadan ciddi bir hareket olmayacağı, kanuni takibata tevessül zaruri olduğu mütalâasında bulunduğum, Vekil Bey mutabık olarak protestoya ve takibata başladığını bildirdi.

3 — Yavuz tamirinin geçirdiği müşkilât ve safahat Reisiçumbur Hazretlerini muhtarip etmekten hâli kalmıyordu. Bundan maada Reisiçumbur Hazretleri mukavele ve tamir işlerine ciddi olmayan alâkalar karışabilmesi ihtimalinden de mütemadiyen endişe izhar ediyorlardı. Bir gün Dolmabahçede Reisiçumbur Hazretleri bana, akşam Bahriye Vekili Beyle ve bazı rüfeka ile bulduklarımı ve söz arasında Vekâletin muamelâtında gayrimüstakimane halât vukunu işitmekten bihuzur olduğunu —makamı tembih ve ikazda— ifade ettiklerini ve şahsan Vekil Beyin nâdürüst muamelâta müsamaha etmesine ihtimal vermemekle beraber mâteyak'tız ve itinalı olmak

lüzumunu serdettiklerini bildirdiler. Bununla benim de basiret ve te-yakkuzumu tahrik etmiş oluyorlardı.

Bundan bir veya iki gün sonra Bahriye Vekili Bey de bana Re-  
sicumhur Hazretleriyle geçen muhavereyi müteessirane nakletti. Nâ-  
dürüst hiçbir muamele vukuu muhtemel olmadığını temin ve mut-  
main oluncaya kadar tahkik etmeğimi rica eyledi. Muhavereyi  
Reisicumhur Hazretlerinin bana hikâyeye ile vesayada buldukları-  
nı ve Vekil Beyin şahsından şüphe izharı mânâsında bir telâkki ol-  
madığını ve Devlet Reisinin mukavelâta vekâletlerin istikametten sap-  
ması ihtimalinden ne kadar mütedehhiş olduğu malûm bulunduğun-  
dan bu muhavereyi ciddî bir ikaz mahiyetinde anlamış bulunduğuşu-  
mu dermeyen eyledim.

Fakat aynı zamanda ilâve ettim ki, bu ahyal tahtında salim ha-  
reket mukavelede tadilâtan içtinabetnek olacağı kararındayım. Şir-  
ketin malûm olan tadil talebine muvafakat mümkün olamayacağını  
tekrar eyledim. Şirket aleyhinde takibat devam ediyordu.

Bir iki gün sonra biraderim evimde bana şu hikâyeyi nakletti:

Bir Türk avukat biraderime bilyasita «Şirketin vekâletini de-  
ruhte etmesini teklif etmiş, biraderim itizar eylemiş».

Hâdise bana mânâsız görünmedi. Derhal Bahriye Vekili Beyi  
buldum. Kendisine vakayı naklettim. Ve ilâve ettim:

«Bu vaka bana nüfuz arandığı ihtimalini gösterdi ve pek fe-  
na tesir etti. Kanunun ahkâmından kurtulmak kabil olmayacağını  
füilen anlatmak lâzımdır. Billhasa nazarı dikkatinizi celb ederim».

Vekil Bey mutabık idi.

Bu günlerde yine bir gün konuşurken Bahriye Vekili Bey ba-  
na şirketin Paristen vekilleri geldiğini, ıztırarlarından bahsetmekte  
ısrar ettiklerini, benim ile ve Reisicumhur Hazretleri ile mülâkat ta-  
lebinde bulunacaklarını işittiğini söyledi. Ben Bahriye Vekâletine  
ait bir mukavele işi için katiyen görüşmeyeceğimi, katiyen kabul ede-  
meyeceğimi; Reisicumhur Hazretleri ile mülâkatın ise tahayyül edil-  
mesine imkân bulunmadığını söyledim. Mülâkat için kimse müracaat  
etmedi.

Zaman eylül nihayeti; Ankaraya avdet ettim. Şirketin tadil ta-  
lebi hem müzakere, hem kanuni takibat yolunda devam etmektedir.  
Mukavelenin feshi gayrikabili içtinap olacağını tahmin ediyorum.

4 — Diğer taraftan Yavuzun tamiri lüzumu ve içinde bulundu-  
ğumuz vaziyette muhtemel çareleri de zihnimi işgal ediyor. Şirketle  
mukavele münfesiş olursa tamirin nasıl yapılabileceğini Vekil Beyle  
bir iki defa görüştüm.

**Vekâlet heyeti fennesinin emaneten tamiri de mümkün gördüğünü, yahut yeni bir münakasa açılacağını Vekil Bey mevzuubahis eyledi. Ben Yavuzun tamiri gibi mühim bir ameliyenin emaneten icrasına temayül ve teveccüh göstermedim. Yeni münakasa ilânının mucip olacağı teahhurat mevzuubahis oldu. Tahsisen Yavuz gibi büyük bir kütlenin uzun müddet havuz üzerinde kalmasınm, havuzda mucip olabileceği kazalar hasarlar ihtimali bana dermeyan olundu.**

Bu tesirat altında şirketle münasebetin son safhasını bekliyoruz.

Bir gün 16 teşrinievvel... Bahriye Vekili Beyle Vekâlet müsteşarı Bey evime geldiler. Şirketin sigorta müddetini dört aya, yani havuz üzerinde büyük yaraların kapanacağı müddete mahsur olmak üzere kabul edebileceklerini ve üç gün zarfında cevap istediklerini, bu teklifte bahriye heyeti fennesinin mahzur görmediğini, zaten suikast ihtimaline karşı bir sene sigortanın dahi şirketi mahkûm etmiyeceğini beyan eylediler.

Keyfiyeti benim ıttılama isal için geçirilen bir buçuk gün dâhil olmak üzere üç gün mühletin pek fena tesir ettiğini, böyle bir şartı kabul edemiyeceğimi evvelâ söyledim ve işin icabı kadar serbestçe düşünüp karar vereceğimizi bildirdim. Vekâlet mutabık idi.

Zatı meseleye gelince: Evvelâ bahriye heyeti fennesinin bana şifahen naklolunan bu sözleri tahriren ve raporla bildirip bildiremiyeceğini sordum. Müspet cevap verildi. O halde bu teklif ve mütalâaları resmen Başvekâlete yazmak ve keyfiyeti heyeti vekilede müzakere etmek lâzım olduğunu söyledim.

Bahriye Vekili Bey ayrıca bana hususi görüşmek ihtiyacını ima ettiğinden Müsteşar Beyden ayrılarak diğer bir odaya geçtik. Vekil Bey bana «bu mesele üzerinde dedikodu oluyor. Benim para aldığım dan bahsediliyor. Cesaretim kırıldı» dedi. Ben cevaben şunu tavsiye ettim: «Devletin işine ait mütalâa ve teklif, sakın vicdan ile alâ-kadar makamattan resmen gelmeli. Heyeti Vekileye vaz'ederiz. Bu şimdi bana söylediğiniz dedikoduyu Heyeti Vekileye de söylersiniz. Arkadaşlar devletin müdafaasını, şirketin teklifini, dedikoduları hepsini ve bütün âmilleri bilerek karar vermek vaziyetinde bulunurlar. Doğru ve temiz hareket budur». Vekil Bey mutabıktı.

5 — Bahriye Vekâletinden 17 teşrinievvel 1927 tarihli tezkerre ile şirketin tadil talebi bildiriliyor, kabul zarureti izah olunuyor ve tadil müsveddesi leffen gönderiliyordu.

Ben evvelâ Adliye, Maliye ve Ticaret Vekili Beylerden mürekkep bir Encümen teşkil ettim. Keyfiyetin Encümence tetkik edilerek, Hükümetçe takibolunacak hattıhareket ve ittihazi muktezi karar hakkında bir rapor ilzar edilmesini rica eyledim.

Vekiller Encümeni bana Usulü Muhasebei Umumiye Kanununun 136 ncı maddesi mucibince Şûrayı Devletin mütalâası alınmak ve bunun üzerine Heyeti Vekilece bir karar verilmek lüzumunu tavsiye eyledi.

Keyfiyeti Şûrayı Devlete havale ettim. Şûrayı Devlet 22 teşri-nievvelde mazbatasını gönderdi.

Meseleyi Heyeti Vekileye tevdi eyledim. Heyeti Vekile 24 teşri-nievvel 1927 içtimamında meseleyi tetkik eyledi. Evvelâ Bahriye Vekâletinin tadilname müsveddeleri tetkik olundu. Bu tadilnamede sigorta müddetinin dört aya hasırına ait tadilât ve Yavuzun havuzlanması esnasında şirketin celbedeceği mütehassısın Bahriye Vekâletince şayanı itimat olması esasları mündericidir. Şûrayı Devlet, mazbatasında cereyanı hali hikâye ederek şirketin talebettiği tadilâta esas itibariyle muvafakat zaruri olduğunu zikrediyor ve bilmukabele şirkete bazı mevât kabul ettirilmesini teklif ediyordu. Şûrayı Devlet mütehassıs fıkrasına temas etmemisti.

Bahriye Vekili Bey meselenin heyeti umumiyesini izah ve tafsil ettiği gibi, tavsiyem veçhile şayi olan isnadını da hikâye eyledi. Heyeti Vekile sigorta müddeti üzerindeki tadil talebinin esas itibariyle kabulüne muvafakat kararı verdi. Ve Bahriye Vekâletinin teklifi ile Şûrayı Devletin mütalâa ve tekliflerini tetkik eyledi.

Şûrayı Devletin teklifleri üzerinde alâkadar vekilin munzâm mütalâatı mütemadiyen istihsal olundu. Heyeti Vekile Şûrayı Devlet tekliflerinden bazısını kabul ve bazısını tadil etti. Bahriye Vekâletinin teklif ettiği mütehassıs fıkrası hakkında arız ve anık müzakere ettikten sonra mütehassıs fıkrasını reddetti.

Mütehassıs fıkrası Bahriye Vekâletinin teklifinde şöyle yazılmıştır:

«Şirket Yavuzun badettamir vekâlete teslimine kadar gûzar edecek müddet zarfında Yavuzun havuzdan ihraç veyahut havuza ik'adı ameliyelerini idare etmek ve masarifi kendi tarafından tesviye edilmek üzere bir mütehassıs celbedecek ve işbu mütehassıs Bahriye Vekâletince şayanı itimat olacaktır».

Heyeti Vekile evvelâ Yavuzun badettamir vekâlete teslimine kadar güzهران olacak müddet zarfında tekrar havuza ithal veya ih-

racm ne münasebetle mevzu bahis olabileceğini tetkik eyledi. Ve mukavelenin 36 nci maddesini buldu. Bu maddenin metni şudur:

Madde 36 — Yeni yapılan mahallerin matlup veçhile yapılıp yapılmadığını muayene için sefine son süratle seyrederken Salvo endahı tecrübesi yapılacaktır ve hitamı tecrübede son bir kere daha havuzlanacak ve karinesi muayene edilecektir. Endahıt masrafı Bahriye Vekâletine aittir.

Heyeti Vekile bu madde ahkâmına göre muayene için havuzlama keyfiyetini ihtiyari bir hareket değil tecrübenin tamamıyeti için zaruri bir şart addetti. Heyeti Vekile tamirin mükemmeliyeti için bütün tecrübelerin şirketin mesuliyetine mevdu olmasını tabii ve esas telâkki eyledi. Binaenaleyh şirketin bütün tamir esnasında kullanılacağı mütehasısların intihabına karışılmıyarak malzeme gibi mütehasıs iktidarı dahi şirketin mesuliyetinde kalıyorsa bu havuzlama esnasında da mütehasısın Vekâletçe şayanı itimat görülmesi gibi bir taahhüde girmemesini ve şirketin mesuliyetine iştirak etmemesini mütalâa etti. Binaenaleyh mütehasıs fıkrasını reddyledi.

Heyeti Vekile kararnamesinde Şûrayı Devlet mütalâaları esas addolunarak müzakerede kabul ve istihsal edilecek mevât zikrolundu. Mütehasıs fıkrasına ait bir salâhiyet dercolumadı.

Heyeti Vekile kararnamesinde muamelenin cereyanı teşrih ve Şûrayı Devlet mütalâaları madde madde sayılarak her biri hakkında mütalâa serdedildikten sonra nihayet deniliyor ki:

«Balâdaki farklardan maada olarak ikinci ve üçüncü ve dördüncü ve altıncı maddelerde zikrolunan Şûrayı Devlet mütalâatının şirketle girişilecek tâdilât müzakeresinde nazarı dikkate alınması Bahriye Vekâletine havale ve tevdi kılındı».

Kararname inza edildikten sonra Bahriye Vekili Bey bana bunun üzerine ne yapacağını Heyeti Vekile huzurunda sordu. Tekrar görüşelim, dedim. Müzakere hitam buldu. Keyfiyeti Reiscumhur Hazretlerine şifahi dahi arz eyledim.

6 — 26 teşrinievvel 1927 de diğer bir Heyeti Vekile içtimarı oldu. Esas itibariyle bütçe için toplanmış olan bu Heyeti Vekilenin içtimar nihayetinde:

«Bu son Heyeti Vekile içtimamızdır. Sene başında hükümetin istifası mukarrerdir.» tebliği ile kapadım.

30 teşrinievvel 1927 akşamı Bahriye Vekili Beyle evimde mü-lâkat ederek «senebaşında hükümetin istifası üzerine Reiscumhur Hazretleri ihsas buyurdıkları gibi hükümet teşkilini tekrar bana tevdi buyurlarsa Bahriye Vekâletinin Müdafaai Milliye ile mezç ve

tevhibi mukarrer olduğundan ve kendisinin bizzarur hükümet hari-  
cinde kalacağından» malûmat verdim.

7 — Büyük Meclisin sene başı günlerinin iştigalâtı malûmdur.  
Yeni hükümet ile Heyeti Vekile, içtimamı ancak 23 teşrinisani 1927  
de akdeyledi.

Heyeti Vekilenin ruznamei müzakeratı başında Yavuz muka-  
velesi vardı.

Bahriye Vekili Bey 31 teşrinievvel 1927 tarihli bir tezkere-  
sinde Başvekâlete:

«Mukavelenamenin 17 nci maddesindeki sigorta taahhüdünün  
ademi tatbikından mütevellit ihtilâfın halli için Heyeti Vekilenin 21  
teşrinievvel 927 tarihli kararnamesinde emir ve işaret buyurulan hu-  
tut dâhilinde şiretle tekrâr eden mevaddı muhtevi maddeyi mü-  
zeyyele suretinin rapten takdim kıldığımı» bildiriyordu .

Heyeti Vekileye meselenin şimdiye kadar geçen safahatını hulâ-  
saten naklettim. Heyeti Vekile müzeyyel madde suretini ve sabık  
Heyeti Vekile kararını tekik eyledi.

Müzeyyel madde sureti nazarı dikkati celbetti. Tezkerede ya-  
zıldığı gibi yalnız sigorta taahhüdüne taallük eden maddeden değil,  
başka birtakım meselelerden de bahsolunuyordu.

Evvelâ — Müzeyyel maddenin bir fıkrası aynen şudur:

«Şirket Yavuzun hadettamir teslimine kadar güzeran edecek  
müddet zarfında sigortalı veya sigortasız olarak Yavuzun havuzdan  
ihraç veyahut havuz ik'adı ameliyelerini idare etmek üzere Bahri-  
ye Vekâleti tarafından biltilâf celbedilecek bir cenebi mütehası-  
sın ücretini nekten tediyeyi taahhüdeder».

Bu maddenin daha hafifi evvelki Heyeti Vekile kararında red-  
dolonmuştu.

Saniyen — Bir munzam fıkra da şudur:

«Mukavelenamenin beşinci maddesinin (B) fıkrasında müta-  
ahhidin sun'u taksirinden dolayı havuzda ve tertibatı umumiyesinde  
zuhura gelecek her gûna hasarın tamiri hakkındaki taahhüt aynı se-  
bep ve suretle Yavuzda zuhura gelecek hasarata dahi teşmil edil-  
miştir.»

Salisen — Mukavelenin hangi maddesine ne suretle alâkadar  
olduğu zikredilmiyerek şu fıkra görülmektedir:

«Götürü veya reji olarak yapılan işlerin komisyon tarafından  
musaddak faturalarının ibrazında alelûsul tediyata başlamak şartiy-  
le 1 haziran 1928 tarihine kadar Bahriye Vekâletinin icra edeceği



tediyat bir milyon üç yüz bin Türk lirasını tecavüz etmeyecektir. Mu-  
saddak faturalar yekûnunun bu miktardan fazlası 1928 senesi istih-  
kaki addolunur».

Vekâletin maddei müzeyyeleri yeni ahkâmı ihtiva ediyordu.  
Bu esnada maddei müzeyyelenin tezekkür safhasında mı, yoksa em-  
rivâki safhasında mı, bulunduğu merakı hâsıl oldu. Derhal icra olu-  
nan tahkikatta işbu maddei müzeyyelenin 30 teşrinievvel 1927 de  
şirkette Vekâlet arasında ve kâtibiadil huzurunda katı imza ve taah-  
hüt muamelesi icra edilmiş olduğu anlaşıldı.

Hükümet, ciddî bir vaziyet karşısında bulunduğu kanaatine  
vardı.

Evvelâ: Müzeyyel maddedeki yeni tadilât hakkında Vekâlet-  
ten malûmat istihsaline karar verdi.

8 — Bahriye Vekâletine 13 teşrinisanî 1927 tarihîyle Başvekâ-  
letten yazılan tezkerede: «Vekâletin gönderdiği maddei muaddelede  
24 teşrinievvel 1927 tarihli Heyeti Vekile kararnamesinde derpiş ve  
teviz edilmeyen ahkâm mevcut olduğu müşahede olunmaktadır;  
Heyeti Vekile kararnamesinde salâhiyet verilmiş olan mevattan  
maada, bazı ahkâm üzerinde de mukavele tadil edilmiş midir?» sua-  
li soruldu.

Bahriye Müdürler Encümeni, Müdafaayı Milliye Vekiline yaz-  
dıkları bir mazbatada:

«Mütihassis meselesinin, beşinci maddenin (B) fıkrasının, te-  
diyeye taallük eden fıkranın devlet lehine olduğunu ve bu sebeple  
kabul edildiğini» 15 teşrinisanide bildirdi.

Bu esnada Müdafaayı Milliye Vekili Beyi Bahriye Müsteşarı  
Beyle bir gün şifahi müzakereye çağırıldı. Yeni mevât hakkında mâ-  
lûmat istedim.

Müsteşar Bey; mütihassis fıkrasının lüzumunu müdafaa etti.  
«Fennî lüzumun münakaşası tâli bir meseledir. Bu mesele, Heyeti  
Vekileye teklif olundu ve Heyeti Vekilece kabul edilmedi, eğer Ve-  
kâlet fennu bu lüzumda musır idiyse, yine Heyeti Vekileye teklif  
edilmek lâzımı idi, Heyeti Vekilede reddolunan bir maddeyi kabul  
etmek usulsüzdür» mütalâasında bulundu. Not etti.

Beşinci maddenin (B) fıkrasında yapılan tadilin nereden gel-  
diğini sordum. Devlet lehine bir faide istihsal için kendilerinin bul-  
duklarını ve teklif ettiklerini dermeyan eyledi. Bittetik bu tadilin  
faydasız olduğunu söyledim.

“Ya, tediye fıkrası nereden, ne münasibelle çıktı?., dedim. Hukuk  
müsavirlerinin maliye hukuk müsavirleriyle temas ederek devletin

(660,000) lira borcu olduğunu, bu borcun peşin tediyesinden kurtulmak ve taksitle tediye yerine yapılan iş miktarında tediyeye girmek için muvafık gördüğünü söyledi.

Hazinenin tediyesine taallük eden bir meseleyi Maliye Vekiline haber vermeden nasıl mütalâa ve halledebildiklerini sordum ve fatura mukabilinde tediye bir senede tamir ve bir senede tediye demek olduğunu izah ettim. Bu teklifin şahsan kim veya hangi daire tarafından geldiğini sordum. Hukuk müşavirinin bu meseleyi konuştuğunu bildirdi. Hukuk müşavirini bana çağırmağımı söyledim. Tekaüt olduğunu ve yeni gelenin bilmiyeceğini beyan eyledi. Hangi tarihte tekaüt olduğunu tahkik ettirdim. 30 teşrinievvel 1927 günü, yani mukavelenamenin kâtibiadilde intacı günü tekaüt muamelesinin sevk edildiği anlaşıldı. Şifahi tahkikten fazla bir şey anlaşılmıyordu. Müdafaayı Milliye Vekili Bey Müdürler Encümenine verdiği cevapta:

Her üç meselenin devlet lehine görülmediğini izah ederek tekrar tetkikimi talebeyledi.

Müdürler Encümeni tekrar tetkik neticesinde yeni tadilatın devlet lehine olduğu mütalâasında ısrar ve tediye keyfiyeti yanlış tefsirata mahal veriyorsa şirketten tasrihat talep olunabileceğini teklif ve dermeyan eyledi.

9 — Bahriye Vekâletinde icra olunan tetkikat 16 teşrinisani 1927 günü Heyeti Vekileye arz olundu.

Heyeti Vekile; 24 teşrinievvel 1927 tarihli Heyeti Vekile kararnameşi haricinde olarak Bahriye Vekâletince yapılan muamelâtı doğru ve kanaatbahş bulmadı. Bu halde hükümetin şirkete karşı devlet menafii aleyhinde taahhüdata sokulmuş olduğu neticesine vardı.

Heyeti Vekile takip olunacak hareket hattını mütalâa eyledi. Vekâletçe yapılmış olan muamelâttan dolayı icabr hal badehu tecmül edilmek üzere evveleminde hükümetle şirket arasındaki taahhüdâtın devletin menafiiine ve kanunun icabatına muvafık salim şekle irca edilmesi için teşebbüs edilmesine karar verdi.

Heyeti Vekile Müdafaai Milliye Vekiline verdiği birinci talimat ile: 24 teşrinievvel 1927 tarihli Heyeti Vekile kararnameşinde münderiç olınmayan mevaddın 30 teşrinievvel 1927 tarihli itilâfnameden ihraç olunmasını şirkete teklif ve temin etmeye ve ikinci talimat ile:

Bir senede tamir ve iki senede tediye esasına muğayir olarak sabık vekil tarafından imza edilmiş olan taahhüdün mezkûr esasa ir-

ca edilmesini şirkete teklif ve temin etmeye Müdafaai Milliye Vekilini memur eyledi.

Heyeti Vekile kararlarını 16 teşrinisanide Vekâlete tebliğ eyledim.

10 — Müdafaai Milliye Vekili Bey şirketin vekilini çağırır ve bizzat müzakere açtı.

Mütetahassis fıkrasını, (B) fıkrasındaki ilâveleri ve tediye üzerine tadilâtı kabul etmediğimizi, devletin menafii aleyhine gördüğümüzü, bunların çıkarılması lâzım geldiğini söyledi.

Şirketin salâhiyettar Fransız muraahhası şahsan derhal muvafakat etti.

Müdafaai Milliye Vekili Bey tediyeinin iki senede icrası mukavelenin esası olduğunu ve buna göre keyfiyeti tasrih etmesi lâzım geldiğini dermeyeran etti ve 30 teşrinievvel 1927 tarihli itilâfnamesinde kabul edilen fıkradan, bir senede tamir ve bir senede tediye mânası çıktığını, kanunen bunun mümkün olmayacağını izah eyledi. Şirketin muraahhası 30 teşrinievvel itilâfnamesindeki fıkrayı okuyarak, filhakika bundan bir senede tamir ve bir senede tediye mânası çıkacağını ve kendisi de Şûrayı Devletin azası yerinde olsa bu mânayı vereceğini, maahaza kendilerinin bu maksatta olmadıklarını, ancak bir buçuk senede tediye mânasıyla bu fıkrayı anladıklarını söyledi. Böyle de olsa iki senede tediye esasından sarfınazar edilemeyeceğini Milli Müdafaai Vekili söyledi. Şirketin vekili, bütün bu fıkralar Vekâlet tarafından teklif edilerek kendilerinin kabul ettiklerini, maksatları hangi bir surette müşkülât çıkartmak değil bilâkis dürüst bir surette iş görerek hükümetle daha vâsi teşebbüsât ümidinde olduklarını, filhakika tediye keyfiyetinde şirketin bazı menafii elde etmiş olduğu vazih ise de niçin konulduğunu anlamadıklarını ve şimdi vuku bulan hükümet tekliflerini kabul edeceğini söyledi. Ancak keyfiyeti bütün tafsilâtiyle Parise yazmak ve cevap almak için müsaade istedi. Şirket Paristeki müdürlerinden birisini Ankaraya gönderdi. 15 kânunuevvelde Ankaraya muvasalat etmiş bulunan yeni müdür ile Müdafaai Milliye Vekili Bey bir müzakere daha yaptı. Şirket hükümetin tekliflerini kabul eyledi. Ve bütün yeni teklifler Vekâlet tarafından vuku bulmuş ve tediye fıkrası nihayet Türklerin teklifi olduğu için kabul edilmiş olduğunu, ve şimdiki tashihi de kabul ettiklerini bildirdi. Şirket tabii bir surette bizim hatalı gördüğümüz noktaları tashih ve işin cereyanını temin etmiş idi.

Müdafaai Milliye Vekili Bey keyfiyeti 18 kânunuevvel 1927 tarihi ile Heyeti Vekileye bildirdi. Aynı günde vuku bulan Heyeti

Vekile içtiharı keyfiyeti tetkik eyledi. Heyeti Vekilenin devlet menafii aleyhine gördüğü noktalar mukaveleden çıkarılmış ve tashih edilmiş idi. Müdafaa-i Milliye Vekiline inza için salâhiyet verdi. Bundan sonra Heyeti Vekile, sabık Vekilin yaptığı muamelâtın mahiyetini tetkik eyledi. Evvelâ 24 teşrinievvel 1927 tarihli Heyeti Vekile kararı bir müzakere hududu ve salâhiyeti göstermiş, keyfiyetin imzasından evvel tekrar Heyeti Vekilede mütalâa olunması Başvekil tarafından sabık Vekile tebliğ olunmuş idi. Buna rağmen sabık Vekil niçin imza etti? Niçin Heyeti Vekilece nihai karar ve mütalâa imkânını fiilen nez'etmiş idi? Saniyen, mütehasıs fıkрасını Heyeti Vekile 24 teşrinievvelde bilmüzakere reddetmiş ve kararnameesinde bu madde hakkında bir salâhiyet zikretmemiş idi. Buna rağmen mütehasıs fıkрасı itilâfnameye niçin derç ve imza olunmuş idi? Eğer heyeti fenniye bu maddeye lüzum olduğu kanaatinde ise bu kanaati Heyeti Vekileye teklif eylemek lâzım iken niçin Heyeti Vekilenin reddettiği madde bilâistizah kabul ve inza olunmuştu? Salisen tediye keyfiyetinde şirket lehine niçin tadilat yapılmıştı? Bahusus öyle bir tadil, ki şirket de bunu mükerrer müracaatlarında hiç mevzu bahis etmemiş idi. Eğer Vekâlet tediye işinin meskût kalmıyarak tanzim edilmesi lüzumuna kani oldu ise niçin mukavelenin esasına ve ruhuna muvafık olan şirkete bir teklif yapmaya bile lüzum görmedi? Hazinenin tediyesine mütaallik bir kaydı veya tadili niçin Maliye Vekâletince, Başvekilce, Heyeti Vekileye sormadı? Tediyeinin, mukavelenin esasında münderiç iki seneden daha az zamanda ve süratle icrası teklifi ile şirket lehinde bir tadil ne münasebetle, kim tarafından tasavvur ve teklif ediliyordu? Bahriye Vekâleti, tetkikatımız esnasında haziran nihayetinden itibaren tediyeye başlamak mukavele icabından olduğuna göre kânunuevvel 1927 bidayetinde altı aylık yani 660 bin liralık bir taksitin birikmiş ve defaten vacihütte tediye bulunmuş olduğu mütalâasını söyledi. Müzakere esnasında şirketin vekilleri bile 660 bin liralık tahakkuk etmiş bir hak iddiası göstermediler. Bilâkis bu meseleyi mütalâa ettiklerini ve kendilerini haklı görmediklerini söylediler. Bu mütalâa her hangi bir heyeti fenniyeinin değil, her hangi bir aklı selim sahibinin kabul edemeyeceği bir ihtimaldi. Meseleyi tazyih edeyim: Havuzun şubatta kazazede olmasından dolayı Havuzun bindirilmesi ağustos 927 ye kadar teahhur etmiş oluyor. Bu suretle haziran nihayetinde ve temmuz nihayetinde iki defa yüz on bin yani 220 bin liralık bir taksitin defaten tesviyesi ihtimalini —mukavelenin esas ve ruhuna muvafık olduğu için değil — ancak bir faraziye olarak kabul edelim. Vârit ol-

mıyan bu takdirde dahi 220 bin liradan fazla devlet borcu tasavvur olunamazdır. Çünkü ağustos 29 da şirkete Yavuzu teslim alması teklif olunduğu vakit şirket Yavuzu tesellümden ve mukaveleyi tatbikten imtina ve evveliminde mukavelenin tadilini talebetmiş idi. Bu müzakere otuz teşrinievvele kadar devam etti. Yavuzu tesellüm ve tamirden ve mukaveleyi tatbikten imtina ve tadilât teklif eden şirkete devletin tediye devam etmesi mecburiyeti her hangi bir mütalâaya nasıl sığdırılabiliyordu? Diyelim ki asla musibolmadığı halde bu mütalâa Vekâlete lâyih oldu. O halde bu mütalâa iki ay süren müzakere esnasında ve en nihayet Heyeti Vekileye arz olunan teklifat meyanında neçin zikrolunmadı? Zaten bu mütalâa Bahriye Vekâletine lâyih olunca, mademki şirket sigortanın tadili gibi esaslı bir talep ile karşınızdaki bulunuyordu; o halde, tediye keyfiyeti devletin menafîine muvafık bir surette mukabil şart olarak Bahriye Vekâletince teklif ve müzakere olunmak vazife idi.

Bütün bu ahval ve muamelât: Devletimizin Reisinden itibaren Başvekilin ve Heyeti Vekilenin dikkatle takibettikleri ve üzerinde türlü şayia ve isnatların deveran ettiğini bizzat Vekilin ifade ettiği, büyük bir mevzu üzerinde ve 26 teşrinievvelden itibaren hükümetin istifa edeceği resmen malûm olduğu ve binaenaleyh mânen hükümetin nihayet bulduğu günlerde müzakerenin tekrar Heyeti Vekileye arz olunması tebliğ edildikten sonra nasıl ika edilebiliyordu? (bravo sesleri).

Cereyanı hal muhelli emniyet görüldü. Muamelenin cereyanında bir vekilin kanunen salâhiyettar olmadığı icraat vardı. Hazinesinin menfaatlerine kayıtsızlık gösterilmişti.

Bu harekâtın sebeplerini ve karşılıklarını tâyin etmek hükümetin ve Başvekilin iktidarı haricine çıktı. Artık vaziyet Büyük Millet Meclisinin müdahalesine ve Cumhuriyetin hâkimlerine taallük ediyordu. Başvekil ve Heyeti Vekile kendilerine mesele vaz'olunduğu müddetçe devletin menafîini muhafaza edebildiler. Kanuni salâhiyet haricinde ve devletin menafîi aleyhine olarak 26 teşrinievvel ile 30 teşrinievvel arasında emrivâkiler ihdası için Başvekil ile ve Heyeti Vekile ile teması keserek imza koymak hareketi karşısında ise meseleyi hâkimin huzuruna sevk eylemekten başka İcra Vekilleri Heyeti için bir mülâhaza ve bir vazife kalmadı. Ve İcra Vekilleri Heyeti meselenin Büyük Millet Meclisine nakline karar verdik. Sabık Vekil tarafından imza olunan yeni tadilâtın Encümeni Müdürünün müşterek mazbatasına istinadetmesi cereyanı hali normal addetmek için bize bir

**sebepe görünmedi. Müdürler Encümeni kendisini nihayet bir müte-**  
hassıs heyet, bir istişare heyeti fenniyesi addeder ve icrai salâhiyet  
ve mesuliyete iştirak etmez. İcrai mesuliyeti haiz olan vekil fennî  
addolunan, veya fennî zannolunan hususatta nihayet heyeti fen-  
niyenin mukarreratını icra eder gibi faraziyelerin kıymeti ancak  
bir hudut dâhilindedir. Ortada bizim kanaatimize göre kanuna mu-  
gayir ve devlet menfaatlerinin aleyhine ika edilmiş emrivâkiler vardır.  
Bunların mesulü ve mesulleri de olmak lâzımdır (bravo sesleri ve alkış-  
lar). Devletin hazinesinin menfaatleri ihlâl olunur, çünkü fiil tamam-  
dır. Heyeti Vekilenin reddettiği madde imza olunur, ve bu harekât-  
ın mesuliyeti icrai salâhiyeti olmadığı için heyeti fenniye ve fen-  
nî salâhiyeti olmadığı için icrai makam sahibine tevcih olunamaz.  
böyle bâtil bir kıyas kaabili tasavvur değildir. Elbette icrai makamın  
mesuliyeti, elbette mânen veya maddeten tâli makamların da derece  
derece verecekleri hesap ve mesuliyetleri vardır. Büyük Millet Mec-  
lisi İcra Vekâletinin mesuliyeti bir vâhîmeden ibaret değildir (bra-  
vo sesleri, alkışlar). Bundan maada Heyeti Vekilede geçen müza-  
keratı, kabul olunanın ne maksatla ve niçin kabul olduğunu ve  
meskût bırakılanın ne maksatla ve niçin meskût bırakıldığını, vel-  
hâsıl reddolunanın üzerinde ne mülâhaza cereyan ettiğini Vekil bilir.  
Hulâsa bu meseleleri ancak hâkimin halledebileceği kanaatine  
vardık.

Muhterem Efendiler: bir Vekil hakkında meclis tahkikatı ta-  
lep olduğu zaman Büyük Millet Meclisi Dahilî Nizamnamesinin  
169 uncu maddesi mucibince bir mebusun takrir vermesi lâzımdır.  
Bir mebus olarak riyaset makamına takriri verdim. O takririn izahatı  
da bu mâruzatımdır. Sabık Bahriye Vekili Cebelibereket Mebusu  
İhsan Beyin, Yavuzun tamiri mukavelesinde 24 ile 30 teşrinievvele  
kadar cereyan eden muamelâtiyle muhilli emniyet bir tarzda He-  
yeti Vekile kararı hilâfında ve salâhiyet harici hareket etmekten ve  
devletin menfaatlerine kayıtsızlık göstermekten Divanı Âliye sev-  
kını teklif ettim. Dahilî Nizamnameye göre evvelâ keyfiyein nazarı  
dikkate alınıp alınmaması müzakere olunacaktır. Ben takririmin na-  
zarı dikkate alınmasını bir hükümet ve itimat meselesi olarak vaz'et-  
miyorum. Çünkü nihayet bir adalet mevzuuna karar verirken her  
hangi bir siyasi mülâhazatın tesirini üzerine sürmekten dikkatle  
içtinabetsmeyi bir vazife addettim (brava sesleri, alkışlar). Bu mâruzat  
ile ben bir devlet meselesi için iktidarımız dâhilinde, vazifelerimi-  
zin hududu içinde bulunan muamelâtı tamamlamış ve meselenin  
yüksek işgalâtımız sahasına giren safhasını, aziz adalet emanetini

**taşıyan ellerinize tevdi etmiş oluyorum. Takdir ve karar milletin Büyük Meclisindedir (bravo sesleri, alkışlar).**

**ESKİ BAIRIYE VEKİLİ İHSAN'IN, DİVANI ALİYE SEVKİ HAKKINDA  
CÖRÜŞMELER SIRASINDAKİ SAVUNMASINA KARŞI**

**26 ocak 1928**

Zabıtnamelere. Encümenin izahatına muttali oldum. Maznunun müdafaalarını da dinledik. Cebelibereket Mebusunun zabıtnamede bana mâtuf bir fıkrası var. Mecliste ilk beyanatına cevaben: bana birtakım zühuller isnadetmiş, ben buna cevap vermemişim, cevap verneyişimi isnadettiği zühulleri kabul ettiğimi mânasında telâkki temayülünü göstermiş. Benim Mecliste ilk beyanatım kendi hakkında tahkikat talebini tazammun eden bir takrirî müdafaa içindi. Talehim esasen bir takririn reye vaz' olunmasıdır; bu talep kabul olunmuştur. Mabadi, arada zühul veyahut ihtilâf olan maddelerin hallolunabilmesi, ancak tahkikatta ve mahkemede hallolunacak meseledir. Takrir esasen reye vaz' olunacak olduktan sonra burada kendisiyle uzun boylu münakaşaya lüzum ve mahal yoktur. Zabıtnamede kendisine husumet tevehh eden zatın nüfuz ve kudretinden tevahhuş ettiğinden bahsediyor. Bu, ben olacağım. Husumet tevehhine bir sebep gösterebilmek lâzımdır. Yavuz işi için, 13 teşrinisanide tahkikata başlıyoruz. Vekil ve arkadaş olarak 31 teşrinievvel ve 1 teşrinisanide ayrılıyoruz. Bu iki tarih arasında husumet sebebi olarak ne zikrolunabilir? Bu iki tarih arasında geçen yegâne hâdise Yavuz mukavelesinde yaptığı tadilât ve koyduğu imzadır. Nüfuz ve kudretten bahsetmek ile, tesir altında mütalâa serdolunuyor ve hükümler veriliyor demek istiyorsa bütün cereyanı hal, bunun tamamen aksini maddi ve riyazi olarak ispat etmektedir.

Büyük Meclisin Encümeni bütün tahkikatını hemen bütün milletin huzurunda yaptı. Büyük Meclis Encümenininin zabıtnamesi tabolunmuş, neşrolunmuş, bütün dünyada bugün de, yarın da ilâni-haye mütalâa olunacak bir vesikadır. Ondan sonra zabıtnamede, her meselede muvafık olan ve ekalliyette kalıp muvafık olunan, aksi kanatta bulunan âzanın dikkati taame ile reylerini tasnif ettiklerini görüyoruz. O kadar ehemmiyet veriyorlar ki, bugünkü içtimain ilk safhaları da filân meselede ben akalliyette idim, filân meselede ben ekseriyette idim noktalarının tashihıyla geçmiştir. Reylerinde bu ka-

dar itina eden, alenen herkesin muvacehesinde tahkikat yapan bir encümenin istiklâli fikrinde ne kadar musır olduğunu aramak için başka delil olur mu? Ondan sonra Büyük Meclisin Encümeni tahkikat yapıyor. Nihayet Büyük Meclise arz etmek için, Meclisin her hangi bir tesire kapılabileceğini tasavvur etmek için bu memlekette inkılâba, Cumhuriyete ve Büyük Meclise inanmamak lâzımdır. Mecliste ve zabıtnamedeki bütün ifadeleri tazallüm rolleri, şikâyetler, suale cevaptan kaçmaklar, hepsinde mürettep mahirane bir usulü hareket görmek mecburiyetindeyiz. Benim Mecliste ayaklarımın altında ölmek iddiasını gösteriyor. Üzerimde hiçbir tesir yapmadı; nitekim kendisine husumet tevehh ettiğimden nüfuz ve kudretinden tedehuş ettiğini, gösterdiği diğer bir yolda yine tesir göstermek istediği zaman da hiç müteessir olmadım. Ne ben ne kimse. Meseleden temiz çıkmamın çaresi mevzuubahis olan hesabın açık ve temiz olarak verilmesidir; başka çare yoktur (bravo sesleri). Vekilleri tekzib ediyor. Senelerce beraber çalıştığı arkadaşların, eskiden çalıştığı arkadaşların hepsinin kendi aleyhinde müttefikan söz söylemeleri ihtimalini ima etmek istiyor? Buna nasıl ihtimal tasavvur olunabilir? Bunu söyleyebilmek için kendi meselesinden başka Heyeti Vekileye bir işte, arzu ettiği bir şeyi yaptırabildiğini veya yaptırdıklarını gördüğünü zikretmek lâzımdır. Bunu söylemeyince kendisi isnâdetmek mevkiindedir. Zabıtnamelerdeki ifadelerinde gördüm: Vekil olunca bir adam, hususi bir karakter sahibi olurmuş. Karakter yeniden iktisabolunur mu? Karakter var ise ve ne ise odur. Yalnız gerek benden evvelki hükümetle ve gerek benim riyaset ettiğim heyetin içindeki vekillerle temasa gelmek için onlar gibi karakter sahibi görünmek mecburiyetini takındığını itiraf ediyor. Demek aramızda takma, taklit bir karakterle oturuyormuş. Yazık, muharebelerde topladığımız şerefleri kendisine emanet ettik. Bu suretle mi muhafaza etmiş teessüf ederim (bravo sesleri).

Heyeti tahkikiye huzurundaki ifadelerinde Reiscumhur Hazretlerinden muhtelif vesilelerle bahsetmekten ihtiraz etmediğini görüyoruz. Müsteşar Hüsamettin Beyi kendisine Reiscumhur Hazretleri tavsiye etmişler. Reiscumhur Hazretleri Karadenizde gezerken Hamidiyeye Hüsamettin Bey kumanda ediyormuş, harekâtından memnun olmuşlar, sonra bilvesile mevzuubahis olurken tanıdığı iyi bir zabıtın iyi işler göreceğini söylemişler. Eğer Hüsamettin Beyin kendisinin yanında müsteşar iken yaptığı harekâta usulsüz ve yolsuz muamelâtı görülmüş ise veya usulsüz ve yolsuz muamelâta şerik kılınmış ise bununla vaktiyle deniz üzerinde yapılan bir tavsiye ara-



sında ne münasebet bulunabilir? Müsteşar Hüsamettin Beye gitmeye hacet yok; doğrudan doğruya kendisini Vekil olarak tavsiye etmeye lâıyk gören de Reiscumhur Hazretleridir. Bugünkü halde harekâtından, yaptıklarından her hangi bir mesuliyet bize teveccüh eder mi?

Zabıtnamede İstanbulda İstiklâl Mahkemesi riyasetinde iken bir gün evvel maznun olarak karşısında bulunanlarla beraber oturarak şirket müzakeresi yaptığı söylenmiş. Hüseyin Cahit Beyden bahsetmişler. Buna cevaben; evet beraet ettikten sonra pekâlâ göçülebilir, demiş. Hukukan elbette doğrudur. Yalnız gönderdim, Reiscumhur Hazretleriyle de görüştüler; demiş. Kendisi İstanbulda İstiklâl Mahkemesinde bulduktan sonra İstanbul matbuatı erkânının İzmirde Reiscumhur Hazretlerine arzı tazimat arzularına tercüman olmuş. İstanbul matbuatı erkânı İzmirde gitmişler ve Reiscumhur Hazretleri orada kendileriyle görüşmüş, vaziyet hakkında, istikbal hakkında görüşmüş, fikirleri ve tavsiyeleri her ne ise onları söylemiş. Rica ederim böyle bir mülâkatla şirket için veya bir ticaret için 2-3 kişinin toplanmasında her hangi bir müşaheret nasıl tasavvur edilir? Hakkı Sapanca ve Hüsrev Sami Beylerle münasebeti tahkik olunurken Reiscumhur Hazretlerinin sofrasında bir gün saat dörde kadar kaldıklarını zikretmiş. Hakkı Sapanca ve Hüsrev Sami Beyler suikast meselesinde tevkif edilmişler, tahkik olunduktan sonra tahliye olunmuşlar. Esasen merdane ve âlicenabane köşesi bizim Reisi Devletimizin çok hassas yeridir. Şahsına taallük eden bir meseleden dolayı beraet ile, haksız olarak tevkif edildiği anlaşılan insanların tatyibi arzusu düşünülürse, tavassut da etmişler, bunları sofrasına almış, kendi yüzünden tevkif edilen bu efendileri tatyibetmiş, mülâkat esnasında bu tevkif yüzünden mutazarrar olduklarını, haysiyetlerinin rencide edildiğini söylemişler, sofrada hazır bulunan Sıhhiye Vekili Refik Beyefendiye, Reiscumhur Hazretleri, mümkün ise bunlara muavenet edilmesini tavsiye etmiş. Şimdi bu adamlarla bizim sabık Bahriye Vekilinin yaptığı muamele arasındaki farkı göreceğiz. Böyle tavsiye edilmiş, tatyibedilmiş, güzel. Tavsiyeyi doğrudan doğruya Sıhhiye Vekili Dr. Refik Bey telâkki etmiş, ne yapmış? Müracaat etmişler, gelmişler, gitmişler. Fakat hiç, hiçbir şey yapmaya imkân hâsıl olmamış. Çünkü vekillerin de, Reisi Devletin de, herkesin de harekâtı, hattâ vaatleri, hattâ retleri kanun, vazife, ahlâk kuyudıyla çerçevelidir (alkışlar). Bunun içinde kalmak mecburiyetiyle her hangi bir münasebeti telif edebilirsiniz. Bunun haricinde bir münasebet arıyanlar dolaşır dolaşır nihayet bu dairenin haricinde, o istidatta bulunanlarla birleşmek mecburiyetine düşerler (alkışlar).

Bu sözlerde her hangi bir ima maksut ise, Reisi Devletin tarzı hareketi ki hepimize modeldir, şüphe götürmeyecek kadar vazihdir. Kendi partisinin mebus namzetlerinden kanunun istediğinden daha fazla mükellefiyet talebetti. Ondandı sonra bizzat mevzuubalisı sabık Bahriye Vekili ki arkadaşımız idi, en şiddetli ihtarına mâruz kalmıştır. O kadar şiddetli ihtar ki beraber bulunduğu arkadaşların huzurundan ağlıyarak kaçmaya mecbur olmuştur ve kaçmaya mecbur edilmiştir. Eğer zabıtnamelerdeki beyanat böyle muamelâta bu kadar sert olan bir reisi, devletin ihtaratını hüsnü telâkki suretinde söyleyorsa hüsnü telâkki edilmediği ademi riayetle sabittir. İma ediliyorsa her hangi bir ima bedaheten, maddeten merduttur. Canına kasteden suikaştıçılar malikeme karşısında mülcvesata karşı her hangi bir müsamahasını ima edecek bir isnada kıyamı edemediler. Yazık kendi yetiştirmeye çalıştığımız bir sabık vekil suihaliyle, suiharekâtından içine düştüğü bir bataklıkta çrpınırken her tarafa buluşturmaya çalışıyor. Bunu pekâlâ kendisi izah ediyor. Bilmediğimiz bir noktayı da söyleyerek Harbi Umumide pekâlâ şeker ticareti, kibrit ticareti yapıyorlardı. Kendisi zâbit idi; cepheden çekilmiş, gelmiş, ticaret yapmış.

Arkadaşların: bu memlekette Harbi Umumi bittiği zaman harb zenginleri sinecek in arıyorlardı. Göz yaşından, çocuk sütünden, türlü elemenden toplanmış seryetin müşahedesine dahi millet tahammül edemiyordu. Sabık Bahriye Vekilinin düştüğü vaziyet nedir ki Harbi Umumi ferdasındaki en büyük levisi, müdafaa vasıtası olarak serdetmek mevkiindedir. Bugünkü vaziyeti izah edebilmek, meşru gösterebilmek için zaten Harbi Umuminin şeker tüccarı idim diyecek mevkie düşmüştür. Teessüf ederim. Efendim, zatı mesele nedir? Devlet bir havuz almak istiyor. Aynen silâh gibi bir havuz almak istiyor. Vekil olan zatın fikri muayyen bir havuz almaya müteveccihdir. Düştüğünü havuzun kullanılması müşküldür, muhataralıdır diyorlar. Mütihassısları dinlemiyor. Havuz yapıyor. Mütihassıslar nakıstır. kusurludur diyorlar, dinlemiyor. havuzlanıyor. İlk faaliyet ânında kazazede oluyor, bütün memleketin başına yıkılıyor. Viedanı sızlamıyor. Zabıtnamede görüyoruz ki bugün de mütihassıslar karşımıza geliyor. Maksada muvafık değildir, maalesef ıslahı mümkün değildir diyorlar. Buna bu devlet iki milyon kûsur lira tediye etmiştir. Bu nasıl iştir? Şatranç mı oynuyoruz? Bu memleket bu müesseseyi kurmak için bir lira eden silkha on lira vererek, fakat bunu vermek için bütün evlâdını ortaya atarak çocuğu tarlada çalıştıktan,

evlâdi cephede vuruştuktan, ihtiyar baba ufak çocukla tarlada dizleri titriyerek bir tahta sapamı toprağa sokmağa çalıştıktan sonra, evde kalan mamelekinin yüzde kırkını ayrıca hazineye verdi. Bugünleri nasıl unutuuk? Sonra, selâmete erdikten sonra, dışından tırnağından artırıp biriktirebildiği milyonları kaldırıp, kalp havuz için gözünü kapıyarak bu sabık Vekil sarf ediyor. Ben evvelâ neden bu fena neticeye varmışız, meselede bir usul veya her hangi bir kanun eksik midir, diye mütehayyir oldum. Tahkikat Encümeninden ve bütün muamelâttan bu şüphemizi hallediyoruz. Bu kalp malı orduya sürmek için sabık Vekil devletin usullerinde, kanunlarında iltica edecek hiçbir nokta bulamıyor. Hiçbir kanun, hiçbir usul bu yanlış muameleyle cevaz göstermiyor. Sabit olan budur. Bu sakat silâhı doğrudur diye ortaya sürmek için kanun haricinde, usul haricinde hareket etmek ıztırarında kalıyor. O halde kanun doğrudur, usul doğrudur. Mal fenadır, hareket fenadır. Hareketin fenalığı, havuz almaya karar verdiği elin, mal sahibinin kuvvetindedir. Bunu Encümen bize çıkarıyor. Sabık Vekil o el ile: mukavele ile, konturatla bağlı ortaktır. Fecaati görüyor musunuz?

Yavuz işine geçiyoruz. Heyeti Celilenize ilk içtimada da ariz ve amik arz ettim. Uzun ikazlar, ihtarlar ve birçok muamelelerden sonra kanun haricinde, salâhiyeti fevkinde usulsüz muameleler, imzalar yapıyor. Tahkik neticesinde anlıyoruz. Sebebi nedir? Yavuz mukavelesinin komisyoneusuna kuvvetli rabitalarla bağlıdır. Heyeti Celile Yavuz, havuz işinde takibettikleri usul farkına dikkat buyurmuştur. Havuzda bahriyenin mütehasısları kâmilen mânidirler. İşe yaramaz diyorlar, mukavele fenadır, tesellümü fenadır diyorlar. Sabık vekil o mütehasıslara karşı Heyeti Vekile kararını kullanıyor. Sabık Vekil başka çare bulamıyor. Yavuz da mütehasıslarla uygundur. Heyeti Vekile taraftar değildir. Bu sefer Heyeti Vekile kararına karşı mütehasısları kullanıyor. Niçin ikisini bir araya getiriyor? Muamele güriktür, bâtılda ittifak olur mu? Kendisinin maksadı muzmeri, ifade olunamıyan gizli sebep, nihayet mâsum olanların bir kısmının nazarından kaçırılabilir, bir kısmının nazarından kaçırılmaz. Bir vekil gerek âmiri olan Heyeti Vekilenin, gerek mâdunu bulunan mütehasısların ve fen erbabının bütün noktai nazarlarını daima her noktada mutabık bulundurmak gibi nazari bir iktidar gösteremez. Ancak telif veya ihtilâfı muamele ne ise çiplak; açık bir levha gibi meydanda olmak lâzımdır. Şimdi mütehasıslara karşı nasıl kullanıyor? 9 mayısta havuz mukavelesini müzakere ve ihale edi-

yor. Encümenin zabıtnamelerinde gördüm. Evvelâ sabık vekil di-yordu ki 9 mayısta havuzu Filendere ihale için müsteşarla beraber bana gelmişler ve müsteşarla beraber izah etmişler ve benim mu-vafakatimi almışlar, müsteşar geldi: «Hayır, bu iş için Başvekile git-medim» diye katiyen reddetti. «Bilâkis kendisi bana dedi ki, Başve-kile gittim, konuştum ve muvaffak oldum».

Şimdi bugün öyle anladım ki; müsteşarla beraber Başvekile gittik teranesi, ihtimal ki, itiyadettiği meşru yalan söylemek kabılinden bir şeymiş. Yalan söyledim, meşru yalan söyledim, diye işittiğim sözden istikrah hissettim. Hiçbir zaman, bir vekil her hangi bir kimseye yalan söylemez. Bizim cemiyetimiz yalan söyleyecek seviyeye hiçbir zaman düşmemiştir, istikrah ile reddederim (alkışlar).

Evet efendim; 9 mayısta gelmiş, muvafakatimi almış, sonra ihaleyi yapmış. 9 mayısta Başvekil ile görüştü mü. görüşmedi mi? Böyle bir suale benim vereceğim cevap, katiyen hatırlamadığından ibarettir. Mevzuubahis 9 mayıs iki sene evvelki 9 mayıstır. Efendim; 9 mayısta Başvekil ile görüşerek ihaleyi halletmek için müc-bir, müstacel sebep nedir? Niçin Başvekil ve sen on mayısta içtima edecek Heyeti Vekile kararma kadar beklemiyorsunuz. Ne oluyor, sebep nedir? Memleket batıyor mu? 9 mayıs günü Filendere bu ihaleyi yapmazsak yarına kadar gayrikabili tehir bir tehlike karşı-sında bulunuyoruz, diye sizinle Başvekil arasında bir şey mi mev-zubahis oldu? Bu kadar mantıksız, mânasız, esassız bir hareket olur mu?

Salâhiyetin dâhilinde olan bir hareketi niçin Başvekile soru-yorsun? Yavuz işinde geldin. Sebebi şudur ki; iki mukavelenin fi-yatı arasında bir milyon küsur lira fark vardı. Ve rakipler siyaseten bunu batıracaktı dediler. Kendisi bana dedi. Onun üzerine tedbir düşündüm. Derakap değil, düşündüm, düşündüm, tedbir buldum. Vakti hazarın ne meselesi olur? Bahusus şirkete bilmem ne ihalesi gibi mesele olur ki, ertesi günü konuşulacak Heyeti Vekileye kadar kaabili tehir bir mahiyette olmasın. Kaba bir saçmadan, ve bayağı saf-satadan ibarettir. Encümen bu meselenin safahatını ariz ve amik kendisine soruyor. Fakat Meclisin bir Tahkikat Encümeninde bir me-bustan alacak kadar bir cevap alıyor, meseleyi tamamen tenvir ediyor. Heyeti Vekileye on mayısta iki şirket teklifini havi tezkere gidiyor. Sonra bu şirket isimlerinden birisi siliniyor. Baktım yazı benimdir. Ben silmişim, sildikten sonra Heyeti Vekileden kabul olu-narak çıkıyor. Bu muamele nedir? Bu muamele Heyeti Vekile noktai

nazarımdan şudur: İki şirket ismiyle yazılan tezkereden Vekil iki şirkete ait olan teklifini bir şirkete irca ediyor ve birisini geriye alıyor. Eğer iki tekliften birini biz tercih etmiş olsaydık, sarahaten yazar idik. İki teklif geldi, tetkik ettik, birisini tercih ettik, der idik; usul böyledir. Bunun daha kuvvetli bir delili vardır. Heyeti Vekileden çıkıp da Vekâlete tebliğ olunan kararnamede sarahaten diyoruz ki, Bahriye Vekâletinden yalnız Filenderle konuşmak için teklif geldi, biz de onu kabul ettik. Binaenaleyh iki şirket tezkeresinden Başvekâlette birinin benim tarafımdan silinip birinin bırakılması kendisinin vâkı olan teklifi üzerine birinden vazgeçmesi, iki şirkete ait olan teklifinden birini geri almasıdır. Sarahaten muamele bundan ibarettir. Şimdi bunu niçin böyle yapıyor? Bunu Encümenin tahkikatı bugün izah ediyor. O gün bunu anlamamın ihtimali yoktur. Bidayette de arz ettiğim gibi bu Filendere havuzu vermek maksadıyledir. Dairede mütehassıslar ellerinden geldiği kadar müşkülât gösteriyorlar. Şimdi bunlara demek lâzım ki, Heyeti Vekile Filendere karar verdi, sizin dediğimize değil, ötekine karar verdi demek lâzımdır. Aklı sıra bunu istihsal ediyor. Kanun haricinde, salâhiyet haricinde, usul ve teamül haricindeki hareketinde kuzu gibi muti olduğu Başvekiline istinad etmek gayretindedir. Ama Yavuzda mütehassıs meselesini Heyeti Vekile bağıra bağıra reddetmiştir. Fakat mütehassıslar söylediği için —zabıtnamedeki ifadelerinde de vardır— salâhiyeti dâhilinde olan bir meseleyi kimseye sormaz, kendisi yapar karakterinde imiş, derhal yapıvermiş. Böyle zıt delillere istinadeden birbirine zıt deliller kullanan, muayyen maksadı için muhtelif çareler arıyan demektir. Müzakerelerde geçen muhtelif mülahazalara cevap vermeye çalışıyorum; şöyle bir sual tevcih olundu. Mütehassıs ve tediye meselesi olmasaydı cürüm olmayacak mı idi? Bu mesele şudur: Mütehassıs ve tediye meselesi olmasaydı eğer, havuzun komisyoncuları ile olduğu gibi Yavuzun komisyoncularıyla de irtibatı varsa cürüm bu defa da meskût kalacaktı. Nitekim havuz cürümünü derhal fark etmedik. Kaç sene sonradır ki havuz meselesini bugün münaakaşa ediyoruz. Eğer Yavuz işinde emniyeti selbedecek emareleri görmeseydik bu defa da mensi kalacaktı. Fakat ilânihafe mücrimlerin yanına kalmıyacaktı. Günün birinde bu Meclisin huzurunda yine mevzu bahis olacaktı. İrtikâp cürmünün bu millet sinesinde, bahusus silâh yüzünden irtikâp cürmünün kâmilen mensi ve yapanın yanına kalacağını düşünen şaşkımların perişan akıllarına şaşarma (şiddetli alkışlar).

Mütehassıs ve tediye meselesini Heyeti Vekilenin reddetmesine mukabil niçin kabul etti, suali sorulursa, sebep vazıhtır. İrtikâp zannı tevceüh edince sebep aşikârdır. Efendim, Yavuz meselesinde bir noktanın tadili, nazarı dikkat uyandırdığı için dört ay sürmüştür. Heyeti Vekilede daha böyle ihtilâf vesilesi olacak başlıca meseleleri gösterdi. Bunun birincisi mütehassıs meselesidir. Alâkadarlar kani oldular ki, bu mütehassıs meselesinden tekrar İsmet Paşaya veya Heyeti Vekileye gidilirse mukavelenin feshi ihtimali ağıleptir. Yapılan muamele meselenin hizatibi haiz olduğu ehemmiyetten ziyade mukaveleyi herçibadâbad fesihden kurtarmak gayreti idi. İkincisi; tediye bir an evvel hitama erdirmek, tesri etmek gayretidir. Bu da muhasıran komisyoncuların menfaatidir. Mukavele bozulmuyacak ve tediye ile mütat olan komisyoncu hissesi bir an evvel alınır bitecek... Mesele bundan ibarettir.

Efendilerim; Büyük Millet Meclisi Encümeninin tevcih ettiği irtikâp zannı; kanaati vicdaniyemizle söylüyoruz, bilhakkın hedefine mâtuftur. Zararlar büyüktür. Devletin büyük zararlarından maada şahsan şereflerimiz, taarruza duğar olmuştur. Kendilerini bu vaziyete düşürenlerin haleti ruhiyelerini, mesnetlerini aramak için ben çok çalıştım. İstidatlarını bir dereceye kadar zabıtlardaki Harbi Umumi hikâyelerinden öğrendim; fakat cüretlerinin sebebini anıyamadım. Nihayet vardığım netice; bu adamlar, böyle Meclis huzurunda hesap sorulacağına, Divanı Âli teşkil olunacağına, onun karşısında muhakeme edileceğine itikat etmemişlerdir. Teşkilâtı Esasiyeye, Cumhuriyete inanmamışlardır. Vaktiyle, bizim çocukluğumuzda bulunan mürtekipler, nasıl sayeî şahaneyle iltica ederler idi ise, zamanın mürtekipleri de inkılâp bitmedi teranesini siper yapmış... vah vah (alkışlar, bravo sesleri).

Tıynet aynı, hareket aynıdır. Her iki halde gördüğümüz, vicdanı sızlanıyan mürtekiplerin başlarını yem torbasına sokup, kaba tezahüratta bulunnalardır.

Divanı Âlinin karşısına gideceğiz. Vatanın müdafaası, Cumhuriyetin kanunları, şereflerimiz suikaste mâruz kalmıştır. Büyük mahkemeden; sıyanet, müdafaa istiyeceğiz. Hükümlerinden adalet, ibret bekleriz (sürekli alkışlar).

29 nisan 1928

Muhterem Efendilerim; 928 senesi bütçesinde nihai kararlarımızı izhar buyuracağımız vaziyete geldik. Bütçenin bütün teferruatı üzerinde arkadaşlarımız ariz ve amik tafsilât ve malûmat arz ettiler. Nihai kararlarımızdan evvel bu bütçeyi takdime saik olan siyaseti ve bu bütçeyi tatbika memur olanların hangi anlayışla hareket edeceklerini bir defa hulâsa etmek isterim. Bizim takibettiğimiz siyaseti, dahilî ve haricî safhasında vuzuh ve istikametle ifade edebiliriz. Dahilî siyasette vuzuh ve istikamet Cumhuriyet kanunlarını bilâfark ve bilâimtiyaz herkese tatbik etmekte dikkat ve hassasiyet gösteren bir siyasettir. Demokrasinin bu tarzda tezahürü elbette kuvvet ve kudretle tecelli eder. Biz bu memlekette hayırlı ve semereli olarak yapılacak bütün işler için ilk şart ve azimet noktası, evvelmirde vatandaşların huzurunu ve cemiyetin nizamını salim ve müstakim bir dâhilî siyasette bizatili müteharrik hâkimler eline mevdu bir usul ile kabili tahakkuk görüyoruz. Bu memleketin yüz seneden beri tarihi gösterir ki hayırlı ve iyi ıslahat yapmak için memleketin şeraitinin ve vesaitinin müsait ve mütehammil olduğu âzami hasılayı idrak etmekte tereddüt ne kadar muzır ise, geniş ve kayıtsız şeraiti, memleketin ortasına sürerek anarşiyi teşci etmek onun kadar muzır, onun kadar kısırdır. Zararı birçok tecrübelerle sabit olduktan sonra her iki fikrin zıddı olan bir hattı hareketi dahilî siyasetimizde dikkatle takib ediyoruz. Memleketin hayır ve nef'i için şeraitinin ve vesaitinin müsait ve mütehammil olduğu âzami hasılayı istiyecek ve alacak kadar idrak ve cesaret, sonra bütün icraatı memleketin demokrasi yolunda her gün bir hatve daha ilerlemesini temin edecek suret ve selâmet ile tatbik, memleketin nizamını her halde muhafaza edecek kadar dikkat, hassasiyet ve kudret. İşte bizim anlayışımız, dahilî siyasette budur. Bunu istibdat idarelerinin aczi içinde yetişmiş, hiçbir zaman bir iş yapmamış ve müşkülât karşısında vazife önünden hemen çekilmeye alışmış olanlar belki sert addedebilirler, hattâ tecebbür zannedebilirler. Fakat hakikati halde bize bu kabîl isnadattan hiçbirisi atfolunamaz. Biz gözle görülür ve el ile tutulur misallerle, tereddütleri samimî olanları ikna ve hattâ ilzam edebiliriz.

Haricî siyasette bütün gayretimiz hiç kimsenin menfaatleri aleyhinde hareket derpiş etmeyen dürüst bir istikamette kendi menfaatleri-

mizi temin etmeye mâtuftur. Bizim emniyet tâbirimiz bu memleketin menfaatleri aleyhine hareket etmemeyi ifade eden her hangi bir müracaatı hüsnü telâkki etmeye müteveccihdir. Zannederim ki müdafaai nefse müstenit bundan asgari ve daha samimî bir hattıhareket tasavvur olunamaz. Münasebatımız dürüst ve müstakimanedir. Her dostluğa ehemmiyet veririz ve billhassa dostluklarımıza çok vefa gösteririz. Muallâk meseleleri halletmek için sadece halledilmiş bir neticeye varmak tesellisini dahi bir zevk bilerek lâzım gelen gayreti göstermekteyiz. Eğer her hangi bir meselenin hallinde daha ileri bir çare gösteremiyor veya kabul edemiyorsak filhakika o meselede bu memleketin menfaatleri daha ileri fedakârlığa mütehammil olunamamışdır. Mazur görülmeliyiz.

Dahilî ve haricî siyasetinin bu müstakimane ve açık icabatını kanaatle muhafaza etmek için Cumhuriyetin kuvayî müdafaasına istinadetmeye ehemmiyet veriyoruz. Bugün memleketleri kuvayî müsellâhadan müstağni kılaacak başka bir vasıtai emniyet henüz yoktur.

Bizim memleket müdafaası vesaitine bu noktai nazardan verdiğimiz ehemmiyet beca olduğu kadar memleket müdafaasına tahsis ettiğimiz vesaitte ne kadar asgari budut ile iktifa ettiğimiz bu memleketin coğrafi vaziyeti, ihtiyacatı göz önüne alınırca suhuletle teslim olunur. Siyasi hututunu bu suretle tasvir etmeğe çalıştığım manzume içinde bütçenin diğer bütün mevadı bize yalnız bir idare cihazını değil, Sıhhatte, Maarifte, Nafia ve İktisatta bir program manzarası arz etmektedir. Bu programın zengin olduğunu ifade edecek değilim. Arzu edersiniz ki memleketin inkişafını ve faaliyetini ifade eden program çok daha vâsi ihtiyaçlara vefa edecek kadar zengin olsun. Filhakika memleketin ihtiyacı böyledir. Onun için biz daima iddia ediyoruz ki takdim edebildiğimiz bütçelerden çok daha fazlası bu memleket için lâzımdır ve mümkündür. Lâzım olan vesaitin her sene daha ziyade vüsatle temin olunmasına esaslı olan bir nikbinlikle itimat ve intizar ediyoruz.

Efendilerim; eğer bu memleketin bütçelerinin dört sene evvel yüz milyondan başladığını, ne kadar açıklar gösterdiğini bir defa tahattur buyurursanız bugün elimizde mevcut bulunan bütçenin nisbeten az bir zamanda daha vâsi kudretle karşımıza geldiğini kabul buyurursunuz. Bu azimet noktası bize gelecek bütçelerin daha ziyade ihtiyacata tekabül edebilmesi için emniyet medarı olabilir. Yapılacak bir çok işler karşısında şaşırıp feryadedenler yerine, işin bir ucundan başlayarak bir tekini yapmayı kârlı ve kısa yol addedenler-



deniz (bravo sesleri). Onun için bütçede birçok ihtiyaçlara temas edilmemiş olsa bile birtakım ihtiyaçlara bilfiil temas edilmiş olması ve kudretli, kifayetsiz ellerinizle mütevazin ve filhakika kabili tatbik bir şekilde meydana çıkmış olması ile ameli ve semereli olduğu emniyetle derpiş olunabilir. Bu emniyet memleket için başlı başına bir kuvvettir. Şüphe yok; Büyük Meclisin bütçede, sade bütçe sahasında bile senelerden beri gösterdiği tekâmüller bu memleketin feyizli inkişafına ve senelerden beri tecebbür ve istibdat içinde yetişmiş olanların bizde görmek istemedikleri demokrasi hayatına en mukni misallerden biri olacaktır. Bu bütçenin münakaşası, yalnız Büyük Meclis âzasını değil bizzat hükümet âzasını bile memleketin bir parasını Büyük Meclisin tasvibi olmayan bir yere sarf etmemek için hususi ahkâm vaz'etmek yolunda mündemiç bir faaliyete sevk etmiştir (Alkışlar). Bütçe açık oldukça onu icra edecek olanların elinde en vâsi salâhiyetler kalır. Çünkü: Büyük Meclisin derpiş etmiş olduğu faaliyetlerden birçoğunu tatbik etmek veya etmemek, Büyük Meclisin sualine karşı sizin bu talebiniz bütçenin açık yerine rasgeldi bahane-siyle kurtulmak mümkündür ve mümkün olmuştur.

Muhterem Efendilerim: bütçe, samimiyetle sarfolunan gayretlere göre varidatı kabili talakkuk, masarifatı kabili icra ve tatbik ameli bir kısımda tezahür ediyor. Bu bütçenin dâhilinde bizim bu memleketin idaresi için düşündüklerimizi, anlayışlarımızı hulâsa etmek istedim. Eğer bugün icra meykûnde bulunanlara bu bütçeyi tatbik etmek için de itimadınız lâıyk görecektür olursanız bütçenin heyeti umumiyesinde izhar etmiş olduğunuz reyleri bu itimat için de misal addedeceğiz (bravo sesleri, alkışlar<sup>1</sup>).

Başvekil İsmet Paşa Hazretleri — Bütçeyi kabul eden ve Hükûmete itimadımızı bahşeyliyen reylerinize, hürmet ve teşekkürlerimizi takdim ederiz (Allah muvaffakiyet versin sesleri). Bu memlekette her icraatın başlıca ve yegâne mesnedi olan itimadımızın mahalline masruf olduğunu ispat edebilmek başlıca emelimizdir (alkışlar, Allah muvaffak etsin sesleri).

<sup>1</sup> Bundan sonra Bütçe Kanunu bütünüyle oya konulmuş ve oturumda bulunan 238 milletvekilinin oybirliğiyle kabulü üzerine İsmet Paşa tekrar kürsüye gelmiştir.

## TÜRK HARFLERİ KANUNU GÖRÜŞÜLURKEN

1 Kasım 1928

Türk harfleri kanun lâyihası mevzuu üzerinde söyleyeceklerim açık ve kısadır. Büyük Reisisumhur Hazretlerinin işaret buyurdıkları gibi, Türk harfleriyle Büyük Türk Milleti yeni bir nur âlemine girecektir. Biz buna samimiyetle ve vicdani itimatlâ inanıyoruz (alkışlar).

Teşebbüs, esasen milleti cehaletten kurtarmak teşebbüsüdür. Tecrübelerinizle memleketin her tarafında yakından gördünüz ki Türk alfabesiyle bu milletin okuma, yazma mücadelesine girmesi her tarafta büyük bir açılma, büyük bir kolaylık vermiştir.

Bugünkü neslin ve büyük müteceddit mebusların aldığı tedbirleri ve gördüğü işleri istikbalde yazmak için hazırlanan münevverlerin bir noktaya bilhassa nazarı dikkatlerini celbetmek isterim: Hiçbir kanun lâyihası müzakere olunduğu anda, ciddiden tatbik olunacağına ve böyle büyük neticeler vereceğine bu kadar yakın bir emniyet vermemiştir. Yani hiçbir kanunun müzakeresi anında, memlekette candan kabul olunacağına, ciddiden tatbik edileceğine, vâsi ve feyizli neticeler vereceğine bu andan daha ziyade kani olmak mümkün değildir. Sebebi vazıhtır. Çünkü böyle bir milletin hayatına, fikrî ve mânevi yaşayışına tesir edecek olan esaslı ıslah, bütün millet içinde, her köşede esaslı olarak işlenmedikçe, teşebbüs edilmeye çok cesaret ister. Teşebbüslerinizle memleketin her tarafında ne kadar esaslı bir ihtiyaca temas ettiğinizi açık olarak gördünüz.

Arkadaşlarımız; bu harfler için millette gördüğünüz tehâlük ve hüsnükabul başlıca şu noktayı izah eder ki, o da milletin bir an evvel okuyup yazmak, cehaletten sıyrılmak için taşıdığı arzu derin, geniş ve samimîdir. Demek millet, hepimiz, böyle bir anahtara çoktan beri muntazırdık. İkincisi kolaydır. Kolaylık hiç ummadığımız muhitlerde, nasıl telâkki edileceğini tahmin edemiyeceğimiz yerlerde, uğraşmak istemiyen vatandaşlarımızda, ilk iki, üç harfin ve bir iki saatlik uğraşmanın verdiği teşvik ile öğrenmek ümit ve kanaatini birden vermesindedir.

Arkadaşlarımız; bu kolaylıktan hakkıyla istifade etmek ve bu neticeleri birkaç sene içinde güzel görülür bir hale getirmek için hükümet ciddi mesai sarf edecektir. Hükümet, bütün memlekette millet mektepleri halinde, işinde, tarlasında, fabrikasında çalışan vatandaşların ayaklarının ucuna getirilen, kolaylıkla öğretecek muallimlerle.

kolay tedarik olunacak vesaitle bu yeni alfabeden tamamiyle istifade etmeleri için, bütün mesaisini sarf edecektir (Alkışlar). Bu mücadeleyi muvaffakiyetle neticelendirmek için, vazife munhasıran, hakikaten kendileriyle iftihar ettiğimiz muallimlerin değıldir. Memurlarımız ve bu memleketin bütün münevver evlâtları, bu sene, gelecek sene ve birkaç sene zarfında bu alfabe ile vatandaşların tamamen okuyup yazması için ellerinden geleni ifa edeceklerdir. Kanun lâyihası esas itibariyle, umumi hayatı yeni alfabe ile yazı devrine sulûletle nakletmek için işe göre muhtelif devirleri göstermektedir. Biz bu devirleri ihtiyaca tamamen tetabuk edecek kadar dikkatli intihabetmeye çalıştık. Yakın bir zamanda umumi hayat ve muamelât yeni yazı ile cereyan etmeye başlayacaktır. Tabii bugün elimizde kullanmakta bulunduğumuz birçok matbu vesikalar vardır ki, bunların değıştirilmesine kadar, faaliyet şubesinin cinsine göre, muhtelif müddetler konulmuştur. Buna da zaruret vardır.

Bu kanun lâyihası ile Türk milletininkı fikri hayatına yeni bir devir açıyoruz.

Bir sözü tekrar ederek maruzatına nihayet vermek isterim. O da tedbirin hayırlı ve faydalı olduğuna cidden ve samimem inanışınızdır. Büyük işlerde samimem inanmak, o işin muvaffakiyetle neticelenmesi için muhtaç olunan başlıca kuvvettir. Bu kuvvet o kadar mühimdir ki, bunun karşısında yenilmiyecek zorluk ve aşılmıyacak tümsek yoktur (sürekli ve şiddetli alkışlar).

## HÜKÜMET PROGRAMININ NASIL UYGULANACAĞI HAKKINDA

8 Kasım 1928

Muhterem Efendilerim;

Hükümetin hangi yollardan hangi hedeflere doğru yürüyeceğı Büyük Reiscumhur Hazretlerinin yüksek salâhiyetli lisanları ile tâyin ve ifade buyurulmuştur.

Bu sehpele dahili ve harici siyasetimizin ana hatlarına veya iktisadi ve malî zihniyet ve tasavvurlarımıza dair beyanat yapmak niyetinde değılim. Halin daha açık ifadesine, ana prensiplerin tatkatını nasıl anladığımızı göstermeğe medar olacak münferit meselelerden bahsedeyeğim.

1) Türk harflerinin bütün vatandaşlara kapılarının önünde ve işlerinin başında öğretilmesi için daha bu sene içinde millet mektep-

leri teşkilâtı yapacağız. Bu teşkilât şehir ve köy, bütün yurdu kaplayacak, vatandaşların işlerinin, maaşlarının en müsait devirlerinde ve yıllarında ya iki aylık, ya dört aylık kurslar açılacak, şehirde ve köyde mekteplere, nırayyen içtima mahallerine gitmeye vakitleri müsait olmayan vatandaşlar için seyyar muallim teşkilâtı yapılacak: devletin en büyüğünden en küçüğüne kadar bütün memurları millet mektepleri teşkilâtında ihtiyaca göre çalışacaklar. Reisiemhur Hazretleri millet mektepleri teşkilâtının umumi reisliğini ve başmuallimliğini kabul buyurmuşlardır (şiddetli alkışlar). Bu teşkilât ile bir senede, vatandaşın maaşet hayatındaki düzeni hiç sarsmaksızın geçkin yaşlarda birkaç yüz bin nüfusu okutabileceğimizi hesab ediyoruz.

İlk tahsili fiilen umumi bir hale getirmek meselesini enine boyuna ve çok özen ile tetkik ettik. Bugünkü usul ile ilk tahsil varabileceği hedeflere varmış gibidir. İdarei hususiyelerin yerli varidat ile yerli ilmekteplerle uğraşması tarzında şimdiye kadar takib edilen usulün bugünkü vaziyeti şudur: Varidatı müsait olan yerler ilk ihtiyaç haricinde geniş sarfiyata temayül ederek hale gelmişler, varidatı müsait olmayan yerler tevakkul ihtimali karşısında kalmışlardır.

Halbuki bu memleketin ilk tahsile umumi ve hususi idarelerden tahsis ettiği varidat, ki 20 milyonu geçecek kadardır, bir elden, yani Büyük Millet Meclisinin Maarif Vekâletinden sarf olunarak bütün memlekette bir plâna göre mütevazı, fakat sıhhi, temiz, ihtiyaca kâfi binalarla ilk tahsili bütün vatanda fiilen umumi kılmak mümkün olacaktır. Tetkikatımız seneler sürdü. Vâsil olduğumuz kanaat budur.

2) Kuraklığa karşı aldığımız tedbirleri arz edeceğim:

Kuraklık mıntakalarındaki vatandaşlara çok iş göstermeye çalıştık. Nafia yollar tahsisatından 250.000 lirayı bu mıntakalara tahsis etti. Bu para size çok az görünmesin. Bilirsiniz ki yol tahsisatı esasen Nafiada değil, idarei hususiyelerdedir. Nafiada olan ancak müstesna işler içindir. İdarei hususiyeler bütün nafia tahsisatlarını vilâyet dâhilindeki kurak mıntakalara teksif ederek halka iş buldular.

Nafia, elindeki su işleri parasının yarısını bu mıntakaya verdi. Konyada İnevi kanalını 25,000 lira ile ihale etti, ki bunun ile 10,000 dönüm sulanabilecek. Aksaray Ulurmak kanalına başladı. 50,000 lira tahsisat verdi. Bununla 75,000 dönüm sulanabilecek. Konya civarındaki çiftlik kanalları için, Esmil kanalı için tahsisat verdi. Bunlar 8,000 dönüm sulıyacak. Çomarda 50,000 lira ile işe başladı. 130 km. tulündeki kanal, Beyşehir gölündeki Yeraltı kanalı temizleni-

yor. Ereğli bataklığının kurutulması ile 70,000 dönüm arazinin, II-  
gında 40-50 bin dönüm arazinin ziraate yarar bir hale getirilmesi  
düşünülmüştür.

Kuraklık mntakada sarf ettiğimiz bu tahsisat bütçemizde bu  
işler için bulunanın yarısıdır.

Verdiğimiz doğru ayrılıp yerine sarf edildiğini bu tafsilât  
gösterir ümidindeyim.

Devlet Demiryolları dar mntakalarımızdan iş yerlerine gide-  
cek olanlara tarifelerini %75 e indirdi. Ucuz yerlerden yiyecek ve  
yemlik tedarik ederek icabeden yerlere mal olduğu ucuz fiyatla ye-  
tiştirmeye çalıştı. Zahirî un, saman nakliyatında yüzde elli tenzilât  
yaptı. Bu tedbirlerin neticesi olarak demiryolu uğrağı yerlerde fi-  
yatlar ağırlaşmadı.

Ziraat Bankasının dar mntakalara iki defada tahsis ettiği to-  
humluk ikrazı (2,310.000) liradır. Bu mühim rakamdır. Bundan baş-  
ka darlık mntakalardaki borçlara müsait davranmak gibi bir banka  
için pek ağır bir gayreti de esirgemedi. Ayrıca 58.000 lira yemlik ve  
un tedariki için sıkıntılı yerlere faizsiz ikraz yaptı. Milletın öz malı  
olduğu Cumhuriyette taayyün ve tahakkuk eden kıymetli müessese  
için bu hizmetler yüksek iftihar medarıdır (alkışlar).

Tuz İnhisarı her sene Tuzlugöldeki. Yavşan. Başhan kaldırın  
tuzlarından 30,000 ton alırdı. Bu sene 90,000 ton aldı. Burada her  
sene 87,000 lira sarf olmasına mukabil bu sene şimdiye kadar 280,000  
liralık sarfiyat yapılmıştır. Tuzun çıkarılmasında, taşınmasında ko-  
laylık verecek tedbirler de ayrıca alınmıştır.

Hükümetin umumi ve esas tedbirleri yanında hayır müessese-  
lerimizden Hilâliahmerin muavenetinden iftiharla bahsedeyim. Hi-  
lâliahmer içtimai hayatımızın umumi zaruretlerini tehvin için 500.000  
lira tahsis etti. Bundan 65.000 lirası birinci umumi müfettiş emrine,  
20,000 i Malatya ve havalisine gönderildi. mütebakisi Konya, Ak-  
saray, Yozgat, Kırşehir, Eskişehir, Afyonkarahisar, Çankırı vilâyet-  
lerine gönderilmiştir.

Hükümetin ve millet cemiyetlerinin tedbirleri semeresi olarak  
hiçbir yerde kuraklık âfet manzarası olmadı.

Kuraklığa karşı aldığımız tedbirleri izah ederken kuraklığın  
ıstıraplarını hiçe indirmiş olduğumuz gibi bir mâna çıkarılmasından  
sakınırız. Kuraklık gibi, bolluktan başka devası olmayan bir hale  
karşı ancak acıyı en geniş nispette hafifletecek faaliyetten bahsolu-  
nabilir. Türk milleti ve onun hükümeti de ancak bunu yaptı.

Memleketimizin diğer kısımlarında mahsul iyidir. Yayla kısımlarında rasgeldiğimiz güçlüğüñ tabii ve iktisadi sebepleri vardır. Yayla vilâyetlerimiz, yalnız hububat ziraati yapıyorlar. Vakti bizim yayla buğdaylarımız altın pahasına dünyanın en nefis malıdır. Bu muhakkaktır. Bir de yaylada birkaç senedir geniş ekilmeye heves edilmiştir. Halbuki çiftçi bir cins ziraate dayanıp kaygısız olmamalıdır. Babalarımızın yaptıkları gibi ziraat içinde biraz olsun sulanmış okin bulunmalıdır. Bu seneler yalnız memleketimizde değil, birçok memleketlerde de iklimler normal olmayan bir gidiş gösterdi.

Efendiler, ana tedbirlerimiz, ne kadar asastır. Demiryolu uğruyan yerlerde fiyatlar ağırlaşmadı; yardımları, vasıtaları yetiştirmekte güçlük çekmedik. Malayada, Elâzizde bugünkü pahalı fiyatlar bir iki sene sonra normal fiyattan farklı olmayacaktır. Meselâ Elâziz çok iyi mahsul aldığı zaman gönderip satamaz. Fena mahsul aldığı zaman getirip ucuz geçinemez. Geçen bu sıkıntı seneleri içinde her darlığa rağmen şimendifer inşasında ısrarımızın isabetini görmüş oluyorsunuz. İşte önümde bir cetvel duruyor ki inşa edilen altı şimendifer hattında 20,000 amele çalıştığını gösteriyor. Altı istikamette şimendifer inşaatı, 20,000 amele. İki rakam ki Türk Cumhuriyetini anlatmak için mânaları pek inandırıcıdır sanırım (alkışlar).

Efendiler, muvasaladan bahsederken yollara ehemmiyetle temas edeceğim. Size 1926 senesi yol faaliyetimizin katî hesabını hikâye edeceğim. İki milyon yol mükellefi yazılmış, sekiz milyon liralık kısım para ile, 280,000 vatandaş kendileri çalışarak borçlarını ödemişler. Yapılan işlerin müfredatı da önümedir.

Bu rakamları dikkatle tahlil ettim. Bir defa 13 milyon 600.000 nüfusun 18 den 60 a kadar mükellefleri 2 milyondan fazladır. Sonra 7 milyonluk para ve 280,000 amele 2 milyon mükellefi dolduramaz. Demek ki yol kanununun verimini alamıyoruz. Pek kaçırıyoruz. Sonra memleketin dört köşesinde arazi üzerinde bizzat gördüklerimiz ele geçen iyi sarf olunduğuna inan vermiyor. Yanında bir büyük veya küçük memurla her hangi bir yoldan geçerken yolun eninden, uzunluğundan, dikliğinden, yapılışından, köprüsünden yahut dömeç yerlerinin darlığından şikâyet etsem yanımdaki efendi masumane bir gayretle derhal, bu eksikleri düzelterek yeni bir güzergâh bulunduğunu veya aradığımı söyler. Fen memuru ve mühendis eksikliğinden şikâyet de umumdur. Demek ki arkadaşlarımız, yol kanununun gelirini tam almak, yol işlerini şimendifer gibi hususi görüşler, mülâhazalarla sarsılmıyan sağlam fennî esaslara bağlamak, fen memuru ve mühendis şikâyetlerine nihayet vermek lâzımdır (bravo sesleri).

Bu suretle biz senede her halde on beş milyonluk iş elde edebiliriz. Bu büyük bir neticedir. Bu neticeyi mühimsenemek takatimizi yıpratabilir bir israftır. Nafia bize yol işlerini saydığı ana hatlar içinde nizama koyacak bir programı hazırlıyacaktır. Hükümetin başlıca işlerinden biri de programın tatbikını temin olacaktır.

Efendiler, çeşitli mahsul, sağlama bağlanmış çiftçilik, bol ve nefis mahsul su ihtiyacının teminini ve fennin sultanı dâhilinde tanzimini istiyor. Bu memleketin on, on beş sene zarfında iki yüz milyon lirayı su işlerine sarf etmesi lâzımdır (alkışlar). Dar senelerde şimdye kadar şimendiferlere seksen milyon sarf edebilmiş olanların tecrübesiyle su işleri için 200 milyon lirayı bu memleketin verebileceğine güveniyoruz. İlk devre için yüz milyonluk kanun istiyeceğiz. Gerçi bütçeye yalnız iki milyon ekledik; fakat büyük işi Büyük Meclisin kararıyla bir kanuna bağlayınca artık bu senenin ve gelecek senelerin artırımları hep ve evvelâ su işlerine gidecek üç sene içinde senelik taksit on milyona çıkacaktır. Bu sene iki, üç yüz bin lira ile yapabildiklerimizi saymıştım ki bunları göz önüne almca iki milyon ile ne kadar iş yapılacağı kendiliğinden anlaşılır.

Şimdi arkadaşlar, iktisadi hayatımızın bazı cephelerinden bahsetmek isterim. Asrın başlıca meselelerinden olan ucuza maletmek, ucuz fiyatla pazara çıkarmak prensibi bizde henüz olgun görünmüyor. Bundan billhassa müstekiyiz. Yediğimiz ekmek bile bugünkü iktisadi şartların haricindedir. Bütün memleketin bizim ikinci nevi ekmeğimizi bir çeşit olarak yemesinde bir mahzur yoktur (bravo sesleri).

Buğday gümrüğünü indirip indirmeyeceğimiz de merak edilmektedir. İktisadi şartların gereğine göre Büyük Millet Meclisinin yeniden ne kararlar alacağını keşfetmeye çalışmak beyhudedir. Fakat buğday rüsumu mühim bir kısmı yalnız hububat ziraati yapan çiftçilerimizi himaye ettiğine göre böyle bir tedbir kolay düşünülemez. Biz bugünkü şartlarda böyle bir lüzum görmüyoruz.

İktisadi zihniyet ve faaliyetimiz haricî ticaret ile lâzım olduğu kadar uğraşmamaktadır. Haricî ticaretin tedbirlerini munhasıran hükümetten beklemek âdetinden çıkmaya mecburuz. Meselâ incir mahsulünde bu yolda amelî zihniyetle çalışan ve muvaffak olan müesseselerimiz vardır. Diğer başlıca mahsullerimizde de bu faaliyetin kuvvetli teşekküllere istinadetmesine hükümet bütün kuvvetini yardımcı kılmaya hazırdır.

Tütün mahsulümüz için bir hususi nokta arz edeceğim. Haklı şöhreti bütün dünyaya yayılmış olan tütünlerimizden istifade et-

mek istiyen birçok memleketler var ki sanatta ihtırası malûm olan inhisar idaremi ile muameleye girişmek istiyorlar. Bilirsiniz ki Türkiyede inhisar meselesi hususi bir kanun ile birkaç seneden beri tecrübe devrindedir.

Tecrübe inhisar usulünün bu memleket için en doğru olduğunu ispat etti. Beş sene evvel hazineye 4-5 milyon lira gelir bırakan rejî devlet elinde, içinde bulunduğumuz senenin gelirini 22 milyona bağlamak yolundadır (alkışlar). Görülüyor ki devlet inhisarı meselesi artık bizim için hallolunmuştur (alkışlar).

Hal böyle iken inhisarın âtisi malûm olmadığı zanniyle faydalı faaliyetleri sekteye mâruz bulundurmamak mânasız ve zararlı oluyor. Tütün İnhisar Kanununun bu hakikatlere göre mütalâa ve tadilini Büyük Meclise teklif etmek kararındayız.

İktisat hayatımızda hangi nevi müracaatlara karşı hükümetin müsait bulunmadığından da bahsetmeliyim. Bir kelime ile hulâsa ederek diyeceğim ki hazineden hususi ihtiyaclar için muavenet taleplerine karşı koymak mecburiyetindeyiz. Yanlış ve haksız bir düşünce ile devlet hazinesini, gerek doğrudan doğruya gerek inhisarlar ile hilvasita mal satın alan bir hayrat ocacı sanmak, mücadele edilmek lâzım gelen bir zihniyettir.

Hükümet ile yaptıkları mukavele külfetlerinden şu veya bu mazeret ve vasita ile kurtulabilmek ümidini zihinlerden silmeye çalışıyoruz. Çünkü bu ümit ciddi iş sahiplerini meydandan kaldırmakta, iş sahiplerini alım satımda iktisadi kaidelere uymak gayretinden ayırmaktadır. Bilmem kaçınır elde fahiş faizle büyük alışveriş heveslilerinin tütün veya müskirat inhisarlarına mal satmak için türlü müracaatları bu kabildendir.

İnhisar idarelerinin tabii çalıştıkları sahalarda nâzımlık vazifeleri söz götürmez. Bu vazifenin hududu umumî menfaat ve hazinenin hukuku ile çerçevelidir.

Türkiyede büyük iş deruhde eden haricî sermaye veya taahhüt sahiplerine karşı vaziyetimiz dürüst ve sarıhtır. Biz bir mukavele ile hükümete düşen taahhütleri dikkatle, hiç zahmet vermeksizin yerine getirmeye çalışırız.

Mukavelede yazılı olan taahhütleri hakkiyle tutmaya kudreti olan birçokları bir güçlüğe uğramadan işlerini görünmekte, kazançlarını almaktadırlar. Bir mukavelede karşımızdakinin taahhüdünü ciddi olarak talep ve istihsal etmeye dikkat etmek vazifemizdir. Taahhüdünü tutmaya kudreti veya niyeti olmıyanlara karşı müsamahanız yoktur. Fesholunan veya mahkemelere düşen işlerin sebebini bu iz-



hatta aramak lâzımdır. Efendiler; mali vaziyetimizin iyi ve ümitlerle dolu gidişini düzgün tutmak için pek dikkatli olduğumuzu söylemek isterim. Maliyemiz pek az memleketlere isabet eden ağır vazifeler almıştır. Memleketin umumi idaresini, siyasi ihtiyaçlarını göz önünde bulunduran hazine, milletin asırlık büyük eksiklerini de bir sraya koyarak tamamlamaya girişmiş ise, onun sıhhatini korumak için bizim nasıl halecan içinde bulunmamız lâzım geldiği anlaşılır. Şimendifer ile uğraşan, su işlerine başlayan, memlekette para, kredi, istikrar gibi hayati meseleleri düzeltmek gayretinde bulunan maliyemizin bilhassa Büyük Meclisin uzağı gören yardımı ile, gelecek vaziyetini daha sağ ve daha sağlam görmekteyiz (alkışlar). Bildiğimizi milletimiz karşısında alenen söylemek mecburiyeti ile derim ki, bu memleketin kötülüğünü isteyenler onun siyasi ve idari zayıf zamanı kadar ve hattâ ondan ziyade hazinenin dar ve işlemesi bozulmuş zamanını beklerler.

Yeni devrin ve yeni neslin hükümet adamları ve millet vekilleri bilhassa mali hatalardan bir kâbus gibi çekineceklerdir (bravo sesleri, alkışlar). Devlet Bankasını açmak kararı artık hükümetler sahasının üstünde millî bir karar olmuştur. Biz bu millî emelle bu sene vücut verecek tedbirlerle meşgul olacağız. Devlet Bankalarının her yerde hususiyetleri vardır.

Bizdekinin memleket menfaat ve iktisadiyatı ile, bağısız kayıtsız uğraşabilecek bir nizam ile doğacağını söylemeye bilmem lüzum var mıdır?

Senelerden beri askıda duran Anadolu hattının satın alınması müzakeresinin neticesini Büyük Meclise takdim edeceğimizi umuyoruz. Biz bu müzakerede iki tarafın da memnun olabileceği haklı bir uzlaşma fikri taşıdık.

Efendiler! Size başlıca meselelerimizi arz ettim, ilâve edeceğim şudur: Türkiyenin büyük meseleleri kısa bir zamanda hallolunamıyor: Bunun sebebi yeni Türk cemiyetinin millî ve hayati meselelerinde avutma ve oyalama ile asla yıpranmak istidadında olmayan taze ve canlı bir irade ile mücehhez olduğundan iyice kavranmış olmasıdır.

Fakat söylemek isterim ki geçen uzun zamanlar, bu çeşit yeni imtihan ihtimalleri, bu memlekete ancak yeni muvaffakiyetler hazırlıyacaktır (alkışlar).

Geçen beş senede olan budur. Gelecek senelerde aynı neticeleri emniyetle beklemek için de dâvalarımızda hak, hünyemizde kuvvet görüyoruz.

Muhterem Efendiler! Şimdi sizden ana prensiplerinni düşünüşlerini ve tatbik mesleğini yeniden dinlediğiniz, bhusus icra vekâletinizi nasıl kullandığımı iş başında tecrübe ettiğiniz hükümete karşı tasvip ve itimadınızın ne hâlde bulunduğunu göstermenizi istiyoruz ve bunu rica ediyoruz (şiddetli ve sürekli alkışlar<sup>1</sup>).

Başvekil İsmet Paşa (Malatya) — Muhterem Efendiler; itimadınıza bilhassa teşekkür ederiz. Başlıca emeliniz bu itimadınızın yerinde olduğunu ispat etmeye çalışmak ve muvaffak olmaktır. Sizin müzaheret ve itimadınızla her müşkül yenilir (şiddetli alkışlar).

#### TAKRİRİ SÜKÛN KANUNUNUN YÜRÜRLÜKTEN KALDIRILMASI MÜNASEBETİYLE

4 mart 1920

Ünlü Efendiler;

Takriri Sükûn Kanununun süreliği bugün bitti. Hükümetiniz kanunun yenilenmesini istemiyor; hattâ kanunun yenilenmemesini istiyor. Bu karara hükümet, devlet başı olan Büyük Reiscumhurun irşadı ve öğüdü ile varmıştır. Bu memlekette Cumhuriyet vatandaşlığının pürüzsüz, engelsiz yerleşmesi Büyük Reiscumhurun ideali olduğu çok gez söylenmiş, her zaman görülmüştür (alkışlar). Bugünkü kararımız da o idealin sarısı götürmez yeni bir delilidir. Cumhuriyete kadar bu memleketi idare edenlerin muvakkat konulan kanunları kendi hükümlerini süreklendiren bir vasıta gibi kullanmalarından örnek alarak endişe edenlere de bu kararımızla tarih karşısında cevap vermiş oluyoruz. hakriri Sükûn Kanununun nasıl konduğunu, bu kanunla geçen dört yılda neler olduğunu kısaca hatırlatmayı yarın için öğretici bir vesile saydım.

Kanun, dört yıl evvel Cumhuriyeti istemiyen bütün âmillerin Büyük Millet Meclisini ortadan kaldırmaya varacak, aşkın tecavüzlerine karşı konmuştu. Büyük zaferin hemen ertesinde, bu memleketi düşmanlarımıza, hattâ millî iradenin meydan almasından ürperdiği için, isteyerek bağışlanmış olan hanedan gadir görmüş adamlar gibi ortaya atılmıştır. Daha müstevli donanması İstanbul sularında iken başlayan bu çalmlı gösterişler, daha Lozan Muahedesi tasdik olun-

<sup>1</sup> Saffet (Erzincan), Ali (Afyon Karahisar) ve Cemil (Tekirdağ) ın verilen izahatın kâfi görülerek Hükümete güvenildiğinin bildirilmesi hakkındaki takrirleri üzerine, oturumda bulunan 262 milletvekilinin oybirliğiyle Hükümete güvenildiği bildirilmiştir. Bunun üzerine İsmet Paşa tekrar kürsüne gelmişlerdir.

madan türlü yarıdakçılarm birleşmesi ile memleketin bütün evlâtlarını tedirgin etmişti. Hilâfeti kaldırmak, Osmanoğullarını vatan dışarı atmakla azınlara us gelmedi.

Hususi aile sofrasına, şahsi yaşayışa pervasız uzanan iftira delileri, dinî türlü isnatlarla herkesin haysiyetini kirleterek, hâkimleri, ve zabıta kuvvetlerini gazete dehşetiyle ürkek ve kötürüm yaparak devlet kapısı vatansevenlere zindan, vatan havası hemşerilere boğucu zehir bulmuştur.

Bu memleketi müstevlilerden kurtaran halk idaresi; âciz, beceriksiz padişahların, o insanlara gökten bakan iradeleri yanında dermansız bir acemi haline düşürülmüştü. Zaten maksat bu idi. Hükümeti ele geçirmenin tek çaresi, bu mecliste ekseriyeti kazanmak olduğu umutulmuş, bilâkis dışardan Meclisi zorlayarak kısa yoldan basamağa çıkmak kırgısı gözleri dumanlatmıştı. Bu her yeni engin taşkınlık ortasında Bingöl dağının yamaçından bir şaşkın Türklerin itikatlarına düzen, milletin Büyük Meclisine yön vermek için meydana atılmasından daha tabii ne olabilirdi?

923 birinciteşrinde Cumhuriyet kuruluyor, 924 ağustosunda Lozan tasdik olunuyor, gene bu yaz harici meselelerin en gergin sayfaları geçiriliyor, 925 martında sözün ayağa düşmesi ergin noktasma çıkmış bulunuyor. Sabırsızlığın derecesi bugün akla durgunluk verecek bir masal sanılabilir; fakat bu söylediklerim olan şeylerin ancak kuru ve kısa bir hikâyesidir.

Tehlike kapının eşliğine gelinceye kadar sabreden Büyük Meclis Cumhuriyeti kurtarmak için keskin ölçülerin zamanı geldiğine hükmetti. Geniş bir seferberlikle vatandaşların Cumhuriyet müdafaasına çağırılmasına izin verildi. Bir buçuk yıldan beri büyük zafetin temiz çalışma yaşayışını kendine zehir edenlere karşı millet, kırgın bir seğirdimle Reiscumhurun çağırmasına koştu. Büyük Meclis aynı zamanda kendi İstiklâl mahkemelerini kurdu ve hükümete Takriri Sükûn Kanununu verdi.

Büyük Meclisin halk idaresinin ne kudretli bir tutum olduğu meydana çıkmıştı. Fakat Cumhuriyet aleyhdarlarının hazretlikleri şimdiye kadar sezilenden çok daha fazla olduğu da en kapalı gözlere çarpmıştı. Hattâ bu Meclisin göğsünde bu milletin en pahalı evlâdına karşı kötü kasit hazırlanacak derecede dumanlı gözler, karanlık vicdanlar, meydana çıktı. Bu hesapların sorgusu iki sene sürdü. İki sene sonra Büyük Meclis Cumhuriyet müdafaasını munhasıran adliyeye bıraktı. Yalnız Takriri Sükûn Kanununun hükümete verdiği salâhiyetleri daha iki sene için yeniledi. Son iki yılda da irticai hâdiseler olma-

dir değil, fakat Cumhuriyet adliyesi yeni kanunları ve usulleri ile ve hâkimlerin uyanık, adaletli hükümleriyle vatandaşın emniyetini, inkılâbın masuniyetini korumaya yetkin olduğunu gösterdi. Son iki sene içinde hükümet Takriri Sükûn Kanununu hemen hiç kullanmamıştır denilebilir. Bu hal hem memlekette uyanmanın derecesini, hem de normal bir tutuma alışmak ve alıştırmak için elbirliği ile nasıl özenildiğini gösterir.

Takriri Sükûnun dört yılını yalnız emniyet, Cumhuriyet müdafaası noktasından görmek kısa ve kısır bir görüştür.

Geçen dört yılda yüz yıla sığmayacak iyi şeyler yapılmıştır. Halk idaresinin güçlü ve kudretli çehresi zihinlere yerleşmiştir ki bu benice en değerli neticedir. Çünkü halk idaresinin kanunlarının kuvvetlerinin hafife alınmayacağı zihinlerde köklenmesi, her hangi bir tehlike ve bunun karşısında Büyük Meclis mutlaka ölçü bulacağıın iyice bilinmesi iyileri teskin edecek, taşkınları uslu düşünmeye sürececek başlıca ilâttir.

Geçen senelerde adliyede kabul edilen yeni kanunları ve adliye teşkilâtındaki yüksek terakki eserlerini öğünerek ve güvenerek hatırlayabiliriz.

Bunun gibi Türk kadınının içtimai esaretten kati olarak kurtulması hâdisesi de bu zamana raslar. İlk serbestlikte belki tutumunu şaşırılmış olan bir ikiye karşı, şehirli ve köylü bütün Türk kadını, ailede, cemiyette ve hayatı, namuslu alının temiz teri ile kazanmak yolunda kendi saygılı yerini hakkı ile doldurmuştur.

Kadının içtimai hakkına karşı zihninde eski zamanların küflü delillerinden kalıntı olanlar varsa, ve eğer bunlar samimî iseler, düşüncelerini durultmak için kendi analarını, bacılarını ve kızlarını düşünmelidirler. Eğer onlar salmimî değillerse, kendilerine haber verelim ki kadınlarımıza içtimai kulluk yakıştıran, bütün Cumhuriyetçileri ta yüreklerinden yaralamak isteyen bir mütecaviz gibi karşılanacaktır (alkışlar). Bütün dünyada kadınlar devletin yüce duraklarına kadar yükselirken, en ulu kahramanları yetiştiren Türk kızlarının saygısız görülmesine asla katlanamayacağız (alkışlar).

Dinin devletten ve siyasetten uzaklaştırılması da geçen devrede tamamlanmıştır. Vatandaş mabedinde kendi itikadı ve vicdanı ile serbest bırakılmış, onun arı kve temiz inanı bu dünyanın karışık işlerinden kurtarılmıştır. Hiç kimse bir vatandaşa dinî inanından, ibadetinden ötürü bir engel çıkarmaya nasıl muktedir olmayacaksa dindar silâhı ile de hiç kimse Büyük Millet Meclisinin her hangi bir kanununa, bir vatandaşın emniyet ve haysiyetine dil uzatmaya imkân

bulmıyacaktır. Hele dinî bir mevzuu siyaset maksatları için tutak ve basamak yapmak kapısı sınıksız kapanmıştır (alkışlar).

Türk harfleri de bu devirde konuldu. Derhal öğrenen yüz binleri bir tarafa bırakalım, bugün Millet Mekteplerinde ana dilini okuyup yazmaya çalışanlar, erkek, kadın, bir milyonu geçiyor. Bu sayı, tereddüdü olanları uyandıracak, başlıbaşına bir delildir.

### Milletin Çok Değerli Vekilleri:

Şimdi size bugün vatandaşlar arasında sürülmeye çalışılan propaganda mevzularını hikâye edeceğim. Bunların başında Büyük Gazinin hastalığına dair döndürülen söz gelir. Bir at gezintisinden döndüğü zaman yerinden kımıldanamıyacak kadar hasta olduğu haberi ile eğlenir. Vatan düşmanları milli hayatın ilk gününden beri gözlerini hep onun sıhhatine diktiler. Onun sıhhati, milletin değeri ölçülmez bir varlığı olmasının bir sebebi de budur. Bu propaganda esasen vatan dışından beslenir. Maksat bellidir: Cumhuriyet ve inkılâp onun sıhhati ile kaim olduğu sanımı telkin etmektir. Gazi daha çok zaman bu vatana hizmet edecek çağda ve sıhhattedir. Merak edenler vesile düşerse onun başkumandan muharebe meydanındaki kadar genç ve diri olduğunu yeniden deniyecelerdir (şiddetli alkışlar). Gazi büyük eserlerinin yerleşkin olacağına inandığımdandır ki, hayatın rahat ve dağdağsız geçirilmesi varken yarımkı çocukların rahat ve ünlü yaşyabilmeleri için bugününü feda etmektedir. Yarım inanmayanlar, bugün bir köy mektebinde heceliyen Türk çocuğunda yarımın kudretli devlet reisi ışığını aramıyanlar cumhuriyetçi olamaz (alkışlar). Türk gençlerine hitabesinde geleceğin bin belâsına karşı onların damarlarında yetik kudret bulan Büyük Vatandaş, elbette eserinin âtisinden emindir. Gazi ile arkadaşları arasında ihtilâf bulunduğu şayiaları da sık çıkarılır. Haber verelim ki bunların aslı olmak ihtimali yoktur. Biz ona temiz, pürüzsüz veengin inanırız.

Vatandaşların kulağına en çalgın dinî ifsadı üfliyen bir akıttı, çoğu Suriyede yerleşen her çeşit düşmandan gelir. Orada Türkiye aleyhinde kaç firarinin çalıştığını sayamam. Bunların bir habercisi bir şehrimize girerse; öteki şehirde camilere haç put takıldığını yayar; vergilerin ağırlığından, borçların tanındığından, Büyük Millet Meclisinin dağılması lüzumundan tutturarak her çeşit Cumhuriyet aleyhtarlarına yardakçılığa yeltenen bir gizli propaganda da komünist adını taşıyan mahdut bir zümreden yayılır ki bunların da marifetlerine zâbita ve adliye havalisi arasında arasıra rasgelirsiniz.

Bugün millete, kendi aleyhine kullanılan silâhların birkaçını saymaya çalıştım. Biz bu silâhlardan korkmuyoruz. Bilâkis milletin, kendi yurdunu serbest idare etmesiyle, basacağı yeri iyi tâyin etmesinde daha özenli bulunacağına kanıyoruz. Bahusus vatandaşların yabancı kastından ve fesadından haberdar edilmesini bir vazife biliyoruz.

Cumhuriyet adliyesi bu memleketi fesada, vatandaş haysiyet ve şerefini ne kadar örtülü ve sanatlı olsa da isnat ve iftiraya karşı müdafaa edecek değerdedir (alkışlar). Nilayet milletin intihap intihabına güveniyoruz. İktidar mevkîini elde etmek isteyenlerle büyük seçkide milletin karşısına cesaretle çıkacağız.

Bizim politikamızın mesnedi şudur: Bu memlekette bu Meclisten büyük kudret yoktur. Bu Meclis memleketimizi, haricî, dahilî, sayısız düşmanın pençesinden nasıl kurtardıysa... Bu Meclis yüzlerce yılların ezgilerini, göreneklerini yenerek nasıl Cumhuriyeti kurduysa... Bu Büyük Meclis, Cumhuriyeti şimdiye kadar bin kötü niyete karşı nasıl koruduysa... Gelecek günlerde de, Cumhuriyeti, kanunlarını, ve kendi idaresini, hale ve ihtiyaca göre, dahilî, haricî her hangi tehlikeye karşı, derhal alacağı tedbirlerle, ve yenilmez gücü ile, behemehal müdafaya muvaffak olacaktır (sürekli alkışlar).

#### GENEL SİYASET HAKKINDA

3 Haziran 1929

Çok Saygıdeğer Efendiler!

Yüksek Meclisin bu seneki toplanmasının sonlarında da umumî siyasetimize dair görüşlerimizi söylemeyi vazife saydım. Dün Hariciye Vekili aziz arkadaşımızın tafsilât verdiği gibi elde olan meselelerimiz bitiriliyor. Senelerden beri ortada bulunan, vakit vakit havamızı bulutlandıran meselelerin bitmesi hem memnuniyet ile kaydolunacak, hem beynelmîlîl havamızda emniyet ve huzur inkârını artıracak mutlu bir hâdisedir. Lozan nizamına mevzu olan meselelerin sonuncuları da bu suretle düzelmiş oluyor. Ancak beş sene içinde, eski mirasların mâkul bir halle varması mümkün olmuştur. Biz bunu da Cumhuriyetin mütemediyen ilerleyip kuvvetlendiğine, beynelmîlîl sulh ve emniyet âmîli olduğunun anlaşılmasında olduğuna yeni bir delil sayabiliriz (alkışlar). Yaptığımız anlaşmaların hakikî kıymetleri, tabii, emniyet ve münasebatta halisane dürüstî noktâi na-

zarımdan elde edilecek ameli neticelerle ölçülebilir. Konan imzalarım, söylenen sözlerin riayetsiz kalacaklarını tahmin etmeye bir sebep görmüyoruz.

Hallolunan meselelerle hiç ilişiği olmaksızın size gelecek beynelmilel meseleler ve ihtilâflar hakkında düşündüğümüzü söyleyeceğim. Kendimiz haksız olmaktan sakınmak, icabında hakemden adalet istemek, haksızlığı baskı ile yüklemek istiyecek olanı ret için yürekli ve güçlü olmak. İşte bizim zihniyetimiz ve millî terbiyede istikametimiz budur.

Beynelmillel münasebetlerimizde emniyet verici bir tutum, dostlarımıza vefa, her fırsatta ve elimizden geldiği kadar sulh ve huzura hizmet, dikkatle riayet ettiğimiz esaslardır.

Bu sene yeni ve büyük ticaret muahedeleri müzakeresine gireceğiz. Bu müzakerelerde bazı devletlerle ilk defa olarak yeni esaslar içinde görüşeceğiz. İyi, geniş ticaret münasebetlerinin siyasi ve iktisadi faydalarını bildiğimiz kadar ticarete hususi ihtiyaçlarımızı da göz önünde bulundurmaya mecbur olacağız. Ancak menfaatlerin uzlaştırılması ile neticeye varmaya çalışacağız.

Dahilî siyasette size bilhassa bahsedecek bir şeyim yoktur. Memleket, inkişafını, huzur ve emniyet içinde takibetmektedir. Cumhuriyetin serbest ve kudretli nizamı vatandaşın yaşayışını emniyet ve adalet içinde her engelden korumaktadır ve daima koruyacak kudrettedir (alkışlar).

Maliyemiz yeni bütçe senesine, kendine daha ziyade güvenerek giriyor. Son senelerin her biri, malî bakımdan yeni bir iyileşme ile mümtaz olmuştur. Bu toplantıda aldığımız tedbirlerin faydaları az zamanda belirecektir. Muhtelif kanunlarla kendi kendine işliyen masrafları bütçede göstermek, dalgacı borçları belli bir nizamla bağlamak gibi usuller bütçemizi bir kat daha sağlamıştır. Maliyemizin inkişafından her vesilede söyleyişimi gereksiz bulmazsınız. Maliyenin düzgün olması yalnız idare ve siyaset düzgünlüğünün değil, iktisatçıya ağırlık genişlemenin de ilk temel taşıdır. Maliyemizin düzgünlüğünden ve ağırlıktan beklediğimiz âti, hususi bir cazibeyi haizdir. Çok artacak bir bütçenin ilk devirlerinde idare masraflarımız oldukça durgulanmıştır. O halde artacak gelirlerin nafta, iktisat ve sıhhat işlerine harcanması şimdiden hazırlanmış ve kolaylaştırılmış oluyor (alkışlar). Sular, limanlar ve yeni demiryolları için kabul buyduğunuz tahsisatları hükümete bıraktığımız mühletlerden daha az zamanda sağlamak göz diktığımız bir hedeftir (alkışlar).

Maliyede anlayışı ve yarına bakışı böyle olan bir hükümetin nafra ve iktisat işleri için haricî sermayeden istifadeyi ihmal etmemekle beraber itibarlı milletlerin usulü ve mutedil fiyat haricinde kayıtlarla para cazibesine kapılacak zihniyet ve ihtiyac içinde bulunmadığını da söylemiş oluyorum.

Devlet Bankası teşkili hakkındaki tetkikatımız henüz bitmedi. Gelecek toplanmanızın başlıca işlerinden birini teşkil edecek olan projemizi tatilde hazırlıyacağız.

İktisadi vaziyetimiz ümitsizle dolu yeni bir devirdedir. Yedi seneden beri bazı mahdut vilâyetlerimizde az çok devam eden ve bilhassa son üç senede ziyade darlaşan ziraat ahvali daha müsait bir devre giriyor. Geçmiş dar senelerin intibahımızı açan derslerini önümüzdeki senelerde tatbik etmek başlıca emelimizdir. Emin olabilirsiniz ki, halk idaresinin mesul adamı sayılmak değerini, güçlük ve sıkıntı zamanlarında yıpranmayan cesaret ve gayretle olduğu kadar geniş zamanda âtiyi hazırlayan tedbirlilikte arıyoruz.

Sanlı Efendiler;

Şimdi sizden İcra Vekillerinize itimadınızın derecesini reylerinizle göstermenizi istiyeceğim. İcra üzerinde Büyük Meclisin itimadının gölgeli olmaktan uzak bulunması hem millet hâkimiyetinin en güzel bir tecellisi, hem icrada muvaffakriyetin tek çaresidir. (sürekli ve şiddetli alkışlar).

#### DIŞ SİYASET HAKKINDA

9 Kasım 1929

Milletin Çok Saygıdeğer Veklleri!

Haricî münasebetlerimizin yeni terakkilerini arz edeceğim:

Rusya ile münasebetlerimizde eski ve tecrübe geçirmiş dostluk, kuvvetini muhafaza etmektedir. Ticaret münasebetlerimizin düzeltilmesi için ciddî ve samimî gayretler sarf etmekteyiz. Müspet neticeye varacağımızdan ümitliyim.

İtalya ile münasebetlerimiz de cidden dostanedir (bravo sesleri, alkışlar). İki tarafta birbirimize itimat hissi esastır. Mütemediyen inkişaf etmektedir.

Fransızlarla olan muallâk meseleler mesut neticelere bağlandı. Hudut tâyini, Mersin-Adana şimendiferinin satın alınması, iki tara-



fın muvafakatiyle nihayete erdirildi. Aramızda yeni ticaret muahe-  
desi imza edildi. İki hükümet münasebatının arzasız bir safhaya gir-  
diğini zikretmekten memnunum. Hudut vakaları büsbütün hitti di-  
yemem. Fakat şimdiden kendini gösteren iyilik, sınır boyunda iyi ge-  
çinmeyi temelli kılacağını umdurmaktadır.

İngiliz donanmasının memleketimizi ziyareti bir dostluk ese-  
ridir. Bu güzel hadiseyi memnuniyetle kaydetmek isterim. İngiltere  
ile ticaret ve ikamet muahedesi müzakeresi müspet bir neticededir.

Almanya ile iyi münasebetlerin muahedeleri tamamlanmakta-  
dır. Aramızdaki iktisadi münasebetler inkişaf halindedir.

Amerika Müttehit Cumhuriyetleriyle münasebetlerimiz ticari ve  
iktisadi inkişaf ile iyi bir gidiştedir. Yeni bir ticaret muahedesi  
imzalamış olduğumuzu ifade etmek iyi ve genişlemeye müstait mün-  
asebetlerin ifadesi için güzel bir vesiledir.

Büyük Elçimiz Japonyaya vardır. İki memleket arasında tam dost-  
tane münasebatın bütün cihazı tamam oldu.

Bulgaristan ile münasebetlerimiz iyi hissiyat ile meşbudur. Kom-  
şu memleketin inkişafı ve saadeti bizim samimî dileğimizdir.

Macaristan dostluğu bizim için kıymetli bir münasebettir.

İran ile münasebetlerimiz normal ve dostanedir.

Yunanistan ile muallâk meselemizi halledemedik.

Büyük Mecliste geçen son beyanatımda ihtilâfı bitiyor diye söy-  
leniştim. Son anda çıkan müşkülât bizi hayrete uğrattı ve kazanılan  
mühim mesafeleri geri attı. Komşu memleketteki bazı neşriyat ve  
muamelât da havayı yumuşatacak mahiyette değildir. Ancak bugün  
Yunanistanı idare eden zatın iyi münasebat kurmak arzusunda sa-  
mimî olduğumu zannetmekteyim.

Burada zikretmediğim beynelmilel münasebetlerimiz umumi  
olarak normal ve arzasızdır. Sulh havasını kuvvetlendirmek, beynel-  
mîlel ihtilâfları mutlaka sulh yolları ile halletmek için uzlaşma ve  
hakem usullerini memnuniyetle kullanmak dikkatle takibettiğimiz  
bir harekettir (alkışlar).

Şimdi size dahili ahvalimizden bazı noktalar hakkında malû-  
mat vereceğim. Şebinkarahisarında yazın zelzele olmuştu. Bilhassa  
Suşehrinde ve köylerinde birçok binalar yıkıldı. Alınan tedbirlerle  
âfete uğriyanların ıstırapı hafifletilmiş ve yıkılan binalar kış basma-  
dan kâmilan tamamlanmıştır (alkışlar).

Oftaki seylâp ve heyelân daha çok tahribat yaptı. Burada da  
felâket hafifletmek için hususi, resmî, bütün gayretler sarf edildi.  
En nihayet heyelân muntakasma düşen bazı köylerin, tetkik eden mü-

tehasıs âlimlerin tavsiyesi ile Bayburt ve Maçkaya nakledilmeleri ihzar edilmiştir.

Dahili asayişe ait her adi vakayı dahi muntazaman neşrediyoruz. Suçluların kanuni takibat karşısında çaresiz kaldıklarını zikretmek asayişin sağlam olduğunu söylemek için kâfidir.

Memleketin umumi havası vatandaşın çalışmak, işlemek, kazanmak arzusu ile dolgundur. Cumhuriyetin kanunlarına ve kuvvetlerine yürekten güvenmek ve dayanmak, açık ve serin bir düşünce ile yurdu ve ülkeyi mamur etmeye çalışmak: işte bugün vatandaşların tek olarak, cemiyet olarak yaşayışlarına yön veren fikir budur (alkışlar).

Şimdi iktisadi ve malî bazı meseleler hakkında maruzatta bulunacağım. Evvelâ vatandaşlara arazi dağıtılmasından bahsedeceğim. İşledikleri arazi kendi malları olmıyan vatandaşları toprak sahibi yapmak için bu sene bazı şark vilâyetlerimizden işe başladık. Birinci Umumi Müfettişlik dâhilinde şimdiye kadar hazineye ait araziden (90) bin dönüm toprak dağıttık. Ayrıca istimlâk ederek ve bedelini peşin ödiyerek yirmi bin dönüme yakın arazi verdik. Bundan maada garp vilâyetlerimizde hazineye ait olan veya satın aldığımız bazı çiftlikleri köylüye maletmeye muvaffak olduk. Bizim bu işte mesleğimiz topraksız köylüye kendi malı yapacağımız tarlasında çalışmak imkânını hazırlamaktadır (bravo sesleri, alkışlar).

Bunun haricinde büyük çiftlik işletmekte olan gayret ve servet sahiplerine dokunmak şöyle dursun aksine onların da iyi çalıştıklarını ve kazandıklarını görmekten memnun oluruz (bravo sesleri).

Her vasıta ile küçük arazi sahiplerini istihsal kooperatifleri halinde birleşmeye teşvik ve yardım ediyoruz. Bu zirai kooperatifler için Ziraat Bankasının delâleti ile ilk teşebbüsler ümit verici bir manzara göstermektedir. Mühim mesele, bu kooperatiflerin idaresinde amelî olarak muvaffak olmaktır. Bu muvaffakiyetten kuvvetle ümit besliyoruz.

Tohum ıslahını her vasıta ile kolaylaştırmak istiyoruz. Halkın intibahı memnuniyet verecek bir haldedir. Adanada yetiştirdiğimiz iyi tohumlar tehalükle aranmaktadır. Hububat tohumları zayıf olan bazı mıntakalar iyi tohumlar için büyük rağbet göstermektedirler. Bağcılıkta, ipekçilikte, meyva bahçelerinde yetiştirdiğimiz iyi fidanlar halkımızın hararetli talebine yetişmemektedir. Tohum ıslahında müesseselerimizi artırmaya ve kuvvetlendirmeye verdiğimiz ehem-

miyetin yerinde ve müstacel ihtiyaca karşı olduğunu göstermiş oluyorum.

Bazı basit tedbirlerin ihmalı ne kadar zararlı olabileceğine misal olmak üzere üzüm mahsulünü sermek için tente örtülerindeki kayatsızlığı zikredebilirim. Bu sene İzmir üzüm mıntıkasında mebzul ve enfes mahsul ansızın gelen şiddetli yağmurlardan çok zarar gördü. Tenteli sergiyi kanunen mecburi kılmak tedbirine müracaata lüzum olmaksızın iktisadi intibahın ikaz edeceğini umuyoruz.

Tütün mahsulümüzde geçen seneki hastalık mücadelesinin iyi ve müspet neticelerini elde ettik. Temiz ve salim mahsul kıymeti artmış olarak alıcıları memnun etmektedir. Fındık mahsulünde ise bu sene fevkalâde bir eksiklik oldu. İdraktan evvel ticari muamelâta bulunmuş olanlar büyük müşkülâta mâruz kaldılar. Buna karşı çareleri alâkadarların müstakimane ve iktisadi tedbirlerde ve kanuni yollarda aramaları zaruridir.

Büyük Meclise mühim iktisadi kanunlar takdim edeceğiz.

Yeni gümrük tarifeleri tedricen tatbik olunmaya başladı. Tarife siyasetimiz müfrit ve hesapsız bir himayecilik fikrinden uzaktır.

Ticari muvazenemizi hayati bir ehemmiyetle görüyoruz. Bu ihtiyaca ve emsaline nispetle bizim tarifemiz ancak zaruri ve asgari bir tedbir mahiyetindedir. Hattâ birçok mühim kalemlerde tenzilât bile yapmış bulunuyoruz.

Buğdayı billhassa himaye ettiğimiz doğrudur. Buğday politikasının bugüne kadar neticeleri feralı verecek bir haldedir. 1340 da 18, 1341 de 19 milyon liralık ithalât 1926 da 2.5 milyon, 1927 de 868 bin ve kurak senesi olan 1928 de 5 milyon liralık ithalât gösterdi. Ün ithali 1339 da 3 milyon, 1928 de 18 bin liralıktır. Bizim halkımızın % 70 i çiftçidir. Takibettiğimiz himaye sistemi % 70 çiftçiyi kuvvetlendirecek, bununla alâkadar olan % 20 den fazla sair müstahsil-leri sarsınyacak bir yoldur (bravo sesleri). Senelerden beri takibettiğimiz buğday himayesinden milletimizin % 70 inin sefaleti bedeline olarak vazgeçmiyeciğiz (alkışlar). Bu memleketin her türlü inkişafı ziraatten çıkan servete istinadedir. Türk köylüsünü zengin etmeye çalışmak siyasetimizin ana hatlarındanadır (bravo sesleri, şiddetli alkışlar).

Yeni tarifelerin tatbikından evvel birçok tüccarın isabetsiz telâfı memleketin birçok aylık ithalât eşyasını birden ve toptan memleketinize getirdi. Bunun neticesi olarak fazla ve acele döviz satın alınması lüzumu yüz gösterdi. Millî paranın son ayda bir miktar tenzellülü bu suni sebeptendir.

Misal olarak bazı ithalât rakamları zikredeyim:

	Dört aylık ithalât	
	1928	1929
	Bütün Türkiye	Üç büyük liman: İstanbul-İzmir-Mersin
Eczaî tıbbiye	383,000	6.494.000
Müskirat	27,000	387.000
İpek eşya	70,000	823.000
Kiremit ve tuğla	3.200.000	10.478.000
Pamuk eşya	6.500.000	10.890.000
Yün eşya	3.290.000	4.420.000
Bakır çinko ve mamulâtı	827.000	1.176.000
Yağlar	2.000.000	11.000.000
Ağaç ve mamulâtı	444.000	10.100.000
Lâstik ve mamulâtı	500.000	1.280.000
Çay	300.000	960.000
Mahrukât	18.000.000	49.000.000
Gaz	11.000.000	46.000.000

İşte bu rakamlara rağmen milli para gene mukavemet ve istikrarını hayretlere şayan bir kudretle ispat etmiştir. İhracat eşyasını bedelleri daha henüz nısıf derecesinde bile ıstıfa edilip memlekete girmedi. İthalât eşyasının şimdiki büyük istoklardan sonra gelecek aylarda daha az olacağı aşikârdır. Bu azalışı istatistikler şimdiden göstermeye başladılar. Görülüyor ki milli paramın bünyesi en büyük fırtmalara bile muvaffakiyetle göğüs verecek kadar salimdir.

Bu sene Büyük Meclise takdim ettiğimiz bütçenin hususiyeti, yekûnun geçen sene bütçesinden pek az farklı olmasıdır. Mühim bir tezayüt kuvvetle memul olduğu halde sene nihayetine kadar varidatın hakiki rakamlarını elde etmeden yeni masraf açmadık. Malî zihniyetimizde intizama, muvazeneye verdiğimiz ehemmiyetin bu derecesi hakikaten dikkate lâyıktır.

Borçlarımızı muntazaman ödüyoruz. Yüksek toplanmanız nihayete ermeden dalgalı borçların tasrih ve tesbiti mümkün olacaktır.

Yeni vergiler teklifini düşünmüyoruz. Bilâkis mevcut bazı vergilerin hafifletilmesi imkânını tetkik ediyoruz (alkışlar).

Devlet Bankası ihdası için tetkikatımız çok ilerlemiştir. Bu içtimada icabeden kanun lâyihasını takdim etmekle bahtiyar olacağız.

Muhterem Efendiler! Memleketin iktisadi vaziyetini mütalâa etmek için bütün vesâikı ortaya döküyoruz. Memleketin idaresinde

açık ve hakiki hesapları intizamlı yürütüyoruz. Ciddi bir gayretle it-halât ve ihracat istatistiklerinin şimdiye kadar biriken 1926, 1927 ve 1928 senelerini neşrettik.

1928 bütçesinin katî hesabını Büyük Meclise takdim etmek üzereyiz.

Demek istiyorum ki bütçelerimiz ve idaremiz katî hesaplar ve rakamlar üzerinde mütalâaya açıktır. Bu mütalâa ancak, bu memleketin kuvvet ve hayatîyetine şahadet edebilir (alkışlar). Basit bir düşünce başka ihtimale meydan bırakmaz. İki kat fazla süren zalim bir harbden ve onun emsalsiz tahribatından sonra; eğer bu memleket bütün büyük ihtilâfları halletmiş, hattâ dostluk münasebetleri kurmuş ise, haricî ve dahilî borçlarını bir uzlaşmaya bağlamış ve muayyen bir hesaba koymuş ise, sağlam ve muvazeneli bir bütçe ile dahilî ve haricî bütün tediyelerini intizam ve istikamet ile ifa edebilmekte ise, eğer vatandaşlar harap yuvalarını tamir ederken ayrıca yeni şimendiferler için bugüne kadar yüz milyon lira sarf edebilmişler ise, bu memlekete, kuvvetli, canlı diri vatandaşların, iktisadi kabiliyeti yüksek ve idare olunan yurdu denilebilir (şiddetli alkışlar). Temsil ettiğiniz bu güzel memlekette bizim mesuliyet mevkiinde kalmamızı kanaatinize uygun görüp görmediğinizi reylerinizle bildirmenizi rica ederim<sup>1</sup> (şiddetli alkışlar)...

Başvekil İsmet Paşa (Malatya) — İtimadımız, yeni muvaffakiyetlere nail olmak için Hükümete kuvvetli bir vasıta'dır. Teveccühünüze bilhassa teşekkür ederiz. İtimadınıza lâyık olmak için bütün kuvvetimizi sarf edeceğiz.

#### MİLLÎ PARA HAKKINDA

12 aralık 1929

Milletin Çok Saygıdeğer Vekilleri;

Millî para üzerine düşündüklerimizi milletin Büyük Meclisine söylemek için müsaade isterim. Çıktığından beri millî para, her sene nihayetinde bir miktar tenezzül kaydetmiştir. Son beş, altı senelik tenezzülün sebepleri şunlardır: Birçok seneler kapalı, mahrumiyet içinde kalmış memleket sulh ile nefes aldıktan sonra birçok ihtiyaçlarını hariçten tedarik etmek mecburiyetinde kaldı. Hazır yenen geçmiş asırların kötü mirası olarak, açık bütçe ile memleket id-

<sup>1</sup> Oturumda bulunan 260 milletvekilinin oybirliğiyle Hükümetin güven alması üzerine İsmet Paşa tekrar kürsüye gelmişlerdir.

re etmeye çalışmak alışılmış bir hastalıktır. Sonra üstüste birkaç yıl verimsiz ve kısır geçti. Bunların hepsinden mühim olmak üzere. daha doğrusu bunların hepsine asıl sebep olarak memlekette milli iktisadın kifayeti gibi bir düşünce vatandaşın ve cemiyetin fikrinde yer tutmamıştır (çok doğru sesleri). Geçen senelerin sebeplerini, bu suretle hulâsa edebilirim. İçinde bulunduğumuz senenin muhasebesi ise şudur: Bizim için çok ağır ve zahmetli sayılacak didinmelerden sonra devlet idaresinde açık bütçe belâsı bertaraf edilmiştir. Güç kazanılan bu iyiliği zikrederken billhassa kaydetmeliyim ki açık bütçe tehlikesi artık iyi doktorların takayyüt ve nezareti altında nüksetmeyecek bir hastalık değil, her idare adamının, her vatandaşın önüne, görünerek gelir bir mikrop olmuştur. Âtide hiçbir zaman bu mikrop bünyemize müessir olmayacaktır. İktisat ve istihsalimize esaslı olarak iyi tesir eden bir müessir de, şimdiye kadar burada bütün teşkilâtı ve kanunlarıyla en son ilim esaslarına müstenit. bir devletin ve içtimai varlığın kurulmuş olmasıdır (alkışlar). Dahili ve haricî politikada istikrar ve emniyet havası. iktisadi inkişafa temel olacak âmillerdendir. Bu müessirlerin semerelerini her sene istihsalimizin gösterdiği artma ile hissetmiş bulunuyoruz. İktisadi kifayet endişesi bütün zihinlerde belirmiştir. Henüz duygu halinde bulunan bu endişenin umumi hayata yapacağı, yapması lâzım olan tesirleri henüz tatbik etmeye başlamış değildir. Şimdi bu sene için toplanan ve milli paramın tenezzülüne sebeb olan yeni âmillerden bahsedeceğim.

Bunun birincisi; haricî borçların tediyesine başlanmasıdır. Bu seneki tediyeler için daha evvelden ihtiyatlı ve hazırlıklı bulunmak sayesinde haricî tediyeye menfi tesirini maddeten fazla hissettirdi denilemez. Fakat bu bir âmildir ki her sene mevcut ve müessir olacaktır; ve bunun tesiri diğer tedbirlerle muvazeneye getirilmek lâzım gelecektir. Diğer taraftan borcu tanımak, bir mukaveleyi müstakimane tatbik etmeye çalışmak, emniyet ve itibara müspet tesir eden amillerden addolunmak tabiidir.

Yeni gümrük tarifesinin tatbiki vesilesiyle bazı tüccarın isabetsiz telâşından bu kürsüde daha evvel bahsetmiştim. Bu telâş yüzünden az zamanda memlekete yığılmış olan malların tesiri son hâftalarda menfi olarak pek ziyade göze çarpmıştır.

Menfi tesirlerin hepsinden mühim olmak üzere para tenezzülünün ruhlarda uyandırdığı endişeyi, buhranı zikretmeliyim. Mâsum ruhlar, kendi on lirasını tehlikeden kurtarmak için döviz tedarikine kalkışmışlar ve herkesin aynı telâşını ile kendi on lirasını değil, evini, dükkânını, tarlasını, istikbalini, tehlikeye atacağını fark edemez olmuş-

**lardır. Kötü niyetli ve imansız olanlar için meydan, zehir saçacak tam bir fırsat gösteriyordu. (Devletin mubayaa ihtiyacı ilerde daha fazladır, devlet paranın kıymetini tutabilmek için bütün servetini sarf etmektedir. Hükümet millî parayı düşüre düşüre sifıra yaklaştıracak, sonra az bir bedel ile parayı piyasadan toplayıp Devlet Bankası açacak ve yeni para çıkaracak) gibi şayialar herkesi parayı atmaya teşvik ediyordu. Şüphe yoktur ki millî paranın kıymeti üzerinde en kötü tesir yapan âmil ruhlarda husule gelen emniyetsizlik ve buhrandır.**

Şimdi size vaziyetin ciddi olarak mütalâasını ve tedbirlerini arz edeceğim. Millî iktisat, maliye, millî para için bildiklerimizi, kanaatlerimizi yıllardır bu memleketin pek çok işlerinde ve tecrübe mektebinde edindik. Fakat size cesaretle söyleyebiliriz ki bildiklerimizimize itimadımız, tedbir addettiklerimizi tatbik etmekte sebatımız sarsılmaz derecede sağlamdır (bravo sesleri).

Bir insanın da, bir devletin de maişet ve siyaset yolu kendi taktini doğru tartmakla tâyin olunabilir. Muktedir olduğundan feda etmemek, muktedir olmadığına girişmemek, doğru tartımın ilk mizanıdır (çok doğru sesleri). Bu mikyasa, hayatta kazandığı ile geçinen kanaatkâr ve alınımın teri ile mütemadiyen kazancını arttırmaya çabalıyan çalışkan ve terakki edeni yaratır.

Millî paranın altına nazaran sabit bir kıymet alması bütün kuvvetimizle varmaya çalışacağımız, varmaya çalıştığımız hedeftir (bravo sesleri). Millî paranın düşürülerek ortadan kaldırılması değil, millî paranın daha ziyade kıymetlendirilerek altına bağlanması bizim bütün gayret ve kuvvetimizi sarf ettiğimiz başlıca hedeftir (alkışlar). Bedava kazançları için bunun aksini vatanda söyleyenlere ve yayanlara, Türk milletinin bütün kuvvetiyle, birbirinden müesir iki can yakıcı ceza tatbik edeceğiz (bravo sesleri, alkışlar). Cezanın birisi millî parayı kıymetlendirerek pek sevdikleri bedava kazançlarını temelinden mahveylemektir (alkışlar). İkinci ceza her cürmü gördükçe mücerimi kanuna teslim etmektir. Bir şahsın emniyetine ve servetine kastedenin cezası düşünülürse bütün vatandaşların ceplerindekine, yuvalarındakine kastedenin cezası elbette tasavvur edilmeyecek kadar ağır olacaktır (alkışlar).

Millî parayı kuvvetlendirmek ve tutmak için türlü fedakârlıklarla hesapsız döviz tedarik edip satmak; düşündüğümüz tedbirlerden değildir. Birçok memleketlerde birkaç kere tecrübe edilmiş olan bu usulün sakatlığı tereddüt götürmez bir bedahettir. Bizim düşündüğümüz başlıca tedbir; bütçe muvazenesi gibi bütün memleketin tediyeye muvazenesinde açığı kurtulmaktır (şiddetli alkışlar). Bu memle-

ket devlet mubayaatı, vatandaş sarfiyatı ve memleketin inkişafı için harice çıkarmaya mecbur olduğu paralar kadar, lââkal o kadar, harice mal ve sây satmak yani istihsal etmek lâzımdır, buna mecburdur.

Size nazariyatta ifadesi en kolay, bilfiil tahakkuk ettirilmesi bu asrın insanlarının ve cemiyetlerinin başlıca meşgalesi olan bir mevzudan bahsettim. Bu mevzu hemen bütün dünyanın başlıca müşterek derdidir.

Vaktiyle hükümetlerde bütçe muvazenesi de bu zaviyeden görülürdü, yani devletin bütün ihtiyaçları evvelâ tesbit olunur sonra bu ihtiyaçları karşılayacak membalar aranır.

Yeryüzünde el'an bu usulü takibedebilen hükümet kaldı mı? Bunu bilmiyorum, bizim iyi bildiğimiz şey, bütçe muvazenesi için evvelâ devletin membalarını, gelirini hesabetmek ve ihtiyaçlarını bu gelirin hesabı içinde kısıp geçvelemektir (çok doğru sesleri). Umumi servetin artmasıyla imkân bulduktan sonradır ki yeni ihtiyaçlar için masraf açabiliyoruz. Bütçe açığının bütün keşmekeşlerinden ve dertlerinden bu usulle kurtulduk.

Fakat asıl hayrete şayan olan netice, bugünkü ahval ve şerait içinde, devletin ihtiyaçlarının en iyi, en çok, bu usul sayesinde temin olunabilmesidir. O halde iktisadi açığı kapamak için, iktisadi inkişafı temin için de bu usulü tatbik edeceğiz. Bu memleket bütün vatandaşların her vasıta ile kazanıp harice mal ve sây olarak gönderdiği kıymetten daha fazla, haricetten kıymet almıyacaktır (bravo sesleri). Devletin ve milletin bütün uzuvlarının harice tediye ettiği, bütün vatandaşların harice sattığı sây ve malın bedelini aşamıyacaktır.

Memleketin resmî ve hususi bütün ihtiyaçları ve bütün inkişaf arzuları kendi istihsalâtıyla geçvelelendirilecektir. Haricetten, daha çok, pahalı vesait tedariki, ondan evvel daha fazla kazanıp elde satılacak daha çok kıymet buldurmaya bağlı tutulacaktır (alkışlar).

Bu esaslara göre size bugün yaptıklarımızı ve yarın yapacaklarımızı arz edeyim. Bütün Vekâletlerin bütçeleri dâhilinde haricetten tedarik etmeye mecbur oldukları henüz sarf olunmamış ihtiyaçlarını derhal tevkif ettik. Bütün memlekette, hususi idarelerde ve belediyelerde, tasavvur edilip henüz bir mukaveleye bağlanmamış olan, haricî masrafları kâmilen durdurduk (güzel sesleri). Yani, bir liranın harice çıkarılması için İcra Vekilleri Heyetinden müsaade almak lâzım gelecektir (bravo sesleri).

Eğer mülâhazatımız ve tedbirlerimiz tasvibinize mazhar olursa bu aldığımız tedbirler devletin bütün resmî memurları için yeni-



den kuvvetlenmiş bir emirdir. Bu emrin şuurla ve samimiyetle tatbikına yardım ve dikkat etmelerini huzurunuzda bir daha devletin bütün teşkilâtının bütün memurlarından talebederim (bravo sesleri, alkışlar).

Hemen yarısı sarf olunmuş bir bütçenin ikinci devresi için aldığımız bu tedbirlerin tesiri mühim olacağını ümid ediyoruz. Bhusus ki haricî tediye hazırlanan son taksitinden başka bir tediye boret bu sene için kalmamış gibidir. Fakat bu tedbirin asıl tesiri, mühim tesiri gelecek sene görülecektir. Büyük Millet Meclisinin yeni bütçesini tatbik etmek bize nasip olursa, sene başı ilk işimiz bütün vekâletlere ve bütün teşkilâtlara döviz bütçesi tebliğ etmek olacaktır (bravo sesleri, alkışlar). Bu senelerden mukavelelerle devredilecek tediyeler başta, tediye ettiğimizden daha fazla gelir temin edecek işler onun arkasında olacaktır. Bunların haricinde her hangi bir haricî tediye Heyeti Vekilede evvelâ tetkik edilmek icabedecektir. Semereli işlerin dövizleri de tabii Heyeti Vekilenin kararıyla tatbik olunabilecektir. Gelecek sene için bu tedbirin tesiri ne kadar mühim olacağını tasavvur etmek müşkül değildir.

Efendiler; şimdi iktisadi açığın girift olan, güç olan asıl millî kısma geliyorum. Devlet hayatında olduğu gibi millet hayatında da kendi membana, yani istihsaline kifayet etmek endişesi; işte asıl büyük tedbir budur. Millet kendi istihsalinden fazla sarf etmeyecek kanaatkâr bir hayata girmek mecburiyetindedir (bravo sesleri, şiddetli alkışlar).

Size yakında millî tasarrufu daha ince ve isabetli mütalâaya yarıyacak bazı rakamlar getireceğiz. Fakat ehemmiyetsiz bir misal olmak üzere şimdi haber verelim ki bu memlekette senede beş milyon liralık kahve ve iki milyon liralık çay içilmektedir. Geniş ormanlarıyla meşhur, henüz demiryolu uğrağı olmıyan bir şehrimizde elektrik tesisatı için lâzım olan direkleri demir olarak harice ısmarlamışlardır.

Emin Bey (Eskişehir) — Ceza verin ceza!

☪ Başvekil İsmet Paşa (devamla) — Eğer istihsalimiz kifayet etmiyorsa ve çalışan vatandaş ekmekle kahve arasında muhayyer kalacaksa onun kahveyi tercih edip dermansız düşmemesi için gücümüz yettiği kadar kulağın bağıracağız (bravo sesleri, alkışlar). Güzel lâvanta sürülmüş ince ipekliler içinde Türk kızlarımızın cılız ve çiğeri çürümüş bir hale gelmesine muvafakat etmiyeceğiz (alkışlar).

Anadolu dağlarının sarı çiçeklerini başına takarak, gürbüz vücutla cepane taşıyan anaları gibi kızlarımızın sağlam vücutlu ve yerli ipeklileriyle dağ çiçeği kokusunu dalgalandırarak her şeyden evvel kuvvetleri, kanaatkârlıkları, tasarrufları ile kendi yuvalarını yıkılmaz kaleler gibi sağlamlaştırılmalarını istiyeceğiz (sürekli alkışlar). Milli tasarruftan bahsederken evvelâ kızlarımızın vazifelerinden bahsetmem pek tabiidir. Çünkü bir yuvaya milli tasarruf ve kanaatkârlık bir defa —kadının dikkati ve takayyüdü ile — yerleştikten sonra erkeğin buna mukavemet edebilmesi maddeten müşkül olacaktır (çok doğru sesleri). Bin belâyâ karşı koyan, bin musibeti ezip yemek ile meydana çıkan millî mevcudiyet mahza millî mâiyeti tanzim edememek yüzünden tehlikeye düşürülmeyecektir (alkışlar). Aklı eren bütün vatandaşların şuurunu uyandırmak ve bu uğurda devletin bütün kuvvetlerini harekete getirmek katî kararmızdır (alkışlar). Nazik bir mevzuun bütün taraflarını anlatmış olmak için şunu ilâve etmeliyim ki, sözlerimde mukavelâtın itibarını sarsacak ve vatandaşlara haricî mallara karşı cebrî ve telkini boykot ilham edecek bir mâna yoktur. Böyle teşebbüslere şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da asla müsaade etmeyeceğiz. Bilimmelidir ki milletlerin münasebetlerini tanzim eden muahedeler, milletler arasında alışveriş temin ettiği için millî kazaner da temin edecek olan başlıca çaredir. Devletin ittihaz edeceği tedbirleri medeni bir devletin hukuku dâhilinde bulunan tedbirlerden alıyoruz. Milli tasarruf, yerli malı istihlâki gibi tedbirleri şuurlu, yaşamak isteyen her müstakil milletin düşündüklerinden, yaptıklarından seçiyoruz. Kezalik milli iktisat muvazenesinin samimî arzularından ihtikârları ve dâhilde fiat muvazenesinin lehlerine ihlâli için ümit çıkarmak istiyebilecekleri umduklarından mahrum etmeye çalışmak mühim bir meşgalemiz olacaktır (alkışlar). Milli iktisadı kifayetsiz olarak hayat sürükliyen millet ciğerlerini mütemadiyen kemirerek kendini yiyen bir vücut halindedir. Yaşamak kudreti, her ölçüyü aşacak kadar sağlam ve temelli olan Türk milleti kendi kendini yemek vaziyetine asla düşmeyecektir (alkışlar). Bu uğurda Büyük Millet Meclisinin alabileceği tedbirlere ve memleketten icabederse istiyeceği fedakârlıklara, feragatlere ancak ahmaklar hudut tasavvur edebilir (alkışlar).

İşte Efendiler, milli parada iktisadi kifayet âmili üzerinde düşündüklerimiz ve kararlarımız bunlardan ibarettir. Bu seneki bulurana geçici bir âmil olan fazla istok ithali şimdiden tesirini kaybetmeye başlar. Son iki aydaki ithalât geçen senenin aynı aylarına nispetle hemen yarıya yakın derecesine düşmüştür.

**Devlet Bankasının tesisine ve mahiyetine dair bazı malûmatı da şimdiden vermeyi faydalı görüyorum. Bu bankanın sermayesi şimdiki millî para üzerine vücuda getirilecektir. Bu bankanın bütün vatandaşların emniyetine, Büyük Millet Meclisinden çıkacak hususi bir kanuna istinadetmesi, sermayesine milletin ihtiyari olarak iştiraki için aksiyonların arz edilmesi musammemdir. Bankanın vazifeleri kanunla tâyin ve ilân olunacaktır. Fakat anlıyanlar tabii görsün, hayale kapılanlar hayret etsin. şimdiden söyleyeyim ki, bankanın ilân olunan ilk vazifeleri arasında millî paranın altın üzerinden tesbiti kaydı bulunmayacaktır. Altın üzerinden millî paranın tesbiti bütçede, devlet mubayaatında, millî iktisadiyatta ve bütün vatandaşların tasarrufatında düşündüğümüz tedbirlerin neticesi olarak yapılacaktır (alkışlar). Bunu Hükümet, Büyük Millet Meclisi ve bütün millet hazırlıyacaktır.**

Bu hazırlıklar millî paranın kıymetinin terübelerle yerinden oynamaz bir hale geldiğini gösterecektir. Fiili istikrar denilen bu netice hâsil olduktan sonradır ki kâğıt paramıza karşılık vaz'ı gibi bin-nisbe çok kolay bir tedbire sıra gelecektir. Devlet Bankasının tesisi ile katedeceği mesafeler hakkında her şeyi söylemiş oluyorum.

Millî paradan bahsederken bütün milletin el birliğiyle çalışmasını lüzumlu gösteren mevzulara temas ettik. Hakikatte sade bir işe değil, zorlu bir işe girmiş olduğumuzu biliriz. Fakat zor netice elde etmekten zevk alan sportmen gibi bu milletin birikip kalmış zorlu işlerini başarmaktan zevk duyan Millî Mücadeleciler ruhunu bütün tazeliğiyle muhafaza ediyoruz (alkışlar). Eğer bu işler her rasgele-nin derhal yapabileceği şeyler olsaydı başarabilmek için Büyük Millet Meclisi idaresini beklemeye hacet kalmıyacağı.

Beyanatında zayıf idrakli veya zayıf imanlı olanın gözüne kestirmeyeceği yahut bedbinlikle göz önüne alabileceği şeyler bulunabilir. Böyle kendini aldatmak isteyen zayıf yaratılışlara büyük devlet ve millet meselelerini sır olarak tutmak ve hakiki tedbir yerine tılsımdan bahsetmek daha ziyade yaraşır. Ancak yetişkin, hür milletlere millî tehlikeler ve tedbirler haykırılabilir (alkışlar).

Yetişkin, hür ve büyük bir milletin idaresinde mesuliyet sahibi olan vatandaş gibi vaziyetten, tehlikeden, tedbirden, icabında fedakârlıktan göz diktığımız hedef karşısında birçok ileri geri dalgalanmaktan, fakat sönmez tükenmez azim ve himmetten ve behemehal kazanılacak katî muzafferiyetten bahis olunabilir (şiddetli alkışlar).

Büyük millî mücadelelerde zafere giden yolun başında ruhların emniyeti ve bizzat kendi mevcudiyetinin sağlığına itikat edilmesi vardır. Osmanlı İmparatorluğunun inhitat devirlerini ve son demlerini mühürliyen şey aklı erer ve münevver geçinenlerin ve mesuliyette bulunanların her çetin iş başında (Biz bu işin hakkından gelemeyiz) vehminde olmalarıdır. Bu kanaat onların şahsi kudret ve faaliyetlerini ilk andan kemirirdi. İlk müşkülât ile, her mücadelenin tabiatından olan devir devir aksi tecelliyat derhal mağlûbiyeti nefislerinde iman haline getirirdi. Her millî mücadelede hazır olan en büyük cevher, yani milletin kendisi ise ilk anda onlara itimadını kaybeder, yardımını esirgerdi. Bundan daha tabii ne olabilirdi? Şimdi biz size millî mücadelelerin ruhu ile, halk idaresi adunlarının kanaatiyle söyleyeceğiz. Ne kadar zorlu ve çetin olursa olsun hiçbir millî meselenin halli millî şuurun ihatası haricine çıkacak kadar muğlak ve milletin tırmanıp tepesine erişemeyeceği kadar sarp değildir (alkışlar).

Her şeyden evvel fertçe ve devletçe birbirimize güvenerek ve birbirimize yardım ederek ve dayanarak bu yeni mücadeleyi, millî para, millî iktisat, millî tasarruf mücadelesini behemahal başaracağımıza itimat etmeliyiz (alkışlar). Katî neticeye varıncaya kadar millî paranın ileri, geri göstereceği dalgalarla asla ürk ne neliyiz, asla yılmamalıyız (alkışlar). Asla ürkmiyeceğiz ve yılmıyacağız.

Bu kürsüden, millet vekillerinin huzurunda katî kanaatle beyan ve ilân ederiz ki millî parayı muhafaza edenler asla kaybetmeyecekler, behemahal kazanacaklardır (alkışlar).

İşte efendiler, büyük bir millî meseleyi izaha çalıştık. Bu meseleyi katî muvaffakiyetle neticelendirmeyi muhakkak görüyoruz. Eğer, bu mücadeleyi bize emanet edecek iseniz, bunu itimadınızla göstermenizi rica ederiz<sup>1</sup> (şiddetli ve sürekli alkışlar).

Başvekil İsmet Paşa — Teşekkür ederim arkadaşlar, katî muvaffakiyet için zerre kadar şüphem yoktur (şiddetli alkışlar).

<sup>1</sup> Oturumda bulunan 239 milletvekilinin oyları ile Hükümete güvenildiğinin bildirilmesi üzerine İsmet Paşa tekrar kürsüye çıkmışlardır.

## MİLLÎ PARAMIZI KORUMA KANUNU MÜNASEBETİYLE

20 şubat 1930

Millî paranın kıymetini korumak için Büyük Meclise bir kanun lâyihası taktim ettik. Kanun lâyihasının mevzuuna girmeden evvel bu vesileden istifade ederek millî paranın kıymetinde müessir olan bütün âmiller üzerinde vaziyeti ve düşündüklerimizi arz etmek isterim.

Evvelâ haricî borçlar: Haricî borçların tazyikî hüsnü niyetle iktihâm edilebilecek mikyastan fazla ve müessir olarak kendini göstermiştir. Haricî borçlar denince, münhasıran Osmanlı dünyunu umumiyesi tediyyatını anlamalıdır. Çünkü diğer borçlar ya emniyetin zaruri bir tedbiri, yahut memleket inkişafının zaruri tediyesidir. Osmanlı dünyunu umumiyesinin tazyikî ise memleketin iktisadi ve malî bünyesine yalnız passif tesir etmek mahiyetindedir. Osmanlı dünyunu umumiyesinde bir itilâfa varmak için bizim arzumuz hakikaten samimî idi, ve bugün de samimîdir. Biz bu nevi borçlar için beynelmilel mutat olan son mikyaslara nispetle hattâ geniş ve cömert hareket ettik. Ancak içinde bulunduğumuz sıkıntı, Osmanlı dünyunu umumiyesinin halini takatimizin fevkinde, mütezayit mahiyetini ise, istikbalimizi de tehdidetmek istidadında göstermiştir. Bu vaziyet bizi imkânsızlığa sürüklemektedir, ki bunu görmemek hem memlekete zararlı, hem bizzat hamillerin menfaatini muhildir. Biz bu vaziyeti Dünyunu Umumiye Meclisine bildirmeyi dürüstlük vazifesi saydık ve martın ilk yarısında temasa gelmek işte bu suretle takarrür etti.

İkinci mevzua geçiyorum: Millî paranın kıymeti üzerinde devlet mubayaatının fazla müessir olduğu öteden beri söylenmiştir. Arkadaşlarımız tahattur buyurlar ki bu mevzu üzerinde âzami takayyüt göstereceğimizi ve gösterdiğimizi evvelki vesilelerle arz etmiştim. Takriben kânunuevvel bidayetinden başlayarak bu dikkat ve takip, devletin hususi ve umumî bütün devairi tarafından âzami derecede iltizam olunuyor. Meselâ geçen seneler bu günlerde ve bundan evvelki ve sonraki günlerde devlet ihtiyacı için piyasadan satın alınan dövize mukabil bu sene hiçbir şey alınmamıştır. Bundan başka olarak ihtiyaç sahiplerinin zaruretlerini def için bazan yardım ettik. Kânununun 15 inde devletin mübayaa etmesi lâzım gelen döviz miktarını on milyon Türk lirasına kadar Heyeti Vekilede müzakere etmiştik ki, mütalâamız neticesinde on milyon liraya mukabil bir tek liralık mübayaayı dahi kabul etmedik. Görüyorsunuz ki paramızın kıymetine

devlet mubayaatının müessir olması keyfiyeti üzerine hükümet âzami derecede tekayyüt göstermiştir. Bu ittihaz ettiğimiz tedbir ihtiyacın ihmali veya diğer bir surette telâfisine matuftur. Yoksa şubat bidayetiinde almadığımızı mart bidayetinde alacağımız gibi talik mahiyetinde değildir. Bunu, dün almadığım için yarın behemehal alacağım ümidinde bulunan spekülâtörlerin söz dinlemez kulaklarına girer diye söylüyorum (bravo sesleri).

Biliyorsunuz ki büyük iktisadi, millî tedbirlere ilk günden itibaren başlamıştık. Bunların başında millî tasarruf mevzuları vardı. Kemali şükranla söyleyebiliriz ki, bütün millet, mevzuun nezaketini hissetmiştir. Millî hayatta bir feyizli cereyan açılmıştır. Millet muahedelerin, kanunların ahkâmı dairesinde kendi şuurunun cereyanında ve ona tâbi olarak yol almıştır. Bunun feyizli tesirini zamanla elbette müspet olarak hissedeceğiz. Bundan sonra esaslı bir tedbir olarak istihsalı artıracak ve memlekette iktisadi inkişafa zemin ve imkân verecek bir program vücuda getirmeğe çalışıyoruz. Program hemen hazırlanmış gibidir. Fakat biliyorsunuz ki, böyle iktisadi programlar dahi bizzat daha evvel sarfiyat talebeder. Bu sarfiyatı her şeyden evvel kendi tasarrufumuz ve bütçemiz dâhilinde temin edebilmek için bu sene çıkacak bütçede bütün imkânlardan istifade ederek, on, on beş milyon liralık bir parayı memleketin iktisadî inkişafına ayrıca tahsis etmeği kararlaştırdık. Bu imkânı bulduk, diyebilirim. Bütçe müzakeresi başladığı zaman bizim bulduğumuz imkânların da Büyük Meclisin tasvibine iktiran edeceğine ümid ederiz. Millî paraya taallük eden esaslı bir tedbir olarak bir de Devlet Bankasının vücuda getirilmesini görüyoruz. Bunu üzerine tetkikatımız, memleketin iktisadi ve malî vaziyetine göre alınacak bütün mütalâalar hemen nihayete gelmiştir. Vardığımız netice, millî ve müstakil bir Devlet Bankası tesisi, millî paranın muhafazasında ve memleket iktisadiyatında faydalı bir nâzım rolü oynıyacağı zeminindedir. Bunu açık söylemek şu noktadan faydalıdır ki Devlet Bankasını şu veya bu şekilde yapacağız, millî bir şekilde olmasından başka bir şekil düşünüyoruz gibi vâhi ümitleri, vâhi hayalleri kimsede bırakmamak için isticlal ettim. Bundan sonraki içtimalarımız millete müstakil ve millî bir merkezî banka vücuda getirmek için vereceğiniz nizam ve kanunu müzakere ile geçecektir.

Arkadaşlar, görüyorsunuz ki hassas ve dikkatli olarak millî paranın halini ve istikbalini temin edecek kabili tasavvur bütün tedabire tevessül etmişizdir. Millî paranın kıymetini muhafaza etmeği hükümet esas bir vazife addetmektedir, ve memleket için millî paranın kıymetini muhafaza ederek bu uğurda her vasıtaya müracaat etmek hayati bir

ehemmiyeti haizdir. Bu uğurda mücadele, birçok suiistimaller ve müşkillerle karşılaştığımızı gösterdi. Fennî olarak sabittir ki bugün millî parayı müteessir edecek amiller hemen yoktur. Maliye Vekili aziz arkadaşım şimdi rakamlarla arz edecektir ki, geçen sene bugünlerdeki ithalât, bu seneden eksik değildir. Geçen senenin son sekiz aylık ithalâtı bu seneden eksik değildir. Yani, yeni tarife münasebetiyle memlekete girmiş olan büyük stoklar ondan sonraki ayların eksik stoklarıyla tamamen tevazün halindedir. İstatistiklerle sabittir ki bu seneki ihracatımız geçen seneki ihracatımızdan eksik değildir.

Aldığımız tedbirlerle geçen sene piyasadan devlet ihtiyacı için mubayaa ettiğimiz dövizleri bu sene satın almıyoruz. Hattâ fevkalâde ihtiyaç olursa yardım ediyoruz. Bu halde tekrar millî para üzerindeki tazyikim sebebini başka türlü anlar mıyım? Elbette bunun namesru olan sebepleri vardır. Bu sebeplerle mücadele etmek için hükümet sizden salâhiyet istiyor.

Arkadaşlarım, millî para üzerinde en hassas ve müessir olan âmil, daima bilmeliyiz ve daima söylemeliyiz ki, halkın itimadıdır. En müessir olan tedbir budur. Türlü tedbirlerle dâhilde ve hariçte millî paramızın aleyhinde olarak gerek menfaatleri noktai nazarından, gerek sâkim emeller ile hareket edenler varsa bunlar, her şeyden evvel para üzerinde halkın itimadına taarruz ederler. Her tedbirin, bilhassa iktisadi tedbirin lehinde ve aleyhinde söylenecek sözler için kestirme, riyazi bir had yoktur. Her hangi bir tedbirin lehinde olduğu kadar aleyhinde de söylenebilir. Bilhassa zihinleri karıştırmaya sevk edecek propaganda olursa bu tesirler karşısında şaşkınlık ve çaresizlik içinde bulunan adam, yalnızmış gibi kendi itimadına müracaat etmelidir. Milyonların itimadı teklerden başlar. Bunu böyle söylüyorsun, ben inanıyorum amma herkes inanmıyor, diyen adama vereceğiniz cevap: sen inanıyor musun? Sen inanıyorsan senden sonrakinin inanması için güçlük yoktur. Derhal bu cevabı vermeliyiz. Halkın itimadını muhafaza etmek için müessir olan esaslı tedbirlerden birisi de suiistimale karşı mücadelede hükümetin ve salâhiyettarların katiyen zayıf olmadığını anlaşılmasıdır (alkışlar).

Büyük Meclise verdiğimiz kanun lâyihası, hükümet, suiistimalcilerle karşı mücadele etmek için yeni ve kuvvetli salâhiyetlerle teçhiz ediyor. İtimadı takviye etmek için itihaz olunmuş bir tedbirdir. İtimat tedbiri olarak bu kanun lâyihasının müzakere ve kabulünü istiyoruz. Herkes bilecektir ki hükümetin ve memleketin millî parayı muhafaza etmek için tatbik etmeyeceği tedbir yoktur. Mücrimi derhal müddei umumiye teslim edip Cumhuriyet hâkiminin kararına raptetmek mec-

huriyetindeyiz. Görüyorsunuz ki, hulâsaten arz ettiğim maruzat, millî paranın korunması için verdiğimiz esaslı ehemmiyeti her sahasında ve her cephesinde canlandırıyor, ve kabul buyurursunuz ki millî parayı korumak için vereceğiniz salâhiyetler ciddiyetle, itina ile, isabetle ve çok takdir ve temyiz ile yerinde kullanılacaktır. Bu kadar ciddi bir mevzu üzerinde ve daima Büyük Meclisin mürakabesi altında tatbik olunacak salâhiyetlerin âdilâne, yerinde ve nihayet milletin hayati kıymetini haiz olan para üzerinde sarf olunması için Büyük Meclis kâfi bir emniyettir. Evvelce söylediğim gibi bu münasebetle tekrar teyid etmek istiyorum ki millî paranın kıymetine fennî olarak, iktisadî olarak müessir olacak bütün amillerin fena tesirleri izale edilmiştir, izale edilmektedir. Paramızın hali ve âtisi emindir. Kıymeti artacak ve yüksek kıymeti muhafaza olunacaktır. Hiç kimsenin parası her hangi bir surette tehlikeye mâruz değildir. Paranın kıymetini düşürmek isteyenlerle, bugün bize vereceğiniz kanunun salâhiyetleri ile mücehhez olarak şuurlu, ciddi bir surette mücadele edeceğiz (alkışlar).

MECLİSİN ÇALIŞMALARINA ARA VERMESİ HAKKINDA VERİLEN  
ÖNERGE ÜZERİNE

17 Haziran 1930

Tatil hakkında bir karar verilmeden evvel Hükümetin politikası üzerinde arkadaşlarıma mâruzatta bulunmak isterim. Umumi politikada bu sefer söyleyeceklerim, dahilî veya haricî her hangi bir mesaleden bahsetmek olmayacaktır. Bütün faaliyetimizi teksif ettiğimiz iktisadî ve malî meseleler üzerinde kısa bir icmal yapmak istiyorum. Derhâtır buyurursunuz ki 6-7 ay evvel içtima girerken bir buhran içinde idik. Bu buhran millî paranın kıymeti üzerinde tezahür eden malî ve iktisadî sarsıntılar şeklinde tebarüz etmişti. Alacağımız tedbirler meyanında her şeyden müessir ve her şeyden evvel gördüğümüz nokta vatandaşların itimadının, millî itimadın mâruz kaldığı tezelzül-dü. Evvelâ bu itimada temas ettik. Millete hakikî tehlikelerden, alınacak tedbirlerden, Hükümetçe ve milletçe; resmî ve gayri resmî tasarruflardan ve bizzat evlerimizin idaresinde alınacak tedbirlerden cesaretle bahsettik. Bugün geçirdiğimiz mücadelenin müspet neticesiyle ve huzur ile ayrılıyoruz diyebiliriz. Çünkü millî paranın kıymeti gibi çok hassas bir mevzu üzerinde birçok mücadelelerin neticesi, nisbî ve fiilî bir istikrar ile, huzurla takarrür etmiş bulunuyor.



Arkadaşlarım, aldığımız tedbirler derhâtır buyurursunuz ki, mil-  
letçe ve Devletçe âzami bir tasarrufa istinat ediyor. Tasarruf fikrini ge-  
çen devrede ciddî ve amelî olarak takip ettik. Bundan sonra ecnebi  
dövizi alım satımını tanzim için kanuni murakabe tedbirleri aldık. Bu  
murakabe tedbirlerinin hakiki ihtiyacı hiç bir surette tazyik etmeyecek  
mahiyette olduklarını ve ne kadar bir itina ile tatbik edildiklerini takip  
buyurdunuz. Fakat böyle büyük milli meselelerde asıl tedbir vatan-  
daşın memleketin iktisadi bünyesine ve bizzat kendi nefesine itimat  
etmesidir ki, geçirdiğimiz kuvvetli imtihan, böyle birçok sarsıntıları  
iktihâm edecek kadar dermanlı ve zinde olduğumuzu bir daha ispat  
etmiştir (bravo sesleri, alkışlar).

Her hangi bir müşkülâta uğrarsak uğrıyalım. İlk vazifemiz ted-  
biri evvelâ kendi şuurumuzda, ondan sonra bu memleketin heyeti  
umumiyesinin takatinde ve iktisadi kuvvetine istinadetmesinde arama-  
lıyız. Geçen tecrübe bu hakikati bize fiilî olarak bir daha telkin etmiş-  
tir. Bundan sonra milli iktisadı inkişaf ettirecek birçok tedbirler almıdık.  
Bu tedbirler sizin kıymetli zamanlarınızı, derin ve yüksek mütalâa-  
larınızı şşgal etmiştir. Meydana koyduğunuz kanunlar ve tatbik  
olunmak üzere Hükümete teslim ettiğimiz tedbirler, şimdiye kadar  
verdiklerinden daha çok semereler vermek istiladındadır. Millî mah-  
sulün ihracını temin edecek birçok tedbirler alınmıştır. Hububat, ha-  
lı ve saire gibi ilk hatıra gelebilen malsuller üzerinde muamele ver-  
gisine mâtuf suhuletler tesirini gösterecektir. Bu sene Ziraat Banka-  
sının usullerini ıslah etmek için vâsi mikyasta tetkikat yapmak kara-  
rımızdır. Bu tetkik neticesini Meclisi Âliye tekrar arz etmeden evvel,  
şimdiden diyebilirim ki, müstacelen aldığımız tedbirler, yani bazı  
vergilerden muaf tutma ve ikraz ve istikrazî kolaylaştırma tedbirleri  
zirai hayatımızda feyzini hissettirecektir. Ondan sonra mallarımızı ih-  
raç ve nefasetini muhafaza etmek için bilhassa vaz'olunan tağşis ka-  
nunu nazarı dikkatinizi celbetmeğe lâyıktır. Bu tağşis kanunu, tatbi-  
katında bilhassa itina edilmek lâzım gelen mühim bir kanun olduğu-  
na şüphce yoktur. Eğer itina ile tatbik olunmazsa faydası kadar ve  
belki daha ziyade mahzurlar meydana getirebilir. Pulluk tevzii, ısl-  
lah olunmuş tohum tedarik ve tevzii hususunda alınan tedbirler bil-  
hassa kaydedilmeğe lâyıktır. Ziraat Bankasıyla Sanayi Bankasına 10  
milyon lira kadar avans verilmesi millî iktisadın inkişafına ciddî ola-  
rak süratle tesir edecek âmillerdendir. Bu sene büyük bir işimiz, Cum-  
huriyet Merkez Bankası için vaz'ettiğimiz kanunun tatbikiyle geçecek-  
tir. Bu kanun Devletin bünyesinde Devletin maliyesini ve milletin  
iktisadiyatını tanzim ve müdafaa edecek başlıca bir vasıttır.

Arkadaşlarım, kanunu vaz'ederken gösterdiğiniz bu esas bütün milletin nazarı dikkatini celbetmeğe lâyıktır. Cumhuriyet Merkez Bankasının sermayesi 15 milyon liradır ki bu sermaye vatandaşlara arz olunarak onların hisse senetleriyle temin olunacaktır. 15 milyon lirayı her hangi bir surette Hazineden Cumhuriyet Merkez Bankasına sermaye olarak vermek Devlet için, Meclisi Âli için asla güç bir iş değildir. Fakat bunu tercih etmediniz. Vatandaşların ayrı ayrı hissedar olarak bir sermaye tedarik etmesini terviç ettiniz. Bunun bütün milletçe lâyıkiyle anlaşılması için bütün kuvvetimizle çalışacağız. Cumhuriyet Merkez Bankası gibi bir müessesede bütün vatandaşlar hissedar olarak alâkadar bulunurlarsa ancak bu suretle büyük milli bir müessese fiilen bütün milletin murakabesi altında bulunacaktır.

Önümüzdeki aylar zarfında iştilal edeceğimiz daha bazı meseleler vardır. Bunlardan birincisi, bilhassa harici borçlardır. Bugün bir mütehassıs harici borçlar sebebiyle bütün mali mevzular üzerinde tetkikat ile meşguldür. Mütehassısın tetkikatından sonra hamillerle tekrar temasa gelip müzakereye devam edeceğiz. Tetkikat ve gelecek müzakereler için bugünden fazla tafsilât vermeğe imkân yoktur. Diğer meşgul olacağımız ehemmiyetli bir mesele nakliyat meselesidir. Biliyorsunuz ki bu memlekette nakliyat pahalılığı gibi milli iktisadiyatı müteessir eden bir mesele vardır (alkışlar).

Çok fennî olan ve uzun tetkikata ve vesaitle muhtaç olan böyle bir meselenin derhal hallolunacağı iddiasında değiliz. Ancak esaslı bir tetkikat yapmak ve tedbirlerini peyderpey Büyük Millet Meclisine arz etmek Hükümetin başlıca vazife edindiği bir noktadır. Bununla beraber Hükümetin ilk görüşleriyle derhal ittihaz edebileceği tedbirlerde de bir an teahhur etmiyeceğiz. İlk tetkikat neticesinde kaabili istihsal ve kaabili temin olan kolaylıkları derhal tatbik etmek kararımızdır (alkışlar).

Millî para ve milli iktisat meselelerinde devam edeceğimiz hareket hattını işe başladığımız kısa cümlelerle tekrar edebilirim: Hususi ve resmî hayatta tasarruf takip edeceğiz. Milli tasarrufun lüzumunu vatandaşlara mütemadiyen söyleyeceğiz. Vaz'olunan kanunların hedeflerini elde etmeğe çalışacağız. Bütün faaliyet ve mücadelemizi, milli iktisadın inkişafını temin edecek istikametlere tevcih etmeğe bilhassa çalışacağız (sürekli ve şiddetli alkışlar).

## MİLLİ PARA VE ŞARK DURUMU HAKKINDA

22 Eylül 1930

Muhterem Arkadaşlar,

Türkiye Büyük Millet Meclisinin sureti mahsusada içtimamı istihzam eden sebep neşrolunmuştur. Ve şimdi de Büyük Meclise malûmat verilmiştir. Bu sebep bir iki kelime ile tekrar edilmek istenilirse, Büyük Millet Meclisi millî paranın kıymeti üzerinde yeni karar ve tedbirleri mütalâa etmek için davet olunmuştur, denilebilir. Yeni vaziyet millî paranın kıymetini sukuta karşı muhafaza etmek mevzuu değildir. Sizi birçok endişe ve tedbirlere sevk eden bu vaziyet, sekiz aylık ciddî bir mücadeleden sonra tamamen makûs bir hale gelmiştir. Artık millî paranın sukuta karşı muhafazası endişesinden bugün âzade bulunuyoruz. Buna mukabil millî paranın kıymeti ziyade yükselmek ihtimali karşısındayız. Yani ecnebi dövizlerinin fazla arzını Türk telavül vasıtasıyla karşılamamak vaziyeti vardır.

Bu mesele bizi millî paranın kıymetini nasıl muhafaza etmenin memleket ahvali iktisadiyesine muvafık olacağı mevzuunu tetkike sevk etti. Bizim bu husustaki kanaatimiz ithalât ve ihracat noktai nazarından millî paranın yükselmesine karşı Meclisin bazı meseleler ve esasları mütalâa etmesi lâzım olduğu zeminindedir. Hükümetçe bu hususta alınabilecek tedbirler kâmilen alındı. Fakat daha alınması lâzım olan tedbirler artık hükümetin salâhiyeti fevkiya çıktı.

Bu noktai nazardan bu meselenin, geciktirilmesinin kaabil olması yüzünden, Büyük Millet Meclisi bir an evvel bu mühim mevzua temas etmek vaziyetinde bulunuyor. Bu bapta düşündüğümüz kanun lâyihası Büyük Millet Meclisine takdim olunmuştur. Usulü veçhile encümenlerde tetkik olunduktan sonra huzurunuzda müzakere edilecektir. Meselenin teferruatına şimdi temas etmek ve alacak tedbirleri kati surette tekrâr ettirmek için bugün vakit müsait değildir.

Encümenler tetkik ettikten sonra meseleye temas edilince hükümet bütün tafsilâtı verecek ve Âli Meclis de ona göre karar verecektir. Hükümet, bu lâyihanın avamilini kâmilen teşrih etmeği vazife addeder<sup>1</sup>.

Başvekil İsmet Paşa (Malatya) — Bu yüksek toplanıştan istifade ederek, içtimaa, fasıla verdiğiniz zamanlar zarfında

<sup>1</sup> Bundan sonra, başkan tarafından kanun tasarılarının ilgili komisyona gönderildiği bildirilmiş ve diğer bazı işler görüldükten sonra İsmet Paşa tekrar kürsüye gelmişlerdir.

memlekette hâdis olan büyük vakaları tafsil etmek isterim. Bu sene şark vilâyetlerinde mühim taarruzlar ve kıyاملar karşısında bulunduk. Hudut haricinde fesatçı ve ihtilâlcı birçok teşkilât senelerden beri yaptıkları hazırlıklarını bu sene ikmal eyedikleri zannında bulunmuşlardır. Bu teşekküller birkaç seneden beri içten içe çalışmalarının memleket dâhilinde millî birliği az çok sarsacağı ve belki kendi taarruzlarına iştirak edecek birçok aksanı vatan bulunabileceğini zannetmişlerdi. Kezalik hudutlar haricinden vuku bulacak taarruzların Türkiyenin komşuları ile münasebâtını valim ihtilâta sevk edebileceğini tevahhüm etmişlerdir. Bundan başka fesatçıların bu sene için hazırladıkları taarruzları tehir etmemek için başlıca iki sebep olduğu da tevsik olunmuştur. Bu sebeplerden birisi şimendifer şebekesinin henüz ilk kısmı tamamlanmadan evvel hazırlıklarının neticesini almaktır. İkincisi memleketin bir köşesinde bulunan Ağrı dağında senelerden beri barınmakta olan fesat ocağının ortadan kalkmasına imkân vermeden umdukları neticeyi almaktır. Bütün bu hareketler bilinmekte ve yakından takibedilmekte idi. Bu esbap tahattında haziran sonundan itibaren hudutlarda intizar edilen büyük taarruzlar ve kıyاملar oldu. Hemen her huduttan yekdiğerini mütaakiben memleketimizin dâhiline müsellâh çeteler girdi. Boş buldukları yerde hâkim olmağa çalıştılar. Halkı kendilerine iltihaka icbar etmek istediler. Bu suretle kıyamnı, mütaakiben ve tedricen birkaç vilâyetinizde umumi bir hale getirmeğe çalıştılar. Bütün bu emelleri her noktada asiler için ayrı ayrı makûs neticeler verdi. Katî hüsrânlara vardı (alkışlar). İran hududunda vuku bulan tecavüzlerle hâdis olan Zeylan Kıyamnı, mütecevizlerin ve onlara iltihak etmek gafletinde bulunan bir kısım betbahtların tamamen tedip ve tenkil olunmasıyle neticelendi (alkışlar). Bu hareketin başlaması ve bitmesi ancak yirmi gün kadar sürdü. Bundan sonra Irak hududundan, Barzandan bazı çeteler içeri girdiler. Geniş, yüzlerce kilometre imtidadeden hududun her hangi bir noktasını boş bulmak iş değildir. Fakat bu boş bulunarak girilen yerde az bir zamanda Cumhuriyet kuvvetleriyle karşılaşırp onun kuvvet ve satvetiyle ezilmeleri de gecikmedi. Tahayyül ettikleri ümitleri kendileriyle birlikte imha edildi. Bundan sonra, Suriye hududunda birkaç noktadan tecavüz vuku buldu. Bu tecavüzler de hareketlerinin akim kalması ve ümitlerinin kırılmasıyle neticelendi Tecavüz edenler dâhilde ümidettiklerini de asla bulamadılar.

Şurada burada bir iki köy kendilerine iltihak etti, cezasını çekti. Asilerin birçok propagandaları neticesinde ümidettikleri vâsi mikyas-taki mahallî kıyاملar tahakkuk etmedikten maada bilâkis vatandaşlar

**Cumhuriyet ve vatan birliğini müdafaada müsellâh kuvvetler derecesinde gayret ve tehalük gösterdiler (alkışlar). Şark vilâyetlerinde ekseriyeti mutlakanın vatani ve Cumhuriyeti müdafaâ etmek için ordu ile beraber çalıştıklarını birçok mukni ve parlak misallerle zikredebilirim (bravo ve aferin sesleri). Bu kahramanlıkların, bu Cumhuriyeti mal etmiş olmanın mütebariz misali olmak üzere Büyük Millet Meclisinde Erciş, Van, Adileivaz ve Ahlat halkının gösterdikleri kahramanlıkları sureti mahsusada yad ve tezkâr etmek isterim. (Bravo sesleri ve alkışlar.) Tecavüzlerin Türkiyenin komşuları ile münasebetlerini ihtilâtata sevk edebilmesi hayali, ümit ve itimat ettiğimiz gibi katı inkisara uğradı. Bütün komşularımız Türkiye ile iyi dostluk, iyi komşuluk ve hudutların emniyeti noktalarından aramızdaki mukavelelere riayeti ve serserilerin besledikleri ümitlere her hangi bir fırsat vermemegi tercih etmişlerdir. Demek istiyorum ki, bütün komşularımız bu mütecevizlere tedip olunduktan ve yerlerine firar ettikten sonra hiç yüz vermediler. Ve hareketlerine katiyen müsamaha etmeyeceklerini kendilerine ihtar ettiler. Hattâ birçok yerlerde takip, tedip ve nefyedildiler. Bu hal Türkiyenin beynelmilel münasebetlerde haiz olduğu itibarı gösterdiği gibi kendisinin diğer komşularına karşı sadıkane ve halisane emniyet, dostluk ve iyi komşuluğa müstenit hattı hareketinin fesatçı anasına kendisinin bizzat müsait olmaması tarzındaki faaliyetinin mukabelesi addolunabilir.**

Bundan sonra Ağrı Dağı harekâtı başladı. Tecavüz sebeplerini tasnif ederken birisinin de birkaç seneden beri Ağrıda yerleşmiş olan şekavet ocağının Cumhuriyet kuvvetleri elinden kurtarılması arzusu olduğunu söylemiştim.

Arkadaşların, bizim senelerden beri şark vilâyetlerinde gösterdiğimiz gayret ve mesai geçmiş zamanlar siyasetinin tasfiyesi mücadelesi ve milli vahdetin, vatanın o parçasında da istikrar bulması meselesidir. Biliyorsunuz ki Hamidiye alayları teşkilâtı ve saire şeklinde şark vilâyetlerimizde eskiden imtiyazlı, mükellefiyette azade bir kısım sınıflar vücuda gelmişti. Cumhuriyetin teessüsü ile imtiyazlı sınıflar kalkmış, mükellefiyette bütün vatandaşlar müsavi bir hale gelmiş olunca hususi vaziyette bulunanların menfaatleri tabiatıyla muhtel oldu. Kendilerini Cumhuriyet idaresinin müsavatperver kanunu ile tatmin etmek mütassir bir hale geldi.

Bunun aksülâmelini tabii görmek lâzımdır. Cumhuriyetin bütün vatandaşları müsavi tutan, bütün vatandaşlara aynı hakkı veren esas prensibinden vazgeçmek bizim için imkân haricindedir. Bunun karşısında menfaatlerini muhtel görenler, Cumhuriyetin kanunlarına bilâ

kayıt ve şart itaat etmeyip mukavemette ısrar ederlerse kendileri için emellerine nail olmamak veyahut mahvolmak mukadderdir (alkışlar).

Biz Cumhuriyet ülkesinde her yerde teknil vatandaşlara kanun karşısında ve mükellefiyette kanuni müsavırlı fiilen tatbik mecburiyetindeyiz. Cumhuriyetten evvel Zeylanda, Ağrıda ve diğer bazı yerlerde kurunu vustai feodalite ve aşiret teşkilâtı vardı. Fazla olarak bunların rütbeli rüesasları da vardı. Âdetâ bunlar buldukları yerlerde derebeylik ve hattâ birer ufak hükümet halinde idiler. Devlete karşı olan vazifeleri merbutiyetleri kadar zayıftı ve gittikçe zayıflamıştı. Devlete karşı vergi ve bittabi askerlik mükellefiyetleri de yoktu. İdare ve kanun nazarımda kendileri hususi ve mümtaz bir vaziyet iddia ediyorlardı. Ağrı dağındaki hal de böyle idi. Bu sistemden vatan iki suretle zarar görmüştür. Birisi; bu teşkilât altında bu zihniyette yaşayan kümeler gittikçe daha iptidai bir hale geliyorlardı. Devletin murakabesinden, nüfuzundan, kanununun himayesinden ve medeni terbiyesinden uzak ve kendi kendilerine yaşamak, kendi lerinin seviyesini gittikçe düşürüyordu.

İkincisi bu kümeler etrafında yaşayan vatandaşlar bu fiili imtiyazlardan istifade etmek için gerek zihinleri ve gerek yaşayışları itibariyle onlara iltihak ve imtisal etmeğe yelteniyorlardı.

Görüyorsunuz ki milliyetten de kaybediyorduk. Görüyorsunuz ki medeniyetten bedeviliğe ve iptidailiğe doğru gidiyorduk. Bu iki sebebin ikisinin de kaldırılması lâzımdır. Ağrı Dağında bulunanlar bu iki sebebin bütün noksanlarını kendi mevcudiyetlerinde timsal haline getirmiş olan bir avuç halktır. Ağrı Dağı eskiden Çarlık Rusyası, İran ve Türkiyenin mültekasında bulunuyordu. Ve dağın büyük bir kısmı Türkiyenin değildi. Bu arazinin hususi menfaati vardır. Burada yaşayanlar yazın karlar eridikçe karlarla beraber zirveye kadar çıkarlar ve kışın kar bastırdıkça eteklere inerler ve bütün bu geliş ve gidişler esnasında maişetleri bir taraftan yaylalarda iptidai ziraatten diğer tarafta da etrafa sarkıntılık yapmaktan ve çalışkan halkın emvaline tecavüz etmekten ibarettir. Bu son senelerde Ağrı Dağı, hudutlar haricinde çalışkan siyasi mülteci ve daha ziyade müfsitlerin de ayrıca makarrı olmuştur.

Tabii hudut üzerindeki bu hususi vaziyetler kendilerinin silâh ihtiyaçlarını tatmin için müsaittir. İşte birkaç seneden beri mubalâğa ile işaa edilen bu vaziyet hâricte bulunanlara ve bizzat Ağrı Dağında bulunanlara mukavemet olunmaz bir kuvvet oldukları vehmini telkin etmişti. Bazı tetkiklere göre Zeylan kıyamın-

dan sonra muhtelif yerlerde vuku bulan işaalar, propağandalar ve diğer hudutlarda tecavüz olunacakmış gibi gösterilen gayretler kuvvetlerimizi Ağrı Dağına sureti mahsusada cem edip de bu şakavet ocağına katı hareket yapmaktan bizi alıkoymak gayesine matuftu. Nihayet Ağrı hareketi ilk haftasında katı cereyanını aldı ve takriben bir hafta kadar süren askerî bir hareketten sonra Ağrının girilmemiş hiçbir noktası kalmadı. Ve Ağrıda barmanlar kısmen inha edildi. kısmen firar ve kısmen iltica ettiler. Hulâsa şakavet ocağı halinde bilhassa hariçteki müfsitlere senelerden beri ümit veren bir yuva bastırılarak tamamen ezildi. Bu seneki taaruzları ve kıyımı idare eden zihniyette memleketi seferberlik gibi büyük tedabire sevk ederek hadiseden azade olan kısımları sureti mahsusada yıpratmak hedefi de takibedilmiştir.

Arkadaşların, bu hâdisatı bastırmağa memur edilen kuvvetlerimizin, gerek ordu ve gerek jandarma kuvvetlerimizin hazarî kuvvetle ve mevcutla hakiki bir sefer hayatı göstermiş olduklarını zikretmeliyim. Ancak onların kahramanlığı ve her tehlikeye vaktinde yetişen ve her tehlikeyi katı surette bastırmak için aziz canlarını hiç bir şeyden esirgemeyen zihniyet, kymet ve cesaretleri vatanı kendi aleyhinde ümit besleyenlerin bütün tahayyülâtından masum tutmuştur (alkışlar).

Tahammül etmeğe mecbur olduğumuz fedakârlıkları istisgar edemem. Jandarma ve ordudan zâbit ve nefer olarak şehit verdik. Bunlar ölçülmez zararlardır. Harekâta sahne olan yerler hattâ mütecavizlere iltihak etmek belbahâtlıklarında bulunan bazı mahdut yerler hasarata ve tahribata mâruz kaldı. Fakat zayıyatımız elde edilen neticeler, vatanın tamamıyeti, millî vahdet ve Cumhuriyet hudutlarının emniyeti noktai nazarından alman semerelerle gayri kabili kıyas olacak kadar azdır. Buraya temas etmekten maksadım şehit olarak bu uğurda canlarını veren evlâtlarımızın namularını hürmet ve tebci ile yad etmek ve onların Cumhuriyeti müdafaa ederken gösterdikleri gayretin vatanlarında Cumhuriyetin ilelebet yaşyacağına dair olan iminanla mükâfat almış olacaklarını huzurunuzda tekrar eylemektir (sürekli alkışlar).

Bu bahsi uzatmamak için şöyle hulâsa edebilirim: Eğer Türkiye'nin beynelmilel münasebetlerinde ihtilâtatı düşünmüşlerse bu ümitleri tamamen kırılmıştır. Bilâkis iltica ettikleri memleketler, Türkiye ile dost bulunmak ve aradaki mukavelelere riayet etmek gibi mütekebil taahhüdünü tuttukça kendileri Türkiyeye tecavüzde takip olunduğu gibi fesat ilka etmek için iltica ettikleri yerlerde de fesat ilka etmek.

imkânından mahrum kaldıklarını görmüş olacaklardır. Memleket dâhilinde halkı vâsi miyasta tahrik etmek ümidi de vatandaşlardan katî ve hattâ müsellâh cevabı almıştır.

Ondan sonra seferberlik ve saire gibi büyük tedabir istilzam ettiği için külfet ihdasiyle önüne geçilebileceğini zannettikleri kıyamlar ve taarruzlar Cumhuriyet kuvvetlerinin hazarî mevcutlariyle hatır ve hayale gelmiyen şiddetle; imha edildi. Devletin bu büyük muvafkryeti Cumhuriyet ve kudretinin her hangi bir tecavüze karşı gerek vatandaşları ve gerek orduları tarafından müdafaa edilebilecek bir halde bulunduğunun katî bir delilidir. Bu semerelerden dolayı Millet Meclisini fahr ile tenvir etmeği ve memnuniyetini tahrik etmeği bir vazife addettim (şiddetli ve sürekli alkışlar).

## HÜKÜMETİN PROGRAMI HAKKINDA

2 kısım 1930

Muhterem Efendiler;

Hükümetin takibedeceği siyaset, umumi ve ana hatlariyle, senelerden biri takip olunan hatların aynı olacaktır. Dâhilde bu umumi siyasetin ifadesi Cumhuriyet icaplarının mütemadi bir tekâmül takibetmesi, vatandaşın huzur ve emniyetinin çalışmak ve inkişaf etmek gayelerinin engelden masun bulunması, (alkışlar) vatanın ve milletin harsi ve içtimai birliğinin muhafaza ve takviye edilmesidir (alkışlar). Haricî siyasetimizin vuzuhu dâhilde ve haricte daha bariz olduğu kanaatindeyiz (çok güzel sesleri). Komşularla dostluk rabitalarının her muzmerden âzade olan bir samimiyet ve dürüstlük ile takviyesinin, Millî Mücadeleden beri teessüs eden dostlukların muhafazası ve takviyesinin, yeni dostlukların lâyıf oldukları kıymetle takdir edilmesinin beynelmilel ihtilâfların hakem usuliyile hallârin aranmasına velhasıl millî hak ve menfaat icabatının nazarda tutulmasına müstenittir.

Celâl Nuri Bey (Tekirdağ) — Tam Avrupalı bir siyaset.

Başvekil İsmet Paşa (devamla) — Eski dostlukları takviye ve bize yeni dostlukları temin eden bu mücerrep siyasette devam edeceğiz. Türkiyenin Coğrafi mevkii ve beynelmilel vaziyetinin talebettiği münasebet ve itibarı temin için hassas bulunmamız tabiidir.



**Vatanın emniyet ve masuniyetinin talebettiği hadler dâhilinde milli müdafaa mesailinde ihtiyatlı ve tedbirli bulunmağı zararı ve elzem addediyoruz (bravo sesleri, alkışlar).**

Cumhuriyete kadar daima ihmal görmüş olan vatanın imarı ve muvasalâtı faaliyetimizin başlıca bir sahası olacaktır (alkışlar). Şimendifer siyasetinin ilk büyük hedeflerini elde etmekte olduğumuz bu senelerde her sahada milli birlik ve emniyet ve iktisadi kudretin inkişaf ve suhulete mazhar olacağından şüphemiz yoktur (alkışlar).

Maarif siyasetimizde, meslekî tahsil ve ihtisas, az masrafla çok netice arıyan amelî bir mahiyet, mekteplerimizi her türlü menfi tesirattan münezzele, ahlâk ve intizam cephelerini bilhassa ehemmiyetli tutan bir zihniyet ve yeni bir kuvvetle devam edeceğiz (alkışlar).

İçtimai hastalıklarla mücadele etmek başlıca farikası olan sıhhat ve içtimai muavenet faaliyetimiz idame ve tevsi olunacaktır (bravo sesleri).

Büyük adli ıslahatın bütün eserleri muhafaza ve takviye olunacaktır. Usullerde tatbikatın verdiği tecrübelerle memleket ihtiyaçlarının talebettiği tadilât ve tekâmülâtı aleddevam tahakkuk ettirmeğe çalışmak hedefimizdir. Cumhuriyetçi ve halkçı bir millî hayatın masuniyet ve inkişafı ve bilhassa siyasî faaliyet ve mücadeleler içinde vatandaş haysiyet ve şerefının muhafazasını bir kelime ile siyasî, millî ve iktisadî inkişaf için ilk şart olan nizamın masuniyetini kanunları ve hâkimleri ile itimian ile adliyemiz müemmen bulunduracaktır (alkışlar).

Millî iktisatta mesleğimiz malûmdur. Bizim kanaatımızca, hükümetin her sahada faaliyeti nihayet millî iktisat için ya bir faide temini ya bir engelini bertaraf edilmesi gibi bir iktisadî gayeye tevcecüh ettirmek lâzımdır. İktidarımız dâhilinde olan bütün gayretlerimizi bu uğurda sarf edeceğiz. Zirai istihsalın mâraz olduğu hususi müşkülât nazarımızı ehemmiyetle cezbetmektedir. Bu uğurda bir hükümetin iktidarında olan bütün tedbirleri almak başlıca meşgalemiz olacaktır.

Millî iktisadın diğer sahalarında, malûm olan programımıza yeni bir şey ilâve edecek değiliz. Yalnız iş kanunu ve işçilerin vaziyetlerinin ıslahı ile bilhassa meşgul olacağımızı kaydetmek isteriz (alkışlar).

Mali siyasetimiz, bütçe muvazenesine müstenit tasarrufkârane bir siyasettir. Vergilerin ıslah ve tekâmülü yolunda senelerden beri sebatkârane devam eden takayyüdat bizim mesuliyetimiz zamanında da

vâsi tatbikata zemin olacaktır. Milli paranın kıymetini korumak için yeni hükümet dahi çok dikkatli ve hassas olacaktır.

Takatımız haricinde bir yük olduğu sabit olan Osmanlı borçlarında adilâne ve kabili tatbik olan amelî bir tesviyeye varmak için bütün hüsnü niyetimizi sarf edeceğiz (alkışlar).

**Muhterem Efendiler:**

Siyasetimizin her sahada umumî hatlarını zikrettikten sonra şimdi günün meseleleri üzerinde, müfredatlı olarak, tedbirlerimizi ve fikirlerimizi arz etmek için müsaade isteriz.

1) Başlıca İstanbul ve İzmir limanlarında tatbik olunan ve glat olarak vâsi mânalî bir tedbir ile liman inhisarı denilen Milli Tahmil ve Tahliye şirketlerinin bu işlerin serbest zannedildiği zamanlara nispetle bir tarakki ve tekâmül temin ettikleri sabittir.

Liman hizmetlerini biz serbest işler zümresinden değil, amme hizmetlerinden telâkki ediyoruz. Bu sebeple amme hizmeti cihazını tamamen kurmak inkânı hâsıl oluncaya kadar nispeten hua en yakın olan mevcut millî teşekkülleri kaldırmıyacağız (bravo sesleri). Masraflarını azaltmak, vasıtalarını iyileştirmek ve çoğaltmak hedefimizdir. Gitgide, kanun ve mukaveleler ahkâmı ve inkânımız dâhilinde rıhtım hizmetlerini amme hizmeti cihazı dâbiline almağa çalışmak takibettiğimiz hattı harekettir.

2) Memurin maaşatında taadül kanunu ile tekaüt kanununun alâkadarların refah ve hukukunu tevsî edecek surette tekâmül ettirmeğe çalışacağız. Fakat bu kanunlarda tenzilât yapmak temayüllerine asli muvafakat etmiyeceğiz (alkışlar, bravo sesleri).

3) İcra ve İflâs Kanununda, borç için hapsin kalkması, ifânsız icra gibi esaslardan geri dönmek mutasavver değildir (alkışlar). Bu esaslar haricinde kalan noktalarda memleketin ihtiyacına göre tecrübelerin talebettiği tekâmülât ve tadilâta bittabi tevessül edeceğiz.

4) Gerek mübadillerden, gerek diğer vatandaşlardan borçlanma suretiyle kendilerine arazi verilmiş olan küçük çiftçilerin bu sebepten mütevellit borç yüklerini tahfif için tedbirler teklif etmeği düşünüyörüz (bravo sesleri).

**5) Vergiler:**

Arazi vergisi: Bunda şayanı nazar başlıca nokta kıymet takdirindedir. Kıymet takdirini yeni bir usule rapteden tecrübe kanununun bu sene vereceği neticeleri bütün memlekete teşmil edebileceğimizi ümidediyoruz.

İratsız arsalar, bataklıklar, çalılıklar vergilerinde tenzilât teklif edeceğiz. Orman, bağ, meyva ağacı yetiştirecek olanlara uzun müddet muafiyet teklif etmeği düşünüyoruz (alkışlar).

Musakkafat: Umumi ve hususi tadilât şartlarını hafifleştirecek teklifatta bulunacağız. Yani kâgir inşaat için mevcut muafiyetin tesmil ve tevsiine tevessül musammemdir.

Belediye resimleriyle tapu ve intikal harçlarında esas olan kıymet nizanının mükellef lehine mühim surette tadili mukarrerdir (alkışlar).

Kazang: Tatbikatın ıslahında esaslı tedbirler alınacaktır.

Sayın: Alınan resim ile hasılat arasında bir tevaüzün ve ahenk daima düşünülmüştür. Eğer fiyatların gidişi bu tevaüzünü ihlâl ederse vergide tadilât tabiidir.

Veraset ve itikal: Bir asgarî had tâyini ve ev eşyasının istisnası ve Kanunu Medeni icabatı ile hemahenk kılınması musammemdir.

Muamele vergisi: Bunun gerek ihracat ve gerek dahilî mamulâta tesirâtı malûmdur. Hükümet her iki istikamette esaslı bir faide teminine bilhassa çalışacaktır.

Vergilerde düşündüğümüz tadilâtı zikrettikten sonra bu noktayı bilhassa tebarüz ettirmek isteriz: Devlet hazinesinin kudret ve intizanının halelden masnuiyeti başlıca hayat esbabıdır. Bu sebeple, Büyük Millet Meclisinin, yeni bir kanunu ile tadil olunmaya kadar mevcut kanunlar ile tâyin edilmiş mükellefiyetler behemehal istihsal ve tatbik olunacaktır (alkışlar). Mütemadi bir tekâmül ve tadile tâbi olan vergilerin cihayetinde her hangi bir tereddüde asla müsamaha etmeyeceğiz (bravo sesleri).

Muhterem Efendiler;

Her şeyden mühim olan mesele, Büyük Millet Meclisinin idaresine ve iradesine kendi haricinden her hangi bir tesirin müessir olmayacağına katiyetle inanılmasıdır (alkışlar). Bu uğurda elindeki bütün vesaiti kullanmak İcra Vekilleri Heyetinin başlıca vazifesi olduğundan asla şüphe edilmemelidir (alkışlar).

Eğer bu mâruzatımızın tatbik ve takibini muvaffak görürseniz müzaheret ve itimadınızı izhar buyurmanızı istirham ederiz (alkışlar).

Muhterem Efendiler,

Karşı taraf lideri Ali Fethi Beyin Halk Fırkası Programı. Hükümetin icraatı gibi muhtelif vesilelerle söyledikleri sözlerde hakikaten güzel şeyler buldum. Çok mahirane taktikler, politika tuzakları vardır. Biz de epeyce gün ve tenkidler görmüş olduğumuz için güzel taktik zannettiğimiz bu tuzaklar ve oyunları birer birer teşhir etmekten kendilerini zevkriyap edeceğimizi zannederim (alkışlar, bravo sesleri).

Evvelâ Meclis niçin toplanmış? Bunun sebebi hakkında kendilerini bir türlü kâfi derecede ikna edemiyorum. Meclisin toplanması resmen ve alenen neşrettiğimiz kararname ile milli paranın kıymetini korumak için alacak hususi bir tedbire taallük ettiğini tasarih etmiştik. Fakat nazarlarımdan kaçmış olacak. O kararnamede bu vesile ile Büyük Meclise günün siyaset meselelerini, memleketin vaziyetini mütalâa için de fırsat vermiş olacağımızı kaydetmiştik. Bu nun için bütün harekâtımızda, evvelden ilân ettiğimizden başka bir tarz yoktur. Para meselesi için Meclisin toplanmasına hakikaten lüzum var mı idi? Kendilerine vereceğim malûmat mutmain eder zannederim. Türk parasının fazla yükselmesine karşı Meclis toplanmadan bir karar ittihaz etmeğe Hükümetin salâhiyeti var mıdır? Bunu ariz ve amik tetkik etmiştik. Şûrayı Devlet Reisi, Meclisin Bütçe Encümeni Reisi ve Meclis Reis Vekili şimdi Hükümete dâhil olan arkadaşlar ve eski vekiller daha ben Sıvasa gitmeden evvel ve Sıvasa gittikten sonra defaatla toplandı. Hariciye hukuk müşavirleri iştirak ettiler. Vaziyetleri ve adları bu kadar belli olan zatlarla birer birer mütalâa edilerek varılmış bir neticenin her hangi bir politika oyunu addedilmesine imkân yoktur. Hakikat budur. Bunu böyle kabul etmek lâzımdır. Görüyorum ki bu toplanma münasebetiyle Hükümetten bazı Vekillerin çekilmesi Serbest Fırkanın faaliyeti eseri olmak sebebiyle kendilerini iftihara müstağrak etmiş. Eğer vekil çekilmesinden çok hoşlanırlar ve fikir münakaşaları karşısında çok dermansız kalırlarsa bana haber versinler bizzat istifa eder, kendilerine sevinmek için fırsat veririm.

Bililtizam fazla sözlerden âzade olarak sırf işe taallük eden kısa, musarrahlı maddeler üzerinde arzettiğim hükümet programından

**bahsederken bunun haricine çıkmalarına memlekette alâka uyandırmış** bir tabii vaziyette Halk Fırkasının teşkilâtını mutemetlerini bir daha teşhir etmek için fırsat görmüş olmaları hazin bir manzardır. Kendileri kabul etmeliler ki Serbest Fırkanın vücuda gelmesinde biz samimî olarak teşvik gösterdik. Elimizden gelen yardımı yapmağa çalıştık. Kendileri de bir fırka lideridirler. Bir fırkanın idaresinde bilhassa başında bulunan insanların noktai nazarları o fırkanın mesleki ve temayülü için bir miyar olmak lâzımdır. Eğer böyle telâkki ederse daha ilk tenkidnamelerini ve programlarını yazarak meydana çıktıkları zaman benim kendi fırkaları hakkında ittihaz ettiğim tavr ve hareketi derhatır ederler. Dedim ki Serbest Fırkanın meydana çıkması, böyle bir fırka teşekkülü siyasi hayatımızda mühim bir tekâmül safhası olacaktır. Bundan fazlasını yaptım. İlk günlerde dahilî, haricî siyaset aleyhinde, malî iktisadî bütün yaptıklarımızın milleti içinden çıkılmaz bir çıkmaza soktuğu ithamına karşı tam bir ay sesimi çıkarmadım. Bilmecburiye Sivasta nutuk söyledim ve ondan beri de hiç söylemiyorum. Her gün memleketin her köşesinde her gazetede, arkadaşlarını diye kendilerini şerefyap ettikleri gazetelerinde her gün fırkanız, hükümetimiz, şahslarımız hakkında türlü neşriyat devam etmektedir. Hiç sesimi çıkarmadım. Eğer benim kadar mütehammil olurlarsa fırka hayatında, politika mücadelesinde çok tekâmül yapabiliriz. Temenni ederim ki benim kadar mütehammil olsunlar. Halk Fırkasından bahsederken zabita vukuatını andıran bir çok teferruatı bahsettiler ki bu yolda benim kendilerini takibetmeme imkân yoktur. Eğer bizim fırkada iseler mazbut adamlar olurlar ve eğer bizden çıkar da kendilerine giderlerse derhal şereflerine nakise gelebilecek isnadata maruz kalırlar mı; bu hükmü nereden çıkarırlar? Derhatır ederler ki Cumhuriyet Halk Fırkasının Hükümeti, Büyük Millet Meclisi, doğru yoldan sapmış mutemetleri değil vekilleri bile yerinden kaldırarak hapisaneye atmıştır. (Alkışlar.) Memleketin şu köşesinde bu köşesinde mutemet, mümesil veya fırka teşkilâtına tâbi her hangi bir zavallı adamın hatasını bize. Hükümete, rejime - rejim tabirini kendileri kullanmadılar - bütün bu teşkilâta isnat etmek zayıf bir anlayıştır. Bunları yapabilmek için bizden maada bir muhatap bulmak lâzımdır. Biz asla kusur tutmayız. Biz kusurunu gördüğümüzü behemehal iftiharla mahkûm ederiz. Bu girdikleri siyasi mücadelenin safahatında bizim kadar şiddet gösterebilirlerse kendilerini şimdiden tebrik ederim. Bunlar böyle dâvalardır ki her dâvada ittihaz ve isnat yapılabilir amma böyle dâvalarda ahlâk, dürüstlük ithamı bize yapılmaz (alkışlar). Fethi

**Beyin Barem Kanunundan rücuu hakikaten mahiranedir. Memuri-**  
**nin** maaşatında teadül kanunu üzerindeki ilk münakaşayı biz mi  
çıkardık? Bu bizim yaptığımız bir kanundur, tetkik olunacak bir mese-  
ledir diye hattâ bize taraftar olan gazeteler tarafından mı tabrik o-  
lundu? Asla... İlmî şöhret sahibi olmak vaziyetinde bulunan arka-  
daşları sureti mahsusada, tenkid olunacak bir mevzuumuzdur, diye  
teadül kanununa temas ettiler. Maahaza kendileri de ufak ta olsa bu  
teması büsbütün selbetmiyorlar. Emsal ve nispet üzerinde düşün-  
ceğiz ve tekik edeceğiz, manasiyle şimdiye kadar vakt olan bütün neş-  
riyatı teyit ediyorlar ve tekrar mevzuubahs edeceklerini söylüyorlar.  
Anlıyorum, evvelce mevzuubahs buyurdular ki maaşların taadülü  
kanununda büyük rütbeli büyük makam sahibi olan zevata küçük-  
lerden daha fazla zam yapılmış. Politika manevrası için hakikaten  
güzel mevzudur. Fakat böyle manevralı mevzular, bulunduğu yerde  
tutunmak için şunu ve bunu memnun etmekte ne çare bulacağım  
diye dermansızlıktan dizleri titreyen adamlara karşı yapılır. Biz doğ-  
ru gördüğümüzü tek başımıza kalsak yine doğru diye ısrar ve sebat  
edecek adamlarız (bravo sesleri, alkışlar). Hayır efendim, büyük  
memurlara yapılan zam haksız değildir. Küçük memurların refahını  
ve ihtiyaçtan müstağni olmalarını biz daima düşündük. Fakat bu-  
rada daima ihmal gören ve böyle demagojiye zayıf olan adamları  
korkutmak endişesile ortaya sürülen küçük memurlar manevrasın-  
dan dolayı büyük memurlar hakikaten çoktan beri mağdur kalmış-  
lardır. İnsafla düşünmez misiniz, kırk senelik bir memur ömrünün  
son zamanında altı yüz lira bir maaş alırsa bunu çok mu görürsünüz  
muarız arkadaşlar?... İnsaf ile kendi maiyetlerini temin etmek için  
ellerine geçip sarfettikleri paraların miktarlarını düşünsünler. Birin-  
ci dereceden maaş alan büyük memurlar memleket içinde nihayet  
on kişi kadardır. Bunlara altı yüz lirayı çok görmesinler... (Bravo  
sesleri, ve alkışlar).....

Bu devletin idare hayatı, kırk sene bir meslek uğrunda sağlam  
ihtisas kesbetmiş adamların omuzuna dayanır (bravo sesleri)... Me-  
muriyet hayatı genç efendilerin istikbalini başka bir maişette arama-  
ları için üç gün oturacakları bir menzil noktası değildir. Eğer büyük  
memurları terfih etmek esasından vazgeçerseniz devlet idaresinin bü-  
tün memurlarını genç ve çalışkan zamanlarını esaslı maişet ve mes-  
lek bulmak için israf etmek mecburiyetine düşürmüş olursunuz. Bun-  
dan devlet batar. Büyük memurlarımız ne kadar kuvvetli, ne kadar  
mütehassıs, ne kadar politika cereyanlarından ve her şeyden âzade  
olursa devletin temeli de o kadar sağlam olur. Tekait Kanununun

münakaşasında bir tuzaktan sakındılar ve diğer bir tuzağı mahirane bir surette ayağımızın altına kaydirdılar. Sakındıkları tuzak, mebuslar içinde tekaüt hakkına sahip olup da bu Tekauüt Kanununun mebusluk müddetince temdit olunacağı mevzuuna temas etmemeleri, yahut nakıs temas etmeleridir. Büyük Millet Meclisinde senelerden beri âza olanlar bilirler. Memur iken mebus olanların tekaüt maaşını almaları dünün veya bugünün meselesi değildir. Bizim burada faal politika yapmadığımız zamanlarda, cephede çalıştığımız vakitlerde Millet Meclisinin kabul ettiği kanunlar böyledir. Kendisinin ve arkadaşlarının bu usulde tekaüdiyelere karşı her hangi bir itiraz ve izahatın hangi Zabıt Ceridesinde görebiliriz, lütfen gösterirler mi? Vekillerin tekaüt maaşını müdafaa etmeğe bizi mecbur etmeleri hakikaten mahiranedir. Maliye Vekili arkadaşımız beyanatında bunları birer birer mevzuubahis etmiştir. Bu meseleye arkadaşımın söylediği gibi vazifeten temes etmek zaruretinde kaldık. Yoksa burada kendi tekaüt maaşlarımızı müdafaa etmek gibi bir vaziyete girmekten ihtiraz ederdik. Maahaza kendilerine bu imkânı yeniden vâsi miyasta vereceğiz. Millet Meclisi âzası doğrudan doğruya kanun teklif etmek saltâhiyetine maliktir. Teklif buyursunlar. Bu kürsüde serbestçe konuşulur ve mebuslar çok söz söylerler, kendi tekaüt maaşlarımızı muhafaza etmenin lâzım olduğunu ispat etmek için asla emek sarf etmek niyetinde değiliz. Maliye Vekili bu meselede vazife sevkiyle düşüdüklerini söylemek mecburiyetindedir.

Traktör ve çiftçi hayvanı münakaşasında, gösterdiklerimin hepsinden daha eğlenceli ve daha mahirane bir manevra bulacağımız. Ben programınızda traktör vergisi hakkında bililtizam bir şey söylemedim. Programı okuyup indikten sonra traktör vergisini ne yapacağımızı sordular. İnsanlar ne kadar dikkatli olsalar sâfiyane bir itimat ile musammem bir oyuna karşı kendilerini korumak için ek-siklik gösterebilirler.

Çok güzel, traktör için ne yapacağımızı sordunuz, ne için çiftçi hayvanı için ne yapacağımızı sormadınız? Bililtizam traktör vergisini ehemmiyetsiz bulduğumuzu ve lâğvedeceğimizi bana söyledikten sonra bütün geçen muhavere esnasında çiftçi hayvanından bahsetmemiş olmamızı büyük ve bulunmaz bir nimet ve fırsat addettiler. Hakikaten bu maksatla bütün memlekete tesir edecek surette yaptıkları propaganda mahiranedir. Takdir olunacak bir manevradır, tuzaktır. Eğlenceli olmak için diyorum, yoksa dürüst değildir derdim. Eğer mesele üzerinde samimî olarak izahat almak istedinizse traktörü sorduğunuz gibi çiftçi hayvanını da bana sormalı idiniz. O zaman si-

ze diyecektim ki, propaganda traktörden bahsetmediğim gibi çiftçi hayvanından da bahsetmedim. Çünkü bu meseleler tetkik olunmaktadır. Her ikisinin mahiyetine göre elbette Millet Meclisinde şayanı kabul olacak bir mevzu haline getirilecektir. Biz köylü için elbette onların menfaatine muvafık olan meseleleri, liberal olan kendilerinden çok daha evvel düşünmüş ve tetkik etmişizdir. Maahaza bu ince oyunun tesiri işte iki saatten fazla sürmedi. Başvekilin mütemadiyen bir tebeddül halinde olduğunu zarif ifadeleri ile söylemeleri çok hoşuma gitti. Hakikaten Başvekil ahval ve hâdisatın ilcasıyla mütemadiyen tebeddül eder. Çünkü mütemadi tekâmül de mütemadi bir tebeddül şeklinde görülür. Bazı bahtiyar insanlar vardır ki. süratle kemale gelirler ve artık değişmek ihtiyacından müstağni kalırlar. Biliyoruz ki Fethi Bey o bahtiyarlardandır ve altı sene evvel ve hattâ yirmi sene evvel tanıdığımızdan hiç değişmemiştir. Hakikaten o zamanlar da bugünkü kadar bahtiyar idiler. Bizim kendileri kadar bahtiyar yaratılmış olmamaklığımızı tabii ve mazur görsünler (bravo sesleri, alkışlar). Halk Fırkasından tazallüm rolü de Halk Fırkasına âzami derecede zulmetmiş olan bir arkadaşın ağzına yakışmaz zannolunurdu. Biz o kadar çok ittihandan sonra, Serbest Fırkanın çıkması bir tekâmüldür diyoruz. Malî, iktisadî, dahilî, haricî, politikada «millet ıstırap içindedir, ateş içindedir» gibi sözlerine karşı sesimizi çıkarmıyoruz. Fakat, kendileri İzmir'e gider gitmez ilk söyledikleri nutuklarında (inhisarlarla ceplerini dolduran, mesuliyetsizlikten hoşlanan adamlar, milletin faaliyetini inhisarlarla takyidettikleri için Cumhuriyet güneşi karşısında yüzlerini kapayacak adamlar) gibi sözler söylüyorlar. Bu yüzden birçok zavallılar kıyamet kadar tezahürat yapıyor. bugün bizzat Mecliste Halk Fırkasını, bütün memlekette teşhir etmek için en ufak bir tereddüt göstermiyorlar. Yine zulme uğrayan kendileri. Zalim mevkiinde bulunan adamların tecavüz ettikleri fırkayı aksi vaziyette göstermeleri gibi... mahirane bir manevra, gördünüz mü? Fakat bu, manevradan fazla bir şeydir. Bu, hakikatleri tahrif etmek için hakikaten şaşılacak bir cesarettir (bravo sesleri). Bilmen. bir sözüne dikkat ettiniz mi? Eğer kendisine ve arkadaşlarına itimat edilmiyecekse bu memlekette muhalefet fırkasının teşekkülüne nasıl imkân verilecektir, buyuruyorlar. Acaip, İzmirde nutuk vererek kendi fikirlerini ve taraftarlarını bir an hâkim edince Halk Fırkası gazetelerinin, Halk Fırkası merkezinin taşlanmasıyla asla müteessir olmadılar. Fakat zannetmiyorum ki muhalefeti de yalnız kendilerine has bir nimet telâkki etsinler. Siz yapmıyabilirsiniz. Fakat bizim fikirlerimizi beğenmiyecek adamlar yine bulunabilir. Serbest münakaşa



bayrağr altında bu hakkı yalnız kendilerine inhisar ettirmek isteyen zihniyet nazarı dikkatinizi celbetmiyor mu, hüznünüzü tahrik etmiyor mu? Biraz daha geniş olmalarını rica ederim.

Bizim gülünç yerlerimizden olmak üzere iktisat programımızı gösterdiler. Bunun bedihiyatla dolu olduğunu söylediler. Programımızı kendilerine hususi bir suhulet olmak üzere, hususi bir surette verdik. Tasrih etmek isterim ki, program diye okudukları şey Cumhuriyet Hlak Fırkasında program olarak henüz tesbit edilmiş değildir. Bununla onun maddelerini müdafaa etmek için haiz olduğum imanı asla zayıflatmak istemem. Resmî ve hakikî bir vaziyeti tesbit etmek için söylüyorum. Yoksa program halinde Cumhuriyet Halk Fırkasına bunu ben teklif ettim. İnanarak, bilerek teklif ettim. Kendilerinin talihsiz ve semeresiz müdahalelerine karşı, onun maddelerini müdafaa etmek benim için çok kolaydır. Bedihiyat dediklerinden işte bir nokta: «Huduttan buğday ithali vâkidir, en çok ithal olunan ise piringtir. Memleketin buğday ve piring ihtiyacını temin etmek güç olmamak lâzımdır.» İşte bu bedihi noktayı, memleketin harıçten buğday ithal etmiyerek geçinmesi meselesini tahakkuk ettirmek için tam yedi sene uğraştık. Yedi seneden beri bu bedihi meseleyi bu memlekette tahakkuk ettirmek mümkün olmamıştır. Eğer piringi de böyle tahakkuk ettirebilirsek bedihi buldukları bu neticeden dolayı memleket bir kat daha memnun olacaktır. Zaten fiiliyat ve tatbikatta semere veren şeyler söylendiği zaman etrafından yıldızları sıcağı sıcağı akan şeyler değil, basit görünen maddelerdir. Bu basit maddelerin tahakkuk ettirilmesi seneler sürer ve bu da ancak iş yapan, iş bilen adamlara müyesser olur (bravo sesleri). Uzun demiryolu üzerinde geçen bir şimendifer katarının kıymetini önünde bir araba yapmamış bir adama nasıl anlatabilirsiniz? Köylüler çarıklarını tabaklanmamış deriden giyerlerdi. Bundan şikâyet ediyoruz. Eğer köylülerimize çarıklarını tabaklanmış deriden giydirmek bize nasip olursa bununla ilânihaye iftihar edeceğiz. Bu memleketin bütün köyünde mühim bir serveti heder olmaktan kurtaran ve çok tasarruf temin eden bu kadar basit tedbiri her köyde de ayrı tatbik edip öğretebilmek için senelerce ve kuvvetli adamlar tarafından uğraşılmak lâzımdır. Zayıf adamlar böyle şeyler yapamazlar (bravo sesleri). Bedihiyat programından bir madde okumama müsaade eder misiniz? «Vergiler millî istihsal ve satışta bazan mühim tesiratrî haizdirler. İktisat ve istihsal noktai nazarından menfi tesiratrî haiz olanların tadili, hattâ ilgası lâzımdır». Bunu söyleyen biziz ve bunu tahakkuk ettirebilmek için çektiğimiz zahmetleri görüyorsunuz, daha da çok zahmet çekeceğiz.

**Programı okumak lûtfunda bulunmuşlar. Fakat kendilerinin' noktai nazarlarının daha evvelden düşünöldüğünü gösteren bu noktaları niçin tebarüz ettirmek lûtfunda bulunmadılar? Arkadaşların. tekrar temeliyin' ki şimdiye kadar Fethi Beyin beyanatında. teknik noktalara taallûk eden maddeler işte bahsettiklerimdir. Ben güzel oyunları hakikaten severim ama. bu oyunları. anlıyan adanların karşısında. başladığı noktadan şimdiye kadar. nihayet. 2,5 saatlik muvakkat bir tesiri haizdir.**

Şimdi esas meselelere geçiyorum: Esas meseleler ve fikirler içinde konuşmak için Fethi Beyefendi aylardan beri karşı karşıya gelmekten. muayyen meseleler üzerinde bir an tevakkuf etmekten çekiniyorlar. Fakat elimden kaçamazlar (bravo sesleri). Behemehal söyletirim. Muayyen meseleler ve fikirler üzerinde. fikir münakaşalarında hangi köşeden kaçsalar öteki köşede mutlak kendilerini yakalıyacağım (gülmeler). Hükümetin programını teşrih ederken öteden beri. yalnız bugün değil. iki aydan beri dikkat ettim ki tenkidlerini. en büyük masraf olarak şimendifer üzerinde temerküz ettirdiler. Şimendifer üzerinde açtıkları mücadeleden ne perişan. ne hazin ric'at gösterdiklerini hatırlamaz mısınız? İlk yapılacak iş değildir dediler ve iddia ettiler ki tehiri kaabildi. Bugün veyahut yarın yapılabilirdi. İspat ettim ki ilk ihtiyaçtı ve tehiri kaabil değildi. Başka suretle para bularak yapmak kaabildi dediler. Hiçbir delil bırakmadan kendilerine gösterdim ki devlet hazinesinden başka bir vasıta ile yapmak kaabil değildir. Bunların hepsinde mutabık kaldık. Nihayet bula bula buldukları. iki üç hat için kısa vadeli müddetle yaptığımız mukavelelerdir. Bu mukavelelerde çok ümit beslediler. Hatamızı ve siyasetimizin yanlışlığını göstermek için Sivas hatlarını (Sit) namını alan bir Belçika şirketine vermişiz. Pahalı şartlarla vermişiz. Fakat bu şeraitle dahi şirket gelmemiş... Bu millet kendilerinin tasavvur ettikleri bir zarara uğramamıştır. Bu netice; yine bizi sitemlerinden kurtarmıyor. Çünkü millet sırf tesadüfi olarak talihi sayesinde kurtulmuş ve biz fena bir mukavele yapmak töhmetinden asla kurtulamıyoruz. Bu münasebetle arzedeğim. Bir şeye daha dikkat ettim. Fethi Bey bizim programımızı tenkidetmek için bir sene. beş sene hattâ tasavvur ve hayallerinin müsaade ettiği kadar geri gitmekte mahzur görmüyorlar. Millet Meclisinde münakaşa olunmuş kanunları. isabeti tecrübe olunmuş mevzuları. hulâsa muhkem bir vaziyet almış olan tedbirleri. mazide dahi olsa. mevzu bahis etmek istiyorlar. İşte Fethi Bey! Bu bizim hususi imtiyazımızdır. Bütün hayatımızın hesabını böyle her sene birer birer bugünümüz gibi yeniden tetkike vaz'edebiliriz. Fakat biz ay-

ni salâhiyeti muarızlarımız hakkında kullanmayız ve onlardan kendilerinin en iyi buldukları, en iyi düşündükleri zamanların hesabını sormakla iktifa ederiz. Bizim gibi böyle her sene her muarazada geçen işlerinin hesabını verebilecek adamlar az bulunabilir. Evet efendim, Belçika şirketi ile yapılan bir muamele tahakkuk etmediği halde dahi onun ittilamından kurtulamıyoruz. Hattâ umumi ve aleni bir beyanatlarında sergüzeştçularla, avantüriyelerle muamele yaptığımızı ortaya koydular.

Billâssa aramızda bulunmıyan üçüncü şahıslar için söz söyleyecekleri vakit biraz ihtiyat etmek insafa muvafık olur. Belçikalılardan kendileriyle mukavele yaptığımız adamlar, vakaa taahhütlerini ifa edememek acinde bulundular amma itibarları hiçbir zaman cayi münakaşa olmadı. Çok dostları vardır. Sorarlarsa, memleketlerinde nazırlık etmiş, itibarı müsellemler olan adamlarla muamele yaptığımız işiteceklerdir ve zannederim ki, mahcup olacaklardır. Kezalik İsveç mukavelesinde kendileriyle temasta bulduğumuz dahi itibarı söz götürmiyen adamlardır. Memleketlerinin ileri gelen müesseseleridir. Devletleri ve hükümetleri tarafından sureti mahsusada iyi vatandaş oldukları ve itibarları yüksek bulunduğu hiçbir zaman tereddüt götürmemiştir. Demek istiyorum ki, yapılmış bir mukavelelerin tadil olunmasını hükümetin avantüriyelerle muamele yaptığı yolunda etrafa duyurmak için haklı ve kuvvetli değildirler. Eğer kısa vâdeli bu mukaveleleri ortadan çıkarırsak şimendifer işinde nerede kendileriyle ihtilâflı olduğumuzu bilmiyorum. Evet, ikinci derecede komisyoncular, belki hakları olmadığı halde, araya girip de beyhude yere kazanmış olanlar ileri sürülürse bir hükümetin bu isnadattan kurtulmasına imkân yoktur. Ben şu binayı yüz bin liraya çıkardım amma daha ucuz çıkabilirdi. Seksen bin için de aynı iddiayı serdetmek mümkündür. Böyle meselelerde pahalılık, fazlalık, beyhude masraf, inşaatın heyeti umumiyesinden çıkan paranın nispeti ile ölçülür. Eğer bana derlerse ki işte şirketin yaptığı filân hat, işte filân memlekette yapılan hat sizin yaptıklarımızdan daha ucuzdur. Bu söz şayanı itibar olabilir. O zaman memleketin hususi şeraiti ile mukayese edilerek bir hükme varmak mümkündür. Amma böyle bir tetkik yaparlarsa göreceklerdir ki hem bu memlekette hem diğer memleketlerde yapılanlara nispetle bizim yaptığımız hatlar daha pahalı değil, daha ucuzdur. Hükümetin takibettiği siyasette ağır masraflardan birisi de millî müdafaa masraflarıdır. Buna hiç temas etmediler. Fakat fırka teşkili hakkındaki beyannamelerini verdikleri vakit üstü kapalı dahi olsa millî müdafaa masraflarının çokluğuna temas ettiklerini hatırlıyoruz. Bir de bizim



devlet bütçesinde büyük masraflarımız Osmanlı borçlarıdır. Masraf çoktur, masraf çoktur. masraf çoktur diyince, şimendifer inşaatı, yani Nafia bütçesine, Millî Müdafaa bütçesine, Osmanlı borçlarına temas etmek lâzımdır. Bizim şimdiye kadar bu mevzularda vaziyetimiz şudur:

Şimendiferlerden vazgeçemiyoruz, bu memleketi tam bir uzuv halinde idare olunur, millî vahdeti temin olunmuş, millî müdafaası inkân haline gelmiş, bir vücut haline getirmek bizim için hayati bir meseledir.

Bu târizleri yani şimendifer ve millî müdafaa aleyhindeki tenkidleri bana gerek alacaklı vaziyette bulunan ve gerek diğer cenahi dostların da çok söylediler. Ben de onlara aynı sebeplerle müdafaa ettim. Bir milletin her şeyden evvel müsellemler, asla tereddüt götürmiyen hakkı, yaşamak hakkı, müdafaa hakkıdır (bravo sesleri, alkışlar). Hattâ borçlunun da yaşamak hakkı, borç ödemek hakkından evvel gelir. Bizim nazariyemiz budur. Millî müdafaa hakkı, o da bitabi yaşamak haklarındandır. Demek ki biz Türkiyenin vaziyetine, millî vaziyetine göre bu büyük masraflardan vazgeçemiyoruz. Bununla beraber demedik ki bu masrafları temin için takat haricinde külfetleri millettten istemiyoruz. Bunu Mecliste ve memleketin dört köşesinde söyledim. Bir çok nutuklarımda vazihan feryadettim ve bu feryatlarımm neticesinde Osmanlı borçlarının ağır olduğu hükmüne varıldı. Bunu resmî olarak bizzat söyledim. Maliye Vekili arkadaşım söyledi. Nihayet ilk defa olarak bugün Siirt Mebusu Mahmut Bey arkadaşımızın tahrikine cevap olarak Osmanlı borçlarında bizimle müttefik olduklarını işitmekle bahtiyar oldum. Kendilerini bilhassa tebrik ederim. Çok güzeldir. Daha evvel söylemeliydiler (alkışlar). Maahaza bugün söylemelerine de müteşekkirim. Bununla da kemali ihtiyatla dokunmak istemedikleri bir mevzuda eloğlunun nihayet kendilerini bir karar vermeğe mecbur ettiğini anlamış oldular (alkışlar). Bütün bu siyasi muvacehelerimiz esnasında başka noktaların da nazarı dik-kati celbetmemesi mümkün değildir. İktisat ve maliye sistemlerimizden müştekidirler. Kendi nazarlarımcı memlekette Cumhuriyet Halk Fırkası aleyhine harekete gelen başlıca muharrikler iktisadi ve malî hatalarımızdır. İktisadi mesleğimizi İktisat Vekili arkadaşımız vuzuhla, zannederim ki hiçbir tereddüde mahal kalmıyacak derecede, vuzuhla söylediler. Bunu ben bir kelime ile tekrar edebilirim: Evet iktisatta senelerden beri takibettiğimiz ve yine takibedeceğimiz istikamet millî iktisat sistemidir. Kendileriyle esaslı ihtilâfımız bu noktadadır. Şimdi bunu müfredatla ve misallerle izah edeceğim. Lûtfen Li-

man İnhisarları hikâyesinin geçirdiği tekâmülü hâtranızda tekrar etmenizi rica ediyorum. Biliyorsunuz ki inhisarlar meselesi büyük bir ihtilâf meselesi olarak ortaya kondu. Fakat bu meselelere müfredatı ile yakından temas eder etmez ihtilâf, Liman İnhisarları hududuna munhasır kaldı. Bugün de gördük ki Liman İnhisarları hududunda da çok tezelzül etmişlerdir. Meğer Liman İnhisarı meselesinde yalnız tahmil ve tahliye işlerini gören millî şirketlerin hususi sermayeye malik olmaları canlarını sıkımsı. Eğer o kadarlık hususi sermaye olmasa da munhasıran devlet elinde bulunsaymış hiçbir diyecekleri olmayacaktı. Anma liberalizm bu değildir. «Serbest bırakmak için milletin faaliyetini birtakım inhisarlarla tahdidetmemelidir.» iddiası bugünkü sözlerden büsbütün başkadır. Hususi sermaye gibi ufak bir iştirake itiraz ediyorlar. Maahaza bizim mesleğimiz esasen bu değildir. Bu yaptığımız bir zarurettendir: Meselâ İstanbulda beş yüz bin lira sermayeli bir şirket teşekkül etmiş. Üç yüz bin lirasını devlet koymuş. Yüz bin lirasını mavnacılar koymuş. Mavnacılar nakden para koymamıştır. Biz mavnacıların fiili bir inhisarını bir şirket haline getirmek için malî müşkülât karşısında kaldık. O zamana kadar maişetleri bu yüzden olan vatandaşlar birtakım mavnalarla karşımızda kaldılar. Bizim için iki şekil vardı. Ya mavnaları arzu ettikleri bedel ile satın alıp kendilerini işten çıkarmalıydık, yahut inhisar olmuş diye haklarımızı nazarı dikkate almamalıydık. Haklarımızı nazarı dikkate almamazlık yapamazdık. Behemehal onu nazarı itibara alacaktık. Hazır paramız olmadığı için ellerindeki mallarını, malzemeyi olduğu gibi sermaye olarak koymalarını tercih ettik. Görüyorsunuz ki işin, bir şirket haline girmesi vatandaşların hakkını korumak için hususi bir zaruretle olmuştur. Ondan sonra hariçten elli bin liralık sermaye meselesi: Bütün tenkid elli bin liralık bir sermayeden ileri gelmişse bunun çaresini bulmak kolaydır. Asıl korkulacak nokta; bu meselede rol oynayan ve yarın oynamak üzere kapıda bekliyen muvazaalı eenebi şirketlerinin bu işe girmesidir. Korkarım ki bu inhisarları milletin faaliyetini takyidettiğimiz endişesiyle -sözlerine uyararak- kaldıracak olursak iki sene sonra, bundan bilmem kaç sene evvel İzmir limanında gördüğümüz gibi muvazaalı eenebi şirketler karşısında kalırız. O zaman çok müteallim olurlar. Kendilerini bu elemenden kurtarmak için, temin ederim ki bu inhisarlar kaldırılmıyacaktır.

İzmirde, hiç garip bulmuyor musunuz. billhassa tahmil ve tahliye işlerinden bahsolunuyor? Tahmin eder misiniz ki İzmirli liman işleri mevzu bahis edilirken rihtından ne kadar zahmet çektiklerini Fethi Beyin kulağına hiç duyurmuş olsunlar? Bunu hiç tahmin et-

miyorum. Ecnebi sermayesi bahsinde çok ihtiyatkâr davranıyorlar. Bu çok tedbirli ve ihtiyatlı bir şeydir. Keşke bu ihtiyat ve takayyüdü millî sermayelerle teşekkül eden şirketler hakkında da göstermek lütfunda bulunsaydılar. Ziraat Bankasının memlekette nasıl tenkid edildiğini işittiniz mi? Vazifesinden haric işlerle meşgul oluyor, borçlularını borç ödemeye davet ediyor mânasını veren tavırlar almıyor ve birçok haksızlık ve yolsuzluk ile doludur deniliyor. Arkadaşlar; vazifesinden başka işlerle uğraşiyor, borçluları haklı bulunuyor, haksızlık ve yolsuzluklarla doludur ithamlarından yalnız birisi dünyanın her hangi bir bankasını batırmak için kâfidir. Nasıl insaf ediyorlar, milletin en büyük bir kredi müessesesine halk kaşısında bütün bu sebepleri temerküz ettirerek ve teksif ederek onun itibarı aleyhine tevcih ediyorlar. Ziraat Bankası bugün müstakil ve ayrı bir teşekküldür, kendisine söylenen söylerin hepsine karşı bizzat mevki almak vaziyetindedir. Benim burada bu mevzua temasın siyasi sahada memleketin en büyük kredi müessesesinin itibarı aleyhine söylenen sözlerin her hangi bir kulakta devamlı bir akis bırakmamasını temin etmek içindir. Eğer teferruata geçerlerse kendilerine söyleyebilirim ki Ziraat Bankası gerek zürraa arazi mukabilinde ikraz için, gerek zirai krediler için çok hizmet etmektedir. Hizmetinden müteşekkiriz. Ziraat Bankasında haksızlık, yolsuzluk yoktur.

Arkadaşlar, her haugi bir müessesede haksızlık ve yolsuzluk olabilir. Banka gibi bir itibar müessesesinde haksızlık ve yolsuzluk umumi olarak söylenemez. Bilhassa böyle bir iddia idame edilemez. Filhakika eğer haksızlık ve yolsuzluk varsa derhal onu sarahaten söylemek lâzımdır. Sarahaten söylenir ve derhal alâkadar olanlar, mesul olanlar tedbir alır. Haksızlık ve yolsuzluk tashih ve ilân olunur. Fakat bu kredi müessesesinde samimî olarak vücudun tasavvur ettikleri haksızlık ve yolsuzluk var ise bunun sarih ve muayyen bir sebeple tashihine tevessül etmiyorlar, tevessül için imkân vermiyorlar. Onun itibarına uzatılan dil zalımanedir. Bundan memleket mutazarrır olur. Benim itikadımca Mithat Paşa merhumun bu memlekette en faydalı ve en payidar eseri Ziraat Bankasıdır. Cumhuriyet bunu ele aldıktan sonra üzerine titrenir en kıymetli bir mal gibi birçok tekâmüllere mazhar etti ve bir kanunla daha mütekâmil bir hale getirdi. Bunun itibarını sıyanet etmek için; herhangi bir ecnebi bankası karşısında duymağa mecbur olduğumuz takayyüdü bundan esirgememeliyiz. Ziraat Bankasına da bu takayyüdü reva görmeliyiz.

Arkadaşlar; millî iktisat politikası takibederken samimî olarak bu politikanın muhalifi olanlara rasgeldim. Rasgelebilirim. Böyle

bir politikaya muhalif olmak için samimiyetten âzade olmak şart değildir. Samimî olarak insan millî iktisat politikası aleyhinde bulunabilir. Sarih ve açık olmak şartıyla. Gerek ecnebi dostlarımdan ve gerek yerli arkadaşlarımdan millî iktisadın bu memlekette takibi müşkül olduğunu çok delillerle işitmişimdir. «Memleketin sermayesi yoktur. Millî iktisat takip edilen yolda ecnebi sermayesi getirmek güçtür. Binaenaleyh biz millî iktisat politikası takibetmiyelim; liberal bir yol tutarak memleketin inkişafı için daha çok sermaye getirebiliriz».. Böyle birçok deliller vardır. Biz bu meseleyi tetkik ederken ve programımızı tâyin ederken onun hilâfı olan mülâhazalardan kaçmış, onları dinlemekten korkmuş ve onları tahlil etmemiş adamlar değiliz. Tabkik etmişiz, tahlil etmişiz, hangisinin kârı daha çoktur düşünmüşüz. ondan sonra millî iktisat yolunu takibetmişizdir.

Bir memlekette millî iktisat sistemi takibolunması ecnebi sermayenin gelmesine de mâni değildir. Çünkü bizden daha çok sol olan memleketler hariçten sermaye getirmekten ve bunu memleketlerinde çalıştırmaktan nevmî değildirlere. Fethi Beye tavsiye ederim ki millî iktisat aleyhinde açık olarak söylesinler. Kendilerine düşen budur. Hakikatte aranızdaki ihtilâf da budur. Biz millî iktisat takib ediyoruz. Fethi Bey açık söylemeksizin millî iktisat politikasının aleyhinde bulunan teessüsleri kendilerine taraftar ederlerse tenakuzdan kurtulamazlar. Ve nihayet Mecliste ve muayyen meseleler üzerinde karşımızda behemehal söz söylemek ve bir hüküm verdirmek vaziyetinden kurtulmağa imkân yoktur. İşte arkadaşlar, bugün burada söylenen güzel sözlerden ve bilhassa muarızlarımızın yaptıkları tenkidlerden gerek politika manevralarına ve gerek programımızın esasına ait bulunan noktaları teşrih etmeğe çalıştık. Görüyorsunuz ki siyasetimiz gerek malî ve gerek iktisadî nokta nazardan çok kuvvetle müdafaa olunabilen bir mevzudur. Ve bunların aleyhinde muarızlarımızın söylediği sözler talihsiz, dermansız, esassız şeylerdir. Kendilerinin. Fethi Beyin, müstakil bir fırka teşkil etmekten, bizim karşımızda programımızı ve fırkamızı tenkidetmekten nevmî olmamalarını dilerim.

Mücadele etmek güçtür. Amma uğraşarak tekâmül ederler. Daha kuvvetli sebepler bulurlar. Çok kuvvetli tetkikat yaparlar. Eğer vazgeçerlerse bundan en ziyade müteallim olacak benim. Programımızı fikirlerimizi, icraatımızı bu kadar kuvvet ve isabetle tebarüz ettirmek için Fethi Beyin itirazlarından ve fikirlerinden daha kolay, daha uygun bir vesile nerede bulunabilir? (şiddetli ve devamlı alkışlar).

<sup>2</sup> Bazı milletvekillerinin konu ile ilgili düşüncelerini söylemeleri üzerine Başvekil İsmet Paşa tekrar söz almıştır.

**Başvekil İsmet Paşa (Malatya) — Arkadaşlarım; bir, iki vazife vardır ki, onu ifa etmeliyim: Muhterem Fethi Bey beyanatından simsarlık isnadı mânasını çıkarmış göründüler. İfadelerimde asla bu mâna yoktur. Zaten ben bu tarzda konuşmayı da bilmem, söyleyeceğimi gayet açık söylerim, kendilerini simsarlık gibi isnattan her suretle tenzih ederim. Ceplerini doldurmak hikâyesinin nihâyet ihtisasları olmadığı halde liman şirketinde heyeti idareye tâyin edilmiş olan zevata ait olduğunu söylediler. Söyledikleri gibi ihtisaslari ve münasebetleri olmadığı halde heyeti idareye tâyin edilmiş zevatın tahsisat almalarını beyhude bulmuş ve hoş görmemiş olabilirler. Bundan o zevatın yanlış yere tâyin olundukları mânası çıkar. Fakat cep doldurmak mânası çıkmaz. Her ne ise bu tarzda da olsa izah memnuniyeti mucip bir şeydir. Yalnız o zevatın ihtisaslari mevzubahis ise kendilerini müdafaa edemeyecek bir vaziyette bulunmalarından istifade etmemeli idiler! Onun muhatabı biziz. İhtisaslari olmıyan zevatı yanlış yerlere intihap etmişiz; bunu bize şikâyet etmelidirler. Bir itirazları da budur, bir operatör bir doktor, bir liman reisi olur mu diyorlar? Kendilerini temin ederim ki, o doktoru orada liman reisi yapmak için, biz çok emek sarf etmişizdir. Hakikaten o doktor orada liman reisi, İzmir'de belediye reisi olmuştur ve çok büyük işler görmüştür ve görebilir. Belki yakından tanımıyorlar ve bilmiyorlar, fakat tanımadıkları ve bilmedikleri halde ve kendilerini müdafaa edemeyecek vaziyette olmalarından istifade ederek hücum etmemeli idiler. Osmanlı borçları meselesinde 1928 mukavelesini kendileri imza etmiş olmalarını ima etmiş olduğumu zannediyorlar. Âmir mevkiinde bulunan adamların öyle vazifeleri vardır ki, hiçbir şart mukabilinde ondan vazgeçmemelidirler. Biz de o vazifelerde kusur etmiş adamlar değiliz. 1928 mukavelesinin mesuliyeti benimdir. Hiçbir zaman 1928 mukavelesinden dolayı kendilerini muatep tutmadım. Talimat verdik tatbik ettiler, imza edildi. Evvel ve sonra da mesuliyet bizimdir. Onun için müsterih olsunlar. Mevzubahis olan mesele mukavelelenin imzası mesuliyeti değil, mukavelelenin imzasından sonra tezahür eden iktisadi şeraite göre bunun ağır olduğunun sabit olmasıdır. Memnuniyetle gördük ki, bu hususta bizimle mutabıktılar. Tezahür eden iktisadi şeraite göre mukavelelenin istilzam ettiği paraları tamamiyle ödemeği istemek için mecuun olmalı diyorlar. Bu noktada bizimle beraberdirler.**

Bunu izah etmelerinden sonra kendilerine hem teşekkür ederim hem de takdir ve tebrik ederim. Ziraat Bankası bahsinde, kasdi mahsusla söylediklerini ifade ettiğimi söylediler. Kasdi mahsus tâbiri kul-



lanmadım. Öyle bir tâbir yoktur. Ama söyledikleri bankaya zarar verebilir. Yine memnuniyetle gördüm ki, haksızlık ve yolsuzlukla dolu olduğu sözlerini ben yanlış işitmişim ve belki gazetede yanlış okumuşum. Yalnız işe ait birtakım şeylerde ısrar etmişlerdir. Bu tashihslerine karşı ısrar edecek değilim, kendilerinin bu izahatı vermeleri meseleyi tenvire kâfidir. Fakat muhtelif yerlerdeki beyanatlarını neşretmiş olan gazetelerin kupürlerini alıp kendilerine takdim edeceğim. Sakin zamanlarında okurlarsa kendilerini sarahaten ifade eden sözler haricinde bir ima yapmadığımı teslim ederler. Millî iktisat ve gayri millî iktisat münakaşasına girmem. arkadaşlarımız çok izahat verdiler. Biz kendi programımızı vuzuh ile ifade ediyoruz, liberalizim ve bizim programımızda esas olan noktaların tenkidi nasıl bir iktisada delâlet eder onu mütehasıslar serbestçe münakaşa ederler.

Dermansız ve talihsiz diye kullandığım tâbirlerden münkesir olmuşlar gibi gördüm. İnkısarlarını asla arzu etmem. Fakat insaf etmelidir ki malî ve iktisadi siyasetimizi gayri ilmî bulan bir itiraz karşısında bulunursam bu iddiamın dermansız, isabetsiz ve talihsiz olduğunu ispat etmek mecburiyetindeyim. Çünkü ispat edemezsem onların söylediklerinin doğru olması ve benim fikirlerimin dermansız olması icabeder. Bunu asla kabul etmem. Onun için bu tavsifleri, insaf ile düşünsünler, iyice tetkik ederlerse kendileri de yerinde bulacaklardır.

Ali Fethi Bey (Gümüşhane) — Hayır.

Başvekil İsmet Paşa (devanla) — Büyük bir kıta ile ufak bir kıtaya hücum ettiğimizden zarafetle bahsediyorlar. Büyük bir ekseriyetle küçük bir ekalliyeti istediğimiz gibi didiklemele muzafferiyet arıyoruz manzarasını göstermek istediler. Halbuki böyle olsaydı münakaşa bu kadar sürmezdi. Münakaşanın bu kadar sürmesi kendilerini yormak için değil, kendilerine ehemmiyet verdiğimizizi göstermek içindir. Ufak bir kıtanın hükümetin mukadderatında bir tesiri haiz olmasına riyazi ve mantiki olarak kudreti yok iken her söylediklerine her arkadaşımız ehemmiyet vererek birçok delillerle cevap vermek külfetini ihtiyar ettiler. Buna kendilerinin memnun olması lâzımdır. Böyle meselelerde vaziyet iyi kavranmazsa kuvvetli ekseriyetin kuvvetini zayıf aleyhinde istismar ettiği mânası çıkabilir. Asla böyle bir mâna yoktur. Bilâkis adedi noksanlarını düşünmiyerek kendilerine bizimle eş muamelesinde bulunuyoruz. Biz zulümden korkoruz. Fakat aynı zamanda memlekette istedikleri gibi propaganda ve zulüm yaptıktan ve söz söyledikten sonra mazlûm rolü takımlarına da asla mahal vermek istemeyiz (alkışlar).

**GÜMÜŞANE MİLLETVEKİLİ ALİ FETHİNİN, ADANA ESKİ VE YENİ BELEDİYE BAŞKAN VE ÜYELERİNİN YIYICILIKTAN SUÇLU OLDUKLARI HALDE MAHKEMEYE SEVK EDİLMEMELERİ SEBEPLERİNİN BİLDİRİLMESİ HAKKINDAKİ ÖNERGESİ ÜZERİNE**

4 aralık 1930

Müsaade buyurursanız memurların muhakemesi hakkında mevcut olan mevzuatımızı gözden geçirmek isterim. Bir memurun muhakemesini mucip, hakkında bir ihbar veya şikâyet olunca o memur hakkında yapılan ilk tahkikat Memurin Muhakemat Kanununa göre, memurun memuriyeti derecesi nazarı itibare alınarak iki suretle muamele görür. Ya millî irade ile tâyin olunan memurlardandır, onlar hakkında lüzumu muhakeme kararını doğrudan doğruya Şûrayı Devlet verir, veyahut millî irade ile tâyin olunmayan memurlardır.

Bunlar hakkında ilk kararı Vilâyet İdare Heyeti verir. Memurin Muhakemat Kanununun usulü budur. Bir de geçen sene Büyük Millet Meclisinin isdar ettiği 1609 numaralı kanun vardır. Bu kanun memurların bazı cürümlerinden dolayı muhakeme usullerini ayırmıştır. İrtikâp, irtişa vesair kanunda tasrih olunan muayyen cürümlerden dolayı bir memurun muhakemesi mevzubahis olursa onun hakkında evveleminde karar ittihaz salâhiyeti Şurayı Devletten alınmıştır. Böyle bir cürümden dolayı memur hakkında ancak mercii aidi veya müddeimummî doğrudan doğruya takibata lüzum görebilir ve ilk tahkikat ve takibatın doğrudan doğruya adli usule tâbi tutulması için vekil veya valinin lüzumu muhakeme kararı vermesi lâzımdır. 1609 numaralı kanunun hükmü budur. Demek ki yaptırılan tahkikata göre vali veya vekil memura isnat olunan cürümden dolayı adliyyeye teslimi icabettiği kanaatinde bulunursa verirler. Adli muhakeme devam eder. Vekil veya vali memurun ademi muhakemesine karar verirse takibat yoktur. Sual tahririnde mevzubahis olan Adana Belediye Reisi ve âzalarından şikâyet meselesi 1928 de Adana Valisi tarafından başlıyor.

Esasen vali bey bu meseleden evvel muhtelif vesilelerle şikâyet ediyor. Vekâlette olan kanaat aralarında geçimsizlik varmış, evvelce şikâyetleri üzerine kavli mucerretle muamele yapmak mümkün değildir, şayanı itibar bir mevzu varsa onun hakkında icabeden kanuni muamele yapılır diye valiyi bu mecraya sevk ediyor. Bir müddet sonra vali bey muayyen isnadat, bilhassa suistimalât isnadatiyle bele-

diye reisinden ve âzalarından şikâyet ediyor. Muamele 1928 de böyle başlıyor. Dahiliye Vekâleti derhal şikâyet mevzuunu heyeti teftişiyeye tevdi ediyor. Mülkiye müfettişi tahkik ediyor ve bir fezleke yapıyor. Fezlekedeki müfettişin kanaati şudur: tâyini muameleye lüzum yoktur. Vekâlet bu neticeyi almakla beraber meselenin vilâyet heyeti idaresince mütalâa edilmesi ve bir karara raptolunmasını istiyor. Evrak Adana vilâyetine gidiyor. Vilâyet İdare Heyeti bunu mütalâa ederken belediye reisi hakkında bir karar itihazının kendi salâhiyeti dâhilinde olmayıp Şûrayı Devlete ait bir mesele olduğu ictihadında bulunuyor. Binaenaleyh bir karar vermeksizin Şûrayı Devlete müracaat ediliyor. Evrak Dahiliye Vekâleti vasıtasıyla Şûrayı Devlete gidiyor. Şûrayı Devlet meseleyi tetkik ediyor, diyor ki: bir defa belediye reisi hakkında birinci derecede karar itihazı vilâyet idare heyetinin salâhiyeti dâhilindedir, bir defa siz hüküm vereceksiniz. İkincisi: yalnız belediye reisi hakkında şikâyet yapılmıştır, şikâyette âzalar da mevzubahis olunuyor, onlar hakkında da tahkikatı teşmil edeceksiniz. Evrak bu suretle tekrar vilâyet idare heyetine gidiyor. Vilâyet idare heyeti Şûrayı Devletin gösterdiği yol üzerinde hem tahkikatı belediye reisinden başka diğer âzalara teşmil ediyor hem de mesele hakkında bir karar veriyor. Verdiği karar isnadâtı tetkik ettikten sonra, gerek belediye reisinin gerekse âzalarının men'i muhakemeleri suretinde oluyor. Memurin Muhakemat Kanununa göre bir şey daha vardır. Vilâyet idare heyetleri bir memur hakkında ya men'i muhakeme veya lüzumu muhakeme kararı verirler, fakat her iki karar da Şûrayı Devletin tetkikine arz olunmak lâzımdır.

Eğer Şûrayı Devlet lüzumu muhakeme kararı verirse artık vilâyet idare heyetinin yeniden vaziyet almasına mahal yoktur. Mesele doğrudan doğruya muhakemeye gider. Şûrayı Devlet men'i muhakeme kararını tasdik ederse lüzumu muhakeme ihtimali sakit olur. Men'i muhakeme kararı verilmeyle beraber bu mecburiyetten dolayı bütün evrak tekrar Şûrayı Devlete tevdi olunur. Demek ki Şûrayı Devlete ikinci gelişidir. Şûrayı Devlet bu meseleyi mütalâa ederken 930 mayıs 1609 numaralı kanunda çıkmış bulunuyor. Demek başlangıcından itibaren sahibi salâhiyet olan Şûrayı Devlet yeni bir kanunda bir vaziyet karşısında kalıyor. Şûrayı Devlet bu defa meseleyi ikiye ayırıyor.

- 1 — Mütalâası Şûrayı Devletin salâhiyeti dâhilinde olan mesail;
- 2 — Mütalâası Şûrayı Devletin salâhiyeti dâhilinde olmayan mesail.

Mütalâası Şûrayı Devletin salâhiyeti dâhilinde olan mesaile geliyor ve bu mesail de Adana Vilâyeti İdare Heyetinin verdiği men'i muhakeme kararını doğru buluyor ve tasdik ediyor. 1609 numaralı kanuna göre mütalâası Şûrayı Devletin salâhiyeti dâhilinde olmıyan meseleler için, diyor ki, bu mesail bizim salâhiyetimiz dâhilinde değildir. 1609 numaralı kanuna göre hareket etmek lâzımdır diyor. Evrakı Dahiliye Vekâletine veriyor. Şimdi Dahiliye Vekâleti 1609 numaralı kanuna göre salâhiyet ve içtihat kararını istimal etmek vaziyetinde bulunuyor. Mülkiye müfettişi tâynini muameleye lüzum yoktur demiş, Vilâyet İdare Heyeti men'i muhakemelerine karar vermiş. Şûrayı Devlet salâhiyeti dâhilinde olan meseleleri ayırmış, suç yoktur demiş, evvel ve ahar Şûrayı Devlet hiçbir vakit bunların lüzumunu muhakemelerine karar vermemiştir. Nihayet Vekâlet, kanunun kendilerine verdiği içtihat ve salâhiyeti hukukiye ile meselenin adliyyeye tevdiine mahal yoktur, diyor ve Adana vilâyetine tebliğ ediyor. Muamele bu suretle nihayete eriyor. Muamele baştan nihayete kadar kanuni mecrasını takibetmiştir. Şimdi arzu buyurursanız sual takririnde mevzubahis olan muamelenin safahatını topluca ve hulâsaten bir daha arz edeyim.

Sual takririnde mevzubahis olan muamele safahatı mâvaka muatabık değildir. Filvaki Adanadan belediye heyetinin suistimalleri hakkında Dahiliye Vekâletine gelen ihbar ve şikâyet üzerine mülkiye heyeti teftişiyesi tarafından tahkikat yapılmış ve netice fezlekeye rap-tedilmiştir. Bir fezleke tâynini muameleye mahal olmadığı zikredilmiştir. Bununla beraber evrakı tahkikiye kanun ve usulü dairesinde vilâyet idare heyetine verilmiştir. İdare heyetince salâhiyet mevzubahis olarak karar ittihazi Şûrayı Devlete ait olduğu karariyle evrak Şûrayı Devlete gönderilmiştir. Şûrayı Devlet gerek evrakı tahkikiyeyi, gerek vilâyet idare heyetinin bu salâhiyet kararını tetkik ederek tahkikatın yalnız belediye reisi hakkında değil âza hakkında da teşmiliyle beraber birinci derecede vilâyet idare heyetince bir karar ittihazi lâzım geldiğini dermeyan ederek muamelenin ikmalî için evrakı 29/1/1930 tarihinde iade etmiştir. Bunun üzerine evrak vilâyete gönderilmiş ve Şûrayı Devletin talebi veçhile âza hakkında da karar ittihazi istenmiştir. Vilâyet idare heyeti tahkikat evrakının neticelerine nazaran âza hakkında da tetkikatı teşmil etmiş ve neticeten gerek reis gerek âza hakkında men'i muhakeme kararı vererek evrakı Dahiliye Vekâletine göndermiştir.

Dahiliye Vekâleti vilâyet idare heyetinin tetkikat ve mukarretatının mecburiyeti kanuniyeye tevfiikan tekrar Şûrayı Devlete tevdi

etmiştir. 20 Mayıs 1930 tarihinde 1609 numaralı kanun meriyete girmiş bulunduğundan Şûrayi Devlet usule taallûk eden bu kanunun hükümlerinin makabline de şumulü olduğu kanaatiyle meselenin 1609 numaralı kanun hududuna giren cihetleriyle girmiyen cihetlerini ayırmış ve bu kanunun haricinde kalan isnadat için men'i muhakeme kararını tasdik etmiş ve 1609 numaralı kanuna tâbi olan isnadat için ademi salâhiyet mütalâa ederek evrakı mecrayı kanunisini takibetmek üzere Dahiliyeye iade etmiştir.

Binaenaleyh Şûrayi Devlet bu iş hakkında evvel ve âhir lüzumu muhakeme kararı vermiş değildir. Şimdi 1609 numaralı kanuna göre meselenin mütaakıp safhasına gelelim. Mezkûr kanunun 1 inci maddesinin 2inci fıkrası mudibince bu bapta adli takibata lüzum olup olmadığına karar vermek salâhiyeti doğrudan doğruya vekillere ve valilere bırakılmıştır. İzah edildiği veçhile heyeti teftişiyeye tarafından yapılan tahkikata müsteniden kanuni bir heyet ve merci olan vilâyet idare heyetince mevzubahis zevatın mahkemeye sevkine kâfi delâil olmadığı hakkında bir karar ittihaz edilmiş olmasma ve salâhiyet sahibi olan valinin de men'i muhakeme kararını tervecittiğine istinat ederek Dahiliye Vekâleti kanuni salâhiyet ve içtihadını adli takibata lüzum olmadığı neticesinde izhar etmiştir. Bunun üzerine Adana belediye heyetinin iddia olunan cürümleri mevcut olmadığı için 1609 numaralı kanuna tevfikân Adliyeye teslimlerine lüzum görülmediğini tebliğ etmiştir.

Muamele baştan aşağı kanun ahkâmı dâhilinde cereyan etmiştir<sup>1</sup>.

Başvekil İsmet Paşa (Malatya) — Sual tahririni okudunuz. Birtakım vatandaşlar hakkında şu veya bu suretle vukubulan ihbar üzerine insanın itibar etmeğe mecbur olduğu itiyattan mülhem olmıyan bir üslûp ile yazılmıştır. Cevap verirken kasten bu mevzulara temas etmedim. O suali anlattığım zaman tahrir sahibi bir defa düşünür ve bir vatandaş hakkında söz söyleyeceği zaman dikkatli davranır, insaflı bulunur diye ümitetmişim (alkışlar). Şûrayi Devlet suçlu görmüş, yalandır. Şûrayi Devlet suçlu görmemiştir. Şûrayi Devlete gelmiş, idare heyetinin men'i muhakeme kararı verdiği meselelerden bir kısmında vaziyet almak salâhiyetim dâhilinde değildir demiş. Ben mühendis değilim, diyen hukukşinasları ittiham mı etmiş olur? Şûrayi Devlet ademi salâhiyet beyan etmiş. Binaenaleyh mevzubahis edilen birtakım zevatın suçlu oldukları hakkındaki isnadat

<sup>1</sup> Bundan sonra Gümüşane Milletvekili Ali Fethi Beyin bu konu ile ilgili fikirlerini söylemesi üzerine Başvekil İsmet Paşa tekrar kürsüye gelmiştir.

haksız ve yersizdir. Kanun şüphe yok ki bizim teşebbüsümüzle ve Büyük Millet Meclisinin çok alâkadar olarak takibiyle irtikâp ve irtişadan maznun olanları biran evvel Adliyeye vermek içindir.

Fakat işin uzaması sebebi kendiliğinden anlaşılıyor. Araya başka bir kanun giriyor. Şu nokta da çok mühimdir. Vazı kanun, irtikâp ve irtişadan maznun olanları gayet süratle muhakeme etmeyi düşünürken namus sahiplerinin şunun ve bunun ârazına kurban olmalarını da asla tecviz etmez. Geçimsizliği öteden beri Vekâletçe malûm olan Müştak Lûtfi Beyin ârazına kurban olarak birtakım namuslu adamları Dahiliye Vekâleti nasıl süründürsün?

Meselâ: İrtikâptan maznun olanın biran evvel cezalandırılması ne kadar lâzımsa; şunun bunun ârazından namus erbabını kurtarmak da o kadar elzemdır (alkışlar).

Fethi Bey (Gümüşane) — Şûrayı Devlet bu zevatı suçlu görmemişse bu zevatın 1609 numaralı irtikâp ve irtişa kanununun usulü dairesinde muhakemelerinin cereyan etmesi lâzım geleceğine ve kendi salâhiyeti haricinde bulunduğuna dair neden fikir ve karar dermeyan etmemiştir?

Başvekil İsmet Paşa — 1609 numaralı İrtikâp Kanunu değil kanuna göre muhakemeleri cereyan etmesi lâzımdır, diyorlar. asla! Şûrayı Devlet böyle demedi. Şûrayı Devlet; bu meselede mütalâa beyan etmek salâhiyeti bizde yoktur. mecrayı kanunisini takibediniz. dedi; muhakemelerini icra ediniz. demedi.

GÜMÜŞHANE MİLLETVEKİLİ ALİ FETHİNİN İZMİR GAZETELERİNDE  
YAYINLANAN BİR HABERLE İLGİLİ ÖNERGESİ ÜZERİNE

20 aralık 1930

Sual takririnden tahkike medar olacak sarahat bulmuyoruz. Fakat Fethi Beyin sual takririndeki ifadesine göre; İzmirde bazı gazeteler, Değirmendere nahiyesinde, Ahmetbeyli köyünde sefaletten bahsetmişler. Daha havadis gazetelerde intişar eder etmez vilâyet tahkike tevessül etmiş, bir heyet teşkil etmiş, heyet Değirmendere nahiyesinin Ahmetbeyli köyüne gitmiş, orada heyeti ihtiyariye ile beraber hal ve vakitleri en fakir addolunan bazı aileler nezdinde tahkikat yapmışlar, tahkikata göre bu Ahmetbeyli köyünde fakir ailelerin münhasıran ahlatla veya otlarla kendilerini beslediklerine dair malûmat bulunmamış, her evde un, ekmek, zeytin, zeytinyağı gibi asli gıda mevaddır tesbit olunmuş. Heyet, açlık ve sefaletten bazı köylerin hicret ettiklerine dair olan havadisi de tahkik etmiş, köylülerden bazıları çiftlik sahipleriyle mukavele yaparak Ödemiş ve havalisine, da-

ha çok kazanmak için çalışmaya gitmişler. Esasen iki üç nahiyede; Cumaovası, Değirmendere, Seydiköy nahiyelerinde hububat mahsulü başak ve çiçek zamanında yağan yağmurlar dolayısıyla arzaya uğramış, onun için iyi olmamış, fakat bu köylerde tütün ve zeytin de yapıldığı için kısmen ihtiyaçlarını bunlarla telâfi etmişler. Cumaovası, Değirmendere ve Seydiköy nahiyeleri kooperatif teşkilâtına maliktirler. Kooperatif sermayesiyle Ziraat Bankasının kooperatiflere eklediği sermaye ve kendi ihtiyat akçalarından bu nahiyelere yani, Cumaovası, Torbalı, Seydiköy, Değirmendere nahiyelerine ceman 284 bin lira ikraz muamelesi yapmışlardır. Bahsolunan Ahmetbeyli köyünde 7 bin kilo tütün satılmış, 40 ilâ 120 üzerinden, fakat diğer köylerde tütün ârizaya uğradığı için fiyatı yüksek değilmiş, buralarda sıkıntı olarak, daha evvel vilâyetçe tohum darlığı tesbit olunmuş ve tohum darlığı için Ziraat Bankasına vaktiyle malûmat verilmiş ve Ziraat Bankası; tohumla bunlara yardım etmek üzere hususi teşkilât yapmış, anlaşılıyor ki bu köylerde o havalinin umumi maişetine göre bir sıkıntı varmış, fakat bu sıkıntının her cephede safhaları bu arz ettiğimden ibarettir.

Açlık ve sefalet içinde ahlâat yemekle hayatlarını geçirmeye mecbur oldukları havadisinin doğru olmadığı anlaşılıyor.

#### MENEMENDEKİ İRTİCA OLAYI DOLAYISIYLA HÜKÜMETİN NE GİBİ TEDBİR ALDIĞI VE ALACAĞI HAKKINDAKİ SORU ÜZERİNE

1 ocak 1931

Kânunnevelin 23 üncü günü Menemende hâdisse vukua geliyor. Bu hâdisse hakkında aldığımız ilk raporlar; dökülen kanlar için bize şiddetli bir teessür ve vakanın mahiyeti itibariyle üç dört bedbahtın devlet kanunlarına karşı çılgınca hareketi ve derhal cezalarını görmeleri fikrini uyandırır. Mütaakıp raporlar, Kubilây Beyin yaralandıktan ve dermansız düştükten sonra şerirler tarafından tecavüze uğradığını — elemimizi tahrik etmiyeyim, tafsilâtını hepimizin bildiği tarzda — vahşiyane muamele gördüğünü bildirdi. Aynı zamanda nazarı dikkatimizi celbetmiş olan şey, hâdisede hazır bulunan halkın ilk raporlara göre kayıtsız ve hissiz bir halde seyirci kalmasıdır. Bu kadar malûmat bile eşkiyanın dolgunluğunu, husumetlerindeki vahşetin havsalanın almayacağı derecede köklü olduğunu sonra etrafta bulunan kalabalığın, seyircilerin anlaşılmaz bir haleti ruhiye içinde şaşkın — lehlerine tefsir etmek için — şaşkın bir hal-

de bulduklarını bize telkin ediyordu. Fakat meselenin bu kadar da ehemmiyetle nazarı dikkatimizi celbetmek için kâfi idi. Bundan sonra aldığımız rapor hâdisе hakkında bildiğimiz tafsilâttan bir kısmını verir ki seyredenlerden bir kısmının tasvîpkâr bir haleti ruhiye gösterdiklerini ilâve ediyordu. O zaman birkaç noktai nazardan hâdisе bütün intibahımızı açmış, bütün nazarlarımızı kendi üzerine celbetmiş bir hale geldi. Kanuna karşı hareket karşısında son kuvvet olmak üzere celbolunan bir asker müfrezesinin başında bulunan 21-22 yaşında bir çocuk, hiç vazifesi olmadığı halde, bilâkis kendisini celbeden ihtiyaç ve kendisinin esas sanatı derhal silâhını kullanmayı emrettiği halde onun asaleti, toplanmış olan vatandaşları kan dökmeden nasihatle, ihtarla yola getirmek gayretine sevk etmiştir. Bu asaletin 21-22 yaşında bir gence karşı hazırladığı muamele hiçbir suretle kaabili tefsir ve tevil görünmüyordu.

Hepimiz ailelerimizde yetiştirdiğimiz çocuklardan bir kurban vermiş olduk. Hepimiz bu kurbanda vatan için büyük ümitlerle yetiştirilen genç ve kahraman zâbitlerden, vatandaş eliyle feda edilmiş bir şehit vaziyeti gördük. Bir taraftan teessür ve teellüm, zaptolunmaz bir halde iken, diğer taraftan da Devlet memuru ve Büyük Millet Meclisi karşısında mesul adamlar sıfatıyla, hâdisenin mahiyet ve hakikatını tetkik etmek mecburiyetinde bulunduk.

Bir muhit ne kadar zehirlenmiş olmak lâzımdır ki insanlar temiz tefekkür ve muhakeme kabiliyetinden bu kadar aşağı dereceye düşsünler. Hikâyesine tahammül edemediğimiz manzaraların fiilen vukuunu bu kadar şokkanlılıkla seyredebilsinler.

Sonra Devletin müsellâh kuvvetleri hâdiseye çağırılmışken, bu kuvvetlerin ellerindeki silâhın hiç şüphe götürmez kudretlerine, muhakkak işletilmesine karşı bu kadar meydan okur bir haleti ruhiye gösterebilsinler.

Müddeiumumi derhal işe vaziyed etti. İlk temaslardan az zaman zarfında, hakikaten adliyenin gayret ve dirayetiyle, birçok hakikatler meydana çıktı. İlk çıkan hakikatler hâdiseyi ika eden çetenin on günden beri böyle melulilik fikrini etrafa yaydıklarını, husumet saçtıklarını, sonra uğradıkları bazı köylerde silâhlendiklerini, müzaheret gördüklerini ve Menemen şehrini daha evvel keşfederek tertiple girdiklerini gösterdi. Kezalik tahkikat, bu hâdisenin fiilen ikama on gün evvel başlanmış olduğunu ve feveran üç dört kişi tarafından deruhde edilmiş bir teşebbüs olmayıp daha evvel Manisada iki üç aydan beri birtakım içtimalar neticesinde kararlaştırılmış, büyük şehirler arasında gidişler, gelişlerle tanzim olunmuş, sonra biz-



zat Menemen şehri içinden bu çetenin geleceğini bilen ve onlar gelince kendilerine müzaheret için birtakım esbap hazırladıklarını söyleyen adamlarla çerçevelenmiş bulunduğunu ifade etti. İlk tahkikat bu şekli verince o halde mesele şümüllü bir tertibin harekete geçmesi suretinde telâkki olunmak tabii idi. Yine görüldü ki adli tahkikatla tesbit olunan bu tertibin hareket safhasında öne sürülen müddeası din dâvası idi. Yani yüzlerce seneden beri dini siyasete alet ittihaz eden bütün hareketlerin bir tekerrürü görülüyordu. Elbette bunu tertibedenlerin din perdesi arkasında takibettikleri birtakım maksatları vardı. Bu maksatlardan bir kısmını helki bizzat hareket edenler, cinayet yapanlar ve bu uğurda canlarını verenler biliyordu, bir kısım maksadı helki onlar da bilmiyorlardı. Hâdisе hakkında bugün bildiklerimiz sureti umumiyede bundan ibarettir.

Hal için ve âti için alınacak tedbirleri tâyin etmek üzere hâdiseyi muhtelif cephelerden dikkatli olarak mütalâa etmek zarureti vardır. Bir defa hale taallük eden tedbirler için karar vermekte, Hükümet kendisini katî vazifeler karşısında gördü.

Teşkilâtı Esasiye: Vatan ve Cumhuriyet aleyhinde fiili teşebbüs vukuunu müeyyit katî emareler görüldüğü vakit Hükümete bir ay müddetle idarei örfiye ilân edebilmek salâhiyetini veriyor.

Biz aynı cürümlerden dolayı adliyenin meseleyi takip ve intacetmesinde bir tereddüde düşmedik. Bilâkis adliyenin ilk günlerde vaziyet edip de meselenin hakikatını meydana çıkarmak için gösterdiği kifayet ve dirayet hakikaten itimanan verecek bir surettedir. Yüksek bir iktidar ile meseleyi nihayetine kadar adliyenin takibetmesinde hiçbir mâni yoktur. Meselenin hususiyeti şu noktadadır ki bir defa hâdisenin bütün memlekette husule getirdiği elem ve teessür, sonra dâvayı süratle intacetmek için görülen ihtiyaç, usulde daha seri bir hattı hareketin ihtiyar edilmesini istilzam ediyordu. Ondan sonra askerî ve mülki birçok muhatapları olan meselenin bir mahkemede rüyet olunmasındaki hususiyet; dâvayı süratle intacetmek için ayrıca bir âmil olarak nazarı dikkate alınmak lâzımdır. Sonra bilhassa, gizli tertipler ve uzun zamandan beri yapılan müzakereler neticesinde böyle bir hareket tezahür edince evveleminde bu tertiplerin cereyan etmiş olduğu tahmin olunabilecek yerlerde gizli hareketleri faaliyetten derhal iskadetmek lâzım geliyordu. Tertip Menemende bu suretle tezahür edip akamete uğrayınca diğer tarafların ne suretle işlediği, henüz tahkikatla meydana çıkmamıştır.

Binaenaleyh katî ve müstacel tedbir ile muhtemel tertibin heyeti mecmuasını derhal ataletе irca etmek mecburiyeti vardır. Bu

mülâhaza Teşkilâtı Esasiyenin verdiği salâhiyetin tatbîkı ile üç kazada idarei örfiye ilânını zaruri bir hale soktu. İdarei örfiye Büyük Meclisin tasdikme arz ettik. Bunun üzerine örfi divanıharb sefer ahkâmını tatbik edeceği cihetle bittabi usullerde çok sürat temin olacaktır. Hâdisenin müstacel tedbirlerini böylece arz ettikten sonra şimdi meseleyi muhtelif cephelerinden mütalâa etmeyi vazife addediyorum.

Meselenin dinî siyasete alet itihaz eden safhasına nazarı dikkatimizi tevcih etmeliyiz. Bu safha biraz evvel dediğim gibi yüzlerce seneden beri tekerrür eden safhaların aynıdır. Cumhuriyetin bidayetden beri takibettiği devlet işlerini din işlerinden ayırmak hattı hareketi, ihtimal ki bundan beş sekiz sene evvel, din aleyhine bir hattı hareket gibi isnat ve ifsadata mahal verebilirdi. Çünkü bu isnatı, asılsız olduğunu gösterecek en mühim ve en mukni âmil, yani zaman, henüz geçmemişti. Evvelâ bu propagandayı yapıyorlardı. Fakat dünya işlerinden din işleri ayrıldıktan sonra seneler geçti ve vatandaşların itikat ve vicdanlarında başkasının herhangi bir müdahalesi, memnuiyeti ve tasarrufu olmadığı sabit oldu.

Siyasette aranılan şey birtakım adamların ve bilhassa politikacıların dini başka fertlerin hürriyeti aleyhine ve Devletin kanunları aleyhine bir taarruz vasıtası olarak kullanmamalarıdır. Memnu olan şey budur. Hâdisede görüyoruz ki cehaletleri — bir kısmın cehaleti — olabilir. Bir kısmının bilerek tasminleriyle ve cümlesi din elden gidiyor bahanesiyle bu adamlar mütearız bir istikamete sevk olunuyorlar. Bu hareketler Devlet ve Cumhuriyet aleyhine fiilen tecavüz ve kasit mahiyetindedir.

Dinle dünya işlerinin ayrılması meselesinin ruhu buradadır. Lâik idarede herkes itikat ve vicdaniyetinde her türlü maniadan ve memnuiyetten âzadedir. Ancak vatandaşlar bunu siyaset vasıtası itihaz ederek âharı icbar için veya Devletin idaresinde müessir olmak için kullanamazlar. İtikat ve vicdaniyatta bu izahatı verirken ilâve etmeliyim ki kanunen memnu olan hareketlerin ihtiyarı ve memnu teşekküllerin faaliyeti kanuna karşı tecavüz ve cürümdür. Meselâ tekelerin kapatılması kanunen takarrür etmiş bir vaziyettir. Bunların gizli olarak çalışması ve vatandaşları birtakım istikametlere sevk etmeleri kendilerinin mesuliyetlerini muciptir. Senelerden beri bu hakikatler kemaliyle, fiilî ve amelî olarak anlaşıldıktan sonra, Menemen gibi memleketin gerek umran ve bilhassa irfan itibariyle ileri olan bir mıntakasında bu teşekküller nasıl işliyebiliyor? İnsana hüznün veren şey budur. Sonra teşekküller mücadeleye sevk ettikleri adamları ne

derece vahşet ika edebilecek düşük ve aşağı bir seviyeye ilka edebiliyor, maksatları neden bu kadar melûnanedir? Buralar insana intibah ile mülâhaza telkin eden noktalar. Birçok defa Büyük Mecliste ve efkârı umumiye karşısında bu meseleler münakaşa olunmuştur. Sureti umumiyede bilinen şey budur ki bu memlekette cereyan eden hava devlet kuvvetleri örselenebilir. örselenmiştir gibi bir vaziyet ika ederse, müfsitler baş kaldırmak için bu havayı müsait buluyorlar. Onun için kanunlar Devlet otoritesini, Devlet kanunları ve kuvvetlerini her halü kârda masun ve muhterem tutmak için birçok tedabir derpiş etmişlerdir. Menemen hâdisesinde mücrim ve mürettiplerin, maksatları için bu derece cesurane hareket ikama kendilerinde kuvvet hissetmeleri Devlet kuvvetlerinde ve Hükümet işleminde bir nevi zayıflık görüldüğünün farz olduğunu reddetmek müşküldür. Hakikaten böyle bir hava ve böyle bir mânâyı müfsitler ve fesat müstaitleri, alvelden çıkarmış olabilirler.

Arkadaşlar: böyle mevzuları mütalâa ve teşrih ederken, lehinde ve aleyhinde âmillere temas etmek ne kadar nazik olduğunu bilirim. Fakat mevzuun ne kadar nezaketi olsa, yine ona temas etmeliyiz. Billhasa mevkii iktidarda olanların gerek parti ve gerek Hükümet itibariyle, icraatını tenkidetmek yolunda açılan cereyan diğer, birtakım adamlara artık Hükümetin yerinden kalkamayacak kadar zayıf olduğu kanatını vermektedir. Fakat mevkii iktidarda olanlar Devlet kuvvetleri zayıflıyor ve birtakım zararlar ve fesatlar çıkıyor diye tenkid olunmayacaklar mı? Ne yaparlarsa, ne söylerlerse lâyuhti mi sayılacaklar? Böyle bir zihniyet, böyle bir hattı hareket, şüphe yoktur ki, lâakal fesadın vereceği neticeleri ve zararları verecektir (brava sesleri).

Şu halde mesele memleketin içtimai bünyesinde, iki kutbun ortasını bulabilmektir. Öteden beri, üç olmazsa otuz seneden beri, halolunmayan sır da budur. Memleketin tahammülü yoktur şekli altında her türlü tahdidatı ve setleri koymak için bir esbabı mucibe bulabiliriz. Fakat bu esbabı mucibe diğer taraftan lâyüsel bir vaziyeti en nihayet ihdas etmeğe müstaittir. Benim görüşüme göre mesele bir içtimai mesele, birçok nazariyatı olmakla beraber, hakikati halde amelî bir meseledir.

Amelî tecrübe ve idman meselesi ve amelî terbiye meselesidir. Bizim çektiğimiz sıkıntı nedir? Muhalefet havasında, tenkidatta, muhalif neşriyatta memleketin ve Devlet otoritesinin çektiği sıkıntı, memleket alınganlığının suistimal edilmesidir. Nasıl mevkii iktidar sahibi, memleketin tahammülü yoktur vesilesini siper ittihaz ederek kendi-

sini lâyuhti mevkiinde göstermeğe istidatlı ise fırsat ve imkânı bulunca tenkidetmek vaziyetini takımmış olan adam da bütün şahsiyetleri, Devletin bütün kanun ve kuvvetlerini ayak altına almak için hiçbir hudut tanınmamaktadır (doğru sesleri, bravo sadaları). Nazik olan nokta, şahıslara taallük eden herhangi bir terbiye icabını gözden uzaklaştıran cesaret, basit tâbiriyle namus ticareti, Devlete taallük eden nokta ise mevkii iktidarda bulunan bir adamı veya adamları çürütmek için gösterilen arzunun, Devletin bizzat kudretlerini ve ve bütün kanunlarını ehemmiyetsiz, itibar hakkından mahrum bir seviyeye düşürmek için gösterilen furtı gayret haline gelmesidir. Bunun ortası nasıl bulunacak? Bunun ortası, bir defa, zamanla ve tecrübe ile bulunacak ve bu zaman ile tecrübe esnasında kanunları hakkiyle işletmekle bulunacak: yani bir vatandaş herhangi bir meseleyi tenkid ederken ve herhangi bir meselede Devleti muhatap tutarak o hususta fikirlerini söylerken hangi hududa kadar kendisi memleketeye zararlı olmıyan bir çerçeve içinde kalabilir, bunu kendisine bir taraftan tecavüz ettiği zaman kanunlar, diğer taraftan da hâdiseler gösterecektir. Temenni edelim ki bu dersleri mümkün olduğu süratle almış olalım ve bu husustaki taşkınlıklardan memleket mümkün olduğu kadar az zarar görsün, çünkü her hâdiseden muvafık ve muhalif bir ders çıkarmazsak ve hâdiselerin verdiği derslere karşı gözlerimizi kaparsak, kanuni maniaları, içtimai maniaları daima tartmazsak kendimizi mesuliyete ilka edecek ve hesaba çekecek birçok hâdiseler karşısında kalabiliriz. Bu noktai nazardan Hükümet neşriyat hususunda derhal almaçak bir tedbir düşünmedi. Bilâkis hâdisenin verdiği derslerden vatandaşların, hepimizin esaslı olarak istifade edeceğimizi ümit ediyoruz. Bilhassa ümit ediyoruz ki namus ticareti, şantaj ve Devlet otoritelerini kasteden neşriyat ve dâva, adli takibatla vatandaşlara hangi hudutlar dâhilinde hareket etmek lâzım geldiğini fiili ve amelî olarak öğretmiş olacaktır.

Adli takibat bunu öğretmekte ne kadar muvaffak olursa içtimai nizamm ahengini o kadar çok muhafaza etmiş olur. Hâdisede pek ehemmiyetli olan diğer bir noktai nazarı dikkatinize arz etmek isterim. O da dâhilde olan herhangi bir mesele karşısında nihayet bir askerî müfreze, orduya müracaat olunduktan sonra bile vatandaşların kayıtsız kalmalarıdır.

Bunun sebebini size arz edebilirim. Başlıca sebep, dahilî meselelerde sık, sık ordunun müdahalesine ihtiyaç gösterilmesidir. Yani: mülki, idari makamlarımız henüz ellerindeki bütün kuvvetleri kullandıktan orduya müracaat ediyor.

**İkincisi;** askerî müfreze, vazifesinden hariç birtakım müdahalelere sevk olunuyor. Askerî müfreze, bir sivil veya bir jandarma müfrezesi değildir. Askerî müfreze bir yere gelince onun kumandanı taşkınlık gösteren kalabalık karşısında ne suretle hitabedileceğini, onların nasıl ikna edileceğini düşünmemelidir. Onları ikna etmek imkânları kendi sanat ve ihtisası haricindedir.

Dahilî hâdisede askerî müfreze gelinceye kadar bütün bu tertibat, vatandaşlar arasında halledilmiş olmak lâzımdır. Demek ki mülki idare ikna edecek, iltar edecek, tembih edecek sivil kuvvetleri ve jandarma kuvvetleri kullanılacak bunların hepsine karşı gelmiş olan müteceviz nihayet mülki idarenin silâhiyle yola getirilmeyecek ve askerinin silâh kuvvetiyle kanuna itaate icbar olunacak. İşte ancak o zaman asker gelirse vazife gayet basittir. acıdır, fakat basittir. Binaenaleyh asker dahilî hâdiselerde ancak bu hudut dâhilinde kullanılabilir. Bu suretle birçok hâdiseler vahamet peyda etmeden hallolunabilir. Vahamet peyda eden hâdiseler asker geldiği zaman onun müdahalesi ile ihtilâta meydan vermeden hallolunur. Bu mevzuun muhtelif kanunlarımızdaki temaslarını mezcetip Büyük Meclise ayrıca bir kanun lâyihası takdim etmek istiyoruz. Dahilî hâdiselerde askerî müfrezeler ne gibi ahvalde celbolunur? ve celbolunduğu zaman karşılıklı vazifeler nelerden ibarettir. Bunu gerek vatandaşlar ve gerek bizzat askerî müfrezeler sarahatle bileceklerdir. Asıl olan şudur. Dahilî hâdiselere askerinin müdahalesini davet etmekten son hadde kadar içtinap eylemek lâzımdır (bravo sesleri). Bir diğer ihtiyaç yine nazarı dikkati celbetmiştir. O da böyle fevkalâde hâdiseler olunca adliye birtakım usullerini ihtisar ederek hususi bir hattı hareket takibedebilmelir. Bunu da ayrıca tetkik ettiriyoruz. Tabii elimizde bulunan hâdiseler için değil geniş zamanda sükûnetle mütalâa olunarak âtîde, daimi surette adliyenin elinde medarı tatbik olacak bir hüccet bulunsun diye.

İşte arkadaşlar: Menemen hâdisesi münasebetiyle Hükümetin hal için ve âti için vaziyeti nasıl mütalâa ettiğini arz etmiş oldum.

Temennimiz; memlekette bu tarzda gizli tertipler kuran, facialar ikama, Cumhuriyet aleyhine suikast ikama teşebbüs edenlerin mahkeme karşısında seri bir surette adalet icabını nefislerinde tecrübe etmelerini görmektir. Diğer taraftan memleketin heyeti umumiyesinin bu hâdiseler münasebetiyle intibahı uyanmış ve gerek hattı hareketimizde gerek kanunlarımızda, gerek içtimai münasebetlerde mevcut eksiklikleri çıkarmış olsun. Bunların ıslahında müspet neticeler alabilelim. Şehit Kubilây ailelerimiz içerisinde, hâtıralarımızda, Gum-

huriyet için başlı başına hizmet etmiş bir fedakâr olarak yaşyacaktır. Ordunun verdiği bu aziz kurbanın bize ilham ettiği vazifeleri hepimiz dikkatle yerine getirmeliyiz (alkışlar).

## HÜKÜMETİN PROGRAMI HAKKINDA

9 mayıs 1931

Muhterem Efendiler:

Tasavvurlarımı bildiğiniz ve icraatını tecrübe ettiğiniz bir hükümetin, içinde bulunduğumuz en son vaziyet üzerine düşündüklerini huzurunuzda söylemek için müsaade istedim.

Hükümetiniz, memleketin dahilî ve haricî bir sulh ve huzur havası içinde yaşamasına birinci derecede ehemmiyet atfeder. Beynelmîl münasebatımızda bize hâkim olan esas fikir budur; Türkiye'nin sulh ve emniyet havası içinde çalışmasını temin ve tahsil edecek tedbirleri ve elimizden geldiği kadar beynelmîl sulh havasının ve imkânlarının takviyesini iltizam eder (alkışlar). Haricî siyasetimizin dostluklar tesisinde, mukaveleler akdinde, beynelmîl içtimalara ve teşekküllere iştirakinde hattı hareketini bu suretle izah eylemek mümkündür.

Dahilî siyasette huzur ve emniyetin halelden masuniyeti esas vazifemizdir (bravo sesleri). Bizce bu gaye şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da, Cumhuriyet kanunlarının muhterem ve mûta olması, herhangi bir tereddüde ve sakat ümide mütehammil olmadığını anlaşılması ve anlatılması ile temin edilmek kaabildir (alkışlar). Yalnız Büyük Millet Meclisinin iradesi, Türkiye mukadderatı için katî bir hükmü ihtiva ettiğinin sarsılmaz bir kanaat halinde bulunması, Cumhuriyetin serbest ve feyizli idaresinin her türlü inkişafı için temel şartıdır (alkışlar). Anarşik cereyanlardan uzak ve vatandaşların haklarını ve hürriyetlerini temin eden bir hayat tarzının bu suretle idame olunacağı kanaatındayız (doğru sesleri). Kuvvetli devlet otoritesi, kuvvetli hükümet mefhumlarını bu suretle anlıyoruz.

Dahilî idarede ve adliye cihazında bu maksatları temin eden ve saiti mütemadiyen artırmak emelimizdir.

Maarifté gayretlerimizin temini için az masrafla çok okutabilmek usullerinin tatbıkında bilhassa mesai sarf etmek kararındayız.

Sihhat mücadelelerimiz her müşkülât içinde başlıca işlerimizden olmakta devam edecektir. İctimai muavenet hizmetlerini her vâsıta ile teşvik ve tevsî etmeğe çalışacağız.

## Muhterem Efendiler;

İmar faaliyeti ve memleketin iktisadi vaziyetinin inkişafı Hükümetimizin başlıca nasbınazar ettiği mevzulardır. Onun için evvelmirde hem imar ve iktisadın hem alelûmum Devlet hayatının nizamı için mebd ve mesnet olan malî düşüncelerimizden bahsetmeliyim.

Bilirsiniz ki satış fiyatlarının beynelmilel pazarlarda süratle tenzellülü her memleket gibi bizi de müteessir etmiştir. Memleketin ihtiyatlı ve mahsullerinin çeşitli olması sayesinde bizim buhrana mukavemetimiz daha ümitbahş ve kudretli bir mahiyettedir. Bununla beraber Devlet sarfiyatında gayet ihtiyatlı tedbirler ile yeni seneyi karşılamak kararını ittihaz ettik.

Düşünüyoruz ki bu sayede iktisadi ve malî hayatımızı ciddi sarıntıya mâruz kılmadan yeni inkişaf safhalarına ve yeni imar programlarına geçebileceğiz (alkışlar). Ve başladığımız işleri tevakkuftan vikaye edebileceğiz.

Bu sebeple en büyük tedbir olarak bütçede tasarrufatı, tasavvuru geçen bir âzami dereceye çıkardık.

Memur kadrolarında yüzde on beş derecesinde bir tasarruf, alelûmum masraflarda herhalde yüzde on tenzil, şimendifer işletmesinde çok ucuz ve tasarrufkârane bir hattı hareket takibi gibi radikal tedbirlerle alelûmum bütçede geçen seneye nispetle ümit ettiğimiz tenakus miktarı otuz milyondan hayli fazladır. Hâdisata cevap vermeğe hazır, ihtiyatlı ve sağlam, muvazeneli bir bütçe umumi hayat için de bir nâzım olacaktır (alkışlar).

Osmanlı boreundan hissemizi bir katî karara raptetmek emelimizdir. Hakkaniyet ve kabiliyet dairesinde bir hallin bir gün teahhur etmemesinde menfaat görüyoruz (bravo sesleri). Bu sayede Devletin taahhüdü hal ve âti için tanzim edilmiş bir vaziyet hâsıl olması malî salâh ve iktisadi inkişaf için de esaslı tedbirlerdendir.

Millî paranın kıymetinin müdafaası ile kanuni istikrara doğru istihzaratın mütemediyen ilerlemesi Hükümetin hedeflerinden biridir. Fiilî istikrar için aldığımız tedbirlerin müspet ve mücerrep neticeleri tamamen ümitbahştr.

Cumhuriyet Merkez Bankası tesisi için en mühim merhale geçilmiştir. Memlekette çalışan yerli, ecnebi bütün malî müessesat mümessillerinden mürekkep tesis heyetinin nezaretinde hisse kaydı muamelesi hitam bulmuştur. Merkez Bankasının on beş milyon lira sermayesinin usulü veçhile ve miadında tediyesi taahhüt olunmuştur.

Halkımızın bu meselede gösterdiği alâka, rağbet ve itimat memleket için hakikaten sevinilecek, övünülecek bir muvaffakiyettir (alkışlar). Şimdi artık bankanın işe başlaması için icabeden tedbirlerin ittihazına sıra gelmiştir (alkışlar).

Efendiler;

Vergilerin esasında ve usullerinde taahhüt ettiğimiz ıslahatı ifade eden kanun lâyihaları kâmilen Büyük Meclise takdim olunmuştur. Millî Devletin en mühim vasıtası olan Cumhuriyet hazinesinin kudretini muhafaza etmek, iktisadi şartlarla ahenk temin edecek tadilat, usullerin ıslahı, kanun lâyihalarına hâkim olan esas fikirlerdir.

Muhterem Efendiler:

Malî ve iktisadi tedbirlerimizin hepsinde çiftçilerimizin vaziyeti ve mahsullerimizin himayesi bizim esasımızdır (alkışlar). Bu hususta memleketin muhtacolduğu iktisadi teşekküllerin kuvvetlenmesine ve çoğalmasına çalışıyoruz. Gerek kredi müesseselerinde, gerek iktisadi teşekküllerde ziraatımızla hususi surette işğalimize şahlit olacağız. Memleket iktisadiyatında iş hayatını tanzim eden kanun lâyihası hazırdr.

Ticareti teşvik ve teshil etmekle, limanlarda kolaylıkları artırmakla bilhassa işğal edeceğiz. Harici ticareti inhisar altına alacağımız tarzında yapılan işaalar her türlü asıl ve esastan âridir (bravo sesleri, alkışlar).

Maden Kanunu lâyihasını Büyük Meclise takdim için hazırlıyoruz. Esas fikir maden işletilmesine mâni görülen eski usullerin ve resimlerin ıslahıdır.

Yerli sanayiî inkişafı için kanuni ve içtimai tedbirlerimize devam edeceğiz.

Muhterem Efendiler;

Başlıca işlerden bahsetmeğe çalıştım. Yorulmaz ve yılmaz mesai ile muvaffakiyete erdirilebilecek mevzulara temas ettim. Ancak siz bize bu çetin vazifeleri emanet ediyorsanız bu hususta kararınızı reylerinizle izhar buyurmanızı istirham ederiz<sup>1</sup> (şiddetli alkışlar).

Başvekil İsmet Paşa (Malatya) — Kocaeli Mebusu Muhterem Sırrı Beyin mülâhazatı iki zümrede toplanabilir. Bir kısmı prensiplere, kararlara taallük eden itirazlar, ikinci kısmı da; tatbikata taallük eden itirazlardır. Tatbikata taallük

<sup>1</sup> Bundan sonra bazı milletvekillerinin konu ile ilgili düşüncelerini söylemeleri üzerine Başvekil İsmet Paşa tekrar söz almıştır.



eden itirazlar daima olacaktır. Çünkü idarede herhangi bir dairenin herhangi bir memurun şu veya bu işte bir hatası olabilir. Bu gibi meselelerde sureti umumiyede şikâyetten amelî bir netice çıkmaz. Dikkat ettim, bütün söyledikleri işlerde, bütün söyledikleri idarî şikâyetlerde şu tarzda muayyen bir mevzu yoktur. Böyle şikâyetler getirilirse Hükümet bittabi nazarı dikkate alır. Tahkikat yapar ve sarahaten cevap verir. İtirazların bir kısmı, esaslara taallük ediyor; inhisarlar vesaire gibi.

Bu meseleler çok konuşulmuştur. Bu hususta noktai nazarlarımız bellidir. Sureti umumiyede Hükümet sistemi olarak yürüdüğümüz hattı hareket malûm olduğu için bunu bilerek kabul etmek lâzımdır. Bir defa umumî prensip olarak takip olunacak hattı hareket başka türlü olamaz. Sonra muayyen bir kanun, muayyen bir inhisar veya muayyen bir şekil için, bir prensip için itirazları olursa burada mevzubahis etmek için çok fırsat olacaktır. Her fırsatı memnuniyetle karşılarız ve memnuniyetle münakaşa etmeye hazırız<sup>1</sup> (alkışlar).

Başvekil İsmet Paşa (Malatya) — Muhterem arkadaşlar; gösterdiğiniz büyük itimat ve teveccühe teşekkür ederiz. Müzaheretiniz, Hükümetin muvaffakiyeti için temel taşıdır. Hükümetin icraatında muvaffak olması sizin arzunuzun, memlekette istediklerinizin tahakkuku demektir. Onun için Hükümet, icraatında sizden müzaheret delâlet ve irşat ister (alkışlar).

#### İSTATİSTİK UMUM MÜDÜRLÜĞÜ HAKKINDA SORULAN BİR SUAL ÜZERİNE

15 Mayıs 1931

Suali iyi kavriyamadım. Galiba, memlekette fennî istatistiği tesis etmek için nasıl devam edileceği gibi bir sualdir.

İstatistik Umum Müdürlüğünü birkaç sene evvel tesis ettik. Maksudumuz memlekette iktisadi ve içtimai ve siyasi bütün cemiyetin muhtacolduğu rakamları fennî bir surette toplamaktır. Bu muğlâk bir fendir. Mütéhassısları fennî bir surette ve uzun zaman zarfında yetiştirmek lâzımdır. Bu istikamette devam ediyoruz. İstatistik Umum Müdürlüğü, umumî tahriri nüfustan sonra bilhassa iktisadi hayatta lâzım olan bütün malûmatı fennî bir surette toplamak için ciddî olarak çalışıyor, hemen bütün resmî ve hususi ve iktisadi müesseselerle

<sup>1</sup> Oturma iştirak eden 287 üyenin oybirliğiyle Hükümetin güvenliğinin bildirilmesi üzerine İsmet Paşa tekrar söz almışlardır.

temastadır. Ümid ediyoruz ki; bu gidişle birkaç senede muhtac olduğumuz rakamların çoğunu istatistik idaresinden alabileceğiz, elde ettiğimiz neticeler şayanı memnuniyettir. Sıhate, doğruluğa fevkalâde ehemmiyet verirler. Alâkadarlarla daima temas ederler. Hulâsa: İstatistik idaresinin mesaisini ilerde azaltmak değil, bilâkis tevsi etmemiz musammemdir ve bu istikanette devam ediyoruz.

#### BASIN HÜRLÜCÜ HAKKINDA

5 Temmuz 1931

Muhterem Efendiler;

Matbuat hürriyetinin suistimalinin menleketi müteessir ve mu-tazarrır ettiğinden bahsediliyor. Bundan dolayı Hükümetten istizah edilmiştir. İstizah müzakeresini açmak için Hükümetin evvelâ söz söylemesi nizamname icabıdır. Müzakereyi açmak için bir, iki nok-tayı yüksek dikkatinize arz etmek isterim:

Birisi, mevzubahis olan dert hakkında Hükümetin kendisine ka-nunen verilmiş olan salâhiyetleri ve Hükümet cihazlarına teveccüh eden vazifeleri isabetle ifa ve tatbik edip etmediğidir. Kendimi-zi muhatap addettiğimiz bu suale müspet cevap veriyoruz. Hükümet kendisine verilen salâhiyetleri isabetle tatbik eylediği kanaatindedir.

İstizahın diğer mevzuu, cereyan eden ahval, mevcut olan ted-birlerin kâfi olmadığını meydana çıkarmıştır. Bu hususta hatiplerin müşahedelerini dinlemek isterim ki, bizim de birçok müşahedeleri-miz vardır. Eğer Meclis mutabık olursa alınması lâzım olan tedbir-ler hakkında uzun uzadıya izahat arz ederim<sup>1</sup>.

Muhterem Efendiler;

Hatipler mevzubahis olan meseleden heyecan ve infialle bah-settiler. Memlekete zarar olmak üzere gösterdikleri misaller, teşrih ettikleri esaslar intibahı muciptir. Bütün bu tafsilâtın içinde, Hükü-mete teveccüh eden itabı takdir etmiyor değilim. Bu kadar şikâyete mâhal vermek için Hükümetin birçok tedbirlerde eksiklik etmiş ol-ması lâzımdır.

Matbuat hürriyetinin suistimaline karşı Hükümetin çinde tat-bike esas olacak hem salâhiyet vardır hem de memlekette mer'i olan kanunlar vardır. Kanunların tabii cereyanını bilirsiniz. Şahsi-yata taallük eden matbuat cürümleri şahıslar tarafından mahkeme-

<sup>1</sup> Bundan sonra birçok milletvekilinin konu ile ilgili düşüncelerini söylemeleri üzere Bâğvekil İsmet Paşa tekrar söz almıştır.

lerde tahrik olunur. Hükümete taallük eden cürümler mahkemelerde takibolunur. Hâkimlerin vereceği hükümler ile şikâyetler adli neticeye raptolunurlar. Hükümetin bundan başka da salâhiyeti vardır. O da kendi takdirine göre herhangi bir gazeteyi intişardan men ederek kapatmaktır. Eğer matbuat hürriyeti feyiz verecek bir tarzda devam etmiyorsa ve birçok mahzurları davet ediyorsa bundan tevelliüt eden şikâyetleri derece derece kısımlara ayırmak lâzımdır. Ya kanuni yolda takip ederken zabıta, müddeiumumilik, adliye vesaire tesirini göstermeye kifayet etmiyor veya onların sahaları haricinde kalan meselelerde Hükümet kanunun kendisine verdiği salâhiyeti tatbikte ihmal ediyor veyahut mevcut olan dert elde bulunan salâhiyet ve mer'i olan kanunların hükümleri haricine çıkacak kadar ciddiyet ve ehemmiyet peyda etmiştir. Bunun için Hükümet hiçbir şey teklif etmiyor. Size bu üç istikamette cevap vereceğim.

Bu defa vaziyet nedir? Hatipler muhtelif cepheden bu meseleyi izah ettiler. Ben burada geçen sözleri dikkatle dinledim. Zaten hatiplerin gösterdiği endişeyi yalnız burada, Büyük Millet Meclisinde vukubulan müzakerattan değil, halktan ve birçok vatandaştan da işitmişimdir. Mesele ehemmiyetle nazarı dikkate alacak, müstacelen düşünülecek bir mahiyet almıştır. Müsaade buyurursanız bugünkü vaziyetin mânasını izah etmek için size biraz eski zamandan bahsetmeliyim. Matbuat hürriyeti amelî sahada vazih ve kısa bir ifade ile nasıl anlatılabilir? Bu memleketin öteden beri istediği matbuat hürriyeti nedir?

Bu memlekette —tabii her memleketin istidadı da öyledir— bir matbuat hürriyeti diye ilk önce, mevkii iktidarda bulunan Hükümete karşı ulu orta ve ölçüsüz söylenebilmesi kastedilir. Millerlerde matbuat hürriyetinin ilk miyarı budur. Bu imkân, katolunacak ilk merhaledir. Memlekette herhangi bir gazete çıkabilsin, doğruca Hükümete karşı, mevkii iktidarda bulunan kimse aleyhine meselâ —meselâ İsmet Paşa— söz söylenebilsin, bunun böyle olabilmesi matbuat hürriyetinin ilk miyarıdır. Söylenen sözlerin doğru veya yanlış olması münakaşası ondan sonra başlar. Milletler evvelâ bu neticeyi elde etmek için uğraşırlar ki biz de bunun için uğraşmışızdır. Hattâ çocukluğumuzda böyle bir manzara görmek için müstak ve mütehasir günler geçirmişizdir. Hükümetler ise, bilhassa uzun müddet söz söyletmeden kapalı kalmış devirlerden sonra kendileri aleyhine söz söylenmesine tahammül edemezler. Her milletin hususi istidatları vardır. Kendi halkımızın da kuvvetli yerleri olduğu gibi zayıf yerlerini de bilmeliyiz. Meselâ yazı ile gösterilen her şeyi doğru zannet-

meğe halkımız daha ziyade mütemayildir. Gazete veya kitap basmış bunu mutlaka doğru olarak alır. Saniyen halkımız, aleyhine söz söylenen mevkii iktidar sahibi bir adamın muhakkak itibarından kaybettiğini zanneder.

Üçüncü nokta, kapalı devirlerden sonra matbuat hürriyeti ilk devrede daima bir inkılâp vasıtası olarak kullanılmıştır. Bundan da hükümetler çok korkarlar. İktidar ve nüfuzunun sarsıldığı bir zamanda, on beş günlük bir fırsattan istifade edebilen gazeteler mevkii iktidardaki Hükümeti devirebilirler. Bu da bu memlekette öteden beri heves edilmiş bir mevzu olmuştur. Bu sebeplerledir ki hükümetler matbuatta kendi mevcudiyetlerinin ve siyasetlerinin tenkid edilmesine daima az tahammül etmişlerdir. Bu gekinmenin aksülâmeli olarak matbuat hürriyetinde ilk istihsal olunacak şey Hükümet aleyhinde istenildiği gibi yazı yazmak hevesi olmuştur. Bu safha matbuat hürriyetinin ilk ve siyasi kademesidir.

Bir millet siyasi hayatta inkişaf ve tekâmül ettikçe ve onu idare edenler tecrübeli ve muktedir oldukça bu siyasi safhayı atlatmak kolaydır. Büyük Millet Meclisi milletin mukadderatına hâkim olduğundan beri geçen safhalar ve geçirdiğimiz tecrübeler o kadar mühimdir ki matbuat hürriyetinin hallolunmaz zannolunan bu ilk sarsıntı safhası muvaffakiyetle hallolunmuştur. Mevkii iktidarda bulunan Hükümete hattâ haksız olarak ulu orta her şey söyleniliyor. Bu suretle çok zaman geçiyor. Ne rejimin kuvveti ne de mevkii iktidarda olanların nüfuzu derhâl zail oluyor. Esas olarak bildiğimiz sınıfları mütemadiyen terbiye ve ıslah etmeğe vakit ve çare bulabiliyoruz. Büyük Meclise itimadı nefisle ve cesaretle söyleyebilirim ki bir muhalif cereyanın derakap vücuda getireceği bir tehlike derpiş etmiyoruz. Böyle bir tehlikeyi tasavvur etmiyoruz.

Arkadaşlarım:

Şimdi bundan sonra geçirmeğe mecbur olduğumuz safhalar, matbuat hürriyetinin daha güç olan, daha muğlak olan safhalarıdır. Asıl hallolunması lâzım gelen güç şeyler de bunlardır. Bilirsiniz ki propaganda bu asrın başlıca silâhlarından. Matbuat hürriyeti bugün, 100 sene evvel zannolunduğundan daha ziyade ehemmiyet peyda etmiştir. Kıymeti bundan 100 sene evvelinden daha ziyade artmış değil, aynı kıymettir. Tehlikesi daha ziyade artmıştır. Propaganda eğer müsait saha bulursa bir memlekette, bir millette yıkılmıyacak zannolunan en kuvvetli bir binayı dahi yıkabilir.

**Muntazam, şuurlu, muayyen bir hedef aleyhine tevcih edilen propagandanın zamanla sarsamayacağı hiçbir kuvvet yoktur (doğru sesleri).**

**Arkadaşlar:**

Propaganda ile kastolunan hedefi yıkmak için hakikate muhalif söz söylemek de lâzım gelmez. Hattâ doğru söyliyerek maksatla yapılan tertipli propaganda bir hakikatı yere sermek için kâfi gelebilir.

Hiçbir memleket bütün meselelerini halletmiş ve cemiyetin bütün ihtiyaçlarına kâfi gelecek vesaiti elinde tutar değildir. Her memleketin bin tane ihtiyacı vardır. Eğer bir cemiyetin hayatını mutlaka fena görmek ve göstermek isteniliyorsa onun her muvaffakiyetli işini ters tarafından veya eksik tarafından göstermek mümkündür. Ne kadar şuurlu ve anlayışlı olursa olsun, hiçbir millet muntazam, müstemir ve daimi bir propagandanın tesiratına tahammül edemez. Bundan 50-100 sene evvelki nazariyeler nihayet fikir münakaşasından ibaretti. Siz söylersiniz, ben söylerim, dinliyeyler, hangi tarafı doğru bulurlarsa onu kabul ederler denilirdi.

Halbuki bugün birçok devletler, hattâ aralarında münasebet kurmak için, yekdiğeri aleyhine propaganda yapılmamasını şart koyacak kadar ileri gitmişlerdir. Bu memleketler asırlık hürriyet memleketleridir ki, bugün milletler tarafından yekdiğeri aleyhine maksadı mahsus ile yapılacak propagandaların zararlı tesirlerine tahammül edilemeyeceğini iddia ve ilân etmektedirler.

Demek ki muayyen maksatla yapılan propagandaların tesirlerine karşı milletin müdafaa edilmeksizin mukavemet edebileceğini zannetmek hatadır. Bir cemiyetin hayatını mütemadiyen fena gösteren bir neşriyat o memlekette hiçbir hayır vücuda getirmez.

Gençler ve çocuklar mütemadiyen fena idare olunduklarını, her şeyin fena olduğunu milletin büyük diye, iyi diye tanıyacak hiçbir şeyi olmadığını duya duya, okuya okuya yalnız bedbin ve meysus adamlar olur; milletin istikbalini idare edecek çocuklar genç yaşlarında bu kadar zehirli hava teneffüs ederek istikbale çıkarlarsa milletin âtisinden nevmüt olmak lâzımdır (bravo sesleri). Muttarıt ve mütemadi fena neşriyat bir memlekette ahlâkı iskat eder. Matbuat hürriyetinde bilhassa suistimallere karşı beklenen bir fayda vardır. Matbuat vazifelerini iyi ifa ederse mevkii iktidarda bulunanlar, nüfuz sahibi olanlar suistimalden tevakki için ayrıca bir murakabe içinde ve teyakkuza mecbur bulunurlar. Matbuat hürriyetinden beklenen bas-

İnce faydalardan biri budur. Fakat şuurlu bir murakabe ifa etmek değil de, munhasıran fena görmek maksat olursa bununla yapılan murakabe suistimalleri azaltmaz, bilâkis doğru yoldan sapmaya müstait olanları hırsız olmaya teşvik eder. Çünkü namuslu adamın kolayca hırsızlık ile itham edilebilmesi ve hırsız muamelesi görmesi asıl hırsızları herkesin kendileriyle beraber olduğu zannına düşürür ve hırsızlar utanacak bir mevzu kalmadığını iddia ederler (bravo sesleri, alkışlar).

Ahlâki meselelerde, hüküm âdil olmazsa hükümden beklenen netice aksine olur. Mademki matbuat dediğimiz mevcudiyet bir murakabe salâhiyeti iddia ediyor, eğer aynı zamanda kendilerinde mesuliyet hissini bulmazlarsa ahlâk üzerinde, fikir üzerinde, cemiyet üzerinde tesirleri tamamen akim kalır... Hayır, tamamen muzır ve makûsu olur. Arkadaşların birçok müşahedelerinden bahsettiler. Müsaade buyursanız sizi teferruata girerek yormıyayım. Bugün Heyeti celilenizi ıstıraba sevk eden ve birçok vatandaşlarda aynı ıstırabı ve endişeyi uyandıran dert şudur: Bir nevi çaresizlik vardır ki, halledilemiyor. Bu çaresizliğin nasıl bir neticeye varacağını kimse tahmin edemiyor. İktisadi ahval üzerinde ise menfi neşriyatın tesiri ahlâk üzerindeki tesiri gibi fazladır, onun kadar tahripkârdır. İktisadi meseleler zaten tedbirinin bulunması, anlaşılması güç ve birçok şartlara tabi olan muğlak mevzulardır. Eğer bu mevzular üzerinde dahi mesuliyet ve hakikat hissinden maada olan küçük hisler, ihtiraslar hâkim olursa, zaten anlayışı karışmış olan mustarıpler büsbütün yanlış istikamete sevk olunur. Bunun yakın bir misalini söyleyeyim:

Meselâ; bu sene bütçeyi muvazeneye getirmek için tasarruf yapmak mecburiyetinde kalıyor ve birçok külfetler, zahmetler ihtiyar ediyorsunuz. Bunu efkârı umumiye nazarında şu istikamette teşrih etmek gayet kolaydır: Mademki bu tasarruf yapılabiliyordu, niçin daha evvelki senelerde yapmadınız. Bu tasarrufları daha evvel yaparsa idiniz bugün daha çok paranız bulunacaktı ve bugünkü sıkıntıyı çekmezsiniz. Halbuki bu tasarrufları yapıyorsunuz. Fakat hususi bir buhran içinde, vesaitin kifayetini temin edebilmek için, birçok ihtiyacı arz etmiyerek kasretmek mecburiyetiyle yapıyorsunuz. Tıpkı bu tasarruf şu seviyede maişeti olan zevatın varidatından bir miktarı azalır azalmaz, gıdasını yarı yarıya kesmeğe, kısma mecbur olması kabîlindedir. Böyle tasarruflardan çok elem duyulur. Çünkü yarın bunların tatbikatı başladığı zaman birçok ihtiyaçların kasrolunduğu anlaşılacaktır. Daha fazlası lâzım olan mekteplerden, talebe-

Terden bir kısmının ihmal edildiği anlaşılacaktır. Daha fazlası lâzım olan hastanelerden bir kısmının tehir edildiği anlaşılacaktır vesaire.

Bu tasarruf ancak ıstırarlı zamanlarda tevessül edilebilecek zaruri bir tedbir mahiyetindedir. Böyle meselelerin anlaşılması tabii istikametinden şaşırılıp da başka istikamete sevk edildiği vakit efkârı umumiye zehirlenecektir. Bunlardan memlekette fayda değil, zarar hâsıl olur. Öyle şeyler gördüm ki artık tashih denilen mefhum muhitten çıkmaya başlamıştır. Herhangi yanlış bir havadisın neşrolunduğunu görüyorum. Güzel, yanlış işitmiş olabilirler. Yahut farkında değildirler. Bunun çaresi, mûtat olan, medeni olan, insani olan çaresi bu işin doğrusu bundan ibarettir demektir. Tebliği yaparsınız, alırlar ya inanmadıklarını gösterirler, yahut tahrif ederek neşrederler. İnanmadığını göstermek daha iyi bir şeydir. Çünkü bir mukabeleyi davet eder. Fakat tahrif ederek neşrederler. Bu zihniyet odur ki hakikatlerin tağlit olunmasından, hakikatlerin anlaşılmamasından fayda ve menfaat beklemek zihniyettir. Hakikatlerin tağlit olunmasından ve hakikatlerin anlaşılmamasından fayda bekliyen zihniyet şerrin kendisidir (bravo sesleri, alkışlar).

Eleminizi tahrik etmemek için size başka misaller söylemeyeceğim. Arkadaşlarımız kâfi derecede misaller söylediler. Efendiler, dâva başına tekrar geliyorum. Matbuat hürriyetinde bir nevi çaresizlik kendini göstermektedir. Hakikat hilâfında hâsıl olan bir kanaati tashih etmeğe imkân yoktur. Peki herhangi bir siyasi veya iktisadi meseleyi doğru bir istikamette münakaşa etmek imkânı yoktur. Peki tahsilde bulunan talebe üzerinde, çiftinde çalışan köylü üzerinde, şehirde yaşayan vatandaşlar arasında mütemadiyen zehirli hava ciğerleri zehirlemektedir. Bunun neticesi nereye varacaktır? Çare olmak üzere derhal hatıra gelen elimizde bulunan bir salâhiyeti, yani kapatmak salâhiyetini tatbik etmektir. Bunu tatbik etmedik. Vaziyete çare değildir de onun için tatbik etmedik. Senelerden beri ısrarla anlatmak istediğimiz bir prensip vardır. Matbuat hürriyeti meselesi artık bir hükümet meselesi değil, bir millet meselesidir. Hükümet meselesi zannolunan matbuat hürriyetinin bir millet meselesi olduğunu söyleyebilmek için bunları söyleyen adamın senelerce her türlü tenkide mâruz olması ve bunlardan ürkmeyecek, korkmayacak kudrette olduğunu ispat etmesi lâzım gelmiştir (bravo sesleri, alkışlar). Eğer bundan üç beş sene evvel bu bir hükümet meselesi değil millet meselesidir deseydim, evet, mevki iktidarda olan adam efkârı asıl tevcih ettiğim hükümet meselesinden çevirmek için meseleyi böyle teşrih ediyor denilecekti.

Bugün vaziyeti cesaretle anlatmamın sebebi İsmet Paşanın bütün bunları millete alınım akiyle söyleyebilecek imtihanı geçirmiş olmasıdır (şiddetli alkışlar). Matbuat hürriyeti denilen meseleyi korkmaksızın milletin asri idaresinde esaslı bir vasıta olarak ele almak zamanı gelmiştir (bravo sesleri).

Birinci mesele şudur: Matbuat hürriyeti bu asrın en yeni en müessir milli vasıtalarından biridir. Memlekette matbuat olmaksızın halk idaresinin bulunduğunu ferz etmek ihtimali yoktur. İkinci mesele şudur: Matbuat hürriyeti: iyi kullanılmıyan yerde memleketi felâha sevk etmez. Bilâkis o memleketin batırılmasını tacil eder. Bu iki zıddı telif etmeğe mecbursunuz. Bugün Türkiyenin mukadderatına hâkim olan Büyük Meclis, bu iki zıddı telif vazifesi karşısında bulunuyor. Matbuatın hürriyeti baki kalacak ve matbuat hürriyeti memlekete zarar vermiyecektir. Bu istikamet yalnız Hükümetin elinde değildir. Bu, Hükümetin eline en sonra geçecektir. Bunu bütün milletin müşterek vazifesi ve müşterek meselesi olarak zihinlere telkin etmek lâzımdır. Eğer hocalar kürsülerinde tahsil ettirdikleri çocukların, mütemadiyen zehirli havalar içinde yüzdüklerini görürler ve aldanmayınız dört beş şuursuz kendini kaybetmiş, küçük ibtiraslara mağlûp olmuşlar, bu marifetleri yapabilir diye mütemadiyen söylemezlerse, eğer bu memleketin hukukçuları baştan başa zehirli olan bu havayı görürler, zerre kadar müteessir olmazlar ve lâkayit kalırlarsa İsmet Paşa bu meseleyi nasıl halletsin (alkışlar) Rasgeldiğim gazeteyi kendi takdirime göre kapatacağım ertesi günü tekrar kapatacağım, böyle bir hareketin halk idaresi ile münasebeti nedir? Bunu ben bugün böyle kullanacağım, yarı başkası bunu aynı isabetle yapabilir mi? Memleketin hukukçularının, hocalarının meselevi munhasıran Hükümete bırakması memleketi kapkara istibdadada sevk etmeleri demektir (sürekli alkışlar, bravo, yaşa sesleri). Diğer bir nokta da şudur: Matbuat hürriyeti denilen şey, halk idaresini tanzim eden usullerde ve siyasi mücadelede milletlerin evvelâ geçmeye mecbur oldukları geçittir.

Büyük Millet Meclisi kürsüsünden birçok vesilelerle matbuat hürriyetinin zararlarına karşı devanın yine matbuat hürriyeti olduğundan bahsolumuştur. Bu nedir? Bu mesele matbuat faaliyetinde za'fa taallûk eden gizli ve dolaşık usulleri en iyi yine gazeteler bilirler, milletin hayatına zarar veren istikametlere karşı salim kanatte bulunan matbuat cesaretle mücadeleye mecburdurlar. Matbuat hürriyetinin zararlarını evvelâ arkadaşları olan diğer matbuat bertaraf etmek mecburiyetindedir. Evvelden matbuat yekdiğerini mu-



**rakabe etmelidir. Fena sözler, fena neşriyat memleketin efkârını fena istikamete sevk ediyorsa buna iştirak etmiyen matbuat tek cephe olarak cesurâne diğerlerinin üzerine atılmak, mütemadiyen efkârı umumiyeyi tenvir etmek, zehirden kurtarmak lâzımdır.**

Halk idaresinde siyasi vaziyette bulunanlar memleketi idare eden başyekilmiş gibi hususi mesuliyet hissiyle mütehassis olmak lâzımdır. Yedi yaşındaki çocuğa ders vermek için muallimi hususi birçok takyidata tabi tutuyoruz. Bir milletin efkârına her gün bir fikir telkin etmek iddiasında bulunan adamlar birtakım murakabelere tabi olmalıdır. Bu murakabelerin başında kanuni mukarakabe hükümsüz, bu murakabelerin başında en evvel diğer matbuat gelir. Ondan sonra cemiyetin siyasi hayatında bulunanlar murakabe ederler. Kanuni murakabeler son çarelerdir.

Arkadaşlar:

Ben birçok zamanlar gayretle ve endişe ile bu hayatı takibettim. Namus erbabı haysiyetlerini tehlikede görerek memleketin mukadderatında fikir ve mesguliyet sahibi olmak endişesiyle yavaş yavaş kendilerini siliyorlar. Herkes herhangi bir vesile ile kendisini matbuatın diline düşürüp de haysiyetinin örselenmesinden, insan yüzüne bakamayacak hale gelmesinden korkuyor.

Arkadaşlar! Eğer bir memlekette namus erbabı lâakal şerirler kadar cesur olmazsa, o memleket behemehal batır (sürekli alkışlar). Halk idaresi, hepimizin idaresi, millet idaresi diyoruz. Bu iddiada bulunan herkesin millete taallük eden meselelerde hissesi ve mesuliyeti olmak lâzımdır. Eğer bir Hükümet bütün meseleleri halledecekse onun Kurunuyusta padişahından ne farkı vardır (bravo sesleri, alkışlar)? Benim görüşüm, matbuatın haklı veya haksız tarizleriyle, tenkidleriyle geçen zamandan istifade edilmiştir. Endişe veren yerlerini tebarüz ettirdiğimiz gibi istifadeli olan yerleri de tasdik etmeliyiz.

İstifadenin başı, hence, bilhassa matbuatın çok faal bulunduğu İstanbulda gördüğümü tekâmüldür. İstanbul çok neşriyat ve mücadelâta muhatap olduğu halde, efkârı umumiyesinde salim bir sükûnet hâsıl olmuştur.

Bir de asıl gördüğüm terakki, matbuat meselelerinin bütün memlekette uyandırdığı heyecan ve infialdir ki Büyük Meclis ona bugün şahit olmakla milletin efkârı umumiyesine tamamen tercüman olmuştur. Böyle bir aksülâmel ve hassasiyetin uyanması hence matbuat hürriyetinin suistimaline sahne olan bir memlekette büyük bir terakki

dir. Eğer fikirlerimizde, siyasi hayatımızda müessir olmak iddiasında bulunan matbuata karşı bütün memleketin alâkasını ve heyecanını aynı dereceye vardiabilirsek mesele yoktur. Matbuat murakabe altına girmiştir ve fazla söyledikleri, aşkım ve taşkım gittikleri işler için milletin murakabesi altına girmişlerdir. Halbuki, bugün demiyeyim, düne kadar vaziyet aksine idi. Tecavüz edenler Devletin resmî kuvvetlerini dahi kendi tesirleri altına almak iddiasında idiler. Hürriyet suistimalâtına karşı eğer Büyük Meclisin alâkası, matbuatın mücadelesi, halkın intibahı, efkârı teyakkuz halinde bulundurabilirse ondan sonra kanunların iyi işlenmesi ve doğru tanzim edilmesi için zemin ihzar edilmiş demektir.

Şimdi arkadaşlar, bu mâruzatımla Hükümetin elinde bulunan kapatma salâhiyetini niçin kullanmadığımı izah etmiş oldum zannediyorum. Çünkü, cemiyet içinde matbuat hürriyetinin müspet veya menfi kullanılmasının eşkâli tezahür etmedikçe Hükümetin elinde bulunan salâhiyetin kullanılmasından ne bir mâna çıkar, ne de bir fayda hâsıl olur. Bu yalnız bir şey ifade eder: Hükümet kendi takdirine göre tenkide marûz olmaktan korktuğu için o salâhiyeti fevkalâde kullanmıştır. Bir hükümet böyle bir hükme mâruz olmayı arzu etmez. Fakat bu nihayet şahsi bir meseledir. Hükümet kanunun kendisine verdiği salâhiyeti, kanunun gösterdiği lüzum ve zaruretlere karşısında şahsi hislerden tecerrüt ederek kullanmaya mecburdur. Bu noktayı nazardan hakkınız vardır. Fakat milli hayatta matbuat hürriyetinin faydalı ve mahzurlu tesirleri hakkında bir intibah ve muhakeme hâsıl olmadıkça takdiri salâhiyetlerin kullanılmasından fayda çıkmaz.

Bence bugün içinde bulunduğumuz devir, hukukçuların devridir. Matbuat ne marifetler yapıyor. Bu hususta görmediğimiz tecrübe, görmediğimiz misal kalmamıştır. Mahkemeye giderler, daha dâva yapılmadan efkârı umumiyede hâkimler üzerinde tesir yapmak için âzami şantaj yaparlar.

Matbuatın şu şirkete bu şirkete müracaat ederek şantaj yaptıklarını dahi işitmişimdir (çok, çok sesleri). Matbuat herhangi bir mahkemeye verildiği zaman oradan kurtulmak için mutlaka kolayını bulurlar. Temditler, tevhitler, mazeretler ve zaruretlere... Nihayet müteccavizler cezasız ve tecavüze uğrayanlar mahcup... Seneler ve seneler intibahı mucip olacak hiçbir ibret misali yoktur. Görüyorsunuz ki mesele Hükümet için şahsi bir mevzu değildir.

Eksik olan şey şudur: Adalet yerine gelmiyor. Bu evveleminde munhasıran hukukçuların vazifesidir. Eksik olan ve hata olan şeyi-

miz nedir? Hâkim buna karışmaz. Hâkim, kendisine verdiğimiz usul ve kanunu tatbik eder. Hukukçular bu kadar tecrübeye göre eksiğin nerede olduğunu bilmezler mi? Kezalik gazeteciler, rejimi müdafaa eden bu memlekette Cumhuriyet terbiyesi vermek için mesuliyet almış olan gazeteciler fena istikamette bulunan arkadaşlarımızın, ne oyunlar yaptıklarını hepimizden iyi bilirler. Sonra vatandaşlar, müteessir, mustarip olan vatandaşlar neden ıstırap çektiklerini herkesten iyi bilirler. O kadar çok tecrübe yapılmıştır ki bu tecrübeler bir araya gelince bu memlekette matbuat hürriyetini rencide etmiyen, onun faziletlerinden istifade eden, her türlü suistimalini bertaraf edecek olan bir kanun meydana çıkarmak mümkündür. Biz böyle bir kanun lâ-yihası hazırladık, fakat iddia edemeyiz ki bu lâ-yiha ile bütün ihtimalâtı derpiş ederek milletin hayatını teşevvüşten kurtaracak bütün tedbirleri temin edebildik. Bu hususta Büyük Millet Meclisinin müzaheretini isteriz. Burada çok tecrübeli olan her biri bir işte ihtisas kazanmış birçok arkadaşlarımız vardır.

Çalışılan encümenlerde faal bulunurlarsa memlekette matbuat hayatını vatanın menafii ile, vatandaşların menafii ile telif edebilecek bir surette tanzim etmeğe imkân vardır. Sizden bu muaveneti rica ederim. Eğer bu da kâfi gelmezse endişe etmiyorum. Çünkü fena bir matbuat hayatının memlekete verebileceği zararları herkesten ziyade idrak ediyorsunuz ve herkesten ziyade kudret ve salâhiyetiniz vardır. Evet o da kâfi gelmezse yeni bir tedbir düşünürsünüz. Bugün için alınacak başka bir tedbir yoktur. Bütün bu infialler alâ-kadarları intibaha sevk etmek için kâfi bir derstir.

Şimdi alacağımız ilk tedbir matbuat hayatında hürriyeti temin eden, suistimalin zararlarını mümkün olduğu kadar meneden iyi bir kanun vücuda getirebilmektir. Bunun için billhassa hukukçuları vazifeye davet ederim. Memlekette bulunan mütehassıslardan da istifade edersiniz. Hukuk nihayet muayyen bir memleketin idaresini tanzim etmek içindir. Ameli bir şeydir. Hukuk mücerret bir şey değildir. İdaresinden mesul olduğumuz memleket halkının ihtiyacı ne ise esas prensipi muhafaza ederek onun istediği bir kanunu vücuda getirmeliyiz. Biz bir kanun lâ-yihası teklif ettik, hal için gördüğüm başka bir tedbir yoktur. Eğer ümidimiz gibi matbuat hayatına memlekete zarar vermeyecek, bilâkis memlekete serbest münakaşanın feyzini temin edebilecek bir istikamet vermek müyesser olursa halk idaresinin geçmeğe mecbur olduğu ilk ve müşkül merhaleyi muvaffakiyetle atlatmış olacağız. Bu muvaffakiyet sizin olacaktır (şiddetli ve sürekli alkışlar).

## DÜYUNU UMUMİYE BÜTÇESİ HAKKINDA

15 temmuz 1931

Arkadaşlar;

Bugünkü vaziyet şudur: 1928 mukavelesinin bu memleketin takati haricinde olduğu sabit olduktan sonra —ki milli ve iktisadi bir buhran ile tezahür ve teyyüdüetti— hâmilelerle müzakere neticesinde iktisadi vaziyetin de yardımıyla bu temalar esnasında fiili bir statüko hâsıl oldu. Buna nazaran geçen sene beş milyon kadar bir para verdik, bir taraftan da onlar konferanslar yaptılar, nihayet murahhaslar tâyin ettiler. Hulâsa müzakereye girdik ve bu müzakere devam ederken statüko muhafaza edildi. Gerçi bu statüko üzerinden bu sene de tediyeye başladığımız paranın hukukan kabul edilmediğini görüyoruz, yani tediye ediyoruz, memnun olmuyorlar. Bu hususta katî bir itilâf hâsıl oluncaya kadar tediye etmekte maddeten fayda yoktur (bravo sesleri, alkışlar). Müsaade buyurunuz esaslı bir noktayı arz etmek isterim: bu borçlar meselesinde bizim eşaslı bir iddiamız vardır. O da, biz Osmanlı borçlarından bize düşen hisseyi memleketin takatiyle mütenasip bir hudut dâhilinde tediye etmek istiyoruz. Esasını reddetmiş değiliz.

Binaenaleyh, bu defa da bu esası kanunen muhafaza etmek istiyoruz. Bu noktayı nazardan bütçede bulunmasına lüzumu vardır.

İkinci bir mesele: Açılmış olan müzakere münkati olmuş değildir, devam edecek ve birçok ihtibalarımız ve hususi malûmatımıza göre bu bütçe senesi içinde bu ihtilâfı katî bir neticeye vardırma ihtimali vardır. Esası muhafaza etmek için, ümidettiğimiz gibi itilâf olursa bütçemizde tediye edilecek bir para bulunması için bu tahsisatın bütçemizde ipkısına müsaadenizi rica ederiz<sup>1</sup>.

Başvekil İsmet Paşa (Malatya) — Görüyorum ki: Büyük Meclisin vaziyet hakkında teferruatıyla malûmattar olması daha faydalıdır. Eğer 1928 mukavelesini tatbik edebilecek, ona göre tediye yapabilecek vaziyette olsaydık, bu sene 18 milyon Türk lirası ve 1.800.000 İngiliz lirası isteniyordu. Geçen sene çıkan buhran üzerine memleketin bu tediyaı tamamen yapmak takati olmadığı sabit ve zahir olduktan sonra geçen sene beş milyon Türk lirası verdik, böyle fiili bir statüko hâsıl oldu.

Şimdi bu sene koyduğumuz para geçen sene konmuş olan para-

<sup>1</sup> Bundan son bazı milletvekillerinin konu ile ilgili düşüncelerini söylemeleri üzerine Başvekil İsmet Paşa tekrar söz almıştır.

nm devamıdır. Statükonun tatbikıdır. Müzakere esnasında bir rakam meselesi, bir de sistem meselesi vardır. Bize telkin olunan sureti hal şu idi: Bir milyon stertin verilsin ve bu bir milyon sterlinin yarısını kendi paramızdan verelim ve yarısını da borç olarak tedarik edip verelim. Bu tarzı halle iki seneyi geçirelim. Ondan sonra vaziyet yeniden mütafâa olunur, yahut mukaveleye avdet olunur. Bize telkin olunduğunu söylediğim fikir işte budur. Bizim esas addettiğimiz nokta ise şudur: Bu sene iki senelik muvakkat bir itilâf ile bir tarzı halle varırsak iki sene sonra 928 mukavelesiyle bu memleketin tediye takati olamazsa bir tehlike hâsıl olur. Dişimizden tırnağımızdan artırdığımızdan fazlalık olursa o fazlalıkla, daima artmakta olan bir borcu mütemadiyen tediye etmek mecburiyetinde kalacağız. Memleketin âtisi için inkişafını güçleştirecek. Hulâsa bütün emeklerimiz ve gayretlerimiz memlekete sarf olunmaz gibi bir haleti ruhiye, meseleyi çok müşkül bir vaziyete sokar ve işkâl eder.

Meseleyi samimî, doğru ve katî olarak halletmek için bir memleketin âtisini endiseye düşürmeyecek bir tarzı hal bulalım. Onun için dedik ki, 800.000 İngiliz lirası verelim ve bu şekilde Osmanlı borçları meselesi daima sabit bir taahhüt olarak bu memlekette kalsın, herkes bunu bilsin, yalnız bir iki sene için bu 800.000 İngiliz lirasını, hem bütçe noktai nazarından hem vaziyet noktai nazarından tediye etmemiz müşküldür. Bunun yarısını bütçede bırakalım ve diğer yarısını —belki arkadaşım da bu telmihî onun için yapmıştır— borç olarak tehir ederiz. Onu daha geniş zamanda, başka senelerde öderiz. Fakat bir mutabakat hâsıl olmadı, bu tarzda ayrıldık. Hulâsa eğer katî bir itilâfa varırsak, bütçede bir para vermek vaziyeti vardır, bu parayı vermeye mecbur olacağız. Tabii böyle borç itilâfları yaparken, memleketin malî ve iktisadî vaziyetini genişletecek tedbirleri beraber düşünmek mecburiyetindeyiz. Yalnız bu uzlaşma meselesiyle beraberdir ve nihayet karşımızda bir alacaklı vardır. Onunla itilâf etmek meselesi mevcuttur. İtilâf ederken arzunun vardırılacağı bir had vardır. Şimdi bizim için mühim olan nokta şudur: Borcun esasını tanıyoruz. Bir itilâfa varmak istiyoruz. Memleketin takati dâhilinde katî bir neticeye bir an evvel varmakta fayda görüyoruz. Bu havanın kuru kararlarla, herhangi bir surette bozulmasını arzu etmeyiz. müsaade buyurunuz, bu şerait altında ümitlerimiz vardır. Müzakere olunacaktır, belki bir neticeye varacağız. İsteddiğimiz şekilde neticeye varırsak, esasen bütün meseleler halledilmiş olur. İstiyorum ki; hüsnüniyetimiz her şerait içinde ni-

hayetine kadar muhafaza edilsin. Tahrir veren arkadaşlardan ve burada mütalâa ve endişelerini serdeden arkadaşlardan tekrar rica ederim tahsisat olduğu gibi kalsın.

### BASIN KANUNU GÖRÜŞÜLÜRKEN

25 Temmuz 1931

Memleketin umumi siyasetine dokunacak neşriyattan dolayı Hükümete verilen salâhiyetin tatbıkında ne düşündüklerimizi Büyük Meclise arz etmek isterim. Bir memleketin umumi siyasetine dokunacak mevzular muhtelif ahval ve şerait altında tahmin olunamayacak, sayılamıyacak kadar çok olabilir. Şimdi ben vehleten akla gelebilecek daimi mahiyeti haiz görülen mevzulara temas etmek isterim. Bunlardan birincisi; her hükümet için rejimin müdafaası başlıca bir vazife olacaktır. Cumhuriyetin müdafaası için kanunlar, mümkün olduğu kadar tarif ve tafsil olunan ahvalde birçok müeyyideler koymuşlardır. Fakat propaganda henüz bütün ihtimalâtı, tarif ve tesbit olunan bir fen olarak gösterilmediği için, propagandanın tahavvülâtı evvelden tahmin edilemez. Binaenaleyh Cumhuriyetin müdafaası her Cumhuriyet Hükümetinin hassas bulunacağı ilk ve en mühim vazife olacaktır. Bütün neşriyatı bu noktai nazardan takibederiz.

Kezalik bu memleketin en mühim mevzuu Büyük Millet Meclisinin itibarıdır. Büyük Millet Meclisi öyle bir mevcudiyettir ki onun bu memleket hayatında doğması, icrayı faaliyet etmesi ve bütün semerelerini alması herhangi bir iktidar sahibinin fermanına muhtacolmuş değildir. Büyük Millet Meclisi bu milletin hayatında milletin bizzat ayağa kalkması ve bütün şerait ve müşkülâta hâkim olarak milletin mukadderatına vaziyet etmesiyle vücut bulmuştur (alkışlar).

Arkadaşlarım, Büyük Millet Meclisi memleketin mukadderatına vaziyet ettiği gün, ilk işi kendi meşruiyetini müdafa etmek olmuştur. Bu ihtiyaç memleketin hayatında daima baki kalacaktır. Vazifelerini müdrük olan hiçbir hükümet, memlekette Büyük Millet Meclisinin itibarının örselenmesinden vücuda gelebilecek ihtimalât ve netayici hafif göremez (bravo sesleri). Denilebilir ki Büyük Millet Meclisinin müdafaası için Devletin bütün kanunları kâfi derecede ahkâmı müeyyide koymuştur. Böyle olmakla beraber öyle zamanlar olur ki Büyük Millet Meclisinin itibarına tevcih olunan gizli ve muttarit bir cereyanın cürüm mahiyetine girecek birtakım âraz göstermesine kadar bekliyemeyiz. Memlekette her müşkülü halleden, ne

kadar muğlâk olursa olsun milli meseleleri nihayet durulmuş bir su gibi bir istikamete tevcih edebilen yegâne kuvvet Büyük Millet Meclisidir. Onun için sözlerimin huzuru âlinizde herkes tarafmdan iyi işitileceğini, iyi dinleneceğini ümitetmek isterim. Büyük Millet Meclisinin icrayı faaliyet etmesine, memlekette haysiyet ve itibarın her takdirden yüksek tutulmasına, mebusların Büyük Millet Meclisi kürsüsündeki mütalâalarının birtakım tazyikler ve tesirler altında tutulması hulyalarından vazgeçilmesine nazarı dikkati celbederim (bravo sesleri, alkışlar). Burada her mesele, her surette tetkik olunacaktır. Her mebus her şeyi söyleyecektir. Teşkilâtı Esasîyemizin ruhu budur. Bütün kanunların esası budur. Bütün bu hükümlere riayet eder görünerek yıldırıcı bir tesir yapmaya çalışmakta olan neşriyata mâni olmak vazifemiz olacaktır (bravo sesleri, alkışlar).

Arkadaşların; Devlet Reisi meselesi de milli hayatta ve cumhuriyet hayatında nazik bir mevzudur. Ceza Kanununun son tadil olunan ankâmında reiscumhurlara karşı suç addolurabilecek ef'al ve tavrıların tarifi daha ziyade tafsil edilmiştir. Bu böyle olmakla beraber hükümetler yalnız böyle sekiz senelik cumhuriyetlerde reiscumhurlar aleyhinde yapılacak propagandalara değil, eski cumhuriyetler de bir devlet reisi aleyhinde muttarit bir propaganda yapılmasına müsaade edemezler. Bu, şalış dolayısıyla ve bilvasıta nihayet rejim meselesi olabilir, bunun için umumi siyaset noktai nazarımdan bunu söylemek isterim ki, devlet reisi gibi şayanı ihtiram nazik bir mevzu için neşriyatta uluorta ve dikkatsiz yürünemez.

Bir mühim mevzu daha vardır. O da yabancıların bu memlekatteki neşriyatla, memleketin umumi siyasetine tesir edecek bir faaliyet göstermeleridir. Buna da müsaade edemeyiz. Memleketin umumi siyasetini vatandaşların gözünden kaçırarak surette neşriyata dahi müsaade edemeyiz (bravo sesleri).

Memleketin umumi siyasetini, vatandaşların gözünden kaçırarak şekillerde, yabancı siyasetler kendi tesirleri altına almaya muktedir olamayacaklardır. Kanun ahkâmı ve müdafaa vasıtaları kifayet etmezse Hükümet nihayet bu salâhiyetini memleketin umumi siyasetini müdafaa için kullanmak mecburiyetinde kalacaktır (alkışlar).

Memleketin vahdetini sarsacak neşriyat; umumi siyaseti esasından müteessir edecek neşriyat cümlesindedir. Millî vahdet fikirlerinin teşeddüde sevk olunmasına, vatan birliğinin ehemmiyetten düşürülmesine müsaade edemeyiz.

Ordu aleyhine neşriyat bilhassa nazarı dikkatimizi celbeder. Memleketin müdafaa esbabı ve vesaiti her vasıta ve her vesile ile

konusulabilir. Bütün bu esbap ve vesilelerin ordu aleyhinde müret-  
tep bir propaganda mevzuu olmasına müsaade etmemek Hükümeti-  
mizin vazifesi olacaktır. Arkadaşların: diğer bir nazik mevzu daha  
vardır ki oraya temas etmek istiyorum. O da zabıta kuvvetleri aley-  
hindeki neşriyattır. Haklı olarak denilebilir ki, herhangi bir zabıta  
memurunun vatandaşların hayatında çok girgin bir vaziyeti vardır.  
Her meselede kanun ahkâmı dâhilinde vatandaşlarla temasta bulu-  
nacaktır. Bundan şikâyet etmek için birçok sebepler olabilir.  
Bu sebepler, zabıta kuvveti aleyhine vaziyet almayı tazam-  
mun etmez. Bir zabıta memurundan şikâyeti haklı görmek müm-  
kün olduğu kadar bu vesile ile neşriyatın hüsnüniyetle tefsir oluna-  
mayacak bir maksadı mahsusa müstenit olması ihtimali de vardır. Ben  
öyle ahval görmüşümdür ki, zabıta memurları, polis, jandarma ve  
saire, mütemadi ve hasmane bir neşriyat karşısında o kadar ürkek  
bir hale gelmişlerdir ki, cinayet işlemekte olan bir cani kendi göğsüne  
silâhını tevcih etmişken kendi silâhını çekip hem kendisini, hem  
kanunu müdafaa için tereddüt etmiştir (çok doğru sesleri). Böyle  
ahvale bu memlekette şahit olmuşumdur. Bu kabil neşriyat samimî  
bir şikâyet veya tenkid, veya âmirin müdahalesini isteyen bir davet  
midir? Yoksa zabıta kuvvetlerini meflûc bir hale getirerek ondan son-  
ra her maksadı husule getirecek bir anarşi istemek midir? Bu bir  
takdir meselesidir ki, bu maksatla Büyük Meclis hükümetlere lu-  
dutsuz salâhiyet vermiştir. Onun için zabıtanın kendi otoritesini ve  
kanunu tatbik edecek mevcudiyet ve mazbutiyetini muhafaza ede-  
bilmeleri bizim hassas olduğumuz bir nokta olacaktır.

Arkadaşların, temas ettiklerim vehleten hatıra gelen mevzular-  
dır. Eğer bir memleket hayatında umumi siyasete dokunacak mev-  
zuları kâmilen evvelden keşfetmek mümkün olsaydı belki saymak  
daha kolay olurdu. Fakat, saydıklarımın haricinde nice ihtimaller var-  
dır ki onlar üzerinde şimdiden bir tarif yapmaya inkân yoktur.

Bazı zamanlar olur ki, bir memlekette muayyen meseleler o mem-  
leket için umumi siyasetin toplandığı mevzular olabilir. Bu mesele  
adli veya malî veya askerî, ahlâki veya terbiyevi veya sair herhangi  
bir mahiyette olabilir. Gün gelir ki bir memleketin mevcudiyeti ve  
umumi siyaseti bir malî mesele üzerinde toplanabilir. O gün için hü-  
kümetlerin mesele üzerinde memleketin müdafaası için billhassa has-  
sas bulunması büyük vazife olur.

Bunu arz etmekten maksadım, saydığım ihtimaller haricinde bir-  
çok mevzular hükümetlere, bu salâhiyeti tatbik etmek için vazife ve-  
recektir. Bunları tasrih edemem.



**Arkadaşlar:** umumi siyaset kelimesi üzerinde hatıra gelen mâruzatımı zannederim arz ettim. Meselenin nezaketi hükümetlere neşriyata müdahale etmek için takdir hakkı ve mutlak bir salâhiyet verilmiş olmasıdır. Bugün huzurunuzda mesul olan Hükümetin çoktan beri mevcut olan bu takdiri salâhiyeti nasıl kullandığını bilirsiniz. Bu hususta geçen birçok tecrübeler size itminan vermiş olabilir. Bu bizim ümidimizdir.

Fakat âtiyen hükümetler bu takdiri salâhiyeti nasıl istimal edecekler? Bu hususta bir endişe vârit olursa derhal söylemeliyiz ki bu endişeye karşı en büyük teminat billhassa bu mevzuda mevcuttur.

Çünkü, Hükümetler Büyük Meclisin biran fâsıla, inkıta kabul etmiyen murakabesi altındadır ki: takdiri salâhiyeti yanlış tatbik etmesinden her an mesul edilebilir.

Binaenaleyh mevzuun verdiği salâhiyetin talebettiği teminat da ziyadesiyle mevcut demektir (bravo sesleri, alkışlar).

#### OSMANLI BANKASININ İMTİYAZ SÜRESİNİN UZATILMASI HAKKINDAKİ KANUN TASARISI GÖRÜŞÜLÜRKEN

10 haziran 1933

**Arkadaşlar:**

Arkadaşım Saracoğlu Şükrü Beyin, maddelerin herbirini ayrı ayrı bize izah eden beyanatına bir, iki kelime de ben eklemek isterim.

Müzakere ettiğiniz mukavele uzun müzakerelerin mahsulüdür. Ciddî bir samimiyetle çalışmak arzusu, bu mukavelelerin imzasına saik olmuştur. Biz memlekette dürüst ve iyi niyetle çalışacak bankanın kazanmasını ve inkişaf etmesini arzu ve himaye ederiz. Böyle çalışan Osmanlı Bankası memlekete çok faydalı olabilir. Son zamanlardaki temaslarımızdan ve tanışmalarımızdan memnun olduğumuzu huzurunuzda beyan edebilirim (alkışlar).

#### PARTİ GRUPUNDA İLK ÖĞRETİM İŞLERİ HAKKINDA

13 mart 1934

**Muhterem Arkadaşlar:**

İlk mektep muallimlerinin maaşları bazı vilâyetlerde muntazam verilmiyor şikâyetini bir iki seneden beri alıyoruz. Bu sene de gene

**bazı vilâyetlerden ilk mektep muallimlerinin maaşlarının, hazine**den maaş alan memurlar gibi muntazam verilmediğini vakit vakit bize bildiriyorlar. Bu münasebetle meseleyi Fırka Divanında tetkik ettik ve Divan bu vesile ile ilk tahsil meselesinin muhtelif istikametlerine girdi. İlk tahsil meselesinin bugünkü ihtiyaçları ve mesele- nin esasma taallûk eden eksikleri ve istikbali itibariyle meselenin Fırka Grupunda hattâ efkârı umumiye önünde aleni olarak münakaşasını teklif ettik.

Bu sebeple şimdi size günlük âcil meseleyi arz edeceğim. Ve ilk taksil meselesi üzerinde görülen eksiklikleri söyleyeceğim. Fırka esas programında ilk tahsil meselesinin bütün vatanda esaslı olarak teminini belli başlı bir prensip saydığından bu prensipin nasıl tatbik olunduğunu göreceksiniz, daha iyi tatbik olunması için Fırkanın gerek Mecliste bulunan grubu, gerek memlekette bulunan bütün ef- radı meselenin esaslı halli için bütün gayretlerini birleştirmek vazifesi karşısında kalacaktır.

Evvelâ gün meselesini arz edeceğim. Bugün elimizde mevcudo- lan malûmata göre şikâyetler şunlardır: Bir vilâyette 4 aylık, iki vilâyette 3 aylık, 12 vilâyette 2 aylık ve 11 vilâyette 1 aylık ilk mektep muallimi maaşı birikmiştir. Bu suretle maaşları birikmiş olan vilâyetlerin adedi 26 oluyor. Bununla beraber gayet büyük bir rakam ve çok büyük bir adet birikmiş gibi bir tesir karşısında kalmamızla beraber meselenin bizleri ürkütecek kadar olmadığını şimdi arz edeceğim rakam gösterecektir. Son anda birikmiş olan maaşları kuruluş olarak, müfredat olarak toplattırdık. En son malûmata göre takriben iki yüz altmış beş bin liralık bir borç birikmiş oluyor. Yani bu yirmi altı vilâyette biriken maaşların yekûnu bugün 265 bin liradır.

Sene nihayetine kadar bu rakamın bu halde kalması veya ta- kibat ile indirilmesi veya bir miktar artması mümkündür. Bu ilk mektep maaşlarının bu suretle birikmesi, başlarken dedim ki bir iki senelik bir meseledir. Şu halde umumi varidatın azalmasıyla idarei hususide başlıyan aynı derdin sirayeti tesiri sayılabilir. Yeni idarei hususiye bütçeleri 45, 50 milyon liraya kadar nazari bir rakam içinde çalışırken üç dört sene içinde fiilen istihsal ettikleri, belki âzami 30 milyona kadar düşmüştür. Tabii bu düşmenin tesiri idarei hususiye- ye taallûk eden bütün vazifelerde tesirini göstermek lâzımdır. Ma- lûmunuzdur ki ilk mektep bütçesinin temini idarei hususiyelere ait bir vazifedir, onların varidatı ile tesviye olunur. İdarei hususiyelerin

içinde bulunduğumuz senede ilk tahsil için tahsis ettikleri para 13 milyon liradır.

Bu noktai nazardan eğer bütün vilâyetlerin ilk tahsil bütçesini, 13 milyon lirayı ve bugün birikmiş borç olarak 260-270 bin lirayı gözönüne alırsak açık nispeti yüzde yarım bile düşmeyecek demektir. Mesele bu noktai nazardan daha ziyade intizam meselesidir. Bir de zengin vilâyetlerden kendi varidatıyla masraflarını ödeyebilenlerle bazı vilâyetlerin kendi borçlarını ödeyemeyecek nispetsiz bir halde bulunmaları meselesidir. Her ne olursa olsun az bir miktar borç da kalmış bulunsa vevaki bir tek adamın alacağı olduğu halde 3-4 aylık maaşını alamamasından şikâyet etmesi bizi mustarip etmektedir.

Ve intizam halinde olmayan bir müessesenin ve bir işin semere vermeyeceği kanaati bizi ehemmiyetle düşündürmektedir. Onun için ne vereceksak ve işi nasıl idare edeceksak onun muntazam olarak alâkadarı her hangi bir tereddüde düşürmeyecek, sağlam bir hesaba hayatını raptedecek surette belli olarak tediyeye edilmesi muvafakiyet için ve ilk tahsilden beklediğimiz semereler için esastır.

Şimdi size idarei hususiyelerde nazari olarak karşılık gösterilen ilk tahsilde memleketin vaziyetini bir iki rakamla söyleyeceğim.

İlk tahsil için 13.262 muallim çalışmaktadır. Bunların şehirde çalışanları 6.624 ve köyde çalışanları 6.638 kişidir. Bugünkü vaziyet takriben şehirde ve köyde hocaların yarı yarıya ayrılması gibi bir manzara gösteriyor.

Mektep şehirde 1.113 ve köyde 5.101 dir. 6544 mektep ediyor, talebe şehirde 257.600 köyde 313.180. Hepsi 570.780, ilk mekteplerde bulunan talebenin yekûnu olarak görünüyor.

Bir noktayı saklamadan dikkatinize arz etmek isterim. Tahmin olunduğuna göre bütün memleketin çocukları ilk tahsile, inkılâp prensiplerinin arzu ettiği gibi girmiş olsaydı mekteplerimizin talebe mecmuumu bir buçuk milyon olması lâzım gelirdi. Su halde beş küsur bin ilk tahsil çağında bulunan çocuklardan ancak üçte biri okumuş bulunuyor demektir. Bu umumî bir nispettir. Şüphe yoktur ki bazı vilâyetlerde bu nispet daha ileri ve bazı vilâyetlerde ondan geridir. Vasati olarak üçte biri mekteplerde bulunuyor demektir.

Şehirde 257.000 çocuktan beşte bir olarak her sene 50.000 çocuk çıkması lâzımdır. Köy mekteplerinde ise 313.000 çocuk bulunduğuna göre üç sınıf olduğu için her sene bu miktarın üçte biri olan 100.000 talebenin mektebi bitirmesi lâzımdır. Şu halde yekûn bu olduğuna göre her sene ilk tahsili bitirmiş olan çocuklar 150.000 olması lâzım gelir. Halbuki rakamlara bakacak olursak çıkan talbe-

nin yekûnu 150 bin yerine bunun yarısını görmekteyiz. Her sene köy ve şehir mekteplerinden âzami 75 bin talebe çıkmış bulunmaktadır. Şu halde mühim bir kısmı tahsilin nihayetine varmadan mektebi terk etmektedir. Bu itibarla diyebiliriz ki bu ilk mekteplerde üçte birini okutuyoruz fakat altıda birine ilk tahsilini tamamlıyoruz.

Şimdi sarf ettiğimiz parayı bu aldığımız netice ile mukayese edecek olursak karşısında bulunacağımız hakikat dikkati celbetmeye lâyıktır. İlk tahsil için sarf edilen 13 milyon lira ile 170 bin ilk tahsilini bitirmiş çocuğu almaya düşünürseniz talebe başına çok masraf edilmektedir. Meseleyi cesaretle, hakikati olduğu gibi görerek mütalâa etmek ve memlekete bildirmek vazifemizdir. Hepsi bütün ihtiyacı temin etmemekle beraber bu memleketin ilk tahsile tahsis ettiği para eksik nokta nazarından az sayılabilir. Aldığı netice nokta nazarından israf edilmiş sayılmalıdır.

Bunda alâkadar velilerin çocuklarının tahsilini bitirmek için müntazam takip etmediklerini kaydedebiliriz. Onları teşvik ederek ve bilhassa çocuklara tahsili sevdirmesi icabeden muallimlerin ve idare memurlarının iftihar edecek vaziyette olmadıklarını söylemeyi vazifeden sayarım (bravo sesleri, alkışlar).

İlk tasil meselesi:

İlk tahsil, hususi idarelerin tahsis ettikleri 13 milyon liranın hakikatte tahminden daha az hasılat alınan senelerde 13 milyon liranın tamamen istihsal olunacağını, daha sene başına üç, dört ay varken kestirmek mümkündür. Miktar bundan eksik olabilir. Görülüyor ki bu 13 milyon liranın tahsilinde 9 milyon lirası münhasıran maaşların karşılığı ve diğer geriye kalan 3 ve 4 milyon lirası da ilk tahsilin icabettirdiği masraflar sayılabilir. Bir kısmı harircih vesaire gibi eşhas hakkına taallük eden mevzuları, diğer kısmı inşaat, ders malzemesi gibi tahsilin doğurduğu masrafları icabettirmesidir.

İlk muallimlerin maaşları hakkında elimde bulunan cetvelden de size malûmat vermek istiyorum. İlk mektep muallimi maaşı 16 dereceden başlıyor. Muallim 16 lira maaşı asliye, yani 52 liraya hak kazanıyor ve vergileri kesildikten sonra 43 lira eline geçecek bir para kalıyor. Demek oluyor ki fiilen eline geçecek para 43 liradır. Muallim 16 derecede ilk dersine başlamıştır. Ondan sonra zamanla 15, 14, 13 gibi muhtelif derecelere terfi ediyor. Bu suretle 43, 46, 54, 61, 68, 78, 85, 99, 126 lira gibi eline geçecek şekilde para alıyor. 27 sene sonunda 126 lirası eline geçer hale, yani 165 lira maaşa istihkakı olan bir vaziyete giriyor.

Şimdi Fırkada ilk tahsil meselesinin halledilmek üzere mütalâa edilerek herkesin bileceği kararlara varmak üzere mevzubahis edeceğimiz noktalar şunlardır:

Bir defa ilk tahsil olarak halin intizamını temin etmek lâzımdır. Halin intizamı şudur: Bugün ilk tahsilde ne çalıştırıyorsak, kim çalıştırıyor bunların maaşları, istihkakları Devlet bütçesinden istihkaklarını alan memurlar gibi herhangi bir intizamsızlıktan masun olarak muntazam tediye olmalıdır. Muntazam tediye meselesini tetkike başladığımız zaman; her vilâyet üzerine ayrı ayrı mütalâa edilmesini ihmalden mütevellit eksiklerle inkânsızlıktan mütevellit eksikler üzerinde tetkiki; biraz uzun olsa da isabetle tetkik yapılmak icabeder. Biz bunun için birçok defa ciddi tedbirler aldık. Bir defa bir Heyeti Vekile kararı ile herhangi bir vilâyette idarei hususiye bütçesinden ilk mektep muallimlerine maaş verilmemiş ve diğer herhangi bir şubeden bir maaş verilmiş ise bunu suüidare ve suüistimal telâkki ederiz. dedik. Biz bu kararı aldık ve tebliğ ettik.

İhtimal vermiyoruz ki bu maaşı almamış olan yerlerde valiler veya idare memurları muallimlere vermemiş fakat kendileri almış olsunlar, yahut diğer şubelerine vermiş olsunlar. Buna ihtimal vermek istemem. Böyle bir halin zuhur etmesi idare başında bulunan âmirin doğrudan doğruya mesuliyetini icabettirir.

Halin intizamı dediğim zaman bir defa bu birikmiş maaşların ve işliyecek maaşların muntazaman tediyesini temin edecek riyazi tedbir istiyorum ve bunu muradediyorum. Bir de memleketin sarf ettiği para ile mütenasip netice alınmasını istiyoruz. Bu sarf ettiğimiz 13 milyon lira ile hakikaten biz çocuklarımızın üçte birini mi okutabiliyoruz? Bir defa bunu tetkik edeceğiz. Hakikaten bunu okutabiliyorsak bunun semeresini tamamlamalıyız. Bunun yarısının semeresini almak bizim için tamiri pek güç olan bir zarardır. Biz o şerait içinde yetismekteyiz ve memleketi öyle çetin istikballere hazırlamaktayız ki, bir liradan yarım lira değil bir liradan bir buçuk lira istifade etmek yolunu bulmalıyız. Fakat sarf ettiğimizin yarısı kadar verim alınmaya ve memlekete bunu kabul ettirmeye kimse- nin hakkı yoktur.

Gaye halin intizamını temin edecek tedbirleri bulmaktır. Muntazam tediye ve memleketin sarf ettiği paranın karşılığı olan haklı neticeleri temin eden usul.

Ondan sonra arkadaşlar, ilk tahsilin eksik kalan kısmı için tedbir düşünmek mecburiyetindeyiz, yani eğer elimizde bulunan rakamlara göre üçte biri okutuluyorsa üçte ikinin okutulmamakta olmasını

görerek seyirci kalmak iktidarmız dâhilinde değildir. Bunu mütalâa etmek bir tedbire bağlamak veyahut memlekete açık olarak bir şey söylemek mecburiyetindeyiz.

Evet bu şerait altında diğer eksik kalan çocukların tahsil ettirilmesi için şu veya şu imkânları bekliyor ve şu veya şu tedbirleri düşünüyoruz. Yahut kendi halimize göre bu tahsili bu nispette, çoğaltacak, mümkün olduğu kadar az zaman zarfında ilk tahsili bütün memlekette temin edecek bir yolu tâyin etmek, göstermek mecburiyetinde bulunuyoruz! Demek ikinci büyük mesele elimizde bulunan rakamlara göre açık kalan ilk tahsilsiz çocukları okutmak için ne tedbir bulacağız? Malî tedbir, idari tedbir, içtimai ve millî tedbir, ne ise bunu mütalâa buyuracağız. Bundan sonra üçüncü bir mesele kalıyor. O da ilk tahsil çağını geçirmiş bulunanların yani yaşlıların ve geçkinlerin ümmilikten kurtarılması için mücadele nasıl yapılacak ve nasıl devam edecek işte bunu mütalâa buyuracaksınız. Biliyorsunuz ki Türk harfleri kabul edildiği vakit millet mektepleri şeklinde ümmilikle mücadele etmek için teşebbüs alınmıştır. İlk senede yüksek bir rakamı yani 4-5 yüz bin kişi okutulmuştur, mütaakıp senelerde azalmak üzere bugün elde bulunan istatistiklere göre millet mekteplerinden, okuyup yazma kurslarına geçmiş olanların adedi bir milyona yakın sayılıyor.

Bazı müşahedelere göre tahsil etmiş olanlardan, millet mekteplerinde okumuş bulunanlardan bir kısmı az bir müddet bu mekteplere devam ettiği için bilâhare okumadan ayrılarak öğrendiklerini unutmuş vaziyete düşmüşlerdir. Yüksek bir rakamdan başlayıp böyle tedrici azalarak 4-5 sene içinde 150 bin kişiye düşmesinin sebebi madde olarak izah olunuyor. Yani bu millet mekteplerinde halka ders vermek üzere vazife almış olan hocaların masraflarına ve maaşlarına yapılacak ilâveleri temin etmek gittikçe güçleştiği için mekteplerin ve devam edenlerin adedi azalmıştır deniliyor.

Her ne olursa olsun meselenin içindeki müessirleri mütalâa ederek ilk taksil çağı haricinde bulunan geçkinlerin okuyup yazmalarını temin için yani ümmilikle mücadele için ittihaz olunacak tedbirleri mütalâa etmenizi rica ederiz. Meseleyi size ilk tahsil noktai nazarımdan bugün mevcut olan vaziyeti ve ihtiyaçları birkaç kelime ile fakat ana hatlarıyla kâmuilen izah ettim. Meseleyi münhasıran Hükümette mütalâa etmeyip de Firkaaya getirdiğimin esaslı sebebi şudur: Görüyorsunuz ik iş mütalâa edildiği zaman tedbirleri gözönüne, ve levki taslak olarak alındığı zaman yalnız Hükümet için girilecek bir mesele değil, Firkanın bütün gayretiyle beraber çalışacağı ve Firka

premsiplerinden en esaslılarının tahakkuk ettirilmesini istihdaf eden bir faaliyet olduğu içindir. Siz ve memleketteki bütün Fırka teşkilâtı ümmilikle mücadele etmek için icabederse kendilerine tatbiki kaabil olacak istifadeli yolları tayin etmek mevkiinde bulunuyorsunuz. İşte bunun için bu müzakereyi yüksek huzurunuzda açıyoruz. Arkadaşlar, fikirlerini hakikatleri gördükten sonra söyleyecekler. İhtimal ki heyeti celileniz meseleyi mütalâa ve münakaşa ettikten sonra fenni olarak teferruat üzerinde çalışarak efkârı umumiyeye bu üç esaslı noktada halin intizamı için, mektebe devam etmiyen çocuklara gösterilecek yol için ve ümmilikle mücadele için takibedilecek yolları sükunetle, fakat isabetle tayin edeceksiniz. Rıcam bu hususta meselelerin eksik taraflarını ve acı hakikatleri olduğu gibi memlekete tanıtmak ve bunun tedavisine cesaretle girişmektir.

#### İRAN ŞAHININ MEMLEKETİMİZİ ZİYARETLERİ MÜNASEBETİYLE

18 haziran 1934

Muhterem Efendiler:

Dost ve asil İran Milletinin Büyük Hükümdarı Şehinşah Hazretleri birkaç günden beri memleketimizi misafirlikleriyle şerefleştirmişlerdir (şiddetli alkışlar).

Büyük Millet Meclisine bu vesile ile memnuniyetle ve sevinçle haber veririm ki, halkımız her tarafta kendiliğinden hissiyatımızı ve iki millet arasındaki kardeşliğin yüksek menfaatlerine vukuf ve kanaatle muhabbet ve alâkasını göstermektedir (şiddetli alkışlar).

Gazi Mustafa Kemal Hazretleri yeni Türkiye Devleti için olduğu gibi Şehinşah Hazretleri de yeni İran Devletinin istiklâl aşkını, asil hislerini, çalışkanlığını temsil eden yüksek bir şahsiyettir (şiddetli alkışlar).

Halkımız her tarafta Şehinşah Hazretlerine taşkın muhabbetlerini gösterirken, İran Milletine karşı muhabbetlerini ve ona olan itimadını göstermiş olduğu kanaatindeyiz.

Arkadaşlar, komşu ve kardeş iki milletin kudretli ve büyük reisleri zamanında İran-Türk münasebatı yerleşmiş buhranları izale ederek yeni bir devreye girmiştir. Menfaatleri ve hisleri yekdiğerine bu kadar yakın olan iki millet asırlardan beri türlü türlü anlaşamamalıktan ve türlü nifak ve fesattan ötürü yekdiğerinden uzak kalmışlardır.

İranla bir hudut meselesi vardır ki kaç senelik bir mesele olduğunu şimdi size rakamla söylemek müşküldür. Fakat mübalâğasız söyleyebilirim ki yüz seneden beri süren bu hudut ihtilâfı iki devlet arasında her türlü emniyet hislerini zehirlemiş bulunuyordu. Bu müşkül, nispeten az bir zamanda ve daha ihtilâflı birçok müşkülât zuhur etmişken iki milletin tabii menfaat ve hislerini idrakteki isabetleriyle ve asıl müessir olarak iki milletin başında bulunan büyük reislerin istikbali gören, büyük millet menfaatlerini gören irade ve dirayetleriyle halledilmiş bulunuyor (şiddetli alkışlar).

Ondan sonra arkadaşlar, iki milletin, iki devletin hemhudut olan mntakaları ve arazilerinde emniyet ve asayiş müşkülâtı yekdiğerine karşı daima bir düşünce tevlit ediyordu. Birkaç seneden beri hudutlar civarındaki mntakalarda asayiş bozma istiyen bütün unsurlar her iki tarafta gördükleri ciddi bir siyasetin kudreti karşısında nevmî olmuşlardır. İki memleketin hemhudut arazisi asayiş itibariyle ve yekdiğerinin saadetini istiyen hissiyatla gittikçe diğer memleketlere nümune olacak bir sükûnet ve bir çalışma havası vücuda getirmektedir (bravo sesleri, alkışlar).

Arkadaşlar, hudutlar civarındaki mntakaların yekdiğerini seyerek ve yekdiğerinin hudut ve arazisine hürmet ederek yaşamaları iki milletin bütün münasebatı üzerinde esaslı tesiri olan kuvvetli bir âmildir.

Büyük hâdisenin ehemmiyetini yüksek nazarlarımızda hakkiyle tecelli ettirebildiysem bununla takbedilmiş olan siyasetin ve billhassa milletlerimizin başında bulunan yüksek şahsiyetlerin uzağı görmek, doğru bir siyaset takibetmekteki isabetlerini daha iyi tebarüz ettirmiş olurum.

Arkadaşlar, şahırlar gibi milletler arasında da her türlü siyasetin kuvvetli müessiri, samimî emniyet ve yekdiğerine karşı saygı, takdir hissidir. İnsanlar birbirlerini sevip saydıkları vakit, bütün muamelelerinde bu duygu nasıl müessir olursa milletler de münasebetlerinde birbirini sevmek ve birbirinin saadetini istemek duygusuna bütün siyasetlerini kurarlar. Bu sebeple kuracağımız ve kökleştireceğimiz anane bütün nesillerde kuvvetli bir itikat halini almalıdır. Bizim kanaat ve inanımız odur ki İran ve Türk Milletlerinin yekdiğerlerinin yüksek menfaatlerini birbirlerinin saadet ve kudretinde aramak kanaatını bugünkü nesil ile gelecek nesillere itikat halinde telkin etmeye muvaffak olursa memleketlerimiz için saadet devri başlayacak demektir (alkışlar).



**İran ve Türkiyenin iktisadi münasebetleri dahi her iki memleket için çok menfaat getirecek bir faaliyet sahasıdır.**

İktisadi noktai nazarlardan yekdiğerimize yakın ve birçok coğrafi ve tabii sebeplerle bağlı bulunuyoruz. İttihadımız kuvvetlidir ki bu yeni hava ve yeni devrin inkişafı esnasında iktisaden dahi her iki memleket çok müstefit olacaktır (inşallah sesleri).

Her şeyden evvel arkadaşlarımızın nazarlarında tecessüm ettirmeliyim ki, milletlerimiz ölkü itibariyle yakın bir vaziyettedirler ve aynı devri geçirmektedirler. Büyük bir milli mücadeleden çıkmış olan Türk Milleti, istiklâl azmini ve iradesini bütün siyasetinde tutmuş olan yeni İran Devletinin sarf ettiği gayretteki büyüklüğü ve asaleti kemaliyle takdir etmektedir (bravo sesleri).

Bundan sonra her iki memleket için kudretli ve müstakil bir devlet halinde ilim ve medeniyetin bütün terakkilerini ve inkişaflarını tahakkuk ettirmek aziz emeldir (bravo sesleri, alkışlar).

Bundan başka görüyoruz ki fikir sahasında ve ölkü yolunda da memleketlerimizin hayat ve temayülleri arasında yakınlık ve çok benzerlik vardır (bravo sesleri).

Arkadaşlar, bütün bu münasebetlerin beynelmilel âlemde en ciddi bir takdire mazhar olması hakkımızdır. Çünkü bütün bunlar, insanlığın asıl hislerine, asıl fikirlerine istinadettiği gibi yalnız sulh içinde milletlerimizin inkişafına hizmet etmek gayesini takibetmektedir (bravo sesleri).

Yeni İranla yeni Türkiyenin münasebetleri sulh noktai nazardan bizim memleketlerimiz için olduğu kadar komşularımız ve daha uzak komşularımız için de nimet sayılmalıdır (bravo sesleri, sürekli ve şiddetli alkışlar).

Bu tarihî hükümlerin tesiri İranla Türkiye arasında şahsi kanaatlerimizce ve sizin vehhelerinizle sevk ettiğiniz siyasetin mânası olarak sizin kanaatlerinizce İran ve Türkiye münasebatında yeni bir bahtıyarlık devri başlangıcı telâkki olunabilir (bravo sesleri).

Bu yol çok feyizli bir yoldur. Türkiye Büyük Millet Meclisinin bu kadar büyük eserleri tahakkuk ettirmesinden ve bu kadar büyük bir şahsiyeti sinesinde muhabbetle derağuş etmesi bahtıyarlığımıza nail olmasından dolayı, gelecek nesiller sizi tebrik edecektir (şiddetli ve sürekli alkışlar, bravo sesleri).

5 Temmuz 1934

Ünlü Arkadaşlar;

Büyük yurttta tetkiklerinize devam etmek için, Büyük Millet Meclisinin çalışmasına ara verecek anlardayız. Biten devrede başardığımız değerli işlerin bir hulâsasını gözden geçirmek ve Türkiyenin yürüdüğü istikameti bir daha mütalâa etmek faydalı olacaktır.

Türkiyenin istikameti milletin ve memleketin yükselme ve ileri siyasetinde durmadan çalışmak ve devletin milletlerarası vaziyetinde emniyetini korumaktır (alkışlar).

İktisadi ve siyasi bulranların kuvvetli tesirlerini hafifletmek ve yenmeye uğraşırken, iktisat ve kültür sahasında ilerlemeyi sağlayacak tesirleri ve tedbirleri: mütemadiyen kurmaya ve artırmaya çalışıyoruz. Bu seneki faaliyetler arasında iktisat teşkilâtına esaslı olarak giriştiğimiz, ince dikkatinizden kaçmamıştır. Muktedir ve vazifedar vekâlet teşkilâtı kıymetli hedefimizdir. Millet hayatının muhtelif iktisat istikametlerinde kifayeti bir yardımcı olmak, hem lüzumlu, hem çok verimli olduğuna düşünmüyoruz. Hususi sanayi faaliyetini korumak ve teşvik etmek gözümüzdedir. Hususi kuvvetlerin ve hususi menfaatlerin üstünde olan büyük tesisatın ilk merhalasını şimdiden tesbit etmiş ve tatbik sahasına koymuş bulunuyoruz. Mütâakiben ve mütemadiyen temel atılması, açılması ve işletilmesi şeklinde sanayi programının muhtelif safhalarını takibetmek hepimiz için zevkli olacaktır (alkışlar).

Ticaret bizde serbest ve normal vaziyetini muhafaza edecektir. Bunun memleket için tam semeresini ve doğruluğu ve nefasetiyle itibarını muhafaza eder bir vaziyete yükselmesi için standardını temin etmeğe ve satış kooperatifleriyle cereyanını kolaylaştırmaya çalışmak yolundayız.

Memleketler arasındaki bugünkü mübadele vaziyeti alış ve satış arasında ve tediye de muvazene aramayı zaruri kıldığından, dışardan fazla satın alabilmemizi temin edecek ihracat imkânını artırmak, büyük meselelerimizdendir.

İktisat Vekâleti, deniz ve maden servetlerimizden istifade suretiyle de millete yeni kazanç yolları bulmak için ciddî faaliyete girişmiştir.

Teferruatını bildiğimiz bu faaliyetlerin el ile tutulur semere vermesi için zaman geçmek ve çok çalışmak lâzım geldiğini takdir bu-

**yurursunuz. Bütün bu işler, her safhada bilgili ve ülkücü unsurların yetiştirilmesini, muntazam ve metodik çalışma ve işletme kabiliyetinin beraber artmasını icabettirmektedir. Bu da bizim için mühim çalışma istikametlerinden biridir.**

Hükümetin ziraat sahasındaki düşünceleri, tebellür etmiş bir haldedir. Bütün ziraat hayatına fennin son terakkilerini ve usullerini amelî olarak kılavuz almak bu düşüncelerin özüdür. Bunun için bilgi ve araştırma müesseselerini temelli ve modern olarak kurmak ilk merhaledir. Büyük Millet Meclisinin kesilmiyen teşviki ve yardımı ile büyük ziraat müesseseleri kurulmuş bulunuyor. Genç talebemiz fennî ziraat yoluna girmek için çok ümit verici bir sevk göstermektedir.

Bir taraftan yeni müesseseler, yüksek kıymette ziraat kılavuzları yetiştirirken diğer taraftan ve süratle, köylünün amelî hayatına onun kazanımı artıracak surette girmeye çalışmak ciddi emelimizdir (alkışlar).

Memleketin her sahada süratle ilerlemesi ve Devletin kudretinin açılması ve artması, köylünün kazanç ve geçim seviyesinin yükselmesine esaslı olarak bağlıdır. Bizim bu hususta kanaatimiz kattidir, ümitlerimiz ise çok kuvvetlidir. Bu keyfiyeti büyük millî mesele sayıyoruz. Koruyucu, israftan ve ziyandan kurtarıcı ve fennî usulleri öğretici ve tatbik edici bir sürü tedbirler lâzımdır.

Görüyorsunuz ki zirai siyasette yeni ve geniş bir programın hazırlanmasıyla meşgulüz.

Smaî ve iktisadî programımızla böyle bir zirai programı hema-henk olarak yürütmek yolu: büyük iktisadî istikamette ilerlemek için, yalnız lüzumlu ve faydalı değil, hattâ tek çaredir.

Muhterem Arkadaşlar:

Büyük Millet Meclisinin birkaç seneden beri Millî Maar'fe verdiği ehemmiyet ana istikametlerini tesbit etmiş bir haldedir. İlk tahsil için Hükümet, istinadettiği Firkanın umumî ve müşterek faaliyetine mazhariyetle mübahi olmuştur. Memleketin büyük bir meselesine milletekilleri arkadaşlarımızın yakından yardımlarını ibzal etmek suretiyle iştirakleri şimdiden tesirini hissettirmeye başlamıştır. İlk tahsil başlıca hususî idarelerin faaliyet sahasıdır. Hususî idarelerin malî vaziyetlerini tanzim ve ıslah etmek, diğer devlet faaliyetleri yanında, bilhassa ilk tahsilin halini ve âtisini tanzim etmek demektir. Bu meselenin ana tedbirleri ile daha birkaç sene uğraşacaksınız. Fakat benim kanaatimce, verimli yola şimdiden girilmiş ve hususî idarelerin intizamına temel atılmakta bulunmuştur. Geçen büt-

ge senesi verilmiyerek birikmiş olan hususi idare maaşlarını hazineden yardım suretiyle toptan ve birden tesviye etmek imkânını bulmak Cumhuriyet Halk Fırkası için şerefli bir alâka, Büyük Millet Meclisi için büyük bir memnuniyettir. Hususî idarelerin muvazeneli ve muntazam bir bütçe ile idaresini temin etmek için aldığımız ve takibedeceğimiz tedbirlerle gelecekte maaş birikmesine katiyen mâni olacağız.

Diğer taraftan ilk tahsilin hakikaten umumileşmesi ve keyfiyetinin yükselmesi istikametinde tedbirlerimizi mütemadiyen ikmal etmek kati kararımızdır.

Üniversite ıslahatı, lise ve orta tahsilin mücehhez ve değerli olması programını takib ediyoruz. İlk günden beri büyük ehemmiyet verdiğimiz mesleki tedrisat için yeni ve ıslahatçı bir hamleye ihtiyacımız olduğunu görmekteyiz.

Birkaç çizgi ile arz ettiğim maarif meselelerinin ne kadar zamana ve vesaitে lüzum gösterdiğini takdir etmek güç değildir. Zaten hiçbir zaman bitmeyecek olan maarif ihtiyaçlarını hükümetin doğru ve tabii istikametlerinde sebatla takibettiğini Büyük Millet Meclisinin teveccühle görmesi, ilerlemek için esaslı bir teşviktir.

**Aziz Arkadaşlar;**

Bu sene içinde aldığımız malî tedbirlerin yüksek ehemmiyetine işaret etmek, Hükümetin vazife ve saygı borcudur. Geçen yılın ilk aylarında bütçenin sene sonunda nasıl kapanacağını tahmin etmek mümkün değildi. 1933 bütçesinin hemen tamamen mütevazin halde tahakkuk etmiş olduğunu bugün söyleyebilmek, derin memnuniyetinizi mucip olacak bir vesiledir, sanırım.

Memleketler arasındaki alışverişlerin bizim olumyan kayıtlara tabi olması yüzünden gümrük varidatının azalmasına rağmen bütçenin tahakkuk etmesi, memleketin iktisadi bünyesindeki kuvvetin, memleketin idaresindeki ve siyasetindeki istikrarın inandırıcı bir delili olmak itibariyle ayrıca memnuniyeti muciptir.

1934 senesi için yeni malî tedbirler alınmakta, hem memleketin inkişaf hayatının takibedilmesi, hem beynehlmiş vaziyetinin emniyet tedbirlerinin kuvvetlenmesini istemesi yüzünden zaruri oldu. Büyük Millet Meclisinin ince tetkik ve yüksek müzaheretini ile isabetli ve amelî olduğuna kani olduğumuz yeni malî tedbirlerin Türk Milleti tarafından inanılarak teveccühle karşılanması iftihar olunacak bir mazhariyettir. Yeni Türkiyenin kurulmasında bugünkü neslin ilk günden itibaren hesapsız fedakârlıklara mecbur olması, sakınılması

kaabil olınıyan ve aynı zamanda şereflı bir talıhtır. Asrı bir devletın, çok ihtiyaçlarını temin etmeğe çalışmak, geri bırakılmış ve harabedilmiş bir memleketin umranını vücuda getirmek mecburiyeti iki büyük harbden sonra Harbi Umumiye girmiş ve Harbi Umumi âfetlerini dört sene fazlasıyla omuzlarına yüklemiş bugünkü nesillere teveccüh etti. Türk Milleti, bu büyük imtilanlardan, yekpare bir millet olarak çıkarken, milli vicdanı ile asrı Türk Devletini muvaffakiyetle nasıl kurduysa bu devletın sağlam temelde yükselmesini temin edecek vazifelerin mütemadiyen çalışmak, dirilik, uyanklık ve fedakârlık istediğini takdir etmektedir.

Muhterem Efendiler:

Mali tebeddüllerin dahili hayatta ilk günler yolsuz ticaret arzularına meydan verdiği görülmektedir. Herhangi bir şayla veya tedbirin lüzumsuz pahalılığa ve fiyat dalgalalarına sebebiolması vâkidir. Fakat bu dikkatle takibettiğimiz bir şeydir ki az zamanda tabii cereyanını bulacaktır.

Yeni vergilerden bahsederken, un üzerinden alınan vergiye temas etmek isterim. Yüksek milletvekillerinin malûmudur ki undan alınan resim esas itibariyle Devlet hazinesini ve bütçesini alâkadar etmez. Bu resim, buğdayı korumak için Ziraat Bankasının bir iki seneden beri çok hayırlı olarak devam eden faaliyetine karşılık ve imkân vermek içindir. Un resmii suretiyle bir taraftan da alınan para diğer taraftan buğdaya mâkul bir fiyat temin edilmek suretiyle çiftçiye iade ve devrolunmaktadır. Buğday fiyatının mâkul bir had dâhilinde istikrarı çiftçi hayatı için pek mühim bir meseledir. Çiftçinin gelirinin korunması ise şehirlerin ve bütün memleketin iktisadi hayatı için esaslı bir alışveriş unsurudur.

Bu mâruzatın, un resminin mahiyetini bir daha izah etmiştir. sanırım. Tatbikatın sıkıntıya mahal vermiyecek surette mütemadiyen ıslahına ve her gün daha iyi ve daha amelî çareler bulunmasına Maliye Vekâleti çok çalışmaktadır. Sizin memleket içinde yakından tetkikleriniz ve izahlarımız un resminin iyi semereler vermesi için ayrıca faydalı bir âmil olacaktır.

Aziz Arkadaşlar;

Nafia Vekâletiniz şimendifer programını muvaffakiyetle takibetmektedir. Bir taraftan yeni inşaat, tatbik mevkiine konulurken, diğer taraftan her gün yeni bir istasyonun açıldığını görerek bahtiyar oluyoruz. Büyük ve mühim bir vilâyetimizin merkezi olan Elâzize varışımızın bütün memlekette hâsıl ettiği sevinç bugünlerin tat-

lı bir hâdisesidir (alkışlar). Çok masraf ve sabır isteyen şimedifer politikası Büyük Millet Meclisinin büyük Türk Vatanını temellendirmek için aldığı tedbirlerin başında bulunmaktadır. Türk Vatanının demir ağla örülmesi, iktisadi ve siyasi sahada bütün milletin bir tek kaynarca parçası gibi perçinlenmesi ve kenetlenmesi demektir (şiddetli alkışlar).

Nafia Vekâleti, hususi ve resmî bütün münakale vasıtalarının yakından murakabesine faaliyetle girişmesi suretiyle de ayrıca faydalı bir istikamettir (alkışlar). Münakale vasıtalarının büyük masraflarla kurulduğu ilk devirlerde nakliye ücretlerinin pahalılığından sakınmak mümkün olamazdı. Ancak memleketteki bütün nakliye tarifeleri üzerinde gidiş gelişi artıracak ve geçimi kolaylaştıracak bir ucuzluğu temin etmek için mücadele zamanı gelmiştir. Karışık ve fennî birçok unsurlara temas eden nakliye tarifeleri sahasında tedricen fakat mütemadiyen çalışmak kararındayız.

Yol şebekelerinin ıslahı için daha çok gayretler sarf etmek ihtiyacında olduğumuzu takdir ediyorum. Hususi ve merkezî idarenin eline geçecek paraya irtibatı olan bu sahada amelî ve verimli bir usul ile çalışmak mühim bir rol oynamaktır. Kendi görüşlerimiz ve mütehasısların tetkikleri daha fennî bir çalışmanın lâzımı olduğunu göstermektedir. Nafia Vekâletiniz size amelî teklifler ve tetkikler arz etmek için hazırlanmaktadır.

Arkadaşlar;

Size bugünün fena bir hâdisesini ara yerde arz etmek mecburiyetindeyim.

Trakyada bazı Yahudi vatandaşların, kendi şikâyetlerine göre, mahallî tertipler yüzünden hicrete mecbur olduklarını ve bazılarının da İstanbul'a hicret ettiklerini haber almıştım. Türkiyede her fert Cumhuriyet kanunlarının emniyet ve muhafazası altındadır. Anti-semitizm Türkiye metar ve zihniyeti değildir. Vakit vakit hariçten bizim memleketimize girer ve derhal önüne geçilir. Bu feveranın da böyle bir salgın olması muhtemeldir. Böyle cereyanlara katiyen müsaade etmiyeceğiz (alkışlar). Hâdiseyi Ankaraya gelir gelmez haber aldım. Verdiğim katî emirler üzerine bu cereyan tamamiyle durdurulmuştur. İstanbul'a gelen vatandaşlar yerlerine dönmekte serbesttirler. Mesuller mahkemeye teslim edilmiştir ve edilecektir. Bugün de Dahiliye Vekilini oralara gönderiyorum. Mütecasirler şiddetle tecziye edilecektir.

**Muhterem Arkadaşlar;**

Şimdiye kadar söylediklerim Devletin bütün faaliyetini hulâsa etmek maksadına müstenit değildir. Hükümetinizi işgal etmekte olan bugünkü mesele ve ihtiyaçların yaldızsız bir hulâsasını yapmak istedim. Diğer vekâletlerin faaliyet istikametlerinde çok esaslı olarak aldığımız tedbirleri saymanın sizi fazla işgal etmesinden sakınıyorum. Fakat müsaade buyurursanız bütün millî ve siyasi hayatımızda Cumhuriyet Halk Fırkasının büyük ve faal rolüne temas etmek isterim. Halk Fırkasının son inkişaf devri, hususi siyasi bir fırkanın dar çerçevesinden çıkarak bütün vatandaşlara kucagını açan, içtimai ve millî büyük bir müessese halini almıştır (alkışlar). Halkevlerinin garezsiz ve menfaatsiz bir irfan ve medeniyet yuvası olarak ifa ettiği hayırlı hizmetler, milletten umumi bir teveccüh ile teşvik edilmekte ve mükâfatlandırılmaktadır. Milletın arzusu, hattâ bitaraf ve yabancı mütehassıslerin tetkiki halkevi faaliyetlerinin genişletilmesini istemektedir. Geniş yürekle bütün milletin ve her sınıf halkın yükselmesine çalışan halkevlerine mümkün olan kolaylıkları ve teşvikleri yapmayı vazifemizden sayıyoruz.

**Aziz Arkadaşlar;**

Bu sene muhtelif vesilelerle Cumhuriyet ordusunun faaliyetine yakından temas ettik. Cumhuriyet ordusunun kudretli ve feyizli bir halde çalışmasını içinden görmek bizi müftechir ve mağrur etmiştir (bravo sesleri, şiddetli ve sürekli alkışlar). Vazifesever, kahraman ve fedakâr bir zâbitan heyeti, ordunun temelini teşkil etmekte ve Türk Milletinin muhabbeti ve iftiharını ile muhat olarak onun çalışkanlığına yüksek nümune olmaktadır (şiddetli alkışlar). Çetin muharebe tecrübeleri içinde yoğurulmuş bir kumanda heyetinin feyizli sevk ve idaresi, anlayışlı bir göze derhal çarpılmaktadır (şiddetli alkışlar). Millî servetimiz ve takatimiz nispetinde orduya verdiğimiz paranın, yerinde ve iyi kullanıldığına icabederse ölçülemiyecek geniş ve müspet neticeler alacağına emin olabilirsiniz (şiddetli alkışlar). Büyük Türk Milleti, millet ordusunu teçhiz etmek için, zâbitlerini ve askerlerini vasıtalı ve muteber tutmak için severek fedakârlık etmekte yerden göğe kadar haklıdır (alkışlar).

**Muhterem Efendiler;**

Büyük Reisi cumhurun Hükümet faaliyetlerini kolaylaştırmak ve muvaffakiyete sevk etmek ve millî hayatın her sahasında bir feyiz kaynağı olmak suretindeki yüksek tesirini anmak bizim için şükran borcudur (şiddetli alkışlar).

Bulucu ve yaratıcı kudreti mütemadiyen artan büyük Milli Reis'in iktisadi, içtimai ve kültür sahalarmda ve bizzat Cumhuriyet ordusuyla yakın alâkası memleket için mütemadi bir yükselme temin etmektedir (alkışlar).

Milli Türk Devletinin, sağlam temellerle kurulmasında emniyetli ve feyizli yollarda yükselmesinde Mustafa Kemal adlı bir reise malik olması tarihin cereyanında bulunmaz bir fırsat ve bahası ölçülmez bir nimettir (şiddetli alkışlar, bravo sesleri).

Aziz Arkadaşlar:

Size şimdi Devletin beynelmilel münasebetlerini arz edeceğim.

Hariçî münasebetlerimizden bahsetmek isterken, İran Devletiyle olan münasebetlerimizin hakiki bir emniyet ve sadakate müstenit samimî mahiyetini tebarüz ettirerek başlamak isterim (alkışlar). Şehinşah Hazretlerinin topraklarımıza şeref ve iftihar vermekte olmaları bana mesut bir vesile vermektedir (alkışlar). Devletlerimiz arasındaki emniyet siyasetini yüksek şahsiyetlerinde hakkiyle temsil eden Şehinşah Hazretleri şayanı hürmet evsafıyla Türk Milletini teshir etmişlerdir (şiddetli alkışlar). Ümidimiz çok kuvvetlidir ki İranla Türkiye arasında her sahada yeni ve geniş münasebetler başlayacaktır.

Arkadaşlar, aramızdaki dostluk ve hakem muahedelerinin tasdikı münasebetiyle Yugoslavya Parlamento'sunda gösterilen muhabbet eserleri iki memleket arasındaki itimat havasını tebarüz ettirmek için bana kıymetli bir fırsat vermiştir (şiddetli alkışlar).

Yugoslavyanın büyük mülli kahramanı ve Haşmetlü Hükümdarı Hazretleriyle bizim Milli Reisimiz arasındaki İstanbul Mülakatı yeni mesut devrenin feyizli bir başlangıcı olmuştur. Zaten Büyük Harb'den sonraki devrede birbirimizden uzak bulunduğumuz zamanlarda dahi Yugoslavya ile aramızda birbirimizi kıracak herhangi bir hâdise geçmedi. Son zamanlarda yakın temasımız ise taarruzdan nefret eden ve sulh istiyen zihniyette anlayışlarımızın hemahenk oluşunu göstermiştir (bravo sesleri alkışlar). Yugoslavya ile siyasi tesriki mesaimizin mahiyeti, diğer inza sahipleriyle beraber Balkan Misakıyla ifade olunmuştur ki bu misakın yüksek ehemmiyeti Yugoslavya ile aramızdaki itimat hisleriyle hakiki bir kuvvet bulmaktadır (alkışlar). İki memleket arasındaki eksik olan muahedeler bir anlaşma havası içinde mütaakiben ve süratle vücuda gelmektedir.

Muhterem Efendiler;

İrakla aramızda samimî ve iyi münasebetlerin devam ettiğini zikretmek benim için bir zevktir.



**Suriye ile münasebetlerimiz iyi komşuların emniyetli münasebatı şeklindedir.**

**Arkadaşlar;**

Yunanistanla bağlı olduğumuz yakın ve sıkı muahedelerin mâna ve mahiyeti bizim zihniyetimize ve iki milletin münasebatına mesut bir surette hâkimdir (alkışlar).

Bulgaristanla münasebetlerimizde hakiki dostluk hissiyatımız Bulgar Hükümeti ve milleti tarafından açık olarak takdir edilmek ümidiyle doludur. Balkan Misakına karşı Bulgaristanın daha yakın ve ameli bir vaziyet alması ihtimali bizim için değerli bir ümittir.

Romanya ile son sene muhtelif beynelmül vesikalarda beraber imza sahibi bulunuyoruz. Taarruz politikasından uzak olan sulh ve istikrar siyasetinde Romanya ile memnuniyetle teşriki mesai ettik. Hususi ihtiyaçlarımızı ve vaziyetlerimizi gözönünde tutan dostane bir teşriki mesainin Balkanlar sulhunda çok faydalı bir âmil olacağına kani bulunuyoruz.

**Arnavutluk Kırallığıyla münasebatımız dostane ve samimanedir.**

Orta Avrupada Macaristanla aramızda bitarafılık ve dostluk muahedesi vardır ki onun icabatı samimi olarak mahfuz ve muteberdir. Coğrafi vaziyetleri daha uzakta olan devletlerle de münasebetlerimiz umumiyetle iyi bir haldedir.

**Muhterem Arkadaşlar;**

Soyyet Rusya ile dostluk ve itimat siyaseti kuvvetli ve mesut bir surette devam etmektedir (şiddetli alkışlar). İki memleket arasındaki yakın dostluk politikasını vefa ile takibetmek zihniyetinde birbirimizi iyi anlamış olmak hayırlı ve bahtiyar bir hususiyettir.

Fransanın sulh ve istikrar takibeden politikasını alâka ile karşıladığını görmek bizim için hakiki memnuniyettir. İki memleket arasındaki ihtilâfların tasfiyesi uzun ve çetin sürdü. Fakat ümidimiz odur ki yeni bir itimat sahasına girdi. Fransız devlet adamlarından muhtelif vesilelerle gördüğümüz dostluk tezahüratının yüksek kıymetini hakkıyla takdir ediyoruz (şiddetli alkışlar).

İngiltere ile ihtilâfsız, dürüst ve dostane münasebetteyiz. Ticaret münasebetlerinin zaruri, yeni şartlara uygun bir surette halledilmesi, iktisadi münasebetlerimiz için faydalı bir genişlemeye vesile olacaktır.

İtalya ile aramızda ihtilâflı hiçbir mühim mesele mevcut değildir. Dostluk ve emniyet hissiyatını teyideden kuvvetli bir muahede ile birbirimize bağlıyız. 1932 de Romada uzatılmasını imzaladığımız

muahedenin tavzihî senetlerini bugünlerde teati etmek tezahürata zemin vermiştir. İtalya ile münasebatımızda esas mesele emniyet meselesidir. Bu emniyetin siyasi ve ahdi olarak tam olması için bütün anâsır mevcuttur. Sulh ve emniyet hususundaki hassasiyetimiz bizim bir hususiyetimizdir ki, bunun icabatını takibederken açık bir politika ifade etmeyi ve iki memleket arasında ciddi bir dostluk ve emniyet siyasetinin devam etmesine hizmet etmeyi hakkiyle takdir ediyoruz.

Polonya Cumhuriyetiyle iyi olan münasebatımızın iktisadi sahada inkişafını temenni ve ümidediyoruz.

Almanya ile mevcut dostluk münasebetleri içinde devam eden iktisadi münasebetlerimiz her iki tarafın faydasına olarak verimli bir surette inkişaf etmektedir.

Amerikalılarla muhtelif sahalarda daha yakından temas halindeyiz. İki memleket arasındaki tevecübkar bir dostluk havası ve kadim iktisadi münasebetlerimizin ârızasız bir cereyan içinde devamını teshil edecek mahiyettedir.

Muhterem Arkadaşlar:

Ayrı ayrı muhtelif münasebetlerimizden bahsettikten sonra haricî siyasetimizin umumî mahiyeti için bir iki mülâhaza arz etmek isterim.

Biz coğrafi ve siyasi vaziyetimiz itibariyle birçok defa birbirine zıt siyasi cereyanlara temas etmek mevkiinde bulunuyoruz. Maatteessüf siyaset âlemi sık sık ciddi ihtilâflarla mahmul olmaktadır. Her şeyden evvel yakın sahanızda sulhun masun olduğunu görmek ülkümüzdür. Ve zıt siyasi cereyanların temas mevkiinde bulunmak dolayısıyla endişeli mahiyet alabilen beynelmîlel hâdiseler yakın alâkamızdır. Bu şerait içinde müdafaa vesaitimizi kuvvetli bulundurmaya çalışmak ve muhtelif devletlere karşı taahhütlerimizi sarîh ve iyi gerçevelenmiş bir hudut içinde fakat vefa ve sadakatle ta kibetmek şiarındayız (alkışlar).

Güçlkle söz veriyoruz, fakat söz verirken kendimizi çok kuvvetli bağlanmış buluyoruz. Aldığımız sözün sağlamlığı için mütemadi dikkat içindeyiz.

Bütün bu faaliyetlerin bir tek hedefi vardır: Kendi emniyetimizi objectif olarak temin etmeğe çalışırken herhangi bir yerde herhangi bir taarruzu teşvik etmek veya kolaylaştırmaktan dikkatle sakımmaktır (bravo sesleri, alkışlar).

Muhterem Efendiler;

Siyasetimizin bugünkü vaziyetini sadıkane ifade etmeğe çalıştım. İşlerimize bu zihniyet ve istikametlerde devamımızı teşvik ediyorsanız bunu reylerinizle bildirmenizi lûtfunuzdan bekleriz<sup>1</sup> (bravo sesleri, şiddetli ve devamlı alkışlar).

Başvekil İsmet Paşa (Malatya) — Arkadaşlar, çetin işleri başarmak için sizin kıymetli teveccühünüz kuvvetlerin en başındadır, en esaslısıdır. Her güçlüğü kolaylaştıran büyük kuvvettir (sürekli alkışlar).

#### ANAYASANIN 10 VE 11 İNCİ MADDELERİNİN DEĞİŞTİRİLMESİ MÜNASEBETİYLE

5 aralık 1934

Yüce Saygınlıklar:

Kadınların sayılab seçmek ve sayılab seçilmek hakkına sahibolmaları için yüce katınıza teklif sunuyoruz. Kadınlarımızın Türk tarihindeki halklı yerleri, erkeklerle beraber, daima, memleketin ve milletin mukadderatı üzerinde söz ve tesir sahibi olmalarıdır. Türk kadını tarihte ne vakit halklı ve itibarlı yerini bulmuşsa, budun mukadderatı üzerinde kendi tesirini gösterebilmiş ise, erkeklerle beraber karışık ve güç yurt işlerinde elele çalışabilmiş ise, işte o zaman, Büyük Türk Ulusu, kudreti ile, medeniyeti ile bütün dünyayı kaplamıştır (okay sesleri, alkışlar).

Arkadaşlar, Türk kadınının hakkı olduğu yerden ayrılıp bir süs gibi, memleket işine karışamaz bir varlık gibi, bir köşeye konması Türk ananesi değildir (okay sesleri). Türk ananesinin ve Türk anlayışının zıddı olan bir usuldür ki onun, Türk memleketlerinde yerleşmesi asırlarca —elemlerinizi ve acılarınızı tekrar uyandırmıyayım— geçirdiğimiz felâketlerin başlıcalarından birini teşkil eder (alkışlar, okay sesleri).

Arkadaşlar, eski alışılmış darbimeselleri tekrar edecek değilim. Ulusumuzun bütün ihtiyaçlarını, içinden ve yakından görmüş ve yetişmiş adamlar olarak, inançla söyleyebiliriz ki Türk kadınının geniş alanda ulus işlerine karışmasından istifade etmekteyiz, istifade edeceğiz.

<sup>1</sup> Oturumda bulunan 235 üyenin oybirliğiyle Hükümete güvenildiğinin bildirilmesi üzerine İsmet Paşa tekrar kürsüye gelmişlerdir.

Yakın gelecekte, Türk Devletinin ve Türk Ulusunun geniş kudretinin sırrı anlaşıldığı zaman, bunun başında, ilk günden beri Türk inkılâbının Türk kadınına verdiği haklar esaslı bir delil olarak ileri sürülecektir (okay sesleri, alkışlar). Bizim bugün yaptığımız bu teşebbüs, Büyük Millet Meclislerinin ve Türk inkılâbının yıllardan beri güttüğü siyasanın tam bir varımıdır.

İnkılâpçılar, yüce heyetiniz, bunu, yurdun ve ulusun menfaati ve iyiliği namına anlayışlarımızın yeni bir belgesi olarak gösterip övünebiliriz.

Ancak arkadaşlar, yeni teklifimizle. Türk kadınına bu hakkı bir lütuf olarak veriyoruz kanaatinde asla değiliz ve kimse bu kanaatte olamaz. Bizim kanaatimiz, anlamımız. Türk kadını için böyle vazifelere girmek, esasen hakkı olduğu, zulüm olarak çoktan beri geri bırakıldığı merkezindedir.

Diğer birçok memleketlerde nasıl olduğunu şimdi izah etmek istemem! Fakat bir memlekette ki, yurdun her tarafı istilâya uğradığı zaman, kadınlar ateş altında erkeklerle beraber omuz omuza çarşılar, memleketin geri kalan kısmını korumak ve beslemek için tarlanın kara toprağından yiyecek çıkarmaya uğraşırlar, elbette bu mevcudiyetlerin yurdun her köşesinde ve her tabakasında söz söylemeye hakları vardır (sürekli alkışlar).

Herhangi bir ülkede, kadınlar bu kadar ağır imtihanlar geçirmiş ise, orada kadınlara elbette bizim kanunen verdiğimiz haklar verilecektir. Şart, evvelâ kadınların, bizim kadınlığımız gibi çetin imtihanları göğüslemek için, bileklerinde, akıllarında ve yüreklerinde kuvvet olduğunu ispat etmiş olmalarıdır (okay sesleri).

Yüce arkadaşlar, Türk İnkılâbını, tarih anlatırken bunun bir kurtuluş olduğunu en başta söyleyecektir. Bu kurtuluşun muhtelif safhaları içinde de bilhassa kadınların kurtulmasını anacaktır. Bizim inkılâbımız, bu memlekette görülen birçok ıslahat teşebbüslerinden en baş ayrımlarından biri, kadınlığa verdiğimiz mevki ve kadın haklarını tanımakta gösterdiğimiz isabettir. Türk inkılâbı denildiği vakit, bunun, kadının kurtuluş inkılâbı olduğu beraber söylenecektir. Şimdi almakta olduğumuz teşebbüs, bu kurtuluş istikametinin tamamlanması, neticelenmesi ve en verimli bir hale getirilmesidir. Gelecek Büyük Millet Meclisinde kadın sayılarıyla beraber çalışmak; Büyük Millet Meclisinin, kuruluşundan beri, bu memlekete getirdiği feyizlerin daha çok genişlemesini, daha ileri verimlerde bulunmasını temin edecektir, kanaatindeyiz. Temiz, duru kanaatimiz budur (okay sesleri).

Arkadaşlar, bizim inkılâbımızı, gerek ona önderlik etmekte, gerek onu feyizli ve verimli kılmakta, Atatürk en anlatıcı bir surette temsil etmektedir. Kadınları hakkından mahrum edilmekle, yarı yarıya kötürüm bir hale gelen ulusumuzun üstünden bu baskıyı kaldırması, Atatürk'ün başlıca hizmetleri arasında sayılacaktır (alkışlar).

Yüksek heyetinizin şimdi gösterdiği tezahürü, Türk Ulusunun ilerlemesi ve yükselmesi için çalışan Yüce Önderimiz Atatürk'ün gayretlerini sevgi ve saygılarla karşıladığımızın esaslı ve yeni bir delili olarak alıyoruz.

Arkadaşlar, fevkalâde iyi işler başaran Büyük Meclis bütün umutlarına ermiş bulunuyor. Memlekete ettiğiniz hizmetlerin en parlaklarından birini, bugün, Teşkilâtı Esasiye Kanununun tadili ile yapmış olacaksınız. Gelecek nesil Dördüncü Büyük Millet Meclisinin büyük işlerini anarken, Türk kadınına bütün hakları vermek, kötü bir sistemin kendilerini karanlıkta bırakan usullerinden onları kurtarmak için gösterdiğiniz gayretleri daima şükranla, minnetle tekrar edecektir. Türk kadınının memlekete hizmetlerini, onun kurtuluşunu tamamlamakla taalamış oluyorsunuz.

Arkadaşlar, heyeti unumiyesini yüksek onayımıza lâyık görürseniz Türk Ulusu içinde yeni bir devre açacak olan kanunun müzakeresine geçilecektir. Bu kanunun müzakeresi ile, Türk kadınına, memleketin şurasında, burasında lâyık olduğu mevkii vermek için gösterilen tereddütleri zihinlerden silmiş olacaksınız. Türk kadını da, Büyük Millet Meclisinde, memleketin mukadderatı hakkında söz söylemek, kanunların ve alman tedbirlerin aile ve yurt için amelî ve faydalı olması hakkında kıymetli fikirlerini millete karşı ifade etmek fırsatını haklı olarak bulmuş olacaktır (alkışlar).

#### HÜKÜMETİN PROGRAMI HAKKINDA

7 mart 1935

Büyük Ulusun Sayın Vekilleri:

Hükümet şimdiye kadar olduğu gibi, sade bir program sahibidir. Ancak programı tatbik için sağlam bir azim ve katî bir karar ile çalışmak yolundadır.

Biz, inkılâpların vücuda getirdiği yeni Türk cemiyetinin içerden ve dışardan sulh ve emniyet içinde çalışıp ilerlemesini ve açılışını amaç tutuyoruz (alkışlar). Sulhun ve huzurun bulunmadan kala-

**cağma ve icabında ehliyetle ve fedakârlıkla korunacağına güven havası, yurdun imarı ve yurttaşın refahı için birinci şart olduğuna inanıyoruz.**

**Ekonomi alanında zamanın şartları ve istekleri gittikçe zorlaşmakta olduğunu görüyoruz. Biz, ülkenin ödeme kabiliyetini kolaylaştıracak bir ticaret sistemini takibetmeye mecburuz. Diğer taraftan memleket dâhilinde istihali ve istihlâki artıracak yeni ve geniş faaliyetleri teşvik etmeyi lüzumlu görüyoruz (alkışlar). Sanayileşmeye verdiğimiz ehemmiyet, her zamandan ziyade artmıştır.**

**Yeni bir ekonomik karar olarak yüksek heyetinize arz ederim ki Hükümet, smai muamelâtımızın dâhilde istihlâkini artırmak için özel tedbirler almaya karar vermiştir. Şeker, kömür, çimento gibi mahsullerin fiyatları üzerinde esaslı indirmeler yapılarak bunların içerde sürümleri artırılacağını sanıyoruz.**

**Hükümet, hem genel hizmet veya şirket masraflarını indirerek hem yerli ürün ve mamullerin bedellerini ucuzlatarak yurttaki yeni ve esaslı bir genlik açılacağına inanıyor. Deniz nakliyemizi ıslah etmek ve yenilemek ve umumiyetle tarifeler üzerinde ucuzluğa ve kolaylığa gitmek yolumuzdur.**

**Demiryollarının, rıhtımların ve limanların Devlet elinde bulunmasının faydaları her gün daha ziyade anlaşılmaktadır. Nakliyede ucuz ve ekonomik işletmeyi iltizam ediyoruz.**

**Sayın Sayılâvlar;**

**Dışarı siyasette sulh ve emniyeti korumak ve teşkilâtlandırmak için bütün kudretimizle çalışıyoruz. Dostlarımıza, taahhütlerimize sadakat ve genel olarak yakın komşularımızla iyi geçinmek için elimizden gelen her şeyi samimiyetle yapmak, siyasetimizdir. Bu siyasetin ana çizgileri içinde uluslararası hâdiselerini dikkatle takibediyoruz.**

**Sovyet İttihadı ile münasebetlerimiz her zamandan ziyade sıcak bir dostluk içindedir (alkışlar). Sovyet sanayiinin güzel eserleri sanayileşme hayatımızda ebedî dostluk hâtraları olarak yükselmektedir. Büyük Sovyet İttihadı ile yakın ve samimî dostluğumuz gerek siyaset alanında ve gerek her alanda her gün daha ziyade kuvvetlenmekte ve gelişmektedir (alkışlar).**

**Balkan Paktının, uluslararası sulhu için büyük kıymeti, her münasebetle parlak bir surette kendini göstermektedir (alkışlar). Müttefikler taahhütlerine sadıktırlar. Müttefikler birbirinin emniyetini kendi emniyetleri gibi tutmak zihniyetindedirler (alkışlar).**

İran ile aramızda mevcut olan dostluk ve güven siyaseti mutlu bir surette ilerlemektedir (alkışlar). Dost memleketin her vesile ile tesanüt ve muhabbet havasını zikretmek, benim için gerçekten bir kıvançtır (alkışlar).

Afgan Devleti ile aramızda öteden beri devam edegelen samimi dostluğumuz tabii bir surette inkişaf etmektedir.

Bulgaristan ile münasebetlerimizin dostça mahiyetinin delillerini bu komşu memleketin büyük salâhiyetli ağızlarından iğitmek, Türk Ulusunca yüksek değeri ile takdir edilmektedir. Aramızda iyi geçinmek, dostluğu artırmak ve Balkanlarda sulhun muhafazasında, müşterek büyük menfaatlerimizi görmek niyetlerimiz ki karşılıklı olduğuna şüphe etmiyoruz. geniş ve güzel tatbikata namzet bulunmaktadır. Balkan Devletleri arasında birbirinin saadetini özlemek zihniyetinin istikbal için hayırlı bir müjde olmasını dileriz.

Diğer büyük devletler ve diğer memleketlerle münasebetlerimiz dostane inkişafını takibetmektedir.

Sayın ve Sevgili Saylavlar;

Bizi çalışmamızda teşvik etmek kararında iseniz, bunu reylerinizle göstermenizi dileriz<sup>1</sup> (alkışlar).

Başbakan İsmet İnönü — Hatipleri dikkatle dinledik, istifade ettik. Sanayileşmenin icabı olan sosyal kanunları dikkatle hazırlıyoruz. Bu çalışma ilerlemiştir. Yakın bir zamanda Büyük Meclise takdim edebileceğimizi sanıyoruz.

Ucuzluk için uğraşmalarımızı zikrederken ancak birkaç örnek söyledim. Bu bir siyasettir ki diğer mevzularda da geniş olarak tatbik etmek istiyoruz (alkışlar). Ancak her mevzunun kendi özelliğine göre ayrıca bir tedbir istediğini takdir buyurursunuz. Faiz için söz alan arkadaşın bizim bu hususta birkaç seneden beri sebatla ve çetin bir mücadele takibettiğimizi zikretmem için vesile vermiş oldular.

Arkadaşlar, fena faizciliğin bu memlekette nasıl bir felâket olduğu takdir edilmiştir. Biz bunun için bir taraftan millî müesseselerde faiz haddini memleketin ekonomisiyle mütenasip olarak indirmeye çalışırken diğer taraftan vatandaşlar arasında bu sanata kabul edilebilecek bir istikamette yürüyebilmesi için ciddi tedbirler aldık. Arkadaşlarımızın sözlerini bu tedbirler üzerinde daha ziyade cesaretle yürüme için bir teşvik sayarım. Ölçüsünü kendimiz pek iyi bildiğimiz şahıslarımız için ve Hükümet için hatiplerin söyledikle-

<sup>1</sup> Bu demekten sonra bazı milletvekilleri tarafından ileri sürülen düşünceler üzerine Başbakan İsmet İnönü alkışlar arasında tekrar kürsiye gelmişlerdir.

ri güzel sözlere karşı minnetlerimizi takdim ederim. Bunları bizi daha ziyade çalıştırmak için bir teşvik sayarım<sup>1</sup> (bravo sesleri, sürekli alkışlar).

Başbakan İsmet İnönü — Hükümet yükü her ülkede ağır olduğu zamanlardayız. Sizin Hükümetinizin de çok ağır olan yükü ancak müzaheretinizle, yardımınız ve yol göstermenizle taşımak hale gelmektedir. Yüce güveninize değerli olmak için çok çalışacağız.

#### CUMHURİYET HALK PARTİSİNİN DÖRDÜNCÜ BÜYÜK KURULTAYINI KAPARKEN

16 Mayıs 1935

Yüce Kurultayın Sayın Üyeleri;

Büyük Kurultayın çalışması her bakımdan faydalı ve feyizli olmuştur. Geçmiş yılların işleri üzerindeki araştırmalarımız, bütün yurttaki dikkati çekmekten geri kalmıyacaktır. Büyük Partinin, Devlet işlerini yakından gözettiğine ve Parti Hükümetinin yurt ve ulus için çalışmasının nasıl incelendiğine güzel örnekler verdiniz.

Gelecek yıllar için Büyük Kurultayın verdiği yönergeler çok değerlidir. Her şeyden önce, Partinin programa koyduğumuz hükümler ulus ve ülke için yapıcı ve ilerletici etkelerini geniş ölçüde gösterecektir. İçerde ve dışarda bir daha ve iyice anlaşılacaktır ki Cumhuriyet Halk Partisi iyice kavranmış hareketli bir programı dölenle gütmektedir. Gerek devrim prensipleri, gerek Devlet idaresinde bütün ulusu kucaklayan bir partinin temel programının egemen olması, işlerin hem sağlamlığı, hem de bir ana yolda şaşmadan ve şahıslarla ilgili olmuyarak ve durmuyarak yürümesi için esas şarttır. Büyük Kurultay, programıyla, yurdun gelecek dört yılı içinde hangi ana yollarda yürüyeceğini göstermiştir. Bununla, Parti Hükümetiniz için bir program bildiriğinin aynı zamanda verilmiş olduğunu söylemek isterim.

Büyük Kurultayın yurdun içerdeki emniyetine verdiği önem ve bu yolda Partinin devrimci anlamı bir daha meydana çıkmıştır. Hükümetlerimizin, devrimci Partimizin çok dikkatli ve çok dölenli vasfına uygun olarak hareket edeceklerine emin olabilirsiniz.

Yurdun dışarı emniyeti için büyük ilgi gösterdiniz. Büyük Kurultayın, yurdu korumak için, gerek olursa, vatanın canlı ve cansız

<sup>1</sup> Bakanlar Kuruluna oybirliği ile güvenildiğinin Kamutaya bildirilmesi üzerine Başbakan İsmet İnönü tekrar kürsiye gelmiştir.



bütün araçlarını ortaya atacağını bildirmesi, bunu bir temel yasa olarak programda açıkça söylemesi; vatanın her bucağında beraberlik sesleriyle karşılandı. Vatan ve ulus aşkı, Partimizin başlıca varlığı olduğunun açıkça bilinmesi, dünyanın bu karışık zamanlarında Türkiye baysallığı için hayırlı bir gösteriştir.

Büyük Kurultay ekonomik işlerle özel bir dikkatle uğraştı. Ekonomik gelişmenin gelecek müspet verimleri üzerinde Kurultayın etkisi mutlu bir surette duyulacaktır.

Dördüncü Büyük Kurultay çalışmasına son verirken onun bütün üyeleri ulus yoluna hizmet için, tazelenmiş bir vazife aşkıyle ayrılıyorlar. Ulus sevgisini daha çok kazanmak için, hepimiz, feyizli bir yarış duygusu ile çalışacağız.

Ulu Önderimiz Atatürk'ün sevgileri, iyi dilekleri ve her zorluğa yetişen kurtarıcı ve yapıcı uyanıklığı sizinle beraberdir.

Cumhuriyet Halk Partisinin Dördüncü Büyük Kurultayı kapanmıştır.

#### BÜTÇE GÖRÜŞMELERİ MÜNASEBETİYLE

28 Mayıs 1936

Arkadaşlar;

Devlet hizmetlerinin tatbik olunacakları sahayı gösteren bütçe müzakeresi sona ermiştir.

Vekil arkadaşlarımız günlerden beri bu hizmetler üzerinde neler yapıldığını ve neler yapılması düşünüldüğünü izah etmeğe çalıştılar.

Bütçe tertibi, esasında zor bir iştir. Bir milletin sayısız ihtiyaçlarını o sene için doğru bir sıraya koymak, esasında çok dikkat ve hattâ maharet isteyen bir marifettir. Hazırlanmakta olan bütçenin en iyi bir bütçe olduğunu söyleyecek kadar iddialı değilim. Fakat sizin yüksek ve verimli çalışmanızla, yardımımızla meydana getirilen bu bütçe iyi bir bütçe addolunabilir. Devlet hizmetlerini takibederken istinadettiğimiz ana temelleri kısaca arz etmek istiyorum. Bunlardan birincisi bütçenin herhalde mütevazın olmasıdır. Senelerden beri takibettiğimiz ve bu sene de Büyük Meclisin tahakkuk ettirmekte hassas bulunduğu bu esas bizim için çok faydalı oldu ve ileride de çok faydalı olacaktır. Meydana getirdiğimiz eser hakiki mânasıyla tam ve mütevazın bir bütçedir.

Arkadaşlar; bilhassa son senelerde bütün dünyanın geçirdiği iktisadi şartlar yüzünden meydana çıkan ve bütçe muvazenesi kadar

mühim olan diğer bir âmil, döviz muvazenesi vardır. Biz, gerek bütçede ve gerek malî siyasetimizde döviz muvazenesini ciddi bir surette temin etmek için çok kayıtlı bulunuyoruz. Bu hususta Bütçe Encümeni bu sene hususi bir alâka gösterdi, hususi bir tedbir gösterdi. Bu tedbirlerin döviz muvazenesi noktai nazarından daha sağlam, daha emin bir vaziyet temin edeceğine inanımız vardır. Arkadaşlar; bütçe muvazenesi ve döviz muvazenesiyle beraber Devlet işlerinde takibettiğimiz diğer bir nokta da, her sene sarf ettiklerimizin her sene, herhalde istihsali artıracak surette olmasıdır. Ancak bu sayededir ki bir sene sonra millî, iktisadi noktai nazardan daha kudretli bir halde bulunuyoruz. İstihsali artırmak noktasından işaret ettiğim esas meseleler çok mühim olmakla beraber teferruat sayılabilecek birçok kısımlardan sarfmazar edersek, endüstri, ziraat, maden işlerinde hulâsa olunmuştur.

Bu prensiple idare olunan Devletin itibarı, dâhilde ve hariçte, derhal kudretlenmekte ve emniyetli bir hale gelmektedir. Bahtiyar olarak söylerim ki bu neticeyi kendi hayatımızda her sene fazlasiyle ihraz etmekteyiz.

Arkadaşlar; bu sayede temin olunan Devletin itibarını memleketin imarı için ve memleketin müdafaası için kıymetlendirmek, takibettiğimiz esaslı bir siyasettir. Memleketin her sahasının imarı için takibettiğimiz yolları arkadaşlarımız söylediler. Bu memleketin müdafaası için gösterdiğiniz alâkaya istinaden aldığımız yeni yeni tedbirleri yeni kanunlarla tahakkuk ettirecek sahaya koymuş oluyoruz. Bütün bu çalışmalar dâhilde ve hariçte, açık ve esaslı bir siyasete dayanmaktadır. Millî siyasetimiz senelerden beri takibettiğimiz âzami bir millî birliği temin eden yolda muvaffakiyetle ilerlemektedir.

Arkadaşlar; Türk Milletinin içerdeki beraberliği, kudreti bundan 15 sene evvelkinden büsbütün başka bir keyfiyettir. Bundan 15 sene evvel Atatürk'ün prensiplerinin ne netice vereceği malûm olmandan evvel Türk Milletinin gösterdiği itimat bugün Atatürk'ün memlekette yaratmış olduğu büyük varlık ve prensiplerle hakiki ve sarsılmaz bir iman haline gelmiştir (şiddetli alkışlar).

Haricî siyasette vekil arkadaşımız Hükümetin noktai nazarmı yüksek huzurunuzda izah etti. Biz sulhun sağlam ve devamlı olmasının ve milletler arasında elbirliğinin hakiki ve samimi taraftarıyız. Bu hususta bize düşecek olan vazifeyi ifada dikkatli bulunduk. Yine bize düşecek her yardımı ifaya mütehalik olacağız. Bütün dostluklarımıza ve taahhütlerimize karşılıklı riayet etmeyi daima seve-

**riz. Fakat biliyorsunuz ki bütün dünya bugün bundan 6 sene evvel girmiş olduğu büyük iktisadi buhran gibi şimdi de büyük bir emniyet buhranı içindedir.**

Bu buhran içinden ancak meseleyi bu ehemmiyetle görmek azmini, iradesini sağlam, çelikten tutmaya karar vermiş olan milletler ve bütün bu emniyetsizliğin tehlikesi kendisine teveccüh edecekmiş gibi dikkatli, kayıtlı ve hazırlıklı olan milletler ancak sağlam olarak çıkabileceklerdir (bravo sesleri, alkışlar).

Ufukta Türk Milletini sureti hususiyede tehdideden bir tehlikeyi görmüyoruz; bir insanın görebildiği kadar. Eğer ufuk arkasında görmediğimiz bir tehlike varsa öyle bir tehlikeden de korkmuyoruz (bravo sesleri, şiddetli ve sürekli alkışlar).

Müdafaa vasıtalarımızı en yeni silâhlanma fenninin en yeni icaplarıyla teçhiz etmekteyiz. Bütün milletin bunu bu kürsüden, benim ağzımdan işitmesini arzu ederim (bravo sesleri).

Her tedbirden evvel Türk Vatanının ve Türk Milletinin müdafasını kendi silâhından ve kendi iradesinden bekliyoruz (bravo sesleri, alkışlar).

İcabederse Türk Milletinin kadın ve erkek bir tek adam gibi nasırlı şahlandığını görmek beşeriyet için muazzam bir hâdise olacaktır (bravo sesleri, şiddetli ve sürekli alkışlar).

Her türlü vasıtaların üstünde, Türk Milletinin iradesi mesnetlerin en sağlamıdır.

Arkadaşlar; Türk Milleti bugün bundan 16 sene evvel birkaç kişi ile uğraştığı zamandan daha tecrübeli, sınırları daha sağlam, gözü daha pektir (alkışlar). Bu sözlerim içerde vatandaşlarıma vazifelerini hatırlatmak için bu güzel fırsattan istifade edilerek yapılmış bir vesiledir. Vatandaşlarımızın vazifelerine ve işlerine huzur ve emniyet içinde çalışmalarını için bir teminattır.

Bu sözlerim, dışarı âleme Türk Milletinin ve Türk Devletinin sullun muhafazası ve beynelmilel beraberliğin korunması için ihmal kabul etmez bir kudret olduğunu tebarüz ettirmek içindir (şiddetli alkışlar).

Bütçe müzakeresinin sonunda reyini verirken bu reyin Hükümet için bir itimat vesilesi olduğunu, bu sene bilhassa kaydetmek istiyorum. Bundan maksadın Büyük Meclisin bütün hâdiseler karşısında kesin ve üstün iradesini canlandırmak için bir vesile vermek, Hükümeti içinde bulunduğumuz geniş hâdiseler içinde taze itimadınızla yeniden teçhiz etmek için fırsat vermektir. Arkadaşlarım, büt-

çe için vereceğiniz reyler Hükümet için bir itimat reyi olduğunu nazarı dikkate almanız lâzımdır (sürekli alkışlar).

## BOĞAZLAR SÖZLEŞMESİNİN ONANMASI MÜNASEBETİYLE

31 temmuz 1936

Sayın Arkadaşlar:

Bugün Türk tarihinde ve siyaset tarihinde mühim bir eseri tamamladınız. Büyük Millet Meclisi büyük Türk Milletine karşı deruhde ettiği ağır vazifelerden bir mühimini muvaffakiyetle bitirmiş olduğu için iftihar edebilir.

Arkadaşlar, yeni Boğazlar Mukavelesi, Türkiyenin emniyetini ve hâkimiyetini milletler arasında teyideden güzel bir vesikadır.

Dr. Aras bu vesika ile yalnız Türkiyenin emniyeti için güzel bir hizmet ifa etmekle kalmadı. Beynelmîlel sulh dâvasının yorulmaz bir yolcusu olduğunu bir kere daha ispat etti (bravo sesleri, alkışlar).

Arkadaşlar, beynelmîlel muahedelerin herbiri bir devrin ifadesidir. Denilebilir ki yeni Boğazlar Mukavelesi 923 ten beri yeni Türk Devletinin siyasetini ve varlığını gösteren bir vesikadır.

Bu varlık, her şeyden evvel kudret ifade eder (bravo sesleri, alkışlar). Atatürk Rejiminin Türk Milletine bu kadar az bir zaman zarfında her sahada temin ettiği kuvvet, kudret ve itibar, beynelmîlel bir sahada tasdik edilmiş oluyor. Dahilî siyaset itibarıyla bütün milletimizi yeniden itimat ve iftihara garkedecek mühim bir hâdise karşısındayız (alkışlar).

Arkadaşlar, yeni Boğazlar Mukavelesi ile memnun olduğumuz diğer bir cihet de Türkiyeye, Türkiye siyasetine, milletler arasında gösterilen yüksek itimattır.

150 seneden beri âciz ve zayıf bir Osmanlı İmparatorluğu zamanında türlü şekillerle mevzubahis edilen Boğazlar Mukavelesinin 936 da Türkiye Cumhuriyeti için bulunan şekli, boğazların Türk Milletinin hâkimiyetine kayıtsız ve şartsız teslim edilmesidir (şiddetli alkışlar). Beynelmîlel sulh için, boğazlar üzerinde Türk Milletinin hâkimiyeti en emin çare olduğunu anlamak, beşeriyetin sulh hayatında bir tekâmül telâkki olunmalıdır (sürekli alkışlar).

Boğazlar Konferansından memnuniyetle çıkışımızın bir mühim sebebi, alâkadarların hepsinin de memnun çıkmış olmalarıdır. İştirak edenler kâmilen imza ettiler. Bu meyanda 923 mukavelesini ka-

bul etmemiş olan dostumuz Sovyetler de bizimle beraber imza ettiler. Bunu memnuniyetle kaydetmeyi bir zevk telâkki ederim. Ve size gene memnuniyetle haber veririm ki bu anda Sovyet İttihadında dahi Boğazlar Mukavelesi tasdik edilmiş bulunuyor (bravo sesleri, alkışlar).

Bu memleket bir buçuk aydan beri, helecan içinde konferans takibetti. Bu milletin hususiyetlerini yakından tanıyanlar ve bu milletin tarihini bilenler, bunu gayet tabii bulacaklardır. Boğazlarda yatan ölümlerden her evde bir hâtıra vardır. Türk Milleti bunca seneden beri kahramanların hâtrasına karşı boğazlar üzerinde eksik kalmış bir vazifesi olduğu kanaatinde idi. Mukavelenin imzasını bütün memleket gece yarısı olduğu halde açık meydanlarda sabırsızlıkla bekledi, neticeyi öğrendikten sonra günlerce bayram yaptı. Büyük Millet Meclisinde hatipler. Türk Milletinin anlayışına ve hislerine sadık tercüman olmuşlardır. Eminim ki bütün memleket bunları öğrendiği zaman ayrıca gurur ve zevk hissedecektir. Yüreğinde duyduklarının: Büyük Millet Meclisinde söylenmiş olmasından bahtiyarlık duyacaktır.

Arkadaşlar, Türk Milletinin siyasetinin beynelmilel bir emniyet kazanması, üzerinde durulacak bir noktadır. Bu bize yalnız gurur ve bahtiyarlık vermiyor. Vazifelerimizin ağırlığını ve mesuliyetleri de hatırlatıyor.

Bizim, yeni Türkiyenin siyasetini anlamak için, onun zihniyetini de bilmek lazımdır. Bizim zihniyetimiz, imparatorluğun beynelmilel âleme mal etmiş olduğu kanaatlerden büsbütün başkadır. Biz, beynelmilel beraberlik ve sulh hayatında çalışırken geçmiş hâtıralardan asla kin tutmuyor ve asla intikam takibetmiyoruz. Arkadaşlar, bunun kadar mühim olan bir şey daha vardır. Biz, korkuya müstenit bir siyaset bilmiyoruz (bravo sesleri, sürekli ve şiddetli alkışlar). Biz, zannediyoruz ki haysiyetli ve kudretli adamlar, birbiriyle iyi geçinmek yolunu insani hislerle bulabilirler. Bunun gibi, milletler de haysiyetli ve kudretli olarak sulh dâvasında beraber yürümek çaresini bulabilirler (bravo sesleri, alkışlar). Hukukan, boğazlara kayıtsız hâkim olduğumuz zaman, yani teslih etmiş olduğumuz bu zamanda dahi söylüyorum ki, beynelmilel siyasette müstakim sulhçu bir yol takibetmekten ayrılmıyacağız (alkışlar).

Bizim bu siyasetimizi hoş görenler bizimle beraber çalışmaktan istifade edeceklerdir. Bizim bu siyasetimizden ayrı bir siyaset takip edeceğimizi umanlar elbette inkisara uğrayacaklardır.

Arkadaşlar, boğazların hukukan silâhsız bulunduğu şu kadar se-  
ne zarfında yapılabilecek olan birçok şeylerin ihmal edildiğini farz  
etmezsiniz. Şimdiye kadarki şartlar dahilinde dahi eğer Türk Vata-  
nı tecavüze uğrasa idi müdafaa için birçok hazırlıklar yapılmıştır.  
birçok tertipler alınmıştır. Bunun için söylüyorum ki; şimdiye kadar  
boğazların hukukan silâhsız kalmasından, her türlü teslihi yapmak-  
ta olduğumuz yeni devresine kadar, bu memleket parçasını bir gün  
olsun tedbirsiz bırakmış değiliz (alkışlar).

Yeni Boğazlar Mukavelesinin bize verdiği vazifelerin orada bir-  
çok masrafları icabettireceğine şüphe yoktur. Türk Milleti emniyet  
ve müdafaa meselelerinde çok hassastır. Daha mukavelenin imzası  
mevzubahis olur olmaz, her tarafta bunun masrafa lüzum göstere-  
ceği idrak olunmuştur. Hattâ bu yüzden birçok vergiler konulması  
tabii görülmüştür. Fakat arkadaşlar, dün de Maliye Vekilimizin söy-  
lediği gibi, size haber vermeliyim ki, biz, takibettiğimiz malî siya-  
set dâhilinde, memleketin müdafaa için icabeden vasıtaları bulabi-  
leceğimiz kanaatini muhafaza ediyoruz (bravo sesleri, alkışlar).

Türk Milletinin icabederse, yapacağı fedakârlıkların hududu  
olmadığını biliriz. Size haber verebilirim ki, bugün boğazların ye-  
niden teçhiz olunması için vergi koyacak ve yeniden külfetler koya-  
cak değiliz. Biz memleketin iyi bir iktisadi ve malî siyasette elde ede-  
ceği tabii inkişafın diğer ihtiyaçlara olduğu gibi, ordusunun ihtiya-  
cına da kâfi geleceği kanaatini muhafaza ediyoruz. Malî siyasetiniz  
bu noktai nazardan bir iki defa misalini gösterdiğimiz gibi, mevcut  
vergilerden bazılarını indirmeye mütemayildir. Bugünkü siyasetiniz  
budur.

Beynelmilel vaziyet fevkalâde bir mecburiyet göstermezse, bu  
takibettiğimiz malî siyasete devam edeceğiz.

Arkadaşlar, Türk Milleti huzurunda konuşurken ona hakikat-  
leri olduğu gibi söylemek lâzımdır. Elde ettiğimiz neticeler, şu ka-  
dar senelik çalışmamız ve icabederse bütün varlığımızı memleket için  
ortaya koyacağımız zihniyetinin hâsılasıdır. Büyük neticeler, alın-  
dığı andan itibaren ilânihaye teminat altına alınmış değildir. Millet-  
ler hayatında ilânihaye teminat veren nokta milletin fâsılasız haya-  
tiyet gösterecek olan iradesidir. Milletlerin hayatı, daha ziyade iler-  
lemek, daha ziyade çalışmak ve daha kuvvetli olmak için mola bil-  
miyen, daimi bir ilerlemeden ibarettir (şiddetli ve sürekli alkışlar).

Göçmüş olan imparatorluktan sonra kurulan yeni Türk Devle-  
tinin zihniyetinde hayatiyet, enerji, nefes almak kadar her gün lâ-  
zım olan bir unsurdur. Bunu Türk Milletine söylemeliyiz. Bundan

on beş sene sonra Türkiyeyi bugünkü gibi değil, bundan on kat daha yüksek, daha kudretli, daha ileri bir hale vardırmayı hepimiz bir vazife bilmeli ve bunu herkese anlatmalıyız.

Arkadaşlar, bütün millet bizi işitiyor. Kendisinin Atatürk Devrinde, Atatürk Rejiminde, ona karşı gösterdiği bağlılık ve onun siyasetini takibetmek için gösterdiği dikkatle elde ettiği neticeden, aynı yollardan yürüyerek daha büyük neticeler elde etmek için bütün varlığımızla daima çalışacağımıza söz veriyoruz (bravo sesleri, alkışlar). Millet hayatında kuvvetli birlik ve bu memleket bir tehlikeye uğrarsa hepimiz bir tek kişi gibi bütün varlığımızla ortaya atılarak, memleketimizin sınırlarında her suretle hazır bulunacağımıza söz veriyoruz (sürekli alkışlar).

Şimdi arkadaşlar, bu uğurlu toplantımızı bitirirken Hükümete gösterdiğiniz teveccühü reylerinizle bildirmenizi ve bu suretle Hükümete, ağır mesuliyetler içinde, yeniden taze neşe ve hayat vermenizi isterim<sup>1</sup> (alkışlar).

Başvekil İsmet İnönü (Malatya) — Arkadaşlar; gösterdiğiniz teşvika ve müzaherete teşekkür ederim.

Tatil esnasında memlekette yapacağımız tetkiklerle yeniden büyük hizmetler ifa etmenize vesile vermenizi temenni ederiz (sürekli ve şiddetli alkışlar).

ATATÜRK'E VE İSMET İNÖNÜ HÜKÜMETİNE HATAY İŞİNDE ELDE  
EDİLEN BAŞARIDAN DOLAYI KAMUTAYCA TEŞEKKÜR EDİLMESİ  
HAKKINDAKİ ÖNERGE ÜZERİNE

29 Ocak 1937

Muhterem Arkadaşlar;

Hatay dâvası Cemiyeti Akvam Meclisinde alâkadarların da ihtihakı ile bir ittifak kararına müncer olmuştur (alkışlar).

Cemiyeti Akvamın bu millî mesele üzerinde verdiği kararı, bütün alâkadarlar memnuniyetle telâkki etti. Bizim de varılan neticeyi memnuniyetle telâkki ettiğimizi yüksek huzurumuzda söylemekte zevk duyuyorum.

Bu, çetin bir mesele idi. Şu kadar sene evvel tâyin edilmiş olan hakların birçok sahalarda umumi ve müphem kalmış zannolunan

<sup>1</sup> Oturumda bulunan 352 üyenin oybirliğiyle Hükümete güvenildiğinin bildirilmesi üzerine Başvekil İsmet İnönü sürekli ve şiddetli alkışlar arasında tekrar kürsüye gelmişlerdir.

mânasına şimdi sarıh, ameli mahiyetini tâyin etmek vazifesi vardı. Biz ilk günden itibaren ta 1921 de Suriye ile Türkiye arasındaki hududu tâyin eden anlaşmalar yapılırken ve Fransızlarla muhtelif muahedeler aktedilirken Antakya ve İskenderun mmtakasında hususi bir takım şartların tahakkuk etmesini esas tutarak muahede akdetmiş olduğumuz kanaatinde idik. Bu kanaatimiz samimî idi. Bu dâvada samimî ve ciddi olduğumuzu anlatmak lâzımdır. Neticede muvaffakiyet bütün dünyanın bu samimiyete inanışı ile kaabil olurdu.

Cemiyeti Akvamın bir anlaşma neticesine varması bu müessese için hakiki bir zafer mahiyetindedir. Cemiyeti Akvamın muzaffer olması bizim beynelmilel siyasetimizde de mesut bir neticedir. Şimdi alâkadar milletlerin ve temenni ediyoruz ki, bütün milletlerin müşterek vicdanında Cemiyeti Akvamın gün geçtikçe daha iyi beliren bir müessese haline gelmesi büyük arzumuzdur. Türkiye buna elinden geldiği kadar faydalı olmaya çalışmaktadır (alkışlar). Onun için Cemiyeti Akvamın bu kadar mühim bir meselede kendi muvaffakiyetini tecessüm ettirerek çıkmış olmasını ilerdeki çalışmaları için ve nihayet beynelmilel politika için iyi bir alâmet telâkki ediyoruz. Bu münasebetle Cemiyeti Akvamda bulunan arkadaşlar bizim bu millî meselemizde yakından uzaktan emek sarf etmiş olan âzalar, Türklerin mütehasis olarak dinledikleri güzel sözler söylediler.

Mösyö Litvinof, Hatay meselesinde, Sovyet İttihadının Türkiye ve Fransa arasındaki hususi vaziyetini belâgatle ifade ederken gerek Türkiye ile olan dostluğu ve gerek Fransa ile olan bağları bizi memnun edecek bir surette tebarüz ettirmiştir. İlk günlerden beri Sovyet Rusya ile aramızda teessüs eden dostluğun aynı kuvvetle devam ettiğini ihsas etmişlerdir. Biz de Sovyet Rusya ile olan dostane münasebatımızın ilk günlerdeki kadar samimî ve ciddi olduğu zihniyetini muhafaza etmekte devam ediyoruz (alkışlar).

Müttefiklerimiz namına Cemiyeti Akvamda bulunan Romanya'nın söylediklerini de hakiki bir memnuniyetle telâkki ettik. Balkan komşu ve müttefiklerimizin dâvamızı dinlemek için gösterdikleri dikkat bizim daima teşekkürle anacağımız bir gösteri olmuştur.

Arkadaşlar, bu meseleyle İngiliz Hariciye Nazırı, bütün Türkiye'yi mütethassis edecek bir mebzuliyetle emek sarf etmiştir (alkışlar). İngilterenin vaziyeti ilk günden itibaren iki dost memleket arasında, her ikisini memnun edecek bir hal tarzı bulmak için ciddi bir kaygı besler halde idi. Vakit, vakit gazetelerde İngiltereden, kâh birimizi ve kâh diğerimizi fazla iltizam eder surette görülen manzara, bu memleketi, İngilterenin uzlaştırma politikasında varacağı ne-



tice üzerinde vakit vakit düşündürmekten hali kalmamıştır. Ancak İngiltere, Hatay dâvasında Fransızlarla Türkler arasında bir uzlaşma olması için, sarf ettiği emeklerin müspet bir neticeye varmış olduğundan, ne kadar memnuniyet hissederse, Türk efkârı umumiyesinin İngiliz politikasına karşı beslediği itimadın ayrıca kuvvetlendirilmesinden de memnuniyet hissetmek haklı olacaktır (alkışlar).

Cemiyeti Akvamın bu çalışması ve Hatay dâvasının bu suretle alâkadarları memnun edecek bir surette bitmesi, dünyanın bugünkü vaziyetinde sulh lehine kazanılmış büyük bir eserdir. Şurasını memnuniyetle zikretmeliyim ki Avrupanın muhtelif siyaset kutbunda bulunan memleketler bizim dâvamıza, umumiyetle müzaheret göstermişlerdir. Belki müzaheret sözünü pek kuvvetli bulacaksınız. Fakat umumi surette sempati ile, tecevüh ile karşılamayan hemen hiçbir memleket hatırlamıyorum. Alman matbuatı iyi karşıladı. İtalya efkârı umumiyesi bizim bu dâvada noktai nazarmızı alâka ile dinler ve iyi telâkki eder manzarayı esirgemedi. Türk efkârı umumiyesinin bu kadar endişeli ve dikkatli bir surette meşgul olduğu bu millî dâvada büyük Avrupa memleketlerinden inikâs eden dostane tezahürattan mütehasis olmadığımızı düşünmek doğru değildir. Türkler bu tezahürattan mütehasis olmuşlar ve her birine lâyık olduğu kıymet ve ehemmiyeti atfetmişlerdir (alkışlar). Doktor Tefvik Rüştü Aras, ümid ederim ki Büyük Meclisin yüksek itimadına yenilenmiş ve artmış bir surette mazhar olduğu halde yakın bir zamanda İtalya Hariciye Naziriyle görüşecektir.

Akdenizde İngiltere ve İtalya anlaşmasından sonra husule gelen hava Akdenizde bulunan devletlerin emniyeti ve birbiriyle iyi geçinmeleri lehine mühim bir salâh kaydetmiştir. Doktor Tefvik Rüştü Aras, Akdenizin bu yeni havasında İtalya ile görüşürken aramızda bulunan boğazlar meselesi üzerine de temas etmek fırsatını bulacaktır. Ümid ediyoruz ki muğlak olan meselelerin memnuniyeti mucip olacak bir surette hallolunması, yalnız aramızdaki dostluk ve emniyet vaziyetini alâkadar eden mesele olarak değil, bütün Avrupada sulh zihniyetini, emniyet havasını kuvvetlendirmek itibariyle sulh dâvası için faydalı olacaktır.

Arkadaşlar, Avrupada sulh meselesi, bilhassa İspanya hâdiselerinden sonra çok endişeyi mucibolmuştu. Bir aralık İspanyada çarpışan siyasetlerin hattâ bazı diyışlere göre kuvvetlerin, bütün Avrupada fena emrivakiler husule getirmesi pek yakın zannediliyordu. Ben zannediyorum ki, İspanya hâdiseleri çok felâketli tezahürlerinden sonra belki de sulhun muhafazasındaki hikmeti hepimize anlat-

mıŒ olması itibariyle ayrıca dikkate değer bir netice verecektir. Az çok müsellah ve muharebe etmeye alıŒık olan milletlerin birbirine karŒı mücadelesini gösteren İspanya hâdiseleri nazari olarak umulan askerî neticeleri süratle vermedi, bilâkis netice almaksızın aylardan beri az çok müsellâh olan kütleler birbirine karŒı mevcudiyetlerini pekâlâ muhafaza edebiliyordu. Vakaa askerî bir neticeyi elde etmek güç olmaya mukabil, silâhların tahribatı Œu kadar sene evvelkine nispetle pek ziyade olduğu anlaŒılmıŒtır. Yeni harblerin eskisinden farkları çabuk netice verme bakımından değil, tahribatının daha korkunç ve daha felâketli olmasından ibaret olacağa benziyor. Aklı baŒında olan devlet adamlarının sulhu muhafaza etmeyi, sırf maddi ve askerî bakımdan daha çok akıllı hareket sayacaklarına, İspanya hâdiselerinin yeni bir misal olacağını zannederim (sürekli alkıŒlar, bravo sesleri). Bu mlhazalarımı milletlerin konuŒarak ve uzlaŒarak sulhu muhafaza edebilmelerindeki yüksek kıymeti ve Cemiyeti Akvamın bir sulh müessesesi olarak lâyık olduğu büyük kıymetlerini tebarüz ettirir ümidindeyim. İspanyadan bir tecrübe mŒahedesi olarak bahsediliŒimin fenni bakımdan mazur görülmesini dilerim. Bunu söylerken İspanyol Milletinin felketlerinden gök müteessir olduğumuzu ilâve etmek isterim. İspanyol millete kuruluŒ ve saadet temennimiz halistir.

ArkadaŒlar, meselemizde doğrudan doğruya alkaları olan Türkiye ve Fransa mŒkl bir vaziyet içinde olarak bir neticeye varmak için ciddi emek sarf etmiŒlerdir. Fransanın gerek kendi meseleleri olarak, gerek Suriyelilere karŒı içinde bulduklarını kabul ettikleri taahhüt bakımından ve nihayet Türkiye ile Fransa arasındaki iyi münasebetlere kıymet atfetmek siyasetiyle sarf ettikleri gayreti takdir etmek için arkadaŒım Doktor Tvfik RŒt Arasın Cemiyeti Akvam Meclisinde söyledikleri sözlere iŒtirak etmek isterim.

ArkadaŒlar, Œimdi size bu kadar geniŒ ve dolaŒık noktai nazarları telif etmek hususunda İsveç Hariciye Nazırının raportör olarak sarf ettiği kıymetli mesaiyi takdirle ve teŒekkrle yad ettikten sonra asıl mesele, Hatay meselesi üzerinde varılan neticeyi tahlil etmek istiyorum. Cemiyeti Akvamda kabul edilmiŒ olan karar bir prensip itilfı addedilebilir. Gerek kanun bakımından ve gerek amelî olarak bundan sonra hazırlanacak iŒlerin temelini teŒkil eden ana prensipler Cemiyeti Akvamda umumi bir kararla teŒbit olunmuŒtur. Sancak mntakasının ayrı bir mevcudiyet olduğu kabul olunmuŒtur. Zaten bizim dâvamız esas olarak bundan ibarettir. Bu ayrı mevcudiyet dahilî bütün iŒlerinde tam bir istiklle malik olmuŒtur Bu mnta-

ka, Sancak mmtakası resmî dil olarak Türkçeyi, tesbit etmiştir (alkışlar).

Bu prensipler, beynelmîlel âlemin en büyük müessesesi ve salâhiyeti tanıyan ve bütün alâkadarların rızasıyla, iltihakiyle katiyet kesbetmiş olan Cemiyati Akvam müessesesinin kararıdır. Sancağın bu idare şeklini mahfuz tutabilmek için müeyyideler alınmıştır. Bu esas prensiplere temas eden hükümler ancak Cemiyeti Akvamın muvafakatiyle alınabilir. Cemiyeti Akvamın Sancağın mevcudiyetini temin etmek için icabında Türkiye ve Fransaya tahmil edebileceği vazifeler her iki hükümet tarafından taahhüt olunmuştur.

Sonra Sancak mmtakasının mülki tamamîyetinin temini gene Fransa ve Türkiye tarafından taahhüt olunmuştur. Nihayet Türkiye - Suriye hududunun masuniyetini temin eden üçlü bir muahede; Türkiye, Fransa, Suriye arasında ayrıca aktolunacaktır.

Arkadaşlar, ayrı bir varlık, resmî dili Türkçe olan ve dahilî bütün işlerinde tam bir istiklâlî sahip olan Sancak mmtakasının icra kuvvetleri ve teşriî kuvvetleriyle Suriyenin icrai ve teşriî kuvvetleri arasında irtibat unsurları ayrıca ihzar olunacaktır. Bütün bu mülâhazaların ve kısa mâruzatımla anlaşılıyor ki Sancak mmtakası bir Türk memleketidir. Burada Türklerin ayrı bir mevcudiyeti ve kendilerine mahsus idareleri olmalıdır tarzında, asgari haddinde, beynelmîlel âleme anlatmak istediğimiz dâva esas itibariyle hak kazanmış, kabul edilmiştir (bravo sesleri, alkışlar).

Bunu amelî bir şekle sokmak için yapılacak olan birçok işler daha vardır. Sancağın ana kanunu yapılacak, statüsü yapılacak ve biraz evvel arz ettiğim muahedeler gerek Fransa ile Türkiye arasında ve gerek Türkiye, Fransa, Suriye arasında üçlü olarak yapılacaktır. Bu işler çok ehemmiyetli şeylerdir. İstihsal olunan neticelerin amelî ve faydalı olarak istikrar bulması ancak gelecek işlerin iyi yapılmasıyla kaimdir.

Yapılacak işlerin ehemmiyetine bu temasın, Cumhuriyet Hükümetinin beynelmîlel sahada elde etmiş olduğu ve ancak bütün alâkadarların müşterek muvaffakiyeti saymakla zevk duyduğumuz eserin bir ârızaya uğramadan faydalarını gösterebilmesi için daha çok dikkat sarf etmeye lüzum olduğunu ve bizim diğer eserleri asıl maksada muvafık olarak vücuda getirmek için daha çok çalışmamız lâzım geldiğini arz etmek içindir.

Arkadaşlar, yapılacak işlerin iyi yapılmasını kolaylaştıracak olan tek unsur, şimdîye kadar anlaşmayı temin etmiş olan unsur ve usuldür.

Bizim hakiki maksadımızın ne olduğunu karşı tarafın bilmesi ve karşı tarafın bu dâvada temin olumuş olan faydaların muhafaza olunacağına inanması yeni akitlerin tamamlanmasını mümkün kılacaktır. Bunları size Türk efkârı umumiyesinin varılan neticeyi iyi telâkki etmesi ve bundan sonra yapılacak işler hakkında tereddüde düşmemesine hizmet için söylemek benim için büyük bir zevktir (alkışlar).

Arkadaşlar, şimdi meselenin asıl nazik tarafını, yani Suriyelilere taallük eden tarafını huzurunuzda açık yürekle ve serbest zihniyetle münakaşa etmek isterim.

İşitiyorum ki, bu elde edilen netice Suriyede huzuru mucip bir surette telâkki edilmekte değildir. Şurada burada Cemiyeti Akvamda verilen kararın hoş görülmediğini tazammun eder gösterişler yapılmaktadır. Ben, zannediyorum ki Cemiyeti Akvamda verilen kararın bizzat Suriye için ne kadar faydalı ve hele istikbal için ne kadar feyizli olduğu lâykiyle anlaşılmamaktadır. Bu anlaşmanın Türkiye kadar Suriyeye de faydalı olduğunu anlatmak için aklı erenler emek sarf ederlerse bu emekler hayırlı olacaktır.

Her şeyden evvel Türk gazetelerine bütün Hatay dâvasında takibettikleri iyi hattı hareketten dolayı teşekkür etmek isterim. İyi hattı hareket, Türk dâvasını, vazifeleri olarak, gerek içerde ve gerek memleket dışında iyi anlatmak için ciddî gayret sarf etmeleridir. Bunun kadar memnun ve müteşekkir kaldığım cihet Türk gazetelerinin münasebette bulunduğumuz haricî âleme çatmamak için cehrinefs etmeleridir. Bilhassa Arap âlemini incitmemek için hakiki bir dikkat göstermeleridir.

Eğer münakaşaya düşen her dâvada iki taraftan birinin sevinç göstermesi diğer tarafın behemehal kaybettiği mânasını tazammun etmek lâzım gelirse Türk efkârı umumiyesi seviniyor diye Suriyelilerin sevinmemesi lâzım gelir. Zannediyorum ki bizim Suriyede gördüğümüz tezahürat bu kadar basit bir mantıktan neşet etmektedir. Halbuki bu meselede vaziyet büsbütün başkadır. Bugün Fransız gazetelerinin hulâsasını okumakla Fransız efkârı umumiyesinin bu dâvada Türkler kadar sevindiğini görmek, benim için hakiki bir zevk oldu. Elbette Fransa, Hatay dâvasında Suriyelilerin noktai nazarını ve menfaatlerini Suriyeliler hesabına, takdir olunacak ciddiyet ve metanetle müdafaa etmiştir. Böyleyken herkesin sevinmesi, meydana çıkan eserin herkesin menfaatine yarar hakiki bir sulh eseri göziyle görülmesindedir. Şimdi Suriyelilere ait olan menfaati benim dilimden izah ettiğim zaman ümidediyorum ki insaf sahibi olanlar

böyle bir muahedenin vücuda gelmesini temin ettiğinden dolayı hiç olmazsa bizim kadar mütesekkir kalacaklardır.

Arkadaşlar, Sancakta Türk mevcudiyeti ve bunların kendilerine mahsus müstakil bir idareye malik olmaları, ilk günden itibaren söylemeyi ihmal etmediğimiz veçhile bu memleket için hakiki ve açık bir meseledir. İşte bu meselenin hallolunmamış bulunması ve işin müphem kalması, birçok ihtilâflara sebeb olacak bir vaziyetin açık bulunması, elbette Suriye ile Türkiye arasında daimi olarak dikenli kalacak bir ihtilâf mevzuu idi. Böyle bir mevzuun ortadan kalkması ve Türkiye münasebatının sağlam bir âtiye bağlanması bakımından Türkiye için olduğu kadar Suriye için de hakiki bir faydadır.

Arkadaşlar, Sancak halkının memnun edilmemiş olarak, hakları ve vaziyetleri şüpheli bulunduğu halde Suriyelilerle iyi geçinmesi mümkün değildi. Yeni doğan Suriye Devletinin — ki onun refahını, saadetini ve gün geçtikçe medeni âlemde inkişaf etmesini Türkler hakiki bir memnuniyetle takip ve seyredeceklerdir — Suriye Devletinin içinde ve hududunda Sancak gibi mühim bir mmtaka halkının küskün ve dargın bir haleti ruhiye içinde bulunması o memleketin dahilî ve daimi geçimi için hakiki bir eksiklik ve fanalıktır. Suriye bundan da kurtulmuş oluyor. Arkadaşlar, Sancakın mülki emniyetinin Fransa ve Türkiye tarafından temin olunması Suriye için mühim bir menfaattir. Sancak gibi sahilin mühim bir kısmının, türlü taarruzlara karşı iki devlet tarafından ayrıca teminata alınması bilvasıta Suriyenin mühim bir kısmının askerî ve siyasi mahfuziyeti için pahası biçilmez bir nünettir. Müstakil devlet mesuliyeti ile işe başladığı zaman devlet adamları, memleketin dahilî geçimini takviye eden ve diğer devletlerle haricî emniyetini artıran muahedelerin ne kadar kıymetli olduğunu amelî olarak her gün hissedeceklerdir.

Arkadaşlar, Cemiyeti Akvamın verdiği kararlarda üçlü olan, Türkiye, Suriye ve Fransa muahedesi Suriye hududunun masuniyetini temin etmektedir. Bu menfaat, doğuşunu selâmladığımız Suriye Devleti için hakiki bir faydadır. Bütün bu ihtilâflar esnasında Suriye hududu meselesinin açıktaki bulunduğunu biz notamızda söyledik. Bunu söylerken hudut meselesini halleden esas vesikaların bizim noktai nazarlarımızda tamamiyle şart teşkil eden meselelerden birisi hallolunmadığı için kendimizi böyle bir hukuki içtihatla haklı addetmiştik. Suriyenin en çok hududu Türkiye ile olan hudududur. Bu hududun teyidolunması ve bu hudut masuniyetinin Fransa, Türkiye ve Suriye arasında taahhüt olunması, bu memleketin emniyet

çinde yaşaması için ve komşusuna sülh ve emniyet temin eden hakiki bir mesnettir.

Arkadaşlar, bütün bu münakaşalarda Türkiyenin siyasetinin ve noktai nazarının iyi anlaşılması gibi bir fayda bizim için çok değerli olduğu kadar komşularımız için de çok değerlidir. Bir zaman zannedilmiştir ki biz, bu dâvayı gizli maksatları setreden bir vesile olarak çıkardık. Böyle bir isnadın yersiz ve haksız olduğunun anlaşılması için bu dâvanın müzakeresinde bütün maksatların yakından tetkik olunması ve nihayet varılan neticenin herkesin maksadını aşikâr bir surette göstermesi lâzımdır.

Biz Sancaktaki Türk halkının milli varlığını, kültürünü, hal ve istikbalini teminat altına almaya ne kadar ehemmiyet vermişsek bunun haricinde hiçbir maksadı tazammun edecek hüküm ve gösterişlerden de o kadar iktinabetmeye çalıştık. Zaten devletlere emniyet telkin eden, Cemiyeti Akvamda dâvamızı nazarı dikkate aldırان ve nihayet Fransız efkârı umumiyesini, Cemiyeti Akvam efkârı umumiyesini Türk dâvasını diğer noktai nazarlarla telif etmeye çalışır bir karar aramaya sevk eden başlıca haleti ruhiye dâvamızdaki ciddiyet ve samimiyetimizdir. Şimdi Suriye Devletinin, Türklerin maksatlarının bu kadar açık olduğunu ve hiçbir muzmerleri olmadığını bir daha tecrübe ederek aramızdaki münasebetlerin teminat altına girmiş olması, kıymeti yüksek bir neticedir.

Arkadaşlar bütün bu mülâhazaları, Arap âlemi içinde bizim maksatlarımızı iyi anlamıyacak olanların, iyi anlamalarına yardım etmek için ve bizim maksatlarımıza hulûl edebilecek tecrübe ve teveccülhte olan fikirlerin vatandaşları arasında anlatılabilmelerini kolaylaştırmak için söylüyorum. Müstakil Suriye Devleti ile münasebet meselesi bizim siyasetimizde daima birinci derecede ehemmiyeti haiz olacak meselelerdendir. 10, 15 seneden beri ümidettik ki eğer Suriyede müstakil bir devlet vücuda gelirse ve bu devlet millî menfaat ve siyaseti hulûs ile takibetmek imkânına malik olursa bu, Suriye ile Türkiye arasında iyi münasebetlerin inkişafı için yeni ve mesut bir devre olacaktır. Bu ümidimizin vücut bulması yakın senelerin eseri olacaktır. Yeni devre başlarken açılmış olan münakaşa, Suriyelilere bizim kendileriyle iyi komşuluk münasebatına verdiğimiz ehemmiyeti tebarüz ettirmek için vesile oldu.

İki memleket arasında iyi komşuluk ve emniyet hislerinin ve beraber çalışmanın vereceği nimetler hiçbir siyasetin temin edebileceği menfaatten az değildir. Eğer Suriye ile Türkiye arasındaki müstakbel münasebetler bizim hudutlarımızın emniyetini ve bizim iyi kom-

guya malik olduğumuz hissini birde hâsıl ederse ve komşumuz da bize karşı iyi hisler beslerse her iki memleketin bundan edeceği istifade pek büyük olur. Suriye Devleti kendisi için bahtiyar olarak açılacak istiklâl devrinde birçok meseleleri halletmek vazifesi karşısında kalacaktır. Böyle ağır vazifeleri halledecek olan devletin hudutlarında, komşularından emin olarak çalışması sınırları rahat ettiren ve insanların gayretlerini ve emeklerini çok semereli ve velût kılan hususi bir mazhariyettir. Görüyorsunuz ki bu anlaşma, Suriye tarafından eğer iyi düşünülürse tereddüt edilecek değil Türkler kadar, Fransızlar kadar ve bizi bu hususta teşvik etmiş olan diğer sulhsever devletler kadar sevindirecek, övündürecek ve lehinde tezahürler yapılacak bir hâdisedir.

Arkadaşlar, Türk efkârı unumiyesinden, Türk gazetelerinden, bu nazık zamanlarda hudut haricinden aldığımız havadisleri iyi yüreklerle karşılamalarını ve meseleyi kâfi derecede anlamamış olan komşularımıza iyice anlatmak için gayret etmelerini herkese tavsiye etmek isterim.

Arkadaşımız Mahmut Esat Bozkurt'un böyle bir müzakere açmaya vesile olması kendisine karşı hususi teşekkürümü davet etti. Bize karşı olan iltifatına da çok teşekkür ederim.

Büyük Atatürk'ün, her büyük meselede olduğu gibi, bu millî meselede göstermiş olduğu hassasiyeti, sulh yolunda, insanlık ve medeniyet yolunda millî bir dâvayı anlatmak ve müspet bir neticeye iktiran ettirmek için sarf etmiş olduğu gayretlerini övmek için, teşebbüsü takdir etmek boreumdur (alkışlar).

Milletlerin dâvalarını hulûs ile ortaya koyabilmeleri, bunları ne kadar çetin olsa da açık yürekle münakaşa ettikten sonra varılan neticelerden nihayet memnuniyet hissi duymaları, insanlık için mühim bir tekâmül ve değerli bir merhaledir (şiddetli ve sürekli alkışlar).

#### SARK DEMİRYOLLARININ SATIN ALINMASI MÜNASEBETİYLE

26 nisan 1937

Sark Şimendiferleri Mukavelesinin Meclisten geçmesi münasebetiyle açılmış olan müzakereye bugün de devam ediyoruz. İlk müzakeresinde yoktum. Mesele ile vazifesi dolayısıyla alâkadar olan caiki ve yeni vekiller birbirlerine birçok mevzularda temas etmiş bulunuyorlar. Bugün memnuniyetle müşahede ediyoruz ki, arkadaşla-

rimızın birbirlerine karşı şahsi infiale varacak imalı ve târizli sözleri yoktur. Bunu kaydetmek bizim için memnuniyettir. Ondan sonra eski ve yeni mukavelelerin bazı mevzuları üzerinde arkadaşların tenkidlerini dinledik. Efkârı umumiyenin ve Büyük Meclisin bir noktada bilhassa meserret duyması lâzımdır; o da memleketi alâkadar eden bir mevzuda, bir prensip takibeden. ekseriyetle bir partiye mensup arkadaşlar olduğumuz halde, memleketin menfaatini müdafaa etmek için yekdiğerimizi tenkidetmekten, fikilerimizî millet huzurunda açık söylemekten sakınmıyoruz (bravo sesleri, alkışlar). Zannediyorum ki şirket mukaveleleri meselesinde tasavvur edilebilecek bütün teferruatı bu kadar açık yürekle teşrih etmek, işlerin Büyük Millet Meclisinde selâmetle cereyan ettiğini göstermek için büyük teminatır.

Şimdi münakaşa nereden çıkıyor? 937 de Şark Şimedeferlerini satın almak için mukavele yapmış bulunuyoruz. Bu mukavele bugün kaabili istihsal olan bütün menfaatlerimizi temin eden iyi bir netice midir? Mesul olan vekil bunu müdafaa ediyor ve müdafaa ederken tabii olarak mukavelenin istinadettiği mütekaddim mukavelelere ve bütün bir tarihe işaret ediyor. Tabii bizim zamanımızda yapılmış olan ilk mukavele 929 mukavelesidir. 929 mukavelesinde eksik olan maddelere işaret etmek bugün alman neticeyi kıymetlendirmek için bir vasıta addolunabilir. Bunu eski Nafia Vekili Recep Peker izaha muhtaç addederek o da eski mukavelenin kaabili istihsal olan en iyi bir netice olduğunu izah etmeye çalıştı. Zannediyorum ki her iki arkadaşımızın esas noktada hakkı vardır. Biri diğzerinin işini hafif görmüşse veya bu mânada telâkki edecek bir söz çıkarmışsa bir hata etmiştir. O da, öbürü de her ikisi de hata etmiş olabilir. Hakikat şudur: 929 mukavelesi o şerait altında istihsalı kaabil olan âzami bir neticedir. Bu mukavele 927 de Meclise verilmiştir.

927 daha bizim Anadolu hattını dahi satın almadığımız bir zamandır. Hiçbir hattı satın almamışız, hiçbir şirketle temas etmemişiz. Henüz şirketlerle Lozan Muahedesinin mecburi mütemmimi olan readaptasyon ahkâmını tatbik etmek istiyoruz. 927, henüz Düyunu Umumiye meselesinin tamamen açık olduğu bir zamandır. Yani Düyunu Umumiyenin altın esası üzerine tediye olunması ve bizim noktai nazarlarımızca kâğıt para üzerinden tediye olunması münakaşası 928 mukavelesiyle daha ilk neticesine varmıştır. Bu şerait altında 927 de mukavele Meclise sevk olunmuştur. Meclis bunu tetkik etmemiştir, yalnız Hükümet tetkik etmiştir, denilemez. Bu mukavele Meclisten 929 da çıktı. Mecliste iki sene kaldı. Bugün mütalâalarıyla bizi



pek müstefit eden arkadaşlarımızın hepsi o zaman bu mukavele üzerinde çalışmış olacaklardı ve fikir söyleyebilecek mühim makamlarda bulunuyorlardı, geniş miyasta vazifedardılar. Bay Ali Çetinkaya Parti Grubu Şefi ve Bütçe Encümenindeydi. İki sene zarfında tetkik etmek için elbette vakit bulmuştur. Kayseri Saylavı Hasan Ferit, Nafia Encümeninde âzadır. Şu kadar sene Şark Şimendiferlerinde hukuk müşavirliği yaptıktan sonra gelmiştir. Bu mesele üzerinde hizmet edecek vaziyette idi. Mithat (Aydın) Bütçe Encümeninde Mazbata Muharriri idi. Bay Salih Vahit'le beraber bu meseleyi tetkik etmek için ayrıca memur edilmişlerdir. Raporları vardır. Bu arkadaşlar ve biz çok şükür hayattayız, senelerce tetkik etmiş bulunuyoruz. O şerait altında Müyük Millet Meclisine eski mukavelelerin kaabili istihsal bir netice olduğunu söylemiştik.

Arkadaşlar, mukavele denilen şey çok nankör bir şeydir. İmzasından bir dakika evvel ya imza ediliyor veya kayboluyor denildiği zaman bin müşkülâtla elde edilen neticenin kaybolmasını istemiycek çokluk bulunabilir. İmzasından bir saat sonra da yüzüne bakılmaz bir şeydir. çünkü birçok kaabili istihsal görülen şeyler istihsal olunmamıştır (alkışlar). Bugünkü mevzular üzerinde o zaman da çok münakaşa geçti. Satılma hususunda sarahat yoktur. Niçin yoktur? Elbette bu mukavelede âtiyen satılma ihtimalini düşünerek birtakım hükümler koymak iyi olacaktır. Niçin konulmamış? Akla mı gelmemiş? Bay Recebin notu bu işte emek sarf edildiğini göstermektedir. Biz mukavelede, ilerde satılma ihtimaline karşı Devletçe müsait olacak hükümler koymaya çalışıyoruz. Sonra hukuk müşaviri ile konuşan Nafia Vekili gelmiş ve demiş ki; emek sarf ettik, şimdi satılma hususunda bir hüküm koymaya kalkışmak Devlet aleyhine bir neticeye müncer olabilir. O halde satılma noktasından bugün Devlete müsait hükümler koymaya imkân görülüyor, umumi ahkâm dâhilinde kalarak devletin esas hakkından istifade ederek satılma meselesini başka bir zaman ileri sürmek yolunu derpiş edelim. Bu hareketi makûl görmemek haksızlıktır.

13 üncü madde için arkadaşlar arasında, bu madde satılma hakkını veriyor, veya vermiyor gibi münakaşalar geçti. Bizim kanaatimizce 13 üncü madde üzerinde satılmadan balısolunması bizim için meseleyi tekrar mevzubahis etmeye imkân verir. Bunu kabul etmemek zuhuldür. Satılmayı ilerde şu şerait altında yapacağız gibi bir hüküm konmaması Bay Ali Çetinkayaya hak veriyor ki sarahat yoktur. Bay Recep Pekerin söylediği, biz o zaman frank meselesini kâğıt para üzerinden hesabederiz demişiz, onlar da altın üzerinden

demişler, onlar demiş ki siz bu hakkı şu zamana kadar satın alamazsınız, biz demişiz ki imtiyaz müddeti şu zamanda bitecektir, biz bunu satın alabiliriz. Her iki taraf bunları kabul etmemiştir. Fakat nasıl ayrılacağız? Ayrılırken hiç bahsetmemek bizim teklifin reddi mi, onların teklifinin reddi mi mahiyetinde telâkki olunacak? Hukukçuların tedbirleri çoktur. Nihayet hukukçular her iki tarafın bu sözlerini mevzubahis ettikten sonra bir neticeye varmadan ayrılmanın her iki taraf aleyhine bir mâna çıkarmaması için iki tarafın noktai nazarını kaydetmişlerdir.

Bizim noktai nazarıımız o demektir ki, Devlet ileride satınalma hakkını muhafaza eder ve onu mevzubahis ederken frank hususu ortaya çıkarsa onda altın esası kabul edilmiyerek diğer bir mevzu üzerinde cevap vermek hakkını muhafaza ediyor. Bunlar hukuk müşavirleri tarafından tabiatıyla alınan tedbirlerdir.

Recep Peker mülâhazatını söylerken Devletin hakkı hükümrânisine istinaden raşâ hakkı gibi zayıf bir noktadan fazla bu nokta üzerinde ısrar etti. Söylemeğe mecburum ki Devletin hakkı hükümrânisine istinadeden satınalma hakkı zayıf bir hak değildir, belki bütün hakların üstünde gelen bir haktır. Onun için hararetili münakaşalar esnasında, tasavvur ettiğimiz mânalardan daha ileri gelen sözlerin mübalâğa edilmemesini, bu münasebetle mevzubahis etmek isterim. Kezalik şirketler hakkında burada birçok sözler söylenmiştir. Şirketlere şöyle yaptık, böyle yapacağız denildi. Arkadaşlar, hepimiz size karşı mesul mevkideyiz. Hepimizin vaziyeti Hükümetin vaziyeti, şirketlerin vaziyeti kanunlarla hükümlerle bağlıdır. Bizim bu mevzuda söylediklerimiz kanunların Devlete verdiği hakkı hulfis ile takibedeceğimizden ibarettir. Bu vazifemizdir. O şirketlerden de mukavele ile bağlı oldukları vazifelerini yapmalarını takibedeceğiz. Yani biz ve onlar umumi ve hususi hükümlerle bağlıyız. Ali Çetinkaya arkadaşımızın şirketler hakkındaki siyasetimize ait olan sözlerinden fazla bir mâna çıkarmamanızı rica ederim (bravo sesleri, alkışlar). Hepimiz mukavelelerin ahkâmı dairesindeyiz. Bütün bu münakaşalar, 937 mukavelesinin Meclisin tasdikme arz olunması münasebetiyle geliyor. Nasıl 929 mukavelesinin münakaşası bir gün Büyük Millet Meclisini ve efkârı umumiyeyi işgal etti ise 937 mukavelesinin de bir gün Büyük Millet Meclisinde birçok zevkli ve hararetili münakaşalara mevzu olması mümkündür. Gerek Recep Pekerin ve gerek Ali Çetinkayanın vücuda getirdikleri işlerin iyi tarafları arkadaşlarımızın, ama mesul taraflarına iştirak ederim ve onlardan daha evvel gelirim (bravo sesleri, şiddetli ve sürekli alkışlar).

**Size 937 mukavelesinde, bizi ilerde nasıl tenkidedeceklerini görmüyor olmadığımız ayrıca arz etmek isterim. 937 mukavelesini pahalı alıyoruz. Bunu istikbal bize söyleyecektir. 937 mukavelesini, gerek bunca senelik tecrübemize gerekse diğer hatlara nispetle sıkı bir surette mukayese edecek müstakbel hesapçı bu hattı bizim pahalı aldığımızı söyleyecektir.**

Arkadaşlar, sermayeye, faize, malî hususlara, meselâ yüzde yedi yerine yüzde beş faiz gibi birtakım noktalar vardır ki, bir münekkit bu kadar tecrübelerden sonra, bunu İsmet İnönü Hükümeti nasıl yapmış diye söyleyecektir. Bugün arkadaşımın verdiği izahattan da gördünüz ki 937 mukavelesi uzun bir maziden gelmektedir. İstikbalin tenkidedeceği bir nokta da şudur: İki vekil arasındaki münakaşalardan 937 mukavelesinin her iki vekil tarafından aynı şekilde ve iyi bir surette anlaşılması olduğu efkârı umumiye nazarımda müphem, şüpheli kalmıştır. Her ikisinin anlamadığı birtakım yerler var ve tamamıyla anlamadıkları halde o mukaveleye istinaden gene müzakerelere idare olunmuştur. Bu şartlar altında tam ve en iyi neticelerin alındığı daima münakaşa götürür. İstikbalin bu suallerine cevap veriyorum. Biz 937 mukavelesini her şekilde satınalma hakkı vardır, yoktur, frank altındır veya kâğıttır taraflarını bilerek takibettik. Bütün mütalâaları kıymetleri derecesinde gözönüne aldık. Netice olarak verdiğimiz karar Şark Şimendifer Hattının size teklif ettiğimiz anlaşma neticesinde alınmasını faydası vardır. Devlet bunca sene teahhur etmiş olan ve bu memleket için lüzumlu ve faydalı olan bu hattı satın almalıdır. İki üç sene daha beklemekten hattın üzerinde vücuda gelecek tahribatla daha fazla zararlı olacağız neticesine vardık. Çünkü şirket gideceğim diye buraya fazla para sarf etmemiştir ve etmeyecektir. Bu beşerî ve tabîî bir hâdisedir.

Bir gün eline geçecek bir malı Devletin bir an evvel alması onun daha ziyade tahribolunmaması için faydalıdır. Demek ki bunun satın alınmasında malî noktai nazardan da faydamız vardır.

Arkadaşlar, Avrupa hududundan ta Türkiyenin öteki hududuna kadar giden şimendiferin satınalma meselesi tesadüfen Bay Ali Çetinkayanın, Bay İsmet İnönünün Bay Recep Pekerin kendi marifeti olarak yapılabilmiş bir eser olmaktan çok daha büyük bir şeydir (bravo sesleri, alkışlar). Anadolu Hattı için devletler Türkiyenin eline geçmesin diye hayli siyasi tedbirler almışlar ve Adana mntakasında bulunan bütün hattı satın aldığımız zaman bunu elde etmek için pek çok zorluklar çıkmıştır. Parayı ödemediğimiz halde bunu fiilen işgal edebilmek için büyük güçlüklerle karşılaştık. Nihayet Şark

Hattı kalmıştır. Cumhuriyetin 13, 14 üncü senelerinde büyük münakaşalardan sonra bunu da tahakkuk ettirmiş bulunuyoruz. Demek ki baştan nihayete kadar büyük bir ana damarın tamamıyla Devlet eline geçmesi Cumhuriyetin ilk yılından beri takibolunan siyasetin, Büyük Millet Meclisi ve onun icra kuvvetlerinin şuurla ve isabetle takibettikleri ana prensipin hem iktisadi sahada, hem siyaset sahasında tamamiyle tasdik ve teslim edilmesi neticesinde alınmıştır. Şimdi bu son hattın, uçsuz kalan Şark Demiryollarının da bir an evvel Devletin eline geçmesi teahhuru caiz olmıyan bir vazifedir. Bunu ele almaktaki fayda, diğer bütün mülâhazaların üstündedir. Bu hat askerî ve siyasi noktai nazardan da hususi bir ehemmiyeti haizdir. Bu sözleri bizi istikbalde —bizi dediğim zaman sırf kendimi kastediyorum— yapılan bu mukavele için tenkid lüt-funda bulunacak nesillere cevap vermek üzere söylüyorum. Kendilerinin hatırıma gelebilecek daha iyi ve daha etraflı neler varsa bunların hepsini görmeye çalıştık ve eski mukavelelerde buna taallük eden noktalardan anlaşılıyor ki vazife haricinde bulunduğunuz yerlerde de arkadaşlarımızın hizmetine daima hazır bulunduk. Bütün bu şerait bir araya getirildikten sonra hulûs ile, sıtk ile nasıl 929 mukavelesinin çıkmasını Büyük Millet Meclisine teklif etmişsek 937 mukavelesinin tasdik olunmasını Şark Şimendifer Hattının Devlet eline geçmesini bu memleketin menfaatine muvafık iyi bir iş addediyoruz. Muvaffakiyet Büyük Millet Meclisinin olacaktır. Bunu tasvip buyurmanızı rica ederim arkadaşlar.

Ümid ederim ki bütün bu münakaşalar efkârı umumiyede, meselenin etraflı tetkik olunarak Büyük Millet Meclisinde huzurla karar verildiği hakkında yeni bir teminat neşesi husule getirsin ve Büyük Meclisin hâfızasında bütün bu münakaşadan eğlenceli bir hâttıra kalsın (bravo sesleri, şiddetli ve sürekli alkışlar).

#### ATATÜRK'ÜN ÇİFTLİKLERİNİ HAZİNEYE HEDİYE ETMELERİ MÜNASEBETİYLE

12 Haziran 1937

Muhterem arkadaşlar; şimdi büyük sevinç ve heyecanla dinlediğimiz Atatürk'ün teberruu, yüksek kıymeti üzerinde ehemmiyetle durulacak çok mühim bir hâdisedir. Yüksek heyetinizin ve bütün memleketin dikkatini celbedecektir ki hazineye intikal etmekte olan

bu çiftlikler değeri milyonlar ifade eden bir servet halindedir. Bu çiftlikleri Atatürk senelerden beri şahsi tasarıfu ve bilhassa şahsi emeğiyle vücuda getirmiştir.

Anadolu ortasında herkesin buradan nasıl bir mamure çıkacağına bedbin bir nazarla baktığı bir sırada bütün memleket gibi Anadolu ortasında da ilimle ve çalışma ile büyük mamure ve vatandaşlar için büyük servet temin olunabileceğine şahsan misal vermek hevesi senelerden beri kendisini işgal etmekte idi. Çiftliklerin maddeten olan yüksek kıymetleri ancak bu kanaatiyle ve şahsi çalışma ile temin edilmiştir. Bu eserler meydana çıktıktan ve yüksek değerde oldukları anlaşıldıktan sonra Atatürk'ün bunları maddi kıymetlerine bir lâhza bakmaksızın onları kâmilen Devletin istifadesine terk etmesi, bütün vatandaşların bu nokta üzerinde dikkat ve şükranlarını celbetmeye lâyık görülecektir (şiddetli alkışlar, yaşasın sesleri).

Atatürk her türlü şahsi menfaatlerin, kendi şahsına teveccüh edecek her türlü faydaların daima üstünde kalmış ve daima üstünde kalacak olan millî varlıktır (bravo sesleri, şiddetli alkışlar).

Bu anlayışına yüksek Meclisin ve bütün memleketin iştirak edeceğinde asla tereddüt etmiyorum (alkışlar).

Arkadaşlar; Atatürk'ün, bu eserleri vücuda getirdikten sonra bunları hazineye bedelsiz ve karşılıksız terk etmesinde esaslı, büyük ve siyasi bir ideali vardır. Millî Mücadelenin ilk gününden beri bu memleketin kudretini ve servetini köylülerimizin kalkınmasında, zengin ve müreffeh olmalarında gördü (alkışlar).

Memleketin vesait ve menabii gayet dar olduğu zamanlarda köylü; milletimizin içtimai kütleleri içinde bilhassa dikkate alınacak, onun işleriyle bilhassa uğraşılacak bir mevzu olarak millete ifade etti. İlk günden beri Atatürk bu istikamette yürümektedir. Dikkat buyurursanız bugün köylülerimizin ve çiftçilerimizin vergi vermek hususunda buldukları vaziyet, diğer bütün içtimai kütlelerden daha müsait bir haldedir. En ağır vergiler içinde bulunan köylü ilk günden beri en ağırdan başlayarak bugüne kadar mütemadiyen külfetini azaltmaktadır. Bu hal Hükümet üzerinde Atatürk'ün hiç şaşmayan siyasi bir istikamet gibi mütemadi çalışmasının ve tesir etmesinin bir neticesidir. Bu istikamette yürüyoruz. Bugün de Atatürk'ün kani olduğu esaslı bir siyaset itikadı şudur: Bu memleketin kudretinin ve servetinin artması için köylünün vaziyetinin ve iktisadi varlığının yükselmesi lâzımdır. Tevessül ettiğimiz bütün içtimai ve endüstriyel tedbirlerin en yüksek semerelerini vermesi memleketin köylüsünde ve ziraatında elde edeceğimiz neticelere bağlıdır. Bu-

nun için birkaç seneden beri köylünün bugünkü çalışmasından daha çok semere elde etmesi için, köylünün daha çok kıymetli ve daha yeni vasıtalarla istihlâatını kuvvetlendirmesi ve genişletebilmesi için Büyük Millet Meclisi ve Cumhuriyet Hükümetleri tedbir aramakta, kaabili tatbik olacak vasıta ve tedbirleri köylüye yaymak işini takibetmektedirler. Atatürk bu mücadelenin başındadır. Onu takibetmekte çok dikkatliyiz. Atatürk, bu siyasetin memleket için büyük faydalar getireceğine kati olarak kanidir.

Düşündü ki, bu çiftlikler Hükümetin yeni ziraati köylüye öğmesi için çok kıymetli saha ve vasıta olacaklardır. Hakikat budur. Memleketimizin muhtelif iklimlerinde, çetin ve verimsiz şartlar altında iyi neticeler ve iyi mahsuller almamıyacağı fikrine karşı Atatürk bunları vücuda getirmiştir. Hepimiz bunları her vesile ile görüyoruz. Bunlar, Ziraat Vekâletinin, gerek ziraatta ve gerek ziraatin endüstrisinde ve bu türlü terbiye ve yetiştirme sahalarmda girişeceği tecrübeler için kuvvetli mesnet olacaktır. Hükümet, huzurunuzda ve millet huzurunda bu çiftliklerin bedelsiz ve her türlü gartsız hazineye terk olunmasındaki yüksek kıymeti tebarüz ettirmekte hakiki bir sevinç duymaktadır. Hükümet çiftlikleri alırken bunların iyi halde muhafazasını, daha ziyade inkişafının temin edilmesini ve memlekete gerek tecrübeleri yaymakta ve gerek esaslı ve faydalı unsur olmasında çok dikkatli bulunacaktır. Atatürk'ün çiftçilerimizin refahında ve ziraatin inkişafında şimdiye kadar takibettiği, şimdiye kadar ibzal ettiği alâkayı bundan sonra da muhafaza edeceğine kaani oluşumuz, bizim muvaffakiyete olan itimadımızı artırır. Biz Ziraat Vekâletince takibolunacak yeni usulün ve yeni faaliyetlerin ana hatlarını izah ettik. Ziraat Vekâleti tedbirlerini daha etraflı bir surette hazırlıyacak bir program halinde Atatürk'ün yüksek tasvibine arz edecek ve tensibiyle tatbik etmeye çalışacaktır.

Bu çiftlikleri Atatürk Cumhuriyet Halk Fırkasının malı olarak saklıyordu. Şimdi hazineye terk etmesi, bir defa çiftliklerin köylüler için bir mektep, teşvik edici bir vasıta halinde kullanılmasını Devlet elinde amelî noktai nazardan daha kolay ve daha mümkün olacağını ümit etmesindedir.

İkincisi; Cumhuriyet Halk Fırkasının bugün memlekette faaliyeti Hükümetten ayrı bir siyasi teşekkül olmaktan çıkmış, Hükümetle mümteziç Millet'in ve Devlet'in müşterek bir müessesesi haline girmiş olmasındadır. Bununla Atatürk Devleti, Fırkasını fark etmiyerek fırkaya ait olan, fırkaya ait olması düşünülmüş olan malların hazineye ihdasında ayrıca bir âlicenaklık göstermiştir ki, bu da,

mensup olmakla müftehir olduğumuz Cumhuriyet Halk Partisinin bütün efradına ancak haz, şeref ve sevinç verecektir (alkışlar).

Atatürk bize bir daha kendi huzur ve rahatının, vatandaşlarımızın refahında olduğunu söylüyor. Atatürk bize bir defa daha kendi şan ve şerefini, vatanın şan ve şerefinde ve kudretinde olduğunu gösteriyor.

Arkadaşlar, Milletın karşısında sizin yüksek hissiyatınıza tercüman olarak biz de söylüyoruz ki, Atatürk bizim en kıymetli hazinemizdir, onun şan ve şerefini biz vatanın kudreti ve vatanın şan ve şerefi sayıyoruz (bravo sesleri, sürekli alkışlar).

#### ATATÜRK'ÜN ŞARK SEYAHATLARI HAKKINDAKİ TELGRAFLARI MÜNASEBETİYLE

12 Haziran 1937

Atatürk'ün son seyahatlerine ait intıbaları hakkında bugün kendisinden bir telgraf aldım. Bu telgrafın meali yüksek heyetinize sevinç verecek mahiyettedir. Müsaade ederseniz kâtime verelim okusun. Bu suretle Büyük Meclis malûmat alsın (hay hay sesleri).

#### BAŞVEKİL İSMET İNÖNÜ'YE

Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer'in vukubulmuş olan daveti üzerine şark vilâyetlerini görmek üzere haziranın sekizinci salı gününü İstanbuldan Trabzona hareket ettim. Trabzon - Erzurum yolu üzerinde, bu yolu daha mükemmel bir hale ifrağ maksadiyle başlamış olan yer yer inşaatın henüz ikmal edilmemiş olduğunu gören ve bu mâni sebebiyle bütün müfettişlik mmtakasında seyahatimin müşkülâtını takdir eden Umumi Müfettiş Tahsin Uzer, benim bu seyahatimde yolunun üstünde bulunduğu yerlerin askerî, mülki, mahalî parti ve kültür mümessillerini dolgun heyetler halinde Trabzona toplıyabilmek zekâ ve inceliğini göstermiş bulundu. Perşembe günü Polatane karşısında o civarın enerjik ve temiz halkı tarafından bir filotillâ ile karşılaştık, selâmlaşık, onu mütaakıp Trabzondan karşımıza çıkan bir filotillâ, başta, Umumi Müfettiş Tahsin Uzer ve Ordu Müfettişi kıymetli Kâzım Orbay ve her ikisinin arkadaşları bulunduğu halde beni karşıladı ve birleştik. Trabzona gelişim bundan evvelki iki gelişime nispetle müstesna bir tertip ve intizam gösteriyordu. Rihtımda evvelâ bütün Umumi Müfettişlik içindeki yukarda

işaret ettiğim bütün valiler ve yakın vilâyetlerin kaymakamları ve her vilâyet merkezinin belediye reisleri ve halk mümessilleri ile karşılaştım. Bütün bunlar, şark vilâyetleri halkımızın gönülden gelen selâm, sevgi ve saygılarını bana sunarken ne kadar mütehassis olduğumu ifade için kelime bulamadığımdan bunu ifade etmeksizin geçiyorum. Ondan sonra kahraman ordumuzun vatan ve milletin her emrine her an âmâde gayet çevik, cesur ve iyi bakımlı bir kuvveti tarafından selâmlandım. Bundan duyduğum zevkı ayrıca kaydetmeliyim. Askerimizin oldukça uzun cephesi önünden geçtikten sonra ancak büyük kumandanının iltizamı üzerine otomobilime binebildim, ondan sonra Trabzon, yalnız benim geçeceğim yol üzerinde değil, o yola kavuşan bütün yollar görünebildikleri uzunluklarmca halk tarafından kadım, erkek dolu bir manzara ve heyecan ve alkış tufanı halinde görülmekte idi. Bu kadar saygı ve sevgi ve bağlılık ifade eden millî heyecan karşısında bir naçiz kalbin durmaması yine o millî heyecanım verdiği kuvvet sayesinde ancak mümkün olabilmıştır. Trabzon hususi idaresinin bana kıymetli bir hediyesi olan köşküme geldim. Orada da beni yalnız bırakmadılar. Her türlü yüksek misafirperverlik timsali ile karşılaştım. Çok rahat ve huzur içinde geceyi geçirdim. Bugünkü cuma günü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer'in tertibettiği muvafık programı takibettim. Vilâyet Makamını, Cumhuriyet Halk Partisi Merkezini, Umumi Müfettişlik Makamını, halkevini, belediyeyi, kumandanlık makamını askerî garnizonu ziyaret ettim. Bu makamların her birinde karşılaştığım heyetler bana, sana, Cumhuriyet Hükümetine ve bütün Türk Milletine ister istemez gurur ve azamet, kuvvet ve heyecan verecek yüksek kıymette ve fazilette idiler. Belediye dairesinde, kendi muhabbetkâr arzularıyla halk içine girmiş olan devletler konsolosları da bulunuyordu. Onları da görmekle ayrıca memnun olduğumu zikretmeliyim. Beni tekrar bir daha heyecana düşüren şey kumandanlık dairesinden ayrılırken halkın heyecan ve tezahürünün oradan sonra gittiğim yere kadar devam edişidir. Son ziyaretgâhım Trabzon'un askerî garnizonu oldu. Garnizonda kıymetli kumandanlar tarafından bana takdim edilen Trabzon askerî kuvvetlerimizle açık alanda karşı karşıya bulunduğumuz dakikada duyduğum zevkı tarif edemem. O kadar ki derhal askerlik duygularım uyandı ve onlara buldukları dar alanda benim ve benimle beraber bulunan zatların memnuniyetlerini mucibolacak ufacık bir tatbikat yapmaktan kendimi alamadım. Orada gördüklerimden çok memnun oldum. Kumandanları tebrik ettim. İstanbuldaki görüşümde bildirmiştim. Onun gibi, şarkın



bu önemli ve geniş bölgesinde yüksek kumandayı elinde tutan kıymetli Orgeneral Kâzım Orbay'dan ve kendisi ile beraber burada bulunan Korgeneral Muzaffer Ergüder'den ve kendisine fiilen tabikat yaptırmış olduğum Albay Nuri Berköz'den ve bütün Şark Ordusu komutan, subay ve eratından çok memnun kaldığımı Mareşala bildirmenizi ve Mareşalın da kendilerini tebrik ve takdir etmelerini arzu ettiğimi bildiririm.

Şimdi bu dakikada Trabzon Atatürk köşkünde bulunurken bütün Şark vilâyetleri Türk mümessilleri heyetleri ile beraber geçirmekte olduğumuz samimî hayatın Devlet, Hükümet ve Millet iştirakinin en yüksek enmuzecini görmekte olduğumu söylersem buna ne kadar sevineceğinizi ve benim bu derin sevincimin bütün memleket ve millete senin ağzından ne kadar iyi söylenebileceğini takdir ederek gözlerinden muhabbetle öperim.

K. ATATÜRK

İsmet İnönü (alkışlar arasında kürsüye gelerek) — Atatürk'ün okuduğumuz telgrafı hepimizi sevindirecek ve müftehir edecek iyi havadisle doludur. Atatürk'ün her seyahati memleket için hayır ve fayda kaynağıdır. Hükümet için istifadelerle doludur. Atatürk'ün etrafında Trabzon muhitinde toplanan bütün şark vilâyetleri halkımızın gösterdiği muhabbet, beraber çalışma ve azmü kudret manzarası Trabzondan bütün memlekete huzurunuzda aksetmiş bulunuyor. Atatürk'ün seyahat buyurdıkları yerde hizmetinden memnun oldukları âmir ve memurlarımıza ve bilhassa kumanda heyetimiz ve subaylarımıza gösterdiği muhabbet ve takdiri, feralı ve iftiharla telâkiki ettiğimizi söylerken bu sözlerimin huzurunuzda ve memleket muvacehesinde kendilerine samimî tebrik hislerimize tercüman olmasını isterim.

Atatürk, bilhassa bulunduğu cemiyet içinde bedbinlik hislerini derhal yıkayan ve memlekette çalışmak için, kudretli, ileri ve bahtiyar olmak için lâzım olan neşe ve kudreti derhal o muhite telkin eden bir varlıktır ki, bu hassası cemiyet için ve millet için kurucu, yaratıcı ve öğretici olarak kendisine başlı başına ayrı bir kudret vermektedir. Arkadaşlar, dünyanın bugünkü halinde milletlerin hangi istikbale doğru gittiklerini ve ne çetin mevzularla karşılaşacaklarını tahmin etmek kimsenin iktidarında değildir. Ama Türk Milleti işitmelidir ki her millet gibi Türk Milletinin de yakın ve uzak âtide uğraşacağı meselelerin ehemmiyet ve azameti tasavvur olunabildiğinden fazladır. Bu memleketin dâhil ve haricî siyasette vücuda getir-

meye mecbur olduğu eserler ve uğraşacağı meseleler o kadar çetin, geniş ve zordur. Türk Milleti bugün bütün dünyada başlı başına kuvvet ifade eden nadir milletlerden biridir (sürekli alkışlar). Bütün Vatandaşlarımın iştmesini isterim ki Türk Milletine bu kuvveti veren âmillerin başında Türk Milletinin gösterdiği samimi beraberlik gelir. Türk Milletinin, Atatürk'ün etrafında bir tek vücut gibi her hareket için hazır bulunması hakikatı ve dünyaya verilen bu kanaattir ki onun başlıca kudretini teşkil etmektedir (sürekli ve şiddetli alkışlar).

Atatürk'e karşı gösterdiği sevgi ve bağlılıkla Türk Milleti yekpare vücut halinde mütemadiyen ilerliyeceğine ve hariçte en kuvvetli, en temiz sulh ve medeniyet unsuru olduğu kadar, en çetin mücadelelere göğsünü muvaffakiyetle... (bravo sesleri, şiddetli ve sürekli alkışlar) karşı koyacağına yürekten emin olduğunu göstermiş oluyor (şiddetli alkışlar).

Arkadaşlar, büyük şefimiz ve milletimiz beraber olarak bir vücut gibi sevgide ve bağlılıkta beraberlik göstermekten bu memleketin kazandığı kudret, bütün kudretlerin başında gelen ve birçok milletlerin hasretle, hayranlıkla gıpta ettikleri bir varlıktır (bravo sesleri, şiddetli ve sürekli alkışlar).

## HÜKÜMETİN İÇ VE DIŞ SİYASETİ HAKKINDA

14 Ocak 1937

Muhterem Arkadaşlar;

Çok feyizli çalışmanıza ara vermek üzere bulunduğunuz bugün-de, Hükümetin dahili ve harici siyaseti hakkında yüksek huzurunuzda ufak bir hulâsa yapmayı vazife sayarım. Bu hulâsadan sonra, eğer yüksek tasvip ve teşvikimize bizi lâyık görürseniz sizden itimat rey-i istiyeceğim (sürekli alkışlar).

Evvelâ harici siyaset üzerinde bütün münasebetlerimizi mümkün olduğu kadar açık yürekle ve hiçbir noktasını saklamıyarak olduğu gibi söylemeye çalışacağım. Harici münasebetlerimiz üzerinde komşularımızla münasebatımızı birer birer saydıktan sonra, umumi siyaset esaslarımızı izah edeceğim.

Sovyet İttihadı ile münasebetimiz dostane ve samimidir. Hat-tâ son zamanlarda bu dostluk yeni bir samimiyetle canlanmıştı (bravo sesleri, alkışlar).

**Son zamanlarda Sovyetlerle aramızda bilâkis soğukluk bulunduğunu düşünenler ve farz edenler için bu kadar açık bir surette söylemem belki hayreti mucibolacaktır. Bu sefer gerek Müsyö Litvinof'la yakından konuşuşunda ve gerek yeni Sovyet Büyük Elçisinin Ankaraya gelişinde temaslarmız iki memleket arasındaki dostluk-rabıtalarmın her iki tarafca hakiki kıymeti ile takdir edilmekte olduğunu nazarmızda bir kat daha tecelli ettirmiştir (bravo sesleri, alkışlar).**

Arkadaşlar: aramızda soğukluk geçtiğini farz edenler, şimdiye kadar olan tecrübelere kâfi derecede dikkat etmemiş olanlardır ve bizim siyasetimizin hususiyetini iyice kavramanmış olanlardır.

Politikamızın istiklâli, siyasi ve coğrafi vaziyetimizin hususiyetleri bize, kendimize mahsus birtakım faaliyetler göstermektedir ve daima gösterecektir. Bu hususiyet bizim taahhütlerimizle, müesses dostluklarımızla ve ilk günden beri yakın bir dostlukla birbirimizi takdir ettiğimiz Sovyetlerle münasebatımızda asla tearuz etmemiş ve tearuz etmeyecektir (bravo sesleri, alkışlar). Her noktada mutabık olduğumuz ve beraber müşahede ettiğimiz gibi Türk - Sovyet dostluğu iki memleketin siyasetinde devamlı bir unsur olarak payidar kalacaktır (bravo sesleri, alkışlar).

Bu sözlerim iki memleketin iyi münasebetleri ve samimî dostlukları hakkında hatıra getirilmiş olan ve getirilecek olan bütün şüpheleri tamamiyle izale eder sanırım. Dünyanın bugünkü hali iki memleket arasındaki dostluğu sağlaman esaslar üzerinde devam ettirmek, beynelmîlî menfaatler için, sulh esasları için faydalı olur kanaatindeyim (bravo sesleri, alkışlar).

Arkadaşım Doktor Aras, yüksek teveccüh ve itimadımızla bugün ehliyet ve salâhiyeti bir kat daha tebarüz etmiş olarak yakında Bağdadı, Tahranı ve Moskovayı ziyaret edecektir (alkışlar).

Irakla münasebetlerimizin, samimiyet ve dostluk mahiyetinde gösterdiği iyi tecelliyi her fırsatta bu memleketin efkârı umumiyesi tebarüz ettirmiştir.

Irakın inkişafı ve terakkisi ve bizimle iyi münasebetler beslemek hususundaki azim ve dirayetini bu memleket kemaliyle takdir etmektedir ve daima da edecektir.

İranla esaslı, köklü bir surette mevcut dostluk münasebetlerimiz ve emniyetli hislerimiz Meclisi Âlide son günlerde tasdik olunan ehemmiyetli muahedelerle bir kat daha sağlamlık peyda etmiştir. İranın terakki yolunda attığı büyük adımlar, Türkiye halkının hayranlığını ve takdirini daima mucibolduğu gibi İran, Türkiye münase-

betlerinin ve yakın kardeşlik rabitaları hissiyatı içinde inkişafını bu memleket daima takdir ve muhabbet hisleriyle karşılamıştır ve karşılayacaktır (alkışlar).

Arkadaşım Doktor Arasın bu seyahati esnasında Kâbile kadar gitmesini ve bizim orada da dostluk hislerimizi yakından ifade etmesini isterdim. Maddi imkânsızlık bu sefer onun seyahatının Kâbile kadar uzanmasına imkân bırakmıyor. Fakat sözlerim Büyük Meclisin Afgan Milletine karşı olan dostane hissiyatını tebarüz ettirmek için iyi bir vesile oldu ise bahtiyarım (alkışlar).

Şüphe yoktur ki Hariciye Vekilimiz Kâbilde Afganlı dostlarımızı ziyaret etmek için eline geçecek ilk fırsatın istifade edecektir.

İngiltere ile münasebetlerimizin hakiki bir dostluk ve emniyet hislerine müstenit olduğunu söylemek benim için bahtiyarlıktır. İngilterede bulunduğum zamanda İngiliz Milletinin en salâhiyettar ricalinde memleketim hakkında samimî dostluk hisleri müşahede ettim ve en salâhiyattar rical İngilterenin Türkiye hakkında beslediği samimî ve ciddi dostluk hissiyatını memleketime getirmenden memnun olacaklarını bana izhar etmişlerdir (alkışlar).

Yalnız resmî mahfillerde değil, hususi mahfillerde de memleketimiz hakkında itimat ve sempati gösterilmektedir. Sulh dâvasında İngilterenin takibettiği hattı hareketi, zihniyetimize uygun bulmaktayız. Memleketlerimiz arasındaki itimat hisleri, aradaki münasebetlerin inkişafı için ve beynelmilel sulh dâvasında ve emniyet havasında kıymetli bir âmil olarak müessir olmak için çok faydalı olacaktır. İtalya ile siyasi münasebetlerimiz çok iyi haldedir. İktisadi münasebetlerimiz inkişaf etmektedir. İtalya ile münasebetlerimizin en iyi halde bulunması bizim ciddi emelimizdir. Akdenizde bütün Devletler arasında suitefehhümelerin izale edilmesi, ihtilâf sebeplerinin ortadan kalkması ve Akdenizde iyi münasebat havasının bütün politikalara hâkim olması bizim ciddi arzumuzdur.

Arkadaşlar, memleket bildiği gibi, bütün dünya da bilir ki Akdenizde emniyet ve istikrar, bizim için çok kıymetli bir mevzudur (bravo sesleri, alkışlar).

Akdenizde emniyet ve istikrarı tevhit ve temin edecek her türlü tedbirleri bu memleket iyi kabul ile karşılayacaktır. Fransa ile münasebetlerimizin hayırlı ve mesut inkişafı hakkında Hariciye Vekili arkadaşımız ve hatipler bundan evvelki mevzuda söz söylemek için fırsat buldular. Fransa siyasetini idare etmekten birinci derecede mesul olan zatlarla yakından Türkiye ve Fransa arasındaki esaslı emniyet ve büyük politika mevzularını açık bir surette görüştüm. Ar-

kadaşlarım, Fransanın mesul ricalinde ve Fransa büyük Meclisinde ve Fransanın efkârı umumiyesinde, şahsiyet sahibi olan yüksek kıymeti haiz bütün ricalinde Türkiyeye karşı dostluk beslemek ve Türkiyeye karşı iyi münaasebet beslemek hususunda ciddi bir arzu ve kanaat gördüğümü söylemekle bahtiyarım (alkışlar). Fransa ile aramızda son zamanda çıkan Hatay meselesi vardı ve hudut emniyeti üzerinde birtakım hâdiseler çıktı. Hatay meselesi Milletler Cemiyeti Konseyi kararıyla ve bugün tasdik buyurduğumuz muahedelerle katî neticesini almıştır. Benim zamanıca Hatayda vardığımız neticenin asıl kıymeti bu meselenin iyi bir surette hıtam bulduğu hakkında zihinlerimizde hâsıl olan kanaattir. Beynelmüllet meselelerin halli hususundaki muahedelerde yapılan tasfiyelerin yalnız kâğıt üzerinde değil, billhassa zihinlerde kabul olunmasıyla kıymet hâsıl olur. Onun için Türkiye Hatay meselesinde varılan neticeleri katî bir tasfiye adetmektedir. Hatipler, Hükümeti, muahedelerin şurasından, burasından tenkidetmek için fırsat buldular. Fakat yüksek heyetiniz gibi bütün millet ve bütün âlem dikkat etmiştir ki nihayet bütün hatiplerin üzerinde birleştikleri nokta, kâğıt üzerine koyduğumuz esasların sıtkile, hulûs ile tatbik olunması üzerinedir. Demek ki, şimdi bu hissi hulûsa ederek ben de söyleyeyim ki, biz Cemiyeti Akvamda varılmış olan neticelerin hakkiyle ve hulûs ile tatbik olunmasından başka hiçbir şey istemiyoruz (alkışlar).

Arkadaşlar, muahedelerin hulûs ile tatbik olunması, her şeyden evvel imza edenlerin hüsnü niyetlerine bağlıdır. Size biraz evvel Fransa ile Türkiye arasındaki sıcak havayı ve Fransanın mesul ricalindeki hulûsu ifade ettim. Bu halde Hatay üzerinde vardığımız anlaşmaların hulûs ile tatbik olunması için ne kadar unsur tasavvur olunabilirse bu anda o unsurların hepsi elimizdedir. Birtakım — mümkün olduğu kadar hafif tâbir kullanmaya ve aramaya çalışacağım — vaziyetten haberdar olmayan ve nihayet vaziyeti bulandırmakta türlü saike kapılmış olan siyasetçilerin Cemiyeti Akvamda verilen karardan sonra sükûnette olmadıklarını ve bu sükûneti bozmaya çalıştıklarını görüyoruz. Hatiplerin bu husustaki endişeleri yalnız Büyük Meclisten değil, memleket muhitinden de bize aksetmektedir.

Burada müsterih olmak için bazı noktaları gözönünde bulundurmak faydalıdır zannederim. Kabul olunan muahedelerin tatbiki vazifesi bugün için Fransaya düşüyor. Bugün taahhüt ettiğimiz muahede ile Hatayın tamamîyetinin her vasıta ile mahfuziyeti Türkiye ve Fransaya düşüyor. Nihayet bu esaslar Cemiyeti Akvamın müza-

hereti ve iştigal sahasıdır. Hattâ, eğer hukukçular tabiri caiz görürlerse mesuliyeti altındadır. Demek ki biz alâkadar olanların kuvvet ve hüsnüniyetleriyle bu muahedelerin tatbik olunacağından emin olacağız ve nihayet bütün vasıtalar çaresiz kalırsa ve hakikaten ziyaset talripçileri bütün bu beynelmilel akitleri hiçe sayacak kadar tecavüz fikirleri gösterirlerse, en nihayet Cemiyeti Akvama iltica etmekten de geri kalmıyacağız. Bugün oradaki vaziyet Cemiyeti Akvama'nın kabul ettiği, tesbit ettiği esaslar dâhilinde emniyetin hüsnüniyetin tatbiki, Cemiyeti Akvama'nı teşkil eden bu kadar milletin müşterek kefaleti ve taahhüdü altındadır. Sükûnetle söylediğim bu sözlerin içinde Hatay için yapılan anlaşmanın behemehal ve hulûsla tatbik olunması için kâfi müeyyideler mevcuttur ümidindeyim. Esasen hatipler gibi milletimiz de Suriye halkına karşı hakiki teveccüh ve muhabbetle mahmumdür.

Ben bu vadide Suriye halkına karşı Türklerin hassasiyetini göstermek için kıymetli fırsatlardan istifade ettim. Şimdi o mevzuda tekrar hararetle söz söylemek için ahval ve seraitten kâfi derecede teşvik gördüğümü söyleyemem.

Ama kanaatim odur ki milletler hakiki menfaatlerini nihayet siyaset adamlarına ibram ve icbar edeceklerdir (bravo sesleri, alkışlar).

Hudut üzerinde. Türkiye - Suriye hududu üzerinde çıkan hâdiseler birtakım muhaberele intacetti. Ve onlar dahi ilk temaslardan sonra iyi bir yola girdi. Ümidimiz zaten esasta, dost iki memleketin hududu üzerinde emniyetin mevcut olması prensipinde, hiçbir ihtilâf yoktur. Mesele bunun iyi tatbiki. İyi tatbiki için Fransa ricâli ile biz aynı kanaat ve ciddiyetle işi takip etmek kararındayız.

Hulâsa arkadaşlarımız; Fransa ile münasebatımızda hususi meseleler bahıtyar bir surette tatbik edildikten sonra yeni bir inkişaf devrinin, büyük bir emniyet havasının hüküm süreceğini ümit etmek ve ümidimizi huzurunuzda söylemek bize hususi bir haz vermektedir.

Balkan Devletleriyle münasebetlerimizin bütün millet tarafından malûm olmıyan hemen hiçbir safhası yoktur.

Dört devlet aramızda açık muahede ve onun hükümlerine bir sulh dâvası için bağliız. Yakın bir zamanda ben ve Doktor Aras Balkan müttefiklerimizin payitahtlarını beraber veya ayrı ayrı görmek bahtiyarlığımıza nail olduk. Memleketimize karşı müttefiklerimiz tarafından gösterilen teveccüh ve muhabbet bütün dünyanın dikkatini celbedecek sıcaklıkta idi. Bu memleket Yugoslavyadan, Yuna-

nistandan ve Romanyadan gördüğü sıcak tezahüratı aynı hararetle karşılardı (alkışlar).

Arkadaşlarım, dört Balkanlı devletin ayrı ayrı cephelerinden dolayı vakit vakit görülen hususi politikaları onların Balkan Antantı taahhütleri üzerinde vaziyetlerinin hafif veya zayıf olduğunu zannettirecek propagandalara sebebiyet vermektedir. Bunu görüyoruz, ama buna inanmayım. En yakın temaslarımızla anlıyoruz ki dört Balkan devleti kendilerini birleştiren sulh idealinde samimî ve sabittirler (bravo sesleri, alkışlar).

Bulgaristan komşumuzun, evvelce de bir iki münasebetle huzurunuzda arz ettiğim Bankanda sulhu muhafaza etmek ve diğer komşularıyla iyi münasebetlerini artırmak için gösterdiği hüsnüniyetleri biz yakından ve en salâhiyetli ağızlardan işittik. Bulgaristan bizimle hususi bir muahede ile bağlı olduğu gibi, Yugoslavya ile de hususi bir muahede ile bağlıdır. Bulgaristan, Yunanistan ve Romanya ile münasebetlerini de bu hale getirmek kararında olduğunu söylemiştir. Bu arzularını Türkiye yalnız teşvik eder ve elinden geldiği kadar teshil eder. Şüphe yok ki Balkanlarda Bulgaristanla diğer komşuları arasında sıcak dostluk havasının teessüs etmesi ve bütün Balkan devletlerinin söyledikleri gibi ciddi ve iyi niyetli bir dostluk yoluna girmesi hepimiz için sevinçli bir emel ve Avrupa sulhu için bir mesnettir.

Bulgaristanla aramızda, şimdi teferruata girmek istemiyorum. Milletimizin hassas olduğu mevzular malûmdur. Aramızdaki münasebetlerde yekdiğerimizin hassas noktalarına dikkat etmekte ve iyi dostluğu inkişaf ettirmekte menfaatlerimiz olduğunu müşahede ettik. Görüyorsunuz ki bütün esaslar, devletler arasında söz olarak kat edilen bütün mesafeler hayırlı ve ileridir. Bunun iyi bir surette tatbikında her iki memleketin menfaati olduğunu takdir ediyor ve takip ediyoruz.

Arkadaşlar; size Cemiyeti Akvam üzerinde görüşlerinizi de söylemek isterim.

Bu müessesenin kuvveti ve za'fı son zamanda mübalâğa edilmiştir. Kuvvetine inananlar büyük dâvaların ve büyük meselelerin kolaylıkla fiilî ve katî bir surette halledilebilmesini beklemişlerdir. Bu lüzumundan fazla bir hayalperestliktir. Za'fını ileri sürenler onun hiçbir faydası olmadığını ve milletlere hiçbir teminat vermediğini zannetmektedirler.

Bunu böyle zannetmek de hakikatı, asla kendi hakiki ölçüsü dâhilinde görmemektir.

Cemiyeti Akvam bugün onun hukukan ve fiilen haricinde bulunan devletlerin faaliyetinden mahrum bulunmakla büyük bir mahrumiyet ve zayıflık içindedir. Buna şüphe yok. Haricinde bulunan devletlerin kıymetli ve beraber çalışmalarını Cemiyeti Akvamda birleştirmeleri bu müessesenin beynelmilel sulh ideali için haiz olduğu yüksek otoriteyi çok kuvvetlendirecek, ideal bir şekle sokacaktır. Buna şüphe yoktur. Bunu temenni ederim. Ancak bugünkü hali ile de Cemiyeti Akvam az bir kıymette değildir. Büyük bir ehemmiyet ve büyük bir kıymettedir. Milletlerin, şu kadar çok milletin muayyen sulh hedeflerinde birleşmiş olduklarını söylemeleri, dünya için, beşeriyet için, esaslı bir mesnet teskil eder (alkışlar). Ondan sonra bu kadar milletin mesul ricalinin vakit, vakit buluşarak birbirlerini görüp anlamaları az görülecek bir fayda değildir. Ve nihayet bazı kıymetli tecrübeler göstermiştir ki Cemiyeti Akvam beynelmilel meseleleri mütalâa ve bazı ahvalde iyi çareler bulmak için kıymetli bir vasıttır. Ve nihayet Cemiyeti Akvamın beynelmilel sulh için çizmiş olduğu ideal herkesin tabakkasına yardım etmesi temenni olunan bir idealdir. Bununla Türkiye, biz, Cemiyeti Akvamın lehinde ve aleyhinde ileri sürülen bütün noktaları düşünerek onun faydalı bir müessese olduğunu, onun esasları dâhilinde siyaset takibetmek istediğimize hâlûs ile ve şuur ile kani olduğumuzu göstermiş oluyoruz. Arkadaşlar, başında söylediğim gibi siyasi münasebetlerimizden habesederken konsularımızla münasebetleri ayrı ayrı mevzubahis ettim. Konsu olmadığımız devletlerle de münasebetlerimiz çok iyi ve dostanedir. Ve hiçbir memleketle esaslı hiçbir ihtilâfımız yoktur. Bunu memnuniyetle kaydettikten sonra bugün bütün dünyanın sulh dâvası ile meşgul olduğunu, milletlerin beynelmilel sulhun idaresini sağlam esaslara istinadettirmek için ne gibi tedbirler bulmak lâzımı geldiğini aradıklarını söyledim. Beynelmilel sulhun devamı ve sağlanması esasları üzerinde bulunması çareleri aranıyor. Henüz bulunmuş değildir. Memleketimizin sulh için çok ciddi arzulu olduğunu bilmekle beraber, onun, beynelmilel sulhün sarımsız birtakım esaslara bağlanmamış olduğunu daima düşünmesinde ve hilmesinde zaruret ve lâzım görmekteyim. Bu sözleri onun için söylüyorum (bravo sesleri).

Biz sulh dâvasında hakiki ve samimî bir hâdim vaziyetindeyiz. Kendi vesaitimizin faaliyet sahanızın dâhilinde beynelmilel sulhun muhafazasına çalışırız ve Türkiyenin hayır ve menfaatini sulhte bularak onun daima muhafaza edilmesi temennisindeyiz.



Arkadaşlar, bu noktanın siyasi zihniyetimiz olarak anlaşılması isterim. Biz, heynelmilel sullivan Türkiyeden uzak ve bizim hudutlarımızdan çok ayrı yerlerde de hoşlanmasını kendi menfaatımıza ve hayrımıza muvafık görmeyiz (bravo sesleri).

Biz, memleketimizin emniyet ve siyasetini, herhangi iki memleket arasındaki nifak ve ihtilâftan beklemiyoruz (bravo sesleri).

Bu esaslı bir noktadır. Biz kendi memleketimizin emniyetini, diğer memleketler arasında iyi münasebetler ve emniyetli münasebetler bulunmasıyla pekâlâ telif olunacak, temin olunacak itikadında yaz (alkışlar). Onun içindir ki diğer iki memleket arasındaki herhangi bir nifak ve iftiraka karışmayız. Onun düzelmesini isteriz ve herhangi iki memleket arasında nifak ve iftirak husulünü asla istemeyiz. Bilâkis elimizden geldiği kadar memleketler arasında bu kabül uzaklıkların ve müsademelerin ortadan kalkmasını temenni ederiz. Milletler arasında mühim bir uzuv ve kuvvetli bir millet olarak çalışırken bizim siyasetimize delil olan, saik olan esaslı fikirler ve mânevi sebepler, âmiller bu söylediğim sebeplerdir.

Arkadaşlar: haricî münasebetlerimizden geçerek şimdi dahilî siyasetimiz üzerinde de bir iki malûmat arz edeceğim.

Dahilî siyasetimiz üzerinde tek mesele olarak eskiden Dersim dediğimiz Tunceli Vilâyeti hâdiselerinin esasını ve bugünkü vaziyetini huzurunuzda efkârı umumiyeye açıkça bildirmek isterim. Büyük Meclisin malûmadur ki Hükümet iki seneden beri Tunceli mıntakasında hususi ıslahat programı takibetmektedir. Bu program, bu mıntakayı medenileştirmek için bütân vasıtalarla ve hususi hükümler dâhilinde orada geniş bir çalışma teferruatını ihtiva etmektedir. Bunu şimdiye kadar orada kaunna muhalefetten kuvvet ve zevk almış olan bazı reisler iyi karşılamadılar. ıslahat programına mukavemet ve muhalefet etmek istediler. Bu bizi, tarihini tam söyleyemiyorum, mart nihayeti - nisan bidayetlerinde hususi askerî tedbirler almayı icabettirdi. Orada şunu düşündük: mukavemet eden ve Hükümetin ıslahat programına muhalefet eden mıntakada ne yapmalıyız? Şimdiye kadar olan Dersim tecrübeleri, orada Hükümetin bir emrine karşı muhalefet olunca mühim bir kuvvet topluyarak o mıntakada ciddi tedibat yapmak ve bırakmak. Biz buna «sel seferleri» dedik. Memleketin bir tarafında bir hâdise çıkınca onu kuvvetli bir surette ve sel halinde gelip geçmekten bir fayda hâsıl olmayacağı kanaatinde bulunduk. Biz muhalefet edenlerin mukavemetlerini bertaraf ettikten sonra kendi programımızın hiçbir şey olmamış gibi takip olunmasını esaslı vazifemizden saydık.

**Bugünkü vaziyet şudur: Orada jandarma ve Hükümet kuvveti** tamamiyle reessüs etmiştir. Tunceliinde ıslahat programı olarak düşündüğümüz tedbirler fâsıla görmeksizin devam etmektedir. Yol yapıyoruz, mektep yapıyoruz, karakol yapıyoruz. Bir iki ay müddetle bu işlere fâsıla gelmiş olan yerlerde tekrar bu işlere başladık. Şimdiye kadar bu harekât ve faaliyet esnasında orada ciddi müsademeler olduğunu ve arada büyük zayıat geçtiğini zannettiklerini işittim. Onun için size şimdiye kadarki yani üç aylık harekâtı, üç ay zarfında uğradığımız hakiki zayıatı olduğu gibi söylemek isterim. 14 haziran, bugün aldığım rapora göre şimdiye kadar olan zayıat jandarma, asker ve muhafız korucusu olmak üzere, 13 şehit, 18 yaralıdır. Bunların içinde bir tanesi subaydır. Teğmendir. Bu zayıatın bize elem verdiğini ve büyük Meclisin hissiyatında çok acı yaptığını müşahade ediyoruz. Fakat hâdisenin ehemmiyeti, billhassa mubalâğalı neşriyata katışı yapılan iş karşısında fedakârlığın fazla olmadığı noktasına nazarı dikkatinizi celbetmek isterim. Bugünkü vaziyette arkadaşlar tekrar ettiğim gibi jandarma, Hükümet vaziyete tamamen hâkimdir. Kâfi derecede askeri kuvvet orada hazırdır. ıslahat programı takip olunmaktadır. Huzurunuzda söylerken bütün memleketin ve mahallinde bulunan vatandaşların işitmesini isterim ki Cumhuriyet Hükümeti oraya ıslahat programını süs olarak, heves olarak götürmedi (bravo sesleri, alkışlar). Ne kadar müşkülâta uğrasa, ne kadar çok sene sürse yaz ve kış bu programı biz orada tatbik edeceğiz (bravo sesleri, sürekli alkışlar).

Herhangi bir meseleyi Büyük Millet Meclisi kabul ettikten sonra şimdiye kadar nasıl ufaktefek muhalefet ve müşkülât karşısında vazgeçmek bizim şiarımızda ve iktidarımızda olmadıysa, bu sefer de programımızı ve Büyük Millet Meclisinin kararını tatbikten geri kalmıyacağız (bravo sesleri, alkışlar).

Bunun bu suretle ve kanaatle bilinmesi, zannederim ki bizim işlerimizi kolaylaştırdığı kadar henüz aklı başında olmıyan reisleri bir an evvel Hükümetin kudretli olduğu kadar adaletli ve şefkatli kucağında selâmet aramalarının yegâne çıkar yol olduğuna, ikna edecektir.

Arkadaşlarımız; görüyorsunuz ki bütün meseleleri size açık olarak söyledim. Bundan sonra Hükümetin umumi faaliyeti üzerinde söz söylemek için bugün Büyük Meclisin ruznamesinde bulunan meseleler ayrı ayrı ve canlı birer misal vermektedir.

İmar politikasını takib ediyoruz. Vergileri tenzil etmek için her fırsattan istifade ediyoruz. Malî politika olarak birkaç seneden beri takibettiğimiz indirme tedbirleri; şimdiye kadar müspet netice ver-

di. İndirdiğimiz vergilerden bir iki senede azalan nispeti telâfi edecek miktarda karşılık aldık. Bugün yaptığımız petrol indirmesinde de ve diğer vergi indirmesinden de memlekette yeni bir inkişaf göreceğimizi ümid ediyoruz.

Vergi ıslahında, imkân bulduğumuz her mevzuda, indirme siyasetine şaşmadan devam edeceğiz (alkışlar).

Maliye Vekili Arkadaşımız, Büyük Mecliste bütçe müzakeresini yaparken yeni seneye on milyon lira kadar bir hazine vaziyeti devredebileceğini ümidettiğini söylemişti. Haziran bidayetindeki ilk hesaplar bize Maliye Vekilimizin tahmin ettiği iyi vaziyetin fazlası ile tahakkuk ettiğini göstermiştir. O huzurumuzda 10.000.000 söylenmişti. Bana verilen malûmatta haziran nihayetinde vaziyetimizin 11.500.000 lira fazlası ile intikal ettiğidir (bravo sesleri, alkışlar).

İyi ve sağlam bir bütçe memleketimizin bütün faaliyeti için çok ümit veren bir esastır. Yeni bütçenin ne kadar sağlam mevzular üzerinde kurulduğunu söylemek için size söyleyeyim ki yeni bütçeyi Büyük Meclis 231 milyon küsur üzerinden kabul etti. Bizim 1936 da tahsil ettiğimiz miktar muvakkat olan, son sene nihayeti hesaplarına göre 241.000.000 liradır (alkışlar). Görüyorsunuz ki kabul ettiğiniz bütçenin fazlasını geçen sene de fiilen tahakkuk ettirmiş bulunuyoruz. Bu, memleketin iktisadi hayatında tutulan yolların iyi semere verdiğine ve memleketin mütemadiyen inkişaf yolunda yürüdüğüne maddî bir misal olarak telâkki edilir ümidindeyim.

Arkadaşlar, kısa ve müferit noktalarla siyasetimizin haricî, dahilî ve umumî hatlarına işaret etmek istedim. Tafsilâtını ve teferruatını bütçe müzakerelerinde etrafiyle bildiğiniz bu esaslı siyaset hatlarını kamaatle takib etmek fikrindeyiz. Bizi bu hususta tasvip ve teşvik ettiğinizi yüksek reylerinizle göstermenizi arzu ederiz (sürekli ve şiddetli alkışlar).

#### CUMHURBAŞKANLIĞINA SEÇİLDİKTEN SONRA AND İÇERKEN

11 Kasım 1938

Reisicumhur sıfatiyle Cumhuriyetin kanunlarına ve hâkimiyeti millîye esaslarına riayet ve bunları müdafaa, Türk Milletinin sadetine sadıkane ve bütün kuvvetimle sarfı mesai, Türk Devletine tevccüh edecek her tehlikeyi kemali şiddetle men, Türkiyenin şan ve şerefini vikaye ve ilâya ve deruhde ettiğim vazifenin icabatına hasrimefs etmekten ayrılmıyacağıma namusum üzerine söz veririm (Allah muvaffak etsin sesleri, şiddetli ve sürekli alkışlar).

Büyük Türk Milletinin Muhterem Vekilleri;

Arkadaşlığınızla müftehir olan, şerefli vazifenizde kendi nefsi için bahitvarlık bulan bu arkadaşımıza Devletin en yüksek vazifesini tevdi etmek tevccühünü gösterdiniz. Sizlere şimdiden çok samimi şükranımı takdim ederim.

Omuzlarımda hissettiğim ağır vazifeyi ifa ederken, tek istinadım. Büyük Türk Milletinin itnaadı ve bunun, sizin yardımınızla ve sizin dilinizden ifadesi olacaktır (Allah muvaffak etsin sesleri, alkışlar).

Bu anda Atatürk'ün hâtırası teselli bulmaz acıarla dolu olan kalbimizin aziz timsalidir. Atatürk'ün fevkalâde hizmetlerini bugünkü Türk Devletin bünyesinde tam ve temiz eserler olarak tecessüm etmiş görüyoruz (alkışlar). Kadir bilen ve büyük evlât yetiştiren milletimizin yüreğinde, Kemal Atatürk adı, sevgi ve hürmet içinde ebedi olarak yaşayacaktır (şiddetli alkışlar). Şükran ve tazim hislerini söylemeye çalışan sözlerimin sizin muhabbet ve takdir duygularımızı da aksettirdiğine eminim (alkışlar).

Muhterem Arkadaşlar; Devlet ve Milletimizin insanîyet ve medenîyetin asil hedeflerine doğru durmadan ilerleyip yükseleceğine katî inancımı vardır (bravo sesleri, sürekli alkışlar).

Büyük ve kahraman bir milletin hizmetinde bulunuyoruz: Türk Vatanının bölünmez, hiçbir tecavüze tahammül etmez, hiçbir zor karşısında millî haklarından vazgeçmez mahiyetli, her zamandan ziyade taze ve canlıdır (bravo sesleri, alkışlar).

Türk Milleti Devlet kurmak, vatan korumak kudretinde, kendi cevherindeki kıymet ve faziletlere istinadeden yapıcı ve yaratıcı bir millettir (alkışlar).

Sulh ve terakki yoluna bütün gayretlerini asil bir surette vakfetmiş olan milletimiz mecbur olursa, kendisi ve şanlı ordusu geçmiş kahramanların hayranlığını celbedecek yeni kahramanlarla dolu olan fedakâr göğsünü en parlak zaferlerle süslemeye hazırdır (her zaman sesleri, şiddetli ve sürekli alkışlar).

Türk Milletini az zamanda büyük bir medenîyet seviyesine yükseltmiş, Türk Milletine en kısa yoldan temiz cemiyet hayatını, feyizli terakki yollarını açmış olan inkılâplar kalb ve vicdanımızın en aziz varlıklarıdır (alkışlar).

Arkadaşlarım;

Millet hizmetinde vazifelerin iyi ifa olunmasını emel edinmek başlıca kaygımızdır.

Sükûn, istikrar ve emniyet içinde çalışmaktan başka arzusu olmayan milletimizi anarşiden ve cebirden uzak, bütün vatandaşlar için müsavi bir emniyet havası içinde bulundurmaz, Cumhuriyetin en kıymetli nimeti biliyoruz (bravo sesleri, alkışlar).

Vatandaşlar arasında muhabbeti genişletmek ve derinleştirmeyi, en şerefli vazife sayıyoruz (alkışlar).

**Arkadaşlar:**

Türk Milletinin en feyizli hazinesi: Büyük Millet Meclisidir. Geçmişte büyük zorlukları yenmiş olan Türkiye Büyük Millet Meclisi, gelecekte de büyük saadetlerin, zafer ve muvaffakiyetlerin başlıca kaynağı olacaktır (Allah seni var etsin sesleri, şiddetli ve sürekli alkışlar).

#### CUMHURİYET HALK PARTİSİ KURULTAYINDA

26 aralık 1938

**Büyük Kurultayın Sayın Üyeleri,**

Büyük Partimizin esas hünyesinde bugün aldığımız kalbi ve nizami kararlar, beni Değişmez Genel Başkan seçtiniz. Yüksek teveccühünüzün ve samimi inancınızın ifadesi olarak aldığım bu karardan dolayı sizlere teşekkür ederim. Bu anda, omuzlarımda bulunan Genel Başkanlık vazifesini; Partinin, büyük milletimizin hayrından ve hizmetinden başka gayesi olmayan, maksadına uygun bir surette ifa etmek için, bütün varlığımı sarf edeceğim (sürekli alkışlar). Sizlerden ve Partinin bütün âzasından birlik, beraberlik, yardım beklerim (hay hay sesleri).

**Aziz Arkadaşlarımı:**

Büyük Kurultay; Kurtuluş Mücadelesinin en evvel işlemeye başlayan, milletimizin içerden ve dışardan her türlü insafsız hücumlara mâruz kaldığı günlerde onun iradesini ilân etmek üzere meydana atılan, en eski teşkilâtımızdır. Bence, Ebedî Şefimiz Atatürk'ün kendisine kadar ve kendisinden sonra, burada ve diğer memleketlerde yapılan milli mücadelelerden en kıymetli farikasını bu Kurultay ve onun mânası teşkil etmektedir (bravo sesleri, alkışlar). Atatürk; Kurtuluş Mücadelesini, siyasi ve askerî sahnelerde, evvelâ Kurultayda, sonra Büyük Millet Meclisi içinde idare etti. Sulh ve harbin siyasetini inkıtasız bir Millet Meclisiyle idare edebilmek zihniyetini ve kud-

retini, bugün dahi çok memleketlerde göremiyoruz (bravo sesleri). Atatürk. Kurultayları yalnız millet hayatının lüzumlu bir mekanizması olarak takdir etmekle kalmazdı, onu, samimî ve derin bir sevgi ile de severdi. Büyük Kurultayın duygusunu söylediğime emin olarak, bütün gelecek Kurultaylar adma da Atatürk'e karşı hiçbir zaman solmıyacak olan sevgi ve tâzim hislerimizi ifade etmekle şeref duyurum (varol sesleri, sürekli alkışlar).

Arkadaşlar;

Kurultayımızın bu üsnuual toplantısı, senelik parti toplantılarından sonra vukubulduğuna dikkati celbetmek isterim. Her biriniz, köylerden başlayarak vilâyetlere kadar, milletimizin şikâyetlerini ve dileklerini dinleniş bulunuyorsunuz.

Büyük Meclisin ve Cumhuriyet Hükümetinin faaliyetlerine başlıca temel, halkımızın şikâyetlerine ve dileklerine vefa etmek olduğu düşünürse, parti teşkilâtımızın senelik çalışmalarının, milletin idaresinde ne kadar verimli bir kolaylık olduğu göze çarpar. Şikâyet ve dileğin, bir defada ve bir lâhzada tatmin edilmesi, şimdiye kadar hiçbir millete nasip olmadı ve nasip olmayacaktır. Ancak, şikâyet ve dilekle hulâsa olunan milletin amelî arzusu, hiçbir teşkilâta, bizim Partimizin sinesinde olduğu kadar, esas tutulmamıştır. Hepimizin en kıymetli alâkamız, milletin en ehemmiyetsiz zannolunacak şikâyetine kadar vukuf sahibi olmak ve milletin en pahalı ve en güç sayılacak dileklerine kadar tedbir bulmaya çalışmaktır (bravo sesleri, alkışlar).

Kanunlarla ve Büyük Millet Meclisinin emanetleriyle vazife almış olan memurlar, vekiller, hepimiz, millet hizmetinde şeref bulan vatandaşlar olarak, onun ihtiyaçlarına yetişmek hisleriyle meşbuuyuz (bravo, yaşa sesleri, sürekli alkışlar). Büyük, küçük bütün vazifelerin, iyi ve temiz ifa olunması, emellerimizin başındadır. Parti toplantılarımızın temiz ve pürüzsüz çalışmasının sonunda bu sözlerimde arzu ettiğiniz mânayı bularak, muhitlerinize döneceğinizi, ümidediyorum.

Aziz Arkadaşlar;

Partimizin, karşısında bulunduğu vazifeler vardır. Vazifelerin, bundan sonra, ehemmiyetleri azalmış değil, daha ziyade artmıştır. Sağlam bünyeli, yüksek istidatlı asil bir milletin siyasi hayatına, istikamet vermek iddiasındayız. Geçmiş tarihin fırtınaları içinde geç ve eksik kalmış taraflarımızı, süratle tamamlamak ve ilerletmek vazifesindeyiz (bravo sesleri, alkışlar).

Milletlerin geçimsiz ve birbirine emniyetsiz buldukları bir zamandayız. Milletlerin bir aile efradı gibi, birbirinin dertlerini anlayarak, bu küçük kürenin kucagında kardeşçe yaşayabilmeleri aziz emelimizdir. Fakat, arkadaşlar, milletlerin birbiriyle iyi geçinebilmelerini, yalnız bizim arzumuz temin edemez. Hattâ bizim, milletler arasında kopacak muhtemel bir fırtmadan uzakta kalmamız bile, yalnız bizim tedbirimiz ve katı arzumuzla temin edilmeyebilir. Demek ki, kaybedilmiş zamanları telâfi etmeye ve milletimizi süratle ilerletip yük-eltmeyi, türlü sekteler ve manialara mâruz kalmak ihtimalleri içinde, başarmaya mecburuz (şiddetli alkışlar). Partinin bütün âzası çalışkan bir vatanperver olduğu kadar milletin beraberliğini candan seven ve millet kuvvetlerinin hiçbir sebeple dağılmamasına dikkat eden bir vatanperver gibi davranmaya mecburdur. Cumhuriyet Halk Partisinin, bütün vatandaşları kendisinin muhabbet ve hizmet muhitinde toplamaya çalıştığı zihniyetini, ifade etmiş oluyorum. Şimdi, size, bu zihniyetin, milletin hünyesinde kök salmış olduğunu da göstereceğim. Atatürk gibi her tarihin ve her devrin büyük bir kudreti, siyaset sahnesinden maddeten çekildikten sonra da, bütün dünyayı hayret ve takdiri karşısında sabit oldu ki, bu aziz memleketin hiçbir köşesinde ve bu büyük milletin hiçbir ocağında, Cumhuriyet aşkından başka bir hava esmemiştir (bravo sesleri, dakikalarca süren alkışlar). On beş senelik türlü müşkülât içinde bir hayattan sonra, Cumhuriyet rejiminin verdiği bu imtihan: onun zannedildiğinden çok daha sağlam ve derin kökte, sarsılmaz bünyede olduğunu, bütün dünyaya ispat etmiştir (devamlı alkışlar). Siz ve hepimiz, büyük acı içinde, bu bahtiyar müşahedeyi yapabildiğimizden dolayı, yürekler dolusu iftihar edebiliriz.

Sayın Arkadaşlar:

Pratimiz: millet menfaatinde küçük hislerin üstüne çıkabilen, bütün vatandaşları tatmin edecek en sağlam prensipleri, en az teferruatla tesbit edebilmiştir. Türkiyenin yenileşmesi ve yükselmesi gibi hiç olmazsa, iki yüz seneden beri devam eden mücadele, bizim rejimimizde ve prensiplerimizde, en sade ve amelî ifadesini bulmuştur. Mutlak olarak zikredilen hiçbir siyasi prensip: ifratı ve tefriti, ve türlü şekilde yanlış tatbiki öne sürerek tenkit edilmekten kurtulamaz.

Partimizin hüviyetini tarif eden altı prensipimiz de, fena ellerde ve yanlış tatbikat ile eksik gösterilebilir. Fakat bu gayretler yersiz ve beyhudedir. Tam ölçüsü verilmediği halde faydasını muhafaza edebilecek, hiçbir ilâç yoktur. Şimdiye kadar ispat ettik ki prensip-

lerimizi esas olarak daima iyi ellerde bulundurmaya ve tedbirleri, zamanı geldiği vakit cesaretle, fakat daima basiretle tatbik etmeye çalıştık (uzun alkışlar).

Geçmiş zaman muhasebesi, son zamanlarda, hiçbir milletin siyasi partisine nasip olmamış kadar müspet ve verimlidir. Gelecekte de, cesaretle basiretin, bize, aynı müspet neticeleri vadetmekte olduğuna katî olarak kaniiz. Anlayışınızda ve icraatınızdaki ana hatlarda zaıf göstermek şöyle dursun, milletin daima ilerliyen ve yükselen taze ve canlı anlayışıyla, vatanımıza, daha geniş feyizler temin edeceğimize katîyen güveniyoruz (bravo sesleri, sürekli alkışlar).

Aziz Arkadaşlarım;

Milletimizin en dar muhitlerine ve en küçük iltiyaçlarına kadar sokulup çare bulmaya çalışmak, önümüzdeki senelerin çalışmalarında yeni bir farika olacaktır. Halk çocuğu vatandaşlar tarafından, halk içinde geçirilen bu çalışma hayatının, devlet otoritesini en sağlam bir surette koruyarak, halk idaresinin feyizlerini, en geniş bir surette temin edeceğine, inanıyoruz (alkışlar). Hiçbir koruyucu tedbir, insan vücudunu hasta olmaktan kurtaramadığı gibi hiçbir milletin hünyesi de, en iyi tedbirler içinde, marazi ârzalar göstermekten kurtarılamaz. Fakat, vatandaşlarımızı emin olsunlar ki, uyanık, dikkatli ve vazife hissini beşeri her duygunun üstünde tutan vazife sahipleri olarak, millet idaresinde lüzumlu görülecek tedbirleri, zamanında ve kararında almakta asla tereddüt etmiyeceğiz (bravo sesleri, devamlı alkışlar). Vatandaşlarımızın Büyük Millet Meclisi etrafında, ve sade bir vatandaş olmakla hayatının bütün gururunu dolduran Reiscumhur etrafında tesanüdü o derecededir ki, icabederse bütün Türk Milletini, variyle ve caniyle bir hudut üzerinde, şimdiye kadar bu millet tarihinde görülmemiş sürat ve hevesle toplıyabileceğimize asla şüphe etmiyorum (bravo, varol sesleri, şiddetli ve sürekli alkışlar).

Aziz Arkadaşlarım; vatandaşlarda ve Teşkilâtı Esasiyenin tarif ettiği vatandaşlarda, bu vatanın daimi sahip ve sakinleri sıfatiyle, emniyet içinde yaşamak huzuru kalbi, Türkiye Büyük Millet Meclisinin ve Cumhuriyet Hükümetinin samimî hedefidir. Hiçbir milletin kendisine uygun gördüğü bir tedbir, bizim memleketimizde taklit olunamaz. Hiçbir vatandaş, kanunların kendisine temin ettiği nimetlerden mahrum edilemez (bravo sesleri, sürekli alkışlar). Huzur içinde, müşterek vatanın yükselmesine çalışmak sahası, bütün vatandaşlar için açıktır (bravo sesleri, alkışlar). Bu memlekette, bü-



tün kuvvetleri özünde toplamış olan tek kudretli varlık, Türkiye Büyük Millet Meclisidir (bravo sesleri, alkışlar). Onun tedbirleriyle, Teşkilâtı Esasiye ve kanunlarıyla, hepimiz üzerine teveccüh eden mükellefiyetler ve vazifeler, diğer bütün vazife ve mükellefiyetlerimizin üstünü ve nâzımıdır.

Aziz Arkadaşlarım:

Sizi muhabbetle selâmlarım. Sizi gönderen teşkilât arkadaşlarınıza ve içinde yaşadığımız millet ve memleket yuvalarına Genel Başkanımızın sevgi ve saygılarını beraber götürmenizi isterim (şiddetli alkışlar).

#### CUMHURİYET HALK PARTİSİ BEŞİNCİ BÜYÜK KURULTAYINI AÇARKEN

29 Mayıs 1939

Büyük Kurultayın Sayın Üyeleri!

Cumhuriyet Halk Partisinin Beşinci Kurultayını açıyorum. Yüce şahsiyetlerinizi muhabbetle selâmlarım. Sizin temiz hislerinize de tercüman olarak, bir ferdi olmakla gurur duyduğumuz Türk Milletini saygılarla anarım. Beşinci Büyük Kurultayda, Partimizin kahraman müessisi sevgili Atatürk'ün aramızda bulunmamasını düşünerek derin bir elem içindeyiz. Atatürk, büyük milli dâvayı, millet içinde vücutlandırırken Kurultayı ana temel itihaz etmişti. Kurultaya derin itimadı ve itibarı vardır. Bize büyük siyasi partiyi, sağlam ve sarsılmaz rejimi, vatanın unvanını ve iyi istikbalini temin etmiş olan Ebedî Şefimizin hâtırasına tâzim için Kurultayı beş dakika sü-kûta davet ederim.

Sayın Arkadaşlar!

Beşinci Büyük Kurultayı, bütün vatani gönülden kaplıyan müspet şartlar içinde açıyoruz. Partimiz, vatanın kıymetli evlâtlarını bağrında toplamış, her vatandaşa müsavi ve şâmil emniyet ve hizmet şartlarını fiilen temin etmiştir. Geçirdiğimiz tecrübeler Türk Milletini iftihar olunacak bir siyasi olgunlukta, milletler ailesinin temiz idealli, sağlam karakterli bir uzvu olarak tebarüz ettirmiştir. Türk Milletinin, Cumhuriyet Rejiminde en iyi tesanüdü bulmuş olduğuna, en şüpheli nazarlar kani olmaktan başka çare bulamamışlardır. Büyük Millet Meclisinin son seçimi, Türk Milleti için hakiki bir muvaffakiyettir. Vatandaşlar, vatan mukadderatını eline alacak yeni Bü-

yük Meclisi seçerken, ciddi bir vazife hissiyle alâka göstermişlerdir. Partimizin yüksek idaresi ile halkın samimî reyini milletvekillerinin seçiminde birleştirmek teşebbüsü cesareti artırıcı katî ve müspet bir muvaffakiyetle neticelenmiştir. Partimiz bu teşebbüsü, memleketin bütün seçimlerinde daha geniş mikyasta tatbik edilecektir.

**Aziz Arkadaşlar!**

Siyaset hayatında tecrübe geçirmiş adamlar olarak, memleketimizin ihtiyacına ve bünyesine en uygun olan halk idaresi usulünü kemale getirmek idealindeyiz. Bu yolda temiz yürekle çalışıyoruz. Bizden sonra gelecek vatandaşlara, milletimizin siyasi hayatında ilerlenmiş bir seviye terketmek, başta emelimizdir.

İyi bir halk idaresinin siyasi idarelerde ana prensipleri her nevi seçimlere halkın samimî olarak iştirak etmesiyle, Hükümetin ve Büyük Millet Meclisinin faaliyetinde hakiki bir millî murakabenin şüphesiz götürmez bir tarzda bulunması ile hulâsa edebiliriz. Mebus seçiminde olduğu gibi, parti intihaplarında ve belediye intihaplarında, yer yer, anımsız yeni intihaplar yaparak teşkilâtımız üzerinde halkın muhabbet ve ümidini daima yoklamak ve kuvvetlendirmek kârarındayız.

Büyük Millet Meclisinin faaliyeti, vatandaşlara hakiki bir hürür verecek surette feyizli bir tekâmül halindedir. Hükümet işleri, milletvekillerinin ciddi bir murakabesi altında olduğu halde bütün gayretler, Cumhuriyet Hükümetinin itibar ve muvaffakiyetini arttırmak yoluna müteveccihdir. Halkın seçimlere yakın alâkası ve Büyük Millet Meclisinde millet haklarının açık murakabesi idealleriyle nîfak ve anarşiye mahal vermemek zaruretlerinin beraber yürüyebileceğine inanıyoruz. Büyük milletimizin arzusu ve aklı selimi, milletvekillerimizin ve Parti teşkilâtımızın yüksek meziyetleri, bize, muhtelif icaplar arasında, abengi muhafaza etmek gibi çetin bir vazifeyi kolaylaştırmaktadır.

Büyük Kurultaya takdim ettiğimiz nizamname projesinde, Büyük Millet Meclisinde, Cumhuriyet Halk Partisinin bir de Müstakil Grubunu düşündük. Büyük Kurultaydan vazife alan ve Parti Genel Başkanının farksız başkanlığında çalışacak olan intizam ve inzibât içinde, şuurlu ve çalışkan, bir Müstakil Grubun, icra mevkiinde olan milletvekilleri ekseriyetine ve hükümetine esaslı bir yardım temin ederken büyük milletimize de kendi işleri için yeni bir teminat hazırlıyacağını ümid ediyoruz.

**Aziz Arkadaşlarımız!**

Parti teşkilâtımızın ve halkevlerinin, vatanın siyasi, kültürel ve içtimai tekâmülünde verimli çalışmalarını, her suretle teşvik ve talebetmek istiyoruz. Nifakı ve her türlü fenalıkları önliyecek, her türlü iyilikleri yapacak ve öğretecek bir millî mekanizmayı, Partimizin faaliyetinde esaslı olarak bulacağımıza kaniiz. Parti teşkilâtımız, önümüzdeki devrede, istidatlara yol veren bir genişlikle müspet faaliyetlerini, merkezî idarenin daimî teftişine tabî görecektir.

**Büyük Kurultayın Sayın Üyeleri!**

Cumhuriyet Hükümetinin geçen Kurultaydan beri memlekette tahakkuk ettirdiği faydalı işleri ve aziz halkımızın resmî müesseselerden teminini arzu ettiği dilekleri, elinizdeki hulusalarda teferruatiyle bulacağız. Güzel vatanın her sahada geniş miyasta imar edilmesi, yükseltilmesi ve kuvvetlendirilmesi, durmak bilmiyen bir gayretle devam etmektedir. Birbiriyle maddi ve mânevi irtibatı olmayan dağınık parçalardan mürekkep harap bir memleket, en uzak köşeleri arasında bir aile efradının irtibatı gibi sıcak bir alâka ile bağlanmış muazzam bir kitle olmak yolundadır. Önümüzdeki senelerde, bu çalışmalarımızın neticelerini daha parlak olarak göze çarpar bir hale getireceğimize katîyen güveniyoruz.

Hükümetin icraat programının teferruatiyle, Büyük Kurultayı yormak istemem. Fakat bir iki noktayı başlıca mesele olarak Büyük Kurultayın huzuruna arz etmek isterim.

Önümüzdeki senelerde nüfusumuzun çoğunu teşkil eden köylümüzün, gerek tahsil, gerek geçim hususunda seviyesini yükseltmeyi başlıca hedef tutacağız. Bu hususta elde edeceğimiz neticelere, çok ehemmiyet ve kıymet veriyoruz.

Katî olarak inanıyoruz ki, köylümüzün tahsilini ve maişetini daha yüksek bir dereceye vardırıdığımız gün, milletimizin her sahada kudreti, bugün güç tasavvur olunacak kadar yüksek ve heybetli olacaktır.

**Aziz Arkadaşlarımız!**

Memleketimizin müdafaa kudretine öteden beri verdiğimiz ehemmiyet, milletlerarası vaziyetlerdeki son inkişaf dolayısıyla bir kat daha artmıştır. Bugün insanlık, milletler arasında ciddi bir emniyet bühranı geçirmektedir. Birçok milletler, beklenmiyen fırtınalara ansızın mâruz kalmak endişesi içinde huzursuzdurlar. Halin en büyük tehlikesi budur. Milletler arasındaki bu emniyetsizlik, bugünkü haliyle devam edemez. Bu hal, ya milletlerin şursuz bir surette birbirinin boğazına atılmalarına sebep olabilir, yahut da, nihayet aklı

selim galebe ederek, milletlerin huzur içinde müşterek bir insanlık hayatı yaşamaları için yol bulunabilir. Kurultayın samimî dileğini ifade ettiğimi bilerek söylüyorum ki biz, milletler arasında emniyetin avdet etmesini temin edecek çareyi sempati ile selâmlıyacağız.

Bu bahtiyar neticeye varabilmek için, her milletin hakları ve vazifeleri olacaktır. Bunların hulûs ile konuşulması lâzımdır. Fakat her şeyden mühim olan bir ana prensipin, bütün milletlerin vicdanında sarsılmaz olarak yerleşmesi gerektir. O da, nüfusu çok milletler gibi, nüfusu az milletlerin de müstakil ve milli bir hayata müstahak olduklarının samimî olarak kabul edilmesidir. İnsan cemiyetlerinin, büyükleri tarafından yutulması mukadder olduğu nazariyesini, hiçbir yer için kabul etmiyoruz. kabul etmeyeceğiz. Benliğine ve şuuruna sahip olan her milletin, dokunulmaz müstakil bir devlet olarak yaşaması hakkı, insanlığın sarsılmaz müşterek bir akidesi olarak tesbit olunmak lâzımdır. Beynelmilel münasebetlerimizde, bizim zihniyetimizde bulunan devletlerle müşterek prensip ve emniyet dâvası, bizi müşterek cepheye sevk etmiştir. Siyasi anlaşmalarımızı ve ittifaklarımızı bu zaviyeden görmelidir.

Balkan Paktını ve Sâdâbât Paktını, bu samimî arzularla kuranlardanız. Bütün Avrupayı kaplıyan son emniyet buhranı içinde, Türk-İngiliz İttifakı, hiçbir tecavüz fikri beslemiyen fakat kendi emniyetlerimiz ve müşterek sulh ve insanlık ideali için alınmış bir taahhüttür. Bu müşterek sulh ve emniyet idealini takviye edecek diğer taahhütlerden de çekinmiyeceğiz. Biz komşularımızla her türlü ihtilafı hallettik. Şimdi, samimî olarak onların emniyet içinde bulunmalarıyle alâkadarız. Komşularımıza gelecek tehlikeleri, bir adım sonra bize gelecek tehlikeler gibi önlemek için iktidarımızda olan tedbirleri alacağız.

Size memnuniyetle söylemeliyim ki Sovyetlerle münasebetimiz her zamandan ziyade sıcaaktır ve karşılıklı itimada müstenittir. İki memleketin birbirinin emniyetine ve saadetine yakın ve ciddî bir alâka ile merbut olduğunu zikretmek, benim için hakiki bir zevktir.

Fransa ile aramızdaki yakınlığı; bitmek üzere olan tek meselelerin, yani prensiplerinde tamamen mutabık kaldığımız Hatay meselesinin hallinden sonra hiçbir kuvvet bozmayacaktır. İki memleket ve milletin menfaatlerini o kadar müşterek görüyoruz.

**Aziz Arkadaşlar!**

Milletlerarası vaziyetinin bugünkü buhranında, memleketin müdafaa vasıtaları, başlıca gözönünde tuttuğumuz bir mesele olduğunu

**söylersen, bunu tabii bulursunuz. Cumhuriyet Hükümeti, temiz idealleri meriyette ve itibarda tutabilmek için, Türkiye'nin müdafaa kuvvetinin yüksek bir derecede bulunmasının hakiki ehemmiyetini müdriktir.**

**Türkiye: şuurlu ve kuvvetli varlığıyla yalnız kendini korumakla kalmıyor, insanlık ailesine ve sulh mefkûresine ciddi bir hizmet ettiğine de kani bulunuyor. Bütün temennilerimize rağmen, insanlık yeni bir boğazlaşma âfetine uğrarsa, Türk Milleti; bu mücadelede kendine düşen medeniyet ve insaniyet vazifesini kahramanca, hiç tereddüt etmeden ve hiçbir dehşetten ürkmeyen hakkiyle ve tamamiyle yapacaktır. Türk Milleti: yüksek idali ve hayati menfaati kendisiyle beraber olan milletlerle beraber, göz kamaştırarak yeni kahramanlık menkıbeleri yazmak için tamamiyle hazır ve katî olarak karar vermiş bir haldedir.**

**Bugün ihtilâl halinde olan milletlerin hiçbirisinin yaşamak hakkını ve yüksek insanlık vazife ve meziyetlerini az takdir etmek hatasına düşmüyoruz. Tekrar ederim ki herkes için yeryüzünün nimetlerinden istifade edecek bir sulh mukânı samimî temennimizdir.**

**Sevgili Arkadaşlarım!**

**Yurdu içinde mâsumane çalışan ve hakları için, mecbur olursa, som bir kitle gibi şahlanmaya hazır olan büyük Türk Milletinin mümessillerisiniz. Temsil etmekle iftilhar ettiğimiz büyük millet, insanlık ailesinin asil ve kudretli bir mesnedidir. Kahraman milletimizin varlığı, insanlık için ölçülmez bir kıymet ve bulunmaz bir nimettir. Bu varlık, milletlerin farksız olarak birbirleriyle insanca geçinmeleri için tesiri ihmal kabul etmez bir teminatır.**

**Arkadaşlarım!**

**Sade vatandaşlıkta en büyük şerefi duyan Cumhuriyetçi olarak milletimizin hizmetlerini iyi ifa etmek aşkı, bütün varlığımıza hâkimdir. Partimizin aziz andı, vazife icabını en asil bir borç tanıtmaktır.**

**ALTINCI DÖNEM BİRİNCİ TOPLANTI YILINI AÇARKEN**

**1 Kasım 1939**

**Büyük Millet Meclisinin Muhterem Âzası:**

**Altıncı intihap devresinin birinci içtima senesini açarken muhterem âzayı sevgi ve saygı ile selâmlarım (alkışlar). Eminim ki bu**

anda kalblerimiz, büyük Türk Milletinin emanet ve vazifelerini, onun hakiki menfaatine uygun olarak ifa etmek aşkıyle dolup taşmaktadır.

Geçirdiğimiz sene, vatanda huzur ve emniyetin, fikirlerde ve cemiyette hakiki bir asayişin hüküm sürmesiyle geçmiş; Cumhuriyetin vatandaşta ve vatanda en büyük nimeti olan haysiyet ve emniyet, tamamen hâkim olmuştur (bravo sesleri). Dahilî idaremizde hiçbir fetret ve nifak azabiyle muztarip bulunmuyoruz (bravo sesleri, alkışlar). Bir milletin en büyük ve kuvvetli mesnedi olan dahilî beraberlik, Büyük Meclisin ulvi ve muhteşem hüviyetinden örnek olarak, Türk Vatanını insanîyet âleminde heybetli bir mevcudiyet olarak tecessüm ve temayüz ettirmiştir (bravo sesleri, alkışlar). Milletimizin kemal ifade eden bu haliyle, hepimiz iftihar edebiliriz.

Dahilî idarenin gerek umumi ve mahallî idare kısımlarında ve gerek belediye ve köylü hayatımızda kolaylığı ve tekâmülü temin edecek yeni tedbirleri, Hükümet, mütemadiyen tetkikimize arz etmek kararındadır.

Bu sene, Hatay, anavatana onun ayrılmaz bir cüzü olarak iltihak etmiştir (şiddetli alkışlar). Uzun seneler, bizden ayrı yaşamak elemi çekmiş olan aziz Hatayın, sizin kudretli ve temiz ellerinizde az zaman içinde vatanın en şirin, en mamur bir bölgesi haline geleceğine katiyen eminiz.

Cumhuriyet adliyesinin işlemesi tarzını, memnuniyetle yâd edebiliriz. Adalet tevzii gibi en şerefli bir cemiyet vazifesini ifa eden hâkimlerimizin mesleklerini daha metin ve cazip bir hale koyacak tedbirleri, kanunlarımızın tatbikatında daha ziyade isabet ve sürat temin edecek çareleri, ceza işlerinin ve müesseselerinin ıslah ve terbiye maksatlarında daha müessir vasıtalara malikiyetini, Hükümetin, yüksek huzurunuzda arz olunmak için, daima üzerinde çalıştığı mevzular olarak zikredebilirim (bravo sesleri). Herhalde şurasını iftiharla ilân edebiliriz ki vatanda adalet tevzii, ehliyetli ve emniyetli ellerdedir, ve adalet tevzii usullerimiz medeniyetin en ileri telâkilerine uygun esaslara müstenittir (bravo sesleri).

Muhterem Milletvekilleri;

Son bir sene zarfındaki dünya hâdiseleri önünde Türkiyenin harici siyaseti, Hükümet tarafından muhtelif vesilelerle yüksek ıttılara arz edilip tasvibinize iktrarı eden inkişaf lar göstermiştir. Avrupa buhranı, sulhu korumaya mâtu f gayretlerin zaman zaman ümit verici safhalarından sonra büsbütün alevlenmiş ve nihayet harb faciasının patlaması bir emrivaki olmuştur. Sizin samimî hissiyatınıza

da tercüman olduğuma emin olarak bu halden derin elem ve hüznü duyduğumuzu saklayamam. Cumhuriyet Hükümeti, bütün bu devrelerde, sulha hizmet etmek ve kendi masuniyetini temin eylemek gayretini esaslı vazife telâkki etti. 12 mayısta İngiltere, ve 23 haziranda Fransa Hükümetleriyle kararlaştırmış olduğu müşterek beyannameler, bu gayretin mahsulüdür (alkışlar). 19 teşrinievvelde imza edilen ve bu hafta içinde yüksek tasdikimize arz edilecek olan muahede de; hiçbir devletin aleyhinde olmayarak, hiç olmazsa tesirimizin yettiği sahada beynelmülel sülh ve emniyete hizmet etmek suretiyle kendi emniyetimizi masum tutmak gayesine mâtuftur (bravo sesleri, şiddetli alkışlar). Sulha korumak ülküsü: her memlekete, kendi hususî bünyesi, coğrafi vaziyeti ve imkânlarına göre ayrı ayrı tedbirler ilham edebilir. Türkiye için, hareket hattını evvelden sarahat ve şamimiyyetle belli etmek, sülh yolundaki vazife tedbirlerinin en müessir olanıdır denilebilir (alkışlar). Biz, bu muahede ile, harb fecayü içinde ıstırap çeken Avrupada bir emniyet mütakası tesisi suretiyle, bu faciyanın müstakbel ittisa ve inkişafına mâni olmak gayesini güdüyoruz (bravo sesleri, alkışlar). Muahedenin harekete geçmesi bu meşru gayeleri çiğnemek isteyenlerin bulunmasıyla kaimdir. O ihtimal haricinde, bizim müttefiklerle olan bağlarımız ve hep beraber ilân etmiş olduğumuz yüksek ideal etrafındaki beraberliğimiz, diğer devletlerle normal ve dostane münasebetlerimizi ihlâl edebilecek mahiyette değildir (bravo sesleri, alkışlar). Deruhde eylemiş olduğumuz vazife ve mesuliyetleri hakkiyle müdrik olarak, insanlığı inleyen harb faciasının bir an evvel nihayete ermesini ve yarımkı nesillerin son senelerin ıstıraplarına düşmemesini, bütün kalbimizle temenni etmekteyiz. Bugün olduğu gibi yarın da memleketimizi harb mütakası haricinde bırakmayı, emniyet ve taahhütlerimizi ihlâl etmemek şartıyla milletimize karşı vazife icabı olarak cidden arzu ediyoruz (alkışlar).

Arkadaşlar;

Malûmunuz olduğu veçhile Hariciye Vekilimiz, Sovyet Hükümetinin misafiri olarak Moskovada üç hafta kadar temas ve müzakerede bulundu. Bu müzakerelerden eski dostumuz Sovyet İttihadiyle aramızda bugünkü mesut münasebetlerden daha ileri bir vaziyet ifade edecek bir anlaşma meydana geleceğini ümidetmiştik. Neticeye varmak için iktidarmızda bulunan bütün gayreti sarf etmiş ve bir an muvaffakiyyetin elde edildiği anlayışına varmıştık. Buna rağmen, bizim menfaatimize olduğu kadar karşı tarafın menfaatine de muva-

**fık** olduğunu zannettiğimiz neticenin istihsalı, bu defa mümkün olamamıştır. Bununla beraber, bilirsiniz ki, iki komşu memleket arasındaki dostluk kuvvetli esaslara müstenittir. Bu devrin muvakkat icaplarından doğan şartlar ve imkânsızlıklar, bu dostluğu ihlâl etmemelidir (bravo sesleri, alkışlar). Biz, mazide olduğu gibi âtide de Türk - Sovyet münasebetlerinin dostane seyri için samimî olarak takibeceğiz (bravo sesleri, alkışlar).

**Muhterem Arkadaşlar;**

Son hâdiseler münasebetiyle Türkiye hakkında yapılan neşriyat, bilhassa bitaraf memleketlerdeki, milletimizin iki yüksek vasfını kemaliyle tecessüm ettirmiştir: Türkler dostluklarına vefakâr, taahhütlerine sadıktırlar (bravo sesleri, şiddetli ve sürekli alkışlar). Bu vasıflar, Cumhuriyet Hükümetinin siyasetine umumî bir emniyet gösterilmesini temin etmiştir. Bize karşı vefakâr olan dostlarımız, bugüne kadar olduğu gibi bundan sonra da, bizden ancak dürüstlük, hayırhahlık ve bunlara uygun hareketler bekleyebilirler (alkışlar).

**Milletin Muhterem Vekilleri:**

İçinde bulunduğumuz beynelmül vâzîyetin, Cumhuriyet ordusunun ehemmiyet ve ihtiyacını gözleriniz önünde birinci derecede canlandırdığına şüphem yoktur. Bütün Türk Milletinin dikkatli nazarı da, bu devrede, bilhassa kendi müdafaa vasıtalarına teveccüh etmiş bulunuyor. Cumhuriyet Hükümeti, müdafaa tedbirlerini tekemmül ettirmek için hiçbir himmeti esirgememek azmindedir (bravo sesleri, şiddetli alkışlar). Malî ve fennî noktaî nazardan çok külfetli ve masraflı bir hal almış olan müdafaa vasıtalarını da ihmal etmemek gayreti, Hükümet ve Milletçe aziz bir kaygı olursa, erlere meydan görüldüğü zamanda vatandaşların yapılan fedakârlıkların hiçbirine acmayarak mesut neticeler elde edecekleri muhakkaktır (yaşa, bravo sesleri, şiddetli ve sürekli alkışlar). Büyük Meclis, Büyük Türk Milleti emin olabilir ki Cumhuriyet orduları emir aldıkları zaman vazifelerini hakkiyle ifa edecek kıymettedirler (yaşasın sesleri, sürekli ve şiddetli alkışlar). Yaptığımız ve yapacağımız fedakârlıklara Cumhuriyet orduları lâîk olduklarını ispat etmeye her an hazırdırlar (şiddetli alkışlar).

**Aziz Vatandaşlarım;**

Münakalât Vekâleti, müterakki bir Cumhuriyetin mümeyyiz vasıflarından biri olan bütün münakale ve muhabere vasıtalarının ahenk



ve intizamı gayesini temin etmek yolunda esaslı bir tedbir olmuştur. Muhtelif nakil vasıtaları, bir mesuliyet altında birbirini tamamlayan bir zihniyetle işletilmek sayesinde, vatanın içtimai ve iktisadi inkişafı için en geniş feyizlerini vermek yolundadır. Mesut inkişafını takibeden demiryollarımızın yanında deniz ve hava yollarımızın da süratle feyiz bulmasını iltizam ediyoruz. Memleketimiz için çok verimli bir faaliyet sahası olduğuna samimi olarak kani olduğumuz deniz teşkilâtımızın gerek nakliye, gerek endüstri sahalarında sağlam esaslara müstenit olarak kurulması için Hükümetin çalışmalarına, Yüce Meclisin yakından alâka ve muavenet göstermesini temenni ederim.

Münakalât Vekâleti, vatan müdafaası meselelerinde ayrıca müm-taz olan bir ehemmiyet alacaktır. Bu bakımdan dahi memleket münakalâtının intizam, kudret ve bol vasıta ile mücehhez olması hakkiyle takdirinizi celbedecek mevzulardır.

Arkadaşlar;

Memleketin sıhhi ve içtimai muavenet işleri, içinde bulunduğumuz şartlar dâhilinde, ehemmiyetlerini arttırmış bulunuyorlar. Salgınlarla mücadele ve koruma tedbirleri, memleket müdafaasının safhaları içinde daha çok kıymetli olacaktır. Sıhhi teşkilâtımızın fennen sağlam esaslara müstenit bulunmasından, ansızın hâdiselere karşı kendimizi emniyette hissetmek istiyoruz.

Son zamanlarda Dikili ve havalisindeki zelzele âfetinden vatandaşlarımızın çektikleri ıstıraba, bütün memleket vürekten iştirak etti. Âfete uğrayanlara, büyük milletin huzurunda, derin teessürlerimizi ifade ederken Kızılayın ve halkımızın gösterdiği şefkat ve yardımları şükranla yâdetmek isterim.

Arkadaşlar;

Ziraat Vekâletimizin meseleleri, milli bünyemizin en ehemmiyetli mevzuları gibi takip olunmaktadır. Her çeşit mahsule feyiz veren memleketimizin toprak meselesi, alet ve bilgi meseleleri gibi ana ihtiyaçları temin olundukça istihsal kudretimizin ve köylü maişetimizin yükseleceğine daima kani bulduk. Geniş miyasta malî vasıtalar tahsis edememekten korktuğumuz bu senelerde dahi zirai istihsalâtımızın inkişafını alıkoymayacak himmet ve tedbirleri esirgememenizi dilerim. Orman işletmesindeki devlet teşkilâtımızın müspet neticelerini yakın bir zamanda almaya başlayacağımızı kuvvetle ümid ediyorum.

### **Muhterem Arkadaşlar;**

Ticaret işlerimiz, hususi bir ihtimamınıza lâyıktır. Birkaç sene beri cihanda bozulmuş olan ticaret münasebetleri, bizi de muhtelif istikametler takibine sevk etmişti. Harbin zuhuru ise beynelmilel ticareti yeni zorluklarla karşılaştırmıştır. Bu şartlar içinde her memleket, bir taraftan müdafaa endişesiyle mahsullerinin ihracını tahdide, diğer taraftan kredi meselelerinde mübadeleye müsait olmayan türlü tedbirleri almaya mecbur olmuştur. Beynelmielel tabii münasebetlere sıkı sıkıya bağlı olan ticaret işlerimizin bütün umumi zorluklardan müteessir olması, içtinabı kaabil olmayan bir zarurettir.

### **Arkadaşlar;**

Bütün bu güç şartlarla beraber biz, ticaret işlerinde en az sıkıntı gören milletlerden olacağız (bravo sesleri, alkışlar). İlk önce şurasını emniyetle söyleriz ki memleketimiz ve ordumuz, en lüzumlu işe maddelerinde hal ve âti için hiçbir tehlide mâruz değildir (alkışlar). Hattâ ihrac maddelerinin tahdidinde biz, en geniş davranabilecek memleketlerden biriyiz. Harb zamanında dahi mahsullerimiz, çoğu itibariyle, cihan piyasasının arayacağı maddelerden olacaktır.

Her şeyden evvel ticaret işlerimizde, salın ve tabii bir usulü süratle tesis etmeliyiz. Kuvvetle kanımız ki, ticaret hayatını iyi bilen ellerle takip olunacak isabetli tedbirler, bizim ticaret vaziyetimizi yalnız durgunluğa uğramaktan korumakla kalmayacak, memlekete âti için de genişlik temin edecek seyri bulacaktır.

İktisat Vekâletimiz, büyük milli dâvalarımızdan biri olan sanayileşme hareketine bu yıl dahi hızla ve intizamla devam etmiştir. İçinde bulunduğumuz hâdiseler ve ufukta muhtemel görünen vaziyetler, memleket endüstrisinin hayati ehemmiyetini kemaliyle tecesüm ettirdi. Plâna göre teşebbüs edilen müesseseler ikmal olunmakta ve hakiki olarak sağlam işlemlerini temin edecek tedbirler dikkatle alınmaktadır. Beş senelik plânın eksiklerini bir an evvel tamamlamaya, Hükümet, ciddi olarak gayret sarf ediyor. Karabük demir ve çelik fabrikalarının sene içinde işlemeye başlaması, memlekete her bakımdan büyük kuvvet vermiştir. Boru fabrikasıyla haddehane ve çelikhane kısımlarının yakında faaliyete geçeceğini ümit ediyoruz. Gene bu sene yirmi altı bin işli yeni Malatya bez ve iplik fabrikası işletmeye açıldı. Birinci beş senelik plânın esaslı aksamından olan kimya ve kendir fabrikaları kurulması takip olunduğu gibi ikinci kâğıt, sellüloz, Sivas çimento fabrikalarını dahi tahakkuk ettirmeye ça-

**İşıyoruz. Şeker fabrikalarımızın istihşalâtı, bu sene, feyizli bir surette verimli olmuştur. Hükümet elde bulunan işleri tamamen tahakkuk ve temin ettirdikten sonra vakit keybetmeksizin yeni endüstri hareketlerine teşebbüs etmek yolundadır (alkışlar).**

Toprakaltı servetlerimizin işletilmesi için ciddi gayretler sarf ediyoruz. Bu sene Ergani bakır izabehanesi bakır istihşaline başlamıştır. Fakat kömür istihşali mevzuuna yüksek dikkatinizi bir daha celbetmek isterim. Bu memleketin medeniyet ve umran yolunda ilerlemesi için kömürün memleket içinde en geniş mikyasta istihlâki, her suretle teşvik olunmak lâzımdır. Memleketin her yerinde bol ve ucuz olarak tedarik olunabilecek kömür, başlıca terakki vasıtasıdır. Bu maksada mâni olacak her türlü pahalılık unsurları dikkatle bertaraf edilmek lâzımdır (alkışlar). İktisat Vekâletinin devletçi tedbirlere devam ederken, vatandaşlara geniş mikyasta iş sahası hırakmak hareketi, takdir ve teşvikimize lâyıktır. Lüzumsuz takayyütler kaldırılmalı, hattâ normal çalışmalarıyla memleketin iktisadi inkişafına hizmet eden teşebbüslere kolaylık gösterilmelidir (bravo sesleri, alkışlar).

İktisat Vekâleti, iktisadi hayatın her sahasında, mütelhassıs işçilerden yüksek mühendislere kadar, geniş bir ehliyet kadrosu vücuda getirmeyi gaye bilecektir.

İçinde bulunduğumuz fevkalâde şartların, iktisadi hayatımızın nizamını muhafaza etmek için, ayrıca kanuni tedbirlere ihtiyaç göstermesi ihtimali vardır. Büyük Millet Meclisinin, memleketin iktisadi bünyesini sağlam bir surette muhafaza ve devam ettirmek için, isabetli tedbirleri daima itihaz edeceğine milletimiz emindir.

Gümrük ve İnhisar Vekâletimizin işleri, tekâmül seyrini takib ediyor. Dünya hâdiselerine uygun olarak alınacak ticaret tedbirleriyle gümrük tedbirlerimizin ahenkli olarak tanzim olunması, Hükümetin gözönünde tuttuğu meselelerdir. Bu cümleden olarak, gümrük tarife cetvellerinde kanuni tadilât yapılması tetkiktedir. Herhalde, Devlet varidatının temini gibi ticareti güçlüğe uğratmamak, kaçakçılığa mâni olmak tedbirleri de kıymetli esaslardır. Kezalik, zaruri hudutta himaye lâzım olduğu kadar lüzumsuz pahalılık ve sıkıntıya mahal vermemek, bahusus gümrük himayesine sığınarak miktarda ve vasıfta tekemmül kaygusundan kurtulmak, gümrük siyasetimizin mâni olacağı mahzurlar olmak lâzımdır (bravo sesleri, alkışlar).

İnhisarlar, iktisadi hayatımızda yardımcı vazifesini de dikkatle ifaya devam etmektedirler. Sert içkileri rağbetten düşürmek için sarf olunan gayretlere teşekkür borcumuzdur. Milletimizin en kıymetli

menfaatlerine uygun olan bu mücadele, memnuiyetin birçok memleketlerde muvaffakiyetsizlikle tecrübe edilen katı ve kaba usullerine düşmeksizin, fennî ve tedricî tedbirlerle takip olunursa, geniş mikyasta muvaffak olacağımızdan tamamiyle eminim.

**Muhterem Arkadaşlar:**

Nafia işlerimiz, vatan imarının istediği her sahada. faaliyetle ilerlemektedir. Bu sene, Erzurum demiryolu merkezinin açılması, bütün memleketi candan sevindirdi (alkışlar). Memleketin malî vesaiti geniş ölçüde müdafaa ihtiyacına tahsis olunduğu zamanlarda, nafia işlerimize kâfi vasıta temin etmekte güçlük çekeceğinizi bilirim. Bununla beraber elimizde bulunan demiryolu işlerinin devam ettirilmesini iltizam edeceğinize ve ayrıca yol işlerine hız vermeyi, memleketin tabii ihtiyacı kadar müdafaa ihtiyacı addedeceğinize eminim. Su işlerimiz intizam ile ilerliyor. Bir iki sene içinde ilk müspet neticeleri aldığımız vakit, su siyasetimizin ne verimli bir tedbir olduğunu gözönünde tecessüm etmiş bulacağız (bravo sesleri, alkışlar). Yapı işlerinin Nafia Vekâleti emrinde toplanmasının, zaman ile en feyizli neticelerini idrak edeceğiz. Hınlâsa her sahada Cumhuriyet nafiası mamur vatanın bütün mesnetlerini isabetli bir surette tahakkuk ettirmek yolundadır (alkışlar).

**Aziz Arkadaşlarım:**

Maarif işlerimizi, yeni Meclisin tarihimizde mümtaz bir farikası olarak, himmetli ellerinize almanızı beklerim. Malî ve umumî şartlarımız sıkıntıya mâruz olsalar bile, maarif işlerimizin ana istikametlerde ilerlemekte geç kalmayacağını ve herhalde esaslı tedbirlerin zamanında alınacağını ümid ederim (alkışlar). Hükümet, ilk tahsilin amelî ve ana tedbirlerine el koymuştur. Bunları süratle tetkikimize alarak karara bağlayacağımıza kaniim. Memleket, teknik tahsilin her şubesini ciddi olarak benimsemiştir. Halka bu yolda kolaylık tedbirlerinizi genişletmenizi dilerim. Memleketin mühendis ve yüksek mühendis ordusunu yaratacak müesseseleri kurmak için acele etmemiz lâzımdır (bravo sesleri).

Bütün maarif tedbirleri, insan yetiştirmek gibi en çok zamana ihtiyaç gösteren tedbirlerdir. Onun için vaktiyle başlamak, maarif işlerimizde Hükümetin bilhassa dikkat edeceği bir unsur olmalıdır. Nihayet, maarif işlerimizin, görgülü unsurlarımızın birbirine samimî olarak yardımları sayesinde ilerliyebileceğine kani bulunuyoruz. Onun için, bilgili çalışmalara, ilme ve tecrübeye dayanan gayretlere hususi bir kıymet veriyoruz.

### **Muhterem Arkadaşlar;**

Devlet işlerini gözünüz önünde canlandırırken Cumhuriyet maliyesinin vazife ağırlığını tasvir etmiş oluyorum. İftihar ediyoruz ki milletimiz, Cumhuriyet hazinesinin kudretli ve muvazeneli olması için, şuur ile hiçbir fedakârlıktan çekinmemektedir. Maliyemiz, memleket müdafaasının fevkalâde masrafları karşısında, vatan imarını ve sivil hizmetleri durdurmayacak kudreti göstermektedir. Milletimizin alâka ve yardım ile Cumhuriyet maliyesinin, halde âtide daima kâfi vasıtaları bulabileceğine katiben eminiz (şiddetli alkışlar). Himmetli ellerinizde kuvvetli ve sağlam bir millî bünyenin, devlet itibarını ve hazine intizamını daima muhafaza edeceğine asla şüphemiz yoktur (alkışlar).

### **Muhterem Arkadaşlar;**

Türk Milleti, Büyük Millet Meclisinin etrafında bölünmez, sarsılmaz bir kale gibi, dünya hâdiseleri karşısında toplu ve dimdik durmaktadır (şiddetli alkışlar). Büyük Meclisin vifak ve ahenk içinde yapıcı ve yaratıcı çalışma ile beraber millet işlerini titiz ve temiz bir surette murakabe etmek hüviyeti, tarihimizin bir âbidesi olarak yaşayacaktır (alkışlar). Yüksek vazifesini hakkıyla ifa eden Büyük Meclisin hiçbir anarşiye müsaade etmeyen kuvvetli bir hükümet vücuda getirebileceğine, muazzam bir misal halindesiniz (alkışlar). Hepimizin en büyük zevkımız ve iftiharımız, büyük milletimizi memnun edecek surette hizmet edebilmektir. Altıncı Büyük Millet Meclisinin en değerli vatan hizmetleriyle mümtaz olacağına samimî olarak kani olduğumu ifade etmekle bahtiyarım (bravo sesleri, yaşa sesleri, şiddetli ve sürekli alkışlar).

### **ALTINCI DÖNEM İKİNCİ TOPLANTI YILINI AÇARKEN**

*1 Kasım 1940*

### **Büyük Millet Meclisinin Muhterem Âzası!**

Altıncı intihap devresinin ikinci içtima senesini açıyorum. Muhterem âzayı sevgi ve saygı ile selâmlarım.

Kurulduğu günden beri tek kaygusu vatan selâmeti olan Büyük Meclisimizden örnek alarak, geçirdiğimiz mühim sene zarfında, vatandaşlar arasında sükûn ve birbirine dayanma, en yüksek mertebede ruhlara hâkim olmuştur. Cumhuriyet Hükümeti, fâsılasız bir dik-

katle, dahili ve harici emniyetin muhafazası için bu dürist hava içinde gelişmek imkânını bulmuştur.

Dahili idaremiz, geniş bir hürriyet içinde vatandaşın hukukunu ve emniyetini temine kudretli, hakiki ve hukuki bir nizam tesis etmiş olmakla mütemayizdir. Denilebilir ki geçen bu bir sene içinde memleketin emniyet ve asayişine ciddi surette müessir olacak bir hadise vukua gelmemiştir. Yurdun emniyetine müessir olabilmekten uzak nadir hâdiseler de adaletin hükmüne teslim olunmuşlardır.

Dünyayı sarsan büyük buhrana rağmen Türkiyede yaşayan herkes, bütün hak ve hürriyetlerine sahip ve bunlardan en geniş bir surette müstefit olmaktadır. Memleketin her tarafında emniyet ve sükûn, hale ve âtiye itimat mevcuttur. Türkiye, serbesti ile nizamı telif eden bir hava içinde vatandaşların huzurunu temin edebilen müstesna memleketlerden biridir.

Vazifedarların dikkat ve ihtimamı asil milletimizin ve onun büyük Meclisinin yurtseverliğinden ve basiretinden daima feyiz ve kuvvet alıyor. Milletten Hükümete karşı görünen tam ve samimi itimat, millî kuvvetimizin kaynağıdır. Bu hal mesuliyet almış olanlara işlerinde cesaret ve neşe vermektedir. Diğer taraftan hususi idarelerle belediyelerimiz, salâhiyet ve vasıtaları derecesinde, vazifelerini yapmaktadırlar. Medeni seviyenin yükselişi ile mütenasiben artan ihtiyaçlara, arzu edildiği gibi cevap verebilmeleri için salâhiyetlerin ve malî membalarının takviyesi arzuya şavandır. Belediyelerin ve bunlara bağlı müesseselerin memurlarının tekaütlükleri hakkında Büyük Meclise takdim edilmiş olan lâyihanın kanuniyet iktisabetmesi, buralarda çalışan vatandaşların ve ailelerinin istikbali ve gördükleri hizmetin selâmeti bakımından faydalı olacaktır.

Cumhuriyet adliyesi, geçen bir sene zarfında kabul buyurduğunuz yeni kanunlarla teşkilâtını kuvvetlendirip âmme hizmetlerini daha amelî ve şâmil bir şekilde görmek yolundadır. Hâkim sınıfının yeni anasırıla mühim bir adette takviyesi imkânı hâsıl olmuştur. İcra işlerinin süratle işlenmesi için kanunda yapılan tadilattan iyi neticeler alınacağını ümitetmekteyiz. Cezaevleri durumunun ıslahı üzerindeki çalışmalar ilerlemektedir. Birçok vilâyetlerimizdeki cezaevlerinin inşası hazırlıkları bitmiştir. İş esası üzerine kurulmuş olan cezaevlerinin kadroları, bu bir sene içinde biraz daha tevsi edilmiştir. Müstakbel adli faaliyetimize nizam hizmeti görececek olan adli teşkilât kanunu lâyihası yakında huzurunuzda takdim edilecektir. Buna mütenazır olmak üzere kanunlarımızda yapılması iktiza eden tadiller hakkında yakında Büyük Meclise teklifler arz olunacaktır.

**Arkadaşlar;**

Gegen ıktıma devresinin başında zuhurunu en samimî teessürlerle kaydetmiş olduğum Avrupa muharebesi, on dört aydan beri, bütün şiddetiyle devam ediyor. Gösterdiği inkişaf, faciannın Avrupa haricine de sirayet ederek bir dünya muharebesi şeklini almasını imkân dâhilinde bulunduruyor.

Son sene zarfında birçok hür ve müstakil ülkeler ecnebi istilâsına mâruz kalmışlardır.

Ancak Fransadan sonra İngiltereye teveccüh eden hücumların çetin bir mukavemete çarpmış olması, muharebeyi yeni bir safhaya intikal ettirmiştir. Görünüşte bu safha uzun sürecek ve insanîyetin sefalet ve ıstırapı temadi edip gidecektir. Bu hazin ihtimaller önünde büyük elemeler duymamak medenîyetin tereddisini teessüf ve teessürle kaydetmemek mümkün değildir.

Memleketimiz, gegen zor zamanları, istiklâl ve masuniyet dâvası etrafındaki yekvücut çehresiyle sarsılmadan geçirdi. Hakkımdan emin, haklara hürmetkâr ve vatan müdafaasına karar vermiş vaziyeti, bu metanetin sırrını teşkil eder. Haricî siyasetimizi tavsif ederken, milletimizin sayısız faziletlerini vatan için en emin, en verimli şekilde kullanmak düsturumun, yegâne rehberimiz olacağını bir kere daha tebarüz ettirmek isterim.

Gegen ıktıma devresini açarken, harb karşısındaki vaziyetimizi izah etmiştim. Cumhuriyet Hükümetinin haricî siyasetinde, gegen seneden beri, bir tebeddül vâkı olmamıştır. Bunun en birinci sebebi, o siyasetin, siyasi istiklâl ve mülki tamamiyetimizin mahfuziyetini esas tutması ve hadîselerin seyrine göre tahavvül eden haris emeller ile alâkadar bulunmamasıdır.

Hükümetiniz muhtelif vesilelerle size arz etmiştir ki Türkiye'nin, hudutları haricine bir karış toprakta gözü, bir hakkı ihlâlâ niyeti yoktur. Bize, emniyetimize, o emniyetle müteradif olan hayati menfaatlerimize tecavüz niyetinde olmayan hiçbir devlet, bizim siyasetimizden endişe ve bizi, hakkımızın mahfuziyetini istediğimizden dolayı, muaheze edemez.

**Muhterem Arkadaşlar;**

Bizim harb harici vaziyetimiz, bize karşı aynı iyi niyeti gösteren ve tatbik eden devletlerle en normal münasebetlere mâni değildir. Kezalik, harb harici vaziyetimiz, bizim topraklarımızın, deniz ve havalarımızın, muharipler tarafından birbiri aleyhine kullanılma-

şma istisnasız olarak mânidir. Ve biz muharebeye girmedikçe katî ve ciddî olarak mâni kalacaktır.

**Arkadaşlar;**

Son zamanlarda harb harekâtı bazı yeni vesilelerle dikkate şayan inkişaf lar gösterdi. Sükûn ve selâmeti bizim için çok ehemmiyetli olan emniyet sahamızın içinde dostumuz ve komşumuz Yunanistan maalesef bugün harbe sürüklenmiş bulunuyor. Bundan doğan vaziyeti, müttefikimiz İngiltere Hükümeti ile müştereken tetkik ve mütalâa etmekteyiz.

Size arz etmiş olduğum bu siyasi umdeler, memleketimizi harb facialarından bugüne kadar nasıl masun bulundurdu ise, yarım emniyetine de aynı veçhile hizmet edecektir, ümidindeyiz.

Dünyanın geçirdiği vahim buhran içinde uzak yakın bütün devletlerle münasebetlerimiz normal seyrini takibetmiştir. Sovyet Rusya ile aramızda yirmi seneye yakın bir mazisi olan itimatlı münasebetler, her ikimize de atfedilemeyecek olan buhranlar geçirdikten sonra esas olan dostane mahiyetini tekrar elde etmiştir. Bunu memnuniyetle kaydetmek isterim. Türkiye - Sovyet münasebetleri dünya siyasetinin ivicaçları içinde başlı başına bir mevcudiyettir ve memleketlerimiz diğer tesirattan müstakil bir surette bu mevcudiyeti devam ettirmek ıztırarmdadır. Bu siyaset, böyle telâkki edildikçe, iki taraf menfaati için dünkü verimini yarım da verir, kimsenin zararına olmıyarak yalnız memleketlerimizin nef'ine işler, kanaatindeyiz.

**Aziz Arkadaşlar;**

Önümüzde insaniyet için uzun ıstırap devreleri olmak mümkün, hattâ muhtemeldir. Bu devre esnasında hayati menfaatlerimize karşı hassas bulunurken dostluklarımıza ve ittifaklarımıza vefalı kalacağız.

İngilterenin zor şartlar içinde kahramanca bir mevcudiyet harbi içinde bulunduğu bir zamanda onunla olan ittifak bağlarımızın sağlam ve sarsılmaz olduğunu söylemek benim için bir borçtur.

**Muhterem Milletvekilleri;**

Cumhuriyet ordusunun kuvvetlenmesi ve ihtiyaçlarının tamamlanması için Büyük Meclisimiz hiçbir ihtimamı esirgememektedir. Türk Milleti bu hususta kendisinden istenilen vazifeleri iftiharla yapıyor. Silâh altına çağırılan vatandaşlar vazifelerine seve seve koşuyorlar. Her gün menkıbelerini dinlediğimiz bu asil hareketlerin Türk Milletinin ruhundaki engin fedarkârlık hislerine bir yeni işaret oldu-



ğunu sevinçle görmekteyiz. Bugün Büyük Mecliste ve onun Hükümetinde, bütün işlerin başına geçmiş olan müdafaa vazifesi, bütün milletçe de en sevgili bir gaye halindedir. Biz de iftiharla söylebiliriz ki milletçe yapılan fedakârlıklar yerindedir. Cumhuriyet ordusunun vazifesini hakkiyle başaracak bir ehliyetle bulunduğuna emin olabiliriz.

Münakalât işlerimiz, mevcut vesaitin mütehammil bulunduğu âzami süratle ifa edilmek hususunda çalışılmaktadır. Memleketin müdafaa, iktisadi teşebbüslerimizin kıymetlendirilmesi; nakliyat ve muhabere imkân ve vasıtalarının bilgili ve inzibatlı bir teşkilâta dayanarak, sürat, emniyet ve intizamla işlemesine bağlıdır. Münakalât Vekâleti bu esasların tahakkuku için çalışmaktadır.

Bugünkü şartlar altında bir kat daha ehemmiyet kazanmış olan hastalıklardan korunma işlerinde, Hükümetin aldığı tedbirlerin muvaffakiyetli neticelerini görmek memnuniyeti mucibolmaktadır. Bu tedbirler memleketimizi, içinde bulunduğumuz şartların doğurabileceği büyük salgınlardan korumuş olduktan başka, hariçten memleketimize girmesi mümkün hastalıklarla mücadeleyi de kolaylaştırmaktadır.

Geçen kış, merkezi Erzincan olmak üzere, büyük bir vatan parçasında vukua gelen yer sarsıntısının ne kadar vatandaş hayatına kırdığını esefle gördük. Hükümetçe alınan âcil tedbirlere ilâveten her sınıf Türk vatandaşının, bu felâket ıstırapı içinde kıvranan kardeşlerine yaptıkları asıl yardımları ve bütün medeniyet âleminin bu felâkete karşı gösterdiği yüksek alâkayı, burada şükranla yâdedirim.

Felâkete uğrayan vatandaşlara bütün bir milletin sıcak ve çok samimî yardımı olmasaydı, bu yaranın bu kadar kısa bir zamanda onulmasına imkân bulunamazdı.

Bu münasebetle teşkil buyurduğumuz Milli Yardım Komitesinin yüksek hizmetine huzurunuzda teşekkürlerimi ifade ederim. Bütün bu yardım işlerinin tatbikini üzerine alarak feragat ve intizamla çalışan Kızılay Cemiyetinin çalışmalarını da şükranla yâdetmek isterim.

Zirai istihsalimiz memnun edici bir vaziyettedir. Her şeyden önce Türk köylüsünün, Hükümetin tedbirlerine uyarak fazla istihsal hususunda gösterdiği gayreti tebarüz ettireceğim. 1940 umumi istihsalı geçen yıllardan aşağı düşmemiştir. Toprak mahsullerimizde, miktar ve keyfiyet bakımından inkişaf ve salâh aşikârdır. Nüfusumuzun çoğalması ve hayat seviyesinin yükselmesiyle alâkadar olan istihlâk ihtiyacını emniyetle, kapatmaktadır. Yurdumuzun tabiat ve

ziraat şartlarının, usullerimizi ve çalışmalarımızı ilerlettikçe, daha verimli olacağına kanaatimiz vardır. Bu sene getirilen yeni ziraat makinaları, yurdun muhtelif bölgesinde işletilmiştir. Türk köylüsü bu makinaların faydasını derhal kavramış, iyi, fazla ve ucuz istihsal yapacağına kani olmuştur. Bu gibi rasyonel ziraat usullerini biran evvel yerleştirmek ve yaymak lâzım olduğu kanaatindeyim. Köylünün muhtacolduğu diğer küçük ziraat aletleriyle nakil vasıtaları, üzerinde durduğumuz ehemmiyetli mevzulardır. Ziraat teknik ve ilim adamlarının, köy tetkiklerine dayanan bir plân dahilinde, çiftçi ile işbirliği yapmasından süratli ve feyizli neticeler umuyoruz. Ticaret Vekâleti, bir taraftan dünya iktisadi vaziyetinin içinde bulunduğu şartlara uymak, diğer taraftan istihsal ve mübadele sahalarında krediye isabetli bir surette tevzi ve lüzumu derecesinde tevsi eylemek noktasından çalışmaktadır. Başta, zirai kredi ihtiyaçları geliyor. Bu sene de çiftçinin ziraat ve istihsal ihtiyaçlarını ve mahsul satışlarını kıymetlendirmeye yarayacak geniş krediler yapılmıştır.

Zirai ikrazlarda faizleri imkânın müsaadesi nispetinde indirmek suretiyle de istihsal teşvik eylemek. Hükümetin başlıca düşüncelerindedir. İstihsal kıymetlerini en iyi koruyacak, satış kooperatifleri teşkilâtı inkişaf halindedir. Bu hususta kanuni mevzuatımızın tekemmülü arzuya şayandır. İhracatın kontrolü, başlıca ihraç mallarımızın standarda bağlanması yolundaki çalışmalar, âti için ümit verici mahiyettedir.

Köylü ve müstahsilin iktisadi kalkınma ihtiyacı, hayat pahalılığı ile istikbalin bulunan endişesi kadar üzerinde hassasiyetle durulan bir mevzudur. Beynelmilel münasebetlere sıkı sıkıya bağlı olan ticaret işlerimizin umumi zorluklardan müteessir olması, içtinabı kaabil olmıyan bir zaruret idi. Bir taraftan Hükümet, ticarete, memleketin muhtacolduğu iptidai madde ve mamulleri temine çalışıyor. Diğer taraftan sıkı bir fiyat inzıbatı ve murakabesi kurmaya uğraşılıyor. Milli Korunma Kanununa göre, birçok lüzumlu tedbirler alınmıştır. Bu hususta icabeden yeni kanuni mevzuatın yüksek huzurunuzla takdimi mukarrerdir.

İktisat Vekâletimiz, gerek tesise, gerek istihsale mâtuf faaliyetlerde, içinde bulunduğumuz şartların müsaadesi nispetinde çalışmaktadır. Kurulmuş olan sanayi şubelerinin faaliyetlerini muntazaman idameye ve memleket ihtiyacının mühim bir kısmını dahili mamullerle karşılamaya gayret edilmektedir. Sanayiın muhtelif şubelerindeki istihsalin hacmi, geçen seneye nazaran fazla olduğu gibi, maden kısmındaki istihsalde de bâriz terakkiler kaydedilmiştir. Kömür

**havzasının millileştirilmesi için kabul buyurulan kanunun tethikine** başlanmış ve Havzada tatbik edilmekte olan iş mükellefiyeti müspet netice vermiştir.

Madencilğin memlekette son senelerde kaydettiği inkişaf, sevinçle görülecek haldedir. Geçen yıl faaliyete geçmiş olan Ergani istihsalâtı, normal bir şekilde inkişaf etmektedir. Millî müdafaamız için muhtacolduğumuz sâf bakırın imaline muvaffakiyet hâsıl olmuştur. Keçiburlu kükürt tesisatı tevsi ve ikmal edilmiştir. Önümüzdeki yıl içinde, ihtiyacımızı kâmilen buradan karşılanabileceği, kaydedilmeye değer bir hâdisedir.

Divriği demir, Murgul bakır, Bolgardağı ve Keban kurşun madenlerine ait tesisat devam etmektedir. Kömür havzamızda enerji ihtiyacını temin edecek olan 60.000 kilovatlık büyük Çatalağzı santralının ihalesi yapılmış ve inşaatına başlanmıştır. Maden arama sahasında uzun senelerden beri petrol araştırmalarına sarf edilen mesai, ilk müspet semerelerini vermiş bulunmaktadır. Raman Dağında yapılan sondajda 1.050 metrede petrole tesadüf edilmiştir. Sahanın jeolojik bünyesi bir petrol mıntakasının mevcudiyetini kuvvetle ümitlendirmekte olduğundan, hakiki verimi anlaşılacak üzere, arama faaliyeti burada teksif edilmiştir.

Hatayda da, petrol âsarı bulunan Arsus mevkiinde sondaj yapılmaktadır.

Sözütüzü kömürlerinin jeolojik tetkikatına devam edilerek arama ameliyatı devresine geçilmiştir.

Günden güne inkişaf etmekte olan madencilüğümüzün muhtacolduğu maden teknisyenleri için Zonguldakta bir mektep açılmasına karar verilmiştir.

En ehemmiyetli küçük sanatlarımızdan bulunan el tezgâhı dokumacılığının ıslahı ve teşviki ve iptidai madde ile kredi ihtiyaçlarının temini hususunda faaliyete geçilmiş, mıntakavi olarak dokumacıların kooperatifleştirilmesine çalışılmakta bulunulmuştur. Halen sekiz dokumacı kooperatifi kurulu ve el dokumacılığının, geniş müstehlik ve müstahsil kütlelerinin menfaatine olarak, inkişafı yoluna girilmiştir.

Yalnız ziraat ve hayvancılıkla uğraşan köylülerimizin boş zamanlarda çalışmalarına ve en mübrem ihtiyaçlarına hâdim olmak ve bu suretle refah ve içtimai seviyelerini yükseltmek bakımından, ilk merhale olarak, dokumacılığın köylerimizde tamimi için gereken faaliyete geçilmiş bulunmaktadır. Gaye, mıntakavi hususiyetler göz önünde tutularak, Türk köylüsünü ziraat alet ve vasıtaları yanında,

bir de el tezgâhına sahip kılmaktır. Şimdiye kadar 17 vilâyetimize, nümune olarak tezgâh ve çıkırlar gönderilmiş ve aynı zamanda bazı yerlerde de gezici ehliyetli ustalarla kurslar açılmıştır. Bu sahada faaliyete, bu sene içinde vüsat verilmesi ve daha büyük miqyasta tezgâh, çıkırlık ve tarak dağıtılması mukarrerdir.

Devlet iktisadi teşebbüslerinin son sene içinde kendi mevzularına giren mamulâtın pazar fiyatlarını itidalde tutmak hususundaki muvaffakiyetli hizmetlerini takdir etmek yerinde olur.

Gümrüklerimiz, dünya hâdiseleri karşısında, millî iktisat ve ihtiyaçlarımıza uygun olarak alınmakta olan tedbirlerin ve devletlerle mevcut ticari mübadelelere ait anlaşmaların tatbikinde, vazifelerini olgunlukla ve ticari tedbirlerle ahenkli bir surette yapmaktadırlar.

Daha mütekâmil bir gümrük kanunu projesi, bu içtima devresi esnasında Büyük Meclise arz edilecektir. Gümrük Tarife Kanunu cetvelinin de, ilmî ve amelî esaslara göre tertip ve tasnifi üzerindeki çalışmalar ilerlemiştir.

Kaçakçılığı önlemek yolunda dikkatle çalışılmakta ve tedbirler alınmaktadır.

İnhisarlar varidatının artırılması ve mamullerin evsafça yükseltilmesi hususunda çalışıldığı gibi, sert içkilerin istiblâkını azaltmak için, hafif içkileri revaçlandırmak yolundaki mesaiye devam edilmekte ve bu çalışmalardan iyi neticeler alınmaktadır.

Nafia Vekâletimiz senelerden beri muvaffakiyetle takip edilmekte olan nafia işlerini, umumi ahvalin doğurduğu iktisadi tesirler altında kalmakla beraber takipte devam etmektedir.

Geçen sene Diyarbakır - Irak hattının 159 kilometrelik kısmının inşaatı bitmiş ve 48 kilometrelik kısmı işletmeye açılmıştır.

Kabul buyurduğunuz bir kanunla Elâzığ'dan başlayarak Muş, Van istikametinde İran hududuna uzatılması kararlaştırılan demiryolunun 70 kilometrelik Elâzığ - Palu kısmının ihalesi yapılmış, Zonguldak bölgesindeki kömür hattımızın Havzaya daha fazla nüfuzunu temin için Zonguldak - Kozlu kısmının inşaatına başlanılmıştır.

Hâdisatın doğurduğu zaruri ihtiyaçlardan mütevellit bir kısım iskelelerin inşaatına devam edildiği gibi, esaslı limanlarımızın inşasına başlayabilmek için hazırlanmış olan kanun projesi, bu içtima devresi esnasında yüksek huzurunuzla takdim edilecektir.

Büyük su işleri faaliyeti, programına tevfikân ilerlemektedir. Bu meyanda, geçen sene Tarsus sulanması kısmen tamamlanmış ve

yapılan tecrübeleri çok ümit verici olmuştur. Önümüzdeki sene içinde Ege havzasında başlıyan sulama faaliyetinin tamamlanmasının mümkün olacağını ümid ediyoruz.

**Aziz Milletvekilleri!**

Maarif işlerinde kabul buyurduğunuz Köy Enstitüleri ve Devlet Konservatuvarı kanunlarının hayırlı tatbikleri, şimdiden iftihar mucip vaitlerle doludur. Memleketin muhtelif mntakalarında açılan 14 enstitüde, şimdiden 6.000 talebemiz yetişmektedir. Bütün alâ-kadarlarının en geniş bir emek ve çalışma ölçüsü ile kurulup yürütmesine savaştıkları bu müesseseler, 15 yıl içinde Türkiyede ilk öğretim meselesini tam olarak halletmeye imkân verecektir.

Musiki ve tiyatro sanatında Türk çocuklarının yaratma kabiliyetlerini, iyi bir inkişaf yolunda görerek memnun olmaktadır. Devlet Konservatuvarı, kabul buyurduğunuz kanunla daha verimli bir tekâmüle doğru yürüyebilecektir.

Teknik öğretim sahasında halk için açılan kurslarda yapılan ümit verici tecrübelerin umumileşmesi, vatandaşın iş terbiyesi bakımından mühimdir. Bunun takviye edilmesini ve daha esaslı bir programla daha yaygın bir çalışma mevzuu yapılmasını çok lüzumlu bulurum.

Ankaranın yüksek irfan müesseseleriyle takviyesini, kültür dâvalarımızın önünde tutmaktayız. Yeni binasında çalışmaya başlıyan Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesiyle, bu yıl Maarif Vekilliğinin idaresine verdiğiniz Hukuk Fakültesi, müstakbel ve şubeleri tam Ankara Üniversitesinin iki rüknü olarak kurulmuş bulunmaktadır. İstanbul Üniversitesi ve diğer yüksek dereceli okullarımız, tabii seyirlerini takibederek ileri yürümektedirler.

Umumi kültür veren okullarımızın mükemmelleşmesi için keyfiyete teveccüh eden ve sathi olmaktan kurtulup derinliğine istikamet alan tedbirleri, lüzumlu ve faydalı bulmaktayım. Türk gençliğinin bedence, hususiyile inzıbat ve ahlâk mevzuunda iyi yetiştirilmeleri için çok dikkatli ve ciddi hareket edilmesini milli terbiyemizin kuvvetlenmesi bakımından bir zaruret telâkki ederim.

Türk kültürünün iki mühim ve esaslı temeli olan dil ve tarih işlerimize yakın alâka ile önem veriyoruz. Türk dili ve tarihi için çalışan iki kurumun lûgat, imlâ, gramer, terim ve tarihimizin her safhasına ait tetkikleri için yeni hızla emeklerini teksif edeceklerine emniyetim vardır.

**Avrupa harbinin, cihan malî hayatında vücuda getirdiği buhran ve bütçe külfetleri memleketimizi de müteessir etmiştir. Denk ve samimî bütçe prensiplerine daima bağlı kalmakla beraber, hâdiselere tekaddüm ederek isabetli tedbirler bulunmuş ve bu suretle Devletin malî itibarı muhafaza edilmiştir. Her şeyden evvel, Türk Vatanının muhafazasında kuvvetli ve hazırlıklı bulunmanın istediği külfetleri karşılamak yolundaki muvaffakiyeti, bilhassa kaydetmek isterim.**

**Cumhuriyet maliyesi, başta, memleket müdafaasına ait fevkalâde tedbirler olmak üzere, bütün Devlet işlerinin istediği masrafları, memleketin kendi vasıta ve membalarıyla karşılamaya imkân bulmaktadır. İçinde yaşadığımız hal ve şartlar, bilhassa gümrük resimlerinde ve bunlara bağlı vergilerde mühim boşluklar yapmış ve bunu kapatmak için ihdas edilen muvakkat vergilerin, vatandaşların tediyeye kabiliyetlerini aşmadığı ve hatta mütevil had dâhilinde kaldığı, içinde bulunduğumuz 1940 bütçesinin ilk tebîk aylarında derhal kendini göstermiştir. Bir taraftan milletimizin gösterdiği olgunluk ve fedakârlığın, diğer taraftan memleketin kabiliyetlerini, Devletin âcîl ihtiyaçlarıyla en iyi telif eden isabetli tedbirlerin eseri olan bu netice memnuniyetinize layıktır. Muvazeneli bütçe prensibine sadık kalmak sayesinde, bundan sonra da Türk hazinesinin itibarını ve düzenini muhafaza edeceğine katî itimadımız vardır.**

**Bu sayededir ki harici ticaret muvazenemiz ve döviz vaziyeti, geçen senelere nazaran çok iyi ve sevindirici bir netice vermiştir. Bu arada 1933 Türk borcu hakkında Hükümetçe alınan son kararı, yani eski Dîyonu Umumiye Meclisinin ilgisiyle, bu husustaki taahhüdâtı Devletin üzerine aldığı kaydetmekle sevinç duyururum.**

**Büyük Millet Meclisinin Muhterem Âzası:**

**Milletlerin, tarihte misali geçmemiş en ağır mücadele halinde bulunmuşları bir zamanda, şanlı Türk Milletinin mukadderatını sevk etmek gibi şerefli, müstesna ehemmiyetli bir vazifeyi beraber ifa ediyoruz. Çok açık olarak bir daha görüyoruz ki, milletlerin yaşama hakları, bin türlü isabetli tedbirin başında ve hepsinden tesirli olarak bir temele dayanıyor. Bu, millî birlik, fedakârlık ve kahramanlık temelidir.**

**Büyük Millet Meclisinin asıl misaliyle millî birlik, her zamandan ziyade sağlamdır. İcabederse, milletçe her fedakârlığı göze almak, hepimizin katî kararımızdır. Türk Milletinin bugünkü evlâtları, kahramanlıkta, kendi geçmişlerini herhalde müftehir edeceklerdir. Milletler içinde istikbalin, her vasitadan sonra nihayet kahraman**

ve fedakâr olanlara müyesser olduğu bir devirde, Türk Milleti temiz. emin bir istikbale gururla bakmaktadır.

## ALTINCI DÖNEM ÜÇÜNCÜ TOPLANTI YILINI AÇARKEN

1 Kasım 1941

Büyük Millet Meclisinin Sayın Âzası!

Altıncı intihap devresinin üçüncü içtima senesini acıyorum. Sayın üyeleri sevgi ve saygıyla selâmlarım.

Geçen bir sene zarfında dünya buhranı, insanlık için büyük ıstıraplar içinde geçti. Türk Milleti, bu acı yılı da, kendi derin anlayışı ve millî kuvvetine güveniyle karşılamış, tehlikeli anlarda soğukkanlılığını bırakmaksızın, Cumhuriyet Hükümetinin içerde ve dışarda vatanın emniyetini korumak için yaptığı gayretlere yardımcı olmuştur. Milletimiz, kaygısı vatanın selâmeti ve nizamı olan **Büyük** Meclisimizin yakından izinde yürümüştür.

Yurdumuzun her tarafında dirlik, memnun olacağımız bir haldedir. Dünyanın bu devrinde vatandaşlarımızın ve memleketimizde yaşamakta olan herkesin bütün haklarından ve meşru menfaatlerinden serbestçe istifade etmekte olduklarını söylerken iftihar duyulmaktadır.

Memleketin her köşesindeki samimî birliği ve Türk Devletini idare eden Büyük Meclise ve Cumhuriyet Hükümetine karşı Milletçe gösterilen itimadı sevinçle görüyoruz. Yabancı emellere sürükleyici telkinler, ortamızda yayılma ve tesir alanı bulamamışlardır. Millet yapısının sağlığı ve sağlamlığı, her vakit en kıymetli dayancımız olacaktır.

Tabiidir ki, vatan selâmetinin isterlerine uygun olarak Dahiliye ve Adliyemizin dikkatleri normal zamanlarda olduğundan ziyade millî nizamlar üzerinde toplanmışlardır.

Milletin Sayın Vekilleri!

Geçen toplantı yılının başından beri dünya durumunun gösterdiği gelişmeler neticesinde, o zamanki tahminlerimize uygun olarak, harb alanı korkunç bir tarzda genişledi. Bütün Avrupayı ve hemen hemen bütün Asya ve Afrikayı sarmış olan harb ve işgal faciaları; memleketimizin etrafında bu felâketlerden mesun kalmış bir tek millet bırakmadı.

Esefle görüyoruz ki, yarınki manzaranın medeniyet âlemi içir bugünkünden daha elemli olması ve yıkıcı harbin bütün dünyaya daha ziyade genişlemesi, gitgide kökleşen bir ihtimal halindedir.

Yangınlar içinde inliyen Avrupa ve Asya kıtalarının bitişik noktasında sulh ve sükûn yurdu, aziz vatanımızdır. Harbden doğan bin türlü felâket içinde bütün milletlere karşı insani vazifesini kudreti nispetinde yapmakla iftihar duyan memleketimiz, bir gün de dünyanın beklediği ve muhtacolduğu barışın kaynağı olabilirse, bundan duyacağımız sevinç pek büyük olacaktır.

Saygıdeğer Arkadaşlar!

Son toplantımızın başından beri vukua gelen ihtilâtlar sayılmayacak kadar çoktur.

Balkan olaylarıyla başlayan hareketler, Irak ve Suriyedeki gelişmelerle batı ve cenup komşularımızı muharebe ve işgal alanı haline koydu ve birdenbire bir dev adımı atarak Alman - Sovyet silâhlı ihtilâfını meydana çıkardı. Böylece şimal komşumuz da harbin yangınları içine girdikten sonra, diğer komşumuz İran işgal faciasını gördü.

Memleketimizi bu kadar yakından alâkalandıran askerî hareketler, bizim uyanıklığımızı son derece artırmış ve taahhütlerimize ve dostluklarımıza sadakat gerçevesi içinde şerefimizi ve emniyetimizi koruyan sulh arzusu, siyasetimizin mesnedini teşkil etmiştir.

Demin bahsettiğim Balkan hareketleri, memleketimizin emniyet ve masuniyeti bakımından üzerinde çok büyük hassasiyetle durduğumuz bir mesele olmuştur. Bilirsiniz ki, Balkan milletlerinin istiklâli, Cumhuriyet Türkiyesinin takibettiği siyaset temellerinden biridir.

Bugüne kadar temennilerimiz ve gayretlerimiz, nasıl bu istiklâllerin mahfuz kalması üzerinde merkezlendiyse, gelecek zamanlar içinde hislerimiz ve dileklerimiz aynı kalacaklardır.

Milletin Sayın Vekilleri!

Cumhuriyet Hükümeti, Avrupa harbinin son durumunda bitiriciliğini ilân etmiştir. Bundan başka, muharebe içindeki bütün devletlerle münasebetlerimiz eski ve yeni muahedelerle tanzim edilmiş bulunuyorlar. Bu muahedelerin hükümleri tamamiyle mer'idirler. Bunları söyledikten sonra, Türkiyenin bugünkü harb önündeki durumunu iyice anlatmış olmak için, karşılıklı saflarda bulunan başlıca devletlerle münasebetlerimizi belirtmek isterim.

Almanya ile münasebetlerimiz, Balkan hareketleri esnasında en çetin imtihanını geçirmiştir, denilebilir. O zaman, bizdeki alâka ve



endişeyi lâıyk olduğu ehemmiyetle gören ve anlıyan Alman Devletinin Sayın Reisi Hitler, bana yazdığı hususi bir mektupla, memleketimize karşı dostluğunu göstermiş; ve Hükümetin tasvibiyle kendisine vermiş olduğum cevap, bir kere daha vâkı olan mektuplaşmamız, 18 haziran 1941 tarihli Türk - Alman Muahedesini vücuda getiren karşılıklı itimat havasını yaratmıştır. Bu neticeyi memnuniyetle kaydetmek isterim.

Türk - Alman münasebetleri, o tarihten beri hiçbir zaman bulanmayan bir dostluk takibediyor. 18 haziran 1941 tarihli Dostluk ve Saldırmazlık Muahedesinin hükümleri, her şart içinde mahfuz olarak devam ediyorlar ve devam edeceklerdir. Son günlerde imzasına muvaffakiyet elveren ve yakında yüksek tasdikimize arz edecek olan Türk - Alman Ticaret Anlaşması, bu dostluk ve itimat siyasetinin hayırlı bir semeresi olarak telâkki edilmeye lâıyktır.

Sayın Arkadaşlar!

1940 yazında Fransaın mağlûbiyeti, İngilizleri en müşkül bir vaziyete uğratmış bulunurken, Türkiyenin müdafaa ve masuniyet amdeleriyle takibetmiş olduğu siyasetin bir noktasma hâlel gelmedi, ve Türkiye İttifak Muahedesine sadakatini açıktan açığa söyledi. Türkiye, dünyanın en büyük devletlerinden birine kara gün dostu olduğunu, o zaman bir kere daha ispat etmiştir. Aynı müdafaa ve masuniyet umdelerine istinadetmeye devam edecek olan haricî siyasetimiz, taahhütlerine sadakati, Türk Milletinin şiarına tam tevafuk eden, umumî menfaatlerimize ve beynelmilel ahlâka yegâne uygun olan bir prensip olarak tatbik edilecektir.

Aziz Arkadaşlar!

Arz etmiş olduğum bu siyaset, memleketimizin coğrafi vaziyeti ve harbin inkişaflarından doğan hususiyetler önünde, artık her tarafta kabul ve takdir edilmek lâzım gelen dürüst mahiyetini tebarüz ettirmiştir.

Müstakil, hareketlerine hâkim ve kuvvetli Türkiye, kimseyi tehdit etmiyen bir sulh yuvası halinde ve medeniyet için faydalı bir unsur kıymetinde kendini gösteriyor. Memleketimizin siyasetindeki asıl hedefler ve gayretler, takdir olunmaktadır ümidindeyiz.

Cumhuriyet Ordusunun kuvvetlenmesi ve ihtiyaçlarının tamamlanması, Büyük Meclisin ve Hükümetin en baş işi olduğunu bir kere daha belirtmek isterim. Türk vatandaşının, kendisinin de içinde vazife aldığı ve yarın da alacağı, Türk Ordusu için, istenilen her fedakârlığı ve yardımı tereddütsüz yaptığını görmekte duyduğumuz se-

ving büyüktür. Kahraman Türk Ordusunun, verilecek her vazifeyi yapmaya ehil olduğuna yakından itimadımız vardır.

Münakalât Vekâleti, kendisine tevdi olunan işleri, zamanın ağır şartları altında başarmaya çalışmaktadır.

Sihhat işlerimizde programlı çalışma devam etmekle beraber, ne memleket dâhilinde büyük salgın hastalıklar görülmüş, ve ne de diğer memleketlerdeki salgınlarm hudutlarımızı aşmasma meydan verilmiştir.

Ziraat Vekâletimiz istihlali artırma, çeşitlendirme ve vasıflarını yükseltme yolundaki çalışmalarına devam etmektedir. Evvelki sene faaliyete başlayan makineleşme işi geçen sene bir misli artırılmıştır. Türk köylüsünün anlayışlı çalışmaları da, bu işleri kolaylaştırmakta ve zirai istihlalizimiz artmakta, ve vasıfça yükselmektedir. Bununla beraber, memleketin ve ordu ihtiyacının karşılanması için istihlali artırmaya daha çok ehemmiyet vermek zorundayız. Türk köylüsünden bu gayreti bekleriz. Aynı zamanda müstehlikten de, kolaylıkla ve istediği kadar bulabildiği nimetin kadriini bilerek fazla istihlâkten son derece çekinmesini istemek hakkımızdır. Bugünün şartlarını, dünyanın geçirmekte olduğu bulurani gözönünde tutarak, yaşayışını ona göre ayarlamak her vatandasa düşen milli bir borçtur.

Toprak Kanunu. Büyük Meclise sunulmak üzere dir. Birçok araştırmalardan anlıyoruz ki, toprağı hiç olmayan köylünün nispeti mahduttur. Devlet malı toprak dağıtmak suretiyle, bu nispet yıldan yıla azalmaktadır. Bununla beraber, toprağı olmayıp, kendi başına ocak kurmak isteyenlere toprak temini, Cumhuriyetin en ziyade ehemmiyet verdiği bir meseledir. Nüfusun çoğalması ve intikal suretiyle parçalanması neticesinde, elindeki toprağı bugünkü işleme kudret ve vasıtalarına, çoğalan yaşama ihtiyaçlarına artık yetişmemeye başlayan az topraklı köyler ve köylüler vardır. Bunları, kendilerine daha yüksek yaşama imkânı verecek miktarda toprak sahibi kılmak ve bu topraklarda iş yapma kudretini tam kıymetlendirecek verimli bir işleme için lüzumlu araçlarla donatmakta acele etmek lâzımdır. Yüksek ilgi ve incelemenizle, en iyi şeklini alacağına emin olduğum kanunun bir an evvel çıkarılmasını arzu ediyoruz.

**Arkadaşlarım!**

Vatandaşlarımın gözden uzak tutmamalarını isterim ki, dünya harbinin, bütün milletlerin iktisadi hayatındaki tesirleri geniş ve derindirler. Cihan piyasası ve milletlerarası yollar, bizim memleketimiz için de yarı yarıya kapanmıştır. Yurt müdafaasını temin

**kararıyla memleketimizde de birçok insan kuvvetleri istihsal alanından çelmişler. Başka memleketlerde olduğu gibi, bizde de serbest piyasa, bazı ihtiyaç maddeleri üzerinde menfi roller oynamak temayülünü göstermektedir.**

Bugünün şartları içinde, iase politikamızın esas hedefi, halkın ve Milli Müdafaanın ihtiyaçlarını karşılamak olmuştur. Hükümet, bu hedefe erişmek için istihalden istihlâke kadar uzanan iktisadi faaliyetler silsilesine müdahale etmek ve bu faaliyetleri düzenleyici bir murakabe altında bulundurmaya kararını almıştır.

İstihsalın artırılması, tedbirlerin başında gelir. Milli varlığın ve millî istiklâlin bekeşi olan ordumuzun cihazlandırılması, iasesinin emniyet altına alınması, hiç eksilmiyen ve daima artan millî çalışmaya dayanmak suretiyle mümkün olur. Ziraat ve sanayi sahasında, Devletin istihsal organları kadar her yurttaşın da, muhitine örnek olacak şekilde gelişmesi, bugün vatan vazifelerinin en kutsalı olmuştur. İstihlâkin tanzimi, istihsalın artırılması kadar ehemmiyetlidir. İasesimiz için çok ehemmiyeti olan toprak mahsullerimizden bazıları, bugünkü geniş ihtiyaçlara yetmek bakımından, ciddi tedbirlere zemin olmaya lâyıktırlar. Bazı girecek maddelerin memleketi girebilen miktarları tesadüflere bağılıdır. Bu sebeplerle ki, girecek ve istihsal maddelerimizden bazılarına Hükümetçe el konularak, bunların ihtiyaç nispetinde dağıtılması yoluna gidilmiştir.

Yiyecek maddelerinde şimdiye kadar istihlâki tahdideden bir karar alınmamıştır. Ancak, stoklarımızı korumak ve gelecekte emniyetli bulunmak için, günün birinde bu maddelerde dahi istihlâki tahdit zaruretiyle karşılaşmak ihtimali vardır. Hükümetçe, burası daima gözönünde bulundurulmalıdır. İnsan yaşayışının bütün şartlarını temelinden sarsmış olan büyük bulran içinde, yurdumuzun selâmeti yurttaşlarımıza yeni vazifeler ve feragatler yüklerse, memleket çocuklarının bu çetin imtihanın şartlarına da seve seve katlanacaklarına asla şüphemiz yoktur. İstihsal ile istihlâki birbirine bağıyan araçlar da, harb havasının en çok tesiri altında bulunanlardırlar. Bunun neticesi olarak, yurttaşlarımızca harbin en çok hissedilen tarafı hayat pahalılığı olmuştur. İhtikâremin cemiyet bünyesine yaptığı fenalığı bütün yurttaşlarımızın bilmelerini ve bu gibileri süzgeçten geçirmek için şuurulu bir şekilde yardım etmeleri lâzımdır.

Sulhun ve hürriyetin temiz havasını en geniş şekilde teneffüs eden, bu müstesna memleketin evlâdı olmak şerefini taşıyanların ve onun nimetlerinden büyük ölçüde faydalanan insanların, bu mem-

leketin kanunlarına, nizamlarına hürmet etmelerini istemek, ve icabederse hürmet ettirmek, bu milletin en tabii bir hakkıdır. Hükümet, ihtikârla mücadeleyle esas olan fiyat tesbiti muamelelerinde aracıya, tüccara emeğinin, bilgisinin ve sermayesinin karşılığı olan hakı vermektir. Fakat bu hakkın hududu, fevkalâde hallerin yarattığı bulanık havayla değil, millî gelirden bu zümreye düşecek hissenin normal ölçüsüyle tâyin edilmelidir ve böyle tâvin edilmektedir.

İşe ve fiyat murakabe işlerimizin düzenle ve başarıyla yürütülebilmesi, yalnız bu maksatla vücutlandırılan teşkilâtla mümkün olamaz. Bütün Devlet teşkilâtının, ve hususiyile vilâyetlerde idare âmirlerinin bu konuyu, bugün için başta gelen bir Devlet vazifesi olarak, ele almalarına kesin lüzum vardır.

Hükümet, ağırlığı her gün artmakta olan harbin zararlı tesirlerini önleyebilmek için, Millî Korunma Kanununda yapılmasını lüzumlu gördüğü değişke ve eklentilere ait tekliflerini yakında Büyük Meclise arz edecektir.

Dış ticarete esasımız, bütün memleketlerle hakiki, fiilî bir mübadle teminidir. Bundan başka, ihtiyacımızdan fazla olan çıkacak maddelerimizi, girecek eşyanın temini vasıtası olarak kullanmaktayız. Yeni ticaret anlaşmaları, bu esaslar içinde yapılmakta, ve eski mukaveleler bu esaslara çevrilmektedir.

İhracat maddelerimize, müstahsil memnun edecek fiyatlar temin edilmiştir. Ancak, burada müstahsilimize bir tavsiyede bulunmak isterim.

Bugünkü fiyatlar daimi olamaz. Harb sonrası devresinde fiyat düşmesini beklemek lâzımdır. Bu itibarla, müstahsilin buna şimdiden kendini alıştırması, çok tasarruflu harekete etmesi ve harb sonundaki bühranı karşılayacak bir ihtiyatla mücehhez olması icabeder.

1941 senesinin, dış ticaretimiz için, geçen iki harb yılına nazaran daha ağır münakale şartları arz etmesine rağmen, Hükümetin aldığı tedbirlerle, girecek ve çıkacak maddelerimizin taşınmasına imkân hâsıl olmuştur.

Sanayi ve maadin sahasındaki istihsal faaliyetlerimizin, içiade bulunduğumuz fevkalâde hal ve şartlardan mümkün olduğu kadar az müteesir olması için devamlı bir surette ve büyük bir gayretle çalışılmaktadır. İşlemekte bulunan istihsal müesseselerimizin muhtaç oldukları ham madde, yedek parça vesair teçhizatın karşılanabilmesi için her türlü imkânlardan istifade edilmekte olduğu gibi, tesis işlerimizin birçok müşküllere rağmen yürütülmesi de hususi bir ih-

timamın mevzuunu teşkil etmiştir. Bu sayededir ki, millî iktisat ci-  
hazımız, memleket ihtiyaçlarından büyük bir kısmının karşılanması  
hususunda yüksek ve takdire şayan bir kabiliyet gösterebilmiştir.

İstihsal faaliyetlerimizden alınan bu neticeler, daha birçok ih-  
tiyaçlarımızın temini bakımından da, geleceğe emniyetle bakmamıza  
hak vermektedir. Çünkü, bu neticeler müspettirler. Gerek sanayi, ge-  
rek maadin sahalarındaki istihaller çoğalma ve artma yolundaki yü-  
rüyüşlerini son sene zarfında da muhafaza etmişlerdir. İstihalleri-  
mizle alâkalı teknik elemanlarımızın dikkatli ve feragatli çalışma-  
larını, huzurunuzda memnurlukla anırım. Gün geçtikçe bunların  
kendî iktisat şubelerindeki mümâreseleri artmakta ve sayıları çoğal-  
maktadır.

Ereğli kömür havzasındaki ocakların Devletçe işletilmesi hak-  
kındaki kanunun tatbikinden beklenen müspet neticeler alınmak-  
tadırlar.

Bu tatbikat, kömür istihsal ve tevziinin verimini ve intizamını  
arttırmakla kalmamış, orada çalışan binlerce işçinin geçim ve sağ-  
lıklarını rahatça çalışmalarını da emniyet altına almıştır. Aynı za-  
manda, işçiyi işine ve iş yerine ısındırmaya yarayan ve verimi artı-  
ran bu tedbirlerden alınan iyi neticeler, bu yoldaki çalışmamın, Dev-  
let elindeki diğer istihsal müesseselerine de yayılmasına yol açmıştır.

Bakır istihsalimiz artmakta devam etmiş ve artış nispeti, geçen  
yıla nazaran, üçte bir gibi yüksek bir verime varmıştır.

Petrol aramalarında, geçen sene alınan ilk müspet netice üzerine  
sondaj faaliyeti Raman Dağı bölgesinde devam etmekte ve teşvik edi-  
ci bir mahiyet göstermektedir. Diğer taraftan, memleketin muhtelif  
kısmalarında yapılan istikşaf, Urfa, Eğridir ve Boyabat bölgeleri-  
nin petrol bakımından esaslı tetkike değer olduklarını göstermişler-  
dir. Maden arama faaliyetimizde, sene içinde en mühim neticeler Sö-  
ğütözü kömür, ve Adapazarı demir alanları ile Turhal antimon gör-  
rüntüsünde ve Ödemiş civa madeninde alınmıştır. Bu mntakalarda  
chemmiyetli cevher ihtiyatları bulunmuştur. Keban'da, Bolkar Da-  
ğında işletmeye verilen kesimlerin dışarısında aramalara devam edil-  
miş; Küre bakır madeni de ümit verici bir safhaya girmiştir.

Şeker ihtiyacını geniş hadler dâhilinde karşılamak gayesiyle, bu  
sene de yaptırılan pancar ekimi, şimdiye kadar yapılanın en yüksek  
haddi olarak 44.000 hektarı geçmiştir. Bu miktar, 1935 senesi eki-  
mine nazaran, yüzde yüz nispetinde bir artış bildirir. Bu neticede,  
köylümüzün pancara karşı gittikçe artan alâkasının ve bu ekime  
gösterdiği uyum kabiliyetinin büyük ölçüde âmil olduğunu memnurun

olarak görüyoruz. Köylümüzün parcar tarımından elde ettiği faydanın para ile ifadesi şudur: 1935 senesinde 3.000.000 lira iken, bu miktar 1939 da 6.000.000 a, ve geçen sene 8.000.000 liraya yükselmiştir. Bu sene çiftçinin eline geçecek para ise, bu yekûnu da geçecektir. Bu sene 90.000 tonu geçerek bağliyacığımızı ümidettiğimiz verim, halkımızın ihtiyacını olağanüstü şartların devamına rağmen, sıkıntısızca karşılayabilecektir.

Devletin alâkalı olduğu sanayi kurumlarının, kendi satışlarını mutedil bir fiyatta tutarak, piyasada nâzımlık etmelerinden ve yaptıklarını mümkün olduğu kadar doğruca müstehlik kitlesine vermelerinden, bu sene de memnun edici neticeler alınmıştır. İş Kanunu tathikatı, hususiyile çeşitli sanayi şubelerinde, memleketin iş hayatını bugünün isterleriyle ayarlamak bakımından ve Millî Korunma Kanununa göre alınan kararlar çerçevesi içinde yürütülmektedir. Bu suretle lüzumlu iş yerlerinde çalışma müddetleri, sıhhi ve fennî icapların müsaadesi nispetinde, artırılarak istihsal hacminin ihtiyaçlarımızı karşılamasına çalışılmaktadır.

Bundan başka, bugüne kadar, hukuki münasebetler ve sıhhi icaplar cephesinden tanzimine çalışılan işçi hayatının iş kazaları, mesleki hastalıklar ve analık hallerine karşı, maddi cepheden de teminat altına alınmasını sağlayacak olan işçi sigortalarına ait kanun projesi Yüksek Meclise arz edilmiş bulunmaktadır. Bu kanunun kabulüyle, işçi hayatında daha ferah verici neticeler elde edileceğini umuyoruz. İşçilerin, elverişli oldukları işlere yerleştirilmelerine ve türlü işler için de, elverişli işçiler bulunmasına aracılık edecek bir kurumun kurulmasına dair olan kanun projesi, ayrıca Yüksek Meclise sunulmuş bulunmaktadır.

Türk köylüsünü, ziraat âlet ve araçları yanında bir de el tezgâhına sahip kılmak, ve bu suretle boş zamanlarını kıymetlendirmek gayesiyle, geçen sene yalnız 17 vilâyete tezgâh ve çıkırlar gönderilmişti. Memleketin her tarafında gösterilen büyük ve memnun edici alâkaya, bu sene imkân nispetinde cevap verilmesine çalışılmıştır. 25 vilâyete, her birine yüzden aşığı olmamak üzere toplu olarak, ayrıca 61 vilâyet ve kaza bölgesine de örnek mahiyetinde olmak üzere, topu 3.923 takım tezgâhı ve çıkırlık gönderilmiştir.

Eltezgâhı dokumacılığın çok bulunduğu yerlerden başlayarak dokumacıların kooperatifleştirilmesi yolundaki çalışmalara bu sene daha geniş bir ölçüde devam edilmiştir. Bunun neticesidir ki, geçen sene yekûnu ancak sekize varan eltezgâhı dokumacı kooperatiflerinin sayısı, memleketin birçok bölgelerinde bu yıl yirmi beşe çıkmış-

**tır. Bu suretle, kurulmaları bitmiş ve çalışmaya başlamış bulunan küçük sanat kooperatiflerinin sayısı otuz dördü bulunmuştur. Bu kooperatiflerin artmasında içinde bulunduğumuz şartların ve Hükümetçe ele alınmış olan ham madde dağıtım işlerinin tesiri olduğu açıktır. Ancak, bu kooperatifler sadece bugünün ihtiyaçlarının basıncı altında vücut bulan birer kurum değil, fakat iktisadi ve içtimai gayelerimizin tahakkukuna yardım cihetinden kendilerinden devamlı hizmet beklenen müesseseler olduklarından, bunların kuruldukları muhitte sağlam esaslara dayanarak yerleşmeleri ve normal zamanlarda da yaşayabilmeleri için murakabelerinin ve kooperatifçilik ruhuna en uygun şekilde çalışmalarının temini bakımından lüzumlu görülecek tedbirler geciktirilmeksizin alınmalıdır.**

Uzun yılların tecrübelerinden faydalanarak bugünkü ihtiyaçlarımızı karşılayabilecek surette hazırlanan yeni bir Gümrük Kanunu lâihası yüksek tetkimize sunulmuştur.

Bu yıl içinde, teknik esaslara daha uygun ve tatbikleri daha çok kolaylaştıracak şekilde tanzimine çalışılmakta olan yeni tarife cetvelini kanunlaştıracak lâihâ da yüksek katınıza getirilecektir.

Çıkarılacak mallarımız üzerine koymuş olduğumuz sınırlar ve kısımlar, ve hudutlarımızın öte tarafındaki olaylar yüzünden, daha çok ehemmiyet alan kaçakçılıkla uğraşma için önemle çalışılmakta ve tesirli çarelere başvurulmaktadır.

Yüksek dereceli içkilerin istihlâkını azaltmak için alınan tedbirler iyi neticeler vermektedir.

Nafia Vekâletimiz, umumî vaziyetin verdiği imkânlar derecesinde, demiryolu inşaatındaki faaliyetini devam ettirmiş ve bu arada Diyarbakır-Irak hattı 77 nci kilometreye varmış, Elâzığ-Van hattı üzerindeki çalışmalar da 135 inci kilometreye kadar ilerlemiştir.

Memleket şoselerinin ıslahı ve yol yapma işinin bugünün ve yarının ihtiyaçlarına uyacak bir şekilde gerçekleştirilmesinin ne kadar lüzumlu olduğu, son senelerin vukuatıyla bir kere daha hissedilmektedir. Yol yapma faaliyetinin, bugünkü ihtiyaçlara tam cevap verecek kanuni bir esasa bağlanması için hazırlanmakta olan lâihânın Büyük Meclise arzını çok yerinde görmekteyim. Büyük su işleri faaliyeti, geçen sene kabul buyurulan 50 milyonluk tahsisatla daha genişlemiş, ve başlamış olan işlerden Malatya ve Niğde inşaatı bitmiş, ve Tarsus-Ege havzasındaki işlerden bitenler halkın faydasına açılmıştır.

Maarif işlerinde, köy enstitüleri adedi, geçen seneye nazaran üç tane daha ilâvesiyle 17 ye varmıştır. Talebe sayısı 9.000 e çıkmak

üzeredir. Köy eğitmen okullarından çıkan 1.500 eğitmen, köylerinde işe başlamışlardır. Bu suretle, on sene gibi, millet hayatı için çok kısa bir zamanda 15.000 eğitmen ve 30.000 öğretmeni köylerimize dağıtmak yolundaki çalışma hızla devam etmektedir.

Köy enstitüleri ile köy okulları arasındaki münasebeti ve bu teşekküllerin birbirlerine yapacakları yardımları ve diğer umumi ve sosyal vazifeleri çerçevesinde kanun lâyihası yakında Büyük Meclise arz olunacaktır.

Mesleki ve teknik öğretimi en geniş ölçüde tertiplemek için Hükümet ciddi kararını vermiştir. Maarif Vekâletinde teknik öğretimin temel teşkilâtı kurulmaktadır. Az zamanda gerçekleştirilmek istenilen büyük bir program hemen Büyük Meclise sunulacaktır.

Memleketin sanayiinde, motörleşme ve makineleşmesinde ve bütün ihtisas işlerinde ehliyetli unsurları, bol miktarda ve süratle yetiştirmek istiyoruz. Büyük Meclisin bu konu üzerindeki yakın alâkasından çabuk ve hayırlı neticeler bekliyoruz. Teknik öğretimde hedefimiz, kadın, erkek, her vatandaşa kendi sanatı ve geçimi için bilmediklerini öğretecek bir öğretmen, bir öğrenme yeri gösterebilmektir.

Şimdiye kadar yüksek öğretim kurumlarının son sınıflarına konferans şeklinde verilmekte olan inkılâp derslerinin, bu kurumlarda «İnkılâp Tarihi ve Türkiye Cumhuriyeti Rejimi» adı altında esaslı bir ders şeklinde verilmesi ve bu mevzular etrafında ilmî incelemeler yapmak ve yaymak üzere, ayrıca bir de «İnkılâp Tarihi ve Türkiye Cumhuriyeti Enstitüsü» kurulması kararlaştırılmıştır.

Üniversite öğretim unsurlarının meslekî ve şahsi hükümlerini kurmak üzere, Maarif Vekilligince hazırlanmakta olan kanun lâyihası, yakında Büyük Millet Meclisinin tasvibine arz olunacaktır.

Arkadaşlar!

Fakültelerimizin ve yüksek okullarımızın ihtiyaçları ve çalışmaları dikkatli gözlerimizin önündedirler. Bütün güzel sanatlarla yarımdan ve candan alâkalıyız.

Arkadaşlar!

Bugünkü şartlar içinde birçok istediklerimizi belki yapamıyoruz, veya yarıya bırakmak zorunda kalıyoruz. Fakat kesin ve vicdani kararımız odur ki, yeni nesli yetiştirmekte hiçbir gecikmeye ve geri kalmaya meydan vermiyeceğiz. En uzak köyden başlayarak, yeni neslin bilgili, güçlü, her alanda üstün yetişmesi ülküsü bütün düşüncelerimizi kaplamıştır.



## **Aziz Milletvekilleri!**

Saydığım Devlet işlerinin her sene yenileşen ve genişliyen mevzurları karşısında Maliyemizin vazifesi daima şu olmuştur:

Gelişme hızını kesmeden, memleketin verim kabiliyetini aşmadan, ve milli paranın kıymetini zayıf düşürmeden, muhtacolduğumuz karşılıkları temin etmek.

İftiharla söyleyebilirim ki, başta Büyük Meclisimiz olmak üzere, bütün milletçe yapılan elbirliği sayesinde Cumhuriyet Hükümeti, bu şartları toplıyan verimli ve sağlam bir Maliye kurmaya muvaffak olmuştur.

Umumi bütçe yekûnunun senelerden beri yükselmekte olmasına, ve memleketimizin dört yanına sirayet eden Avrupa Harbinin tevlihedettiği iktisadi güçlüklerle rağmen, malî yıllarımızı daima varidat fazlasıyla kapatmakta olmamız, bunun en kuvvetli delilidir.

En mühim kısmı Millî Müdafaa ihtiyaçlarına ayrılmış, ve bu sene tamamı bu ihtiyaçlara tahsis edilmiş olan fevkalâde tahsisat programlarının senelerden beri muvaffakiyetle devam eden tatbikatına da, bu vesile ile işaret etmek isterim.

1940 bütçesi, tahminlere nazaran mühim bir varidat fazlasıyla kapandı; 1941 bütçesinin ilk tatbik aylarında elde edilen neticeler, çok ümit vericidirler. Bu olaylar, içinde bulunduğunuz hal ve şartların icabı olarak, iki senedir konulan muvakkat vergilerin iktisadi vaziyetimize ve halkın ödeme kabiliyetine uygun olduğunu göstermektedirler.

Vatandaşların, memleket borcunu ödemek hususunda gösterdikleri olgunluğun bu neticeyi almakta büyük tesiri olduğuna şüphe yoktur. Bu olgunluğun parlak bir misalini de, fevkalâde Millî Müdafaa ihtiyaçlarını karşılamak üzere, bu sene çıkarılan tasarruf bonolarının karşılaştığı rağbette görüyoruz. Bundan dolayı bütün vatandaşları tehrîk etmek benim için bir zevktir.

Denk bir bütçe çerçevesi içinde verimli ve emniyetli bir maliye kurmak, memleketin kabiliyetini gözönünde tutarak eksiklerimizi tamamlamaya yarayacak gelir kaynaklarını bulup, bunları yerinde kullanmak, Cumhuriyet Maliyesinin ana prensipleri olmakla devam edecektir.

Elverişli gidışini keybetmiyen döviz durumumuz, hususiyle Millî Müdafaa ihtiyaçlarını temin imkânlarını vermek bakımından, sevinçdirici halini muhafaza etmektedir.

## Türk Milletinin Değerli Vekilleri!

Bizi, hizmetiyle şereflendiren Büyük Milletin emanetini, hepimiz canımızdan üstün tutarak vazife yapıyoruz. Büyük Meclisin ayrılığa ve aykırılığa asla yüz vermiyen tecrübeli idaresi, milletimizin başlıca dayancıdır. Millet mukadderatının idaresi çok nazik olduğu bir devirde yaşıyoruz. Siyasette ana temellerimizin sade ve açık olmasından kuvvet alıyoruz.

İçerde millî beraberliğe güveniyoruz. Bunu korumak için, gerekli olursa, her tedbiri almaktan sakınmıyacağız.

Vatandaşların selâmetine aykırı olarak, doğru ve kanaatli yoldan sapacaklara, bulanık zamandan siyaset veya ticaret kârı arayacaklara, kesin, katî olarak karşı koyacağız. Dışarı ile münasebetlerimizde siyasetimizi duru, dürüst olarak söyleyeceğiz, ve ahitlerimizin samimî yolunda yürüyeceğiz. Hiçbir şart altında, zor kabul etmiyeceğiz.

Sevgili Arkadaşlarım!

Hür ve şerefli Vataana faydalı olabilmek, hepimizin tek bahtıyarlığımızdır.

## ALTINCI DÖNEM DÖRDÜNCÜ TOPLANTI YILINI AÇARKEN

1 Kasım 1942

### Büyük Millet Meclisinin Muhterem Âzası!

Altıncı intihap devresinin dördüncü içtima yılını açıyorum. Muhrem âzayı sevgilerle selâmlarım. Bu sene, millet işlerinin Büyük Meclis tarafından yeni bir azim ve irade ile idare edilmesini gerektiren şartlar içinde toplanmış bulunuyoruz. En büyük millî felâketleri yenererek bu memleketin tarihinde yer tutmuş olan Büyük Millet Meclisinin, her bakımdan ve her zaman olduğu gibi, millete nümune olacak azimli ve feragatli çalışması engin faydalar ve feyizler getirecektir.

Aziz Arkadaşlarım!

Dünya harbi bu yıl da kanlı şekilleriyle memleketleri yakıp yıkmakta devam etti. Şehirler ve cephe gerilerinin silâhsız halk yığınları, her tarafta, ateş içinde kaldılar. İnsanlık öldürmekten başka usul tanımayan bir acımacak istikamete gittikçe daha ziyade saplanmış bulunuyor. Bu halleri insan olarak ve millet olarak seyrederken büyük

**ıstırap duyuyoruz. Bütün küreyi kaplamış olan harbin şimdiye kadar inkişafı neticesi olarak yeryüzünde bir tarafın hâkimiyetine dayanan bir siyaset yapısının kalamıyacağı veya kurulamıyacağı anlaşılmaya başlanmıştır denilebilir.**

Milletlerin, küçük büyük, hepsi için yeryüzünde istiklâl ve haysiyetle yaşamak imkânı sabit olacaktır. Bizim milletlerarası siyasette daima esas prensipimiz olmuş olan bu gayenin, en insafsız mücadelelerden sonra olsun, kabul edilmesinden büyük sevinç duyacağız.

**Aziz Arkadaşlarım!**

Muharebe edenler arasında bir anlaşmayı bugün için ümit ettirecek hiçbir yerde, hiçbir delil yoktur. Öyle görünüyor ki 1943 yılı daha geniş ve daha insafsız muharebelerle geçecektir. Biz önümüzdeki sene dahi, millî siyasetimizin içeride ve dışarda, herkeşe bilinen istikametlerini, dürüst ve ciddi olarak muhafaza edeceğiz. Ahitlerimiz, ittifaklarımıza ve dostluklarımıza sadık olarak ve herhangi bir devlete karşı hileli ve saklı fikirli olmaktan dikkatle sakınarak, millî eminyet siyasetimizi takibedeceğiz. Büyük Meclis takdir eder ki gittikçe şiddetlenen düşmanlık havası içinde, her gün biraz daha sinirlenmiş taraflar ortasında, tarafsızlık politikası yürütmek, Hükümet için çok yorucu olmaktadır. Biz, her devletle olan münasebetlerimizin mahiyetini açıkça söyleyebilir bir karakterde ve kuvvette olduğumuz için politikamızı gelecekte de sebatla takibetmekten çekinmiyeceğiz. Siyasetimizdeki dürüstlüğün her tarafa ait faydalarının, bütün muhareplerce takdir edildiğini sanıyoruz.

**Arkadaşlar!**

Geçen bir sene zarfındaki çalışmalarımızın neticeleri dikkatle incelenmeye değer. Bir taraftan millet hayatının ilerlemesini ve gelişmesini, dünya harbinin şartları içinde hiç aksatmadan devam ettirdik. Memleketin imarı için her tarafta çeşitli faydalı işlere ara vermedik. Demiryolları, büyük su işleri, her türlü yapıcı iktisadi faaliyetler hakikaten, memnun olacağımız bir şekilde genişlemiştir. Milletün kültürde, güzel sanatlarda ve teknik öğretimde vakit kaybetmeden hazırlanması için büyük programlar kabul ettik. Bu programları zevkle ve sarsılmaz sebatla takip edeceğiz. Büyük Meclisin takdirine mazhar olacağına emin olduğum bir büyük işimiz de, ziraatimize büyük mikyasta ve yeni bir gayretle ehemmiyet verilmesidir. Her türlü devlet muvaffakiyetlerinin temeli olan maliyemiz ise ağır vazifelerini memnun olacağımız tarzda başarmaya devam etmiştir. Ziraat mahsullerinin fiyatlarını mâkul bir surette artırmak hareketi Hükümetin isa-

betli teşebbüslerindendir. Dünya pahalılığının yükünü yalnız köylümüzün yüklenmesini istemek büyük haksızlıktır. Hem köylünün kalkınmasını temin etmek, hem onu hadden aşırı fiyat hırsına kapılmaktan korumak lâzımdır.

Aziz Arkadaşlarım!

Türkiyede millet hayatının gidişindeki çalışma ve ilerleme manzarası, vatandaşların memleket ve millet selâmeti için her fedakârlığı kabul etmiş halleri, büyük ve kuvvetli bir milletin işaretleridir. Millet olarak hakiki görünüşümüz, bu gürbüz ve kuvvetli haldir. Ancak Büyük Millet Meclisinin ehemmiyetle dikkatini celbetmek isterim ki patladığı günden beri dünya harbine, memleketimiz en ziyade bugün yaklaşmıştır. Hakiki kuvvetlerimizi, sağlam vaziyetimizi bulandırıp gölgelendiren bir mânevi telâş ve ıstırap havası, bugün vatanımızın üzerinde esmektedir. Böyle haller, bir milleti hastalıklı ve zayıf gösterirler. Hastalıklı millet bünyeleri haricî tehlikeleri süratle üzerlerine çekerler. Bu sebeple bir gün bilmediğimiz bir istikametten ve bilmediğimiz bahaneler altında vatanımızın taarruza mâruz kalması ihtimalini Büyük Millet Meclisinin ciddî olarak gözönünde tutması icabeder.

Şuursuz bir ticaret havası, haklı sebepleri çok aşan bir pahalılık belâsı, bugün vatanımızı ıstırap içinde bulunduruyor. Bu halin umumi harbden doğan, kendi hususi şartlarımızla ilgili olan sebeplerini ve çarelerini Cumhuriyet Hükümeti sizin yüksek nazarlarınıza etrafiyle serip anlatacaktır. Eminim ki millet ve memleketin hayırına olan en isabetli tedbirleri bulacaksınız. Bizim gördüğümüz en tehlikeli hastalık, iki seneden beri cemiyetimiz içinde Cumhuriyet Hükümetlerini muvaffak etmemek için estirilmiş olan zehirli havadır. Bu zamanda hiçbir memlekette ağır mahzurları olmayan bir tedbir tilsimi yoktur. Milletlerin sıkıntılara mâruz olmaları çaresizdir. Bu devirler, harbe girmiş veya girmemiş memleketlerin hiçbiri için, engin kazançların bulunmaz fırsatları değildirler. İstırapı azaltmak, millet tahammülünü artırmak, muharebe dışında kalmak ve muharebeye girilirse şerefle ve selâmetle çıkmak için tek çare, resmî vazife sahiplerine ve en başında Cumhuriyet Hükümetine candan yardım etmektir. Bütün eksikleriyle beraber en iyi neticeler, ancak Hükümet tedbirlerinin dikkatli olarak yürütülmesiyle elde edilebilirler. Acı ile hatırlamalıyız ki milletin işe işlerini tanzim etmek yolunda Cumhuriyet Hükümetlerinin sarf ettikleri gayretlere, iki seneden beri, cemiyetimiz tarafından hiç yardım edilmemiştir. İşte

bugün ilk hallolunacak mesele, umumi itimat havasının iade edilmesidir. Bulanık zamanı, bir daha ele geçmez fırsat sayan eski batakçı çiftlik ağası, ve elinden gelse teneffüs ettiğimiz havayı ticaret metarı yapmaya yeltenen gözü doymaz vurguncu tüccar, ve bütün bu sıkıntıları politika ihtirasları için büyük fırsat sanan ve hangi yabancı milletin hesabına çalıştığı belli olmayan birkaç politikacı, büyük bir milletin bütün hayatına küstah bir surette kundak koymaya çalışmaktadırlar. Üç beş yüz kişiyi geçmeyen bu insanların vatana karşı aşikâr olan zararlarını gidermek yolu elbette vardır. Devlet ve millete sövmek, milletin nefesine ve Hükümetine güvenini zehirlemek iktidarını kimseye vermemeliyiz. Ticaretin ve iktisadi faaliyetlerin serbestliğini bahane ederek milleti soymak hakkını hiç kimseye, hiç bir zünureye tanımamalıyız. Hırslı politikacıların, millet iradesi üstünde dahilî ve haricî bir siyaset yürütmelerine asla müsaade etmemeliyiz.

Aziz Arkadaşlarım!

Büyük vazife günleri. Millet Meclisinin büyüklüğünü tecessüm ettirmek için kıymetli fırsatlardır. Kahraman ve kıymetli ordumuzu hazır bulundurmanız, bugün her zamandan ziyade lâzımdır. Vatanında istihsalı artıracak tedbirler, asıl genişlik yollarıdır. Harb içine girmiş ve millet selâmetinin kaygusuna düşmüş gibi her mahrumiyeti göze alacak, ve bütün millete külfet ve nimette birliğimizi ve beraberliğimizi gözlerin önünde canlandıracak zamandayız. Büyük Meclisin ve ondan feyizli ziyalar gibi dağularak her vatandaşın, Cumhuriyet Hükümetine yardım etmesi lâzımdır.

Tarihte büyük meseleler halletmiş bir milletin evlâtlarıyız. Kendimize, milletimize güvenimiz, her vaziyette en isabetli tedbirleri bulacağımıza güvenimiz, her zamandan fazla ve kuvvetlidir.

Büyük Millet Meclisi, büyük millî meziyetlerimizin en kuvvetli delillerini tarihimize bir daha kaydedecektir.

#### YEDİNCİ DÖNEM BİRİNCİ TOPLANTI YILINI AÇARKEN

1 kısım 1943

Büyük Millet Meclisinin Sayın Âzası!

Yedinci intihap devresinin birinci yılını açıyorum (alkışlar). Siz arkadaşlarımı sevgilerle selâmlarım. Milletin ehemmiyetli meselelerini halletmekte Büyük Meclisin gösterdiği muvaffakiyetler, her toplandığımız yıla özel bir kıymet vermiştir. Bu sene de ümitlerimiz kuvvetli olarak hevesle ve azimle çalışmaya başlıyoruz.

## Arkadaşlarım!

Geçen sene, zor şartlar ve meseleler içinden geçtik. Cihan Harbinin siyasi ve iktisadi tesirleri, Milletimizin yaşayışı üzerinde de geniş intizamsızlıklar yaptı. Millet hayatında düzeni ve türlü tehlikelere karşı gücü ve kudreti koruyabilmek için ehemmiyetli tedbirler almaya mecbur oldunuz. Cumhuriyet Hükümetinin istihsalı artırmak ve cihanın ve memleketin yeni şartlarına göre iktisadi çareler bulmak için sarf ettiği gayrete, yakından yardım ettiniz. Bütün bu çalışmaların neticesi, hulâsa olarak, müspet sayılır. Eski güçlükler henüz tamamiyle düzelmemiş ve yenileri meydana çıkmış olmakla beraber milletin yaşayışında ve geçiminde geçen seneden daha iyi bir haldeyiz. Mânevi huzurumuz ve sükûnetimiz, daha açık ve bellidir. Bu vaziyet, uğraştığımız meseleler için isabetli tedbirler almakta bize kolaylık verebilir. Birçok sıkıntılarımızın en ilerisinde olarak göze batanları, aylıkların ve dar gelirli olanların geçimde çektikleri zorluk ve bazı zayıf karakterli memurlarda hissolunan doğru yoldan sapma istidadıdır. Bunlar, büyük cihan felâketinin meydana getirdiği hastalık halleridir. Halk Hükümetleri onlarla uğraşmak için bir iki tedbirle değil, bileşik birçok tedbirler ile çalışmaya mecburdurlar. İdarede doğru yoldan saptmaya karşı en keskin ve tesirli silâh, büyük salâhiyet sahiplerinin şuurlu ve temiz kalmasıdır (alkışlar). Bu silâh mevcut oldukça küçük fenalıklar daima suç olarak kalır ve suçlar mutlaka ortadan kaldırılmaya kadar takibolunur. Cumhuriyet idaresi, ana vasıflarını korudukça, ortaya çıkacak içtimai ve idari hastalıkları tedavi etmek güç olmayacağı kanaatindeyim. Şu noktayı memnunlukla zikredebilirim ki her çeşit istraplarımız en çok birkaç büyük merkezde kendini hissettiriyor. Memleketin büyük kütlesi, daha elverişli geçim şartları içindedir; bünyesi de cihan buhranının hastalıklarına karşı daha kuvvetli bir haldedir. Hepimiz, memleketin meselelerini yakından tanıyıp öğrenmek için çok gayret sarf ediyoruz. Umumi vaziyet için söylediklerimiz, yakından görüşlerimizin neticesi olduğunu takdir buyuracağız.

Değerli Milletvekilleri!

Devlet ve millet işleri, pek çok alanlarda eldekini muhafaza etmekten ileri bir şekilde, artma ve yeni şeyler yapma şeklinde yürümüştür. İcra Vekillerinden tafsilâtı bilgiler aldığımız zaman memnun olacağımız pek çok ilerlemeler bulacağınızı umuyorum.

İktisat Vekâletinin işletmelerinde verimler, terakki kaydediyor. Bazı yeni tesisler de yapılmıştır. Kömürde hissolunur bir iyilik vardır. İktisat Vekillîğinin gerek kendi işletmelerinde, gerekse memle-

ketin bütün iş hayatında sosyal tedbirlerle ilgilenmesi iyi neticeler vermektedir. Sosyal tedbirlerin, durmayan bir ilerleme ile genişlemesi esaslı hedefimizdir.

Ziraat Vekilliğinin çalışmaları da çok ümit vericidir. İstihsal için alınan tedbirler genişletilmiştir. Memleketin teşkilâtında teknik ziraat memurları, halk ile ameli olarak iş birliği yapmaya başlamışlardır. Şimdi üç vilâyette tecrübe ettiğimiz bu usulü süratle genişleteceğiz. Orman muhafazası ve işletmesinde uzun senelerden beri geçirdiğimiz sıkıntılardan sonra mahsul alma devrine giriyoruz. Muhafaza altına alınan ormanlar göze çarpacak bir canlılık göstermeye başladılar. İşletmelerimiz kendilerini hissettirecek kadar çoğalıyor. Memleketin ormanlarını kurtarmak yolunda Cumhuriyetin koyduğu temel prensipleri anlatabilmek için uzun seneler zahmet çektik. Birkaç sene içinde, fennî tedbirler tekenmül edince, asırlarca çektiğimiz orman felâketlerinin ne beyhude çekilmiş olduğu apaçık meydana çıkacaktır. Ziraatte teknik öğretim için aldığımız tedbirler de durmadan genişliyecektir.

Münakale Vekâleti işlerini tertiplemek Cumhuriyet Hükümetinin bugün en nazik bir konusudur. Demiryollarımız, takdire değer gayretler göstermektedir. Deniz işleri daha iyi tertiplenme yolundadırlar. Bütün iktisadi ve askeri meselelerin intizam temeli, münakale işlerine dayandığı gözönünde tutulmalıdır. Cihan Harbinden evvelkinden daha çok verimler alındığı halde münakalede çektiğimiz sıkıntılar, ihtiyaçların pek ziyade artmasındandır. Münakale işlerinde daha ileri güç elde etmek için alacağımız bütün tedbirler yerinde olacaktır.

Nafiadaki çalışmalarımız hiç durmamıştır. Esaslı işlerimiz, az süratle de olsa ilerliyor. Yeni işlere ve yeni konulara teşebbüs ediyoruz. Bu sene depremler yüzünden yıkılan yerlerimize Nafianın yardım tarzı ve vasıtası daha muvafıktır. Yer sarsıntısı çok sayılan bir memleketin, bu yüzden gelecek her zamanki kazalara karşı hazırlıklı bulunmasındaki faydayı deneyerek anlıyoruz. Elektrikleme işlerimizde yeni teşebbüslere girişmeyi ve demiryolu yapısında çok zamana ihtiyaç gösteren ağır işlere başlamayı arzu ediyoruz. Birden çok masrafa lüzum göstermiyen bu işler, gelecek için bize çok zaman kazandıracaktır.

Ticaret Vekilliğinin işleri, en zor işlerimiz arasındadır. Memleket içinde ve memleket dışında ticaret, bildiğimiz umumi kaidelerden ayrılmıştır. Olağanüstü ve sık değişir şartlar içinde geçen ticaret faaliyeti üzerinde Hükümet, vazifesini yapmak için çok gayret sarf ediyor.

**Büyük müsethlik kütlelere ihtiyacı olan gıda maddelerini temin etmek suretiyle piyasadaki baskırı hafifletmeye, kıt ve ehemmiyetli maddeleri en faydalı istihlâk alanlarına dağıtmaya çalışıyor. Fiyat murakabe sistemini iyileştirerek bunu pratik ve faydalı hale getirmek istiyor. Bunlar Hükümetin başlıca çalışma konularıdır. Vatandaşları en çok kızdıran şey, ticarete insafsızların fiyat murakabesine karşı meydan okumalarıdır. Hükümet, bu gibilerle yorulmaz bir surette uğraşmakta devam edecektir. Amansız tedbirler gerekli olursa bunda da tereddüt edilmeyecektir. Bu gibi hallerin vatandaki zararları maddi olduğundan ziyade ruhi ve mânevîdir. Onun için ehemmiyetleri ve tesirleri de daha genişler.**

**Milletvekilleri!**

Bu geçen senemiz. Maarifin her alanda ve her dalında yeni çalışmalarla doludur. Kabul buyurduğunuz büyük programlar, gayret ve aşk ile tatbik ediliyor. Yurdun her köşesinde öğretimin her türlüşünü yakından görmeye çalışıyoruz. Eksiklerimiz pek çoktur. Ancak Büyük Meclis emin ve müsterih olabilir ki maarif mensuplarımızın kabiliyet ve gayretleri çok ümit vericidir. Farkına varılan hiçbir kusurda ısrar edilmiyor. Daima düzeltme ve iyileştirme fikri esas tutulmuştur. Büyük Meclis, halimize göre, göze aldığı büyük fedakârlıkların meyvalarını yakını senelerde toplıyacaktır. Her öğretim için ayrı tafsilât aldığımız vakit çok memnun olacağımızı tahmin ediyorum. Büyük Meclis iftiharla düşünebilir ki, bu memleket en geniş hudutlarında iken maarife sarf edilen paranın, hiç olmazsa, dört mislini bugün harcamaktasınız. Yeni devrin, Cumhuriyet Devrinin. Türk Milletinin ilerleme ve yükselme devri olduğuna bundan daha maddi bir delil göstermek güçtür.

**Arkadaşlar!**

Milli Müdafaa meselesi Cumhuriyet Hükümetinin ve Büyük Meclisin ana meselesi olmakta devam ediyor. Ordumuzun talim ve terbiyesini bütün dikkatimizle takib ediyoruz. Ordumuzu yeni silâhlar ve vasıtalarla cihazlamak için her imkândan istifade ediyoruz. Cumhuriyet Ordularını, mânen ve maddeten yüce vazifelerinin ehli olan bir yükseklikte tutmak meselesi, başlıca düşüncemizdir (alkışlar). Cumhuriyet Ordularının vatana karşı vazifelerini şerefle ifa edeceklerinden emin olabilirsiniz (alkışlar).

**Arkadaşlar!**

Cumhuriyet Maliyesi, kolay tasavvur olunacak ağır vazifelerini kudretle ifa etmekte devam etmiştir. Memleket müdafaasının taşkın



ihtiyaçlarını temin etmeye çalışırken altüst olmuş iktisadi şartların tesirlerini karşılamak hazine için zor oldu. Memleket ve milletin ilerlemesine esas olan masrafları göze almak sebebi ise, maliyemizi gerçekten büyük sayılacak vazifeler karşısında bırakıyor. Milletimiz, bu vaziyeti iftilah edeceğimiz bir anlayışla kavramıştır. Büyük Meclisin istediği yeni vergileri, Milletimiz yürekten ödemeye çalışıyor. Büyük dâvalar içinden selâmetle çıkmamızın bedeli, kan fedakârlığı kadar da vergi tahammülüdür. Öz selâmeti için kaniyle ve vergisiyle sıkıntıyı göze alanıyan milletler, düşman boyunduruğu altında daha çok kan ve daha çok mal kaybını yüklenmiye mecbur olmuşlardır. İkinci Cihan Harbi esnasında, hazine ihtiyaçlarını kendi kaynaklarından ve bu intizam içinde kapayabilmesi, Türk Milletinin daima övüneceği bir başarı olarak anılacaktır.

Cümrük ve İhisar işlerimiz iyilik yolunda ve ilerleme halindedirler. Hudutlardaki gümrük kaçakçılarında ıstırahatsızlık artıyor. Keskin tedbirler almak icabedecektir. İhisarların geliri ve memleket piyasalarına tesirleri ve ihisarların kendi alanlarında memlekete faydalı bir endüstri kurmaları ümit verici yollardadırlar.

Arkadaşlarım!

İşte başlıca işlerinin iyi ve eksik taraflarını anlattığım memleketinizin iç siyasetini hürriyet, nizam ve adalet içinde hulâsa etmekten zevk duyuyorum. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekillliğimiz bu sene salgın hastalıklara karşı geniş uğraşma içine girdi. Şimdiye kadar geçirdiğimiz birkaç salgında, takdirinize lâyık neticelere vardık. Önümüzdeki ihtimaller için uyanık ve hazır bulunmayı, Millette ve Hükümetçe temin etmek lâzım olacaktır.

Büyük Millet Meclisine, adliye cihazımız için bazı teklifler sunulacaktır. Temyiz teşkilâtımızın kuvvetlendirilmesi bu cümledendir. Adliyede, geniş bir bilim edebiyatının kurulmasından ve hüküm giyenlerin çalışma yerlerinde ruhları iyileştirilmeye uğraşılmasından çok ümitleniyoruz.

Sayın Milletvekilleri!

Hariç siyasetimizde 1935 buhranından beri tuttuğumuz yol, bizi, İkinci Dünya Harbinin beşinci senesine ulaştırdı. Ülkümüz, milletlerin hürriyeti ve istiklâli esasına dayanan bir medeniyetin temellerini sağlamlaştırmaktır (alkışlar). Faaliyetimiz, onu yıkmaya mâtuf bütün gayretlere karşı dikilmek olmuştur. Harbi önlemek için en cesur hareketlere tereddütsüz atılmış olan memleketimiz, milletlerin esir seviyesine düşmemesi için de tehlikeli zamanlarda metin bir

**durum almaktan çekinmedi (alkışlar). Bugünkü dünya buhranı, tahmin ettiğimiz gibi gitgide yıkıcı, yıkıcı bir şekil almaktadır. Göz açıp kapayınca kadar geçen kısa zamanlarda, harabe haline gelen şehirlerin yıkıntıları altına yalnız medeniyetin büyük eserleri değil, doğrudan kendisi gömülüyor. Tahakküm zihniyetinin sebep olduğu bu amansız mücadelenin milletleri mevcudiyetlerinde tehlikeye soktuğu için, tabiatıyla şiddetini artıran sarsıntısı, insaniyetin dayandığı bütün mesnetleri kemirmektedir.**

**Arkadaşlar!**

Biz, dünyanın yarımkı çehresi meydana çıkarken, her zaman düşmeye malikûm bir tahakküm zihniyetinin değil, büyük küçük bütün hür milletler arasında samimî işbirliğine dayanan bir nizamın teesüs edeceğine inanıyoruz (sürekli alkışlar). Bu kanaatimizden, herkesin ümitsiz olduğu zamanlarda bile şaşmadık. Bize vazifemizi yılmadan yaptırın bu kanaat oldu. Bundan böyle de tutacağımız yol, ülkümüz olan adalet nizamının kurulmasına yardım etmek olacaktır (şiddetli alkışlar).

Türk Milleti savaş haricinde kalmakla beraber dört seneden beri fedakârlıklar, ıstıraplar içinde dünya buhranının tepkilerini şiddetle hissetmiştir. Bu fedakârlıklara, hattâ bunların daha çok büyüklüğüne, dünyanın bağrından en büyük baskının kalkarak insaniyetin emniyet havası içinde geniş nefesler alabilmesi uğrunda, tereddütsüz tahammül edeceğiz.

**Arkadaşlar!**

Biz bu Cihan Harbinin galibi insaniyet ve medeniyet olmasını istiyoruz (alkışlar). Ona hizmet edeceklerin ayrılıklarında değil, teşahütlerinde umumi kurtuluş ve saadetin fecrini görüyoruz (alkışlar).

**Milletin Saygıdeğer Vekilleri!**

Önümüzdeki senenin cihan buhranının kesin devri olması ihtimali vardır. Memleket içindeki sıkıntılar tesirlerini muhafaza etmekle beraber milletler arası durum da bizim için çok ehemmiyetli olacaktır. İşte Cumhuriyet Hükümeti ve Büyük Millet Meclisi, Türk Milletinin mukadderatını bu şartlar içinde idare etmek vazifesindedirler. Büyük Millet Meclisinin tedbirlerine ve kararlarına Türk Milleti, bütün yüreğinden yardımcı ve dinleyici olacaktır. Büyük Millete karşı yüz akiyle vazife ifa etmek hepimizin tek kaygumuz ve şerefimizdir (alkışlar).

**Türk Milleti, insanca düşünceleri ve prensipleriyle büyük bir mânevi varlıktır. Türk Milleti, kendi içinde bir ve beraber olarak, Büyük Millet Meclisinin etrafında toplanmış büyük bir kudrettir (alkışlar). Vatani imar etmeyi, cemiyeti ilerletmeyi, insanlığa hizmet etmeyi, hür ve müstakil milletler ailesinin faydalı bir âzası olmayı düşünen ve engin fedakârlıklara karar verebilen kahraman ve çalışkan Türk Milletinin şeref ve itibarı, gelecek ihtimaller içinde daha ziyade yükselecektir (sürekli ve şiddetli alkışlar).**

#### YEDİNCİ DÖNEM İKİNCİ TOPLANTI YILINI AÇARKEN

1 kasım 1944

**Büyük Millet Meclisinin Sayın Âzası!**

Yedinci intihap devresinin ikinci yılını açıyorum. Büyük Millet Meclisinde şerefle oturan siz aziz arkadaşlarımı engin sevgilerle selâmlarım. Devlet idaresinin zor senelerinden birini dikkatli, verimli çalışmalarınızla geçirdik. Önümüzdeki senenin şartları da çok nazik olacaktır. Büyük Meclisin, içeride ve dışarda raslıyacağımız ehemmiyetli vaziyetleri doğru kavrayışla ve isabetli tedbirlerle kıymetlendireceğine emniyetim vardır.

**Multerem Arkadaşlar!**

Son senelerimizin başlıca kaygısı memleket içinde beslenmenin güçlüğü ve ihtikâr belâsının zararları olmuştur. Milletlerin bugünlerinin ve geleceklerinin emniyetleri büyük ölçüde başlıca kaygıları iken, memleket içindeki beslenme meselesi, ayrıca bir ehemmiyet kazanmıştır.

Maliye bakımından, ağır bir yükte, büyük bir ordunun türlü ihtimallere karşı her an hazır bulundurulması, Türk Milletinin yaşamak kabiliyetinin temel meselesi olarak devam etmiştir.

Büyük harp ve siyaset devrelerinin fena arkadaşı olan salgın hastalıklar da memleketimizi tehdit etmekten geri kalmamıştır.

Mahrumiyetler, ağır fedakârlıklar ile beraber Cihan Harbinin bütün siyasi emniyetsizlikleri ve kararsızlıkları, her millet içinde eksik olmıyan zayıf karakterler üzerinde iktisadi ve siyasi bakımdan tesirlerini göstermiştir.

İşte bu vaziyet içindedir ki, Cumhuriyet Hükümeti ve Büyük Millet Meclisi geçen seneyi başarılı sayılabilecek surette geçirmiştir. Her isabetli tedbirin daha iyisi daima söylenebilir. Milletler hayatım-

da hiçbir iyiliğin yeter görülmemesi tabiidir. Ancak durumun nisbi olan iyileşmesini takdir edebilmek, milli yaşayışların temeli olan kendine güvenme duygusunun beslenmesi için şarttır. Türk Milleti kendi çalışkanlığı ve fedakârlığı ile memleketinin daima iyiliğe götürüldüğünden, ve içinde bulunduğu durumlar ne kadar dolaşık olursa olsun, isabetli tedbirleri bulabilecek bir Millet Meclisine malik olduğundan emin olabilir. Hükümet, geniş ölçüde müspet iktisadi tedbirlere ehemmiyet vermekte tamamiyle haklı çıkmıştır. Millet ekonomisinin her dalında çalışan vekillerimiz daha geniş istihsal etme, kısa ve uzun vadeli daha esaslı cihazlanma işlerinde büyük gayretler göstermişlerdir.

Ziraat Vekilliği, bu memleketin en çok vatandaşını ilgilendiren bir alanda, her konuyu kavrayan geniş bir programa girmiştir. Teknik çalışmayı öğretmek, teknik aletlerin elde edilmesini mümkün kılmak için esaslı kanunlar kabul ettiniz. Ziraî Donatım Kurumunca daha ilk senesinde 167.000 parça ve 8.000 tona yakın malzeme dağıtılmıştır. Ziraat aletleri için elde bulunan fabrikalar verimli bir hale getirilmiştir. Ziraat makinalarını daha geniş ölçüde memlekette yapmak için çalışıyoruz. Ziraat mütchassısları ile köylüye kadar yaklaşacak surette geniş bir ziraat teşkilâtına bu sene başladık. Üç vilâyete giriştiğimiz tecrübeden hüküm vermeye yarayacak neticelerin alınabilmesi için bunu, hiç olmazsa türlü iklimde on vilâyete yaymak mecburiyetindeyiz. Eğer kuvvetle ümidettiğim gibi, bu sene Toprak Kanununu çıkarırsak, ziraat bakımından büyük neticeler verecek ve içtimai bünyemizin esas bir meselesi olan dâvayı temel bir tedbire bağlamış olacağız.

Devlet eliyle yaptığımız ziraat işleri verimli bir şekilde ilerlemektedir. 1942 senesinde 21.000 dekarla başladığımız işletmeye 1943 senesinde 780.000 dekarla devam ettik. Bu sene 1.000.000 dekar işliyeceğiz.

Bu işlemler memlekette tohum ıslahının büyük kaynağı, memlekette teknik ziraati yaymanın geniş örneği ve olağanüstü zamanlarda Milletçe beslenmenin kıymetli yardımcısı olacaktır.

Hayvancılık işleri büyük gayretle ele alınmıştır. Memleketin ekonomisinde hayvan zenginliğimiz küçük görülmiyecek bir derecededir. Fakat gerek sayı, gerek değer bakımından daha çok ihtiyaç karşısındayız. İptidai şekilde hayvan yetiştirme, teknik şekilde iyileştirilecektir. Hele bu memleketin en esaslı bir derdi olan hayvan bakımını meselesi, şuurda ve usulde temelinden düzeltilmek lâzımdır. Milletçe ve Hükümetçe bu hususta çok çalışmaya mecburuz.

Orman işleri iyi yolda ve geniş adımla ilerliyor. Bugün Türkiye ormanlarının yüzde 83 ünü karşılayan 8.770.000 hektar, 73 Devlet İşletmesinin eline geçmiştir. Önümüzdeki yıl daha 14 işletmenin açılmasıyla bütün Devlet ormanlarının içinden, özel kazancından başka bir şey düşünmeyen yok edici baltalar tamamıyla sökülüp atılmış olacaktır. Hususi ormanların meselesinin de kanun yolu ile çözülmesiyle, bütün milletin kıymetli varlığı olan ormanlarımız tam kurtuluşa ermiş olacaktır. Yeşil ve güzel Türkiyeyi kurmakta olan genç mühendislerimiz ümit verici bir hevesle çalışmaktadırlar. Onları, şimdi, yeni dikmelerle orman varlığımızı artırmak ve ağaçsız köylerinizi ağaçlandırmak gibi büyük bir vazife bekliyor. Uzun senelerde neticesi görülecek bu vazifeyi hakkiyle yerine getirmek için bir gün kaybetmeden işe koyulacağız.

Memleketin büyük bir meselesini daha şimdiden Ziraat Vekilliğinin mesuliyeti sahasına yerleştirmek istiyoruz. Memleket, sıhhi bir surette yaşamının gerekli kıldığı yağ istihlak etme derecesinden çok az bir miktarda yiyecek yağı kullanıyor. Hayvani ve nebati yağ istihsalimiz ihtiyacımıza yeter miktarda değildir. Bu konuda etraflı tedbirler almaya başlamalıyız.

İktisat Vekilliğinin mesuliyetinde olan endüstri ve maden işletmeleri verimlerini artırmışlardır. Hususi endüstrinin çalışmaları da iyi haldedir. Harbden evvelki istihsalin ilerisinde olan geçen sene ki kömür verimi bu sene daha ziyade artırılmıştır. Bir aralık, bütün memleketin hayatını tehdit eder bir darlığa düşmüş olan kömür meselesini, iki senelik çalışma ile bugünkü haline getirmek hakiki bir başarıdır.

Linyit istihsalimiz, büyük ölçüde harb zamanında başlamıştır denilebilir. Bu sene de verim az sayılmıyacak kadar artmıştır. Memleketi geniş ölçüde ve her alanda linyit kullanmaya alıştırmak umumî hayat için lüzumlu bir tedbirdir. Gelecek seneler için ümitli olmamıza sebepler vardır.

Karabük Demir ve Çelik Fabrikalarımız, güçlükleri öğrenip yenmekte ve verimini artırmaktadır. Memleket endüstrisinin temeli olacak olan bu konuyu geliştirip mükemmel hale getirmeye sebatla devam edeceğiz.

Maden aramalarımızda yeni kükürt ve bakır yatakları bulunmuş olmaktan seviniyoruz.

Petrolde ümidimiz kuvvetli olarak devam ediyor.

Kâğıt Fabrikasını bu sene yeni tesislerle genişlettik.

Sellüloz endüstrisi, ana tesislerini kurmuştur. Bundan, ilerisi için birçok alanda geniş faydalar bekliyoruz.

Memleketin dokuma müesseseleri, emniyetli bir halde kurulmuş ekonomi cihazı olarak memleketin bünyesinde sağlam bir yer tutmuştur. Verimler, teorik kabiliyetlere kadar yükselmiştir. Pamuk mahsulümüzün büyük mikyasta alıcısı olan dokuma endüstrimiz yakın gelecekte memleketin bütün ihtiyaçlarını karşılamak amacındadır.

Şeker endüstrisi, İkinci Cihan Harbi devrinde memleketi büyük bir sıkıntıdan kurtarmıştır. Bu konuda eksik kalan ihtiyacımızı süratle tamamlayacağız.

Yapı malzemesi endüstrimiz, memleketin inarını kolaylaştırmaktadır. Bu konuda memleketin her köşesine dağılmış kirece ve tuğlaya kadar en küçük malzemeyi bol ve ucuz veren bir sisteme şiddetle muhtacız. Hususi, resmî bütün teşebbüsler için temiz ve sağlam yapı malzemesi tedarik etmekte gelirlî bir çalışma alanı vardır.

Kimya endüstrisine bu Cihan Harbinde bazı kurumlarla girmiş bulunuyoruz. Bunun eksikliğinden çok sıkıntı çekiyoruz. Bu endüstrinin temel maddelerini elde etmek için süratle ve cesaretle işe girişmek zorundayız.

Ekonomi hayatımızda kooperatifleri çoğaltmak ve iyileştirmek için Hükümet her teşvikı yapmaktadır.

İş hayatının hukuki münasebetler, sosyal ve sılıhi icaplar bakımından düzenlenmesi, Cumhuriyetin en çok ehemmiyet verdiği konulardan biridir. Hükümet, kendi elindeki kurumlarda çalışan işçilerin hallerini ve yaşayışlarını iyileştirmek için büyük gayretler göstermiş ve büyük masraflar yapmaktadır. Bu emeklerin müspet neticelerini alıyoruz. İş kazaları, meslek hastalıkları ve analık sigortası kanunu ile sigorta idaresi teşkilâtına bakacak kanun projeleri yürürlüğe girince, iş ve işçi hayatının düzelmesinde yeniden kuvvetli adımlar atmış olacağız.

Ticaret Vekilliğinin çalışma konuları, büyük ehemmiyetlerini muhafaza etmektedirler. Hükümet, Cihan Harbi devresinde, her memleketin başlıca varlığı olan stokları vücuda getirmek için, bu sene takdire değer neticeler elde etmiştir. İki sene evvel büyük şehirlerimizi günü gününe beslemek darlığında iken bugün Ticaret Vekilliğinin kontrolü altında stoklar biriktirilmiştir. Bu stoklar, bu memlekette hiçbir zaman görülmemiş derecede ehemmiyetli miktardadır. Günü gününe beslenmek kaygısını çekmiş olan şehirlerimiz, kesiksiz bir intizamla ve uzun zamanlara yetecek ambarlarla beslenmek-

tedir. Hükümetçe dağıtılan yiyecek tayınlarının artırılabilmesi de, kaydolunmaya değer bir muvaffakiyettir.

Pahalılıkla uğraşma başlıca Hükümet meselesi olmakta devam ediyor. Dış ticaret işi, Hükümetin üzerinde çok çalıştığı bir konudur. Hemen bütün Avrupa piyasasının kapanmasıyla güçleşen ticaret durumunu yeni tedbirlerle kolaylaştırmak ümidini muhafaza ediyoruz. Vatandaşların bilmelidirler ki, bütün istihallerimizde fiyat ve maliyet meselesi, dış ticaretimizin başlıca konusu haline gelmiştir. Cumhuriyet Hükümeti, harb sonu ve harb sonrası devrinin memleket ekonomisi bakımından bu büyük meselesini düzenlemek için, bütün mali ve ekonomik alanlarımızda gerekli tedbirleri alacaktır. Henüz ne şekil alacağı belli olmayan dünya ekonomisi icapları ile ve fiyatları ile olduğu kadar, kendi iç ve dış malî borçlarımız ve millî ekonomimizle ilgili olan bu meselenin tedbirlerini tedricî olarak ihtiyatla bulup tatbik etmeye çalışacağız. Millî ekonomimizde müstahsili şimdiden her memlekete nispetle daha serbest bırakmak sayesinde geçirdiğimiz birçok sıkıntılara karşılık olarak, biz harb sonrası ekonomik sarımsıtlarına daha sağlam bir surette dayanabileceğimize inanıyoruz.

Sayın Arkadaşlar!

Münakale işlerinin memleket hayatının her alanında gösterdiği kesin tesir, geçirdiğimiz senelerde yüksek dikkatinizi çekmiştir. İkinci Cihan Harbi esnasında münakale teşkilâtımızı arzu ettiğimiz kadar genişletip cihazlamak imkânlarımız mahdud olmuştur. Geçirilen tecrübelerin, geniş imkâna kavuştuğumuz ilk zamanlardan itibaren faydalı ve tesirli olacağını umuyoruz. Büyük Meclisin ilk imkânda kara, deniz ve hava taşıtlarında, posta, telgraf, telefon ve radyo işlerinde süratle genişleme ve cihazlama yoluna gireceğine eminim. Elimizdeki vasıtaların kullanılması, ihtiyaçların nispetsiz derecede arttığı gözönünde tutularak düşünülmelidir. 1938 senesinde kara ve deniz vasıtalarıyla taşınan yolcu adedi 21.634.000 idi. Aynı vasıtalarla ve aynı senede 3.900.000 ton eşya taşındı. 1943 senesinde taşınan yolcu 44.800.000 ve eşya 8.600.000 tonu geçmiştir. 1944 rakamları daha artmış olacaktır. Büyük askerî taşınmalar araya girince, münakale cihazımızın ne büyük mesuliyetleri başarmaya çalıştığı anlaşılır.

Postada, 1939 da taşınan 87.000.000 mektuba karşılık, 1943 senesinde 114.000.000 mektup götürülmüş ve 1939 senesinin 6.000.000 telgrafına karşılık, 9.600.000 telgraf çekilmiştir. Telefon hatlarımızın gelişmesi aynı şekildedir. Bütün bu hatlar gelecek tasavvurlarımıza

ve ihtiyaclarımıza göre çok azdır. (1) (2) (3) (4) (5) (6) (7) (8) (9) (10) (11) (12) (13) (14) (15) (16) (17) (18) (19) (20) (21) (22) (23) (24) (25) (26) (27) (28) (29) (30) (31) (32) (33) (34) (35) (36) (37) (38) (39) (40) (41) (42) (43) (44) (45) (46) (47) (48) (49) (50) (51) (52) (53) (54) (55) (56) (57) (58) (59) (60) (61) (62) (63) (64) (65) (66) (67) (68) (69) (70) (71) (72) (73) (74) (75) (76) (77) (78) (79) (80) (81) (82) (83) (84) (85) (86) (87) (88) (89) (90) (91) (92) (93) (94) (95) (96) (97) (98) (99) (100)

Havayollarımız ise, bütün memleketi kaplıyacak surette ve süratle kurulmak lâzımdır.

Radyoda şiddetle hissolunan ihtiyacı karşılamak için esaslı tedbirler aldınız. Yeni istasyonları süratle meydana getirmek için Hükümet dikkatle çalışıyor.

Münakale Vekillğimiz, kendi işlerinin yalnız her türlü taşıtlarını genişletmek olmadığını takdir etmiştir. Ehliyetli ve emniyetli personel yetiştirmek için gerekli tedbirleri almak yolundadır. Yeni kanunlar Büyük Meclise sunulacaktır. Münakale işleri bir de büyük millî ilgi meselesidir. Zamanın icapları olan kısmalar ve nizanlar Milletçe, hepimizin faydası için alınmış zaruri tedbirler olduğunu kabul etmeliyiz. Hele bütün münakale vasıtalarımızın kendi öz malımız olduğunu düşünerek onları bu gözle değerli tutmalıyız. Bir şehirde kaldırım üstünde yürümekten, hava seferlerine kadar bütün münakale usullerine severek kendimizi uydurmak anlayışına varmalıyız. Bu hususta eksikli kaldıkça, yeni ve her çeşit münakale vasıtalarından ne kadar çok elde etsek de, yine medeni bir memleketin temel kudreti olan münakale intizamını meydana getiremeyiz. Gerek terbiye ve telkin ve gerek kanun bakımından çok gayrete ihtiyacımız vardır.

Sayın Arkadaşlar!

Nafia işlerini Türk Milletine söylerken kullanacağım kısa cümlelerin ehemmiyetleri takdir olunacaktır ümidindeyim. Elâzığ - Van demiryolunun 70 kilometrelik bir kısmında inşaata devam ediyoruz. Yakında döşemeğe başlayacağız. Daha ilerdeki tünelde ve köprülerde inşaat artmıştır.

Diyarbakır - Cizre hattında 159 uncu kilometrede Kurtalan istasyonuna vardık.

Tavşanlı şube hattı ile Zonguldak - Kozlu inşaatı tamamlanmıştır.

Sivas - Erzurum hattının uzatılmasına yakında başlıyoruz.

Yeni demiryollarının geçecekleri yerleri şimdiden tesbit ediyoruz.

İskenderun limanının inşaatı yakında bitecek ve bir, iki ay içinde işletmeye açılacaktır.

Trabzon ve Ereğli limanlarının önümüzdeki aylarda inşasına başlanacaktır.

Su işlerinde, son defa kabul buyurduğunuz 40.000.000 liralık ek tahsisatla eldeki program aksamadan devam ettiriliyor. Bu sene



**Salihli, Menemen, Nazilli, Tarsus, Adana ve Tokat bölgelerinde su-** lamaya geçilmiştir. Şimdiye kadar yalnız masraf etmekle geçen bu işlerimiz, artık verimli devresine girmiş bulunuyor. **Eskişehir, Bergama ve Samsun dolaylarında dereleri düzeltme ve bataklık kurutma işleri tesirlerini göstermeye başlamıştır. Binlerce dekar toprağımız işlenmek için meydana çıkmış ve milli sıhhatte iyilikler görülmüştür.**

Şose ve köprü işlerinde meydana getirilen eserler de az değildir.

Yapı ve imar işleri geniş ölçüde devam ediyor.

Geçen sene yapı işleri için 20.000.000 liradan fazla para harcanmıştır. Şehir ve köylerimizin plânlaştırılması geniş ölçülere varıyor.

Canımızı yakan deprem yıkıntılarını tamir etmek için memleket çok takdire değer gayret göstermiştir. Birçok felâket yerlerinde yüzde 90 a yakın yapılmı vardır. Nafiamız, deprem bölgelerindeki yeni yapıları fennî şekle sokmak için faydalı tedbirler almaktadır. Deprem felâketlerine karşı ilk ve acele yardımları devamlı surette hazır bulunduracak bir iktidara geliyoruz. Bütün bu işlerin dar zamanlarda ve Devletin büyük malî yükler altında bulunduğu sıralarda yapıldığını düşünmek Cumhuriyetin verimli idaresini anlamak için yetecektir.

Nafiamızın, bildiklerimizden başka olan yeni, acele meselelerini hulâsa etmek isterim. Bunların başında elektrik işleri gelir. Memleketin endüstriyel, ekonomik, sosyal bakımdan büyük ihtiyacı olan elektrik kaynaklarını geniş ölçüde ve bir an evvel vücuda getirmeliyiz. Bir defa bu teşebbüslere başladıktan sonra, bütün memleket hayatındaki derin tesirlerini hayretle göreceğiz.

Yol inşaatı şimdiye kadar olandan daha başka bir görüşle ele alınmak lâzımdır. Motörlü vasıtalara karşı dayanıklı olan, demiryolları gibi memleketin her köşesine ulaşan ve daimî bakım ve tamir teşkilâtı üzerine oturan yol ağı, memleketin başlıca meselelerindedir.

Nafiamızda yapı işlerinin kontrolü ve düzenlenmesi çok genişletilmek ve çok kudretli bir hale getirilmek lâzımdır. Bu memlekette uzun zamanlar sürecektir hususi ve resmî şahıslara ait devamlı yapı işleri olacaktır. Nafiamın yapı işlerinde toplanan Devlet kontrolü, bu engin millî çalışmayı çabuk ve faydalı kararları ve tedbirleri ile kolaylaştıracak şekilde cihazlanmalıdır.

Nafiamızın ilk fırsatta sağlamaya mecbur olduğu bir büyük mesele de, bütün işçilik hayatımızı teknik vasıtalarla donatmaktır. Yeni teknik vasıtalarla bezenmiş bir işçi takımı şimdiye kadar kullandığımız şekilde on kat işçiden daha çabuk ve daha çok eser vücuda ge-

**tirir. Yeni tertiplenmenin masrafları da, göze alınmayacak kadar çok değildir. Gelecek zamanların engin bayındırlık hamulelerini ancak teknik vasıtalı işçi takımları ile başarabileceğimizi esaslı olarak göz-önünde tutmalıyız.**

**Arkadaşlar!**

Sıhhat teşkilâtımız, bir aralık korkulu şekil almış olan salgın hastalıklarla muvaffakiyetle savaşmıştır. Önümüzdeki sene ve harb sonrası seneleri de, salgınlar ihtimali, ilâç darlığı içinde geçecektir. Sıhhiye teşkilâtımızın ileriye gören ve vatandaşları telkinleri ve tedbirleriyle hazırlayan çalışması yanında, vatandaşların da sıhhat tavsiyelerine yürekten yardımını esirgememelerine birinci derecede muhtacdır. Milletın sıhhatini umumi kanunlara ve geniş tesislere bağlamak politikası, Cumhuriyetin anlayışıdır. Önümüzdeki senelerde sıhhat politikamıza büyük gelişmeler sağlamak, kıymetli hedefimizdir. En uzak köşelerine kadar memleketi kavrayarak doktor teşkilâtı kurmak niyetindeyiz. Her nevi sıhhat kurumlarının istediği masrafları, bir programa bağlayarak, göze alacağız. Bütün köylerimizde ebe ve sağlık memuru bulundurmak için etraflı tedbirlere başvurduk. Yeni okullardan ve yeni fakülteden ihtiyacımızı karşılamak için esaslı yardımlar bekliyoruz.

Malarya ve öteki içtimai hastalıklarla mücadeleyi en yakın fırsatta bütün memleketi kaplıyacak bir mikyasta genişletmeliyiz.

**Arkadaşlar!**

Gümrük ve İnhisarlar Vekilliğimizin işleri gelişme ve ilerleme yolundadır. Gümrük işlerinde ehliyetli personel yetiştirmek için tesirli tedbirler alınacaktır. Gümrük tarifesi meselelerini yeni ihtiyaçlara göre gözebilmek için şimdiden hazırlıklara başlanmıştır. Gümrük işlerimiz, kaçakçılıkla uğraşmak için teknik vasıtalar, memurların yetişmesi için kurslar ve dersler, birçok yapı ve kurumlar şeklinde, ve Gümrük Tarife Kanununda yeni hükümler halinde, bütün olarak ele alınmıştır.

İnhisarlar, Devletin büyük kurumu haline gelmiştir. Ehemmiyetli endüstri dalları kurmak, çiftçilerimizi korumak ve onlara yardım etmek bakımından inhisarlar takdir olunacak kıymet göstermiştir.

Bira ve şarap endüstrisinde ileriye ait ümitler kuvvetlidir. Bira yapımı 7.000.000 litreden 20.000.000 litreye, şarap 2 milyon litreden 6.500.000 litreye yavaşmıştır. Yeni bira fabrikaları ve memleketin her tarafında nümune şaraphaneleri kurulmaktadır. Yemiş usareciliği ümit verici yoldadır. Ağır içkilerin kullanılmasını azaltmak ve

bu yolda çalışarak büsbütün kaldırmak siyaseti, fennî ve içtimai tedbirlerle ve dikkatle takibolunuyor.

Tuz dağıtımında iyileşme vardır. Kahve ve çay ihtiyacı oldukça karşılanmaktadır.

Kibrit endüstrisinde yapım kusurları düzeltilmek için muvafakiyetle çalışılıyor. İhtiyaç tamamiyle önlenmiş gibidir. Önümüzdeki zamanda sıkıntıya uğramamak için stok tedbirleri de alınmıştır.

Devlet inhisarları 1939 da 8.500.000 lira masrafa karşı 50.000.000 lira alırken, 1944 te 17.000.000 lira masrafa karşı 185.000.000 lira tahmin edilmiştir ki, bunların Devlet bütçesindeki ehemmiyeti kolay anlaşılabilir.

**Arkadaşlar!**

Adliye işlerimiz yeni hamlelerle gelişme yolundadır. Teşkilâtın genişletilmesine ve onlara yeni vasıtalar verilmesine çalışılıyor.

Adli Sicil Kanunu ile hâkime yeni imkânlar hazırlanacak, Adli Tıp Kurumu kuvvetlendirilecektir.

Mahkûmları ıslah etmek için, iş esası üzerine kurulmuş cezav-  
leri ehemmiyet verilecek bir muvaffakiyet göstermiştir. Gelecekte da-  
ha geniş ve daha verimli neticeler bekliyoruz.

Suçlu çocukların terbiyesine bakan kurum daha kudretli hale getirilecektir.

Ehliyetli adliye mensubu yetiştirmek için her türlü tedbirler bir arada takibolunacaktır.

**Aziz Arkadaşlar!**

Maarif işlerimiz yakın alâkanıza cevap verecek bir gelişme içindedir. İlk öğretim meselesini memleketin büyük bir dâvası olarak ele almış bulunuyoruz. Köylerde bu seneki programa konan 1750 okulu meydana getirmek için vatandaşlar ve idare mekanizmamızın bütün değerli unsurları var kuvvetiyle çalışmaktadırlar. Neticeler yakın bir zamanda Millet'in takdirine arz olunacaktır. Köy Okulları Programının gelecek seneye düşen kısmını yapmak için şimdiden işe girişilmiştir.

Bu sene ilk okulların birinci sınıfına giren çocuklarımızın sayısı ehemmiyetli bir artma gösterecektir. Herhalde 300.000 sularına varacağız.

İlk okullarda devam meselesini Milletçe ve idarece daima gözönünde tutmak için bütün dikkatler uyandırılmıştır.

Yine bu sene köyler için mesleki teknik öğretimi verecek 200 e yakın bölge okulu açılmasına çalışılıyor. Bu, yeni bir ilerlemenin başlangıç müjdesidir.

İlk öğretimde şehir ve kasabalarımıza dokunan okul yapısı meselesi kanun projesi halinde yüksek himmetinize sunulacaktır. İçtimai ve millî bütün gelişmelerin temeli olan ilk öğretim işinin bu esaslı kanununu da yürürlüğe geçirmenizi yürekten dilerim.

Orta öğretimin geleceği için bir öntasarı hazırlanmıştır. Değerli öğretmenleri süratle yetiştirmek, orta öğretimin istediği tesisleri ve vasıtaları sağlamak mühim masrafa ihtiyaç gösterecektir. Milletçe bu fedakârlıkları göze almak için esas unsur, ihtiyacın hakkıyla takdir olunmasıdır. Bugün orta öğretim programları, zamanın ilerlemesi ve ihtiyaçlarıyla ilgili olarak çok ağırlaşmıştır. Çocuklarımızın öğreniminde en yüklü çalışmaları, orta öğretim devrindedir. Büyütmeden söyleyebiliriz ki, bugünkü orta öğretim programı, bizim öğrenme çağımızdakinden iki seneye yakın daha zengindir. Bu öğretimi hakkıyla verebilmek için değerli ve yeter sayıda müteahhas öğretmenlerin az öğrenciyi karşılama aldıkları, iyi vasıtalı okullara ihtiyaç vardır. Ancak bu suretle, bilgisi temelli ve az kayıp veren öğrenci kütlesi elde edebiliriz.

Yüksek öğretim kurumlarımızın eksiklerini tamamlamak için dikkatle çalışıyoruz. Memleketin şiddetle muhtacolduğu yeni kurumları vücuda getirmek, geriye bırakılmaz bir ehemmiyet almıştır. Bu sene Üniversite Öğretim Mesleki Kanun lâyihası yüksek tetkikimize arz olunacaktır.

Teknik öğretim, kararlaşan programı takib ediyor. Üç dört sene içinde, üç dört misli fazla neticeler aldığımız halde, henüz ihtiyacı bir dereceye kadar karşılayacak dereceden çok uzaktayız. Bir ehemmiyetli başlangıç olan eldeki programı önümüzdeki iki, üç sene içinde tamamiyle yerine getirdikten sonradır ki, memlekette teknik öğretime temel atmış ve geniş bir ihtiyacı içine girmiş olacağız. Kız ve erkek, şehirli ve köylü teknik öğretim kurumları ve akşam sanat okulları, bütün orta öğretim kurumlarımızın ve öğrencilerinin birçok misli olması lâzundur. İş, bu görüşle kavranırsa meselenin büyüklüğü gözönünde canlanabilir.

Güzel sanatlara Maarifimizin verdiği ehemmiyetin millî eğitimde büyük yeri vardır. Güzel sanatlarda Türk Milletinin iyi kabiliyetlerini meydana çıkartıp yükseltmek büyük amacımızdır.

Maarifin yazı eserleri ve her alanda yayınları, çok muhtaç olduğumuz bir çalışmadır. İnsanlığın büyük mahsulleriyle Millî Kü-

tüphaneyi zengileştirmek, onları her seviyenin ve her kesenin erişebileceği bir şekilde yayabilmek, millî eğitimde en verimli tedbirlerdir. Maarif Vekâletimiz, genç öğrencilerimizin insanca terbiye ile, geniş vazife ve vatan sevgisiyle yetişmeleri için yumuşak ve sert bütün tedbirleri gözönünde bulunduracaktır. Eminiz ki, Türk Milletinin büyük istikbali çocuklarımızın en geniş sayıda ve en değerli yükseklikte yetişmelerine, bir de vatanda bayındırlık ve yeni zamanın ihtiyacına göre cihazlanma gayretlerinin en dar zamanlarda da kesiksiz olarak devam etmesine bağlıdır.

Sayın Arkadaşlar!

Cumhuriyet Maliyesi yüklü ve verimli senelerinden birini daha muvaffakiyetle geçirdi. İçinde bulunduğumuz yılın malî ödevleri de hafif değildir. Bu sene takdire değer en ehemmiyetli maliye işimiz, adi ve fevkalâde bütçelerin bir arada ve bir cetvelde gösterilmesidir. Bütçe masrafları Milletin vergileriyle ve iç istikrazlar ile karşılanmaya çalışılmıştır. Türk Milletinin İkinci Dünya Harbinde Devlet malîyesi için gösterdiği kabiliyet, felâketlerden korunmasının ve Millet hayatını emniyet ve ilerleme yolunda yürütmenin başlıca temeli olmuştur. Ne kadar ehemmiyetli vergiler ve ödevler konduğunu biliyoruz. Ancak Büyük Milletimizin vatanseverliği ve vergi ödemenin müstakil millet olarak yaşama şartlarından birisi olduğunu bilmesi sayesinde bugünün sert vazifelerini karşılayabiliyoruz. Maliyemiz, Millet fedakârlığının cevabı olarak ihtiyaca yetişme, düzgün ödeme, içerde ve dışarda Devletin malî itibarını koruma muvaffakiyetlerini gösterebilir. Devlet tahvilleri, vatandaş nazârında büyük kıymetini muhafaza etmiş olmasından iftihar duyuyoruz. Şüphe yoktur ki, memleket müdafaasının ve her türlü gelişmenin öz kaynağı hazinedir. Vatandaşlar, hazine kuvvetini bugün için ve gelecek için başlıca dayanak tuttuğça vatan daima daha ileri ve daha yüksek olacaktır.

Büyük Meclis, önümüzdeki sene için dahi sağlam bir maliye nazârını korumak yolunda gerekli tedbirleri olacaktır.

Hükümet, maliyede vukufî ve geniş islahat için bütün gayretlerini sarf edecektir. Ödevini iyi yürekle yerine getiren vatandaşa kolaylık gösterici, ve vergi borcunu tam ödemekten kurtulmak isteyenlere tesirli olarak karşı koyucu usuller durmadan aranacak ve düzeltilecektir.

Aziz Arkadaşlar!

Cumhuriyet Ordusunun maddi ve mânevi kudretini artırmak için bu sene harcadığımız emekler de çok verimli olmuştur. Yüksek

**Bir vazife aşkıyle Ordularımız yetişme ve cihazlanma yolunda takdirinize değer yeni kıymetler kazanmışlardır. Cumhuriyet Ordularının vatana karşı en yüksek vazifelerini ifa etmelerini emrettiğiniz zaman, onların başarılarından büyük iftihar duyacaksınız.**

**Arkadaşlar!**

Dış siyasetimiz bu yıl içinde, öteden beri kendimize gizdiğimiz umumi istikametini seyrini takibederek yeni bir merhaleye varmıştır.

İngiltere ile ittifakımızın çerçevesi içinde olarak, Almanya ile ekonomik ve diplomatik münasebetlerimizin kesilmesine karar verdiniz. Bu tarihî karar, şümul ve tesiri itibariyle, beklenen neticeleri vermiştir. Şüphesiz ki bu karar, milli iradenin çok önemli ve isabetli bir eseri olmuştur.

Cihan Harbi Müttefikler lehine kesin neticeli safhasına girmiş bulunmaktadır. Gelecek sulhun insanlığa, adalete, küçük, büyük her millet için emniyetli bir devir getireceğini umuyoruz.

Milletlerin istiklâlini ve emniyetini koruyan yeni bir düzen kurmak için büyük devletlerin elbirliğiyle çalışmaya muvaffak olacağına inanıyoruz. Türkiye, milletler ailesinde faydalı ve yardımcı bir uzuv olarak, elinde olan her gayreti sarf edecektir.

Büyük komşumuz Sovyet İttihadı ile münasebetlerimiz, yürürlüğünü karşılıklı olarak tanıdığımız ileri muahedelerin hükümleri içinde ve dost mahiyettedir. Sovyet komşularımızın geçirdikleri fedakârlık ve kahramanlıkla dolu harp yıllarında, muahedelerle tesbit edilmiş olan münasebetlerimize dikkatle riayet ettik. Gelecek senelerin münasebetlerinin de dost komşuluk duyguları ve şartları içinde gelişeceğini umuyoruz.

Birleşik Amerika ile münasebetlerimiz ve temaslarımız İkinci Cihan Harbi esnasında daha artmış ve daha dostane olmuştur. İki memleket arasındaki münasebetlerin gelecekte daha geniş ve daha yakın olacağını ümit ediyoruz.

İngiltere ile ittifak münasebetimiz en güç imtihanlardan geçtikten sonra taze ve canlı mahiyetini muhafaza etmektedir. Memleketimiz, ittifaka büyük değerini vermekte devam edecektir. İki memleket arasındaki dostluk münasebetlerinin daima daha ileri olacağını umuyoruz.

Fransanın kurtuluşu memleketimizde umumi sevinçle karşılanmıştır. İstikbalde de Fransız Milletiyle münasebetlerimizin geniş ve samimi olacağına eminiz.

Diğer bütün komşularımızla münasebetlerimiz dostçadır. İstirap ve felâket geçirmiş ve geçirmekte olan memleketlere yürekten sem-

pati besliyoruz. Komşularımızın sıkıntılarından kurtularak normal gelişme ve ilerleme devrine girmelerini büyük sevinçle karşılayacağız.

Kahraman Yunan Milletinin süratle toplanıp kurtulduğunu ve büyük kabiliyetlerinin hakkı olan kalkınmayı tahakkuk ettirdiğini memnun olarak takibedeceğiz.

Fedakâr Yugoslavya'nın yakın bir zamanda tamamiyle kurtulmuş olmasını en iyi dostluk duygularıyla temenni ediyoruz.

Balkan Milletleri arasında eski ihtilâfların ortadan kalkarak sükunetli ve itimatlı bir münasebet vücuda gelmesini, elimizden geldiği kadar kolaylaştırmaya çalışacağız.

**Aziz Arkadaşlar!**

Hiçbir millete karşı gizli niyeti ve ihtilâflı meselesi olmayan Türkiye Cumhuriyeti, Milletçe maddi ve mânevi alanlarda ilerleme gayretleriyle, milletler ailesi içinde dostluk ve iyi geçinme münasebetleriyle bir sulh ve istikrar unsuru olarak yaşamak azindedir.

**Arkadaşlarımız!**

Devlet işlerini size açık olarak söylediğim Türkiye Cumhuriyeti, iç idaresinde sağlam, demokratik ve millî bir siyaset takibeder. Bütün vatandaşlar için eşit bir adaleti, fikir ve vicdan hürriyetini samimî olarak esas tutan bir anlayıştayız. Kanunlarımız memlekette dirlik ve düzenliği korumak için kuvvetli ve tesirlidir. Hükümet işleri Büyük Millet Meclisinin kesiksiz kontrolü altında, iç ve dış politikada her yapılan, Milletin gözü ve bilgisi önündedir. Hiçbir hakikat Türkiyede millettten gizlenemez.

Bu Devlet, en çetin bir harbi Büyük Millet Meclisinin daimî çalışması içinde bitirerek kurulmuştur. Büyük Millet Meclisi kürsüsünde Devlet ve Millet işleri için milletvekillerinin söyledikleri, Büyük Meclisin kendi nizamnamesinden ve kanunlarından başka bir tesire tâbi değildir. Bu kürsüden vakit vakit Hükümet icraatına karşı yükselen, her zaman tasvip ve takdir sesleri olmadığını gösteren örnekler sayısızdır. Millet murakabesinin şüphe götürmeyen delillerini, Büyük Millet Meclisinin çalışmalarında bol bol bulabiliriz. Türk Milletinin sağduyusu ile Büyük Millet Meclisinin vatanseverliği, doğru, yanlış bütün tenkidlerin içinden vatan için hayırlı ve faydalı kararları bulmamıza imkân vermektedir. İdaremiş, bütün mânasiyle halk idaresidir.

Bu idare, demokrasi prensiplerini Türkiyenin bünyesine ve hususi şartlarına göre tekâmül ettirmektedir. Türkiye halk idaresinin

ameli tedbirlerini bulurken. ilk günden itibaren taklit bir idareye düşmekten sakındık ve daima sakınacağız.

İkinci Cihan Harbinin başından beri türlü değişmelere uğramış mahdut ve kararsız vatandaşlarda uyanan taklit prensiplere, Türk Milleti şiddetle ve muvaffakiyetle karşı koydu.

Harb sonunda ve sonrasında uyanmak istidadı gösterecek yeni taklit arzularına da, kesin olarak karşı koyacağız.

Türkiyede halk idaresi, kesiksiz bir tekâmül yolunda yürüyerek durmadan yükselecektir. Emniyetle söyleyebiliriz ki, Büyük Millet Meclisi ve Cumhuriyet Hükümeti özel menfaat kaygılarının daima üstünde kalarak, bütün kudretlerini Milletin menfaat ve faydası yolunda harcamak ehliyetini göstermişlerdir.

Aziz Arkadaşlar!

Büyük Türk Milleti, kendi hizmetinde çalışan evlâtlarını daima yürekten ve takdirle anacaktır.

#### YEDİNCİ DÖNEM ÜÇÜNCÜ TOPLANTI YILINI AÇARKEN

1 Kasım 1945

Sayın Milletvekilleri;

Büyük Millet Meclisinin yedinci döneminin üçüncü toplantısını açmakla bahtiyarım. Dışarda ve içerde, bütün güç şartların yaman etkilerine karşı, Türk Milletinin kaderini selâmet yolunda yürütmek için, Büyük Millet Meclisinin harcadığı engin gayretlere şükranlarımı sunmak ilk borcumdur (alkışlar). Yeni toplantı yılının candan çalışmalarınızla daha verimli olacağına güvenerek hepinizi sevgilerle selâmlarım (sağol sesleri, alkışlar).

Cumhuriyet Hükümetinin memleket ve milletin hayrına olarak aldığı cesur kararları takdir buyuracağımıza şüphem yoktur.

Toprak mahsulleri vergisinin kaldırılması teklifinden gerçek bir sevinç duydum. Türk Milleti dar zamanlarda kendinden istenen fedakârlıkların, ilk imkân belirir belirmez, hafifletilmesi için Büyük Meclisin ve Cumhuriyet Hükümetinin gösterdiği dikkati fark edecektir.

İhracat vergisinin kaldırılması da, iyi bir tegebbüstür. Mahsul-lerimizin cihan piyasasında tutunması için Hükümetin durmadan tedbir arayacağına güveniyoruz.



**Yeni bütçede birikmiş dalgalı borçlara karşılık olarak ehemmiyetli bir ödenek konması, sağlam bir mali bünye için şifalı bir tedbirdir. Bütün bunlarla beraber. Cumhuriyet Hükümetinin memleketin inarına ve milli donatma ödenekler ayırması muvaffakiyetli tertipler sayılır.**

Gegen toplantıda, uzun ve geniş tartışmalardan sonra, Toprak Kanununu kabul buyurdunuz. Çalışan çiftçinin kendi işliyeceği toprağının kendi malı olması prensibi, bu memleket için uzun zamandan beri kıymetli bir hayal idi. Toprak Kanununun adaletli, vukufly ve mümkün olduğu kadar çabuk tathikiyle bu kıymetli hayalin memleketi yükselten bir gerçek olduğu anlaşılacağı günleri ümitle bekliyoruz (sağol sesleri, alkışlar).

Yine gegen toplantıda kabul buyurduğunuz orman kanunlarıyla Türkiyede orman rejimi fennî esaslar üzerine kesin olarak kurulmuş bulunuyor. Devamlı olarak ağaçsızlaşan vatanımızın hiç olmazsa altmış seneden beri beliren orman dertleri, zamanınızda asıl devalara bağlaumuştur. Hierde memleketimizi yeşil yurt haline getirecek olan tedbirleri alan ve teşekkülleri kuran sizleri ve yarımkı nesiller için geçici sıkıntılara katlanan bugünkü Türk nesillerini, gelecek Türk evlâtları şükranla anacaktır.

Millî Eğitim için sarf ettiğimiz gayretler geniş verim devrine girmiştir. Millî Eğitimin alttan ve üstten her dalında Cumhuriyet Hükümeti kavrayıcı, geniş tedbirler almaktadır. Millet yakıcı bir susuzlukla Millî Eğitimin her safhasına büyük bir hasret gösteriyor. Sekiz on sene içinde Türk Milletinin kültür ve Eğitim işlerinde çok ileri bir dereceye erişeceğine kesin kanaatim vardır. Her şeyden evvel bu harb ve darlık yıllarında köylülerimizin okullarını meydana getirmek için harcadıkları gayretleri iftiharla, gururlanarak huzurumuzda yâd etmek isterim (alkışlar). Köylü vatandaşlarımıza, gösterdikleri anlayıştan, gayretten dolayı minnetlerimiz hesapsızdır.

**Sayın Milletvekilleri:**

Cihan barışının kurulması için çalışmalarını biz de heyecanla takib ediyoruz. Bu kadar felâket ve ısraptan sonra insanlığın Birleşmiş Milletler tarafından ilân olunan esaslar üzerine barış içinde yığana gagesine kavuşabilmesi, bütün milletler için bugün tek emel olmuştur. Bu kesin hesap günlerinde Türkiye, adalet hissi olan her insana ve her cemiyete karşı, alrı açık ve temiz vicdan ile bakacak durumdadır (bravo sesleri, alkışlar). Türkiyenin İkinci Cihan Harbindeki rolünü altı seneden beri türlü değişik durumlarda Birleşmiş

Milletler türlü açırdan görmüşler ve türlü teraziye vurmuşlardır. Müsaade buyurursanız, memleketimizin İkinci Cihan Harbindeki durumunu, henüz söylenemeyecek sırlara dokunmamaya çalışarak, birkaç cümle ile tekrar gözönünden geçirmek isterim.

1939 ilkbaharında ufuklar karardığı zaman, Türkiye kendi benzerleri içinde tek millettir ki, idealin doğru istikametini görerek açığa çığa İngiltere ve Fransa'nın yanında mevki almıştır (alkışlar).

1940 ta Fransa düştüğü ve Britanya harbi başladığı zaman, İngilterenin kahramanlığını öven ve onun yanında bulunduğunu söyleyen tek millet, yine biziz (bravo sesleri, alkışlar). Fransa ve İngiltere arasında siyasi münasebetlerin kesildiği ve Merselkebir ve Dakar Muharebelerinin yapıldığı günlerde bulunuyoruz. Fransa ve İngiltere ile yaptığımız Üçlü İttifak Anlaşması, iki müttefikimiz arasındaki olaylar yüzünden bizi hukukça kati bir tarafsızlığa mecbur ediyordu. Buna karşı kendiliğimizden İngiltere ile ittifakımız yaşamakta olduğunu ilân eden biz olduk (alkışlar). İttifak taahhütlerimizin bizi Sovyet Rusya ile hiçbir silâhli ihtilâfa sevk etmeyeceğini, hususi bir protokolle kayıt altına almıştık.

1941 başında Rodostan Trakya'ya kadar, bütün Alman ve İtalyan kuvvetlerine karşı seferber olarak bekliyorduk. Hatırlamanızı isterim ki, bu zamanda Irak'ta bir Mihver Hükümeti kurulmuş ve Suriyede Vişi Hükümeti İngilizlere karşı açıktan cephe almıştı. Her taraftan Mihverle sarılmış olan Türk Milletinin, bütün Avrupayı ellerinde bulduran mağrurlara karşı yalnız kendi insanlarıyla ve son malî kaynaklarını tüketircesine fedakârlıkla istilâ yollarını kapaması, insaf ile hatırlandığı zaman, Milletimizin yaptığı hizmetler ve göze aldığı tehlikeler takdir edilmek lâzım gelir (bravo sesleri, sürekli alkışlar).

Sovyetlerle Almanlar arasında harb başladıktan sonra, bu harb için tarafsız bulunduğumuzu iki savaştan tarafa hemen bildirdik. 1941 ve 1942 Sovyet Rusya ve İngilterenin, Mihverin zorlamasına karşı çetin günler geçirdikleri zamanlardır. Bizim durumumuz, bu zamanlarda ne kıymeti haiz olmuştur, bunu yetkili savaştanların dillerinden hikâye edeceğim.

Türkiyenin durumunun Müttefikler için gerçekten faydalı olduğunu, Sovyet Hükümeti, Büyük Elçisi vasıtasıyla Dışişleri Bakanlığımıza, Sovyetlerin takdirlerini belirten tafsilât vererek 19.1.1942 tarihinde resmen tebliğ etmiştir.

4 aralık 1941 tarihinde Amerika Cumhurbaşkanı, Türkiyenin savunması, Amerika savunması için hayati bir ehemmiyette olduğu-

nu beyan ederek, kendiliğinden ve bir sözleşme imza etmeksizin bize Ödünç Verme ve Kiralamadan malzeme vereceğini ilân etmiştir. Amerika ile Ödünç Verme ve Kiralama Sözleşmesinin imzalanması 25 şubat 1945 tarihindedir.

İngiliz Hükümeti ise, birçok defalar takdirlerini bildirmiş ve 1943 başında İngiliz Başbakanı Adanada daima iyi hatırlıyacagımız demekte bulunmuştur.

Şimdi Büyük Mecliste, 1943 sonundan beri Türkiye hakkında bahşayan tenkidlere cevap vermek isterim.

Bilirsiniz ki, milletlerarası münasebetlerde devletler arasındaki sırlar tek bir devletin malı değildir. Yalnız, basit bir hakikatin ifadesi olmak üzere bize yapılan isnatların haksızlığını huzurunuzda belirtmek isterim.

Almanlarla Sovyetler arasında harb çıkmazdan önce, bizim Almanlarda dostluk antlaşması yapmış olmanız tenkid olunmuştur. İstanbulun kapısına gelmiş olan Almanlar, Sovyet Rusya ile saldırmazlık antlaşması ile daha önce bağlanmışlardı. Memleket, Mihverin bütün kuvvetlerine karşı yalnız başına dururken, Amerika harbde yokken, İngiltere bütün kuvvetlerini Adaların Alman istilâsına karşı ayakta tutarken, ve Sovyetler Almanlarla bir saldırmazlık antlaşması ile bağlı iken, Almanların bize saldırmıyacıklarını kâğıt üzerine koymayı reddetmemiz bizden ne hakla beklenebilirdi (bravo sesleri, alkışlar)? Hususiyle bu antlaşmada Türkiyenin ittifak ödevlerine bağlı bulunduğu açıkça zikredilmiş, önce ve sonra bütün görüşmelerde Türkiyeden geçerek Almanların Suriye ve Iraka yardımları kesin olarak reddedilmiş ve bu şartlar Almanlara kabul ettirilmiştir. Bu antlaşma, Almanlar için Türkiye hareketinin arzu ettikleri tarihe kadar sadece bir geciktirilmesi mahiyetinde olduğu, sonraki ve bugünkü işhalarla meydana çıkmıştır. Fakat bizim için de bütün askerî tedbirlerimizin ve millî fedakârlıklarımızın yanında, nazik zamanları kazanacak bir vasıta olmuştur.

Sovyet Hükümetinin, İngilterenin ve Amerikanın, Türk durumunu takdir ettikleri tarihler, Almanlarla yaptığımız antlaşmadan sonradır. Demek ki, bu antlaşma, Müttefik Milletlerin vicdanında da, zamanında, zaruri görülüş ve tenkidler, kara günler geçtikten sonra, suni olarak meydana çıkarılmıştır (bravo sesleri, sürekli alkışlar).

Almanlar Volgaya kadar ilerledikleri zaman, bizim de kuvvetlerimizi doğu sınırlarımıza çekerek Sovyetlere sıkıntı verdiğimiz birçok yerlerde söylenmiştir. Hakikat milletlerce malûm olmasa bile, resmî Müttefik makamlarınca teferruatıyla bilinmek lâzımdır, ve ha-

kikat bize isnat olunanların tamamıyla aksidir. Almanlar Volgaya kadar ilerleyince, bizim savunma cephemiz, Rodostan Hopaya kadar genişlemiştir. Almanların bütün Karadeniz cephemize karşı ansızın bir harekete geçmeleri ihtimali kuvvetlerimizi bütün Karadeniz cephesine yaymamıza ve hattâ Ankaranın savunulması için burada, başkentte, kuvvet toplamamıza sebeb olmuştur. Bu ihtiyat tedbirlerinin yersiz olmadığını, son günlerde meydana çıkan Alman plânları açıkça göstermiştir. 1942 yaz sonunda, Sovyet Hükümetine Almanların Kafkas Cephesini arkadan vurmak için Trabzondan ve Hopadan çıkarma yapmaları ihtimaline karşı, buralarda kuvvet topladığımızı ve memleketteki kuvvet yaymamın sebebi bu olduğunu resmen tebliğ ettik ve karşılık olarak Sovyetlerden memnurluk duyuları aldık. Harb sırasında kuvvetlerimizin yayımı yalnız Mihvere karşı olduğunu daha inandırıcı bir surette söylemek mümkün değildir.

Şimdi, Almanlar ve Japonlarla harb haline girmemizin tenkidlerine geliyorum. Harb ilânımız tesirsiz ve Müttefik zaferi kesin mahiyet aldıktan sonra yapılmış olduğu söylenmektedir. Harp ilânımızın tesiri hakkında bir iddiamız yoktur. Bizim iddiamız, harb ilân etmezden önce senelerce süren kâbus devrinde göttüğümüz hareket hattının Müttefiklerimizin zaferine yardım ettiği merkezindedir ve bundan ibarettir (bravo sesleri, alkışlar). Bizim, Almanlar ve Japonlarla harb haline girmemiz yalnız Müttefiklerin isteği üzerine olmuştur. Onlar için herhangi bir ehemmiyeti var idi ki, bizden bunu istediler (bravo sesleri, alkışlar). Müttefik zaferi kesin olduktan sonra harb ilân ettiğimiz bize söylenemez. Karanlık günlerde beraberdik; zafer günlerinde, ganimetten bir hisse almak dâvamız yoktu ki fırsattan istifadeyi düşünelim (bravo sesleri, alkışlar). Hareketimiz sadece, Müttefiklerin isteği üzerine ve onlarla beraberlik gereği yapılmıştır.

1944 ağustosunda, münasebet kestiğimiz zaman, derhal harbe girmeyişimiz de tenkid olunuyor. Münasebet kestiğimiz anda, İngiltere ile aramızda yazı ile kararlaşan durum şudur: Karar fiilî savaşkanlığa doğru birinci adımdır. Türkiyenin harbe girmesinin teferruatını Britanya Hükümeti sonradan bizimle görüşeceğini bildirmiştir.

O zamandan beri, Müttefiklerimiz bizden ellerindeki hazır karrarın tatbikını istemediler.

Boğazlardan Rusyaya gönderilecek yardım gemilerinin tarafımızdan geçirilmemesi isnadına gelince, bu tamamıyla boş bir iddiadır. Bütün İkinci Cihan Harbi boyunca Türkiyenin bu bahiste bir kusuru yoktur. Eğer Müttefikler Boğazlar yoluyla birbirlerine yardım

edemedilerse, bu, bizim herhangi bir tesirimizden değil, Mihverin Akdeniz yollarını denizden ve havadan 1945 senesine kadar kapalı tutabilmiş olmasındandır (bravo sesleri). Bu bahiste şunu arz etmeyi de faydalı görüyorum ki, 1944 senesi haziranında bazı Alman gemilerinin Karadenizden çıkmalarına İngiltere dikkatimizi çekti, Montrö Sözleşmesinin bir bağışçısı sıfatıyla itiraz etti. Montrö Sözleşmesinin sarılı hükümleri üzerinde açılan hukuk tartışması nihayet bir hafta sürdü ve bizim, İngilizlerle İttifakımızı ve Birleşmiş Milletler dâvasını gözönüne alarak, kesin ve radikal kararımızla tartışma bitti. İkinci Cihan Harbinde Montrö Sözleşmesinin herhangi bir şekilde zararlı olduğunu söylemeye imkân yoktur. Boğazların emniyetli ellerde olduğu ve bütün milletlerin menfaatine serbest geçidin hiçbir engel karşısında bulunmadığı sabit olmuştur (bravo sesleri, alkışlar).

Sayın Milletvekilleri:

Alman siyaseti, İkinci Cihan Harbini, birincinin devamı saymıştır. Gerçek şudur ki, Birinci Cihan Harbinde merkezî grup tarafında bulunan bütün devletlerden yalnız Türkiyeden başkaları, İkinci Harbde de aynı safta bulunmuşlardır. Türkiye ise, Birinci Cihan Harbini her memleketten fazla olarak, dört sene daha yüklenmiş, 1923 te barış yapabilmiş, bütün bir imparatorluk kaybetmiş, hayatını ve millî sınırlarını kurtarabilmek için hesapsız felâketler geçirmiştir. İşte bu memleket, on altı sene sonra çıkan İkinci Cihan Harbinde türlü tehlikeleri göze alarak, açıktan açığa İngilterenin yanında ve Birleşmiş Milletler dâvasında kesin durum almıştır. Bu duruma karşı, eskiden kaybettiklerinden ve yeni ihtimallerden hiçbir şey istemeksizin, elinden geldiği kadar faydalı olmaya çalışmıştır (bravo sesleri). Herhangi bahane ile, toprağı ve hakları üzerinde Türkiyeden bir şey istemek, en ufak bir insaf ile izah edilemez (bravo sesleri, alkışlar). Biz, geçen hâdiseleri ve haklarımızı Sovyet Milletlerine, İngiliz İmparatorluğu Milletlerine ve Birleşik Amerika Milletlerine anlatabilsek, milletlerin bizi baklı bulacaklarına asla şüphemiz yoktur (bravo sesleri, alkışlar). Bu imkân bulabilmek için bir hayal yapmıyorum. Sovyet, İngiliz ve Amerikan Milletlerinin içine girerek, bu geniş ummanlarda bir dâvayı işittirebilmek maddeten imkânımız dışındadır. Şu halde, büyük milletlerin bizim meselelerimizden doğru olarak haberli olabilmeleri, esaslı surette bu memleketlerde idare başında bulunanların adalet ve insaf hislerine bağlıdır (bravo sesleri). Eğer bu hisler hakikatten ayrılırsa, büyük millet-

ler içindeki anlayışların mahiyetini kestirmek güçtür. Bütün bunlarla beraber, Birleşmiş Milletler Anayasasının prensiplerinin iyi ve samimi niyetlerle konulmuş olduklarına inanmak istiyoruz. Eğer insanlık hisleri gelecek dünya için temel tutulmak boş bir sözden ibaret değilse, Türkiyenin yeni cihan barışı için faydalı bir unsur olduğunun teslim olunacağına inanıyoruz (alkışlar). Açıkça söyleriz ki, Türk topraklarından hiç kimseye verilecek bir borcumuz yoktur (bravo sesleri, sürekli ve çok şiddetli alkışlar). Şerefli insanlar olarak yaşayacağız, ve şerefli insanlar olarak öleceğiz (bravo sesleri, dakikalarca süren alkışlar).

Sayın Milletvekilleri;

Dış münasebetlerimizin bugünkü hali şudur: Sovyetlerle aramızdaki dostluk antlaşmasının feshi üzerine, yeni esaslarda ve ciddi olarak iyileştirilmiş bir antlaşma yapmak için bütün gayretlerimizi sarf ettik. Bu gayretlerimizin bugünkü neticesini biliyorsunuz. Hakikatlerin daha iyi anlaşılacağından, iyi komşuluk hislerinin galebe çalarak, iki memleket arasında iyi münasebetler kurulması ihtimalinden ümidimizi kesmiş değiliz. İmkânları daima iyi yürekle karşılayacağız.

İngiltere ile ittifak münasebeti ile bağlıyız ve İkinci Cihan Harbi sırasında geçen türlü hâdiselerden sonra, İngiliz Milletinin bizimle iyi ve Müttefik münasebetlerini faydalı bulacağına inanıyoruz.

Amerika Birleşik Devletleri ile münasebetlerimiz artan bir dostluk içinde gelişmektedir. Amerikanın, Birleşmiş Milletler Anayasasının prensiplerini samimi olarak her millet için takibedeceğine güveniyoruz.

Bulgaristandan başlayarak, Iraka ve İrana kadar bütün komşularımızın, bağımsız milletler olarak yaşamalarını ve kendileriyle iyi münasebette bulunmamızı istiyoruz.

Harb felâketinden sonra dost Yunanistanın kalkınması ve yaralarını iyileştirmesi yolundaki gayretlerini yakın bir sempatiyle takibediyoruz. Irak ile dostluk münasebetlerimizin gelişmesi ve derinleşmesi ihtimallerini memnunlukla karşılıyoruz (alkışlar).

Arkadaşlar;

Medeni bir Millet ve Devlet olarak insanlık ailesinin çalışkan ve faydalı bir uzvu olmaktan başka bir siyasi hedefimiz yoktur (bravo sesleri, alkışlar).

### **Sayın Milletvekilleri;**

Şimdi, müsaadenizle size iç politika durumumuzu arz etmek isterim.

Türkiye Cumhuriyeti, yirminci asırda, önceden hiç kimsenin ihtimal veremeyeceği ve tahmin edemeyeceği surette kurulmuş büyük ve kıymetli bir eserdir. Her mânasıyla bir Ortaçağ kurumu olan İmparatorluktan, modern, medeni ve bütün insanlık prensiplerini temel tutan bir Cumhuriyet doğmuştur (alkışlar). Devletin karakterinin, bu kadar büyük değişiklikleri meydana getirebilmek için devrimci olması zaruridir. Bunun yanında temel olarak Cumhuriyetin bir halk idaresi olarak kuruluşu, yani demokratik karakteri esas tutulmuştur (bravo sesleri). İlk devirlerinde fesin yerine şapkanın giyilmesini ve Devletin lâik bir Cumhuriyet olmasını ve Lâtin harflerini, bütün bunları, açık ve uzun tartışma ile kabul ettirmemizi insaflı hiç kimse bekliyemezdi. Bütün bu devrimler yine bir diktatörlük rejiminin eseri olarak meydana gelmemiş, hepsi, Büyük Millet Meclisinin kanunlarıyla kurulmuş ve tepkileri Büyük Millet Meclisinin denetleri ve hesap sormaları önünde yenilmiştir (alkışlar). Türkiyede demokrasi usullerinin geçmişe ait hesapları yapılırken, bütün büyük devrimlerin 1923 ten 1939 a kadar meydana geldiği; ve altı seneden beri de bir Cihan Harbi içinde bulunduğumuz unutulmalıdır.

Demokratik karakter bütün Cumhuriyet devrinde prensip olarak muhafaza olunmuştur. Diktatörlük, prensip olarak, hiçbir zaman kabul olunmadıktan başka, zararlı ve Türk Milletine yakışmaz olarak daima itham edilmiştir (bravo sesleri).

Büyük Meclisin her deneti yanında Milletin vergileri ve harca-dıkları üzerindeki deneti, en ileri demokratik milletlerin hiçbirinden eksik kalmıyacak kadar kesin ve kavrayışlıdır. Bizim tek eksiğimiz, Hükümet Partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır. Bu yolda, memlekette geçmiş tecrübeler vardır. Hattâ iktidarda bulunanlar tarafından teşvik olunarak teşebbüse girişilmiştir. İki defa memlekette çıkan tepkiler karşısında teşebbüsün muvaffak olmaması bir talihsizliktir. Fakat memleketin ihtiyaçları sevkiyle, hürriyet ve demokrasi havasının tabii işlemesi sayesinde, başka siyasi partinin de kurulması mümkün olacaktır.

Bununla beraber, Mecliste çokluğu teşkil eden Parti üyelerinin Hükümeti tenkidde, Devlet ve Millet işlerini denetlemede, hiçbir kayda, hattâ hiçbir ölçüye bağlı bulunmadıkları herkesin gözü önünde bir gerçektir (bravo sesleri). Memleketimizin hürriyet ve güvenlik

İNİNDE halk idaresini bütün şartlarıyla geliştirebilecek bir yolda ilerlediğini inanla söyleyebiliriz. Bu gelişme için her vatandaşın vazife ve sorum duygusuyla ilgili olması birinci şarttır.

Demokrasinin her millet için müşterek prensipleri olduğu gibi, her milletin karakterine ve kültürüne göre birçok özellikleri de vardır (alkışlar). Türk Milleti kendi bünyesine ve karakterine göre, demokrasinin kendi için özelliklerini bulmaya mecburdur.

Söz ve yazı hürriyeti, şüphe yoktur ki, her halk idaresinin söz götürmez ortak temelidir. Her milletin kendi karakterine göre de, bir konuşma ve söze dayanma ölçüsü vardır. Bu ölçüyü hiçbir kitapta bulamayız ve hiçbir kitaba yazamayız (bravo sesleri). Ancak, uygularken milletin neye dayandığını ve neye dayanmadığını öğrenebiliriz. Son zamanlarda tartışmalarımız, Alman harbinin bitmesiyle daha dünyada hiçbir şey kararlık bulmadan, geniş bir ölçü almıştır. Günün pahalılığı ve derileri üzerinde süren şikâyetler, doğrudan doğruya Devletin temel idaresi üzerinde bir mesele şekline girmiştir. Gazetelerimizde en nazik dış meseleleri ve memleketin karşısında bulunduğu ağır ihtimaller önünde, Millettin mâneviyatını zayıflatacak, Devletin varlığının kanuni temeli olan Büyük Millet Meclisi üzerinde bile saygılı denilemeyecek surette dil uzatılmıştır. Bu durumun vatandaşların haysiyet ve şerefini, ölçüsüzlerin oyuncuğu haline getireceğinden ve dış politikanın fena ihtimallerine karşı memleketi zayıf göstereceğinden şüphe edilemezdi (bravo sesleri). Bu durumun, memleketi, içerdeki endişeli vatandaşlara ve dışardan seyreden devletlere zayıf göstermesi, tabii bir şeydir. Bu memleketin aşırı ve ölçüsüz sözlere dayanamıyarak, mutlaka şurasından ve burasından ateş çıkarması, tarihte geçirdiğimiz hakikatlerdendir. Türkiyenin kuvveti ve istikrarı hakkında bir hüküm verebilmek için, memlekette ne çıkacağını beklemek, seyirciler için anlaşılır bir şeydi. Bütün bu ıstırap verici ihtimallere karşı, Hükümetin ve Meclisin soğukkanlı ve sabırlı olması, ve memleketin yüksek anlayış göstermesi çok faydalı olmuştur (alkışlar).

Geçirdiğimiz devrin geçirilmesi zaruriydi. Söz ölçüsünde rol alan vatandaşların faydalıyı ve zararlıyı kendilerinin anlaması için tatbik edilmesi ve zaman geçmesi gerekti. Hürriyet ölçüsünün başlıca muvazenesi olan halk efkârı da, ancak tatbikatı görerek ve vazife hissi kendi yüreğinde duyarak takdirini ayarlayabilirdi. Hürriyette tecavüzün ve anarşinin cemiyet duygusu ile ve kanun yolu ile sınırları ancak zaman içinde bulunacaktır. Hürriyet ve demokrasi havasının



yerleşmesinde cemiyetin vazife duygusu birinci unsur olduğunu söylemekte ısrar etmek isterim (bravo sesleri).

Cumhuriyete kadar Anadolu dağlarında eşkiya çoktu. Cumhuriyette eşkiyadan eser kalmaması, yalnız karun ve takip kuvvetlerinden ileri gelmemiştir. Vatandaşa tecavüz edenlere kayıtsızlık ve yataklık etmek, vatandaş için yakışmaz olduğu anlaşıldıktan sonradır ki, eşkiyanın barınması ve yaşaması mümkün olmamıştır (bravo sesleri, alkışlar). Vatandaş haklarına ve kanun inancalarına saldırış etmek istiyecek olanlar, yazı, cemiyet ve siyaset âlemine de girebileceklerdir. Cemiyetin vazife duygusu: eğer iyi ve doğru işlerse, bu güçlüklerle uğraşmak çok kolaylaşacaktır.

Şimdi, hürriyet ve demokrasi ile tecavüz ve anarşi arasındaki unsurların kanun yolu ile bulunmasına geliyorum. Bir defa, hiçbir kanunun gücü ile ve zorla Büyük Millet Meclisinden çıkarılmıyacağı her propaganda ve siyaset adamının bilmesi lâzımdır (bravo sesleri, alkışlar). Kanunlar, Büyük Millet Meclisinde tam huzur içinde çalışılarak ve bunun için ne kadar zaman geçerse, hiç kimsenin bir şey söylemeye hakkı olmuyarak, viedani kanaatle çıkacaktır. Ancak o zaman kanun memleketin ihtiyacına cevap olabilir.

Sayın Milletvekilleri:

Bir ehemmiyetli devir geçiriyoruz. Benim görüşüme göre, bu devri önceden tahmin edemeyeceğimiz kadar kısa ve zararsız geçiriyoruz. Açık konuşmalara, tek veya toplu olarak alışacağımızı kuvvetle umuyorum. O zaman, Millet hayatımızda geçirmek zorunda olduğumuz yolları arkamızda bırakmış olacağız ve kendimizde çok kuvvet ve güven hissedeceğiz (bravo sesleri, alkışlar).

Son zamanlarda Basın Kanununun bir maddesinden ve diğer bazı kanunlardan çok bahsolunmuştur. Basın Kanununun maddesi Hükümetin umumî politikasına aykırı olan yayımlardan dolayı, Hükümete gazeteyi kapamak hakkını vermektedir. Nazari olarak düşünülürse, Hükümeti serbestçe tenkidetmek hakkı gibi yazı hürriyetinin ilk şartı olan bir hak. Hükümetçe kapanma cezasına uğratılmak yüzünden, hakikatte mevcut değil demektir. Bu maddenin bu mânasiyle kalması savunulamaz. Onun kaldırılması ve gerekiyorsa, diğer tedbirler düşünülmesi zaruridir. Ancak, diğer taraftan, aynı maddenin Hükümet aleyhinde en insafsız ve ölçsüz sözlerin söylenmesine fiiliyatta mâni olmadığı gözönüne alınırsa, meselenin ilk bakışta görüldüğü kadar sade olmadığı, bir incelemeye lüzum olduğu kabul edilmek, hiç olmazsa, ihtimal verilmek lâzımdır (bravo sesleri). Ben zannedirim ki, bu maddenin konulması devrim günlerinde

Hükümeti tenkidden kurtarmaktan ziyade, dış ve iç büyük meseleler karşısında bir savunma vasıtası olarak düşünülmüştür. Zamanında düşünülen ihtiyaçların bugün aynı ehemmiyette kesin olduklarını sanmıyorum. Herhalde, Büyük Meclisin esas prensipi kurtaracak ve bugün mevcut olduğu nispette savunma ihtiyacını koruyacak bir incelemeye girmesinde zaruret ve fayda görürüm. Bu maddenin konduğundan beri, hangi hallerde ve nasıl uygulandığını araştırmak, aydınlatıcı bir yoldur. Hattâ Büyük Meclis, yazarlarımızın geçmiş hâdiselerden örselenmeleri mahzurunu görmezse, şikâyet edilen maddenin uygulanma tarihçesini tek tek misallerle memlekete de neşredebilir.

Cemiyetler Kanununda, ve Ceza Kanunlarında, sözü edilen maddeler 1938 haziran kanunlarında konulmuştur. Diğer bazı kanunlarda da değiştirilecek yerler her zaman bulunabilir. Bu maddelerin iyileştirilmesinde, partiler teşkiline, toplanma ve güvenlik haklarına karşı koyması ihtimali olan hükümler değiştirilmelidir. Bütün bu değişmelerde, memleketin güvenliğine, bünyesine ve ihtiyacına göre doğru ölçüler aranmalı ve bulunmalıdır. Meclis, tam bağımsızlık ve huzur içinde kendi vicdani kanaatinin verimi olan doğru ölçüleri kanun şeklinde Hükümetin eline vermelidir. Bu ehemmiyetli işlerin tecrübeli ve vatansever ellerinizde iyi ölçülerle kararlaştırılacağını kuvvetle umuyorum.

Memleketin iç hayatında bu tedbirleri aldığımızdan sonra, yeni seçim için tabii olarak bir buçuk sene kadar geçecektir. Bu zaman, Millet'in yeni seçime bir hazırlık devri olacaktır. Tek dereceli olmasını dilediğimiz 1947 seçiminde, Millet'in çoklukla vereceği oylar gelecek iktidarı tayin edecektir.

O zamana kadar bir karşı partinin kendiliğinden kurulabilip kurulamayacağını ve kurulursa, bunun Meclis içinde mi, Meclis dışında mı, ilk şeklini göstereceğini bilemeyiz. Şunu biliriz ki, bir siyasi kurul içinde prensipte ve yürütmede arkadaşlarına taraftar olmayanların hizip şeklinde çalışmalarından fazla, bunların, kanaatleri ve programları ile açıktan durum almaları, siyasi hayatımızın gelişmesi için daha doğru yol; Millet'in menfaati ve siyasi olgunluğu için daha yapıcı bir tutumdur (bravo sesleri, alkışlar). Siyasi kanaat ayrılıklarından dolayı vatandaşlarımız arasında düşmanlık olmaması için bütün kuvvetimizle çalışacağız (bravo sesleri).

Sayın Milletvekilleri;

Memleketimizin siyasi hayatında gelişmeyi bu şekillerde düşünüyoruz. İç idaremizin hiçbir safhasını, içerde güdültüden korkarak

ve dışarıya gösteriş ve kendimizi beğendirme gayretine düşerek düzene koymayacağız (bravo sesleri, alkışlar). Büyük Millet Meclisinden çıkacak her kanun ve Türkiyede yürüyecek her nizam, Türk Milletinin kendi iradesinden ve ihtiyaçlarından doğacak ve bütün vatandaşlar için adalet ve şefkat hislerine dayanacaktır (bravo sesleri, alkışlar). Türk Milletinin daima daha iyi ve daha ileri yollarda yürüyeceğine kesin olarak inanıyoruz. Büyük Millet Meclisi ileri ve iyi yolların daima birinci kılavuzudur (bravo, sağol sesleri, ayakta dakikalarca devam eden alkışlar).

## CUMHURİYET HALK PARTİSİNİN BÜYÜK KURULTAYINI AÇARKEN

10 MAYIS 1946

Büyük Kurultayın Sayın Üyeleri!

Cumhuriyet Halk Partisinin Büyük Kurultayının fevkalâde toplantısını açıyorum. Sayın üyeleri sevgiler ve saygılarla selâmlarım (şiddetli ve sürekli alkışlar).

Türk halk idaresinin yeni bir hamlesine karar vermeniz için sizi davet ettim: tek dereceli seçim meselesi.

Esasen, seçimi, tabîi olarak 1947 için düşünüyordu. Dış ve iç politika gerekleri, memleket idaresini bir an önce kararlı kılmak mecburiyetini gösterdi. Dünyanın hali, geçen sene tahmin edebildiğimizden daha bulanık ve karanlık olarak, uzun bir sürünceme yolunu tutmuştur. Bu yolda, ne ihtimaller karşısında kalacağımızı kestiremiyoruz. Gelecek sene, bu ihtimalleri, temsil müddeti bitmiş bir Büyük Millet Meclisi ile karşılamak gibi bir durumda bulunmaktan sakınmak isteriz. Bir seneden beri, memleket içinde de, Büyük Meclisin otoritesi üzerinde saygılı olmıyan tartışmalar olmuştur. Seçim Kanununu Meclise göndermekte geciktığımız kanaatinde olanlar vardır. Hattâ, yeni partiler, seçime hemen girecek durumda olduklarını da söylemişlerdir. Zaten, yeni Seçim Kanunu bir defa çıktıktan sonra, artık, Büyük Meclis, kendi temsil kudretinin zayıflığına kendisi hükmetmiş durumda kalacaktır. İçerde ve dışarda, hiçbir politika, otoritesinden şüphe edilen bir Büyük Millet Meclisi ile yürütülemez. Demek istiyorum ki, yeni Seçim Kanununun karar altına alınmasının tabîi neticesi, süratli bir seçime gitmek olacaktır.

Tek dereceli milletvekili seçimini, ilk defa tecrübe edeceğiz. Tecrübenin bize neler öğreteceğini şimdiden tahmin edemeyiz. Her

halde, yeni seçimin maksadı temin etmesi için, mümkün olan hazırlıkları yapacağız ve tedbirleri alacağız.

Bu mülâhazalar gösteriyor ki, eğer bir iki ay içinde olağanüstü bir engel çıkmazsa, yeni seçime gitmek kararındayız.

Seçimin tek dereceli olması kadar ehemmiyetli olan nokta, vatandaşın serbest seçim yaptığımıza ve verdiği oyların muhterem ve masun tutulduğuna kanmış bulunmasıdır. İktidarda kalacaksa, veya kalmıyacaksa, bunun, ancak vatandaş oylarının çokluğu ile kararlaşmış olduğuna, hepimizi inanmamız lâzımdır.

Bu maksatla, bir sürü tedbir düşündük. Eski kanuna göre, Eylül başında başlayıp ekim ortasında bitecek belediye seçimlerinin, mayısta başlayıp haziran başında bitirilmesi tedbiri de, bunlardandır. Bugünkü belediye meclisleri, büyük çoklukla, Cumhuriyet Halk Partisi üyeleridirler. Belediye meclisleri milletvekili seçiminde vazifeli olduklarından, yazın yapılacak genel seçimin, kendi partimizin eskiden seçilmiş üyelerinin elinde yapılmış olması ithamına düşmek istemedik. İlk genel seçimde, her tedbiri almış olmak için, belediye meclislerinin daha önce seçime arz edimesi, iyi niyetimizin bir delili olarak kabul edileceğini ümit etmek hakkımızdır.

Seçim sandıklarını, köylere kadar götürmeğe çalışacağız. Kadın ve erkek seçmenlerin, tamamiyle ve kolaylıkla, oy sandıklarının başına gelmelerini, milletin iradesini belirtmek için, büyük çokluğun seçime katılmasına imkân vermek tedbiri saydık.

Seçim teftiş heyetlerine, mümkün olan yerlerde, karşı partilerin iştirak ettirilmesini iltizam ediyoruz. Atılan oyların muhterem ve masun bulunması için, bütün dikkat ve gayretimizi harcayacağız.

İdare âmirlerinin, kanun dışında, seçime karışmaları ihtimali yoktur. Kanuna karşı hareket, idare âmirlerinin iktidarında değildir (bravo sesleri). Bizim içinse, memleket çokluğunun oylarının meydana çıkması, dâvanın temelidir. Bu sözlerim, seçim sırasında resmî vazifeli olan ve olmıyan bütün vatandaşlarımıza, kanun hükümlerine dikkatle riayet için bir tebliğdir. Bununla beraber, idare âmirlerinin kanunca vazifelerini yaparken, müdahale ettikleri tehdidi ile yıldırılmalarını ve ürküntüye düşürülmeğe çalışılmalarını da, tasvip edemeyiz (bravo sesleri).

Şüphe etmek istemem ki, şimdiki kadar kurulmuş olan partiler, seçime, parti olarak gireceklerdir. Şimdilik hiçbir partiye mensup olmıyan siyaset adamlarımızın da, seçime katılarak memlekete hizmet imkânını arayacaklarını umarım. Milletın iradesinin açık bir surette belli olması için, bu kadar dikkat gösterdiğimiz halde, partile-

rin veya bağımsız olanların, bir bahane bularak seçime girmekten kaçınacaklarını farz etmek istemem (bravo sesleri, alkışlar). Son zamanlarda, bazı memleketlerde, seçime iştirak etmemek taktiği görülmüştür. Bunun mânası, yabancı devletlere karşı, memleketin iç idaresini itham etmektir (şiddetli alkışlar). Kendi iç idaremizi, yabancı devletlere karşı kötölemek teşebbüsünü, Türkiye denilen memlekette vatandaşların hoş görmeyeceklerine eminim (bravo sesleri, alkışlar). Bundan başka, iktidara karşı siyasi parti teşkil edip, samimî olarak hâzım idaremizi beğenmiyen vatandaşları topladıktan sonra, onları, oy sandığı başına gitmekten menetmek, vatandaşları, meşru mücadele yolundan ayırmak demektir (bravo sesleri, şiddetli alkışlar).

Böyle vatandaşlar, fikirlerini yürütmek için, meşru olmıyan yollara teşvik edilmiş olurlar. Siyaset hayatımızın gelişmesini, eski Balkan komitacılığına yöneltmek ve sürüklemek vebalinden, siyasetçilerimizin sakıncalarını umarım (bravo sesleri, şiddetli alkışlar). Bütün bu mülâhazalardan sonra, şunu da açık olarak söyleyeyim ki, vatandaş oylarını kazandığımız yerde, haksız ve kanunsuz hareket ettiğimiz; ve kaybettiğimiz yerde, lâıyk olduğumuza uğradığımız propagandasından da, ürkmeyeceğiz (alkışlar). Serbest ve samimî bir seçim, hedefimizdir. Kazanırsak vazifemizi yapmakta devam edeceğiz. Seçimi kaybedersek, karşıya geçerek, fikirlerimizi ve siyasetimizi savunmağa çalışacağız (bravo sesleri); ve bu yolda da, iktidara karşı dost kalarak, onun muvaffakiyetlerini ve hizmetlerini takdir ve teşvik etmekten zevk alacağız (şiddetli alkışlar).

Büyük Kurultay, tek dereceli seçim için karar verdikten sonra, benim «Değişmez Genel Başkan» vasfım üzerinde de, bir karar almağa davet olunacaktır. Teklif, benimdir; ve şudur: her büyük seçimden önce, Büyük Kurultay, partimizi seçime götürecektir. Arkadaşlarımın, bana muhabbetlerini bilirim. Ancak, bir büyük Partinin çalışmasında, birinci derecede tesirli olan adamın, yine Parti tarafından değiştirilmek imkânının, esas kaide olarak kabul edilmesinde, gelecek için iyi bir teminat görürüm. Halk idaresinde, herkesin, serbest oyların tesirinde bulunmasını, bir örnek olarak geleceğe devretmekten zevk alacağım (bravo sesleri ve sürekli alkışlar).

Bu münasebetle, benim şahıs olarak ve Cumhurbaşkanlığı olarak, Parti Başkanlığından çekilmem üzerinde yürütülen fikirleri de tahlil etmek istiyorum. Bu fikirlerin ehemmiyetli ve itibara lâıyk olanı, iyi niyet sahibi ve demokrasiye hakkiyle inanmış olanlardan gelendir.

Devlet başının Parti Başkanlığını muhafaza etmesi takdirinde, onun, vatandaşlara ve partilere karşı tarafsız surette adaletli bulunması gereken durumlarda hata etmesinden korkulabilir. Bizim Anayasamız devlet başı seçiliş adamın, vazifesi gerektirdiği zaman, tarafsız ve adaletli olacağına inanmıştır. Bütün mekanizma ona göre kurulmuştur. Devlet başı, milletvekilleriyle beraber seçilir; ve onlarla beraber düşer. Biz de, bu usulün, ihtiyaçlarınıza uygun olduğuna inanıyoruz. Seçimi kaybedersek, kazanan partinin başkanını, devlet başı olmasını tabii göreceğiz; ve onu, samimî bir hürmetle karşılayacağız. Seçimi kazanmış olan partinin, başkanını değil, üyelerinden birini, devletbaşı seçmesi, onun, daha kuvvetli arkadaşlarının tesirine mahkûm olmasını intaç edebilir. Sanırım ki, bu, daha büyük mahzurdur (çok doğru sesleri). Devlet reisinin, partiler dışında olması tezi üzerinde durmak istersek, Anayasayı değiştirmeliyiz. Cumhurbaşkanı, milletvekillerinden başka bir seçime, başka bir müddete tâbi olmak, ve bugün olduğundan daha başka yetkileri bulunmak gerekli olur. Bu kaideyi kabul etmiş olan memleketlerde, hal böyledir.

Zamanın, bizde de ne ihtiyaçları meydana çıkaracağını kestiremeyiz. Belki bizde de, bir gün, Cumhurbaşkanı seçimi için, Anayasada değişiklik lüzumu ileri sürülecektir. Bu, gelecek nesillerin işidir. Ben, daha geniş müddetli ve yetkili bir devlet reisi olmak tekliflerine karşı koyacağım. Bunu, benden sonra geleceklerin işi sayarım. Benden sonra geleceklere de bugünkü tertibin hünyemize uygun olduğunu söylemekte ısrar ederim (şiddetli alkışlar).

Herhalde, ben ölünceye kadar, çalışmalarımıza bu kadar vefalı bir yardım, ve kusurlarına bu derece tahammül ve hoşgörülük bağışlamış olan Cumhuriyet Halk Partisinin üyesi olarak kalacağım (bravo sesleri, şiddetli ve sürekli alkışlar); ve kabul ettiği müddetçe, Başkan olarak, onun siyasetine hizmet edeceğim (şiddetli alkışlar). Benim parti başından çekilmemi, Cumhuriyet Halk Partisinin zayıflatılması için tesirli bir çare görüp de, bu maksadı saklıyarak, propaganda yapanların fikirlerini tahlil etmekten sakınıyorum.

Sayın Üyeler!

Partimizin programı, sınıf esası üzerine cemiyet kurulmasını menetmiştir. Bu maddenin kaldırılmasını, tetkik edeceksiniz. Biz, kendi programımızda, sınıf mücadelesini istemiyen ve sınıf menfaatleri arasında ahenk arıyan esasta kalacağız. Vatandaşlardan, sınıf menfaatleri üzerine cemiyet ve parti kurmak isteyenlere, kanun yolu ile,

mani olmayacağız. Bizim, kanun yoluyla de menetmeğe çalışacağımız cemiyet ve partiler, kökü dışarda, yani yabancı aleti olan cemiyet ve partiler ve onlardan mülhem olanlardır (sürekli alkışlar). Bunun gibi, dini siyasete aet eden cemiyet ve partilere de kanun yolu ile karşı koymakta devam edeceğiz (şiddetli ve sürekli alkışlar).

Bir de, Partimizin Meclisteki Müstakil Grubu için karar vermenizi istiyeceğiz. Memlekette, partimize karşı çalışma olmadığı zamanlarda, bir teminat cihazı olarak düşündüğümüz Müstakil Grupa, bugünkü siyasi gelişmeler karşısında, lüzum kalmadığını sanıyoruz.

Kurultayın toplantısından istifade ederek, Parti Genel İdare Kurulunun da, yeniden seçilmesi, parti vazifemize uygun olacağını sanırım. Fevkalâde toplantımızın gündemini bitirmiş oluyorum. Hulâsa edeyim:

- A — Tek dereceli seçim hakkında karar.
- B — Parti Başkanlığının, dört senede bir seçime tâbi olması.
- C — Cemiyetler Kanununda bazı yasakların kaldırılması.
- Ç — Büyük Mecliste bulunan, Partinin Müstakil Grubu hakkında karar verilmesi.
- D — Genel İdare Kurulunun seçilmesi.

Aziz Arkadaşlarım!

Büyük Partimiz, ilk günden beri, memleketi ilerletmek ve halk idaresinin merhalelerini yerleştirmek için çalışmıştır. Yeni kararlarımız, memleketi daha ileriye götürecektir. Partimiz, hususiyile son bir sene zarfında, ehemmiyetli bir devre geçirmiştir. Bir seneden beri, çeşitli hücumlar karşısında bulunduk.

Basın hürriyeti, memleketin, huzurunu altüst edecek bir şekilde kötü kullanıldı. Memleket durumunu karıştırmak, ateş çıkarmak gibi bir insafsızlığı meslek olarak takip eden gazeteler cephesi kuruldu. Bunlar, her şeyden önce, Cumhuriyet Halk Partisini kötüleyip ortadan kaldırmaya çalıştılar. Bu gayretlere bir de, bazı yabancı propagandaların devamlı haksızlıklarını eklerseniz, karşısında bulunduğumuz ihtimallerin mânasını tekrar hatırlıyabilirsiniz. Bu durum içinde, parti ve hükümet olarak, şiddet tedbirleri göstermekten sakındık. Soğukkanlılığımızı, nihayet vatandaşlar takdir ettiler. Gazetelerimiz, bozguncu gazetelere karşı memleketin huzurunu canla başla korumağa çalıştılar. Gerek bozgunculara, gerek dışardan gelen baskılara karşı, vatandaşlar, kesin bir uyanma ve karşı koyma gösterdiler (bravo sesleri). Bu suretle, Türk Milleti, büyük bir imtihanı muvaffakiyetle geçirdi. Bu netice, Hükümette ve iktidarda olanlarımız-

dan birinin değil, doğrudan doğruya Türk Milletinin eseridir. Zaten, bu hakikat anlaşıldıktan sonradır ki, milletimiz, dünya gözünde, büyük bir kıymet olarak muamele görmeğe başlamıştır (bravo sesleri, şiddetli alkışlar).

Cumhuriyet Halk Partisi, asıl güçlüğü, açıktan açığa karşısına geçen gazeteciler ve siyasetçiler önünde uğramamıştır. Bizim, Mecliste ve parti içinde en çok sıkıntı çektiğimiz hal, Meclis Grubu veya parti içinde üye olup da, partiyi kötülemeğe çalışılmasıdır. Kendi içimizde, taktik yapan bu siyasetçilere karşı, temiz yürekli parti arkadaşlarımızın tereddüde düştükleri görülmüyordu. Bir kalenin içinden fetholunması ne kadar tehlikeli ise, bir parti için de, artık ondan olmıyanların kötüleyici oyunları o kadar tehlikelidir. Muhaliflerimiz, bu taktiğe o kadar ümit bağlamışlardır ki, bağımsız olduklarını söyleyen senetli siyaset hasunlarımız, Partimizin ıslahı ve kuvvetlenmesi için, her gün bir teklif yapmaktan çekinmez oldular. Böyle oyunlar, siyasi telâkkisi olgunlaşmamış farz olunan muhitlerde, cemiyetin anlayışına karşı hürmet hissinden mahrum olan gazeteci ve siyasetçiler tarafından yapılır. Cumhuriyet Halk Partisinden bir milletvekili veya serbest vatandaş, partimizi yıkmak isteyen bir gazete ile fikir ve yazı yakınlığı yaparsa, ve bunu, bize kabul ettirebileceğini sanırsa, kendini aldatır (bravo sesleri).

Nihayet bu oyunlar da, siyasi hayatımızın gelişmesi tarihinde bir merhaledir. Bu merhalenin imtihanlarını da, milletçe geçirmeğe mecburuz.

Dış politikada, memleketimiz durumunun türlü güçlükler geçirdiğini, bütün vatandaşların bilirler. Memleketin emniyet ve selâmeti bakımından, bugün çok daha iyi durumda bulunduğumuzu da, vatandaşlarımız fark etmişlerdir. Cihan Harbi sonunda, bize karşı beliren haksız istekler ve propagandalar karşısında, bir aralık, insanlık âleminin kadirbilir ve adalettandır zihniyetinden şüphe eder bir halde idik. Yalnızlık havası, vatandaşlarımızı üzüntü içinde bırakıyordu. İnsanlık âlemi, Türkiyenin haklı durumunu süratle kavradı. Bugün, Birleşmiş Milletlerin şerefli bir üyesi, Büyük Britanyanın hiçbir şüpheye mahal bırakmıyan müttefiki, Birleşik Amerikanın yakın dostu bulunuyoruz (bravo sesleri, şiddetli ve sürekli alkışlar).

Dış politika, tabii olarak, hükümetlerin eseridir. Fakat, yukarıda da söylediğim gibi, hususiyile son yıl içinde, dış politikamızdaki iyi gelişmeler, esas olarak, milletimizin şuurulu ve sağlam bünyeli olmasını ispat etmesi sayesinde elde edilmiştir (şiddetli alkışlar).



İçerde çöküntü gösterseydik, bozgunluların zehirleri milleti çürütebilseydi, bizden çok daha maharetli olan devlet adamları da, memleketimize bu itibarı temin edemezdi (alkışlar).

Milletin doğru yolda, sağlam anlayışta sebat etmesi için, Cumhuriyet Halk Partisi adını taşıyan Partimizin çok çalıştığını iftiharla söylerim (alkışlar). Bunu söylerken, tevazu dışına çıkmış olursam, vatandaşlarımızın bizi hoş görmelerini dilerim. Dış politika alanında, memleketin hakkı olan itibarın ve emniyetin kaynağı, esasta, yalnız milletin kendisidir (şiddetli alkışlar).

**Sayın Üyeler!**

Cumhuriyet Halk Partisi için iktidar mevkiini elde tutmak arzusu, her mülâhazanın üstünde değildir. İktidar mevkii, milletin serbest iradesiyle tâyin ve teyidedilmek şartıyla ancak vatana hizmet vasıtası olarak kıymetlidir. Memleketi ilerletici, yükseltici teşebbüslerimizi ve tasavvurlarımızı, millete her vesile ile söylüyoruz. Memleketimizin, pek çok dünya milletleri ile kıyaslanamayacak derecede olmakla beraber, birçok ıstırapları ve hallolunacak meseleleri de vardır. Nihayet, Türk Milleti bizim eksiklerimizi ve kusurlarımızı da, şimdiye kadar denemiş, öğrenmiştir. Yeni seçimde aziz milletimizin, bizi bir bütün olarak göz önüne almasını dileriz. Büyük milletin her kararı yürekten makbulümüzdür (bravo sesleri, ayakta şiddetli ve sürekli alkışlar).



## İÇİNDEKİLER

Önsöz .....	1
Subaylardan kıtalar kurulması ve milletvekillerinden gönüllü kıtalar teşkili hakkında verilen tahrir üzerine .....	3
Karabırsarı Sahip Milletvekili Mehmet Şükrü'nün, Bekir Sami, Hacim Muhittin ve Aşir Beylerin infisallerine ve şimdiye kadar bir Divanı Harbe tevdi edilmemeleri sebebi hakkındaki gensoru münasebetiyle .....	8
İstiklâl Mahkemelerinin adet ve mıntakaları hakkında .....	12
Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi sıfatıyla harb hareketleri hakkında .....	13
Şark Cephesi hakkında demeçleri .....	18
Cepheler durumu hakkındaki demeçleri .....	20
Şark Cephesinde cereyan eden hareketler hakkında .....	23
Hariciye Vekili ve Murahhas Heyeti Başkanı olarak .....	25
Hariciye Vekili sıfatıyla Mudanya Konferansı hakkında .....	26
Seçimin yenilenmesi münasebetiyle .....	31
Dışişleri Bakanı olarak Lozan Konferansı hakkında .....	33
Başbakan olarak ilk söylevleri .....	62
Mübadiller meselesi hakkında .....	63
Cumhuriyet Halk Partisi toplantısında demeçleri .....	69
İstiklâl Mahkemeleri Kanununun değiştirilmesi münasebetiyle .....	85
Hilâfet makamının kaldırılması ve saltanat hanedanı ile mensuplarının memleket dışına çıkarılmaları hakkındaki kanunun görüşülmesi münasebetiyle .....	87
Dışişleri Bakanlığı bütçesinin görüşülmesi münasebetiyle dış durumumuz hakkında .....	93
Musul meselesi hakkında .....	97
Başvekil seçilmeleri üzerine Meclisten güven oyu isterken .....	126
Takriri Sükûn Kanununun görüşülmesi münasebetiyle .....	128
Genç hâdisesi hakkında .....	129
Devletin genel siyaseti hakkında .....	132
Erzurum'da bir ay süreyle sıkıyönetim ilân edilmesi münasebetiyle .....	139
İç ve dış siyaset hakkında .....	140
Hükümetin güdeceği siyaset hakkında .....	153
Hükümetin programı hakkında .....	156
«Havuz-Yavuz» suüstimalinden dolayı eski Bahriye Vekili İhsan'ın Divanı Âliye sevkı hakkında Malatya Milletvekili sıfatıyla verdikleri önergeyi izah ederken ...	159
Eski Bahriye Vekili İhsan'ın Divanı Âliye sevkı hakkında görüşmeler sırasındaki savunmasına karşı .....	173
1928 senesi bütçesi görüşülürken .....	181
Türk Harfleri Kanunu görüşülürken .....	181
Hükümet programının nasıl uygulanacağı hakkında .....	185
Takriri Sükûn Kanununun yürürlükten kaldırılması münasebetiyle .....	192
Genel siyaset hakkında .....	197

Dış siyaset hakkında .....	198
Millî para hakkında .....	203
Millî Paramızı Koruma Kanunu hakkında .....	211
Meclisin çalışmalarına ara vermesi hakkında verilen önerge üzerine .....	214
Millî para ve Şark durumu hakkında .....	217
Hükümetin programı hakkında .....	222
Gümüşane Milletvekili Fethi'nin tenkidlerine cevap olarak .....	226
Gümüşane Milletvekili Ali Fethi'nin Adana eski ve yeni belediye başkan ve üyelerinin iyicilikten suçlu oldukları halde mahkemeye sevk edilmemeleri sebeplerinin bildirilmesi hakkındaki önergesi üzerine .....	240
Gümüşane Milletvekili Ali Fethi'nin İzmir gazetelerinde yayımlanan bir haberle ilgili önergesi üzerine .....	241
Menemen'deki irtica olayı dolayısıyla Hükümetin ne gibi tedbir aldığı ve alacağı hakkındaki soru üzerine .....	245
Hükümetin programı hakkında .....	252
İstatistik Umum Müdürlüğü hakkında sorulan bir sual üzerine .....	255
Basın hürlüğü hakkında .....	256
Dünyu Umumiye bütçesi hakkında .....	266
Basın Kanunu görüşülürken .....	268
Parti Gurupunda İlk Öğretim işleri hakkında .....	271
İran Şahının memleketimizi ziyaretleri münasebetiyle .....	277
Hükümetin programı hakkında .....	280
Anayasasının 10 ve 11 inci maddelerinin değiştirilmesi münasebetiyle .....	289
Hükümetin programı hakkında .....	291
C. H. P. sinin IV. Büyük Kurultayını kaparken .....	294
Bütçe görüşmeleri münasebetiyle .....	295
Boğazlar sözleşmesinin onanması münasebetiyle .....	298
Atatürk'e ve İsmet İnönü Hükümetine Hatay işinde elde edilen başarıdan dolayı Kamutayca teşekkür edilmesi hakkındaki önerge üzerine .....	301
Şark Demiryollarının satın alınması münasebetiyle .....	309
Atatürk'ün çiftliklerini Hazineye hediye etmeleri münasebetiyle .....	314
Atatürk'ün Şark seyahatleri hakkındaki telgrafları münasebetiyle .....	317
Hükümetin iç ve dış siyaseti hakkında .....	320
Cumhurbaşkanlığına seçildikten sonra andiçerken .....	329
Cumhuriyet Halk Partisi Kurultayında .....	331
Cumhuriyet Halk Partisinin V. Büyük Kurultayını açarken .....	335
Altıncı dönem I. toplantı yılını açarken .....	339
» » II. » » » .....	347
» » III. » » » .....	357
» » IV. » » » .....	368
Yedinci » I. » » » .....	371
» » II. » » » .....	377
» » III. » » » .....	390
Cumhuriyet Halk Partisinin Büyük Kurultayını açarken .....	401

Institut kurde de Paris

EL/0  
14/6  
2

**Milli Eğitim Bakanlığı  
Neşriyatı  
Satış yerleri**

**MERKEZ :**

**Devlet Kitapları Mütedavî Sermayesi Müdürlüğü  
Sultanahmet — İstanbul**

**TELEFON** { Müdürlük : 21454  
Satış 23603

Ankara Kitap Deposu

Telefon 1691

Ankara Yayınev.

Telefon 1528

İstanbul Yayınevi

Üniversite

Adana

Afyon

Antakya

Antalya

Balıkesir

Bursa

Dişarbakır

Erzurum

Gaziantep

İzmir Yayınevi

Telefon : 4368

Konya

Samsun

Sivas

Trabzon

Van Yayınevleri ve başlıca kitapçılar

Sipariş edilecek kitapların parası posta veya banka ile en yakın yayınevlerine veya merkeze gönderilmeli ve bir mektupla sipariş yapılan idare bundan haberdar edilmelidir. Şartlı ve ladeli sipariş kabul edilemez.

**Nº 373**

**F. 300 kuruş**

TAR.